yalçın küçük

sovyetler birliği'nde sosyalizmin kuruluşu

1925-1940

haziran

YALÇIN KÜÇÜK

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE SOSYALİZMİN KURULUŞU

1925 - 1940

haziran yayınevi

HAZİRAN YAYINEVİ : 1
Birinci Basım : Şubat 1987

Yalçın Küçük, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925 - 1940 / Dizgi-Baskı-Kapak Baskısı : İstanbul Matbaası / Cilt : Güven Ciltevi / Haziran Yayınevi, Divanyolu Biçki Yurdu Sok. Kayadelen Han 4/401 Kat 4 Cağaloğlu - İstanbul Tel. : 519 28 59 / Yazışma Adresi : P.K. 693 34435 Sirkeci - İstanbul

İçindekiler

Önsöz XI
İkinci Yazım İçin Önsöz XV
İkinci Yazım İçin Önsöze Eksöz XXI

Birinci Bölüm

İYUSİF VİSARYONOVİÇ STALİN veya
TEK ÜLKEDE SOSYALİZM

Robespierre ve Stalin 1
Pratik ve Teori 23
İktisatçılar ve Tasfiyeler 52
Yasalar ve Son Yazılar 73

İkinci Bölüm

DEVRİM EŞİĞİNDE TEKNOLOJİK YAPI

Sorun 83
Ölçek ve Yoğunluk 97
Bulgular ve Eğilimler 126

Üçüncü Bölüm

DEVRİM EŞİĞİNDE EKONOMİK ÇERÇEVE

Zaman Boyutu 143
İçilişki Düzeyi ve Pazar 164
Uzmanlaşma 172

Dördüncü Bölüm

BAĞLI SERMAYENİN KULLANIMI

Restorasyon 185
Günlük Çalışma Süresi ve Vardiya 209
Kullanım 235

Beşinci Bölüm

İŞ GÜCÜ VE MEKANİZASYON

Sorunlar 243
İş Gücü 258
Mekanizasyon 266
Mekanizasyon ve Beceri Düzeyi 286

Altıncı Bölüm

UZMANLAŞMA VE GİGANTOMANİYA

Uzmanlaşma ve Ölçek 299
Anti-Gigantomaniya 332

Yedinci Bölüm

GİDER VE TEKNİKLER

İlk Dersler ... 343
Yeni Fabrika - Eski Fabrika : Sermaye Bileşimi 370
Stahanov Hareketi 383

Sekizinci Bölüm

TEKNİK SEÇİMİ

Yeni Düzende Eski Düşünceler 393
Sermaye-Hasıla Katsayısı Üzerine 423
«Ödeme Süresi» ve Sonrası 438

Dokuzuncu Bölüm

ENDÜSTRİLEŞMEDE HIZ SORUNU

«Pazar Sorunu» 457
«Hız Sorunu» ... 481

İkinci Bölüme Ek

AMPİRİSİST İDEOLOJİ: SOLOW'UN TEKNİK İLERLEMESİ

Solow'un Sorunu 501
«Rafine» Burjuva İktisadı ... 504
Önce Marx ve Sonra Ricardo 506

Üçüncü Bölüme Ek

SANAYİ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM

Ölçek ve Bileşim 513
Zaman Boyutu 526
Uzmanlaşma ve İçilişki Düzeyi 530

NOTLAR 535

mızrak ve temren ile

ama ben de ne deliyim ki khrysippos'la didymos'un bütün ömürlerince yazdıklarından daha fazla cildi doldurmaya yetecek kadar çok şeyi burada vire anlatıyorum!
ben yalnız şuna dikkatinizi çekmek istiyordum: mademki bütün yüksek üstadlar korkmadan bu kadar çok küstahça nakil ve izahta bulunmuşlar, o halde ben, —ancak zavallı bir teolog olan ben— neden mümkün olan en büyük doğrulukla nakil ve zikretmemek kababatinden affedilmiyeyim?

erasmus, deliliğe methiye, *s.* 158

ÖNSÖZ

Bu, bir teknik çalışma. Birkaç anlamda. Bir kez, endüstrileşme sürecinin teknolojisi ile ilgili. İkincisi konunun ayrıntıları üzerinde yoğunlaşıyor. Üçüncüsü, daha çok teknik ve mühendislik bilgileri kullanılıyor. Fakat, böyle olması, çalışmanın politik vargıları olmadığı anlamına gelmez. Kuşkusuz, çalışmanın politik dayanak ve uzantıları var. Uzantılar, teknik ve maddesel bir temele yerleştiriliyor. Uzantıları görmek ve çözümlemeyi değerlendirmek, okuyucuya bırakılıyor.

Çalışmanın ilk hazırlıklarını, 1968 - 1970 yılları arasında araştırıcı olarak bulunduğum Birmingham Üniversitesi Rus ve Doğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nde yaptım. Çalışmanın, Merkez'in direktörü Prof. R. W. Davies'in gözetimi altında yapılması planlanmıştı. Fakat, araştırmanın hemen başında, uygulamak istediğim yönteme Prof. Davies'in pek sempati duymadığı belli oldu. Bu yüzden, gözetim planı gerçekleşmedi. Yalnız, Prof. Davies'den büyük yardımlar aldım. Sık sık olmasa bile, araştırmanın belli aşamalarında, bulguları tartıştım. Bulgular belirli bir bütünlüğe oturtulurken, Davies'in ilgisi arttı; ortaya çıkmaya başlayan temel görüşün savunulabilirliğini ve Sovyet araştırmalarında çok yaygın değerlendirmeye bir karşı tez olduğunu kabul eder, göründü. Bu ise, eleştirilerinin sertleşmesi ve yoğunlaşmasına yol açtı. Bunu da, tezin daha sağlam bilgilere dayanması için yaptığını belirtmekten çekinmedi.

Çalışmanın bu halini görmüş, değil. Ne derdi, bilemem.

Araştırmanın, teknik bir temele oturmasında, Merkez'de sık sık yapılan bilim ve endüstri seminerleri etkili oldu. Semi-

ner'in üyelerinin bir kısmı mühendis; bir kısmı da iktisat kökenli idi. Aynı kavramları kullanarak, tartışma yapmak mümkün olmuyordu. Biz iktisatçılar, iktisatçıların rahatlığı içinde, mühendislerin iktisat öğrenmelerini bekledik. Bekleyişimiz gerçekleşmedi. Bunun üzerine, bazılarımız, mühendislik kavramlarını öğrenmeye çalıştık. Burada, Merkez'in üyelerinden mühendis kökenli olan John Grayson'un önemli yardımlarını gördüm. Ayrıca John, ilgi alanıma giren kaynaklarla karşılaştıkça, haberdar etti.

Sovyet araştırmalarında kaynak sorunu, başlıbaşına bir sorun. Her araştırıcı, kendi kaynağını kendisi bulmak zorunda. Sovyet yazarları, belki de düzenlerinin bir yansıması, çalışmalarında kaynak göstermezler. Çok zaman eleştirdikleri yazı ve yazarları bile belli etmezler. Bu yüzden konuyla ilgili bir yazı veya araştırma bulmak için, çok sayıda yazı ve araştırmayı gözden geçirmek gerekir.

Halbuki, batılı araştırmalarda durum çok farklı. Bir-iki kaynak bulunduktan sonra, gerisi kolay. Çünkü, kaynakların kaynağını izlemek mümkün. Öyle ki, batıda yapılmış benzer konulu araştırmaların çoğunun kaynağı bir aşağı - bir yukarı aynı. Fakat batılı Sovyet araştırmalarında bile, aynı konuda yapılmış iki çalışmanın kaynakları birbirinden çok farklı. Çünkü, bir araştırıcının bulduğu kaynağı, bir diğerinin bulabilmesi bir şans işi.

Bu çalışmayı yaparken belli bir şansın olduğunu söylemeliyim. Aynı Merkez'den Julian Cooper otuzlarda Sovyet takım - tezgâh endüstrisini araştırmaktaydı. Julian ile karşılıklı kaynak alış-verişi yaptık; sık sık sorunları tartıştık ve birbirimizin görüşlerini etkiledik. Başkalarını da etkiledik mi, söylemek güç.

Julian, yurda dönüşünden sonra da bazı kaynakları göndermeye devam etti.

Kullanılan kaynaklar, esas olarak, Merkez'de bulunan ya-

zılı ve micro-film veya micro-print şekline dönüştürülmüş metinler. Bunun dışında Londra'da Londra Ekonomi Okulu ve Slav Araştırmaları Okulu kütüphanelerinde çalışmak imkânını buldum. Ayrıca, önceden bildiğim bazı kaynaklar için, kütüphaneler arası ödünç verme sisteminden yararlanarak, Sovyetler Birliği içindeki bazı kütüphanelerin olanaklarını değerlendirebildim.

Kullanabildiğim kaynaklar kitap ve dergiler. Önemli eksiklik, gazeteler. Sovyet gazeteleri, araştırıcılar için çok değerli bir kaynak. Gazeteler, somut sorunların ayrıntılı ve teknik tartışmalarına geniş yer verirler. Bu bakımdan, bunlardan yararlanmamış olmayı, büyük bir eksiklik sayıyorum. Şu anlamda; eğer mümkün olsaydı, birçok görüşü daha zengin örneklerle destekleyebilirdim.

Bu çalışmanın bir proje olarak doğduğu sırada ve gelişiminin önemli aşamalarında, Şadi Cindoruk, O.D.T.Ü. Ekonomi ve İstatistik Bölümü Başkanı idi. Daima, özendirici davrandı ve ortaya çıkan güçlükleri yenmek için büyük çaba harcadı. Şadi'nin yardımlarını anmayı zorunlu sayarım.

Atillâ Sönmez, gerek yurt dışından gönderdiğim metni ve gerekse bu son yazılışın bazı kesimlerini okudu. Okumadığı bölümlerin bazı yanlarını da tartışmak imkânını buldum. Atillâ, çalışmada açık olmayan birçok noktaya işaret etti. Bunların bir kısmının üzerinde durdum. Bir kısmını olduğu gibi bıraktım. Çünkü, bu çalışmada görebildiğimden daha açık yazmamaya özellikle dikkat ettim. Çünkü, bir şeyi görebildiğinden daha açık yazmak, onu vulgarize etmek, demek.

Tamer Atauz, çok kıt olan mühendislik bilgilerimi, kendisininki ile tamamlamaya çalıştı. Ayrıca, teknik terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmama yardım etti. Çünkü, Rusça teknik deyimlerin önce İngilizce karşılıklarını; sonra da, İngilizce terimlerin Türkçelerini bulmak zorunlu oldu. Ortada iki yanlı

güçlük var. Sadece birine işaret etmek yeter: İngilizce - Türkçe teknik sözlük ihtiyacı karşılanmış olmaktan uzak. Mevcutların eksik, yanlış ve yetersiz olduğunu söylemek için mühendis olmak gerekli değil. Kullanmayı denemek yetiyor.

Yazım işinin, Nilgün Gerede, istek ve titizlikle; Ayfer Öneysan ustalıkla üstesinden geldiler.

Çalışma ve yazım sırasında, daha birçok yardım gördüğüm söz götürmez. Bunların hepsini anmanın mümkünü yok. Yalnız şu kadarını söyleyebilirim: Yardımını gördüklerim, çalışmanın katıldıkları yanlarının bir birlikte ürün olduğunu düşünebilir ve bunu böylece belirtebilir. Çalışmanın beğenilmeyen yanları, benim.

Çalışmada, büyük ölçüde, aktarma yapılıyor. Bir kısmı metin içinde; bir kısmı dışında, dipnotlar olarak. Çalışmanın, dipnotlarla birlikte okunması, anlaşılmayı kolaylaştıracak. Bunun, okumayı zorlaştıracağını biliyorum. Fakat, dipnotların çoğu küçük ekler olarak hazırlandığından, birlikte ele alınması gerekli oluyor.

Bu çalışmada, yeni görüşler ileri sürdüğümü saklamıyorum. Yenilik, şöyle anlaşılmalı: Burada, siyasal iktisadın klasikleşmiş yöntem ve kavramları modern bir olguya uygulanmakta. Ayrıca insanlığın gelişiminde her yeniliğin belli kökeni var. İlk önceleri, bu çalışmada, çalışmanın kökeni ve çalışma ile ilgisini de çözümlemeyi planlamıştım. Sonradan, bu işi, daha elverişli ve aydınlık zamanlara bırakmanın uygun olacağını düşündüm.

Yalçın Küçük

Ankara, Mart 1972

İKİNCİ YAZIM İÇİN ÖNSÖZ

Buna ikinci basım demiyorum. İkinci yazım diyorum. Çünkü gerçekten ikinci kez yazdım. Özü değişmedi; temel tezler aynı kaldı. Ancak kitabın niteliği, yapısı, hacmi ve bana göre de, önemi değişti. Bana göre, niteliği ve yapısı iyileşti; hacmi ve önemi ise arttı.

Bu çalışmayı ilk kez bir 12 Mart döneminde yazdım. Zamanın özelliklerini de dikkate alarak adını «Sovyet Deneyimi» olarak koydum. İlk basımı, 1970 yıllarının, bu sancılı ve umutlu yılların ortalarında oldu. Böyle bir kitap için gerçekten ummadığım bir hızla okundu. Doğrusunu söylemek gerek: «Okundu mu?» Bilimsel davranışla, böyle bir kitap için ummadığım bir hızla «satıldı», demek daha doğru olacak.

İkinci yazımı tamamlarken, Frençke bir deyimle yazıp da i'lerin noktalarını koyarken, 12 Eylül tarihi geldi. İkinci yazımda, birinci yazım sırasında açıkça düşünüp de açıkça yazmadığım, bazı «temel» konulardaki görüşlerimi de ortaya koymak istiyordum. Bunları yapmaktan geri kalmadım. Hem daha önceki bölümlere içerdiğim yeni sayfalarla ve hem de yeniden yazdığım bölümlerle, bunları yaptım. Şimdi ve ikinci yazımla, bana göre, daha «tam» bir çalışma oldu. Bu nedenle de bu ikinci yazımla ilgili çalışmalara başlarken adını «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu» olarak değiştirmeyi planlamıştım; planladığım şekilde yaptım.

Herkes kendisine çok sıfat yakıştırıyor. Bana ise hep başkaları ve sayamayacağım kadar çok sıfat yakıştırdılar. Benim ise henüz layık olmadığım, fakat, özendiğim bir sıfat var:

«Bilim Adamı». Bunu şunun için yazıyorum: Yukarda «birinci yazım sırasında açıkça düşünüp de açıkça yazmadığım» deyimini kullandım. Bunu, bilim adamlığıyla bağdaştıramayanların sayısının çok olduğunu biliyorum. Buna katılmıyorum.

Şu nedenle: Bilim adamı sorumsuz değildir. Bilim adamı sorumludur. Toplumuna ve dünyasına sorumludur. Ayrıca bilim adamı politikadan uzak değildir. Kim uzak derse, acı halde, yanılır. En büyük bilim, politikadır. Kişisel sorumluluğu en yüksek bilimsel eylem, politikadır. Sonunda ölmek vardır. İbn Haldun'un Mukaddime'si, Niccolo Machiavelli'nin Prens'i ilk ve hâlâ büyük bilimsel eserlerdir. Büyük politika kitaplarıdır. Okunması ve okutulması gerekir.

Özendiğim bilim adamlığını böyle anlıyorum. Bu yüzden ilk basımda açıkça düşündüğüm bazı konuları açıkça yazmadım; dolaylı olarak değinmekle yetindim. Çünkü ilk yazım dönemi, aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin, tarihinin en kaba, en yaygın ve fırsatçı hücumuyla, bilimsel olarak buna sınanmasıyla da denilebilir, karşı karşıya geldiği bir dönemdi. Bu dönem Asya-Avrupa kıtasının en doğusundan çıkan ve en batısındaki İngiliz adalarının küçük burjuvalarında bile yaygın taraftar bulan bir köylü ideolojinin, Maoculuğun, etkinliğini sürdürdüğü dönemlerdi.

Şimdi Maoculuk, yıkıcı etkileri ve düşündürücü tortularıyla çok gerilerde kaldı. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizm, Maoculuğun acımasız hücumlarından, aşırı bir başarı ve sağlamlıkla çıktı. Bu da bana, bazı düşüncelerimi daha büyük bir açıklıkla ve hiç kuşku yok, sorumlulukla ortaya koyma imkânını verdi.

Sadece bu kadar mı? Bir bilim adamının inandığı ve inanmadığı iki başlangıç ilkesi olmalıdır. Bir bilim adamı, maddenin geliştiğine inanmalıdır. Bir bilim adamı, «gökten gelen şeylere» inanmamalıdır. Eğer bir bilim adamı, bugün olan-

ların gökten geldiğine inanmazsa ve bunun bir gelişmenin sonucu olduğuna inanırsa, bugüne bakarak dünü daha iyi anlar. Bunlara inanan ve inanmayan, bir de gelişmelerin yasalarla ifade edilebilecek bir düzenliliği olduğunu daha başlangıçta kabul eden kimse, bilim adamı olma yolundadır, demektir; ve bugün dünü, dün yaşayanlardan daha iyi anlar.

Bugün dünün anahtarıdır. Gelişmiş, geri kalmışa dönük bir projektördür. Gelişmişte açığa çıkmış yasalar, geri kalmışta gizlidir; embriyonik haldedir. Bu yüzden insan anatomisini bilenler, maymun anatomisini kolaylıkla anlarlar. Bu yüzden kapitalizmi bilenler, feodalizmi daha iyi anlarlar.

Bu kadar mı? Buraya kadarı söylenmiştir. Eklenmesi gereken şudur: Artık dünyada sosyalizm vardır. Bir büyük gerçeklik ve bir büyük pratiktir. Her büyük gerçeklik ve her büyük pratik, insanoğlunun düşünme yeteneğini arttırır; bu anlamda insanoğlunu zenginleştirir.

Eklenmesi gereken şudur: Bugün sosyalizm vardır ve kapitalizme başka türlü bakılacaktır. Artık kapitalizme, dünyanın kapitalizm çağında olduğu gibi bakılamaz. Sosyalizm, kapitalizme bakmak için, yeni bir projektördür.

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu sürecini incelemek, bana, kapitalizme bakarken yeni ipuçları verdi. Bu ipuçlarından hareketle kapitalizmi yeniden çalıştım. Çalışmalarımı, «Eşitsiz Gelişme Yasası 1453 - 1917» adı altında toplayacak ve yazacak duruma geldim. Bunu da, ikinci kitabı bu olan bir dizinin ilk kitabı olarak yayınlamayı planladım.

Eşitsiz Gelişme Yasası 1453 - 1917 çalışmamda Avrupa'yı yazacağım; Avrupa, geçicidir. Avrupa'nın ekonomide, siyasette, bilim ve felsefede gelişmesini eşitsiz gelişme yasasıyla açıklamaya çalışırken, Avrupa'nın insanlığın gelişmesine katkısının önemli, ancak kısa olduğunu gösterebileceğim. Avrupa,

kendi sınırında İstanbul'un fethi ile Ekim Devrim'i arasında sıkışmış bir tarihtir; böyle çözümlemeye özen göstereceğim.

Yazmak, düşünmenin ve yaratmanın yarısıdır. Yazarından «çok şey» ister.

Bugün 12 Eylül günlerindeyiz. 12 Eylül'ü olmamış saymak mümkün değil. Mutlaka benim yazma ve çalışma planımı da etkileyecek. Bu yüzden, bundan sonraki çalışmamın ne olacağını, şu anda söyleyemiyorum.

Fakat şunları söyleyebiliyorum: Bu çalışmamın bir «katkı» olduğuna inanıyorum. Sadece Türkçede değil. Diğer dillerde de. Bu çalışmamdan sonra Sosyalizmin Kuruluşu'na biraz daha farklı bakılacağını düşünüyorum. Bu çalışma ile Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu'nu ayrı bir teorik çerçeveye oturtarken, Trotskiy ve Stalin'in kişiliklerini de ortaya çıkarmış oluyorum.

Bu çalışmanın ilk iskeletini İngiltere'de ve İngilizce olarak yazdım. Daha sonra yabancı ve yerli meslektaşlarımdan tamamını İngilizce yazmam konusunda ciddi baskı gördüm. Yapmadım ve yapmıyorum. Sanayiciler için ihracatın, bir bölüm sözde ilerici yazar için «dışa açılmanın» çok önemli sayıldığı bir zamanda, bir düşünce üreticisi olarak, «Türkiye Pazarı» bana yetiyor. Çok bile.

Ancak eklemeliyim: Bilim, politika, iktisat, teori ve pratik ile Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu'yla ilgilenenler için bu kitabı okumamanın bir eksiklik olacağını düşünüyorum. Böyle bir eksikliği gidermenin bir ön koşulu var: Türkçe bilmek. Bilmeyenler ya öğrenirler, ya da bir çevirmen bulurlar. Burada bana düşen bir sorumluluk olduğunu sanmıyorum.

Bazı teknik ve zorunlu açıklamaları ilâve etmeliyim: Teknik açıdan en önemli yenilik, sayfalar arasına küçük ekler veya uzun dipnotlar koymam oldu. Birinci yazımda bunların

ana metinle birlikte okunmasını dilemiş ancak arkaya koy muştum. Şimdi bazılarını metne aldım, bazılarını da uzun ve ayrı dizilen dipnotlar olarak düzenledim. Bunun okunmayı kolaylaştıracağını sanıyorum.

Ayrıca ben okurken kartlara notlar çıkarır; alıntılar alırım. Bildiğim dillerde. Bunları her yazımda tekrar değerlendiririm. Kartlar alındığı dilde dururlar. Dolayısıyla bir kartı her kullanışta yeniden Türkçeye çeviririm. Bu yüzden aynı alıntının bu kitapta iki çevirisine rastlanırsa, sürpriz olmamalı. Dikkatli okuyucu, bu çeviriler arasında çelişki bulursa, sadece memnun olurum. Sonra düzeltirim.

Öğrencim, asistanım ve şimdi bir uluslararası kuruluşta yönetici Candan Baysan, bu basım üzerinde çok çalıştı. İlk basımın çözümleme, mantık ve baskı yanılgılarıyla ilgili 102 kart çıkardı. Böyle bir özen karşısında ikinci baskı için yeniden yazımı Candan'a önerdim; ortak imzalı bir çalışma olabileceğini düşündüm. Olmadı, gerçekleşmedi. Candan'ın saptadığı yanlışlıkları düzeltme, bana düştü.

Yeniden yazım dışında Candan, bu baskı için, sınırsız yükü, istekle üstlendi. Yalnızca teşekkürlerimi yazıyorum.

Benim sadık muhalifim Doçent Doktor Ergun Türkcan, bu yazımı ve tümünü okudu. Bunu önemli bir kazanım sayıyorum. İki nedenle; Ergun'un iki özelliği vardır. Birisi pek bilinmez veya gerekli ölçüde kabul görmez. Bana göre Ergun Türkcan, bu ülkenin en bilgili ve değerli iktisatçılarından biridir. Sayıları fazla değildir. Ergun'un ikinci özelliği, kendisini tanıyanlar arasında, pek bilinir: Her şeye itiraz eder.

Bu iki özellik bir araya gelince, Ergun Türkcan'ın, bu ikinci yazım için on sayfalık düzeltme önerisi paketiyle karşılaşmak büyük sürpriz olmadı. İlerde kullanmak için olsa gerek, düzeltmelerini geri istemesine de şaşırmadım.

Ergun'un düzeltme önerilerinin tümünün doğru olduğunu kabul ediyorum. Ancak hepsini yerine getiremedim. Çünkü hepsini yerine getirmek için kitabı yeniden ve başka türlü yazmak gerekecek.

Ergun Türkcan'a teşekkür ediyorum. Bu çalışmamı pek önemli sayarak basım sırasında düzeltmeleri ve çizimleri üstlenmeyi öneren profesyonel iktisatçı arkadaşlarıma, değerli öğretim üyesi dostlarıma, önerilerindeki çalışmalarımı sunuşumda gösterdiğim eksiklikle ilgili eleştiri yükünü kabul ederek, ancak pek yaratıcı emeklerini kabul etmeyerek, teşekkürlerimi yazıyorum.

Yalçın Küçük
Karakusunlar Köyü, Ankara
Ekim, 1980

En sevdiğim çalışmalarımdandır; yayınlanması gecikti. Bu arada, yayınlanmadan önce çalışmalarımı hukukçu arkadaşlarımın okuması, bir akıllılık göstergesi oldu. Önce Ankara'da Mehmet Özşuca, sonra İstanbul'da sevgili Öznur Gündoğdu okudular. Mehmet'in, bu oldukça teknik çalışmadan sıkılmadığını biliyorum. Öznur'un hukuka ek olarak işletme eğitimi görmüş olduğunu hatırlıyorum; hem benim ve hem de Öznur için uygun bir buluşma sayıyorum.

Okumalarından sonra görmüyorum, güveniyorum, uygun gördükleri değişikliklerle çalışmamın zenginleştiğine içten inanıyorum. Teşekkürlerimi yazıyorum.

Y. K.
Karakusunlar Köyü
Haziran, 1985

İKİNCİ YAZIM İÇİN ÖNSÖZE EKSÖZ

Anlamak benim için en büyük hazdır; kendimle ilgili en büyük yakınmamı oluşturuyor. Tüm duygularıma baskın geliyor, hepsini geriye itiyor. Karşılaştığım en büyük olumsuzlukları, haksızlıkları, acımasızlıkları, oluş süreçlerini çözümleyebildiğim andan itibaren, doğal karşılayabiliyorum ve bağışlayabiliyorum. Bu yanıma pek çok kızıyorum. Kişiliğimin bu yanını değiştirebilmek için kararlı öfke dalgaları yaşamaya çalışıyorum; karşılaştığım olumsuzlukları anladığım zamanlarda da, isteyerek, aklımdan kaynaklanan bir kızgınlık süreci yaşamak istiyorum. Henüz yeteri ölçüde başarılı olamadığımı kaydetmek zorundayım.

Belki geç geldim.

Belki az kaldım.

Tekelci aşamada anlama yer ve sınıf kaybına uğradı. Tekelci aşamada burjuvazi, anlamayı reddediyor; anlama, diğer tüm hazları bastırmak bir yana, haz olmaktan çıktı.

Artık tekelci aşamayı, kapitalizmin bir evresi olarak düşünemiyorum: Kapitalizmin reddidir. Toplumun her kesitini, insanların her hücresini iltihapla dolduran bir dönem olarak algılıyorum. Vücuduna yoğun iltihabın ateşi yerleşmiş bir insanın anlamadan haz alması mümkün mü?

Anlamamaya dayanan bir dönemde yaşıyoruz. Aydınlanmayı reddeden bir dönemden geçiyoruz.

Aydınlanma bir dönemin adıdır; burjuvazinin çocukluk döneminden çıkışı ile rüştünü kanıtlama sürecine denk geliyor.

Onsekizinci yüzyıl; insanları, rüzgâra kapılmış türden, bir bilgi parçacığı için, bir yerden bireye koşarken algılıyorum.

*
**

Goethe, gözü ışığın yarattığını yazıyor. Darwin, Türlerin Kökeni'nde kanıtlarını sağlıyor. Darwin, gözü olan ve görebilen bir hayvanın, karanlık bir mağaraya konduktan sonra, belli bir tutulma sonunda, tutulmayı zaman olarak yazıyorum, gözünü ve daha açıkçası görme yeteneğini kaybettiğini saptıyor. Işıksızlık, görebilmeyi ortadan kaldırıyor.*

Aydınlanma, aydınlatmak isteyenlerle aydınlanmak isteyenlerin ortak ürünüdür. Aydınlanma çağını, yalnızca, aydınlatan dehaların ortaya çıkışı ile anlatmanın eksik kalacağını düşünüyorum.

*
**

*Aydınlanma insanını, kim Goethe'nin Faust'u kadar coşkulu ve aynı ölçüde özünü vererek anlatabilir; kimse. Faustus, Latince «mutlu» demek; aydınlanma insanı yalnızca anlayarak mutlu olabiliyor. Faust haykırıyor ve ben tekrarlamaktan bıkmıyorum: «Ah... İşte, felsefeyi, hukuku, tıbbı ve ne de yazık, ilahiyatı da ateşli bir çalışma ile, esaslı surette, tahsil ettim. Ama, ben zavallı deli, işte yine oyum. Ve eskisinden daha akıllı değilim.» Faust'un huzursuz tiradını, Sadi Irmak'ın eskimiş diliyle, aktarmayı sürdürüyorum. «Gerçi, bütün bilgiçlerden, daktorlardan**, hocalardan, yazarlardan ve papazlardan*

(*) Son çözümlemede doğrudur; bir süreç içinde, istenç ve bilinç yan yana gelince, ışık azaltılmasına karşın, gözün görme yetisini artırdığını gördüm. Yeti artışı, ışık azalmasının yerine geçebildi. Bunun sonuna kadar sürmeyeceğini ve sonunda ışıksızlığın görmeyi önleyeceğini kabul ediyorum.

(**) Doktor, Latince, bilmiş kişiyi anlatıyor. Anlam olarak tabip doktor ile bir bağlantısı yok.

daha akıllıyım ve hiçbir çekinme ve şüphe, içimi kemirmiyor, ne cehennemden ne de ifritten korkum var, ama buna karşılık, bütün sevinçlerimi yitirmiş bulunuyorum.» Anlamak tek sevinç olunca, anlamanın sonuna gelindiği düşüncesi, tüm sevinçlerin de sonunu anlatıyor.

«Ah! Bu aldanış deryasından çıkıp kurtulmayı umabilenlere ne mutlu İnsan neyi bilmezse ona ihtiyacı oluyor ve neyi bilirse onu kullanmıyor. Ama bırak, şu güzel saatleri bu hüzünlerle harap etmeyelim!» Anlamanın sonsuzluğunu anlamaktan bir huzursuzluk var.

«Benim göğsümde iki ruh vardır. Birisi öbüründen ayrılmak ister. Birisi şiddetli bir aşk zevkiyle ve bütün uzuvlarıyla, dünya hayatına yapışır. Diğeri ise, toz toprak içinden fırlayıp ulu atalar diyarına yükselmek ister.» Burada Faust bir ipucu ve ünlü bir başlangıç oluyor. İnsanı ikiye parçalayarak bir bütün halinde sunmanın en çok bilinen örneğini veriyor. Tipolojide diyalektik yöntemin en zor ve belki de pek çok başarılı sahnelemesini sağlıyor.

Parantez açıyorum. 1985 yılında Türk izleyicisi ve okuyucusu, kişiliğin ikiye ayrılarak bir oyunun baş kahramanları yapılmasının birisi çok başarılı ve diğeri çok başarısız iki örneğine tanık oldu. Bilgesu'nun Halide'sinde Halide Edip'in temel çizgisi «Halide» ve kaygılarıyla endişeleri «Cüce» olarak göründüler; oyun, bir kişinin diyalektik çekişmesi üzerinde kuruldu, tiyatroyu zorlayan bir başarı düzeyine ulaştı. Buna kar-*

(*) Bilgesu Erenus'un Halide'sinin sahnelenmesinden mutlu olmadığımı belirtmek zorundayım. Sinema ve tiyatronun birbirinden ayrı olduğunun kabul edilmesi gerekir; tiyatro has bir sanattır, fizik bilime yaklaşıyor. Ayrıntı, karşı eğilimler ve geçiş üzerine kurulu bir dil olarak ortada duruyor. Tiyatroyu, hiçbir zaman sahip olamayacağı bir teknikle, sinemayla, özdeşleştirmeye çalışmak, tiyatroya yazık etmek oluyor.

şın, Türkçede ayrı bir kitap olarak ilk kez yayınlanan Nazım'ın «İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?» oyunu, Nazım Hikmet'in şiir dışı yaratılarının düşük düzeyini aşamadı. Orada ya da şiir dışı estetiğinin düzeyinin de altında kaldı. Görev duygusu yüksek Petrof ile Faust'un Mefisto'su türünden Petrof'u yolundan ve çizgisinden çıkarmak için yaratılmış İvan İvanoviç, hiçbir zaman bir oyun olamadı; şematik ve grotesk bir deneme düzeyinde kaldı.*

Parantezi kapatıyorum ve sürdürüyorum. Mefisto, Faust'ta, kendisini anlatıyor: «Ben, daima inkâr eden bir ruhum. Bunda da haklıyım. Çünkü yaratılan her şey, mahvolmaya layıktır. Onun için hiçbir şey yaratılmasa daha iyi olurdu. İşte sizin günah, tahripçilik, kısaca fenalık dediğiniz şeyler, benim asıl unsurumdur.» Mefisto, Faust'ta, Faust'u anlatıyor: «Delinin yemesi, içmesi, dünyaca değil. Uzakların özlemiyle yanıyor. Deliliğinin yarı yarıya farkında. Gökten en güzel yıldızları ve yerden en yüce zevkleri istiyor. Ve bütün uzaklar ve bütün yakınlar çırpınan kalbini tatmin etmiyor.» Böylece Faust'un iki büyük merak'ın bir toplamı olduğu ortaya çıkıyor. Faust, bilgi dünyasının sonsuzluğunda yaşamakla dünyalı hazların tümünü bilmek arasında duruyor. Mefisto, dünyalı hazları tattırarak Faust'un anlama susuzluğunu bitirmeyi öneriyor. Faust, bir yarışı kabul ediyor: «Bir defa olsun tatmin edilmiş halde tembellik yatağına uzanabilsem, ölüm umurumda olmaz! Beni kendime beğendirecek tarzda riyakâr zevklerle iğfal edebilirsen, artık son günüm gelmiş olsun. Bu hususta bahse tutuşurum.» Faust, bir bahs'tir, bir yarış, bir oyun; demek, bir tiyatro.

Burada Faust'un kaybetmesi mümkün değil. Çünkü Faust

(*) Nazım Hikmet'in İvan İvanoviç oyunu daha önce Türkçe yayınlandı; Sofya baskılı bütün eserlerinin içinde yer aldı. Nazımseverler, buradan okudular.

için anlamayı bırakmak, tembellik, bir sondur, ölüm ve dumanlı hazlarla mutluluk, tembellikten farklı değil, bir ölüm oluyor

*
* *

İlhami Soysal, çok zaman olduğu gibi, rüzgâra karşı kürek çekebiliyor ve şunları söyleyebiliyor: «Benim inanışıma göre Nazım Hikmet, Türk Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden biri ve belki de birincisi. Ama, kişisel kanı olarak söylüyorum, oyun yazarlığı ve romancılığı, beşinci sınıf bile değil. Büyük şair, bence bu konularda iddialı olmamalıydı.» Sanat Olayı'nın Saçak Dergisi ve Kaynak Yayınevi ile birlikte estirmek istediği şiddetli anti-sovyetizm kampanyası sırasında geniş anketine İlhami'nin verdiği cevap rüzgârda uçup gitmesin; öyle diliyorum.*

Yıllar Önce Demirtaş Ceyhun'un Edebiyat Cephesi'nde dile getirmeye çalıştım; Nazım'ın estetiğinin soğukkanlılıkla ele alınması zamanı geldi, geçiyor. Nazım Hikmet, Türk estetiğinde bayraktır; bayraklardan birisi olarak duruyor. Bayrağı ise her ülkede herkes seviyor; insanların bayraklarını sevmeleri son derece insani'dir, yadırganmaması gerekiyor. Ancak ilkel, çok zaman bayrağı fetiş haline getiriyor ve her fetiş türünden, düşünmeyi ve anlamayı durdurmanın bir yöntemi yapıyor.

Bayrağı fetiş yapmak bir gericiliktir.

Nazım'ın pek çok başarısız İvan İvanoviç oyunu, Türk gericiliğinin elinde bir bayrak olarak sallanıyor. Düşünmeyi ve araştırmayı durdurmak için kullanılmak isteniyor.

Somutunu göstermem gerekiyor. En ciddi gazetemizin, Cumhuriyet gazetesi, tanınmış ve önde gelen fıkra yazarı, üstelik edebiyatçı, Oktay Akbal, aynı ankete verdiği cevapta

---

(*) Sanat Olayı, Ocak 1986, s. 33.

şunları ileri sürüyor: «Bu yapıtı okuduktan sonra düşüncemi söyleyebilirim. Bugüne dek niye dilimize çevrilmedi? Bunun nedenini bilmek olanaksız.» Şimdi ne yazmam gerekiyor? Sevgili Oktay Akbal, Nazım'ın Türkçenin dışında bir tek satır dahi yazmadığını nasıl bilmiyor?** İvan İvanoviç'in de Türkçe yazıldığını, Türkçe yayınlandığını, toplu eserleri arasında yer aldığını, üstelik bunu Türkçede, Sofya'da Narodna Prosveta'nın yayınladığını nasıl bilmiyor? Daha açıkça söylenmeli; İvan İvanoviç, Türkçede ilk kez bir Maocu yayınevi tarafından değil, Sovyetler Birliği'ne dost Bulgaristan'da bir yayınevi aracılığıyla yayınlandı.*

Anket ve Sanat Olayı'nın bu sayısı, anti-sovyetik görüşlerin birbiri arkasına dizildiği bir galeri niteliğini taşıyor; ayrı ayrı üzerinde durmak istemiyorum. Ankete cevap verenler arasında siyasal açıdan bu kampanyaya karşı çıkanlar var; yanlış anlaşılmak istemediğim için kaydetmek gereğini duyuyorum. Burada üzerinde durmak istediğim yan, Nazım'ın estetiği üzerine yürekli bir başlangıcın gecikmişliğini vurgulamaktır; tekrarlıyorum.

Bülent Kahraman, anti-sovyetik görüşleri paylaşmakla birlikte, Nazım Hikmet'in estetiği üzerinde dikkat çekici düşünceler ileri sürüyor. Bir bölümünü aktarıyorum: «N. Hikmet bir kuramcı değildir. Dolayısıyla bu yapıtında getirdiği eleştiri de kuramsal bir kökten türemiyor. Hatta Nazım'ın yapıtında sorunu, örneğin Koestler'in, Malraux'nun yapıtlarında gördüğümüz, hatta kendisinde alıştığımız üzere insani bir dram tabanına yaslanarak koyduğunu da görmüyoruz. Daha çok şe-

---

(*) Sanat Olayı, Ocak 1986, s. 32.

(**) Aynı anket cevabında Oktay Akbal, «bir sanatçı her zaman haklıdır» diyor. Anlamıyorum. Sanatçıyı her zaman haklı yapan nedir; doğumu mu, yetişmesi mi, yeri mi? Necip Fazıl, Peyami Safa, Soljenitzsin, neden her zaman ve Oktay Akbal, burada niçin haklı olsun?

matik, işlevsel boyutu ayaklandırılmış bir yapıt bu. Nitekim Nazım'ın yapıtı yazmasını doğuran gelişmeleri de rastlantıyla pratik olarak 'sokakla' yüz yüze geldiğinde 'yaşayarak' diğini biliyoruz. Nitekim yapıtında 'neden' sorusuna inmiyor dolayısıyla sorunu sistem olarak değil, tekil insan düzeyinde odaklıyor. Petrof'un 'olumlu' olduğu dönemde de bunu yaratan faktörleri saptayarak 'niçin' sorusu yok, olumsuz olduğu dönemde de...» Nazım'ın Petrof'u hiç yaşamıyor ve son derece şematik.*

Nazım'a hiç yakışmıyor; dünya görüşü açısından yazmıyorum, estetik açıdan yakışmıyor. Proudhon'cu bir Petrof ortaya çıkıyor; bir yöneticidir, katibinin işlerini yapıyor, telefonlara kendisi cevap veriyor, her iş takipçisi elini sallayıp odasına giriyor. Olabilir; köyden büyüme bir bucak müdürlüğünde olabilir, çağdaş devlette olmaz. Çağdaş örgütlenme düzeyinde yönetici, katibin işini yaparsa, kendi işini yapmamış olur. Çağdaş örgütlü yaşamda yönetici telefonlara cevap verirse, karar süreciude büyük aksamalar olur, kararı bir başkasının vermesi gerekir. Çağdaş örgütlenme düzeyinde, değil yöneticinin odasına, yönetim yapısının içine bile giriş ve çıkışın bir düzenliliği gerekir.

Çağdaş örgütlü yaşamda yöneticinin yeri, köy muhtarının ya da nahiye müdürünün odası değil; ayrım gerek.

*Petrof, çok iyidir; hem gerçekçi değil ve hem de hiç gerekli olmayan bir iyiliği giyinmiş, yaşamıyor. Böyle giderken, Ludmila Alekseyevna'nın sözleriyle, «bir iki günde bürokratlaşmışsın diyeceğim, ama o da değil, daha beterinden korkuyorum», metafizik bir değişime uğruyor, aniden, bir bürokrat oluyor.** Bundan sonra da yaşamıyor.*

(*) Sanat Olayı, Ocak 1986, s. 35.

(**) Nazım Hikmet, İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?, İstanbul, 1985, Kaynak Yayını, s. 55.

Neden ansızın bürokrat oluyor, Nazım Hikmet'in oyununda bunun en küçük ipucu bile yok. Oyunda, bürokrat Petrof'a hiçbir geçiş yok; yalnızca bürokrat oluveriyor. Ayrıca «olumlu» Petrof ne kadar şematik ise, bürokrat Petrof da o kadar şematik, yalnızca bir kukla, hiç yaşamıyor.

Üzerinde durmam gerekiyor. Bir kez, her çağdaş örgütlü yaşamda bürokrasi ve bürokrat vardır ve olacak. Aksini düşünmek bir saçmadır. Büro, çuha demek; düzenli kamu görevlileri önce masalarının üzerini çuha ile, (büro) örttüler ve böylece bürokrat adını aldılar. Demek oluyor, bürokratın kaynağında, masa var; kaçınılmaz, şimdi bir de masalardan ayrılmayan elektronik makinalar eklendi.

Eleştiri bürokrata olamaz. Eleştiri, görev duygusundan, topluma hizmeti en büyük erdem sayan bir değerler sisteminden, halkına bağlılık geleneğinden, etkinlik ve verimliliği, toplumsal varlığı en büyük tutum ve üstün beceri ile kullanmayı bir ülkü saymayan bürokrasiye yöneltilebilir; şiddetle yöneltilmesi gerekiyor.

Üzerinde durmam gerekiyor. Aydın Üzerine Tezler'in dördüncü kitabında, Nazım'ın bir mektubuna değindim; önem veriyorum. Türkiye'deki hotzotçu bürokratları, orta köy ağalığının, kulakların çocuklarının kamu görevine gelmeleriyle çözümlemeye çalışıyor. Önemli ipuçları getiriyor.

Devam ediyorum ve elinizdeki çalışmama geliyorum. Başka bir yerde bu açıklıkla olmadığını ileri sürerek, Sovyet ekonomik yapısının doğuşunu anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Sovyet sistemi, ekonomik açıdan, daha önce yazılı kitaplardaki tariflerin dışında gelişmek zorunda kaldı. Sanayileşmiş, işçiliği yoğun ülkelerde gerçekleşeceği yazıldı; sanayisi olan ancak köylülüğü yoğun bir toplumda dünyaya geldi. Birinci Büyük Savaş'ta ve bunu izleyen İç Savaş'ta öncü işçilerinin çoğu kırıldı.

Bu kadar değil. Temel kitaplar, doğacak sosyalist sisteme sanayileşmek görevini vermediler. Pratik ise yalnızca sanayileşmek görevini vermekle kalmadı, ayrıca son derece hızlı sanayileşmeyi bir ölüm-kalım sorunu biçimine soktu.

Anlamak, hazdır.

Marx, ütopyacıları eleştirirken, yalnızca eleştirdiklerini ve kapitalizmi anlamadıklarını yazdı. Çok ünlüdür; genel geçerliliğini tartışmak gereğini duyuyorum. Anlamadan eleştirmek mümkün mü? Ekliyorum; tekelci aşamada eleştirmeden anlamak ve anlatmak mümkün mü? Artık anlamak ve eleştirmek bir bütündür; öyle düşünüyorum.

Sovyet sanayileşmesinin pratik sorunları Anti-Dühring'i zorunlu bir tartışmanın konusu yaptı. Hızlı sanayi, yeterli ölçüde proleterleşmemiş köylülük ile kurulmak zorunluluğuyla karşı karşıya geldi. İşçi tulumu giymiş köylüler, eşitlikçi bir ücret sistemine ve maddi kazançlar getirmediği sürece yeni eğitim olanaklarına razı olmadılar. Sovyet yöneticileri, başta Stalin, ücret makasını görülmemiş ölçüde açmak ve bilgi artırmayı, artan maddi kazanımlara bağlamak zorunda kaldılar.

Bunlar, elinizdeki kitapta yazılıyor. Yapı anlatılıyor.

Eleştirmeden anlamak ve anlatmak mümkün değil.

İşçilik, sorumluluktur. Köylülük, sorumsuzluktur.

İşçi tulumu giymiş köylüler, fabrikalardaki makinalara özen göstermediler; makinaların sorumluluğunu duymadılar. Kollektif sorumluluğu öğrenmekte dirençli davrandılar. Böylece kitaplardaki yazılı tariflerle işe başlandı ve giderek kollektif sorumluluktan tek kişi sorumluluğuna, edino naçaliye ilkesine, geçildi. Fabrika içinde de yöneticiler güçlerini artırdılar.

Bunlar, bu çalışmada irdeleniyor.

Özetliyorum: Pratik, Sovyet yöneticilerini, başta Stalin,

zorladı ve başta Stalin, Sovyet yöneticileri, teoriyi zorlamak zorunda kaldılar. Mao, daha sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği'yle bozuştuktan sonra en acımasız eleştirilerini burada yoğunlaştırdı. Ücret makasının açılmasına, maddi özendiricilere saldırdı ve Sovyet sistemini eleştirmek için kendi ülkesinde Kültür Devrimi'ni sahneledi.

Çin'de Mao'nun Kültür Devrimi geri tepti.

Nazım Hikmet, Sovyet ekonomik yapısını hiç anlamadan, şematik bir oyun çerçevesinde eleştirmek istedi. Eleştirisini, Goethe'nin Mefisto'sundan esinlenerek yaratmayı denediği bir İvan İvanoviç'e dayandırdı. Nazım'ın İvan İvanoviç'i, kendisini izleyiciye, şöyle tanıttı: «Ben İvan İvanoviç... Ben Sergey Konstantinoviç Petrof'un düşmanıyım. Kanser nasıl insan etinin, kurt nasıl elmanın, pas nasıl demirin düşmanıysa ben de Sergey Kostantinoviç'in öyle düşmanıyım. Bu düşmanlığı gerçekleştirmek için, Petrof'u inim inim inletmek zamanı geldi artık. Petrof'a öyle bir iş etmeliyim ki, acısını çeksin ölene kadar. Bana yardım edin, akıl öğretin, demiyorum. Çünkü, biliyorum, içinizde başkasına kötülük etmesini seven insan yoktur. Hepiniz melaikesiniz... Doğrusu da, maalesef, içinizde başkaları için kötülük düşünmeyen insanlar, yine maalesef diyorum çoğunlukta... Kimden öğüt istemeli? Bazı ölüleri mezarlarından kaldırıp öğüt istesem...» Nazım Hikmet'in oyunun baş kahramanlarından birisi, İvan İvanoviç, işte bu kadar gerçek dışı, yaşamayan, kötülük için yaşayan, kötülük yapmak için uydurulmuş ve yalnızca Petrof'u bozmak için yaratılmış bir tip oluyor. Petrof'un ansızın bürokratlaşması, İvan İvanoviç'in çabalarının sonucunda gerçekleşiyor.

Bu oyunla ilgili son bir noktaya değinmem gerekiyor. İvan İvanoviç ile Mefisto arasındaki bağlantıyı yalnızca ben kurmuyorum; Nazım da kuruyor. Oyunun tiplerinden bir diğeri, Hasırşapkalı, bir yerde İvan İvanoviç'e, «Lermontof'un De-

mon'uyla Göte'nin Mefisto'sunun Miçurin usulüyle meleci bir iblis gibi gülüyorsunuz» diyor. Kuşku kalmıyor.*

Burada bir parantez açıyorum. Türkiye oldukça ilginç süreçlerden geçti, geçiyor. Öyle bir zaman geldi, kimileri, Sovyetler Birliği'ne küfretmeyi bir araya gelmenin ilk koşulu durumuna sokmak istediler. Sovyetler Birliği'ni övmek değil Sovyetler Birliği'ne küfretmemek bir suç sayılmak istendi. Büyük basında iş tutabilmek için Türkiye'nin resmî Basın-Yayın Yüksek Okulları'ndan mezun olmak yetmedi; mezunlar işe alınmadı. Büyük basında gazeteci olabilmek için Maocu aydınlık basın yayın ortaokulunu bitirmek yeter sayıldı; aydınlık basın yayın ortaokulundan terkler bile resmî Basın-Yayın Yüksek Okulun mezunlarına tercih edildi.

Diplomasi işe karıştı. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyerek bağımsız Türk basınını eleştirdi. Türk basınını yazılarının iki komşu ülke arasındaki iyi ilişkileri bozduğunu ileri sürdü.

Parantezi kapatıyorum. Nazım Hikmet'in oyununa dönüyorum. Bu başarısız oyunun hiçbir sahnede sahnelenemeyeceğini düşünüyorum. Sovyetler Birliği'nde sahnelenmesini, insanlığın bu büyük evlâdını onurlandırmak amacını güttüğünü sanıyorum. Bu nedenle herhangi bir yasaklanma görmüyorum.

Ne yazık ki, bu görüşlerimi kanıtlamak olanağım yok. Önce Erkan Yücel öldü. Sonra pek yakın bir zamanda Nazım'ın oyunu mahkeme kararıyla yasaklandı. Maocular bu oyunu bu kadar beğendiler de, güzel sanatını Maoculuk yolunda harcayan Erkan Yücel neden bu oyunu sahneye koymadı? Acaba yasak kararı olmasaydı, sahneye koyan olur muydu?

*
**

Neden dünyanın en çok satan gülmece dergisi Sovyetler

(*) ibid., s. 32.

Birliği'nde yayınlanıyor; bir rastlantı mı? Rastlantılara hiç inanmadım; açıklanamayan birlikteliklere verilen ad sayıyorum. Bir açıklama getirmeye çalışıyorum.

Tiyatro, bir çelişkiyi, bir yarışı, bir agon'u, taklit ederek anlatmak oluyor. Gülmece ise düzeltilebilir çelişkilerin, giderilebilir yanlışların, anlatımını içeriyor. Gülmece, toplumsal insanın temel davranışından kaynaklanıyor. Şöyle anlatılabilir; buzda kayıp düşen insanı görenler gülüyorlar, düşen de acısı geçtikten sonra çevresine bakıp gülenleri görüp gülmeye katılıyor. Ancak uçurumdan düşen insana hiç kimse gülmüyor, kuşkusuz, uçurumdan kaybolan da gülemiyor. Çünkü sonucunun giderilmesi mümkün değil.

Kapitalist sistemin motorunda cezalandırma yöntemi yatıyor. Firma düzeyinde iflaslar, çalışanlar platformunda işsizlik ve tüm ekonomi alanında bunalımlar, sistemin yanlışlıklara karşı bulabildiği cezalandırma türlerini oluşturuyor. Sistem, bu cezalardan kaçınmaya ve kaçınamadığı zamanlarda da sonuçlarına katlanmaya ve gerekli düzeltmelere göre ayarlanıyor.

Sosyalizm bunları reddederek ortaya çıkıyor. İflas, işsizlik, ekonomik bunalım, sosyalist ekonominin işleyişini düzenleyen uyarıcılar sayılmıyor. Ancak böyle bir durum, sosyalist sistemde yanlışların, yer yer israfların ve verimsizliklerin olmayacağı anlamına da gelmiyor. Üstelik dünyadaki ilk sosyalist sistem deneyiminde ve sanayi ile bilinçli kadroların görece olarak azlığında, burjuvazinin iktidar yasası sayılan emek değer yasasının değiştirilmiş biçimiyle geçerliliğinin korunduğu bir yapıda, yanlışların ve israfların olmayacağını düşünmek gerçekçi olmuyor.

Planlama ve eleştiri, yanlışları görüp ortaya çıkarmak, önlemeye çalışmak ve önlenemediği zaman sonuçlarını azaltmak, sosyalist sistemin, kapitalist sistemdeki cezalandırma yönteminin yerine koyabildiği mekanizmayı belirliyor. Planlama ve

eleştiri, bir sosyalist sistem için, olmazsa olmaz, sine qua non, durumundadır. Bir zorunluluktur.

Dünyanın en büyük gülmece dergisi Krokodil, Sovyet planlama sisteminin tamamlayıcılarından birisidir; bir işlevi var. Buldukça Krokodil okuyorum; bir meslekten plancı olarak çok yararlanıyorum. Fabrikalarda, kolhozlarda, planlama departmanlarındaki eksiklik ve yanlışlıkların çoğunu Krokodil'de çizgi ya da yazı olarak görmek mümkün. Güldüren ekonomik yanlışlıklarla dolu; sergiliyor.

Cehalete gerek yok. Kimsenin cehalete prim vermemesi gerektiğini düşünüyorum. Nazım Hikmet'in oyunundaki eleştirinin çok daha kapsamlısı, çok daha doğrudan olanı, çok daha çözümsel ipuçları vereni, Sovyet gülmece dergisi Krokodil'in her sayısında yer alıyor.

*
* *

Merakımı durduramıyorum. İlginin çeşitlerini donduramıyorum. Bir ara Türkiye'de Sovyet sanayileşmesini, ekonomik yapısını, doğrudan doğruya Sovyet kaynaklarından inceleyen araştırıcının olmadığını fark ettim. Kimsenin yapmadığı işleri yapmayı seviyorum. Rusça öğrendim; önce Ankara'da bulabildiğim tek Rusça öğretmeninden Rusça dersleri almaya başladım.

Çok hoştur. Bu derslerimin bir bölümünü anlatmadan geçemeyeceğim. Şöyle; Ahmet Kabasakal Dil Tarih'in Rus filolojisinden mezun olmuş, askeri okullarda Rusça dersleri vermiş, herhalde Rusça bildiği için hep bir kuşku ile bakılmış. Ben ders almaya başladığım zaman hem bu kuşkunun izlerini taşıyordu ve hem de, mesleğine bir kimsenin içten değer vermiş olmasına seviniyordu; bu izlenimi aldım. Saati yirmi beş liradan anlaştık. Evine gidiyordum; ancak bir saatte çıkamıyordum. Ahmet Bey, büyük bir coşkuyla bana Rusça öğretiyordu. Önce yadırgadım sonra alıştım; çünkü dersin belli yer-

lerinde bir ara duruyor, «ama Rusya'da insanları fırına atıyorlar» diyordu. Önce şaşırdım, sonra, Ahmet Bey'in bu ilk gönüllü Rusça öğrencisinin polis olmasından ya da polisin dersimizi dinlemesinden kuşkulandığı sonucuna vardım. Ses çıkarmadım. Dersimiz güzel ve arada Ahmet Bey'in «fakat Rusya'da insanları fırınlıyorlar» uyarısıyla devam ediyordu. Bu uyarılarla Ahmet Bey, dersini o kadar coşkuyla veriyordu ki, ilk derslerde karım ve oğlum, başıma bir iş geldiğinden korktular. Çünkü bir saatlik dersi Ahmet Bey üç saate tamamlamadan beni bırakmıyordu. Üç saati de aşınca artık Ahmet Bey'e, «Siz zamanınıza acımıyorsunuz, bundan sonra, hiçbir söylediğinizi anlamıyorum» demek zorunda kalıyordum. Rusçayı pratikte saati yedi buçuk liradan öğrenmeye başladım.

Teşekkür ediyorum. İlk Rusça öğretmenim Ahmet Kabasakal, hiç Rusça konuşmamış; Rusça ise son derece aksanlı ve müzikalitesi yüksek bir dildir. Ahmet Bey bana «horoşo» öğretti, İngiltere'de ise «haroşo» olduğunu öğrendim. Rusçamı İngiltere'de ilerlettim ve Sovyet araştırmalarımı Birmingham'da yaptım.

İnsanlar nasıl koşullanıyorlar; Rusçayı ilerletmek ve Sovyet araştırmaları yapmak için Birmingham'a gitmek bana son derece normal geliyordu. Başbakan Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği ile önemli ve kapsamlı 1967 Antlaşması'nı henüz imzalamıştı ve alış-verişi toplumsal bilimlere yaymak istemiyordu. Böyle bir durumda CIA'nin kontrolünden en uzak Sovyet araştırmaları merkezi olarak bulabildiğim Centre for Russian and East European Studies'de Research Fellow, Araştırma Uzmanı, olarak çalışmaya başladım.

Volkswagen alıyorduk; satıcı sordu. Türkiye'deki bir otomobil galerisindeki satıcı olarak düşünülebilir; demek, benim kadar koşullanmamış. Ne yaptığımı sordu; Rusça öğrendiğimi ve Sovyet sanayiinin doğuşunu incelediğimi söyledim. Üniversite okumamıştı, doldurulmamıştı, koşullanmamıştı, sıradan bir

katipti; pek çok şaşırdı ve sordu-: «Dr. Küçük, sizin ülkeniz Sovyetler'e komşu değil mi, neden Rusça öğrenmek için Rusya'ya gitmiyorsunuz?» Bu soru beni çok şaşırttı. Doğrusu Rusça öğrenmek için Sovyetler Birliği'ne gitmek, Sovyetler Birliği'nde Sovyet sanayiini incelemek hiç aklıma gelmemişti.

İmkân, aklı genişletiyor. İmkân ile aklın genişliği aynıdır.

İmkânsızlık aklı daraltıyor.

Sovyetler Birliği'ne henüz ayak basmadım.

*
**

Birmingham'da otomobil galerisinde katip, bana, bir dili öğrenmek için yurt dışına çıkılacaksa o dilin ana dil olarak konuşulduğu ülkeye gitmek gerektiğini öğretti. Galeri katibine teşekkür ediyorum.

Dil, dil'dir.

Bir dili çok rahat okuyabilmek, not alabilecek kadar yazmak, fakat konuşamamak büyük bir hüzündür.

Dil yalnızca düşünceyi eyleme geçirmek için değil aynı zamanda konuşmak için var. Konuşulmadığı sürece gelişemiyor. Konuşulmadığı sürece bir dil bilgisini korumak çok zor oluyor.

*
**

Bilim, hep şaşırma değilse nedir? Einstein'ın resimlerindeki o hep şaşıran yüzünü çok seviyorum.

Sovyet kaynaklarını okumaya başladığım zaman çok şaşırdım. Batılı sovyetologların kitaplarını dolduran Sovyet ekonomisiyle ilgili eleştirileri kendilerinin uydurduğunu sanıyordum. Ayrıksız, hepsinin yerini Sovyet dergi, gazete ve kitaplarında, parti kararlarında bulabildim.

Benim çalışmamdaki olguya dayalı tüm eleştiriler, örnek olsun, hem dev işletmelerin eksikliğini eleştiren saptamalar ve hem de dev işletmeler kurulduktan sonra bunların yanlış ol-

duğunu ileri süren görüşler, hepsi hepsi, Sovyet kaynaklarında yer alıyor. Benim katkım, bu eleştirilerin ve eleştirilere kaynak olan olguların neden ortaya çıktığını göstermek oluyor.

Bu çalışma özgündür. Başka dillerde olmayan bir temel tezi var. Neoklasik iktisatçı ve genellikle bu ideoloji altında kalmış insan, «choice», tercih, düşüncesine alışık; karar süreci de çeşitli seçeneklerden birisini seçmenin yapısını çözümlüyor. Batılı sovyetologların Sovyet sanayileşmesine yaklaşımı, sanayiin yöneticilerinin önünde pek çok seçeneğin bulunduğu, bunlardan birisinin seçildiği ve bu seçimin yanlış olduğu üzerinde düğümleniyor. Benim yaklaşımım ise bunun tersini oluşturuyor: Sanayiin yöneticilerinin önünde bir tek seçenek vardı ve kaçınılmaz olarak bunun üzerinde yürüdü.

Yanlışlıklara, israfa ve yer yer ortaya çıkan verimsizliğe bakarak, Sovyet sanayileşmesini reddetmiyorum; anlamaya ve anlatmaya çalışıyorum. Sovyet sanayiin çok hızlı büyümek zorunluluğunu önce teknolojik verilerle açıklamaya çalışıyorum; sonra hızlı sanayileşmeyi hem birçok sorunun kaynağı ve hem de yine birçok sorunun çaresi olarak ortaya koyuyorum.

Beğeniyor muyum? İşim yöntemle ve yeni kuşaklarla; söyleyeceklerim var. Gerçek öğretmen kesinlikle öğrencisini sever. Bilim adamı olduğum iddiasını taşımıyorum, ancak özeniyorum ve bu özenle her bilim adamının araştırma konusunu sevdiğini eklemek gereğini duyuyorum.

Türkiye'de sanayileşmenin önündeki sorunları açmanın tek yolunun çok daha hızlı sanayileşmek olduğunu yıllardır yazmaya ve anlatmaya çalışıyorum. Beğeniyor muyum? Bu bulgudan kesinlikle rahatsızım. Hızlı sanayileşme zorunluluğunun Sovyetler Birliği'nde sosyalist insanı yaratma için gerekli özen ve sabrın bir bölümünü aldığını biliyorum.

Benimki yeni bir iktisat'tır.

Çekinmeden yazabiliyorum.

Mart 1972 tarihinde ve bir 12 Mart döneminde yazdığım ilk önsözden aktarma gereğini duyuyorum. «Kuşkusuz, çalışmanın politik dayanak ve uzantıları var. Uzantılar, teknik ve maddesel bir temele yerleştiriliyor. Uzantıları görmek ve çözümlemeyi değerlendirmek okuyucuya bırakılıyor.» Devam ediyorum: «İnsanlığın gelişiminde her yeniliğin belli kökeni var. İlk önceleri, bu çalışmada, çalışmanın kökeni ve çalışma ile ilgisini de çözümlemeyi planlamıştım. Sonradan, bu işi, daha elverişli ve aydınlık zamanlara bırakmanın uygun olacağını düşündüm.» İkinci yazım için yazdığım önsözde biraz daha açık olmak gereğini duydum.

Ekim 1980 tarihinde yazdığım ikinci yazım için önsözden de aktarma yapıyorum. Şöyle: «İkinci yazımı tamamlarken, Frençke bir deyişle yazıp da i'lerin noktalarını koyarken, 12 Eylül tarihi geldi. İkinci yazımda, birinci yazım sırasında açıkça düşünüp de açıkça yazmadığım, bazı 'temel' konulardaki görüşlerimi de ortaya koymak istiyordum. Bunları yapmaktan geri kalmadım, hem daha önceki bölümlere içerdiğim yeni sayfalarda ve hem de yeniden yazdığım bölümlerde, bunları yaptım. Şimdi ve ikinci yazımla, bana göre daha 'tam' bir çalışma oldu.» İkinci yazımda, teknik düzeyde anlaşılabilecek eleştirileri açtım.

Aktarmayı sürdürüyorum: «İlk basımda açıkça düşündüğüm bazı konuları açıkça yazmadım; dolaylı olarak değinmekle yetindim. Çünkü ilk yazım dönemi, aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin, tarihinin en kaba, en yaygın ve fırsatçı hücumuyla, bilimsel olarak buna sınanmasıyla da denilebilir, karşı karşıya geldiği bir dönemdi. Bu dönem Asya-Avrupa kıtasının en doğusunda çıkan ve en batısındaki İngiliz Adaları'nın küçük burjuvalarında bile yaygın taraftar bulan bir köylü ideolojisinin, Maoculuğun, etkinliğini sürdürdüğü dönemlerdi.» Bilimsel çalışma, aynı zamanda, bir biçem işidir. Yapanının kişiliğinden etkilenir. Ben hem herkesin yapmadığı işi yapmayı

ve hem de rüzgâra karşı kürek çekmeyi seviyorum. Benim çalışmam çok ayrıdır; ancak Maocu kampanyanın yoğun olduğu bir zamanda anlamaya yönelik eleştirilerimin üstünü bile mümkün olduğu kadar örtmeye çalıştım.

«Şimdi Maoculuk, yıkıcı etkileri ve düşündürücü tortularıyla çok gerilerde kaldı. Sovyetler Birliği'nde sosyalizm, Maoculuğun acımasız hücumlarından, aşırı başarı ve sağlamlıkla çıktı. Bu da bana, bazı düşüncelerimi daha büyük bir açıklıkla ve hiç kuşku yok, sorumlulukla ortaya koyma imkânı verdi.» Yaptım ve şimdi yaptığımı daha açık yazıyorum.

*
**

Bu çalışmamın yayınlanması gecikti. İki nedeni var; birincisi diğer ve daha güncel olacağını düşündüğüm çalışmalarım sıraya girdi. İkincisi, özel koşullarda, okuyucunun bu tür ayrıntılı, son derece teknik, maden ocakları ile takım tezgâhı teknolojisi ve istatistiklerini, benzerlerini, olgu olarak kullanan çözümlemelere ilgi duyabileceği zamanlar görünmeye başladı. Artık bu çalışmamın hızla ve gereken ilgi yoğunluğuyla okunacağına inanıyorum.

*
**

Başka iddialar arasında Sovyetler Birliği'nde eleştirinin bulunduğunu yazdığım için bir kitabım nedeniyle yargılanıyordum. Bu çalışmamı mahkemeye savunma kanıtı olarak sunmak istiyorum. Bu nedenle de yayınlanmasının zamanının geldiğini düşünüyorum.

*
**

İlk baskısı yetmişli yılların ortalarında yayınlandı. Beklemediğim bir hızla satıldı. Her alanın okuduğundan kuşkuya bile düştüm. Okuyanların birisi, o sıralarda İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi genç arkadaşım Fikret İlkiz idi. Şimdi ortak

bazı davalar için Gülçin ile birlikte çalışıyor. Yeni yazımı duyunca, ilgilendi ve yayınlanmadan bir kez daha okumak istedi.

Hukukçu kitap okurken, kesin denetler. Son denetimi, gerektiğinde Gülçin'i de katarak, Fikret yaptı. Bu deneyim, bana, Fikret'in iyi bir editör olabileceğini gösterdi. Teşekkür ediyorum.

Eksöz'ü, 17 Şubat 1986 tarihinde yapılamayan Barış Türküleri gecesinden hemen sonra yazdım. Şimdi «Küfür Romanları» adını verdiğim çalışmamı yazmaya başlıyorum.

Bir rastlantı saymıyorum.

Yalçın Küçük
Karakusunlar Köyü
Şubat, 1986

Birinci Bolüm

İYUSİF VİSARYONOVİÇ STALİN VEYA TEK ÜLKEDE SOSYALİZM

Robespierre ve Stalin

«İşte böyle, Robespierre öldü; kırk yıl, Konvansiyon'un son günlerinde, Direktuar döneminde, Konsüllük ve İmparatorlukta, Burbon Restorasyonu'nda, O'nun anısı, İhtilâl'in tüm günahlarını taşıdı»[1] Gerçekten böyle oldu. Gerçekten Robespierre'in ölümünden sonra yaşadığı kırk yıl, 1794 yılından 1834 yılına kadar, kendi ihtilâlinden korkan burjuvazi, feodal restorasyon umudunu yitirmemiş olanlar, tek kelime ile zamanın gericiliği, Büyük Fransız Ihtilâli'nde bulduğu tüm suçları Robespierre'e yükledi. Maximilien *de* Robespierre'in güçlü omuzları, Büyük Fransız İhtilâli'nin mantığını, bir başka anlamda teorik özünü, taşıdı.

Robespierre'den 159 yıl sonra Stalin öldü. Kapitalist gericilik, ihtilâli ve Ekim Ihtilâli'ni anlayamayanlar Büyük Ekim Ihtilâli'nde bulduklarını sandıkları tüm günahların sorumluluğunu, dünyaya İyusif Visaryonoviç Cugaşvili olarak gelen Stalin'in omuzlarına yüklediler.

Paris, Robespierre'e bir heykel dikmedi. Hruşov, Stalin'in heykelini söktü. Robespierre ile Stalin, büyük burjuva ve büyük sosyalist ihtilâllerin «günah keçisi» oldular.

Tarih, terörü, Robespierre ile Stalin'in adına ve alnına yazdı. Uzun yıllar «Jakoben», «Robespierre» ve «Terör» eş anlama geldi. Robespierre, Paris'te Saint-Honore sokağındaki Jakoben manastırında «Anayasa'nın Dostları Derneği» ile harekete geçti. O zaman «sovyet» zamanı değildi; «dernek» zamanıydı. Robespierre, Anayasa'nın Dostları Derneği'ni canlandırdı. Danton, «İnsan Hakları'nın Dostları» içinde çalıştı. Marat ise «Halkın Dostları» derneğini manivela saydı. En yaygını, en ünlüsü ve en görkemlisi Robespierre'in derneği oldu; manastırın adından «Jakoben Kulüpleri» olarak bilindiler

«Jakoben Terörü» bir teori oldu. Nasıl? Lenin, Ekim Devrimi'nin arefesinde yazdı. 1917 yılı Temmuz ayında «'Jakobenizm' İşçi Sınıfını Ürkütür mü?» diye sordu. Şöyle cevapladı «Burjuva tarihçileri Jakobenizmi bir düşüklük ('alçalma') olarak görüyorlar. Proleteryen tarihçileri, Jakobenizmi ezilen sınıfın kurtuluş mücadelesinin en yüksek *zirvelerinden* birisi olarak görürler. Jakobenler, Fransa'ya, demokratik ihtilâl ile bir cumhuriyete karşı monarklar koalisyonuna karşı direnişin, en güzel modellerini verdiler. Jakobenlerin alın yazgılarında mutlak zaferi kazanma yoktu; en başta on sekizinci yüzyıl Fransa'sı, Kıt'a Avrupası'nda çok geri ülkelerle çevrili olduğu için ve sonra Fransa'nın kendisi sosyalizm için maddi temelden yoksun olduğu, bankalar, kapitalist holdingler, sanayide makine ve demiryolları olmadığı için»[2] Çok açık: Jakobenizm, ezilen sınıflar için bir model oluyor.

Robespierre ile başlıyor. Robespierre ne yaptığının farkında görünüyor «Terör Saltanatı» döneminde şöyle haykırıyor «Halk hükümetinin dayanağı, barışta erdem ise eğer, devrim içinde de hem erdem hem *terördür:* Gerçekten de, erdemin olmadığı yerde terör kıyıcıdır, terörün olmadığı yerde de erdem güçsüzdür Terör, tetikte duran, sert, yumuşama bilmez bir adaletten başka bir şey değildir»[3] Terör, devrimci adalettir. *Devrimci adalet, ilkel adalettir.*

Jakoben Diktatoryası kan döktü. Çok mu, az mı? Gerçeğe göre çok kan döktü. Tarihçiler ise Jakoben Diktatoryası sırasında dökülen kanın, örnek olsun, 1871 Paris Komünü'nden sonra gericiliğin akıttığı kana göre «oldukça mütevazı» olduğunu yazdı. Bu, on dört ayda resmî 17 bin idam demek oluyor[4] Bir başka tarihçi ise mahkumiyetlerin dökümünü veriyor. Şöyle yazıyor «Mahkumların yüzde 84'ü halk (yani yüzde 25 burjuva, yüzde 28 köylü, yüzde 31 halk inkılâpçıları, 'Sans culottes'), yalnız yüzde 8,5'u soylular ve yüzde 6,5'u rahiplerdir»[5] * Mahkumiyetlerin dökümü çok ilginç bir tablo çıkarıyor Asil ve rahiplere karşı bir büyük ihtilâl, daha çok asil ve rahip olmayanların canını alıyor Halk İhtilâli, halktan olanların yaşamına kıyıyor. Fransız İhtilâli tarihçisi Georges Lefebvre bu durumu «böyle bir mücadelede düşman safına geçenler, asıl düşmanlardan daha az kollanırlar» diyerek açıklamaya çalışıyor.

İhtilâlin bu mantığı daha sonraki yıllarda ve başka konumlarda tekrar ortaya çıkıyor. Daha sonraki yıllarda her ciddi ve kendisini önemseyen ihtilâlci Jakoben Diktatoryasını ciddiyetle inceliyor ve önemli dersler çıkarıyor Burjuva ihti

(*) İlerde, bu bölümde, çeviri ile ilgili uzun bir dipnot yazacağım. Şimdi kısası: Şefik Hulusi, "sans culottes" deyimini "Halk inkılâpçıları" olarak çeviriyor ve metinde "sans culottes" deyimini kullanmıyor. Yukarıya ben ekledim.

Sans culottes'un halktan geldiği doğru; ihtilâlci oldukları da doğru. Fakat çeviri kesinlikle yanlış. Çünkü Fransız İhtilâli'nde "halk inkılâpçısı" sans culottes ile sınırlı değil.

Sans culottes, "külotsuz" demek. Külot ise, Fransız İhtilâli'ne kadar asillerin giydiği ve diz üzerinde biten kısa pantolon demek. Fransız Ihtilâli'nde özellikle Paris'in emekçi yoksulları, küçük dükkân sahipleri, en küçük burjuvalar, "küçük insanlar", asillere tepki olarak külot giymiyorlar Uzun pantolon giyiyorlar. Bunlara sans culottes deniyor Bunlar, şekilsiz ve örgüt düzeyi düşük bu "küçük insanlar" Fransız îhtilâli'nde "en sol" eğilimleri temsil ediyorlar.

lâiktin teorik özü olan Jakoben Diktatoryası, daha sonraki ihtilâllere ve daha sonraki yüzyılların ihtilâlcilerine teorik açılımlar sağlıyor.

1917 yılı Eylül ayında Lenin, «Yaklaşan Katastrof ve Önleme Yolları» adını taşıyan incelemesini yazıyor. Sosyalist Plânlama'da lâyık olduğu yeri bulamamış olan bu önemli incelemede şunları da yazıyor: «Fransa örneği, bir şeyi, yalnızca bir şeyi, açıkçası, Rusya'yı kendi kendini müdafaa eder duruma getirmek için, Rusya'da kütle kahramanlığının 'mucizelerini' yaratmak için, eskimiş olan her şeyin 'Jakoben' acımasızlığıyla temizlenmesi, Rusya'nın yenilenmesi ve *ekonomik olarak* yeniden yaşar hale getirilmesi gerektiğini gösterir. Ve yirminci yüz yılda bu, yalnızca çarlığı ortadan kaldırmakla (125 yıl önce Fransa, kendisini, bununla sınırlamadı) sağlanamaz.»[6] Bir başka yerde yazılmıştı, şimdi tekrarı gerek: Paris Komünü değil, Jakoben Diktatoryası, Proleterya Diktatoryasına model oldu.* Burada, Büyük Ekim Devrimi'nden hemen önce Lenin'in bir 'Jakoben' acımasızlığı aradığı, bir kez daha, ortaya çıkıyor.

Bunda hiç kuşku olmaması gerek. Büyük Ekim Devrimi'nin uyguladığı ve çok büyük ölçüde ve büyük bir acımasızlıkla tarihin Stalin'in adına yazdığı terörün, bir «sürpriz» olmadığını, beklenmeyen, bilim dışı bir gelişme olmadığını anlamak için bu noktada kuşku olmaması gerekiyor. Lenin, yine Ekim Devrimi'nden kısa bir zaman önce, 1917 yılında bir başka incelemesinde, yazıyor: «Yirminci yüz yılda Avrupa'da veya Avrupa ile Asya arasında sınır çizgisi üzerinde bir yerde devrimci sınıfın, köy yoksullarıyla desteklenen ve sosyalizme doğru ilerlemek için mevcut maddi temelden yararlanan proleteryanın kuralı 'Jakobenizm' olacaktır ve 'Jakobenizm' on

(*) Y. Küçük, Bilimlerin Sonu ve Bilimin Doğuşu, Yurt ve Dünya, Mayıs 1977.

sekizinci yüz yıl Jakobenlerinin yaptığı büyük, silinmez ve unutulmaz işleri yapmakla kalmayacak çalışan halklara kalıcı ve dünya ölçüsünde bir zafer getirecektir.»[7] Bunları yazan Le□ nin'in şunları da eklemesi kaçınılmaz oluyor «Burjuvazinin Jakobenizmden nefret etmesi doğaldır. Küçük burjuvazinin, Jakobenizm karşısında korkudan titremesi doğaldır.» Öyleyse, Robespierre'den yıllar sonra Stalin'in adı için bir nefret kasırgası yaratmak doğaldır.

Robespierre, Jakoben Diktatoryasının simgesi, sembolü, oldu. Robespierre aynı zamanda Jakoben Terörünün bir imgesi, imajı, oldu. Robespierre, tarihin, bu 'Yoldan Çıkarılmaz' ya da 'Incorruptile' veya 'Incorruptiblo' adını verdiği bu adam hem bir simge ve hem de bir imge oldu.

1789 yılında 31 yaşındaydı. Demek ki, 1794 yılında giyotine gittiğinde 36 yaşında oluyor Taşralı ve yetimdi. Parlak bir tahsille hukukçu oldu. Asillere karşı bu büyük ihtilâlin büyük önderlerinden birisi olmasına rağmen asalet ünvanlarını ortadan kaldıran kararı imzalarken bile *'de'* ön ekini kullandı. Ayrıca daima yıktığı rejimin bir beyefendisi gibi giyindi, külot ve uzun çorap giydi, saçları pudralıydı. Yalnız son derece puriten bir yaşam sürdürdü. Marangoz Duplay'in evinde pansiyoner yaşadı.

On sekizinci yüz yıl Fransa'sındaki ölçülerle orta burjuvaziyi temsil etti. Jirondenler ile aynı sınıfsal kökene sahip oldu. Ancak Jirondenler daha çok, on sekizinci yüz yıl Fransa'sındaki ölçülerle, büyükçe burjuvaziye baktılar Jirondenler büyükçe burjuvazinin çıkar ve görüşlerini ön plâna aldılar Büyükçe burjuvazi ise, daha başından itibaren, kendi ihtilâlinden korkuyordu. *Burjuvazi, daha ba ından itibaren, dönek oldu.*

Jakobenler ve Jirondenler, Fransız Burjuva İhtilali'nin solunu ve sağım temsil ettiler Aynı kökenden geldiler. Ancak

Jakobenler, sans□culottes ile ittifaka girdiler Sans□culottes, on sekizinci yüz yıl Fransa'sında «burjuvazi» denilen sınıfın en yoksul, en radikal ve en hırçın kanatını oluşturuyordu. Jako□ ben diktatoryasının şiddetinin bir bölümü buradan geldi.

Büyük Fransız İhtilâli, bir burjuva ihtilâli oldu. Her anlamıyla ve soluyla□sağıyla. Robespierre dönemi de, bir başka deyişle «Terör Saltanatı» dönemi de, burjuva ihtilâlinin bir parçasıydı. *Her türlü özgürlü ü getirdi ve her türlü özgürlü ü altlı.* 14 Haziran 1791 tarihinde, Paris'in fırın ve benzeri işlerin işçileri birlikler kurarak yüksek ücret sağlama yollarını aradıkları için, bir yasa çıkardı ve sendika kurma özgürlüğünü aldı. Paris'in «küçük insanları» olan sans□culottes ile ittifaka dayanarak iktidar olan Jakoben Diktatoryası aynı işi yaptı. Marx, Capital'de yazdı. «İhtilâlin ilk fırtınalı günlerinde Fransız burjuvazisi, işçilerin henüz kazanmış oldukları birlik kurma hakkım geri alma cüretini gösterdi. 14 Haziran 1791 tarihinde çıkarılan bir kararname ile, işçilerin tüm birliklerinin, özgürlüğe ve insan haklarına karşı bir teşebbüs' olduğunu ve 500 lira para ile bir yıl aktif yurttaşlık haklarından yoksun bırakılma cezasıyla cezalandırılacağını ilân etti.»[8] Marx, şöyle devam elti: «Devlet zoruyla sermaye ile emek arasındaki mücadeleyi sermaye için uygun sınırlar içinde tutan bu yasa, ihtilâllere ve kral sülâlelerinin değişmesine rağmen yürürlükle kaldı. Terör Saltanatı bile buna dokunmadı.» Proleterya Diktatoryası için model olan Jakoben Diktatoryası, işçilerin en doğal özgürlüğünü bile vermedi. Bu, model olmasına engel değil.

Neden engel olsun? Jironden burjuvazisi, büyükçe burjuvazi istediği için, Fransız İhtilâlini bir Avrupa savaşına dönüştürmek isliyordu. Kuşku yok, bunu, büyükçe burjuvazi istediği gerekçesiyle değil; ihtilâli yaymak, özgürlüğü başka ülkelere götürme gerekçesiyle savunuyordu. Robespierre ise bir gerçekçi politikacı olarak bu savaşa ve gerekçelerine karşı çık□

ti. Ocak 1792 tarihinde şöyle haykırdı: «Bakışlarınızı memleket içindeki durumunuza çevirmekle işe başlayınız; hürriyeti başka yere götürmeden önce, kendi memleketinize bir çeki düzen veriniz.»[9] Robespierre çağdaş anlamıyla, özgürlüğü başka yere götürmeden önce, tek ülkede pekiştirme siyasetini savunuyordu.

Israrlı ve inatçı bir savaş karşıtı oldu. Önce sağlam bir mevzi elde etme gereğine inanıyordu. Önce güvenli olmak istiyordu. 1 Mayıs 1792 tarihinde Jakoben Klübü'nde şöyle konuştu: «Hayır! Generallere hiç bir zaman güvenim yok. Ben diyorum ki, bir kaç şerefli insan müstesna bunların hemen hepsi eski günlerin, saraydan gördükleri lütuf ve ihsanların hasretini çekmektedirler Ben yalnız ve yalnız halka dayanıyorum.» Böylece Robespierre, bir sonraki devrimde daha büyük önem kazanacak olan yeni düzende eski kadroların kullanılması sorununa da değinmiş oluyor.*

Jakoben Diktatoryası döneminde bir Konvansiyon, bir de bütün Fransa'ya yayılmış olan Jakoben Klüpleri vardı. Ancak iktidarı kullanan Konvansiyon içinden çıkan Kamu Güvenliği Komitesi idi. Başka bir deyişle Jakoben Diktatoryası, Kamu

(*) Sanki tarih Ropespierre'i haklı çıkarmak için kurulmuş. Maximillien'in kardeşi Augustine Robespierre'in bir yakını var. 'Kendisi gibi Jakoben. Ancak Augustine'den çok büyük üne aday Adı, Napoleon Bonaparte. Maximilien Robespierre, İhtilâl Takvimi ile bir Thermidor ayında düşüyor. Konvansiyon,, Thermidor gericiliği sürdürüyor. Ancak emekçiler, yer yer başkaldırılarını sürdürüyorlar Bir kaynak bunlardan sonuncusu hakkında şöyle yazıyor «Yine Ekim ayında Paris yığınları ulusun temsilcilerine karşı son bir kez başkaldırınca Konvansiyon General Barras'ın kuvvetlerine savunma görevi verdi. Yardımcısı Napoleon Bonaparte adında bir gençti ve hizmetlerine ödül olarak zaptiye kuvvetlerinin komutanı yapıldı.» (D. Thomson, Europe Since Napoleon, Penguin Books, 1978, s. 44). İşte bu Napoleon, aynı tarihçinin «üstün oportünist» veya «usta oportünist» olarak nitelediği bu Napoleon ilk cumhuriyete son verip imparatorluğa döndü.

Güvenliği Komitesi'nin kararlarıyla işledi. Ancak Diktatörlüğün asıl dayanağı, hiç kuşku yok, Jakoben Kulüpleri oldu. Burada da bir sonraki büyük ihtilâlde olduğu gibi bir *ikili durum* ortaya çıktı. Diktatörlüğün dayanağı Jakoben Kulüpleri, başta Paris'te olmak üzere emekçi yoksulları tutabildiği ölçüde, Robespierre diktatörlüğünü sürdürebildi.

Fransız ihtilâlinde Jakoben Diktatoryası ile burjuva demokrasisi, bir bütünün iki yanı oldular. Tıpkı soyut ile somut gibi; tıpkı teori ile pratik gibi. Jakoben Diktatoryası, burjuva iktidarının doğumunda tıpkı değer yasası gibi soyut, teorik, yöneten ilke oldu. Burjuva demokrasisi, bu teorik ve yöneten ilkeden sapma olarak gelişti. Burjuva demokrasisi, burjuva diktatoryasından zaman zaman saptı; her pratiğin kendi teorisinden sapması gibi. Bu yüzden Jakoben Diktatoryası, burjuva demokrasisinin en saf ve bu anlamda en gelişmiş çocuğu oldu. Bu yüzden burjuva iktidarında, Jakoben Diktatoryasını yaşayarak Robespierre; değer yasasını, kapitalizmde mümkün olan en netlikte yazarak Ricardo* bir madalyonun iki yüzündeki fotoğrafları oluşturdular.

Robespierre, simgesi olduğu teoriden ayrıldığı için düştü. Sevgiden çok saygı gördü. Aslına bakılırsa sevilmekten çok sayılmayı aradı. Hep hayranlık yarattı. Ancak hayranlık yara

(*) Babeuf, Jakobenizme karşıydı. Robespierre'den sonra Jakobenizmi daha ileriye götürmek istedi. «Eşitler Cumhuriyeti» adında bir ihtilalci örgüt kurdu. Fransız İhtilali, 1796 yılında Babeuf'ün Eşitler Cumhuriyeti'ni yasakladı. Sonra Babeuf'ü idam etti.

Ricardo, gelişen kapitalizmin pratiği içinde, değer yasasından sapmaları görünce değer yasasını bıraktı. En yüksek açıklığa kavuşturduğu ve eşit miktarda işgücünün aynı değere yol açması ilkesine dayanan değer yasasını terketti.

Böylece burjuvazi, iktidara gelirken bayrak yaptığı eşitçilik tezini, iktidarının ilk yıllarında bıraktı. Bundan sonra bu bayrağı taşımak sosyalistlere düştü.

tırken bile korku saldı. Aslına bakılırsa bundan da hiç rahat□ sız olmadı. Robespierre, *Roûsseau'nun bu alaylı ö rencisi.* Mme. de Stael'in deyimiyle «elden düşme düşüncelerin bu namuslu perakendecisi» düşeceğinin bilincindeydi. Ölümünden .soma Courtois tarafından yayınlanan notları arasında Temmuz 1793 tarihine ait şu tekerlemeler yer alıyor: «Bizim amacımız ne?/ Anayasayı halkın yararına kullanmak/ Bize kimlerin muhalefet etmesi muhtemel?/ Zenginler ve tefessüh etmiş olanlar/ Ne tür yöntemler kullanacaklar?/ İftira ve iki yüzlülük/ Hangi faktörler bu tür yöntemlerin kullanılmasını kolaylaştırır? *Sanscıdottes'ün* (yani işçilerin) cehaleti.»

Robespierre bir imge olduğu kadar simge idi. Paris'in yığınlarının simgesiydi. Bu yüzden iktisat tarihçisi Hobsbawm pek doğru yazdı. «O'nun iktidarı, halkın, Paris yığınlarının iktidarıydı; terörü onlarındı. Onlar O'nu terk edince, düştü»[10] Robespierre, Paris'in emekçi kütlesinin, bu arada sansculot□ tes'ün, uygun bir Türkçe ile Paris'in *donsuzları*'nin, kendisini bırakması için eksikli davranmadı. Jakoben Diktatoryası, yerini aldığı Jironden Konvansiyonu zamanında başlayan *maksimum* fiyat uygulamasını yaygınlaştırdı. Emekçi yığınların tüketim malları için maksimum fiyatlar tesbit edildi. Ancak sadece bununla yetinildi.

On sekizinci yüz yılın son on yılında Fransa'da fiyatları kontrol etmeye çalışmak amaçlanan sonuçları vermedi, Ekonomik bunalım, yoksul emekçilerin Jakoben yönetimine muhalefetini artırdı. Bunun üzerine «Terör Saltanatı», artık En□ gels'in bir deyiş haline gelmiş sözleriyle, «terörü vaaz eden halkın saltanatı olarak değil kendisi terörize olmuş halkın» yönetimi olarak işlemeye başladı. Jakoben Terörü, daha önce verilen istatistiklerin de gösterdiği gibi, yoksul halka döndü. Bu ise Robespierre'in düşüşünü hızlandırmaktan başka bir sonuç vermedi.

İhtilâl Takvimi ile 9 Thermidor Yıl III tarihinde* Jakoben Diktatoryası sona erdi. Bundan bir gün sonra, normal takvim ile 28 Temmuz 1794 tarihinde, bir akşam üzeri, Robespierre, Saint□Just, Couthon ile Robespierre taraftarlarından on dokuzu giyotine gönderildi. Muhakeme yapılmadı. Bir gün sonra bir günde 71 kişi daha idam edildi. Bundan sonra Thermidor Gericiliği başladı. Yönetim Ova'nın eline, başka deyişle Bataklık'ta** onlara geçti.

Thermidor Gericiliği başladı. Yönetim, Ova'nın eline geçti. Tarihçi Albert Soboul Ova'nın ne yapacağı konusunda şunları yazdı. «Ova grubundaki üyelerin ne türlü bir sosyal yol tutacakları iyice belliydi. Bunlar güdümlü iktisadın düşmanı oldukları kadar, sosyal demokrasinin de düşmanıydılar Burjuvaziye mensup oldukları için, bu sosyal sınıfa üstünlüğünü

(*) İhtilâl ve ihtilâlci bir farklı eylem ve bir farklı insan demek. İhtilâl, değiştirmek, ihtilâlci de değiştiren demek, olsa gerek. Fransız ihtilâlcileri, biraz da rahiplerin sadakat yemini etmemelerine kızdıkları için, takvimi değiştirdiler Kutsal pazar gününü kaldırmak amacıyla ayı on günlere ayırdılar. Otuzar günden 12 aydan geri kalan beş veya altı günü ihtilâlcilere ayırdılar.

«Çoban kızı, yağmur yağıyor, yağmur!» şarkısının yazarı Fabre d'Eglantine, Cumhuriyet'in ilk günü olan 22 Eylül 1792 tarihinde başlayan yeni takvim için şairane ay isimleri buldu. Vendemiaire, Brumaire diye başladı Thermidor, Fructidor diye bitti. Thermidor, sıcaklıkla ilgili ve Temmuz ayının bir bölümünü de içeriyor

A. Soboul, 1789 Fransız İnkılâbı Tarihi, s. 377.

(**) İhtilâl lügatçesi, bugün daha çok, Bolşevik İhtilâli'nin sözlüğünü kullanıyor Daha önce Fransız İhtilâli sözlüğünü kullanıyordu. Jakoben milletvekilleri daha çok dağlık yörelerden geliyorlardı. Bunlara Dağlılar dendi. Jirondenler ile aralarında bir «Ova. vardı. Buna Bataklık da deniyor Politik mücadelede sağ ile sol arasında sallananlara Bataklık'ta yaşayanlar demek uygun oluyor. Bunlar zaman zaman en kalabalık grubu oluşturuyorlar

tekrar geri vermek, sosyal hiyerarşiyi tekrar kurmak, halkı tekrar bu sınıfa tabi kılmak istiyorlardı.»[11] Bu ise sadece bir başlangıç idi. Burjuvazi, geri adımlarını başlattı.

Önce Jakoben Klüpleri dağıtıldı; Jakobenler ezilmeye başlandı. Lev Trotskiy, yıllar sonra, Jakobenlerin ezilmesiyle ilgili olarak şunları yazdı: «Jakobenler, Jakoben olarak değil, Terörist olarak, Robespierrist olarak ve benzerleri olarak ezildiler.» Hemen devam etti: «Aynı şekilde Bolşevikler, Troskist, Zinovyevist, Buharinist olarak ezildiler.»[12] Trotskiy, kendi kişiliği ile Robespierre arasında bir paralellik kurmaya çalıştı.

Bu kadar değil. Daha fazla. Trotskiy, kendisini bir Robespierre olarak resmederken Stalin'in başarısını da bir «Thermidor Gericiliği» olarak nitelemeye çalıştı. «Stalin» adını taşıyan iki ciltlik kitabına bir çözümsel «ek» koydu; bu eke «Thermidor Gericiliği» adını verdi. Kendisiyle Robespierre arasında paralellik kuran yukardaki sözlerinden hemen önce de şunları yazdı: «Trotskizme karşı kampanya, Eski Tüfeklerin ve Bolşevik politika çizgisinin korunması gerekçesiyle başladı, Parti birliği adına sürdürüldü ve Bolşeviklerin tümden ve fiziksel olarak ortadan kaldırılmalarıyla en yüksek noktasına ulaştı. Her iki Thermidor da da ihtilâlcilerin yok edilmeleri, İhtilâl adına ve muhtemelen en iyi niyetlerle yapıldı.»

Bu kadar da değil. Trotskiy, Sovyetler Birliği'nde sol sapmaya karşı sürdürülen kampanya sırasında kullanılan «Trostskistkoe Ohvost'e», Trotskist Kuyruk, deyimi ile Jakobenlerin ezilmesi sırasında Fransa'da ortaya çıkan «La queue Robespierre» arasında da tam bir benzerlik gördü. Üstelik Trotskiy bu benzetmeleri çok sonra değil, zamanında da yaptı. Muhtemelen de bu tutarsız çözümleme, kendi yıkılışını kolaylaştırdı.

Trotskiy, renkli yaşamında, son olduğunu bilmeden yazdığı son paragrafa şöyle başladı: «Bu açıdan Stalin son derece istisnai bir fenomendir Ne bir düşünür, ne bir yazar, ne de bir

hatiptir İktidarı, kütleler, Kızıl Meydan'daki zafer geçitlerinde O'nun kişiliğini diğerlerinden ayırtetmeyi öğrenmeden önce aldı.»[13] Trotskiy, kütlelerin anlayışına güvenmedi. Trotskiy, iç savaşta kırılmış, iç ve dış gericiliğe karşı zafer kazanmış Rusya proleteryasına ve emekçilerine güvenemedi. 1920 yıllarında tarihte ilk kez sosyalizmi kuran proleteryayı «yorgun düşmüş» ihtilâlciler olarak gördü. Yorgun düşmüş ihtilâlcilerin kendisiyle Stalin arasında farkı anlayamayacaklarını düşünüyordu.

Şöyle devam etti. «Stalin, iktidara, kişisel yeteneklerinin yardımıyla değil gayri şahsi bir makina aracılığıyla sahip oldu. Ve makinayı kendisi yaratmadı, fakat makine kendisini yarattı. Bu makina, gücü ve otoritesiyle, kendisi de düşüncelerden doğmuş olan Bolşevik Parti'nin uzun ve kahramanlık dolu mücadelesinin ürünüydü.» Burada da gayet açık olarak ortaya çıkıyor. Trotskiy, Bolşevik Parti'nin bir ürünü, kendisi olan, bir makina tarafından yaratıldığına inandığı Stalin'den söz ediyor.

Aynı paragrafın sonuna doğru, devam ediyor: «Stalin makinayı yaratmadı, sahip oldu. Bunun için, istisnai ve özel nitelikler gerekli idi. Ancak bunlar tarihsel bir öncünün, düşünürün, yazarın veya hatibin yetenekleri değildi. Makina düşüncelerden doğup büyümüştü. Stalin'in birinci niteliği, düşünceleri hakir görmesiydi. Düşünce...» Cümle ve dolayısıyla paragraf tamamlanamadı. İşte tam burada Trotskiy öldürüldü.*

(*) Trotskiy'in tam öldürüldüğü anda bile Stalin'i küçük gören cümleler yazmasının bir rastlantı olmadığını sanıyorum. Ayrıca 20 Ağustos 1940 tarihinin seçilmiş olmasının da bir rastlantı olmadığını düşünebiliyorum.

Burada Trotskiy'in Ekim Devrimi'ne bakışı ve kişisel motivasyonu konusunda da yeni bir bakış açısı getirebildiğime inanıyorum. Bu bakış açısı, özetle, şudur Trotskiy, İhtilâl'den

Trotskiy, son cümlelerini de Stalin'e ayırıyor. Stalin'i resmetmeye çalışıyor. Burada da önemli bir çelişkiye düşüyor. Bu çelişki şöyle: Trotskiy, Robespierre'in tarihsel kişiliğini kendisine ayırıyor; ancak, Stalin'i resmederken, istemeden olsa gerek, tarihin Robespierre'de bulduğu bazı nitelikleri sayıyor.

Burada bir parantez gerekli. Robespierre, ölümünden 1834 yılına kadar, tam 40 yıl, Büyük Fransız İhtilâli'nin bütün «suçlarının» sorumlusu yapıldı. 1834 yılında «acaba öylemi?» sorusu ortaya çıktı. Soru, hızla entellektüel bir soru olmaktan çıkıp kütlelere girdi. 1848 ihtilâlcileri adı «Robespierre» olan bir gazete çıkardılar. Daha sonra dünyanın ihtilâlcileri, bu taşralı adamı, bu yoldan çıkarılamaz adamı ve adına yazılan diktatoryayı model olarak incelediler Marx, bu dönemle ilgili bir tarih yazmayı plânladı. Lenin, çok zaman kendisine yönetilen «Jakoben» suçlamasını seve seve kabul etti.

Buradaki benzetme şudur· Stalin için de böyle bir dönem gelecektir.

Gariptir, ihtilâlciler isimlerine merak salıyorlar Robespierre, eski dönemde asalet ve güç işareti sayılan *«de»* ekini kullanıyor. Rusya'da ihtilâlciler, *karnen',* taş, veya *stal'* çelik, gibi sertlik ifade eden kelimelerden Kamenev veya Stalin gibi isim

ve özellikle iç savaşın kazanılmasından sonra dünyadaki ilk sosyalist iktidarı, bunun Rusya'daki somut varlığını, küçümsemiştir. Trotskiy, anılarında, 'Moya Jizn', bu sırada kendi psikolojik yapısını bir ameliyatı başarı ile yapmış ve elini yıkayan bir cerrahın psikolojisine benzetiyor

Trotskiy, bir «sürekli devrim» süreci içinde ilk sosyalist iktidarın yıkılıp yerine «daha mükemmeli» bir sosyalizmin kurulacağını düşünüyor, olmalı. Herhalde dışardan Hitler orduları bu yıkışı sağlayacaklar; içerden trotskistler yenisini kuracaklar.

İşte bu noktada Trotskiy'in renkli yaşamı sona eriyor.

Bu noktayı asıl metinde açmaya çalışacağım.

yapıyorlar * İyusif Visaryonoviç'in en kalıcı takma adı Stalin oluyor. Daha önce kullandıkları arasında «Koba» var.

Trotskiy yazıyor· «Koba, ihtilâle, bir kaba (plebiyan) demokrat, bir taşralı ve bir ampirisist olarak geldi. Lenin'in, ihtilâlin enternasyonalist niteliğiyle ilgili düşünceleri, O'nun için, hem uzak ve hem de yabancıydı.»[14] Trotskiy, Stalin'i, «ampirisist» olarak niteliyor.** Bu niteleme, akla, bir tarihsel isim olarak Robespierre'i getiriyor.

Svetlana Alliluyeva yazıyor: «Kederli ve çok duygulu bir melodiyle eski bir Gürcü halk ezgisini çalıyorlardı. Kendi kederi içinde sükunete kavuşmuş bu güzel yüze bakıyor ve cenaze marşını dinliyordum, üzüntümden içim parçalandı. Ne kötü bir kız evlât olduğumu düşündüm, bir kız evlâttan çok bir yabancıydım; bu yalnız cana, bu hasta ihtiyarcığa, Olimpus tepesinde tek başına bırakıldığı zaman hiç yardımcı olmadığımı düşündüm. Herşey bir yana, O, yine de benim babamdı ve beni sevmek için elinden geleni yapan ve benim iyi ve kötü şeyleri borçlu olduğum babamdı.»[15] Stalin'in ülkesini terk etmiş kızı, babasının cenazesinde duyduklarını böyle yazıyor.

Stalin de, tıpkı Robespierre gibi, puriten bir insandı. Hiç bir eşyaya, belki de dünya nimetlerinin hiç birine bir tutkusu

(*) Başka örnekler da var. Mustafa Kemal, «Mustafa» ismiyle yetinmiyor. Olgun anlamına gelen «Kemal» ismini de ekliyor.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin ilericileri de güç imgesi taşıyan isimlere merak sarıyorlar. Hasan İzzet «Dinamo» veya Arif «Barikat» gibi.

(**) Trotskiy, Stalin'i «ampirisist» bulmasını başka yerlerde de tekrarlıyor. Üstelik Stalin'de gördüğü «ampirisizm» Trotskiy'e hep «itici» geliyor.

L. Trotskiy, My Life, N Y., 1930, s. 481.

Burada Trotskiy'in takma adının da Rusçasıyla «Pero», Divit veya Kalem, olduğunu eklemek gerek. «Pero» oldukça entellektüel bir isim.

olmadı. Kendisi için yapılmış daçaların birinde yaşadı. Ama her yerinde değil. Daçanın bir katında, daha doğrusu bir odasında yaşadı. Kızı yazıyor: «Babam alt katta yaşıyordu. Gerçekte bir odada, her şeyin içinde görüldüğü bir odada yaşadı. Geceleri yatak haline getirilen divanda uyuyordu, divanın bir ucundaki masada telefonlar duruyordu. Büyük yemek masası doküman, gazete ve kitaplarla doluydu. Yalnız olduğu zaman bu masanın bir ucunda yemeklerini yiyordu. Odada içinde ta□ bak□çanağın olduğu bir büfe vardı, bir gözünde de ilaçları. Doktor olarak, yılda bir□iki kez göründüğü Vinogradov'dan başkasına güvenmediği için ilaçlarını kendisi alırdı. Büyük, yumuşak halı ve şömine, babamın aradığı tüm lüks idi.»[16] Çok zaman Politbüro da bu masada toplandı.

«Daçayı saran bahçe, çiçekler ve ağaçlar babamın hobisi ve dinlenmesiydi. Gerçek bahçıvanların yaptığı gibi toprağı hiç kazmazdı ve eline kürek almazdı. Fakat bitkilere bakılmasını ve büyütülmesini isterdi. Bahçeyi bol çiçekli severdi. Her yerde, olmuş kırmızı kiraz, elma ve tomates görmek isterdi ve bahçıvanın da aynı sevgiyi duymasını beklerdi.» Babasını pek de sevmediği anlaşılan Svetlana Alliluyeva bu bilgileri veriyor. Bir bahçe ve bir oda, Ekim İhtilali'ninde, burjuva gericiliğin bulabildiği tüm «günahları» yüklenen Stalin'in özel yaşamını belirliyor. Stalin'in, «Senin Küçük Babacığın» diye imzalıyarak mektuplar gönderdiği kızı Svetlana ekliyor: «Mart 1953 tarihinde babam bu odada yatıyordu. Duvarın yanındaki divan ölüm yatağı olmuştu.» Stalin, burada öldü.

Katı bir adamdı. Bir çok anlamda. Bir anlamda, Svetlana Alliluyeva 'nin yazdıklarına göre, şöyle: «Babamın 'yabancı lüks' dediği şeye karşı sofu, puriten, bir tutumu vardı ve parfümün zerresini bile hoş karşılamazdı. Babama göre bir kadın için tek güzel koku, tazelik ve temizlik idi.» Bir anlamda da şöyle: «Yıllardan beri tanıdığı bir kimseyi kalbinden çıkardığı zaman, bu kimseyi kafasında düşman haline getirince, artık

bu kimse ile ilgili hiç bir şey dinlemezdi. Bir sözde düşmanını tekrar dost saymasına yapısı elverişli değildi.»[17] Bunlar «kişisel özellikleri» sayıldı.

Bu kişisel özelliklerden katı bir politika çıkarıldı. Katı olduğunda kuşku yok. Ancak düşmanına veya düşman bildiklerine karşı katı. Beraber çalıştıklarına değil. Stalin ile ilgili her türlü iftiranın kaynağı olan Hruşov, kendisine atfedilen, anılarında yazıyor· «Stalin'e ısrarla karşı çıktığınız zamanlar ve sizin haklı olduğunuza ikna olunca görüşünü değiştirir, sizinkini kabul ederdi. Kuşku yok, bu esneklik ve makul davranış bir kimsede olumlu bir niteliktir.»[18] Hruşov, bu yargıya ulaşıyor. Hruşov, böyle bir yargıya ulaşmak zorunda kalıyor. İnancınca, kendisini «Stalin'in Günahları» ile kirletmemek için. Kendisini temizlemek için.

«Temizleme» şöyle olur. Bir çok «cinayeti» Hruşov önlemiş olur. Hruşov Stalin'e karşı çıkmış olur; Stalin de bunu kabul etmiş, olur. Hruşov'un «anıları» bu tür örneklerle dolu* Biri şöyle: 1949 yılında Stalin, Hruşov'un Moskova Komitesi'□ nin sekreteri olmasını istiyor. Popov yerinden alınacak. Stalin, Hruşov'a Popov'un «hain» olduğunu gösteren belgeler veriyor. Hruşov ise Popov'un namuslu bir adam olduğunu söylüyor. Bundan sonra Stalin, «kızgınlıkla lanetler okudu, fakat iddiadan da vazgeçti.»[19] Böylece Popov yerinde kalıyor. Hruşov, anılarını, buna benzer örneklerle dolduruyor.

Stalin ile ilgili «cadı kazanı» kaynatmada en önemli iki kaynak, kızı Svetlana ile yetiştirdiği Hruşov, böyle bir «resim» çıkmasına yardım ediyorlar Bu, kaynakların gazetelere yansıttıkları imaja pek uygun düşmüyor.

(*) Hruşov'un anılarının, gerçek olup olmamasına fazla önem vermiyorum. Gerçek ise, gerçektir. Gerçek değilse, daha önemlidir. Bu anıları imal edenler de, inandırıcı olabilmek için, gerçeğe yaklaşabilmek için, bunları yazmak zorunda kalıyorlar.

Stalin'i tanımış, Stalin'e dostça bakan ve yer yer eleştir□□ mekten de geri kalmayan bir başka kaynak ise şu bilgileri veriyor· «Stalin beklemesini bilirdi. O'nun bekleme yeteneği, dostun düşmanın sık sık canını sıkardı.»[20] Sovyetler Birliği'ndo Sosyalizmin Kuruluşu sürecinin incelenmesi gerçekten Stalin'in pek sabırlı bir kişiliğe sahip olduğunu gösteriyor.

En çok da, Robespierre imajına sahip çıkmak isteyen Trotskiy'e karşı sabırlı olduğu ortaya çıkıyor. Yine J.T Murphy yazıyor· «Stalin önce vuran, sonra tartışan bir insan değildi. Aslında, hiç bir ülkenin politika tarihinde politik bir partinin önder üyeleri arasında böylesine uzun bir söz savaşının, yalnızca sözlerle yürütülen bir savaşın bulunmadığını söylemek isterim. Ayrıca, Stalin gibi böylesine büyük bir iktidara sahip hiçbir önderin hasmına karşı bu kadar büyük bir sabır göstermediğini rahatlıkla ekleyebilirim.»[21] Burada söz konusu edilen, Sovyetler Birliği'nde Trotskiy'e karşı sürdürülen savaştır.

Sovyetler Birliği dışında geçen bölümü de eklenecek olursa yirmi yıllık bir savaştır, bu. İç savaşın bitmesiyle başlatılabilir. Ancak açıklık kazandığı tarihi, 1923 yılının sonu saymak gerekiyor. Tarihçi E.H. Carr, Stalin'in 2 Aralık 1923 tarihinde Moskova'da sanayi işçilerine yaptığı bir konuşmadan söz ediyor. Bu konuşma, Stalin'in Trotskiy'den nötr olarak bahsettiği ye hatta Trotskiy'i «Merkez Komitesi'nin parti çalışmalarının aktif yanını hep vurgulayan üyelerinden birisi» olarak niteleyerek savunduğu son konuşma oluyor Bundan sonra kavga açıkça yapılıyor. Hem Sovyetler Birliği'nin içinde ve hem de dışında. İçindeki bölümü, genellikle, yumuşak; dışındaki bölümü, finalin de gösterdiği gibi, oldukça sert.

İçerde geçen bölümü, Trotskiy'in prestijinin yüksekliğine bağlayanlar var. Bunda bir gerçek payı var. Bolşevik Devri□ mi'nde iç savaşın bu unutulmaz Savaş Komiseri'nin prestijinin, zaman zaman Lenin'in prestijine yaklaştığını unutmamak gerekli. Ancak prestij yüksekliği, kavganın yumuşaklığına yol

açabileceği gibi, tarihte ve başka yerlerde görüldüğü gibi, daha sert bir kavgayı zorunlu hale getirebilirdi. Bu, olmadı.

Şu nedenle: *Sovyetler Birli inde Stalin, Trotskiy'i ortadan kaldırmaya de il, Ekim Devrimine inandırmaya çalı tı.* Trots□ kiy, genel olarak, tek ülkede sosyalizme; özel olarak da Sovyet Rusya'da oluşan sosyalizme gönül veremedi. Stalin, büyük bir sabır ve aşırı bir umutla, bu renkli kişiyi, bu *devrim tutkununu* Ekim Devrimi'ne kazanmaya çalıştı.

Trotskiy, bir *avantürye,* devrimin kendisinden daha çok heyecanına tutkun bir düşünürdü. «Sürekli Devrim» kavramına sahip çıkmasında, kişiliğinin bu yanı önemli bir rol oynamış, olmalı. Lenin, «Lenin'in Vasiyeti» olarak bilinen belgenin de gösterdiği gibi, bunu görüyordu. Lenin'in, ölümünden önce Krupskaya'ya dikte ettirdiği bilinen Vasiyeti'nde, ve en can alıcı bölümünde şunlar yazıyor· «Genel Sekreter olan Yoldaş Stalin elinde büyük bir güç topladı; bu gücü, her zaman yeterli bir tedbirlikle kullanmasını bildiğinden emin değilim. Diğer yandan Haberleşme Komiseryası sorununda merkez komitesine karşı yürüttüğü mücadelenin de gösterdiği gibi Yoldaş Trotskiy, yalnızca istisnai kişisel yetenekleriyle değil □kişisel olarak şimdiki merkez komitesinin en yetenekli üyesi olduğu kesindir□ fakat aynı zamanda muazzam Ölçülere varan kendine güveni ve işlerin idari yanlarıyla uğraşmayı çok fazla seven bir yaratılışa sahip olmakla da temayüz ediyor.»

Lenin'in Vasiyeti ile ilgili üç nokta. Bir, hangi diktatorya yoğunlaştırılan gücü yeterli bir tedbirlilikle kullanabildi ki? Robespierre kullanabildi mi? İki, Lenin bunu çok önceden görüyor. Üç, aşırı kişisel güven, çok zaman avantürye bir mizaçla beraber gidiyor ve işlerin idari yanlarıyla aşırı ölçüde meşgul olmak, hem perfeksiyonist yapıyor ve hem de eldeki büyük değeri görmemeye yol açıyor. Trotskiy, Brest□Litovsk anlaşmasının imzalanmayarak Avrupa'ya doğru ihtilâl savaşının sürdürülmesini isteyerek, Ekim Devrimi'nin değerini anlama□

dığını gösteriyor. Ancak iç savaşı mükemmel örgütleyerek de, işlerin idari yanma düşkünlüğünü, başarı ile, sergiliyor.

Fakat, tekrar gerek: Ekim Devrimi'nin değerini, tek ülkede sosyalizmi kurmanın dünya devrimi için sağlayabileceği muazzam imkânları hiç bir zaman anlayamıyor Maceracı mizacı, şekilciliğe varan perfeksiyonizmi, 1923 yılından itibaren artan ölçüde olmak üzere, Sovyet İktidarını küçümsemesine yol açıyor; Sovyet İktidarını kurmak ve perçinlemeyi zahmete değer saymamasını sağlıyor Böyle bir iktidarı kurmanın küçük, ısrarlı işleri, Trotskiy için yeteri ölçüde heyecan verici olmuyor.

Şu sözler Trotskiy'e ait ve 1930 yılında Rusça ve İngilizce olarak «Hayatım» adıyla yayınlanan anılarında yer alıyor· «Daha fazlası, On İkinci Kongre öncesinde, 'bir Lenin ve Trotskiy bloğu' havası içinde Stalin bürokrasisine karşı çıksaydım, mücadelede Lenin doğrudan hiç bir rol oynamasa bile, muzaffer olacağımdan kuşku duymuyorum. Ancak zafer ne kadar sağlam olurdu, kuşkusuz, bu ayrı bir soru. Buna karar vermek için, ülkede, işçi sınıfı ve partinin kendi içinde bir çok nesnel süreçleri hesaba katmak gerek. Bu ise, ayrı ve büyük bir konu.»[23] Bundan daha açık olabilir mi? Kendi ifadesiyle de Trotskiy, iktidarı elinde tutabileceğinden kuşku duyuyor. Kendi ifadesiyle Trotskiy iktidarı alabileceğini, ancak koruyamayacağını yazıyor.

Bu, başlangıç Ancak sadece başlangıç. Trotskiy'in Sovyet iktidarını düşünmediğini gösteren bir başlangıç. Yine Ha□ yatım'da ileri sürüyor· «Benim hareketim, benim parti ve devlet içinde Lenin'in yerini almak için mücadele ettiğim biçiminde yorumlanacaktı veya daha doğrusu böyle anlaşılacaktı. Bu düşünce tüylerimi ürpertiyordu.»[24] Trotskiy burada çok hassas bir politikacı rolünü oynuyor

Ancak inandırıcı olduğunu söylemek çok zor. Belki trots□ kistleri inandırabilir. Yalnız dürüst burjuva tarihçisi E.H Carr'ı

bile ikna edemediği anlaşılıyor Carr, Trotskiy'in önemli bir niteliğini yakalamış görünüyor Şöyle: «Trotskiy'in pasifliğinin, kısmen, Stalin'in aşırı bollukta sahip olduğu siyasal duyu ve dirayetten yoksun olmasından ileri geldiği izlenimi güçlüdür. Trotskiy, Lenin'in ortadan çekilmiş olduğu bir zamanda, kendi çaresizliğinin bilincinde olduğu için harekete geçmedi ve hareketsizliği açıklamak için de az veya çok ikna edici nedenler buldu.»[25] Carr, gerçekten önemli bir noktaya parmak basıyor

Fakat o kadar Daha ileri gitmiyor. 1930 tarihli anılarında Trotskiy daha ileri gidiyor Şunları ileri sürüyor· «Lenin'in karısı 1927 yılında, eğer Lenin hayatta olsaydı, muhtemelen şimdi Stalin hapishanelerinin birinde vakit dolduruyor olurdu, dedi. Sanıyorum, Krupskaya haklı. Çünkü önemli olan Stalin değil, farkına bile varmadan temsil ettiği güçlerdir».* Trotskiy burada çaresizliğini dile getiriyor Umutsuzluğunun işaretlerini veriyor.

Trotskiy burada, çok üstü kapalı olarak, Sovyetler Birliği işçi sınıfının sosyalizmine güvenmediğini belli ediyor. Daha sonra, 1940 yılında ve Hitler faşizminin azgın döneminde yazdığı Stalin biyografisinde Sovyetler Birliği içinde olduğu zaman kendisinin ve kendi adına bağlanan Sol Muhalefet'in iktidarı amaçlamadığını yazıyor. Çok açıkça ve şöyle: «Sayısız

(*) Bu çalışmamın biraz değişik bir isimle yayınlanan ilk baskısında ve 197'inci sayfada bu alıntıdan sonra şöyle devam ediyorum. «Trotskiy son çalışmasında bile (L. Trotsky, Stalin, iki cilt) sözünü ettiği 'ayrı ve büyük konu' üzerinde açıklayıcı ipuçları getirmiyor.»
Bu ikinci yazım için ve özellikle böyle bir bölüm yazabilmek için yeniden çalıştım ve araştırdım. Bu arada Trotskiy'in Stalin biyografisini yeniden okudum. İlk yazımdaki düşüncelerimin yanlış olduğu kanısına vardım. Trotskiy, 1940 yılında yazdığı ve son çalışması olan Stalin biyografisinde önemli ipuçları getiriyor ve Sovyet iktidarına güvenmediğini gösteriyor.

eleştirmen, fıkra yazarı, muhabir, tarihçi biyografi yazarı ve her türden amatör sosyolog, Sol Muhalefet'in stratejisinin iktidarı alma açısından sonuca götürücü bir strateji olmadığını söyleyerek Sol Muhalefet'e izlediği yolun hataları konusunda ders verdiler.» Bundan, Trotskiy'in izlenen yolun hatasız olduğunu söyleceği akla gelebilir. Hayır. Trotskiy, soruna böyle bakılmasını hatalı buluyor.

Şöyle devam ediyor: «Fakat soruna böyle yaklaşmak doğru değildir. Sol Muhalefet iktidarı alamazdı ve en azından düşünen liderlerinin çoğu, iktidarı almayı ümit bile etmediler. Sol Muhalefet'in, bir ihtilâlci Marksist örgütün iktidar için mücadelesi ancak ihtilâlci bir yükseliş koşulunda düşünülebilirdi. Böyle koşullarda strateji tecavüze, doğrudan doğruya kütlelere çağrıda bulunmaya ve hükümete cepheden hücuma geçmeye dayanır.» Bu genel bilgilerden sonra Trotskiy, somut duruma geçiyor ve şunu yazıyor: «Ancak 1920 yıllarının başında ve sonrasında Rusya'da bir ihtilâlci yükseliş yoktu. Tam tersi vardı. Böyle durumlarda iktidar için bir mücadeleyi başlatmak söz konusu olamazdı.»[26] Bu kadar açık.

Fakat Trotskiy kendisini açıklamaya devam ediyor. Önce «Ekim Devrimi'nin mukayese edilemez ölçüde derin anlamı bir yana» diyerek, Ekim Devrimi'ne bir laf ola bağlılık ifade ediyor. Ve devam ediyor: «Sovyet Thermidor ordusu, eski yönetici partilerin kalıntılarından ve ideolojik temsilcilerinden derlendi. Eski toprak sahibi eşraf, kapitalistler, hukukçular, oğulları (bunlardan ülke dışına kaçmayanlar) Devlet mekanizmasına ve bazıları da Parti'ye alındı. Devlet ve Parti mekanizmasına alınanların çok önemli bölümü küçük burjuva partilerinin, Menşevik ve Esser, eski üyeleriydi.» Trotskiy yaptığı bu listeye, iç savaşı sakin bir yerde geçirdikten sonra Sovyet iktidarının sağlam olduğunu görerek köşe kapmak isteyenleri de ekliyor. Vardığı sonuç şöyle: «Bu büyük ve çok renkli yığın Thermidor'un doğal dayanağı idi.»[27] Bunlar, Trotskiy'e

göre, burjuva ve toprak sahibi artıkları, «doğal olarak, köylülüğe can simiti olarak yapıştılar. Bu zamanda kendi sınıf çıkarlarını savunarak bir başarı elde edebileceklerini ümit etmiyorlardı ve bir köylülüğün çıkarlarını savunma döneminden geçmeleri gerektiğini, net bir şekilde, anlıyorlardı.»

Faşizmin, Sovyet İktidarında taarruzunun arefesine kadar Trotskiy, bu umutsuzluğunu açığa vurmadı. Ekim Devrimi'ni yapmış, kendisiyle birlikte iç savaşta canını dişine takmış, arkadaşlarının bir bölümünü cephede gömmüş Rusya işçi sınıfına Trotskiy'in güveni yoktu. Trotskiy, başarılı bir ameliyattan sonra elini yıkayıp yeni bir ameliyata kadar piposunu tüttürerek kitap okuyan bir cerrah gibi bekleyecekti. Beklediği zamanın geldiğini düşündüğü anda renkli yaşamı sona erdi.

Bu zamana kadar yumuşak başlayan mücadele sertleşerek devam etti.

Sertleşme, kazanma çabalarının sonuç vermemesinden doğdu. Ancak sadece bu yüzden ortaya çıkmadı. Sertleşme, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu bir dönüş noktasına geldiği için de gerekli oldu. *Dönü noktaları sapmaların açı a çıktı ı ve bir mücadele platformuna dönü tü ü zamanlardır.*

Sapmalarla tarihin dönüş noktalan arasında bağlantıyı ortaya koymak Stalin'e düştü.

Stalin'e bir «taşralı» denilebilir mi? Denilebilir, eğer dünya ölçüsünde Sovyetler Birliği bir taşra sayılırsa, Stalin'e bir «ampirisist» denilebilir mi? Hiç kuşku yok, denilebilir; eğer Sovyetler Birliği bir «olgu» sayılabilir ve amprisist de ayrı ayrı olguları değerlendiren anlamına alınırsa. Şu veya bu söylenebilir, fakat, doğrusu şöyle söylenmelidir· Stalin, Ekim Devri□ mi'ne tutkundur Trotskiy, Ekim Devrimi'ni küçümserken Stalin, Ekim Devrimi'ni önemsemiştir. Aşırı ölçüde önemsemiştir. Tıpkı Robespierre'in Fransız Devrimi'ni önemsemesi gibi. Sta□

lin, tek ülkede sosyalizmi hiç küçümsememiştir. Robesperre'nin Fransa'da burjuva devrimini küçümsememesi gibi.

Pratik ile Teori

Stalin'in 1929 yılına ait ve «VKP (b)'de Sağ Sapma» adını taşıyan incelemesi var. Hemen şöyle başlıyor· «Görüş ayrılıklarımız nelerden meydana geliyor ve ne ile ilgilidir?» Hemen şöyle devam ediyor· «Her şeyden önce son zamanlarda ülkemizde ve kapitalist ülkelerde meydana gelen sınıfsal gelişmeleri konu alan sorunlarla ilgilidir. Bazı yoldaşlar, partimizdeki görüş ayrılıklarının arızî bir karaktere sahip olduğunu düşünüyorlar Doğru değil, yoldaşlar Bu, tamamen yanlış. Partimizdeki görüş ayrılıkları, son zamanlarda meydana gelen ve gelişmesinin bir dönüm noktasına ulaşan sınıfsal gelişmelerden ve sınıf mücadelesinin keskinleşmesinden doğdu. Buharin grubunun temel hatası bu gelişmeleri ve bu dönüşü görmemeleri ve hesaba katmak istememeleridir. Bu, yeni muhalefetin tipik özelliği olan Parti'nin ve Komintern'in yeni görevlerini anlamamalarını tümüyle açıklar.»[28] Buharin'in adına bağlanan ve 1928 yılından itibaren mücadele alanına dökülen «Sağ Sapma» içerde ve dışarda yeni durumları ve görevleri anlayamamaktan doğdu. İçerde, sanayileşme atılımını; dünya ölçüsünde ise sınıf mücadelesini hızlandırma gereğini anlayamamaktan doğdu. Dünya ölçüsünde «sosyal demokrasi» ile mücadeleyi anlayamamaktan doğdu.

Trotskiy'in adına bağlanan ve «Sol Sapma» olarak nitelenen eğilim ise bir başka dönüş noktasını, NEP'i, anlayamamaktan doğmuştu. 1923 yılından itibaren açık mücadeleye girdi. Bu yıldan sonra dünya ölçüsünde devrimci mücadele gerilemeye yüz tutmuştu ve kapitalizm bir restorasyon dönemine giriyordu. 1928 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği, kendi restorasyonunu geride bırakmış, Sosyalizmin Kuruluşu sürecinin yeni eşiğine adımını atmıştı. Bunun için, bir restorasyon dö□

nemi gerekli oldu. Stalin, küçümsemeden, her ikisini de yaşadı. *Ya amak ampiriszm ise Stalin bir ampiriristtir.*

Stalin, aynı incelemesinde ve bir başka yerde devam ediyor: «Yeni muhalefetin bu hatalarının gökten indikleri söylenemez. Tam tersine, bunlar, geride kalan ve ekonominin *restorasyonu* adı verilen, kuruluşun barışçıl yöntemlerle yapıldığı, deyim uygunsa, kendiliğinden olduğu, şimdiki sınıfsal gelişmelerin olmadığı, sınıf mücadelesinin şimdi yaşadığımız gibi kes□ kinleşmediği bir gelişme evresiyle ilgilidir. Fakat şimdi eski dönemden, restrorasyon döneminden ayrı bir gelişme evresin□ deyiz. Şimdi yeni kuruluş dönemindeyiz, ekonominin tümünün, sosyalizm ilkelerine göre, *yeniden kurulu* dönemindeyiz. Bu yeni dönem yeni sınıfsal gelişmeleri, sınıf mücadelesinin keskinleşmesini gerektiriyor Yeni mücadele yöntemleri, güçlerimizin yeniden gruplandırılmasını, tüm örgütlerimizin iyileştirilmesini ve sağlamlaştırılmasını istiyor Buharin grubunun şanssızlığı işte tam burada, geçmişte yaşamalarında, bu dönemin belirleyici özelliklerini görmemelerinde ve yeni mücadele yöntemlerinin gerekliliğini anlamamalarında yatıyor Körlüğü, kafa karışıklığı ve güçlükler karşısında paniğe kapılmaları buradan kaynaklanıyor.»[29] Uzun fakat her zaman için tartışmaya açıklık getiren bir alıntı.

Buharin ve Sağ Sapma, «böyle gelmiş böyle gider» diyor. Her zaman her koşulda nalıncının keseri gibi bildiği tek bir yöntemi kullanmayı istiyor. Yeni durumları ve yeni görevleri göremiyor Buharin hep NEP'i yaşamak istiyor. Trotskiy NEP'i hiç yaşamak istemedi. Stalin NEP'i yaşadı; şimdi sıranın NEP ile birlikte palazlanan kulaklara geldiğini düşünüyor Zaman gösterecek: Stalin, sosyalist sanayileşmenin kulaklarla ve kulaklara dayanan bir tarımın belirleyici hızı ile gerçekleştirilemeyeceğini seziyor. Bunun için kavga gerekiyor Sosyalist sanayileşme için tarım ile kavga gerekli oluyor

Yalnız burada önce bir küçük fakat pek önemli parantez uçmak, sonra da «Teori ve Pratik» ilişkisini, *prati in teori sayılmasının* sakıncalarıyla birlikte irdelemek gerekiyor. Kısaca olsa da. Şöyle: 1928 yılında Sovyetler Birliği'nde sağ sapma ile mücadele yalnızca sosyalist sanayileşme atılımmm bir gereği olarak ortaya çıkmıyor. Nedir sanayileşme atılımı? Bu çalışmada açıkça yazılıyor. Sanayileşme atılımı, sosyalist iktidarı perçinleme girişimi değilse, hiç bir şey değildir Odur, Bu, tarımın hızını aşmak ve kulak egemenliğine son vermek demektir Bu, gerçekten bir sınıf kavgasıdır. *Sanayile me atılımı, her zaman bir sınıf kavgasıdır.*

Ancak bu kadar değil. 1928 yılında tek ülkeli dünya sosyalist sistemi içinde ve Komintern çerçevesinde, tüm işçi sınıflarında sağ sapmaya karşı mücadele açılıyor İşte parantez burada ortaya çıkıyor· Uzun yıllar bir zorunlulukla, sonra bir süre tarihten gelen bir alışkanlıkla Sovyetler Birliği'ndeki dönüşler ile dünyadaki dönüşler arasında bir paralellik ve zaman zaman da beraberlik görülüyor. *Paralellik, teoriktir ve her zaman sa lıklıdır.*

Trotskiy, *Nova Ekonomiçeskaya Politika,* NEP ya da *Yeni Ekonomik Politika,* YEP dönemini yaşamak istemedi. Ancak NEP Sovyetler Birliği'nde Nisan 1921 tarihinde başlarken ilkeleri daha önce atıldı. NEP belli bir geriye çekiliş ile birlikte kazanılan mevzileri koruma operasyonudur NEP ile aynı tarihte, NEP'ten bir ay önce 1921 yılı Mart ayında Sovyet Rusya, zamanın en güçlü emperyalist ülkesi Birleşik Krallık ile Londra'da ticaret antlaşması imzaladı. Bu, dünyanın ilk sosyalist iktidarının dünyanın emperyalist lideri tarafından *de facto* tanınması demekti. Bu tanınmanın yükleyeceği sorumluluklar olacaktı. Aynı tarihte Sovyet Rusya, güneyinde burjuva ihtilâllerini tamamlayan ülkelerle, bu arada genç Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Afganistan ve İran ile dostluk anlaşmaları imzalıyordu. Bunların da gerektirdiği bir davranış türü olacaktı.

NEP gökten inmedi. Bu politikanın kurucu ilkeleri bir yıl öncesinde atıldı. Lenin, bir yıl öncesinde Komintern için hazırladığı «'Sol Kanat' Komünizmi. Çocukluk Bozukluğu» adını taşıyan çalışmasında şunları yazdı. «Bolşevizmin kendi Partisi içinde 'Sol' sapmalara karşı açtığı mücadele iki durumda özellikle büyük boyutlara ulaştı. 1908 yılında en gerici «parlamentoya» ve en gerici yasalarla çalışma alanı son derece sınırlanan yasal işçi derneklerine katılıp katılmama ve 1918 yılında da, Brest-Litovsk Anlaşması, şu veya bu 'kompromininin' yapılıp yapılmaması konularında.»[30] Lenin, kendi partisinin, Bolşevik Parti'nin tarihini ele aldı ve bundan, 1920 yılında, dünya işçi sınıfı hareketi için bazı dersler çıkardı.

Lenin, Batı Avrupa'nın işçi sınıfı partilerine, en geri sendikalarda çalışmalarını ve gerici 'sol' partiler ile işbirliği yapmalarını, ittifaklar kurmalarını önerdi. Zafere ulaşmış ilk partinin lideri olarak, dünyada ilk sosyalist iktidarın komutanı olarak, zaman zaman da sesini yükseltti. Lenin, dünyada yeni devrimlerden umudunu yitirmeye başladığı, Brest-Litovsk'da büyük ödünlerle koruyabildiği ilk sosyalist iktidarın etrafında bir düşman çemberinin pekiştirileceğini önceden sezdiği bir zamanda, mümkün olduğu ölçüde, bunu önleyici bir politika çizdi.

Bu gerekli ve zorunlu bir politika ve deyim uygunsa, pratik idi. Ama kesinlikle teori değildi. Hâlâ da değil. Ancak bu pratik zaman zaman teori sayıldı. Her zaman ve koşulda en gerici 'sol' partilerle ittifak, en gerici sendikalarda çalışmak bir teori sayıldı.

Stalin, aynı incelemesinde, «O Pravom Uklone ve VKP(b)», şunları da yazdı. «Sosyal Demokrasi ile mücadele etmenin Komintern seksiyonlarının temel görevlerinden birisi olduğu Bucharin'in tezleri arasında yer alıyor Bu, tümüyle, doğrudur Ancak yeterli değildir Sosyal Demokrasi ile mücadelenin başarılı olması için Sosyal Demokrasinin 'Sol' kanatı denilen ka-

nat ile, 'sol' deyimlerle oynayarak ve böylece işçileri ustaca kandırarak Sosyal Demokrasiden uzaklaşmalarını engelleyen en 'sol' kanat ile mücadeleyi ön plâna çıkarmak gerekir. Açıktır, 'sol' sosyal demokratları yerle bir etmeden bir bütün olarak sosyal demokrasiyi ortadan kaldırmak mümkün değildir Halbuki Buharin'in tezlerinde 'sol' sosyal demokrasi sorunu tümüyle ihmal edilmiştir Bu, kuşku yok, büyük bir eksikliktir.»[31*]

(*) *Marx veya Engels ve Lenin veya Stalin çevirilerini okurken hep tedirgin oldum. Tedirginli im genel-dir; ancak bazı yaymevlerinde daha da artıyor. Yayınevinin adı ne kadar 'sol' olursa, çevirileri okurken de tedirginli im o ölçüde yüksek oluyor. Çünkü 'sol' yanı yüksek yayınevleri, zaman zaman Marx veya Engels ve Lenin veya Stalin metinlerindeki solculu u be enmiyorlar. Bu yüzden de i tiriyorlar.*

Yıllar yılı, yazılarımda ve kitaplarımda, bunların örneklerini vermeye çalı ıyorum. Bu örnekleri verebilmek için de bazı kaynakları katmerli okuyorum. öyle oluyor: E er çevirisi varsa ve aslını da bulabiliyorsam her ikisini üst üste koyup paragraf paragraf okuyorum. Zor oluyor. Ancak sorumlulu a davet için, ciddiyete davet için, bazı 'sol' yayınevlerini solculu a davet için, mecbur oluyorum.

Bu bölümü yapmak için Stalin i yeniden okudum. Toplu Eserleri Türkiye'de yok. Bir kütüphanede Voprası Leninizma, *Leninizm'in Sorunları, var. Kalın bir cilt. Buna Türkiye'de çeviri olarak çıkan* Leninizmin Sorun□ ları'nı *ekledim. Birlikte okudum.*

Terdirginli im, kar ıla tı ım sorumsuzluk kar ısında, yalnızca kızgınlı a dönü tü. Bu satırları, bu kızgınlı a ba kaları da ortak olabilir, dü üncesiyle yazıyorum. Yu

kardaki paragrafın Türkçe çevirideki kar ılı ıyla ha lıyorum:

«Buharin'in tezleri, sosyal, demokrasiye kar ı mücadelenin Komünist Enternasyonal kollarının ba lıca temel görevlerinden biri oldu unu söylüyordu. Elbette ki bu do rudur. Ama yeterli de ildir. Sosyal demokrasiye kar ı mücadelenin ba arıyla yürütülebilmesi için, sosyal demokrasinin 'sol' denilen kanadına kar ı mücadelenin öne mini özellikle belirtmek zorunludur; çünkü bu 'sol' kanat, 'sol' deyimlerle oynayarak i çileri kurnazca kandırır ve i çi yı ınlarının sosyal demoksiden uzakla masını engeller. 'Sol' sosyal demokratları adamakıllı yere sermeden, genel anlamda sosyal demokrasiyi yenmek mümkün de ildir. Oysa, Buharin'in tezlerinde 'sol' sosyal demokrasi sorunu ustalıkla atlatılmı tamamiyle geçi tirilmi tir. Bu, besbelli ki, çok büyük bir bo luktur.

}. Stalin, Leninizmin Sorunları, *Muzaffer Ardos çevirisi, Ankara, 1977 s. 278 279.*

ki çeviri arasında vurgu farkı, kelimeleri seçme farkı ve cümle kurulu u arasındaki farklar açık. Ku ku yok, benim yaptı ım çevirinin daha do ru oldu unu dü ünüyorum. Kaldı ki, böyle dü ünmesem bu uzun dipnota ba lamazdım. Ancak bu dipnotu yalnızca bunun için yazmıyorum. Stalin'in 1928 sonunda «O Pravom Opasnosti v VBP(b)» adını ta ıyan incelemesi var. Çeviride «SSCB Komünist (Bol evik) Partisi çinde Sa Sapma» olarak geçiyor. Yanlı O zaman henüz Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birli i, SSCB Komünist Partisi yok. Ba taki «V» harfi Rusça «Vsye», Türkçe, «Tüm», ngilizce «Ali» kelimesinin ba harfidir. Partinin adı Vsye Soyuz», ngilizce «All Union» ve Türkçe «Tüm Birlik» Komünist Partisi (bol eviklerin)'dir. Buradaki »Vsye» veya Türkçe «Tüm»

kelimesi 1970 yıllarında Türkiye'de pek moda oldu. Kurulan her derne in ba ma bir «Tüm» getirildi. Bu da yanlı idi. Bunu getirmek için ülkenin bir federasyon, konfederasyon veya «Birlik» olması gerekir.

Burası da önemli sayılmayabilir. Saymayanlar haklı olacaklar. Çünkü, daha önemlisi arkada. Geliyor. Türkçe çeviride, Stalin'in «VKP(b)'de Sa Tehlike» adını ta ıyan incelemesinden bir paragraf öyle:

«Kapitalizmin çerçevesi içinde, *komünizmde sa sapma, komünistlerin bir bölümünde meydana gelen —gerçi bellisiz ve belki henüz bilincinde olmadıkları, ama gene de bir e ilim olan— marksizmin devrimci çizgisinden sosyal demokrasiye do ru uzakla ma e ilimidir. Bazı komünist çevreler, seçim mücadelesinde 'sınıfa kar ı sınıf sloganının yararlılı ını yadsıdıkları (Fransa), ya da sös yal demokrasinin solu'na kar ı mücadeleyi vurgulamak istemedikleri (Almanya) vb., zaman, bu demektir ki, komünist partilerinin içerisinde komünizmi sosyal demokrasiye uyarlamaya çalı an insanlar vardır. Kapitalist ülkelerin komünist partilerinde sa sapmanın zaferi, komünist partilerinde ideolojik bir çözülme ve sösyal de mokratçılıkta ise pek büyük bir güçlenme anlamına gelir. Peki nedir sosyal demokratlı ın pek büyük güçlenmesi? Sosyal demokrasi, i çi sınıfı içinde, kapitalizmin ba lıca dayana ı oldu undan, bu güçlenme, kapitalizmin güçlenmesi ve sa lamla ması demektir. Demek ki, kapitalist ülkelerin komünist partilerinde sa sapmanın zaferi, kapitalizmin* korunmasının *zorunlu ko ullarını ço altmaya götürür.»*

Leninizmin Sorunları, *Türkçe çeviri, s. 257*

Burada ne güzel Türkçe ne de Stalin'in akıcı dili var. Bu, ayrı. Ancak yoklar listesi bu kadar de il. Sta

lin'de olan, çeviride olmayan u var: «ili vıstupayut pro tiv samostoyatel'nıh kandidatur ot kompartii (Angiliya)». «Komünist partilerinden ba ımsız aday gösterilmesinin (ngiltere) kar ısına çıkıyorlar». Bu Stalin'in konu masında Fransa ve Almanya örneklerinin arasında yer alıyor. Çeviride yer almıyor.

Muzaffer Ardos'u tanımıyorum. Bunun belli bir niyetten yoksun bir hata oldu una da inanamıyorum. Çünkü, Stalin'in hem Rusça ve hem de Türkçesini üst üste koyup okurken ve bu paragrafta bu eksikli i görünce, çevirmenine baktım. Muzaffer Ardos, yazıyor. Tanımıyorum. Çevirinin basıldı ı tarihe baktım. ubat 1977 yazıyor. ubat 1977, Türkiye'de yeni bir seçimin tartı ıldı ı, Türkiye'nin sözde sosyal demokrat partisi Cumhuriyet Halk Partisi için bir zafer beklendi i, bu arada, Türkiye çi Partisinin ba ımsız aday göstererek seçime girmesinin söz konusu oldu u, benim bunu ısrarla savundu um, T P içinde önemli bir grubun ve T P dı ında ise çok daha geni bir 'sol' çevrenin böyle bir giri imi «ihanet» saydı ı bir zaman. te bu sırada Stalin'in çevirisi çıkıyor ve ba ımsız aday ile seçime girmenin kar ısına çıkmayı 'sa sapma olarak niteliyor. «Dar Pratikçi» ve Türkiye'de «sol» buna razı olur mu? Razı olmayınca tahrifat yapacak.

Sorumluluk bu kadar. Yabancı dil bilgisi, Türkçe bilgisi ve konu bilgisi, bir çevirmenin asgari nitelikleridir. Bir örnek vermeliyim:

«Bizde güçlüklerden söz edildi i zaman, sorun, her zaman, sanayideki artmanın *yüzdesini, tohumlanan yüzeylerdeki* genişlemenin *yüzdesini belirlemektir; topra ın veriminin kaç pud artırılaca ı vb., vb., sorunudur.»*

Leniizmin Sorunları, *Türkçe çeviri, s. 264.*

Aslını yazıyorum:

«Kogda u nas govaryat o trudnostyah, reç idyel obıçno o tom, na skol'ko protsentov podnyat' *promı len nost', ha skol'ko protsentov* uveliçit' *posevnıe plo adi, na skol'ko pudov* podnyat' *urajinost vb. ve vb.»*

Voprısı Leninizma, *s. 210.*

«Bizim güçlüklerimiz söz konusu olunca, sorun, sanayinin yüzde kaç büyüyeceği, *ekilebilir alanın yüzde kaç* artırılacağı, *tarımda verimin kaç put* yükseltileceği *vb. ve vb. sorunudur.»*

Çeviri farkını bir kenara koyuyorum. Türkçede «tohumlanan yüzey» diye bir deyim var mı? Rusçada «po sevnaya plo ad'» var. ngilizcede «arable land» ve Türkçede de «ekilebilir alan» olarak geçer. Muzaffer Ardos Fransızcadan çevirdi ini yazıyor. Demek orada «tohumlanan yüzey» var. Stalin'de, aslında ve Türkçede yok.

Burada bırakıyorum. Stalin'in bu çok önemli incelemelerini içine alan Leninizmin Sorunları *için bir düzeltme çıkartmayı bile dü ündüm. Ancak notlarıma ve kartlarıma bakınca çeviriyi yeniden yapmak gerekti ine karar verdim. imdilik yapmıyorum.*

Stalin, Komintern'in seksiyonlarında, Komintern üyesi partilerde, sosyal demokrasinin 'sol' kanatı ile mücadelenin sosyal demokrasi ile mücadele olarak anlaşılması gerektiğini söylüyor

Bu dönem «klass protiv klassa», sınıfa karşı sınıf, politikasının izlendiği bir dönemdir *Somuttur.* Hem Sovyetler Birliği'nin içinde ve hem de tüm dünyada sınıf partileri için izlenmesi gerekli bir politika olarak ortaya konuyor 1928 yılından itibaren 1920 yılının damgasını taşıyan Çocukluk Bozukluğu'nda Lenin'in formüle ettiği yaklaşımlar geçerli olmaktan çıkıyor. Sosyal Demokrasinin 'sol' kanatından başlayarak sosyal demok

rasiyi ortadan kaldırma bir politika oluyor. Neden? Tek ülkeli dünya sosyalist sisteminin çok ülkeli sosyalist sisteme dönüşeceğine inanıldığından. Sadece Sovyetler Birliği'nde değil, olgun kapitalist ülkelerde de 1928 yılı bir «dönüş» yılının başlangıcı olarak değerlendiriliyor Böyle zamanlarda hiç kuşku yok, «klass protiv klassa» politikası geçerlidir.

1928 yılından sonrası, Sovyetler Birliği'nde sanayileşme atılımı ve kapitalist dünyada derin ekonomik bunalım, *sosyalist kazanımların* habercileri olarak ele almıyor.* Böyle zamanlar sosyal demokrasi ile hesaplaşma zamanları oluyor.

Pratik, teori de ildir. Teori, tek tek pratikten çok ötedir. Teorinin geçerli sayılabilmesi için kendisine tıpa tıp uyan bir tek pratik bile gerekli de ildir.

Sosyalizmin zengin dünya pratiğinde, zaman zaman son derece gerekli, politik açıdan vazgeçilmez, tarihsel açıdan inkâr edilemez pratikler olmuştur. Bunlar sosyalizm tarihinin zenginlikleridir. Ancak sosyalistler için, ilk sosyalist iktidarı savunmak ve yaşatmanın en temel görev olduğu zamanlarda bu tekil pratiklerin bazıları «teori» sayılmıştır. Bu da, tekil pratiklerin «teori» sayılması da, inkâr edilemez, değeri küçümsenemez, bir tarihsel zorunluluktur. Bunda kuşku yok. Fakat bu pratiğin, tekil pratiklerin bazılarını «teori» katma yükseltme pratiğinin, sosyalist teori üzerinde yoksullaştırıcı bir etki yaptığında da kuşku yoktur.

Pratik günü yaşamaktır Teori, geleceği. Pratik, geleceği

(*) Fransa'da, İtalya'da ve Almanya'da partiler, sosyalizmi kuramıyorlar. Olgun kapitalist ülkelerin bazıları tamamen, bazıları kısmen faşizmin pençesi altına giriyor. Jack Duclos, ölümünden çok sonra, Kommunist'te yayınlanan bir mülakatta faşizmi, sosyalizmi kuramamanın kefareti olarak niteliyor.

J. Duclos, Evo İdei Prinadlejat Vsem, Kommunist, Aprel' 1980, sayı 6.

Türkçe çeviri için, Sosyalist İktidar, Ağustos 1980, sayı 11.

hazırlar; teori haber verir. Lenin, haber verdi; kendisinden önce bilinmeyeni Sovyet iktidarının ve bu arada Slalin'in omuzlarına binecek bir pratiği haber verdi. 1917 yılı Eylül ayında şöyle yazdı: «İhtilâl, *siyasal* sistemi söz konusu edildiğinde, bir kaç aylık bir zamanda Rusya'nın ileri ülkelere yetişmesini sağladı.»[32] Bunu yapan, 1917 Şubat İhtilâli. Bu kadarı, bir praliği dillendirmekten, yorumlamaktan, ibaret. Fakat Lenin'in hemen ekleyecekleri var: «Ancak bu yeterli değildir. Savaş merhametsizdir; alternatifleri acımasız bir katılıkla ortaya koyuyor: Ya mahvolma ya da ileri ülkelere *ekonomik olarak* da yetişmek ve geçmek.» İşte bu kadar Lenin, yeni iktidar için «Dognat'i Pegnat'» sloganını, «Yetişmek ve Geçmek» politikasını, Ekim Devrimi'nden sonra değil önce formüle etti.

Hem de şöyle formüle etti. «Mahvolmak veya tam yol ileriye atılmak. Tarihin yazdığı alternatif budur.» Bu sözler Eylül 1917 tarihini taşır ve Lenin'indir Teoridir On yıl kadar sonra ortaya çıkan pratik, bu teoriyi doğrulamıştır Genç Sovyet İktidarı, kapitalist gericiliğin ileri sürdüğü gibi «Stalin'in kaprisleri» nedeniyle değil; Trotskist muhalefetin ileri sürdüğü gibi «Stalin Trotskiy'in programını çaldığı için» değil, bu teorik zorunluluk nedeniyle tarihin kaydetmediği bir hızla kalkınmıştır. Tarihin, daha sonradan kaydettiği bu pratik, Stalin'in omuzlarına düştü.

Stalin, bunu bütün ciddiyetiyle ve ortaya çıkan sorumluluğun bütün acımasızlığıyla gördü. Şu sözler Stalin'in ve 1928 yılının tarihini taşıyor: «Eğer biz tek ülke olmasaydık, proleterya diktatörlüğü ülkelerinden biri olsaydık, sadece bizde değil diğer ülkelerde de, örnek olsun, Almanya ve Fransa'da da, proleterya diktatörlüğü olsaydı, sanayide yüksek kalkınma hızı sorunu ile bu kadar ağır bir şekilde karşılaşmazdık».[33] Stalin tespit ediyor: Tek ülkede sosyalizm, hızlı sanayileşmeyi gerektiriyor.* (Bunun önemli bir tespit olduğu kabul edilmelidir.

(*) Bu çalışmada ve benim bildiğim dillerde ilk kez ileri

Önemli ve temel: «Bizim tezlerimiz, genel olarak sanayide ve özel olarak üretim araçları üretiminde yüksek bir kalkınma hızının, ülkenin sanayileşmesinin temel ilkesi ve anahtarı olduğu, tüm ekonominin sosyalist gelişme ilkelerine göre değiştirilmesinin temel prensibi ve anahtarı olduğu, önermesinden başlar.» Hızlı sanayileşme diğer bütün tezlere başlangıç oluyor.

«Sorulabilir· Bu gergin durum bizim için, gerçekten, gerekli mi? Bunsuz yapamazmıyız? İşleri daha yavaş bir hızla, çok daha 'rahat' bir hava içinde yürütemezmiyiz? Kabul ettiğimiz yüksek sanayileşme hızı, Politbüro ve Halk Komiserleri Kurulu'nun rahatsız kişiliklerinden gelmiyormu?» Bu sorular yıllar sonra, soru şeklinde değil «cevap» olarak sorulmuştur. S talin, 1928 yılında aynı yazıda soruyor.

Cevap veriyor· «Kuşkusuz, hayır! Politbüro ve Halk Ko□ miserleri Kurulu üyeleri sakin ve aklı başında kimselerdir. Soyut olarak söz edilecek olursa, başka bir deyişle dış ve iç durumu bir kenara bırakacak olursak, şüphesiz işleri daha yavaş bir hızla yürütebiliriz. Fakat sorun şudur ki, biz, dış ve iç durumu bir kenara bırakamayız ve ikincisi, etrafımızdaki durumu hareket noktası olarak alırsak, sanayimiz için yüksek kalkınma hızını zorunlu yapanın işte bu durum olduğu kabul edilmelidir.»[34] Demek ki, zorunluluk var.

Zorunluluk, zorluktur; çünkü körlüktür. Hegel, bilincine varılmamış zorunluluğun körlük olduğunu yazıyor. Bilinç, zorunluluğu özgürlüğe çeviriyor. İhtilâlciler, bilinçli kimselerdir. sürülen tez, bundan ötedir. Yüksek kalkınma hızının siyasal nedenleri yanında, teknolojik□ekonomik nedenleri vardır.

Bundan çıkan tezler vardır Yüksek kalkınma hızı, Sovyetler Birliği işçi sınıfının omuzlarına tarihin yüklediği büyük bir şanssızlık olmuştur. Bu kitapta biraz da, bu şanssızlığın «teorisini» araştırıyorum.

Bundan da çıkan sonuçlar vardır· Sosyalist sisteme giren her ülke için, sistem içi dayanışma ve yardımlaşma bu şanssızlığı yenmenin gerekli koşuludur.

Bu yüzden büyük bir yıkma, değiştirme ve kurma özgürlüğüye coşkusunu yaşarlar. Her büyük ihtilâlde bu yıkma, değiştirme ve kurma özgürlüğüyle coşkusu vardır * Ekim İhtilâli'nde de.

Stalin, yine 1928 yılında, konuşuyor· «Güçlüklerimizin niteliği ile ilgili birkaç söz. Güçlüklerimizin durgunluk veya gerilemeden doğan güçlükler olmadığım göz önünde tutmak gerek, Ekonomideki gerileme veya durgunluk dönemlerinin güçlükleri vardır; bu durumda insanlar, ekonomideki durgunluğun daha az acılı veya geriliminin daha az derin olmasına çalışırlar. Güçlüklerimiz bu tür güçlüklerden değildir. Bizim güçlüklerimizin belirleyici özelliği, *geli me* güçlükleri, büyümeden doğan güçlükler olmalarıdır Bizim güçlüklerimiz söz konusu olunca, sorun, sanayiinin yüzde kaç *büyüyece i,* ekilebilir alanın yüzde kaç *artırılaca ı,* tarımda verimin kaç put *yükseltilece i* vb. ve vb. sorunudur.»[35] «Gelişme», «büyüme», «artış», «yükseliş» kelimeleri daha sonra iktisadın temel sözlüğüne girdi.

Dönüş zamanlan güçlüklerin yoğunlaşmaya başladığı zamanlardır Güçlükler, sınıfsaldır. Güçlükler güçle yenilir. Güçsüzler, güçlükleri yenemezler. Ancak unutmamak gerekir, bilincine varılmamış güç, güçsüzlüktür.

Daha önce belirtildi: Dönüş zamanları, aynı zamanda, sapmaların ortaya çıktığı zamanlardır Öyleyse sapmalarla güçlüklerin ortaya çıkışı ve bunlara karşı takınılan tutum arasında bir ilişki var.

«Partimizdeki *sa* sapma tehlikesi, açıkça oportünist olan bu sapmadan doğan tehlike nedir? Düşmanlarımızın gücünü, kapitalizmin gücünü *küçümsemektir;* kapitalist restorasyon tehlikesini görmemek ve proleterya diktatoryası döneminde sınıf mücadelesinin işleyişini anlamamaktır, bu yüzden, sanayimizin kalkınma hızının düşürülmesini isteyerek, kır ve kentlerdeki

(*) Bundan yoksun olanlara «Operet İhtilâli» adı verilebilir.

kapitalist unsurlar için kolaylıklar talep ederek, kolhoz ve sov□ hoz sorununun geri plâna atılmasını isteyerek, dış ticaret tekelinin yumuşatılmasını talep ederek ve benzeri isteklerle, kapitalizme ödün vermeyi hafife almaktır.»* *Daha açıkçası sa sapma tarımın hızına ayak uydurmaktır*

Stalin'den bir soru daha. «Bizde, bizim Sovyet ülkemizde, kapitalist restorasyonu (restavratsiya) *mümkün* kılan koşullar var mıdır? Evet, vardır. Bu, muhtemelen garip görünebilir, fakat yoldaşlar, bir gerçektir. Kapitalizmi devirdik, proleterya diktatoıyasını kurduk, tarımla bağlantılı bir şekilde ve güçlü bir tempoyla sosyalist sanayimizi geliştiriyoruz. Ama, biz henüz kapitalizmin köklerini sökemedik. Peki onlar, köklerin kendileri, nerede yuvalanmışlar? Meta üretiminde, kentte ve özellikle kırdaki küçük üretimde yuvalanıyorlar?»** Eklemek ve

(*) İ. Stalin, Voprosı Leninizma, Moskva, 1945, s. 208.

Bir sayfa sonra da 'sol', trotskist, sapma ile ilgili soru ve cevabı var.

«Partimizdeki 'sol' (trotskist) sapma tehlikesi nedir? Düşmanlarımızın gücünü, kapitalizmin gücünü abartmaktır; yalnızca kapitalist restorasyon ihtimalini görmek, fakat, ülkemizin gücüyle sosyalizmi kurma imkânını görmemektir; umutsuzluğa düşmek ve partimizdeki **Thermidor**'culuk üzerine gevezeliklerle avunmaktır.»

Thermidor kelimesinin altını ben çizdim.

(**) Yine çeviri üzerine. Rusçada «vosstanovlenie» kelimesi var. Yeniden diriltmek, ayağa kaldırmak gibi anlamlara gelir Bir de teknik ve restorasyon anlamı var. Bu çalışmada, Rusça «vosstanovlenie» kelimesini genellikle «restorasyon» olarak anladım ve çevirdim. Yukarıda görüldüğü gibi Stalin de bu anlamda kullanıyor. Asıl metinde «vosstanovlenie» kelimesinden sonra parantez açarak «restavratsiya» kelimesini yazıyor.

Muzaffer Ardos'un çevirisi, Leninzmin Sorunları, s. 258, yine yanlış.

Ayrıca, kapitalist restorasyon konusunda ve 1918 yılında Lenin yazıyor·

«Kapitalizmden komünizme geçiş bir bütün tarihsel dönemi

unutmamak gerekir· Tarımdaki küçük üretim, kapitalizmin sonı ve en sağlam dayanağıdır.

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş süreci içinde ve tarihinin bir dönüş noktasında, sanayileşme atılımıyla birlikle tarımın yeniden düzenlenmesi ele almıyor. Sovyet tarımında, kapitalist restorasyon için önemli bir köprü sayılabilecek olan *kulak* egemenliğine son veriliyor. Amansız bir sınıf savaşı ve acımasız bir süratle. Bu, sosyalizmin kurulup geliştirilmesinde önemli ve ciddi bir adım olmuştur.

Bu adımla ünlü işçi□köylü ittifakı* yeni bir aşamasına girmiş ve yeni görünümlerle de ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerinde durulması gerekiyor. Bilgiler, bundan sonraki bölümlerde, pek ayrıntılı bir biçimde veriliyor. Burada pek özet olarak söylenmesi gereken şu: Sovyet sanayileşmesi,

alır. Bu dönem sona erinceye kadar sömürücüler, kaçınılmaz olarak, bir restorasyon umudunu beslerler ve bu umut restorasyonu sağlama girişimlerine dönüşür.»

V î. Lenin, Collected Works, Vol. 2S, s. 254.

1930 yıllarında Sovyetler Birliği'ndeki terörü değerlendirenler, böyle bir değerlendirmenin olduğunu, içte ve dışta restorasyon umudunu besleyenler bulunduğunu, yönetimin bu titizlikle yaşamak zorunda kaldığını bilmeleri gerek.

(*) Ortak siyasal çalışmalarımızın gerektirdiği teorik tartışmalarda arkadaşım Metin Çulhaoğlu, işçi□köylü ittifakının pratikte ancak Devrim'den sonra kurulabildiğini ileri sürüyordu. Bunda önemli bir gerçek payı var.

Burada bir adım daha ileri gidebilirim Bolşevik Parti, tarih kitaplarında yazılan biçimiyle, daha başka bir deyişle, başka partilerde bolşevikleştirme girişimlerine model sayılan biçimiyle, tarih sahnesine Şubat 1917 Devrimi'nden sonra çıkmıştır.

Lenin, hep bu «model» Bolşevik Parti'yi kurmaya çalıştı. Toplu Eserleri'nin «Ne Yapmalı?» ile «Nisan Tezleri» arasındaki bölümünün, tümüyle bu açıdan «okunmasında» yarar var.

Ancak kurmaya çalışmak başka, kurulmuş olduğunu varsaymak başkadır Pratik, teori değildir. Teori de pratik değildir.

Batılı sovyetolog ve yazarların söylediklerinin tam aksine, hemen hemen 1930 yıllarının başından itibaren işgücü sıkıntısıyla karşılaşmaya başladı. Şehirlerdeki işsizlerin tamamım kullandı ve ağır bir işgücü talebini sürdü. Şehirlerdeki işsizlerin tamamının kullanılması, şu veya bu nedenle işsiz kalmış olan sanayi proleteryasmın istihdam edilmesi anlamına geliyor.

Böyle bir durum, başka şekilde başka ülkelerde tekrarlanacak olan bir pratiğin ilk kez tarih sahnesine çıkmasını gerektirdi. Tipik kapitalist sanayileşme, İngiliz sanayi modeli ve bu modelin türevleri, işgücü kadrolarını yıllar veya nesiller önce kente gelmiş ve hızla proleterleşme sürecine tabi olmuş zanaatkarlardan sağladı. *İlk kez, Sovyet sanayile mesi köylerden işçi dev irmek zorunda kalıyor.*

Bu, sanayile mede ve sosyalizmi kurmada bir neslin kar ılayabilece i en büyük anssızlıklardan birisidir. Bu, büyük bir güçlüktür. Ne yazık ki, üzerinde pek az durulmuştur Bu çalışma, başka eksiklikler yanında, biraz da bunun üzerinde duruyor. Biraz da bu eksikliği gidermeğe çalışıyor.

Güçlük tek katlı değil. Yalnızca *dar ekonomik* değil. Dar ekonomik anlamla, böyle bir güçlüğün, sanayileşme atılımının önüne aşılması gereken engeller çıkardığı muhakkak. İşgücünün bulunması, yetiştirilmesi, niteliği ve disiplini, sanayileşmenin önemli sorunlarıdır. Ancak Sovyet sanayileşmesinde köylülerden büyük hacimlerde ve çok hızlı bir biçimde işçi devşirmek, aynı zamanda, sosyalist insanın kurulmasını da zorlaştırmıştır Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş süreci içinde sosyalist insanın kurulmasında, daha önce tarihin pek kaydetmediği, böyle bir ilâve güçlükle karşılaşılmıştır

Tek ülkede sosyalizmin kuruluşunu değerlendirenler bu noktayı ihmal edemezler.

Bunun için «okumak» gerekiyor Doğru «okumak» için de bir ipucu gerekiyor. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Ku

ruluş sürecinde güçlükler ve sorunlar saklanmaz. Güçlükler, kesinlikle, küçümsenmez ve küçültülmez. Doğrusu .söylenirse, güçlükler, bir ölçüde, abartılır ve büyütülür * Bu yüzden, her zaman ve özellikle 1930 yıllarında, Sovyet yöneticilerin ağzın dan çıkan ve güçlükleri dillendiren sözlerin, yalnızca güçlük leri ifade etmek için dile getirildiği ve bunların arkasında «gizli» veya «mistik» bir takım motifler'in bulunmadığı kabul edilmelidir.

Şimdi sıra, Stalin'in 1931 yılına ait ünlü «Novaya Obsta□ novka □Novıe Zadaçi», «Yeni Durum□Yeni Görevler» adını taşıyan incelemesinde. Bu incelemenin işçi ödemeleriyle ilgili bölümünde, Stalin, işletmelerde işgücünün istikrarlı olmasının işaretine değiniyor İşletmelerin işgücü kadrolarının sürekli olarak değişmemesi gerektiğini söylüyor. «Aksi takdirde» diyor, «her defasında işçileri yeniden eğitmek ve zamanın yarısını onların eğitimine harcamak gerekecektir». Sonra da soruyor· «Şimdi bizde gerçek durum nasıl? Bizim işletmelerimizin işgücü kadrolarının az veya çok istikrarlı olduğu söylenebilir

(*) Bu biraz da tek ülkede sosyalizmin sonucudur. Önemli ve can alıcı olan dünyanın bu ilk sosyalist iktidarını sağlamlaştırmaktır. Bu, bilinç aşırı ölçüde mevcuttur. Ayrıca marksist□ leninist bir bilimsel gelenek ile sistemin bütün olduğu bilinci de mevcuttur. Bu iki bilinç birleşince, sosyalist iktidarı sağlamlaştırmak, sistemin bütününün ve dolayısıyla bütün parçalarının aksaksız işlemesi ile birleşmektedir. Bu yüzden de sovyet yöneticileri ve yurttaşı karşılaştığı her aksaklık karşısında aşırı duyarlı olmaktadır Toplumun, tüm dikkatini karşılaştığı aksaklığa çekmek istemektedir. Bu, aksaklığın aşırı ölçüde vur□ gulanmasıyla mümkün oluyor. Bu yüzden de «eğer bu aksaklık giderilmezse ilk sosyalist devlet yıkılacaktır» tekerlemesine çok rastlanıyor

Batılı sovyetoloğlar bu mantığı pek anlamak istemedikleri için restorasyon umudu dolu bakışlarını, Sovyet kaynaklarına çevirerek, Sovyet iktidarının hemen yıkılacağı konusunda sözde dayanak bulabiliyorlar.

mi?» Güçlenmiş Stalin, bir güçlüğü, eskilerin deyimiyle adet-i veçhile, «soru biçiminde» dile getiriyor.

Cevap şöyle: «Hayır! Maalesef, bunu söylemek kesinlikle mümkün değildir. Tam tersine, işletmelerimizde işgücü *dalgalanması* adı verilen olgu hâlâ var. Üstelik bir çok işletmede işgücü dalgalanması ortadan kalkacak yerde, tam tersine, artıyor ve güçleniyor Her halde, yarım veya hatta çeyrek yıl süresince işgücü hacminin en az yüzde 30-40 ı değişmeyen pek az işletme bulursunuz.»[36] Sovyet yöneticisi Stalin, bir güçlüğü, en ciddi boyutlarıyla dile getiriyor.

Bu çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bu güçlük, ayrıntılarıyla ve tablolarla, irdeleniyor. 1930 yıllarının başından itibaren Sovyet ekonomisinde, Rusça Tekuçest' İngilizce Turnover ve Türkçe Dalgalanma adı verilen bu hastalık, köylerden işçi devşirme ile birlikte başlıyor. Sovyet ekonomisinin, hızlı sanayileşme ile birlikte ve 1930 yıllarının başından itibaren işgücü darlığı içinde yaşadığını hep hatırda tutmak gerekiyor. Hatırda tutulması biraz zor oluyor. Çünkü sovyetologlar ve Batı sosyal bilimi Sovyet sanayileşmesini hep bir işgücü bolluğu içinde algılamaya ve algılatmaya çalıştılar. Kesinlikle gerçeğin tam tersi.

Köyden gelmiş yeni fabrika işçisi, bir fabrikadan diğerine dolaşıyor. Bir fabrikadan diğerine geziyor. Sanayileşme atılımı ile birlikte işletmelerdeki kollektif yönetiminden *edino na çalie, tek ki i yönetimi,* düzenine geçilmesi, teşvik primlerinin dağıtılmasında işletme direktörüne daha fazla yetki verilmesi, işgücü sıkıntısı çeken işletme yöneticilerini biribirinin işçisini «kandırmaya» sevkediyor. Mujik ideolojisinden kurtulması için yeteri kadar zaman geçmemiş olan yeni işçi de, bir fabrikadan diğerine geçmede hiç bir sakınca görmüyor.

Bir tablo çıkıyor: Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş süreci içinde bir «işçi esareti» değil işçinin «aşırı özgürlüğü»

ortaya çıkıyor. Bir tablo çıkıyor: Sovyetler Birliği'nde «işçi esa□ reti» üzerinde ciltler yazmış yerli ve yabancı bilim adamlarının ne denli «dürüst» oldukları belli oluyor Eklemek gerekiyor: Sovyetler Birliği'nde ve özellikle 1930 yıllarında «işçi esareti» değil bu «aşırı işçi özgürlüğü» sorun oluyor. Hem de pek ciddi sorun.

Bundan ibaret değil. Mujik ideolojisinden kurtulmamış yeni Sovyet işçisi, aynı zamanda eğitimini arttırmak konusunda pek istekli davranmıyor. Henüz *küçük meta üretimine özgü ideolojiden* kurtulmamış yeni sovyet işçisi öğrenmek ile kazanmak arasında bir özdeşlik kuruyor Bu yüzden de, Sovyet somutunda, eğitimini ve öğretimini artırma konusunda aşırı isteksiz davranıyor.

Stalin, yine, soruyor· «işgücü dalgalanmasının sebebi neredir? Cevabı şaşırtıcı görülebilir· «Ücretlerin yanlış düzenlenmesinde, yanlış ücret sisteminde, işgücü ödemelerinde 'solcu' eşitçilikte» Stalin, ücretlerde eşitçilik eğilimini, işgücü dalgalanmasının nedeni olarak görüyor Böylece de belli bir bütünlük içinde, ücretlerde eşitçilik eğilimi, *uravnilovka,* hızlı sanayileşmenin önüne çıkan engel olarak görülüyor

Bunu ve buradaki mantığın tümünü görebilmek için Sta□ lin'in kendi sorusuna verdiği cevabın tümünü okumak gerekiyor. Şöyle: «Ücretlerin yanlış düzenlenmesinde, yanlış ücret sisteminde, işgücü ödemelerinde 'solcu' eşitçilikte. Bir çok işletmede ücret tarifeleri öylesine tesbit edilmiş ki becerikli emek ile becerisiz emek arasında, ağır iş ile hafif iş arasında hemen hemen hiç fark kalmamış. Uravnilovka, becerisiz işçilerin beceri kazanmada çıkar görmemeleri, kendilerini fabrikada çalışan işçi değil de bir kaç kuruş elde etmek için 'vakit geçiren' ve bundan sonra başka bir yerde 'bahtını denemek' isteyen 'sayfiyeye çıkmış kimseler' olarak gördükleri için de gelişme perspektifinden yoksun olmalarına yol açıyor Uravnilovka, becerili işçinin de, becerili emeğin gerekli biçimde değerlen□

dirildiği bir işletme bulunca ya kadar, bir işletmeden diğerine dolaşması sonucunu doğuruyor.» Sovyet yönetimi ve başta Stalin, ücretlerde eşitçilik eğilimini, sanayileşme atılımının gerektirdiği iş disiplini ve beceri düzeyini sağlamanın engeli olarak görüyorlar.

Bu noktanın önemi açık. Bu yüzden, tekrar gibi görünse de, biraz daha açmakta yalnızca yarar var. Bir· Sanayileşme hem emperyalist abluka içinde var olabilmek için ve hem de iktidara gelen sınıfı *sayıca* artırmak için gerekli. İki: Hem politik ve hem de ekonomik nedenlerle bu sanayileşme hızlı olacak. Üç: Hızlı sanayileşme, kırlardan yeni proleter devşirmek zorunda kalıyor. Dört. Bu kırdan yeni gelen sanayi işçileri küçük burjuvazinin eşitlik anlayışından henüz kurtulamamış oldukları için öğrenme ile kazanma arasında bir özdeşlik kuruyorlar. Beş: Daha yüksek ücret tarifesini görmediği sürece yakın zamanın mujiği ve 1930 yıllarının Sovyet işçisi, daha yüksek beceri düzeyine geçmek istemiyor Sorun bu özette düğümleniyor.

Buna *Stalin'in Sorunu* demek mümkün. Ancak *Stalin'in Dramı* demek daha uygun.

Bu sorun nasıl çözülür? Bir çözüm ileri sürülebilir: Mujikten devşirme yeni sovyet işçisinin sosyalist bilincine hitap etmek. Bu, bir ve önemli anlamda, sosyalist bilinci geliştirmeye önem vermek ve pratik sorunların çözümünde, önemli ölçüde, umut bağlamak oluyor.

Bir diğer çözüm var Stalin'in 1931 tarihli aynı değerlendirmesinde ifadesini buluyor Şöyle: Marks ve Lenin, becerili emek ile becerisiz emek arasındaki farkın sosyalizmde de, sınıflar ortadan kaldırıldıktan sonra da var olacağından, bu farkın ancak komünizmde ortadan kalkması ve bu yüzden de, sosyalizmde 'ücret ödemesinin' emeğe göre, ihtiyaca göre değil, yapılması gerektiğinden söz ediyorlar Fakat bizim eşitlikçi

iktisatçılarımız, sendikacılarımız, bunu kabul etmiyorlar ve bu farkın bizim sovyet düzenimizde de ortadan kalkmış olması gerektiğini ileri sürüyorlar. Kim haklı, Marks ve Lenin mi, yok□ sa eşitlikçiler mi? Burada Marks ve Lenin'in haklı olduğunu söylemek gerekiyor.»[37] İkinci çözüm, Marx ve Lenin'in otoritelerine de dayanarak, eşitlikçi eğilimlere son vermek ve kullanılan deyimle 'ücret makasını' açmak oluyor.

1930 yıllarında ve Sovyetler Birliği'nde ücret makasını açmak bir pratik oluyor ve sayılıyor.

Daha önemlisi var· *Bir pratik, bir teori yapılıyor.*

(*) Teori olmadan pratik anla ılmaz. Pratik ise teorinin en son ve en do ru sınanmasıdır. Bütün bunlar do ru. Ancak bir do ru daha var: Her pratik teori de il. Dahası da var: Her zorunlu ve tarihsel açıdan 'do ru' pratik de teori de il.

Stalin, 1931 yılında bir prati i dillendiriyor. 1934 yılında ise aynı prati i teori düzeyine çıkarmaya çalı ıyor. Stalin, Ocak 1934 tarihinde toplanan On Yedinci Parti Kongresine sundu u raporda, sınıfların ortadan kaldırılmasının, e itlik açısından, ne anlama geldi ini ifade ediyor. öyle sıralıyor: a) Tüm emekçilerin sömürüden e it olarak kurtulması; b) Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin herkes için e it olarak ortadan kaldırılması; v) Herkes için, yeteneklerine göre, e it çalı ma sorumlulu u ve bunun kar ılı ını eme ine göre e it olarak alma hakkı (sosyalist *toplum); g) Herkes için, yetene ine göre e it olarak alma hakkı* (komünist *toplum). Stalin, sirilik alfabenin ilk harflerine göre bu sıralamayı yaptıktan sonra «i te size marksist e itlik anlayı ı» diye ba lıyor. Ancak i burada kalmıyor.*

lyusif Stalin burada durmuyor. Görü ünü kuvvetlendirmek için tarihin belli bir kesitinde zorunlu bir pratik olarak ortaya çıkan bir uygulamayı teori katına çıkarmak için olsa gerek, Anti Dühring'ten Engels'e atıf yapıyor. Stalin in Engels'den aldı ı cümle öyle «Proleter e itlik talebinin gerçek içeri i **sınıfların ortadan kaldırılmasını** *talep etmektir. Bunun ötesine geçen her talep, zorunlu olarak saçmalıktır.*

Stalin, **Voprosı Leninizma**, *M., 1945, s. 470 471.*

Stalin bununla da yetinmiyor. Engels'in bu cümlesiyle lgili Lenin'in görü lerine de ba vuruyor. Lenin söylüyor ve Stalin aktarıyor: «Engels, e itli i, sınıfların ortadan kaldırılmasının **ötesinde** *anlamanın çok saçma ve aptalca bir önyargı oldu unu yazdı ı zaman bin kez haklı idi.»*

V. î. Lenin, Ob Obmane Naroda Lozungami Svo□ **bodı i Ravenstva**, *Soçinenie t. 24, str. 293.*

Böylece Stalin, Engels ve Lenin'e ba vurarak, ücretlerde e itçilik isteklerinin teorik yanlı lı ını göstermi oluyor. Böylece e itçili e kar ı bir politika teori düzeyine çıkarılmı oluyor. Çünkü Engels yazmı ve Lenin onaylamı oluyor ki, proleteryanın sınıfların ilgasının ötesinde bir e itlik talebi olması saçmalıktır.

Ancak durum böyle de il. Proleteryanın e itlik talebini, sınıfların ortadan kaldırılmasıyla sınırlı tutmak, teorik olarak mümkün de il.

Bunun için hem Engels'e ve hem de Lenin'e yeniden ba vurmak yeterli. Aynı incelemelere ve aynı bölümlere.

Anti□Dühring'ie *Engels, Stalin'in atıf yaptı ı bölümde, ısrarla burjuva ve proleter e itlik taleplerinin birbirinden farklı oldu unu vurguluyor. Proleter e itlik ta*

lepleri burjuvazininkinden öte ve ilerde. öyle: «Burjuvazinin sınıf ayrıcalıklarının *ortadan kaldırılmasını talep etmeye başladığı andan itibaren, bunun yanında, proleteryanın* sınıfların kendilerinin *ortadan kaldırılmasını talep etmesi ortaya çıktı; önce ilkel Hıristiyanlığa meyleden bir dinsellik biçiminde ve sonradan burjuva eşitçi teorilerinin kendilerine dayanarak.» Proleterya, burjuvazinin talepleriyle yetinmiyor; bunları ileri götürüyor. Hiç kuşkusuz, bu durum, işin başından beri burjuvazinin dönekliğinin nesnel dayanaklarını da meydana getiriyor. Ancak burjuvazinin dönekliğinin irdelenmesini, bu dizinin birinci kitabına bırakıyorum.*

Engels, Anti-Dühring'ie *devam ediyor: «Bu yüzden proleteryanın azındaki eşitlik talebi çifte anlama sahiptir. Bu ya, —özellikle başlangıçta, örnek olsun, Köylü Savaşında olduğu gibi— bariz bir biçimde sosyal eşitsizliklere karşı, zengin ile yoksul arasındaki, feodal lord ile onların serfleri, oburlar ile açlar arasındaki farklılığa karşı kendiliğinden tepkilerdir; bu haliyle sadece ihtilâlci içgüdünün bir ifadesidir ve bu haklılığını burada ve sadece burada bulur. Ya da, diğer taraftan, bu talep, bu burjuva taleplerinden az veya çok doğru fakat çok daha büyük talepler çıkararak ve bunları, işçileri kapitalistlerin iddialarının yardımıyla kapitalistlere karşı tahrik etmek için ajitasyon aracı olarak kullanarak meydana gelen, burjuvazinin, eşitlik taleplerine karşı bir tepkidir; bu haliyle burjuvazinin eşitliği iyle birlikte ortadadır veya ortadan kalkar. Her iki halde de proleter eşitlik talebinin gerçek içeriği* sınıfların ortadan kaldırılmasını *talep etmektedir. Bunun ötesine geçen her talep, zorunlu olarak, saçmalıktır.»*

F. Engels, Anti Dühring,M oskova 1969 baskısı, s. 128.

Burada Engels, e itli in tarihsel kaynaklarına parmak basıyor. Aynı zamanda tarihsel niteli ini vurguluyor. Aynı yerde unları yazıyor: «Hem burjuva ve hem de proleter biçiminde e itlik dü üncesi bir tarihsel üründür; bunun yaratılması, kendisi de uzun bir ön tarihi olan belli tarihsel ko ulların varlı ını gerektiriyor. Bu yüzden de kesinlikle ebedi gerçek de ildir.» Buna ek olarak e itlik kavramının toplumsal bir içeri i oldu unu ön plana çıkarıyor.

E itli i sınıfların ortadan kaldırılması olarak anlamak ve bundan daha ileriye götürmeyi saçmalık olarak nitelemek, buradan do uyor, olmalı. Daha ileri giderek öyle söylemeli: Proleter anlamda e itlik, sınıfların ortadan kaldırılmasıyla ba lar. Sınıflar ortadan kaldırılmadı ı sürece e itli in proleter anlamı olamaz.

Böyle anlamak, ku kusuz. Stalin'in anlayı ına uymuyor. Stalin, Engels'in «bunun ötesine geçen her talep, zorunlu olarak, saçmalıktır» sözünden çıkarılması imkânsız olan anlamlar çıkarıyor. Sosyalist süreç içinde e itli e hiç yer tanımayan bir anlam çıkarıyor.

E itlik ve e itçi e ilimler toplumsaldır. Fiziksel deil. «Bunun ötesine geçen her talep, zorunlu olarak, saçmalıktır» sözü, e itlik taleplerinin ve e itli in fiziksel deil toplumsal niteli inden ileri geliyor. Çünkü çok öteden beri sosyalistleri, fiziksel yapıları, zevkleri, yetenekleri ve benzeri konularda da e itleyip onların ki iliklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir düzen oldu u iddiası ileri sürülüyor. «Saçmalık» olarak nitlenen budur.

Lenin'in Engels'i böyle anladı ında ku ku yok. Lenin, 1914 yılında, iktisatçı Tugan Baranovskiy'in görü lerini

ele tiren «Liberal Professor on Equality» ba lıklı yazısında unları söylüyor: «Sosyal demokratlar siyasal e itlik denilince **eşit** *hakları ve ekonomik e itlik denilince de, daha önce söyledi imiz gibi,* **sınıfların ortadan kaldırılmasını** *kastederler. Be eri e itli i güç ve yeteneklerin (fizik ve akli) e itli i anlamında kurma sorununa gelince, sosyalistler böyle eyleri dü ünmezler bile.»*

V 1. Lenin, Liberal Professor on Equality, **Collected Works**, *Cilt 20, s. 140.*

Lenin örnekler veriyor: «En kafasız ve cahil ki ilerin bile» feodalitede asillerin fizik ve akli yetenekler açısından e it olmadıklarını kavrayabilece ini yazıyor. Ama sınıfsal açıdan e ittiler. Di er örnekler de veriyor. Bu ilkel bilgileri verdikten sonra öyle yazıyor: «Bizim bilgiç Profesör Tugan'ı, ki kendisi artık biraz kafasını yorarsa sosyalist toplumda güç ve yeteneklerin **eşitliğini** *beklemenin saçma oldu u gerçe ini kavrayabilir, aydınlatmak için bu sosyalizm açıklaması gerekli oldu.» Burada da «saçma» nitelemesinin ne ile ilgili oldu u görülüyor.*

Stalin'in Lenin'den aldı ı bölümde ise daha da açık görülüyor. öyle: «Engels, sınıfların ortadan kaldırılmasını içermedikçe e itlik kavramının son derece saçma ve aptalca oldu unu söyledi i zaman bin kez haklı idi. Burjuva profesörleri, bizi tüm insanların birbirine benzemesini istemekle suçlamak için e itlik kavramını bir dayanak olarak kullanmaya çalı ıyorlar. Bu saçmalı ı kendileri icat ettiler ve sosyalistlere mal etmeye çalı ıyorlar.»

V Lenin, Reception of the People with Slogans of Freedom and Equality, **Collected Works**, *cilt 29, s. 358. Rusça metin ile ngilizce metin, önemli olmamakla birlikte, farklılık gösteriyor. Bu farklılı a dikkat ettim.*

Lenin, proleter anlamda e itli in sınıf farklarının ortadan kalkmasıyla ba layaca ı konusunda son derece açık. Aynı incelemesinde u var: «.Bir ey çok açık ve bu u, i çiler ve köylüler arasında sınıf farkı oldu u sürece, ve e er biz burjuvazinin de irmenine bu day ta ımak istemiyorsak, e itlikten söz etmenin hiçbir yararı olmadı ı gerçe idir.»

Demek ki, sosyalist toplumun kurulu süreci içinde e itlik ilkesinin uygulanması, sınıfların ortadan kaldırılmasıyla ba layacak. ktidarın alınmasıyla ba layacak. Sınıflar ortadan kaldırıldıktan sonra e itlikçi e ilimleri bir politika haline getirmek «saçma» olmayacak.

Öyleyse Stalin'in Anti□Dühring'ien *yapmı oldu u aktarmanın zorunlu bir prati i teori katına çıkarma gücü fazla de il. Bu bir yana,* Anti□Dühring'm *bu bölümünde Engels, do rudan do ruya Dühring'in iki insanı fizik açıdan e it tutmasını ele tiriyor; do rusunu söylemek gerekirse Engels, Dühring ile alay ediyor. te bu alaydan bir bölüm: « ki insanın ve bunların iradelerinin mutlak olarak birbirine[v] e it oldu u ve birisinin di erine hakim olmayaca ı temel aksiyomunu koyabilmek için öyle tesadüfi bir çift insan kullanamayız. Bunlar, tüm gerçeklikten bütünüyle soyutlanmı dünyada var olan tüm ulusal, ekonomik, siyasal ili kilerden, bütün seksüel ve kisel özelliklerden ba ımsız, salt insano lu kavramının dı ında her eyden yalıtılmı olmalılar ve bunlar, ku kusuz, 'tümüyle e ittirler' Bunlar da, her yerde 'ıtıhsal' e ilimlerin kokusunu alıp tatbik eden bu Herr Dühring'in uydurdu u iki tam hayalettir.»*

F. Engels, Anti□Dühring, *s. 119.*

Anti□Dühring'te *Engeldin saçma buldu u, insanları fiziksel açıdan, güç ve kuvvetleri bakımından, yetenek-*

leri yönünden e it saymaktır ve böyle insanlar ancak hu yalet olabilirler. Engels ve daha sonra Lenin, böylesi bir e itli in sosyalizmde yeri olmadı ını çok açık olarak yazıyorlar. Lenin, «Liberal Professor on Equality» adını ta ıyan incelemesinde unları yazıyor: «Bu açıdan insanların e it **olmadıklarım** *belirtmek için söze gerek yoktur. Aklı ba ında hiç kimse ve hiçbir sosyalist bunu unutamaz. Bu* **tür** *e itli in sosyalizmle* **herhangi bir** *ili kisi yoktur. E er Tugan* **düşünme** *yetene inden yoksun ise, en azından okuma* **yeteneğine** *sahip olmalıdır; bilimsel sosyalizmin kurucularından Frederick Engels'in Dühring e kar ı yönetilmi olan me hur eserini alsaydı, burada ekonomik e itli in* **sınıfların ortadan kaldırılmasından** *ba ka bir ekilde hayal etmenin saçmalı ını izah eden özel bir bölüm bulacaktı. Ancak profesörler sosyalizme reddiye yazmaya kalkınca, insan, en çok aptallıklarına mı, cehaletlerine mi, yoksa vicdansızlıklarına mı hayret etmesi gerekti ine a rıyor.»*

Dolayısıyla Engels ve Lenin'i, sosyalizmin kurulu süreci içinde ücret makasını açma e ilimlerine destek olarak göstermek imkansızla ıyor. Üstelik Anti□Dühring'fe *Engels, tersine bir politikayı öneriyor. Hatırlatmak gerek, sorun, becerili i gücüne daha yüksek ücret verme zorunlulu undan do uyor. Yine hatırlatmak gerek, becerili i gücüne iktisatta birle ik emek adı da veriliyor. Bundan sonrası için, Engels, unları yazıyor: «Öyleyse birle ik eme e daha yüksek ücret ödeme sorununu, bu büyük öneme sahip soruyu, nasıl çözece iz? Özel üreticilerin oldu u bir toplumda, becerili i çiyi e itme giderlerini özel ki iler veya aileleri ödüyorlar; becerili i gücüne verilen yüksek ücretin ilk önce özel ki ilere gitmesi buradan do uyor: maharetli esir daha yüksek fiyatla satılıyor,*

ve maharetli ücretliye daha yüksek ücret ödeniyor. Sosyalistçe örgütlenmi bir toplumda bu giderler toplumca kar ılanıyor ve bu yüzden meyveleri, birle ik emek tarafından üretilen daha büyük de er topluma ait oluyor. çinin kendisinin ek ücret istemeye hakkı olmuyor.»

Engels, Anti Dühring, *s. 239 240.*

Demek ki, sosyalist bir toplumda daha ba ından itibaren, e itimin parasız olmasıyla birlikte ö renme ile kazanç arasında ücret yoluyla kurulan ba ortadan kalkıyor. lk ülkede sosyalizm kurulmadan önce geli tirilmi olan teori bunu açıklıkla ortaya koyuyor. Ancak bu teori ilk ülkenin prati ine uymuyor.

Aslında bu uymayı da, bu özel konumda de il, fakat genel olarak geli tirilmi olan teoriyi do ruluyor. Sovyetler Birli inde Sosyalizmin Kurulu u süreci içinde ve ba langıçta köylülükten yeni gelmi olan i çiler de er yasasını ya amaktan vazgeçemiyorlar. Marx, Gotha Programının Ele tirisinde «uzun do um sancılarından sonra kapitalist toplumdan çıkı ından hemen sonraki a ama olan komünizmin ilk a amasında bu eksiklikler kaçınılmazdır» derken, bunları da önceden görmü oluyor. «Hak toplumun ekonomik yapısından ve bununla ko ullanan kültürel geli mesinden daha yüksek olamaz.»

Marx Engels, Selected Works, *Lawrence and Wishart baskısı, 1968, s. 324.*

lk a amada ve somut olarak ilk deneyimde, Sovyetler Birli inde Sosyalizmin Kurulu u süreci içinde eksiklikler, Marx'ı a ırı ölçüde do rulayacak bir biçimde ortaya çıkıyor. Bunda ku ku yok. Eksiklikler, buradaki somut örnekte oldu u gibi, milyonlarca emekçinin i disiplininden yoksun ve ö renmeye isteksiz olması biçiminde ortaya çıkıyor. Mujikten dev irme i çi için henüz

çalı ma. yine Marx'ın Gotha Programının Ele tirisinde kullandı ı deyimle. «ya amın temel ihtiyacı» olmaktan çok uzak. Çalı ma. bir küçük burjuvada. bir köylüde oldu u gibi. ya amı sürdürmenin aracı. Bu aracı ise sosyalist top hım otomatik olarak sa lıyor.

Ortaya çıkan bu durumun. ba a dönülecek olunursa. çok önemli bir sorun oldu u muhakkak. Bu durumda bunun bir sorun oldu unu ortaya koyup. tıpkı NEP'de yapıldı ı gibi. bir süre için sosyalist ilkelerden geriye adım atıldı ı söylenebilir mi idi? Tarihi böyle yargılamak imkânsız. Tarih yargılanmaz: anla ılmaya çalı ılır. A ırı determinist. yalnızlı ının a ırı bilincinde Stalin bu yolu denemiyor. Zorunlu prati i. teori düzeyine çıkarıyor.

Ancak bunu yapmasına. kendinden önceki teorik hazinenin de yardım etti ini eklemek gerek. Bu noktanın geli tirilmesini yine bu dizinin birinci kitabına bırakarak kısaca unu söylemem mümkün: Marx ve Engels. sosyalist teoriyi en çok ütopistlere ve Blanquıye kar ı mücadele ile geli tirdiler. Bu mücadelede ütopistlere kar ı bilimsel yasaların rolünü ve Blanqui'ye kar ı da nesnel ko ulların olgunlu unu vurgulamak zorunda kaldılar. Vurgulamak içermek demek oldu. Lenin marksizme. ba ka eylerle birlikte. bir ate li rayiha getirdi. Ancak narodni çestva ile mücadelesi dolayısıyla bilimsel yasaları vurgulamak ve iradeci mücadeleleri küçültmek zorunda kaldı.

Teorik hazine. kurucularına göre izleyicilerinin elinde. daha katı durur. Emekçi geçmi iyle Stalin. determinizme. içgüdüsel olarak daha yatkındır. Buna tek ülkede sosyalizmin yarattı ı yalnızlık ve Stalin'de yalnızlı ın a ırı bilinci eklenmeli.

Bu durumda iki a amayı birbirinden çok ayrı olarak dü ünmek. ikinci a amanın geli ini ekonomik geli me ile

bilimsel yasaların i leyi inin sonucunda kendili inden bir olu um olarak görmeye ba lamak bir e ilim gibi ortaya çıkabiliyor.

Bu bölümün bundan sonraki kısımlarında Stalin'in bu tür e ilimlere kar ı mücadele etti i ve son incelemelerini tümüyle buna ayırdı ı görülecek.

İktisatçılar ve Tasfiyeler

Aynı zamanda 1930 yılları çok zengin bir pratikler yığını ile çok cüretli teori arayışlarına sahne oluyor. İktisatçılarla başlayan tasfiyeler tarihin bu dönemine rastlıyor. Proleter Yazar□ sinin sürekli bir haçlı seferine hedef saydığı Lısenko Olayı da lar girişimleri yine bu dönemde ortaya çıkıyor. Batı düşünce□ bu ve aynı dönemin ürünlerinden. Kuşku yok, bu çalışmanın ileriki bölümlerinde ayrıntı ile ele alınan Stahanov Hareketi de bu kategoriye giriyor.

Bu dönemin özelliğini çok iyi çizmek gerek. Bir yanda, tekrar da olsa gerekli, yalnızlığın tedirginliği ve aşırı bilinci var. Diğer yanda ise, dozajı gittikçe artan bir güven var. İnsan oğlunun kendi kaderini, bir sınıf olarak, ele alabileceğine, bir sınıfın kaldıracı ile kendi kaderini ve toplumunu değiştirebileceğine aşırı bir güven var. Bu aşırı güven teoriden daha çok pratikten geliyor. Bu aşırı güven ilk Beş Yıllık Plân'ın, dünya diline sokulan yeni bir kelime ile ilk *Pyatletka, Be Yıllık'm,* başarısından doğuyor.* Plân, değiştirmek demektir Sovyetler

(*) Beş Yıllık Plan'ın etkisini ve rolünü bugün anlamak kolay olmasa gerek. Bu yüzden o günlerin canlı tanıklarına başvurmak yararlı olacak. O günlerde Moskova'dan dönen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun şu izlenimleri ve değerlendirmesi bugün de okunmaya değer·

«Beş yıllık plan insandan üstün bir cehtin, bir akıl, irade

Birliği'nde ilk Pyatletka'nın başarısı, toplumu değiştirmenin ötesinde bir rol oynamıştır Sovyet yurttaşının kendisini de değiştirmeye başlamıştır. Değiştiricilere bir aşırı güven gelir miş; bilimsel yasallığın aşırı vurgulanmasıyla yararlı ölçülerinde bile ortadan kalkan iradeci eğilimlere kapıları açmıştır.

Kapıları açan yeni pratiktir Yeni pratik bir coşkudur. Bir yeniden doğuşun çoşkusudur Coşku güzeldir ve güzelleştirir. Güzelleşme pratikten teoriye yükselmedir.*

ve sistem hareketinin ifadesidir. Bir Fransız müellifine göre, bu, iktisadi olmaktan ziyade destani bir hadisedir. Ve cihanda ilk defa olarak insan çalışması bir kahramanlık ve çalışan insan bir kahraman mahiyetini iktisap etmiştir.

Onun içindir ki, bu büyük harekete, bir divanelik demeğe hiç kimsenin dili varamaz. Ta ki vicdanı körletecek kadar had bir tarafgirlik, bizi mutlaka kötü görüp, kötü söylemeğe şevket □ miş olmasın. Lakin, Garp efkarı umumiyesi, Beş Yıllık Plan karşısında menfi bir yola sapmış bulunuyor İlk 'dumping' tehdidi önünde, bu efkarı umumiye büsbütün irkildi ve dünkü müstehziyane septisisma, yerini bir korkulu endişeye bıraktı. Artık, Ruslar, Beş Yıllık Plan'da muvaffak olamıyacaklar, denmiyor; ya muvaffak olurlarsa, deniyor.»

Yakup Kadri, Ankara□Moskova□Roma, Kadro, Birinci Kanun 1932, sayı 12, s. 34□35, AİTIA tıpkıbasımı.

(*) Burada Stalin'in «Yeni Durum □ Yeni Görevler» adını taşıyan ünlü 1931 incelemesinden yeniden söz etmek yararlı olacak. Stalin, artık yükseköğretim kurumlarında işçi ve köylü çocuklarının okuduğunu ve yakında binlerce mühendis ve iktisatçının üretime geleceğini bildiriyor. Sonra devam ediyor·

«Bu sadece sorunun bir yanıdır. Diğer yanı şudur· İşçi sınıfının üretici□ teknik entelijansiyasi yalnızca yüksekokullardan değil, aynı zamanda bizim işletmelerimizde' pratik olarak çalışan işçilerden, becerili işçilerden, isçi sınıfının tesiste, fabrikada, madenlerdeki kültürel gücünden çıkacaktır.»

î. Stalin, Voprosi Leninizma, s. 341.

Pratiği yüksekokul olarak görme eğilimi burada da ortaya çıkıyor.

Bu dönem, yeni ve zengin pratikten teoriye geçiş dönemi olmuştur «Proleter Yazarları» girişimi, bu yeni pratikten, deyim uygunsa, bu proleter pratikten yeni yazarları ve edebiyatı çıkarma çabasıdır. Stahanov Hareketi, yeni teknolojik yapıdan proleter mucitleri, yeni teknolojinin yaratıcılarını bulma özlemini de içermiştir. Hem «Proleter Yazarlar» girişimi ve hem de Stahanov Hareketi, pratiği yaratıcılığa çevirmek deneme ve deneyimleridir.

Bunların yeni bir düzen kurma süreci içinde son derece cüretli girişimler olduğunda kuşku yok. Toplumu değiştirme zinciri içinde ve aynı anlama gelmek üzere ihtilâller tarihi içinde bu girişimlerin yapılmış olmasını yapılmamış olmasına tercih etmek gerek. Bunlar, dünya gericiliğinin hücumları karşısında, henüz üzerinde soğukkanlılıkla durulup irdelenmesi yapılamayan büyük ve cüretli deneyimlerdir

Ancak bu tür deneyimler içinde en cüretlisinin, Batı dünyasında sosyalist sisteme karşı yürütülen haçlı seferleri içinde «Lısenko Olayı» olarak bilinen deneme olduğu kabul edilmeli. Batı dünyasında bilim adamları çevresinde Lısenko ile ilgili çok ve yalnızca mahkum eden yayınlar yapıldı.

Lısenko bir biyoloji bilgini; ne sıradan ve ne de fazla bilgin birisi. Daha önce Rusya'da ve 1920 yıllarında Sovyetler Birliği'nde «alaylı» araştırıcılar tarafından savunulmuş bir görüş var. Genetik etki yerine bilinçli olarak yaratılan çevresel koşullarla yeni canlı yaratılabileceği ve geliştirilebileceği tartışılıyor 1930 yıllarında Lısenko bunu bilimsel çevrede bir kampanyaya dönüştürüyor Ancak buradaki ve görünüşteki vurgu tarımda verimliliği artırma üzerine konuyor Nitekim, 1930 yıllarında Lısenko akımına, Stahanov Hareketi'nin tarım kesimindeki uygulaması gözüyle bakılıyor

Bu haliyle Lısenko Olayı fazla ilginç ve önemli sayılamaz. Bundan bir adım ilerisi daha ilginç. Bu, Lısenko'ya kadar var

olan genetik teorilerim ortadan kaldırma girişimidir. Canlılar da kalıtımın rolünü ortadan kaldırma denemesidir. Böylece bilimsel açıdan ve özellikle biyoloji dalında ilgi çekici olmaktadır

Ancak Lısenko'nun iddiaları yalnızca biyoloji bilim dalını ilgilendirse idi böylesine siyasal bir kampanya haline gelmezdi. Aslında Lısenko, Olayı ile biyoloji dalında çok kapsamlı bir felsefe ve ihtilâl sorunu tartışıldı.* Tartışılan şu oldu: Tarihin süzgecinin ayırdığı katılıklar olan bilimsel yasaların etkisi, insan oğlunun bilinçli müdahalesi ile ne ölçüde ortadan kaldırılabilir? Başka şekilde de söylenebilir· İhtilâlci ve iradeci müdahale, birikimin yerine, ne ölçüde alabilir? Lısenko, bir yığın tarımsal ve biyoloji araştırma merkezlerini etkisi altına alarak yapmış olduğu denemelerde genetik özelliklerin değil bilinçli olarak yaratılan biyolojik çevrenin etkin olduğunu kanıtladığını ileri sürdü.

Marksizmin bilimsellik vurgulaması içinde yetişmiş ve fakat, ilk *Pyatletka* ile, insan aklının almayacağı kadar kısa bir zaman içinde bir toplumu değiştirmeye başlamış Sovyet pratiğinde Lısenko'nun iddialarının «kuşkulu bir alıcı» topluluğu yaratmasına şaşmamak gerekiyor. Bu, bir yalnızlıktan aşırı güvene dönüşün patlaması oluyor.

Burada, iktisatçılara geçmeden önce, bazı eklemeler zorunlu oluyor. Bunlardan ilki şu: Stalin hiç bir zaman ve açıkça Lısenko'yu desteklemiyor Aşırı determinist olan Stalin'in Lisenko'ya açık bir destek vermesi beklenmemeli. Nitekim bu veya başka konulardaki en «düşman» kaynaklar bile Stalin'in Lısenko'yu desteklediğini iddia edemiyor İkincisi, Sovyetler Birliği ve Stalin'e aşırı «düşman» bir Batılı araştırma Lısenko

(*) İlerde görülecek, 1950 yılı başlarından itibaren, Stalin linguistik alanını platform seçerek çok daha kapsamlı felsefe ve ihtilâl sorununu tartışma gündemine getirdi.

için «gerçekten de bir parti üyesi değildi» diyor.[38] Demek ki Sovyetler Birliği'nde Parti de, Lısenko'ya kuşkulu bir iyimserlikten fazla bir sıcaklık duymuyor Üçüncüsü Lısenko'nun etkisi, günlük basın ve vulgar kaynaklarda verilen izlenimlere oranla, çok sınırlı düzeylerde kalıyor. Sözü edilen «düşman» ancak ayrıntılı araştırma şu bilgileri vermek zorunluluğunda kalıyor· «Üniversitelerde pek az profesör Lısenko'cu oldu. Çoğu çekingen bir biçimde karşı çıktı, bir azınlık aktif olarak muhalefet etti ve bunun sonucunda Lısenko bayrağım taşımak militan öğrencilere kaldı.»[39] İradecilik her zaman öğrencilere düşüyor ve öğrencilere kalıyor.

Şimdi sıra iktisatçılara geliyor. Tarihsel bir rastlantı ile iktisatçılar sorununa tarım uzmanları, agranom, sorunundan geçiliyor. 1929 yılı sonunda Stalin, marksist tarım uzmanları, agrarnik□marksist, konferansında konuşuyor Konuşmasının hemen başında şu cümleler var· «Sosyalist kuruluşumuzun *pratik* başarılarıyla övünmemiz için sebeplere sahip olmamıza karşın, genel olarak ekonomi ve özel olarak tarım alanından *teorik* başarılarımız hakkında aynı şeyi söyleyemeyiz. Dahası var; bizim pratik başarılarımızın teorik düşüncelerle çakışmadığını, pratik başarılarımız ile teorik düşüncenin gelişmesi arasında bir kopukluk bulunduğunu, bu arada, teorik çalışmanın yalnızca pratike yetişmesi değil onu geçmesi ve böylece de sosyalizmin zaferi için mücadele eden pratisyenlerimizi silâhlandırması gerektiği kabul edilmelidir.»[40] Bu düşünceler ve direktif üzerinde durmak gerekiyor.

Stalin bir çağrıda bulunuyor. Pratik ile teori arasında ve tarihin belli bir noktasında ortaya çıkan eşitsizlikten söz ediyor. Pratik, yeniliğini ve zenginliğini biriktiriyor Teori buna ayak uyduramıyor.

Bu çağrıdan sonra da tümüyle ayak uydurabildiği söylenemez. Stalin'in bu gerekli ve zamanlı çağrısı, Sovyetler Birliği içinde ve dışında, üstelik oldukça uzun bir süre, her pratiği

teori sayma alışkanlığına dayanarak yapılabiliyor *Prati i gaze teci cümleleriyle ifade edip bir kaç aktarma ile süslemek teorinin yerine geçiyor.* Hiç kuşku yok, Sovyetler Birliği içinde olduğu gibi dışında da, ilerici aydınların tek ülkede sosyalizmi yaşatma tutkusu, her zaman teorinin başarıdan güç alması ve Stalin'in çözümleme ve yorumlama yeteneği bunda rol oynuyor. Tarihin belli bir kesitinde eşitsiz gelişme kendisini yine koyuyor. Görkemli pratiği yaşatmak, bir ölçüde, teorik çalışmanın yoksullaşması pahasına gerçekleşiyor.*

1929 yılında Stalin'in teorik çalışma çağrısını 1930 yılında Gosplan'da önde gelen iktisatçıların tasfiyesi izliyor. Önde gelen iktisatçılar? Bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde ayrıntı ile ele alınan ve görüşleri çözümlenen bu iktisatçılar daha çok V.G Groman'ın liderliğinde bir araya geliyorlar İkinci adam V.A. Bazarov. Sosyalist tarihte 1930 yılında tasfiye edilen bu iktisatçıların tümüne «Groman□Bazarov Yıkıcılığı» adı veriliyor.

Üzerinde durmak gerek. Tasfiye edilenler kimler? Kim olduklarını öğrenmenin «en iyi» yollarından birisi, Sovyetler Birliği'ne düşman bir kaynağa bakmak olmalı. Naum Jasny'nin «Soviet Indusrialization 1928□1952» adını taşıyan çalışması bunlardan birisi. Ancak bu kaynağın seçilmesinde bir başka

(*) 1964 yılında toplanan matematik iktisatçılarının yuvarlak masasında şu sözler dile getiriliyor:

«Muhtemelen biyoloji bir kenara konulursa, kişilik putlaştırmasından iktisattan daha çok zarar gören bir başka bilgi dalı göstermek zor olacak.»

Ekonomisti i Matematiki za Kruglım Stolom, Moskva, 1965, s. *9;* aktaran, M. Ellman, Soviet Planning Today, Camridge Uni□ versity Press, 1972, s. 1.

Bunu, sosyal bilimlerde matematiğin faziletlerini abartan Sovyet iktisatçılarının kendi eksikliklerini Stalin'de aramaları şeklinde değerlendiriyorum. Bu yargının inandırıcı bir dayanağı olduğunu sanmıyorum.

neden daha var. Jasny, kitabını, bir ara beraber çalıştığı ve beraber çalışmaktan gurur duyduğu, «plâncı, savaşçı, büyük adam» olarak nitelediği Vladimir Gustavoviç Groman'a ithaf ediyor, öyleyse, Groman'ı Jasny'den tanımak «nesnel» sayılacak.

Ancak Groman'ı başka kaynaktan da tanımak mümkün. Stalin, 1929 yılında marksist tarım uzmanları konferansında konuşurken şöyle diyor: «Burjuva iktisatçıları tarafından geliştirilen ve 'makas' adı verilen konuyla ilgili bir önyargı var; Sovyet yazınında, maaalesef, yaygın olan diğer burjuva teorileri gibi buna karşı da amansız bir mücadele açmak gerekmektedir. Burada Ekim Devrimi'nin, güya köylüye, Şubat Devrimi'nden daha az verdiğini, daha açık konuşulursa, köylüye hiç bir şey vermediğini ileri süren teoriden söz ediyorum. Bu önyargı bizim yazınımızda bir ara bir 'sovyet' iktisatçısı tarafından yayılmıştır. Doğru, bu 'sovyet' iktisatçısı daha sonraları bu teoriyi terketmiştir.» Bu sırada salondan «kim bu adam?» sesi yükseliyor. Stalin devam ediyor: «Groman'dır.»[41] Groman, iktisatta denge düşüncesini savunuyor. Denge, piyasaya dayanmak oluyor. Kontrol edilemeyene, değiştirilemeyene dayanmak oluyor. Groman ve Bazarov, Sovyet sanayileşmesinin hızını, tarımın yaratacağı pazar ile dengeli bir biçimde tutmayı savunuyorlar.

Neden? Hain oldukları için mi? Pek söylenemez. Şu söylenir: Burjuva iktisatçısı oldukları için. Burjuva iktisatçısı da yasaların peşindedir. Bir anlamda anarşik piyasanın bilimsel yasalarının peşindedir. Ancak burjuva iktisatçısı bu yasalarla piyasayı, anarşik yapıyı, değiştirmeyi düşünmez; bu istek ve gücü kendisinde bulamaz. Bu yasalarla piyasaya teslim olur.*

(*) Meslekdaşlarımı, iktisatçıları, düşündükçe hep aklıma, kendi vücuduna bakarak hamamböceğine dönüşen Kafka'nın Georg Samsa'sı geliyor.

Dünyanın her yerinde gericilerin en çok iktisatçılardan çık-

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş süreci içinde ve 1930 yılına kadar ekonomik örgütler, piyasayı değiştirilir gücimden yoksun burjuva iktisatçıları ile dolu idi. Bunu Jasny de söylüyor. Kendi diliyle: «Narodnik hizip veya isimlendirilmiş biçimiyle Neo-Narodnikler, doğal olarak, tarımsal araştırmada kümelendiler N.D Kondradiev'in yetenekli liderliğinde Narodnikler, Tarım Komiseryası'nda araştırma ve plânlamayı, hemen hemen tekellerine aldılar.»[42] Tarım, Narodniklerin elinde bulunuyor.

Jasny bilgi vermeye devam ediyor· «Menşevik A.M. Ginzburg Yüksek Ekonomi Kurulu'nda plânlama çalışmalarını yönetiyordu. Fakat menşevik güçlerin en sağlam mevzii, yönetici ışık durumunda V.G Groman olmak üzere, Gosplan idi. 1923 yılından 1927 yılı sonuna kadar bu grup yıllık plânların hazırlanmasına egemen oldu ve Birinci Beş Yıllık Plân'ın hazırlanmasını önemli ölçüde etkiledi. Sovyet Plânlamasının son derece önemli kilometre taşları olan 1925-26, 1926-27 ve 1927-28 yılları için *SSCB Ekonomisi Kontrol Rakamları* hemen hemen tamamen Groman tarafından hazırlandı.»[43] İlginç olmalı, görkemli pratikleri yaratan plânlar burjuva iktisatçılarının önemli etkinlikleri altında hazırlanıyor.

Ancak sanayileşme atılımma bunlarla başlanmadı. 1928 yılında, NEP'in tamamen tarihe karışmasıyla birlikte Groman Gosplan'dan uzaklaştırıldı. Kondradiev başında bulunduğu Enstitü'den alındı. Jasny'in verdiği bilgiye göre 1930 yılı sonunda bir tek istisna ile tüm Narodnik ve Menşevik iktisatçı-

masını, büyük ölçüde, aradıkları bilimsel yasalara ve bu bilimsel yasalar aracılığıyla piyasaya esir düşmelerine bağlıyorum.

İnsanlar değiştiremeyecekleri güçler karşısında küçülürler. Köylü hava koşullarını; denizci, denizdeki dalgaları; pilot, havadaki fırtınaları kontrol edemeyeceğini düşünür Bu yüzden küçülür. Bu yüzden çok dindardır. Büyüye inanır. Tanrı'ya esir düşer.

lar aktif görevden uzaklaştırılmış oldular Sonra da yargılandılar.*

Bu, başlangıç. İlginç olan şu: Stalin döneminde tasfiyeler Gosplan'da başladı ve 1949 yılında yine Gosplan'daki tasfiye ile sona erdi. Bir başka deyişle iktisatçılarla başladı ve yine iktisatçılarla bitti.

Bunun bir açıklaması gerek. Sanayileşmenin ve plânlamanın, ilk ülkede sosyalist iktidarın tutunması ve sağlamlaştırılması için ne denli önemli olduğu şimdiye kadar belirtildi. Hiç kuşku yok, yalnızca bu önem, iktisatçılar arasındaki burjuva unsur ve eğilimlerin tasfiyesini açıklamaya yetebilir

Eklenecekler var Her halde Marx'ın Felsefenin Sefaleti'n□ de geçen şu değerlendirmesini hatırlamanın zamanıdır· «Tıpkı *iktisatçıların* burjuva sınıfının bilimsel temsilcileri olmaları gibi *sosyalist* ve *komünistler* de proleter *sınıfın* teorisyenleri□ dir.»[44] *ktisatın ve daha do ru deyimle, siyasal* iktisatın, burjuvazinin iktidar bilimi olduğu vurgulanıyor. Zaman zaman unutulan bu noktanın zaman zaman ön plâna çıkarılmasında yararlar var.

Yalnız iktisatın, burjuvazinin iktidar bilimi olduğunun ön

(*) Yargılananların çoğu akıl almaz «itiraflar» yaptılar. Bunların sırrı bugüne kadar çözülmüş değil. En «düşman» kaynaklar bile herhangi bir işkencenin söz konusu olmadığında birleşiyorlar. Jasny, Groman'ın «itirafları» için bir gerekçe bulmak zorunluluğunu duyuyor. Bulabildiği şöyle

«Müzmin akciğer anjini (1923 yılında Berlin'de bir doktor bir yıllık ömrü kaldığını söylemişti) aşırı içki düşkünlüğü bununla ilgilidir Otuz yıldan uzun süren aralıksız mücadele, bir şey için, bazı kimselere karşı, çok zaman da herkese karşı bu aralıksız mücadelenin de rolü var. Bunun dışında Narodnik□ lerin hemen hepsi itirafta bulundular ve hapse girmeden bu eşsiz mücadeleyi terk ettiler.»

N Jasny, Soviet Industrialization 1928□1952, University of Chicago Press, 1961, s. 440.

işkence iddiaları gibi Jasny'nin gerekçeleri de inandırıcı görünmüyor

plâna çıkarılmasının bir diğer yanı var. Bu yapılırken bir baş□ ka vurgulama ile arka plâna itilen bir diğer yan var. Şöyle: Marksizmin kurucuları, ütopyacı sosyalistlerle mücadelelerin□ de, sosyalizmin bilimsel yanma ısrarla parmak bastılar. Sosyalizmin, toplumun bilimsel yasalarına dayanarak kurulan ve gelişecek olan bir düzen olduğunu ön plâna çıkardılar Böylece «Bilimsel Sosyalizm» deyimi yaygınlık kazandı.

Şimdi Marx'm Felsefenin Sefaleti'nde yazdığı göz önüne getirilince bu «Bilimsel Sosyalizm» deyiminin pek öyle rahatlıkla kullanılamayacağı ortaya çıkıyor. Çünkü Marx'm sosyalizmi, tıpkı siyasal iktisat gibi bir bilim olarak düşündüğü anlaşılıyor. Eğer bu anlayış doğruysa «Bilimsel Sosyalizm» deyimi, «Bilimsel Bilim» demekten farksız olacak; bu yüzden de «Bilimsel Sosyalizm» deyimini kullanmak, bilimsel açıdan, sakıncalı olacak.

Marx, sosyalizmi, burjuvazinin iktidara yürüyüşünün bilimi olan siyasal iktisatın karşıtı bir bilim olarak düşünüyor.* Bu yeni bilimin temellerini atıyor Hiç kuşku olmasın bu temellerin bir bölümünü ütopyacı sosyalistlerden alıyor.** Bir bölümünü ise doğrudan doğruya burjuvazinin siyasal iktidara yürüyüşünün bilimi olan siyasal iktisattan devşiriyor. Marx, Grun□ drisse'de, bayağı Amerikan iktisatçısı Carey ile bayağı Fran□

(*) Sosyalizmi, bir bilim olarak değil de, bilimsel olması gereken bir mücadele ve düzen olarak anlamanın, sosyalizmi kurmamış ülkelerde» sosyalist mücadeleyi fakirleştirdiği kanısındayım. Bu yüzden bu nokta üzerinde duruyorum.

«Bilimsel sosyalizm» birtakım «bilim havarileri» aracılığıyla sosyalist mücadeleyi kısırlaştırıyor; buradaki «bilimsel» sıfatı, çok zaman, topluma bilimsel gözle bakma yerine temel kitaplardan bazı sureler aktarma ve daha önemlisi bir derviş rahatlığı ile başarısızlıkları kapatma eğilimlerini kolaylaştırıyor.

Eğer sosyalizm bir bilimse bunun bir teorisi ve bir de pratiği vardır Bunlar, birbirinin kopyası değildir. Bir politikası vardır; bilimseldir, ancak bir sanat yanı vardır.

(**) Bu noktayı bu dizinin birinci kitabında geliştireceğim.

sız iktisatçısı Bastiat'nın Ricardo'ya yönelttikleri eleştirilerden söz ederken, bir yerde, şunları yazıyor: «Her ikisi de siyasal iktisatın antitezinin (yani sosyalizm ve komünizm) teorik ön kabullerini, başta siyasal iktisatın tam ve nihai açıklaması olan Ricardo olmak üzere, siyasal iktisatın klasik eserlerinde bulduğunu kavradılar.»[45] Burada Marx, çok açık olarak, sosyalizmi, bir bilim olan siyasal iktisatın antitezi olarak, ve kuşkusuz, bir bilim olarak ortaya koyuyor.

Bundan sonra bir parantez ile devam etmek gerekiyor. Kısaca şu. Marx ve Engels'in kapitalizmi inceledikleri ve sosyalizmi geliştirmedikleri görüşü tümüyle doğru değil. Ancak kısmen doğru. Bir bilim olan sosyalizmin kuruluşu ile ilgili olarak bir bilim olan siyasal iktisattan bazı temel ilkeler çıkardılar. Teorik geliştirmeleri başlattılar. Ancak pratik olmadan bilim ve teori olmayacağı açık. Yalnız ilk ülkede sosyalizm pratiği ortaya çıkıncaya kadar sosyalizmin hiç pratiği olmadığı yargısı anlamlı değil. Çünkü İngiltere'de Owen, Fransa'da Fourier'in yaptıkları da bir pratiktir. Babeuf'ün mücadelesi de, kısa süreli Komün de. Unutmamak gerek, *olumsuz pratik de bilimsel açıdan çok de erlidir.* Kütleler ve bilim adamları, olumsuz pratikten çok zaman olumlu pratik değerinde dersler çıkarırlar. Dolayısıyla bir ölçüde pratik de var. Marx ve Engels'in zamanında sosyalizm biliminin kurulabilmesi için bir ölçüde gerekli pratik de var.

Fakat kesinlikle gerekli tüm ölçüde yok. Gerekli pratiğin tamamlanması, ilk ülkede sosyalizmin kuruluşu ile birlikte başlıyor. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu, zengin ve görkemli pratiğiyle olduğu kadar, olumsuz sayılan «Proleter Yazarlar» veya Lısenko Olayı türünden pratikleriyle de, sosyalizm bilimin geliştirilmesi için paha biçilmez bir hazine oluyor. Sosyalizm bilimini geliştirmek için fırsat doğuyor.

Burjuvazinin iktidar bilimi olan ve bu yüzden burjuvazi iktidara yürürken devrimci; iktidarı aldıktan sonra tutucu bir

bilim olan siyasal iktisat, kapitalizmin küçük ve artizanal işletmelerden geliştiğini gösteriyor. Daha sonraki deyimle «küçük burjuvazi» burjuva düzeninin başlatıcısı oluyor. Bu, bir bilim olan siyasal iktisatın önemli bulgularından birisidir. İşçi sınıfının iktidara gelmesi, burjuva iktidarına son veriyor. İlk ülkede işçi sınıfı köylülükle iltifak yaparak iktidara geliyor. İktidarın ilk dönemlerinde kırda ve kentte küçük burjuvazi varlığını sürdürüyor. Ancak küçük burjuvazinin, özellikle tarım kesiminde küçük işletmelerin varlığı, sosyalist bir düzende kapitalist restorasyonun kapısını açık tutuyor. Bu da sosyalizm biliminin önemli bulgularından birisi oluyor.

Bu yüzden 1920 yıllarının başında Lenin, küçük işletmeleri sosyalizm için büyük iletmelerden daha büyük bir tehlike olarak görüyor ve gösteriyor. 1920 başında küçük burjuva yapı, kırda ve kentte, ilk sosyalist iktidarın karşısındaki en büyük tehdit olarak tespit ediliyor. Bu yüzden 1920 yıllarının sonuna doğru Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki tarımsal yapıyı, kapitalist restorasyonun tohumlarını içeren bir kesim olarak görüyor. Tedbirleri alıyor ve kollektivizasyon başlıyor.

Küçük burjuvazi, bir varlık olarak, tam bir tasfiye süreci içine giriyor. Bu yüzden olsa gerek, 1930 yıllarında Sovyetler Birliği'nde «Siyasal İktisat» da tasfiye ediliyor Ancak başka nedenlerle birlikte, köylülükten yeni çıkmış işçiler nicel olarak çok büyük olduğu için, küçük burjuva ideolojisinin bazı unsurları ve bu arada *de er yasası* etkinliğini sürdürüyor.

Bir süre daha.* 1943 yılında *Pod Znamenem Marksizma,* Marksizmin Bayrağı Altında, dergisinde bir inceleme yer alı□

(*) Bu süre, bu kitap için aldığım zaman kesitini aşıyor Ancak burada ileri sürdüğüm görüşlerin net olarak ortaya çıkabilmesi için bu zaman kesitini aşmam gerekti.

Ayrıca bu birinci bölümü, çalışmanın tümü için bir «giriş» olarak da hazırladım. Bu yüzden de belli bir gelişmeyi izlemek zorunlu oldu.

yor. Önemli oluyor. Önemi, hemen İngilizceye çevrilerek Amerikan İktisatçılar Derneği'nin dergisinde, American Economic Review, yayınlanmasından belli oluyor İncelemenin başlığı şöyle: «Sovyetler Birliği'nde İktisat Öğretimi». Şimdi sıra bunda.

Şu bilgiler var: «Tüm-Birlik Yüksek Eğitim Komitesi'nin kararına uygun olarak, ülkemizin yüksek akademik kuruluşlarında siyasal iktisadın okutulmasına geçen akademik yıl yeniden başlanmıştır.» Devam ediyor: «Üniversitelerimizde siyasal iktisat eğitimine bir kaç yıllık aradan sonra yeniden başlanmıştır.»[46] Demek ki, siyasal iktisata yeniden ihtiyaç duyuluyor.

Siyasal iktisatın yeniden ders programı yapıldığı bir sırada, siyasal iktisat kaldırılmadan okutulmuş olan siyasal iktisat ders ve kitapları da eleştiriliyor Bu eleştiri de kaydedilmeğe değer: «Siyasal iktisat derslerinde sosyalist üretim biçimi, genellikle, dersin ilgili bölümüne 'ekler' biçiminde ele alınıyordu. Üstelik 'ekler' son derece yüzeysel ve kaba biçimde idi. Sonucunda bunlar, eğer kapitalizmde şu veya bu prensip, şu veya bu yasa, veya şu veya bu kategori varsa, sovyet ekonomi sisteminde zorunlu olarak bunların olmadığını ve tersinin yürürlükte olduğunu söylemekten ibaret oluyordu. Örnek olsun, değer yasasından sonra sovyet koşullarında bu yasanın geçerli olmadığını gösteren 'ekler' yer alıyordu. Böyle 'ekler' de değişmez bir biçimde kapitalizmle ilgili *her* yasadan sonra hemen sunulduğu için öğrenci, sosyalizmde hiç bir ekonomik yasanın işlemesi için bir imkân olmadığı kanısı ile baş başa bırakılıyordu.»[47] İnceleme bu yaklaşımı «tümüyle yanlış» olarak niteliyor.

Siyasal iktisat okutulacak mı, okutulmayacak mı? Tartışma, değer yasası işleyecek mi, işlemeyecek mi, tartışmasına iniyor. Çok büyük ölçüde. Bunda da şaşırtıcı bir yan olmamalı. En azından şimdiye kadar geliştirilen düşüncelerin ışığında.

Şu anlamda: Eğer siyasal iktisat burjuvazinin iktidar bilimi ise, ki öyledir, değer yasası da burjuvazinin yönetici ilkesidir.

«Özellikle bizim derslerimizde ve ders kitaplarımızdaki yanlış düşünce, sosyalizm iktisatında *de er yasasına* yer olmadığı düşüncesinden kaynaklandı. Bu düşünce marksizm ustalarının çeşitli açıklamaları ve tüm sosyalist kuruluş deneyimi ile açıkça çelişmektedir. Değer yasasının kapitalizmin yükselişinden çok önce işlemeğe başladığı, Engels'in yasanın 'yaşı' olarak beş ilâ yedi bin yıllık bir zaman tahmin ettiği çok iyi bilinir. Kapitalizmin ortadan kaldırılmasından sonra sosyalist toplum, devleti aracılığıyla, değer yasasını, sosyalizmin çıkarlarına, ekonominin plânlı yönetimine tabi kılar ve bu mekanizmayı (para, ticaret, fiyatlar v.b.) bu amaçlar için kullanır.» Tekrar olmalı; yasanın eskiliği ile ilgili olarak doğru değerlendirmelerin yanında sorunun değer yasası olduğu açıkça görülüyor.

İş burada kalmıyor. Marx ve Engels, sosyalizmde değer yasasının işleyeceğini önceden görüyorlar. Bu ne demek? Bir: Marx ve Engels'in kestirim yeteneğinin, sanıldığından da yüksek olduğu demek. Gerçekten ilk sosyalist iktidarda değer yasası varlığını çok acı bir biçimde belli ediyor. İki: Ancak Marx ve Engels, sosyalizmde değer yasasının etkinliğinin giderek artacağını söylemiyorlar. Birinci aşamada değer yasasının etkinliğini artırmak, değer yasasına daha etkin bir yer vermek, ikinci aşamaya geçişin kapılarını kapamak demektir.

Ancak 1943 yılında Sovyetler Birliği'nde iktisatçıların «İktisat Öğretimi» incelemesi bunu istiyor. Açıkçası ve kendi cümleleriyle, şunu istiyor· «Bununla birlikte fiziksel ve entellektü□ el iş arasında bir fark halâ var Bir tür iş, diğerinden daha çok eğitim istiyor. Başka deyişle, becerili ve becerisiz emek arasında ve çeşitli beceri derecelerini gerektiren iş arasında farklar vardır Bir tür uğraş diğerine göre teknik açıdan daha iyi

donatılmıştır; mekanizasyon ve elektirifikasyon düzeyleri çeşitli üretim kollarında aynı değildir.» İktisatçılar, büyük ölçüde doğru gözlemler yapıyorlar

Bu doğru gözlemlere esir düşüyorlar Şöyle: «Bütün bunlar bir işçinin bir saatlik (veya günlük) işi, diğerinin bir saatlik (veya günlük) işine eşit değildir. Bunun sonucunda, bir sosyalist toplumda emeğin ve tüketimin ölçüsü ancak değer yasasına dayanılarak hesaplanabilir.»[48] Aşamacılık nelere kadar götürüyor! Değer yasası, bir bölüşüm yasasına dönüşecek. Ücret□ leme ve tüketim buna göre yapılacak. İktisatçılar, yasalara esir düşüyorlar İşlerine gelmediği de söylenemez.

Her halde kuşku duyulmuyor, iktisatçıların «İktisat Öğretimi» incelemesi, Batı dünyasında sevinçle karşılanıyor. «İşte marksizm budur!» Değerlendirme budur Marksizmin bu türlüsü Batı'da iktisatçılar tarafından beğeniliyor Biri şöyle: «İncelemenin kendisine gelince, gerçekten söylenecek söz çok az. Bu, söz ve sloganların mekanik ve dogmatik kullanılışı ve marksist ilkeleri yeni durumlara uygulamadaki yetersizlikler nedeniyle kafa karışıklığına uğramış öğretmenler için marksist iktisatin mükemmel ve net bir açıklamasıdır.»[49] Bundan daha fazla öykü zor olsa gerek.

Yergi yok değil. Pod Znamenem Marksizma'da çıkan incelemenin çevirmeni Raya Dunashevskaya'dan geliyor. Bayan Dunashevskaya'nın bir Trotskiy izleyecisi olduğu ve «İktisat Öğretimi» incelemesini «revizyonist» olarak nitelediği anlaşılıyor Dunashevskaya'nın kısa eleştirisinde bundan öte bir anlam yok.

Trotskist Dunayevskaya'ya cevap ise daha sonraki yıllarda sosyalist Polonya'da plânlama başkanlığı ve devlet başkan yardımcılığı gibi sorumlu görevlerde bulunacak olan marjinalist iktisatçı Oskar Lange'ye düşüyor * Lange «bu yorum çok yan□

(*) Daha sonraki yıllarda Oscar Lange'nin Polonya'da bu

lıştır» diye başlıyor. «'Sovyetler Birliği'nde İktisat Öğretimi' makalesindeki revizyon, marksist ilkelerin revizyonu değil sov yet iktisatçılarının daha önceki öğretimlerinin revizyonudur. Gerçekte de, bir süreden beri sovyet iktisatçılarının terk etmiş oldukları orjinal marksist doktrine dönüştür.»[50] O sıralar Amerika Birleşik Devletleri'nde uygun «marksist» teorinin temsilciliğini yapan Lange de yeni eğilimi desteklemiş oluyor.

1943 tarihli «Sovyetler Birliği'nde İktisat Öğretimi» incelemesinden 1949 yılı sonuna kadar ki gelişmeler, çok kısa olarak, şöyle: 1947 yılı sonunda Bakanlar Kurulu «Para Reformu ve Besin ve Sanayi Ürünlerinde Karne Sisteminin Lağvı» ile ilgili kararnameyi yayınlıyor[51] Bu dönemde ısrarla işçilerin ve bu arada en düşük ücretli kesimin durumu düzeltilmeye çalışılıyor. Karne sistemi, ilke olarak, düşük gelirlilerin çıkarına uygun düştüğü ve karne sisteminin kaldırılmasından bunlar rahatsız olacağı için Ücretler de uygun bir biçimde artırılıyor.

Alec Nove'un verdiği bilgiye göre ücretlerdeki artış şöyle sıralanıyor· «Ayda 110 rublelik maksimum artış, en düşük ücretli kesime verildi. Orta düzeyde işçiler aylık 90 ruble artış aldılar. Ayda 900 rublenin üzerinde alanlara hiç bir artış yapılmadı.»[52] Savaştan sonra ekonomiyi normal işleyişine kavuşturacak adımlar atıldı. Ancak bunlar, pek de öyle, değer yasasını tüketim ve işgücü ödemelerine egemen kılma yönünde ol□

kadar önemli görevlere gelmesiyle 1980 yazında Polonya'da ortaya çıkan ve Pravda'nın «anti□sosyalist» olarak nitelediği gelişmeler arasında bir bağ kurulabileceğini düşünüyorum.

Çünkü Lange, bu kısa notunda ve daha 1945 yılında şunları yazıyor

• Bugünkü sovyet iktisat teorisi, sovyet ekonomisinin yönetilmesi için yeterli bir rehber sağlayamıyor. Bu ancak sovyet iktisatma marjinal analizin metod ve tekniklerinin katılmasıyla yapılabilir.»

O. Lange, Communication to Raya Dunayevskaya, American Economie Review, March 1945, s. 133.

madı. «Para reformu», bir Sovyet iktisat tarihinde yazıldığı gibi, «emekçilerin çıkarları göz önünde tutularak yapıldı ve esas olarak, güç savaş yıllarında yeşeren ve 'çekmecelerinde' büyük miktarda para biriktiren spekülatif unsurlara darbe indirdi.»[53]

1948 yılında ise Voznesenskiy'in «SSCB Savaş Ekonomisi» adını taşıyan kitabı çıktı.* Voznesenskiy, Hruşof'un anılarında, «Kuznetsov, Voznesensky ve Kosıgin troykasınm» bir üyesi olarak niteleniyor Politbüro üyesi ve güçlü Gosplan'ın başkanı. Bu kitap ve Voznesenskiy, Sovyetler Birliği içinde «reformcu» akımın önemli zincirlerinden birisi sayılıyor.

Gosplan'ın Başkanı «Sovyet ekonomisinde değer yasası dönüşmüştür» diyor. Bu her halde ve Voznesenskiy'e göre «sosyalist toplumda metanın değişim değeri ile kullanım değeri arasındaki çelişkiden kurtulmuş» olmasından ileri geliyor. Voznesenskiy, Sovyet ekonomisinde «dönüşmüş değer yasasının» çok geniş ve etkin bir geçerliliği olduğu görüşünü ileri sürüyor. «Değer yasası sadece üretimde değil değişimde de işlemektedir.» Ekliyor· «Değer yasası yalnızca ürünlerin dağıtımında değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği ekonomisinde, emeğin, çeşitli kollar arasında dağılımında da işlemektedir.» Böylece Gosplan'ın Başkanı, plânlamanın en önemli işlevlerinden birisi olan kaynakların çeşitli sektörler arasında dağıtımını da değer yasasına bırakıyor Geriye ne kalıyor ki?

Voznesenkiy'in liderliğindeki Sovyet ekonomisi 1 Ocak 1949 tarihinde fiyat reformlarını uygulamaya koyuyor Sanayi ürünlerinin toptan fiyatları yüzde 60 oranında artırılıyor Bir Batılı gözlemci hemen yaptığı bir değerlendirme ile bu reformla

(*) Bu çalışma sırasında Voznesenkiy'in kitabının aslını bulamadım. Çeşitli Batılı kaynaklar kitabın bir veya iki cümlesine atıf yapıyorlar. Daha sonra Stalin de aynı cümlelere atıf yapacak. Bu cümleleri çeşitli kaynaklardan ve kaynak göstermeden alıyorum.

«bir yeni ve tamamıyla fonksiyonel fiyat ımekanizması uygula□ maya kondu» diyerek takdis ediyor.[54] Bir Batılı sovyetolog ise daha sonraları şunları yazıyor· «Voznesenskiy'nin kendisi 1949 Mart ayında görevden alındı ve daha sonra da kurşuna dizil□ di.»[55] Böylece Sovyetler Birliği'nde iktisatçı tasfiyesi tamam lanmış oluyor.*

(*) Aslında bundan sonrası da bu çalı manın sınırlarını a ıyor. Ancak bugünden bakmak daha önceki zaman kesitlerinde yapılanları daha iyi açıklamayı sa lıyor. Bunun için bundan sonrası ile ilgili çok kısa bir özet yararlı görülüyor.

En önemli kilometre ta ının Sovyetler Birli i Komünist Partisinin 20'nci Kongresi oldu unda ku ku yok. Bu Kongre'de Hru ov'un akıl almaz itirafları, de er yasasına daha büyük bir i lerlik kazandırmak isteyen e ilimler için ye il ı ık i levini gördü. Marjinalizm, yaygın bir moda haline geldi. Sovyet ekonomisinin güncel güçlüklerini, matematik çözümler ve kompütürler yardımıyla ve özellikle ekonominin yönetiminde planlama örgütünün etkinli ini kısarak ortadan kaldırma e ilimi güç kazandı. Novojilov, Nemcinov ve Kantoroviç gibi matematik iktisatçılar ekonomik tartı maya hakim olmaya ba ladılar.

1960 yıllarının ilk yarısında ise «siyasal iktisat» yeniden hücuma u radı. Bu kez hücum matematikçilerden geldi. 1965 yılında Novojilov, Nemcinov, Kantoroviç Lenin Ödülüne layık görüldüler. 1966 yılında «TsEM Merkezi Ekonomik Matematik Enstitüsü, Direktörü Akademisyen Fedorenko, iktisatta betimleyici ve yapıcı iki yakla ım arasında ayrım yaptı. Dolaylı olarak siyasal iktisat ile özde tuttu u betimleyici yakla ımın, planlama ve ekonominin yönetimini iyile tirmek için yararlı dü ün

çelerin tek kayna ı olarak gördü ü optimal planlama teorisi ile özde tuttu u yapıcı yakla ım lehine terkedil mesini önerdi.»

M. Elmann, Soviet Planning Today, *Cambridge University Press, 1972, s. 8.*

Bu yıllarda kapitalist dünyada «libermanizm» olarak nitelenen ve sevinçle kar ılanan bir önlemler dizisi uygulanmaya konuldu. Alec Nove bunları «daha önce Yugoslav sisteminde oldu u Sovyet ekonomisini sonunda, 'pazar sosyalizmi' denilen sisteme çekecek olan bir büyük de i ikli in ilk adımı» olarak niteledi.

A. Nove, An Economic History of the USSR, *London, 1969, s. 371.*

M. Elmann ise bu dönemdeki geli melerin önemini Sovyet tarihinden aldı ı u örneklerle gösterdi: «SSCB' nin tüm tarihinde birisi 1921 3 tarihlerinde Sava Komünizminden NEP'e ve di eri 1928 31 tarihlerinde NEP' ten yönetimsel ekonomiye geçi olmak üzere bu tür iki reform oldu. Her ikisi de kısa bir zaman aralı ında siyasal liderlik tarafından uygulamaya kondu. 1962 67 yıllarında, 22'nci Kongre ile Çekoslovakya olayları arasında geçen zamanda, sosyalizmin üretim ili kilerinde yukardan uygulamaya konabilecek bir üçüncü büyük de i iklik olacakmı gibi göründü. imdi bunun için politik iradenin eksik oldu u görülüyor ama bu durum hep böyle gitmez.»

M. Ellmann, Planning Problems in the USSR, *Cambridge University Press, 1973, s. 134.*

Batı dünyasında Sovyet güncel basınında bu çizgiyi savunan ve bu çizginin propagandasını yapan Profesör Libermanın adına Libermanizm» olarak nitelenen bu e ilim, esasında, çok basit bir programı içeriyor. Sorun,

kamu i letmelerinin konulan nitel ve nicel hedeflere uyu munu sa lama sorunu olarak ortaya çıkıyor. Libcrmaniz min buldu u çözüm ise u oluyor: letmeleri mümkün oldu u kadar serbest bırakmak, kendi kendilerine karar veren üniteler haline getirmek; sonra da bunların formüle edilen bir göstergeye göre hareket etmelerini sa layarak hedefe ula mak.

Bunun için de daha önce Sovyet ekonomisinde uygulanan tüm ba arı göstergelerinin önüne sermayeye oranla hesaplanan kârlılık oranı getiriliyor. Kârlılık göstergesine uygun olarak hareket etmek daha çok maddi te vi e, ba ka bir deyi le akçalı özendiriciye, layık görülüyor. Sovyet ekonomisinde ba ından beri yer alan kârlılık ölçütü, daha önde ve fonksiyonel bir role sahip olurken i letmelerin, maddi te vik olarak alıp kullanacakları fonların geni lemesi imkânı hazırlanmı oluyor.

Libermanizm, temelde bu. Bu, bir tarafta, kârlılık ölçütünün daha önce de kullanıldı ının bilinmemesinin yol açtı ı cehaletle; di er tarafta, kapitalist dünyada bu tür geli meleri abartma e ilimiyle bir «kapitalist restorasyon» olarak de erlendirildi. Aslında atılan adım ortaya çıkan güçlüklere teslim olmak anlamım ta ıyordu.

Libermanizm, Türkiye'de de, «kapitalist restorasyon» olarak de erlendirildi ve parlamento kürsüsünden sevinçle kar ılandı. Libermanizmi ve bu akımı hiç benimseme mekle birlikte bu sevinç kar ısında ve zamanında günlük bir gazetede unları yazdım: «Liberman önerilerinin kendisinden beklenenleri sa layıp sa layamayaca ı ayrı bir konudur ve üzerinde tartı ılabilir. Yalnız üzerinde tartı ılmayacak kadar açık olan iki nokta vardır. Bunlardan biri, getirilen düzenin daha önceki düzene göre temelli bir yenilik olmadı ıdır. Bu daha önceki örnekler arasın

da, yeni ihtiyaçların açtı ı bir de i medir. kinci nokta, önerilerin bütünü ve uygulanı biçimi ne bir kapitalist le me, ne de planlamadan uzakla ma anlamını ta ımak tadır.»

Y. Küçük, Liberman'ın Tezleri ve Kamu Kurulu ları, Milliyet, *2 Nisan 1968, 2.*

Aynı yazıda, Liberman önerileri içinde yer alan maddi özendiricileri artırma e ilimini ise, dolaylı olarak u ekilde ele tirdim: «Sosyalist bir ekonomide materyal özendiricilerin bu kadar önem kazanması ele tirilebilir; maddi özendiricilerin sosyalist felsefe ile çeli ti i ileri sürülebilir. Aynı sorunun, sosyalist i letmelerin ba arısı sorununun, Çinde oldu u gibi, bütünüyle moral özendiricilerle çözülebilece i söylenebilir. Fakat bütün bunlar sosyalist bir düzen için geçerli dü üncelerdir. Sosyalist olmayan bir düzende özendirici kavramı düzenin temel ta larından birisidir.» Çünkü maddi özendiriciler, de er yasasının bir gere idir. Bunun zaman içinde artması de- il azalması gerekir.

Liberman'ın tezleri böylesine tartı ılırken 1968 sonbaharında Çekoslovakya olayları ortaya çıktı. Çekoslovakya, Liberman'ın tezlerinin benzerlerini Otto ik'in adına ba lanan reformlarla fakat çok büyük bir cüretle uygulamaya koyuyordu. Otto ik'in reformlarını bir kapitalist restorasyon olarak nitelememek için pek az neden vardı. Nitekim öyle de erlendirildi. Sovyetler Birli i, Çekoslovakya'daki kapitalist restorasyonu önlemek için müdahale etmek ihtiyacını duydu.

Dünyada birçok sosyalist parti ve aydın bu ihtiyacı anlayamadı. Türkiye'deki zamanın sosyalist partisi olan Türkiye çi Partisi yönetimi de bu müdahaleyi iddetle ele tirdi. O zaman da, Sovyetler Birli i'nin Çekoslovak

ya'daki geli meler kar ısındaki tutumunu bir müdahaleden çok sistemin kendi içine yönelik bir düzeltme giri imi olarak de erlendirdim. Bu nedenle de, o zaman bulundu um ngiltere'den gönderdi im bir yazıyla, bu giri imi ele tirenleri, bu giri imin «muhtemel olumlu sonuçlarıyla —ki Sovyetlerdeki geli meler, Polonya parti kongresi bu yönde ilk i aretlerdir— ilgilenmek yerine yeni kuramlar bulma yönündeki ku kulu e ilimi hızlandırdıkları» için ele tirdim.

Y. Küçük, T P'teki Bunalımın Nedeni, ANT, *24 Aralık 1968, s. 12.*

Olaylar da bu yönde geli ti. Gerçekten giri imin muhtemel olumlu sonuçları realize edildi. Batılı sovyetolog M. Ellman unları yazdı: «Sonraları, özellikle 1968 Çekoslovakya Olaylarının yanlı teorik görü lerin pratikte ne anlama geldi ini göstermesinden sonra rüzgâr öbür yönde esmeye ba ladı ve TsEM bazı ekstrem iddialarından vazgeçmek zorunda kaldı.»

M. Ellman, Soviet Planning Today, *Cambridge Uni versity Press, 1972, s. 3.*

Yasalar ve Son Yazılar

İktisatçı tasfiyesinden sonra 1950 yılında 1949 yılındaki uygulama tersine çevriliyor 1949 yılında artırılmış olan fiyatlar 1950 yılında indiriliyor Buna ek olarak yine 1950 yılında Sta□ lin, büyük bir tartışmayı başlatıyor. Tartışma, linguistik gibi sakin bir konuda. Aslında tartışma 1950 yılı Mayıs ayında ve Pravda gazetesi tarafından açılıyor. Pravda, dil üzerindeki tartışmayı bir kampanyaya dönüştürüyor

Stalin bu tartışmaya aynı yılın Haziran ayında katılıyor «Bir genç yoldaş grubu, dilbilim sorunları konusunda ve özel□

likle dilbiliminde marksizm üzerine ne düşündüğümü basında açıklamamı istedi» diyor [56] Açıklamaları, bu kampanyanın dil sorununun kapsamını aştığını gösteriyor

Dilin bir üst yapı olmadığım belirtiyor Ancak bunu belirtirken üst yapıyı önemsiyor ve üst yapının rolünü güçlendiriyor. Şöyle: «Üstyapıyı doğuran temeldir, ama bu, hiç bir zaman, onun temeli yansıtmakla yetindiği, edilgen, yansız olduğu, temelin yazgısına, sınıfların yazgısına, rejimin niteliğine karşı kayıtsız bulunduğu anlamına gelmez. Tersine üst yapı bir kez doğunca, etkin pek büyük bir güç olur, temelin billurlaşmasına ve güçlenmesine etkili bir biçimde yardım eder; eski düzenin ve eski sınıfların yıkımının tamamlanmasında ve onların tasfiyesinde, yeni düzene yardım etmek üzere gereken bütün önlemleri alır.» Aşırı determinist Stalin, 1950 yılında üst yapıdaki unsurların aktif olabileceğini söj'lemek ihtiyacını duyuyor

Bu Stalin'in daha önceki görüşleriyle çelişiyor mu? Dil üzerine yazılarında Stalin bu soruya açıklık getirmek yerine böyle bir sorunun önünü kapatmayı uygun buluyor. Dil ile ilgili olarak kendisine gelen bir mektuba verdiği cevapta şunları yazıyor: «Mektubunuz, üstü kapalı iki varsayımı içermektedir· Birincisi, şu ya da bu yazarın yapıtlarından bir parçayı, o parçanın incelediği tarihsel dönemden *ayırarak* çıkartmanın mümkün olduğu varsayımı; ve ikincisi, tarihsel gelişmenin dönemlerinden bir tanesinin incelenmesinden çıkartılan marksizmin şu ya da bu yargı ve formülünün, gelişmenin bütün dönemleri için doğru olduğu ve bunun sonucu *de i mez* olarak kalması gerektiği varsayımını.» Bunları yazdıktan sonra açıkça ekliyor· «Bu iki varsayımın tümüyle yanlış olduğunu söylemeliyim.»[57] Çok açık değil mi? Stalin çubuğu tersine bükmeye hazırlanıyor.

Grameri tanımlıyor· «Gramer, insan düşüncesinin uzun bir soyutlama çalışmasının sonucu, düşüncenin dev gelişme□

lerinin belirtisidir.» Bu tanımlama ile gramer, bilimsel yasalar□ la eş düzeyde tutulabilir mi? Tutulamaz. Gramer, bilimsel ya□ salardan çok daha büyük ve bu yüzden de çok daha kalıcı bir soyutlama düzeyidir. Ve «bir dilde esas olan, gramer sistemi ve sözcük hazinesinin temel özüdür.»[58] Dilin bu özelliği dilin ayrılığını belirlemektedir.

Belirlenen bir ayrılık şudur· «Marksizme göre dilin eski bir nitelikten yeni bir niteliğe geçişi, ne patlama biçiminde, ne de eski dilin yok edilişi ve bir yenisinin kuruluşu biçiminde oluşmaktadır, ama yeni niteliğin öğelerinin tedrici birikimi ile ve böylece eski niteliğin öğelerinin tedrici olarak sönmesi biçimindedir.» Dilde patlama, başka bir deyişle, nitelik değiştirmek için ihtilâl yolu kapalı tutuluyor

İhtilâlci Stalin bir yerde ihtilâl kapısını kapatıyor Sadece bir yerde mi? Devam ediyor· «Patlamalara karşı tutkuları olan yoldaşlar için genel olarak şunu anımsatmak gerekir ki, eski bir nitelikten yeni bir niteliğe patlama yoluyla geçişi öngören yasa, yalnızca dilin gelişmesinin tarihine uygulanamayacak durumda değildir: Aynı zamanda bu yasa, temeli ya da üstyapıyı ilgilendiren başka toplumsal olgular için de her zaman uygulanabilecek durumda değildir Bu, düşman sınıflara bölünmüş bir toplum için zorunludur Ancak düşman sınıfları kapsamayan bir toplum için hiç de zorunlu değildir.» Düşman sınıfları kapsamayan toplumla sosyalist ülke anlatılıyor.

Devam ediyor· «Sekiz□on yıllık bir süre içinde, ülkemizin tarımından, burjuva düzeninden, bireysel köylü işletmeciliği düzeninden, sosyalist kolhoz düzenine geçişi başardık. Bu, köyde eski burjuva iktisadi düzeni tasfiye edip, yeni, sosyalist bir düzen yaratan bir devrim olmuştur Oysa, bu köklü dönüşüm, patlama yoluyla yapılmadı, yani var olan iktidarın devrilmesi ile ve yeni bir iktidarın yaratılması ile değil, eski kırsal burjuva düzenden yeni bir düzene tedrici geçişle yapılmıştır. Bu devrim bu şekilde yapılabildi, çünkü bu, yukardan yapılan bir

devrimdi, çünkü bu köklü dönüşüm, varolan iktidarın girişimi üzerinde ve köylülüğün esas yığınının desteği ile başarıldı.»[59] İlginç olsa gerek: Dil ile ilgili bir kampanyada üst yapının aktif rolünden, yukardan yapılan devrimden, nitelik değişikliğinden ve Sovyetler Birliği içinde bir kesimde burjuva düzenden sosyalist düzene geçişten söz ediliyor. Her halde Stalin'in en çok kullandığı deyimle «bu bir tesadüf değildir.» Olmamalı.

Olmadığını, 1952 yılı başında Stalin'in «SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları» adını taşıyan çalışmasının çıkması gösterdi. Bu çalışma çıkar çıkmaz büyük heyecan ve dolayısıyla övgüyle karşılandı. Örnek olsun, bilimsel otoritesi yüksek Voprosı İstorii Dergisi, Stalin'in «Ekonomiçeskie Problemi Sotsializma v SSSR» adını taşıyan bu çalışmasını şöyle karşıladı: «İ.V Stalin'in SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları adını taşıyan bu klasik çalışması, Marks'ın Kapital'i ve Le□ nin'in emperyalizm üzerine çalışması ayarında çok büyük bir eserdir ve Marks'ın ekonomik öğretisini yeni bir tarihsel döneme, SSCB'de komünizmin kuruluşuna, uygulayarak daha da geliştirmektedir.»[60] Hiç kuşku olmasın Sovyetler Birliği'ndeki değerlendirme bu olunca, daha sonraki yıllarda «Stalinizm» karşıtı olan bir çok Batılı marksist iktisatçı övgülerini daha da sınırsız tuttular.

Stalin'in bu çalışmasının gerçekten önemli olduğunda kuşku olmamalı. Açtığı ve başlattığı tartışma da bunu gösteriyor. Ancak bu tartışmanın, Linguistik üzerine tartışma ile başladığından da güven duymak gerekiyor. Stalin'in «Ekonomik Sorunlar» çalışması, linguistik gibi politikasız sanılan bazı konuların da ne kadar politik bir içerik taşıdığını göstermesi açısından da ilginç oluyor

«Ekonomik Sorunlar» çalışmasının açtığı tartışma içinde Stalin, Aleksandr Notkin'e cevap veriyor· «Elbette sosyalist rejimde de üretim ilişkilerini değiştirmek gerektiğini anlamayan geri kalmış atalet kuvvetleri olacaktır; ancak, kuşkusuz,

olayları bir çatışmaya vardırmadan bunları yola getirmek kolay olacaktır.»[61] Stalin hem yola getirilmesi gerekenlerden ve hem de çatışmadan sakınmadan söz ediyor

Çatışma, • çelişkiden doğar 1950 yılları başlarında sosyalizmde, Sovyetler Birliğinde, çelişki var mı, yok mu? L.D Ya□ roşenko ile tartışırken Stalin, bu soruyu, cevaplandırıyor· «Sosyalist rejimde, toplumun üretim ilişkileri ile üretici güçleri arasında hiç bir çelişki olmadığını öne sürdüğü zaman, Yaroşenko yoldaş aldanmaktadır.» Stalin devam ediyor: «Kesinlikle vardır ve üretim ilişkilerinin gelişmesinin üretici güçlerin gelişmesinin arkasında kaldığı ve kalmaya devam edeceğine bakılacak olursa, çelişkiler olacaktır.»* Ciddi bir değerlendirme yapılıyor

Bu ciddi değerlendirmeden ciddi sonuçlar çıkarılıyor· «Eğer yönetici kurumlar doğru bir siyaset izlerlerse, bu çelişkiler uzlaşmaz çelişkilere dönüşmezler ve üretim ilişkileri ile toplumun üretici güçleri arasında bir çatışmaya yol açmazlar Yaroşenko yoldaşın önerdiği gibi yanlış bir siyaset izlersek, durum bambaşka olur. O zaman bir çatışma kaçınılmaz olur ve üretim ilişkilerimiz, o zaman üretici güçlerin sonraki gelişmesi için çok ağır bir engel olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.»[62] Stalin, «doğru bir siyaset» izlenmezse, sosyalizmde de

(*) Bu çalışmayı yaparken Stalin'in linguistik üzerine yazıları ile «Ekonomik Sorunlar» çalışmasının aslı veya İngiliz□ cesine sahip değildim. Güvenmediğim halde Türkçe çevirisini kullandım. Ancak elimdeki diğer kitaplardaki aktarmalar ile Türkçe çevirisini, mümkün olduğu ölçüde, karşılaştırdım. Bu cümlenin Türkçesi vahim ölçüde yanlış ve saptırıcı olmuş. Şöyle

«Çelişmeler vardır ve kuşkusuz olacaktır, çünkü üretim ilişkilerinin gelişmesi üretici güçlerin gelişmesine göre geri kalmaktadır ve kalacaktır.»

İ. Stalin, Son Yazıları 1950□1953, Sol Yayınları Çevirisi, s. 126.

Stalin'in ağzına bu kadar aptalca sözleri nasıl yakıştırıyorlar, anlamıyorum.

bir çatışma tehlikesinden söz ediyor. *Öyle görünüyor, politik sezgisi ile ya amının son üç yılını Yirminci Kongre'yi önlemeye ayırıyor.*

Hem yeni bir politika değişikliği, üretim ilişkilerinde nitelik değişikliği, arıyor; hem de bunun çatışmasız olmasına özen gösteriyor. Notkin'e verdiği cevapta, Linguistik üzerine çalışmasındaki bazı bulguları nerede ise kelime kelime tekrarlıyor· «Bizim sosyalist koşullarımızda, ekonomik gelişme devrimle değil, derece derece değişiklerle yapılır, o zaman eski, doğrudan doğruya yok edilmemektedir; yeniye uymak için o, niteliğini değiştirmekte ve yalnızca biçimini sürdürmektedir; yeniye gelince, o, eskiyi doğrudan doğruya yok etmez ama onun içine girer, biçimini kırmadan ve ama onu yeninin gelişmesi için kullanarak, niteliğini, görevlerini değiştirir.» Teorik bir çözümlemeden daha çok taktik dersini hatırlatıyor

Bundan sonra sıra kısaca «Ekonomik Sorunlar» çalışmasına geliyor. Sorun, bir açıdan, şöyle ortaya konuyor «Her yıl binlerce genç kadrolar, yönetici çekirdek olan bize gelmektedir; bunlar bize yardım etmek, neler yapabileceklerini göstermek isteği ile yanıp tutuşmaktadırlar, ancak bunların yeterli marksist bir eğitimleri yoktur, bizim iyice bildiğimiz birçok gerçeği bilmemektedirler ve karanlıkta bocalamak zorundadırlar Bunlar Sovyet iktidarının olağanüstü başarılarının etkisi altındadırlar Sovyet rejiminin inanılmaz başarıları onları sarhoş etmektedir ve işte Sovyet iktidarının 'her şeye' kadir olduğunu, 'hiç bir şeyin onun gücünü aşamayacağını, onun, bilimsel yasaları yok edebileceğini, yeni yasalar oluşturabileceğini hayal ediyorlar.»[63] Bundan sonra da şu soru geliyor· «Bu yoldaşlara ne yapmalı?»

Bu aşırı iradeciliğe karşı sosyalist düzende yasaların bulunduğu vurgulanıyor Sosyalizmde de «bizim irademizden bağımsız olarak ekonomik yaşamı etkileyen süreçlerin düzenliliğini yansıtan nesnel yasalar» vardır «Bu tezi yadsımak, as□

lında bilimi yadsımak demektir; oysa bilimi yadsımak, her türlü önceden tahmin etme olanaklarını yadsımak, yani ekonomik yaşamı yönetmek olanağını yadsımak anlamına gelir.»

Yasalar var, ama, nasıl? «Diyorlar ki, bizde, sosyalisi rejimde yürürlükte bulunan bazı ekonomik yasalar, değer yasası dahil olmak üzere, plânlı ekonominin temeli üzerinde 'biçim değiştirmiş' ve hatta 'temelinden biçim değiştirmiş' yasalardır. Bu da yanlıştır. Yasaların 'biçimini değiştirmek' ve hele onların biçimlerini 'temelden' değiştirmek olanaksızdır. Eğer onların biçimi değiştirilebilseydi, onları yok etmek ve yerlerine yenilerini getirmek de mümkün olurdu.» Stalin, yasa düşüncesine sıkı sıkı bağlı kalma ihtiyacını duyuyor Vosnesenskiy'in «biçim değiştirmiş» veya başka bir kelime ile «dönüşmüş» yasa düşüncesini reddediyor

Burada hemen şu soru ortaya çıkıyor· Sosyalist düzende değer yasası var mı, yok mu? Stalin bunu açıkça dile getiriyor· «Değer yasasının bizde, sosyalist rejimimizde varolup olmadığı ve etkide bulunup bulunmadığı bazan sorulmaktadır.» Ve çok açık olarak cevap veriyor· «Evet, vardır ve etkilidir. Nerede meta ve meta üretimi bulunuyorsa, değer yasası zorunlu olarak vardır.»[64] Bilimsel geçerliliğinden hiç kuşku duyulmaması gereken bir cevap.

Cevap başka bir soruyu gerektiriyor. Sovyet ekonomisinde meta üretimi nerededir? Devlet işletmelerinin ürünlerinde mi? Hayır. «Devlet, ancak devlet işletmelerinin üretimini istediği gibi kullanır, kolhozlar ise ürünlerim kendi malları imiş gibi tek başlarına kullanırlar Ancak ürünlerini yalnızca meta olarak vermek isterler ve onların karşılığında, gereksinmeleri olan metaları elde etmek isterler Kolhozlar, bugün için, kent ile ilişkilerinde metaların alışverişlerinde ortaya çıkan değişimlerden başka ekonomik ilişkileri kabul etmemektedir.» Kolhozların varlığı meta dolaşımına ve değer yasasının işleyişine imkân hazırhyor

Ancak etkisi meta dolaşımı ile sınırlı kalmıyor. Meta dolaşımının varlığından kaynaklanmakla birlikte etkisi açıdan bununla sınırlı kalmıyor. Stalin devam ediyor· «Değer yasasının sosyalist üretimimizde düzenleyici bir rol oynamadığı doğrudur Buna karşı üretimi etkilemektedir ve üretimi yönetmek için onu hesaba katmak gereklidir.»

Bu çözümleme ise bir soruyu gündeme getiriyor. Stalin soruyor· «Bu iyi bir şey midir?» Cevabı şöyle oluyor· «Bu kötü bir şey değildir, çünkü ekonomi uzmanlarımız imalat yöntemlerini sistemli bir biçimde iyileştirmeyi, maliyet fiyatlarını kısmayı, mali özerkliği uygulamayı ve işletmelerin verimliliğini sağlamayı böylece öğreniyorlar.» Değer yasası, ekonominin sorumluluğunun bilincine varabilmek için bir eğitim olarak değerlendiriliyor Değer yasasının etkinliğini bu düzeyde ele almak gerekir. Örnek olsun, «değer yasasının üretimin değişik dalları arasında emeğin dağılımının 'oranlarım' sözümona düzenlediğini ileri sürmek» veya Vosnesenskiy' yaptığı gibi bunu istemek, «kesin olarak yanlıştır.»[65] Böylece büyükçe bir açıklığa ulaşılmış oluyor.

Ancak unutmamak gerek: Politikacılar, akademisyen değiller. Büyük politikacılar, bir akademisyen kadar bilimsel yetenek gösterirler. Fakat bundan ötedir Politikacıların ağzında bilimsel açıklıkların zamanı ve mutlaka bir işlevi vardır. Stalin'in ağzından çıkan şu harc□ alem bilimsel gerçekte de olduğu gibi. «Değer ve değer yasası, meta üretiminin varlığına bağlı bulunan tarihsel bir kategoridir. Meta üretiminin yok□ olması ile değer ve değer yasası da bütün biçimleriyle yokola□ caklardır.»

Bundan sonrası ise sadece sonucu açıklamak olacak. «Ekonomik Sorunlar» çalışmasının açtığı tartışma sırasında A.V Sanina ve V.G Venger'e verdiği cevapta Stalin, her halde, söylemek istediğini söylüyor· «Sanina ve Venger yoldaşların öze değgin yanılgıları, sosyalist rejimde meta dolaşımının rolünün

önemini anlamamış olmalarındadır; meta dolaşımının, sosya lizmden komünizme geçiş amacı ile uzlaşmadığını anlamıyor lar Herhalde, meta dolaşımı rejiminde bile sosyalizmden ko münizme geçilebileceği, meta dolaşımının, bu durumda, bir engel olmayacağı karaşındadırlar Bu marksizmi eksik olarak kavramaktan doğan büyük bir yanılgıdır.»[66] Daha ne söylenebilir ki? *De er yasasının etkinli ini artırmak, sosyalizmi geli tirmeye engeldir.*

Bir; meta üretimi ve dolayısıyla dolaşımının etkisi daraltılacak. Değer yasasının alanı daha da daraltılacak ve giderek alansız kalacak. Bunlar nesnel işler. Ancak nesnel işler bütün işler demek değil. Eksik kalır İki; bilim adamları, iktisatçılar, aydınlar, bu yeni pratiğe uygun geliştirmeleri yapmak durumundalar *Artık sosyalizm reeldir.* Bir pratik zenginliğidir Bu durumda artık kullanılacak kavramların tümü Marx'ın kavramları olamaz. Yenilerini eklemek gerek.

«Ekonomik Sorunlar» çalışmasında Stalin yazıyor· «Marx, işçi sınıfının sömürülmesinin kaynağını, artık□değeri saptamak için ve üretim araçlarından yoksun olan işçi sınıfına kapitalizmi devirmesi için manevi bir silâh sağlamak üzere kapitalizmi tahlil etmiştir. Marx'm burada tamamen kapitalist ilişkilere uygun gelen kavramlar kullandığı anlaşılır Ancak, işçi sınıfının, iktidardan ve üretim araçlarından yoksun olması şöyle kalsın, iktidarı elinde bulundurduğu ve üretim araçlarına sahip olduğu günümüzde, bu kavramları kullanmak gariplikten de fazla olur.» Bu sözlerin, Stalin ile ilgili olarak yaratılmak istenen imaj'a pek de uymadığı kabul edilmeli.

Öyleyse ne olacak? «Bence, iktisatçılarımız, eski kavramların yerlerine, yeni duruma uygun yeni kavramlar koyarak, eski kavramlarla sosyalist ülkemizin yeni durumu arasındaki uyumsuzluğa son vermelidirler.» Ve bu iş aceledir «Bu uyumsuzluğa bir süre için gözyumabildik. Ancak bu yanlışa artık son verilmesi gereken saat gelmiştir.»[67] Stalin, 1930 yıllarının

başında olduğu gibi, 1950 yıllarının başında da bilim adamlarını, iktisatçıları ve aydınları yardıma, göreve ve sorumluluğa çağırıyordu.

1953 yılı başlarında, Mart ayında, Hruşov Stalin'in kızını Stalin'in daçasına çağırıyordu. Bunu, Stalin'in kızı, daha sonra şöyle yazdı: «Bahçe kapısından içeri girince ve Hruşov ile Bulganin'in el□kol hareketiyle evin yanındaki parka park etmem için işaret ettiklerini görünce her şeyin bitmiş olduğunu düşündüm. Arabadan çıkarken kollarımdan tuttular Her ikisi de ağlıyordu.»[68] Daha sonra cenaze töreni yapıldı. Svetlana Alliluyeva şunları yazdı: «Çoğu, içten göz yaşı döktü. Voroşi□lov, Kaganoviç, Malenkov, Bulganin ve Hruşov'u ağlarken gördüm.»

İkinci Bölüm

DEVRİM EŞİĞİNDE TEKNOLOJİK YAPI

Sorun

Bu çalışma Sovyet endüstrileşme sürecinin temel sorunlarıyla ilgili. Ancak çalışma Sovyet endüstrileşme sürecinin özellikleriyle ilgili değil. Sovyet endüstrileşmesinin başlıca özelliklerini çıkarmayı amaçlamıyor. Tam tersine. Sovyet endüstrileşme sürecinin genel, aynı anlama gelmek üzere, enternasyonal ya da evrensel çizgilerini ortaya çıkarmayı amaçlıyor.* Bilimsel çalışma, tamı tamamına böyle bir anlam taşıyor.

(*) Lenin, şimdiye kadar hep talihsiz bilimsel ve siyasal çözümleme ile eylemlere dayanak yapılmış önemli çalışması Çocukluk Hastalığı'na şöyle başlıyor «Biz şimdi, ihtilâlimizin bazı temel özelliklerinin yerel veya özellikle ulusal ya da yalnızca Rus değil fakat enternasyonal olduğunu kesinkes gösteren oldukça önemli enternasyonel deneyime sahibiz. Burada geniş anlamda enternasyonel anlamdan söz etmiyorum: İhtilâlimizin, sadece bazı birincil çizgilerinin değil, ikincil çizgilerinin de çoğu diğer ülkeleri etkilemesi anlamında, enternasyoneldir. Burada kelimenin dar anlamıyla konuşuyorum; enternasyonelin anlamını, ülkemizde olanların uluslararası geçerliliği ve enternasyonel ölçekte tekrarlanmasının tarihsel kaçınılmazlığı olarak alıyorum. İhtilâlimizin bazı temel çizgilerinin bu niteliğe sahip olduğu kabul edilmelidir.»

V. İ. Lenin, **Collected Works**, Vol. 31, s. 21.

Bilimsel olan evrenseldir; evrensel olan bilimsele yaklaşır. Bilimsel çaba, somutun zenginliğinde soyutu aramaktır. Bu, bir anlamda, evrensele yaklaşmaktır. Bilimsel arayış, somutun zengin yığınında, tekrarlanması tarihsel bir kaçınılmazlık olan öze yönelmektir. Burada bu yapılıyor. Sovyet endüstrileşme sürecinin somutunda, Sovyet pratiğinden soyutlanmış ve kendinden sonraki her endüstrileşme çabasında tekrarlanabilen öz aranıyor.

Bu çalışma bilimsel bir çalışmadır. Bilimsel olmayan çalışmalardan ayrılıyor. Sovyet endüstrileşme sürecini anlamaya çalışıyor. Anlamak, yakınlık demektir. Anlamadan yakınlık olmaz. Olsa da kalıcı olamaz. Bu nokta ile bu çalışma, Sovyet deneyimine yakın görünen benzer çalışmaların önemli bir bölümünden ayrılıyor. Burada vurgu Sovyet deneyimini anlama üzerine konuyor. Anlamak, nasıl? Anlamak, her şeyden önce, tarihsel zorunlulukları görebilmeyi gerektiriyor. Tarihsel zorunlulukları görmeden, değer biçmek ya da eski deyimle 'ahkam kesmek' kolay.

Anlamak, daha önce yazılı kitaplarda olmayan zorunlulukları saptayıp ortaya çıkarmayı gerektiriyor. Daha önce yazılı kitaplarda 'tek ülkede sosyalizm' yok. Tek ülkede sosyalizm, emperyalist kuşatma içinde sosyalizmi kurma zorunluluğu ile karşı karşıya gelmek, demek. Bilimsel özü ise bundan çok ötede. Daha önce yazılı kitaplarda sosyalizmi, kapitalizmi bütün kurum ve değerleriyle olmasa bile önemli ölçüde yaşamış ve yaşayarak aşmış proleterya ile kurma söz konusu. Dünyada ilk kez sosyalizm kurulurken bu olumlu koşulun da tümüyle var olduğu söylenemiyor; 1925-1940 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunda üzerine yeni işçi tulumunu çekmiş müjikler önemli rol oynuyor.

Bu kadar değil. Daha önce yazılı kitaplarda endüstri devrimine temel olan teknolojik yapı olarak, İngiliz sanayiinin on dokuzuncu yüz yıl başındaki envanteri biliniyor. Dünyada sos-

yalizmin ilk kez kurulması ise yirminci yüz yılın ikinci çeyreğine denk düşüyor. İngiliz sanayi devriminin doğuşuna, eğer başlangıç yılı 1778 alınırsa ve Sovyet endüstrileşmesi 1928 yılındaki Beş Yıllık Plân ile başlatılırsa, tam bir yüz elli yıl ekleniyor. Bu yüz elli yılda teknoloji ve ekonominin olduğu yerde durduğunu düşünmek imkânsız. Teknoloji de gelişiyor. Gelişme, katılıkları beraberinde getiriyor. Teknolojik ve ekonomik yapıda gelişme, insan vücudunda olduğundan çok daha fazla, katılaşma anlamına geliyor.

Yirminci yüz yıl başında tekelci aşamaya adım atıldığını yazmak ve söylemek kolay. Tekelci aşamanın teknolojik yapısı nedir? Bu yapı, rekabetçi kapitalizmde olduğu gibi, akışkan, esnek ve bölünebilir mi? Yoksa zorunlu bir bütünlüğe ulaşmış mı? Bunu anlamak gerekiyor. Sovyet endüstrileşme sürecini anlayabilmek için, veri teknolojik yapıyı irdelemek zorunlu oluyor.

Anlamak, yasal zorunlulukları anlamaktır. Bu nedenle devrim eşiğinde teknolojik yapıyla başlamak zorundadır. Bu yüzden bu çalışma başlarken teknik bir özelliğe sahip oluyor. Bir kaç anlamda; önce başlangıç olarak üretim teknolojisi, bu teknolojinin özellikleri ve zaman içinde gelişimi ele alınıyor. Zamanın belli bir kesitinde var olan teknolojinin yapısı, bu araştırmaya, başlangıç işlevini görüyor. İkincisi, çözümlemenin gelişimi içinde mühendislik bilgisi, iktisat bilgisinin önüne geçiyor. Daha başka bir söyleyişle, yöntem olarak, soyut ktisat bilgisine teknolojik özelliklerin uydurulması ya da teknolojik özelliklerin soyut iktisat varsayımları karşısında kendi özünden kaybetmesi yerine, teknik biçimlenme ve gelişmelerin iktisat bilgisine somut bir öz kazandırmasına çalışılıyor.

Çalışma, böyle bir yöntemin çeşitli üstünlüklerini ortaya çıkardı. Bunların üçünü özetlemek mümkün. Bir kez, öyle sanılıyor, bu çalışma ile Sovyet endüstrileşme süreci kendi man-

tığının gerektirdiği tutarlığa kavuştu. Hiç kuşku yok, tarihte kişilerin rolü, sanıldığından, çok daha önemlidir. Ancak önemli kişinin talihi ve tarihi, tarihsel zorunluluklara denk düşmesi, bunları sezmesi veya kavraması ya da bilincine varıp bir değiştirici olarak kullanması, bu zorunluluklar etrafında kütleleri örgütleyerek bunları tarihin kaldıraçları haline getirebilmesidir. Stalin, zorunlulukların ve zorluklarını aşırı bilincini yaşamıştır. Bu yöntem, bunu açığa çıkarıyor.

İkincisi, bu yöntem ile, genel olarak endüstrileşme sürecinin temel sorunları bir bütünlük kazanıyor. Bu bütünlük, emperyalist sistemin olgun kapitalist ekonomilerine bağımlı kapitalist toplumlarının sanayileşme çabalarının önünde, yenilmesi son derecede zor bir bariyer olarak duruyor. Böylece, sosyalist çözümün dışında, sanayileşmenin kendi kendini tamamlayan bir düzeye ulaşmasının imkânsızlığı ortaya çıkmış oluyor.

Üçüncüsü, bugün Türkiye'de ve Türkiye'nin bağımlı olduğu Batı ülkelerinde okutulan iktisat kuramının geçersiz yanları ve tutarsızlıkları ön plâna geliyor. Hem ön plâna geliyor ve hem de çok canlı olduğu görülüyor. Sovyet deneyimi, vulgar iktisatın hem bayağı ve hem de yedi canlı olduğunu gösteriyor. Piyasadan güç aldığı için.

Bunları çıkarabilmek için somutun zenginliğini, burada teknolojinin çeşitliliğini ve gelişimini incelemek gerekiyor. Yapılıyor. Ancak yapılandan bu çalışmanın ampirik bir çalışma olduğu ve dolayısıyla bir kurama dayanmadığı sonucu çıkartılmamalı. Tam tersine. Başından itibaren bu çalışmaya bakış açısını veren bir kuram var ve çalışma süresince bu kuram gelişiyor; geliştiriliyor.

Bazan, çeşitli nedenlerle, çalışmanın başında başlangıç kuramının açıklanması gerekli ve uygun görülür. Burada böyle bir yol verimli olmaktan uzak. Kuram, çalışmanın kendisidir.

Somutun yeniden yaratılıp sunulmasındadır. Burada kuram, somuta içerilmiş durumdadır.

Yararlı olacak; işin başında çalışmanın kuramı ile ilgili olarak söylenecekler var. Çalışmanın kuramı, tarihle sınırlı ve bazı durumlar için geçerli. Söz konusu durum şu: Ele alınan endüstrileşme süreci, daha önce sanayileşmesini tamamlamış birimlerin olduğu bir bütün içinde endüstrileşme sürecini başlatan birimleri gözetiyor. Başka deyişle, dünya teknolojisi ile ekonomik ilişkilerin gelişmiş olduğu bir zamanda, 'sanayi devrimine' başlayan ülkeler için geçerli. Buradan çıkacak sonuçların, daha önceleri bu aşamayı geçmiş birimlere de uyup uymayacağı ayrı bir soru.

Sorunun açıklık kazanabilmesi için Batılı Sovyet uzmanlarının Sovyet endüstrileşme sürecine bakış açılarını hatırlamak gerekli. Bu yapıldığında, oldukça ilginç sayılabilecek bir gözlemde bulunmak kaçınılmaz. Şöyle: Bir bakıma, Sovyet sisteminin gelişimi ve işleyişini inceliyen ve bu konuda açık ya da kapalı hüküm veren Batılı iktisatçılar, klasik iktisatçıları hatırlatıyorlar. Hatırlanacak; klasik iktisatçıların en belirgin özelliklerinden birisi, konularıyla ilgili oldukça kötümser kestirimlerle ortaya çıkmaları. Hepsi eninde sonunda kapitalist sistemin çökeceğini haber verirler. Bu yüzden klasik iktisata 'kasvetli' ya da «şom ağızlı» bilim de deniliyor.

Çağdaş Batılı iktisatçılardan neoklasik ekol, kapitalizm için, oldukça iyimser. Daha doğrusu iyimser olma zorunluluğunu duyuyor. Çükü kötümserliği kaldırmayı üstleniyor. Ancak çağdaş neoklasik iktisatın bir kolu olan sovyetoloji için klasiklerin bugünkü temsilcileri sıfatını kullanmak mümkün; sürekli olarak bir çöküşü haber veriyorlar.* Kapilaizm için iyimserlik, sosyalizm için kötümserlik saçmayı misyon biliyorlar.

(*) Biri eski diğeri yeni iki örnek:
1920'lerin sonu ve 1930'ların başında yayımlanan, University

Ancak Batılı sovyetologları, etkileri açısından olmasa bile, bilimsel yetenekleri açısından fazla ciddiye almaya imkân yok. İlk kuşak sovyetologlar bir ölçüde önemsenebilirler, bunlar çoğunlukla Sovyet iktidarına dayanamayıp ayrılan Rusya göçmeni bilim adamlarından çıktı. Rusya, on dokuzuncu yüz yıl sonuyla yirminci yüz yıl başlarında ciddî yetenekleri de barındıran bir bilimsel canlılık gösterdi. Bu yüzden ilk kuşak emigre sovyetologlar, dünya görüşlerinin savunulmazlığı içinde de olsa, dikkati çekici teknik ekspertizler gösterebildiler. Daha sonraki sovyetologların çoğu Rusçayı ikinci bir dil olarak öğrenip işe başladılar. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde istihbarat örgütleriyle içli-dışlı oldular ve «şom ağızlı» çevirmenlikten ileriye geçemediler.

Bu nedenle Batılı sovyetologların doğrultusunu, esas olarak, emigre Rus bilim adamları belirlediler. Sovyet sanayileşmesinin güçlükler içinde boğulacağı ve dolayısıyla Sovyet ekonomisinin çökeceği düşüncesi bunlardan yayıldı. Fakat pek bunlardan doğmadı. Lenin öncesi 'Rusya Marksizmi', bu tür düşüncelere analık etti.

Lenin öncesi Rusya marksizminin en önemli figürlerinden birisi Pyotr Struve. 'Legal Marksist' olduğunu söylemek ve 1898 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluş bildirgesini yazmış olduğunu hatırlatmak, bakkında yeterli referans sayılmalı. Bu Pyotr Struve, önce 'kapitalizm okulundan geçmek gerek' düşüncesinin savunucusudur. Bunu, bir zaman, Marksizm adına yaptı. Bu zamanda Rusyada narodniçestva, sonradan Bolşevizm olacak olan Rusya sosyal demokrat hareketinin baş hedefi oldu. Narodniçestva, sosyalizme geçebilmek için kapitalizmi atlamanın mümkün olduğunu savunuyor. Rusya popüliz-

---

of Birmingham; **Bulletins of Birmingham Bureau for Research on Russian Economic Conditions,**

A. Erlich; Development Strategy and Planning: The Soviet Experience, **NBER National Economic Planning,** N.Y. 1967 içinde.

minin bu klasik tezine karşı Rusya sosyal demokrat hareketi kapitalizmin okulundan geçmeyi zorunlu görüyor.

Bir anlamda doğru. Ancak Rusya sosyal demokrat hareketi, Lenin'i *Ne Yapmalı*'sına kadar kendinde duramıyor. Narodnik tezlere karşı mücadele kapitalizme övgüye dönüşüyor. Daha sonra ekonomizmin dayanaklarından birisi oluyor. *Ne Yapmalı* doğruyu tutturmak için çubuğu tersine bükmek için yazılıyor. Çubuk tersine bükülürken çatallaşıyor ve *menşeviki* ile *bolşeviki* kollarına ayrılıyor.

Lenin öncesi Rusya marksizminin Pyotr Struve'den de önemli bir diğer figürü Georgiy Plehanov. Bugün için de geçerli bir deyimle 'Rusya Marksizminin Babası' sayılıyor. Hiç kuşku yok, böyle. Hiç kuşku yok, Georgiy Plehanov olduktan sonra, *Ne Yapmalı*'ya kadar, Bolşevizmin doğuşuna kadar, Lenin olmak çok zor olmasa gerek. Asıl zoru bundan sonrası: Plehanov olduğu için *Ne Yapmalı* ve sonrasının Lenin'i olmak çok zor.

Plehanov, Rusya'da sosyal demokrasinin gelişmesine ve marksizmin kök salmasına büyük hizmetleri olan bir politikacı ve hiç kuşkusuz, bir düşünür. Ancak Georgiy Plehanov, kendisi için büyük bir talihsizlikle, Ekim İhtilâli'ne karşı çıkmış bir ihtilâlcidir. Hiç kuşku olmamalı, ihtilâle inanıyor. Ancak şu veya bu şekilde bir kez kapitalizmin okulundan geçmek gerektiğine inanıyor. Bu aşama yaşanmadan Rusya topraklarında sosyalizmin kurulamayacağını düşünüyor.

Menşevizm ön kapıdan kovulunca arka kapıdan giriyor. Menşevik araştırıcı ve bilim adamlarının bir kısmı Ekim devrimi ile birlikte göçmen oluyorlar. Önce gerçekten inanıyorlar: Gerçekten Sovyet iktidarının çökeceğini düşünüyorlar. Sonradan inançlarını gerçek sanıyorlar. Olgun kapitalist ülkelerde sovyetolojinin temellerini atıyorlar.

Bir süre sonra eski yol arkadaşı ile buluşuyor, Sovyet topraklarından atıldıktan sonra menşevizm ile trotskizm el ele veriyor. Trotskizm antisovyetizm olunca Sovyet sanayileşmesinin iflas edeceğini ve Sovyet ekonomisinin çökeceğini ileri sürmeye başlıyor. Kabul etmek gerek; olgun kapitalist ülkelerdeki entelijansiyayı etkiliyor.

Menşevizm, sosyalist ihtilâlin yanlış olduğunu, önce bir demokrat dönemin geçmesi gerektiğini ve bu nedenle de sosyalist sanayileşmenin sonunun hüsran olacağını savunuyor. Trotskizmin başlangıcında bu yok. Trotskizm, Trotsky sonrasında sosyalist iktidarın yıkılacağını ileri sürüyor. Çıkış tarihleri farklı; ancak ilk beş yıllık plândan sonra buluşuyorlar. Aralarında fark kalmıyor.

Batı'nın ikinci ve üçüncü kuşak sovyet uzmanları menşevik-trostkist miras ile Batı üniversitelerinden aldıkları neoklasik iktisatı birleştiriyorlar. Sovyet plânlama ve sanayileşmesinin neoklasik ve aynı zamanda marjinalist mantığı benimsememiş olması, bunlar için, son derece şaşırtıcı oluyor. Marjinalist ilkeler üzerine kurulmamış bir sistemin yaşayabileceğini düşünmelerine imkân yok. Bu yüzden de Sovyet sanayileşmesinin çökeceğine daha büyük bir ihtirasla sarılıyorlar.

Ancak bir fark ortaya çıkıyor. Klasik iktisatçılar uzak bir gelecekteki çöküşün kuramını vermeye çalışırken Batı'nın sovyet uzmanları için yıkılış, yılların veya en çok on yılların sorunu oluyor. Yalnız her türlü akademik veya politik öngörüde olduğu gibi kestirim süresinin kısaltılması çağdaş 'kasvetli bilim', başka bir deyişle sovyetoloji için, sorun yaratıyor. Yıllar çabuk geçiyor, yıkılacağı haber verilen sovyet sisteminin daha da güçlenmesine tanık oluyor. Bu durumda 'kasvetli bilim' yıkılacağını haber verdiği sovyet sisteminin neden ayakta kaldığını, neden daha güçlenerek yaşadığını anlatmak zorunluluğu ile karşı karşıya geliyor. Aslında bu sovyet sisteminin değil sovyetolojinin yaşam sorunu oluyor.

Bu durumda sovyetoloji doğrusal programlama tekniklerinden bir kavramı, ödünç alıyor. Buna 'atıl' değişken veya İngilizcesiyle 'slack variable' deniliyor. Sistemin sürekli olarak kullanmadığı ve belli bir yıkım zamanında çok büyük önem kazanan 'yedek' güçleri saklı tuttuğuna inanılıyor. Sanki bir kâğıt oyunundaki hilecinin jokerleri gibi sürekli masanın altından oyuna çıkıyor. Böylece Batı'nın Sovyet sanayileşmesine bakışı, iflasa uzanan bir temel tez ile neden iflas etmediğini anlatmaya çabalıyan bölük-pörçük 'yedek' görüşlerden meydana geliyor.

Şöyle özetlemek mümkün: Klasiklerin temel sorunu, araştırmalarına konu olan yapının rasyonelini, mantığını, anlayıp ortaya çıkarmak idi. Onların bugünkü izleyicilerinin temel sorunu ise, klasiklerden başlayıp bugüne kadar gelen bir gelişme ve değişme gösteren bu rasyoneli, bu mantığı, başka koşulların belirlediği başka bir yapıda tek ölçüt gibi kullanmak olarak görüyor. Aynı rasyonelin her yerde geçerli olacağı düşüncesiyle hareket ediyorlar. Tarihin çeşitli kesitlerinin işleyişini veren doğrultunun başka başka olabileceğini kabul edemiyorlar. Dolayısıyla ortaya bir temel tez çıkıyor; daha doğrusu bir temel tez var, değişmiyor. Bir de bu değişmez tezden beklenenlerin neden gerçekleşmediğini açıklamaya çalışan bölük-pörçük gözlemler kümesi. Aslında ve çok zaman Batı'nın sovyet uzmanlarının bilgi olarak sundukları birincisi değil ikincisidir: Bütünlüğü ve tutarlılığı olmayan bir gözlemler yığını.

Bu bir talihsiz yaklaşımdır. Toplumsal yapıları kendi tarihsel oluşları içinde anlamaya çalışmak, tarihsel süreçlerin kendilerine özgü rasyonelleri olduğu düşüncesinden hareket etmek, daha verimli ve hatta tek verimli yoldur. Burada bu yapılıyor.

Ancak söylenenlerin anlaşılabilmesi bütün boyutlarının açıklığa kavuşturulmasına bağlı. Bir toplumsal-tarihsel sürecin mantığını olduğu gibi, bir diğerinde aramak talihsiz bir yaklaşımdır. Yalnız tarihsel süreçlerin birbirini etkilemediğini dü-

şünmek de aynı ölçüde talihsizdir. Böyle düşünmek bilimsel mantığa ters düşer. Çünkü bugün, içinde oluştuğu toplumsal kalıp ne olursa olsun, dünden mutlak olarak ve birden bire kopartılamaz. Geçmişin yarattığı katılıklar, daha sonraki süreçlerin önündeki almaşıkları daraltabilir. Bu almaşıkları genişletmenin iradi çabanın sınırlarını aşabileceği durumlar olabilir. Böyle bir durum söz konusu ise, daralan almaşıkları ortaya çıkarmaya çalışmak her türlü bilimsel çabanın ilk aşaması olmalıdır.

Bunun ortaya çıkarılmasının ise, bir tarihsel yaklaşımı gerektirdiğinden hiç kuşku duyulmamalı. Bu yaklaşım hem tarihseldir, hem de kesikli. Hem tarihsel gelişmeyi gözetmeyi ve hem de tarih içinde belirli bir kesitin temel çizgisini açıklamayı gerektiriyor. Örnek olsun, onsekizinci yüz yılın tümüne ait teknolojik yapı ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin teknolojik özelliklerini bir birinden ayırmayı gerektiriyor. Bunları bir ve aynı saymak, tarihsel yaklaşımın gereklerine uymuyor. Bu yüzden, örnek olsun, 1920 yıllarının ortalarında başlayan bir endüstrileşme süreci için, 1780 yıllarının teknolojik almaşıklarını geçerli saymak ve aynı zamanda 1960 yıllarının teknolojik normlarını bu süreç için ölçüt olarak kullanmak, böyle bir sürecin rasyonelini bulmaktan çok gözlerden uzak tutmaya yarıyor. Aydınlıktan çok karartmaya yarıyor. Bir çok Batılı sovyet uzmanının böyle yaptığında kuşku yok.*

Burada 'almaşık' sözcüğü iki anlamda kullanılıyor. Bir başka deyişle, 'almaşık' kelimesi aynı olgunun farklı iki düzeydeki

(*) Amerikan sovyetoloğu David Granick'in **Soviet Metal abricating, The University of Wisconsin Press, 1967, çalışması** tipik bir örnek. Bir ara saygınlık ve otorite kazandı.

Benim çalışmam ile Granick'in kitabı benzer alanı inceliyor ve bazı konularda benzer materyali kullanıyor. akat bulguları arasında çok az benzerlik var ve çok zaman biri diğerinin tersidir. Bildiğim dillerde, ciddi ve benim çalışmamın tersine en yakın çalışma Granick'inkidir.

görünümüne işaret ediyor. Birincisi profesyonel iktisatçıların 'mikro' düzey dedikleri, fabrika veya firma ölçeği. Birinci anlam mikro ölçekteki almaşıklarla ilgili. İkinci anlam ise yine profesyonel iktisatçının 'makro' düzey dediği daha büyük bir ölçeği ilgilendiriyor. Burada da, makro ölçekte üretim hacmindeki değişme ve değişmenin hızı kastediliyor. Yine profesyonel iktisatçı üretim hacmindeki değişme bızına kalkınma hızı adını veriyor. 'Almaşık' sözünün ikinci anlamı bu bızla ilgili. Bu hızda ve tarihin belli kesitlerinde imkânların genişliği ve darlığıyla, belki de tek olmasıyla ilgili.

Almaşıkların dar olabileceğini söylemek, olgun kapitalist ülkelerin, ister sovyetolog olsun isterse olmasın, iktisatçılarını hayrete düşürmek için yeterli. Olgun kapitalist ülkelerin üniversiteleri, başka görevlerle birlikte fakat başında, bir hayali sürdürmekle yükümlü görünüyor. Bu hayal şudur: Kapitalizm özgürlük demektir; özgürlük seçme yapabilmektir, seçme için ise almaşıkların var olması gerekir. Bunu tersinden de okumak mümkündür: Almaşık yoksa seçme yoktur; seçme yoksa özgürlük de yoktur. Bu kapitalist ideolojidir ve bunun için Batı üniversiteleri her yerde almaşıkların var ve çok olduğu hayalini sürdürmekle görevlidir.

Bu yüzden almaşıkların dar olabileceğini düşünmek Batı sosyal bilimcileri için çok yabancıdır. Bu çalışmada bu ısrarla söyleniyor. Hem mikro düzeyde ve hem de makro ölçekte, hem fabrika dünyasında ve hem de kalkınma hızının seçiminde, imkânların dar olduğu ileri sürülüyor. Daha da önemlisi, bu birbirinden ayrı görülen iki düzeydeki almaşıkların da birbirine bağlı olduğu savunuluyor. Daha açıkçası belli bir mikro seçim belli bir makro sonucu gerektiriyor. Daha somut söylenecek olursa, fabrikanın yapısı kalkınmanın hızını belirlemede etkili oluyor.

Devrim eşiğinde gelişmiş teknoloji, seçimi azaltıyor. Sadece bu kadarı bile Sovyet endüstrileşme sürecine tap taze bir

bakışa imkân veriyor. Kuşku yok, burada kalmıyor. Taze bir başlangıç, bilimsel mantığına kavuştuğu takdirde, başlangıç olarak kalmaz. Daha gelişir. Ancak hiç bir başlangıcın, ne kadar taze olursa olsun, gökten inmediğini işaret etmek gerekli. Doğru veya yanlış, küflü ya da cılız, açık veya kapalı, başlangıcın başlangıcı vardır.

Burada bir noktanın altı çizilmeli. Olgun kapitalist toplumların üniversitelerinden çıkan çalışmaların hepsini bir kenara atmak bilimi ve kültürü bilinçli olarak yoksullaştırmaktan başka bir anlama gelmez. 'Kültür Devrimi' yapmak anlamına gelir. Batı üniversitelerinde en çok, bütünselliği olan çalışmalar sakıncalıdır, yanıltıcıdır. Ancak olgun kapitalist toplumlarda yapılmış ve yayınlanmış çok değerli monoğraflar vardır, önemli katkılara gebe doktora tezleri var. Bunlar bir bütünün bir parçasında gerçeği görürler ve sistemleştirirler. Tümünde değil. Sistem, bir eğilim olarak, bir bütün halinde gerçeğin yeniden yaratılmasına izin vermez. Bir bütünlük içinde gerçeği görüp yeniden yaratmayı plânlayanlar üniversitelerin, akademik kuruluşların, kadrolarında barındırılmazlar. Bütünün bir parçasında gerçeği görenler de akademik merdivenlerde yükselirken gördüklerini unutmak zorunluluğuyla karşı karşıya gelirler, bir eğilim olarak.

Bunlar, burada geliştirilen düşüncenin tümüyle gökten inmediğine işaret etmek için yazılıyor. Burada geliştirilen tezin bazı taşları mevcut idi. Örnek vermek mümkün; endüstrileşme sürecine sonradan girecek toplumlar için firma düzeyinde seçim alanının oldukça sınırlı olduğuna daha önce değinilmişti.[1] Ancak bu sınırlılık gözlemi yaygın bir kabul görmedi. Aynı değerlendirme farklı iki düzeydeki seçim imkânları arasındaki sıkı bağ ile ilgili olarak da yapılabilir. Firma düzeyindeki almaşık yokluğu veya azlığının kalkınma hızını seçmede önemli sınırlamalara yol açacağına da işaret edilmişti.[2] Ayrıca iki klasik endüstrileşme deneyiminin, İngiliz ve Sovyet, zaman içinde

arklı kesitlerin damgasını taşımasının, ayrılıkların önemli bir ölümünü açıklamaya yeteceği de ileri sürülmüştü.* Hatta zaman içinde farklılığın kullanılacak teknikler üzerinde etkili olabileceği de belirtilmişti.** Yine zamandaki farklılaşmanın teknik seçimi sorununa yeni boyutlar getirdiğine de değinilmiş-*** Bütün bunlara değinildi ve bütün bunlar söylendi. Yalnız o endüstrileşme sürecinin çözümlemesinin temel taşları durumuna gelebildiler, ne de bir bütünlüğe sahip olabildiler.****

(*) E. H. Carr, şunları yazıyor:

«... diğer bütün bakımlardan Sovyet endüstrileşmesinden o kadar ayrılıyor ki, İngiliz endüstrileşmesini bir model olarak düşünmenin hiçbir yararı kalmıyor. Bu ayrılıklar, esas olarak zamandaki farklılıklardan ileri geliyor.»

E. H. Carr, Some Random Reflection on Soviet Industrialisation, C. H. Feinstein (ed.), Socialism, Capitalism and Economic Growth, *Cambridge, 1967, içinde, s. 274.*

(**) E. Hobsbawm şunları ekliyor:

«İlk endüstriyel devrimin teknolojik sorunları oldukça basit idi. Yeni teknik buluşların ve üretici kuruluşların çoğu, ekonomik olarak, küçük bir ölçekle başlatılabilir ve birbirini izleyen eklemelerle, parça parça genişletilebilirdi. Başka bir deyişle o zamanki kuruluşlar az bir başlangıç yatırımı gerektiriyordu ve genişlemeleri biriken kârlarla finanse edilebiliyordu. Endüstriyel gelişme, birçok küçük girişimci ve gelenekçi fakat becerikli zanaatçının yetenekleri içinde idi. Endüstrileşmeye başlayan hiçbir yirminci yüzyıl ülkesi bunlara benzer avantajlara sahip değildir ve olamaz.»

E. Hobsbawm, Industry and Empire, *London, 1968, s. 24-25.*

Bu söylenenleri Türkiye'de anlamak, bir başka yerde anlamaktan çok daha kolay. Türkiye'nin 'pratiği' buna imkân veriyor. Türkiye'de gecekondu pratiği bulunuyor; hem gecekondu ve hem de gökdelen pratiği yan yana yaşanıyor. Gecekondu yöntemi ile gökdelen yapmaya imkân yok.

(***) K. Berrill, tarihten çıkardığı dersleri sıralıyor:

«... 'tarihin beşinci dersi' diğer ülkelerin kalkış sırasında, teknolojilerini, o anda sahip bulundukları faktör donatımına ayarlamak yerine, mevcut en son üretim yöntemini uygulamalarıdır. Eğer 1890 sonrası Rusya'nın deneyimine bakacak olursak görürüz ki, Rusya, o zaman, dünyada mevcut en ileri çelik, şeker, petrol üretim ekipmanlarını kullanmıştır. Biraz daha geriye gidildiğinde, Amerikan tekstil endüstrisinin on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarındaki İngiliz endüstrisini kopye etmekle kalmadığı ve aynı zamanda en yeni teknolojiyi kullandığı görülecektir. Aynı şey, 1867 Paris Sergisi'ne kadar Alman çelik sanayii için de doğrudur. Ayrıca en son teknikleri kullanmakla birlikte yabancı teknologların yardım ve öğütlerinden yararlanmak evrensel bir deneyimdir. Fakat uzun dönemde asıl önemli olan, onların ilk aşamalarda yabancı yardımını kabul etmeleri değil, görevi makul bir çabuklukla, kendilerinin yüklenip yüklenmeyeceğidir.»

K. Berrill, Historical Experience —The Problem of Economic 'Take-off', K. Berrill (ed.), Economic Development with Reference to East Asia, *London, 1964, s. 242 - 243.*

Burada, geçerken, şu noktanın eklenmesi gerekiyor: Rusya'nın 'Sanayi Devrimi' döneminde, 1890 yıllarında, büyük işletmeler kurması 'en ileri' teknikleri seçtiği an-

lamına gelmeyebilir. Bunun böyle olabilmesi için başka boyut ve öğelerin de gösterilmesi gereklidir. Bu boyut ve öğeler, bu çalışmada açıklanıyor.

(****) M. Merhav değiniyor:

«Pazarın genişliği, teknik ilerleme, uzmanlaşma derecesi, ekipmanın koşullandırdığı üretim ölçeği arasındaki ilişkiler birçok girift sorunu ortaya çıkarır ve büyüme süreci için önemli vargılara sahiptir.» Ve ekliyor, «bunlar bu çalışmanın alanı dışındadır.»

M. Merhav, Technological Dependence, Monopoly, and Growth, *London, 1969, s. 37.*

Bunlar Merhav'ın çalışmasının alanının dışına taşıyor. Benim çalışmam ise doğrudan doğruya alanın içine giriyor.

Çalışmamın bu ve bundan sonraki bölümünü 1969 yılında yurt dışında İngilizce olarak yazmıştım. Öyle tartışıldı. Burada aynı malzemeyi bir de Türkçe yazmış oluyorum.

Bu ikinci yazılış sırasında Merhav'ın kitabını incelemem mümkün oldu. Merhav, önemli ilişkileri görüyor, fakat ilgi alanının dışına çıkarıyor. Ancak söylemek gerek, ilgi alanının dışında olduğunu belirtmesine rağmen yer yer ele almaktan geri kalmıyor. Kitabının değeri de buralarda ortaya çıkıyor.

Bunun için yeni taşlara gerek oldu, eskiler yontuldu ve bir kuramın parçaları durumuna geldiler. Burada bu yapıldı.

Ölçek ve Yoğunluk

Batı iktisat kuramında, daha doğrusu olgun kapitalist ülkelerde iktisat üzerine yazılmış ders kitaplarında ölçek ve üretim teknikleri biribirinden ayrı iki kategoridir. Şu anlamda:

Girişimci firma ölçeğiyle ilgili bir seçme yaptığı zaman fabrikasında kullanacağı teknoloji konusunda bir seçim yapmış sayılmaz. Ölçek ile ilgili seçim, teknoloji seçimini bağlamaz. Fabrikanın büyüklüğü ile ilgili seçim teknolojik almaşıkları daraltmaz. Böyle düşünülür. Bu düşünceye göre minyatür bir fabrikanın içine en modern bir teknolojiyi oturtmak mümkün.

Şöyle düşünülür: Girişimciler, bir yandan, kendilerine açık ölçekler yelpazesinden birim üretim giderini minimum; diğer yandan da, üretim araçları arasında, toplam kârı maksimum yapacak seçimleri yapmak durumundadırlar. Girişimciler, sezgileri ile ve pratik olarak bu seçimi yaparlar. Batı'nın gözde üniversitelerinin dersanelerinde gözde öğretim üyeleri girişimcilerin pratik olarak yaptıkları seçimleri matematik olarak anlatırlar. Matematik olarak, yapılan seçimlerin, maksimum kârı veya aynı anlama gelmek üzere tersi olan minimum gideri garantileyen bir üretim teknolojisini ortaya çıkardığı öğretilir.

Ortaya çıkan bir optimumlar takımıdır: Optimum ölçek, optimum sermaye bileşimi veya başka bir deyişle faktör oranları. Çıkan sonucun optimum olduğu sürekli olarak vurgulanır. Fakat optimum ne olduğu karanlıkta bırakılır.

Örnek olsun, optimum ölçek ile ilgili olarak çıkartılabilecek sonuç, ancak, şöyledir: Piyasada yaşayabilecek işletmelerin sahip olmaları gereken minimum ölçek, seçim sırasında var olan ölçek tutumlarını (İngilizce deyimiyle economies of scale) kullanmaya elverişli sınırdan küçük olmamalıdır. Bunu açmak mümkün. Şöyle: Yaşayan işletmeler, bir sanayi kolundaki en büyük işletmeye göre yeterli ölçüde büyük sayılabilecek bir ölçekten önemli ölçüde küçük olmamalıdır. Bu karışık cümlenin özeti ise şudur: Ölçek açısından optimum koşulların sağladığı yelpaze aralığı oldukça dar olmak durumundadır. Demek ki, yaşayabilen işletmelerin ölçek yelpazesi oldukça dardır. Daha açık bir deyişle, Batı iktisatının halâ kabul gören öğretisine göre, yaşayan işletmelerin ölçeklerinin biribirinden pek farklı

naması gerekir.* Batı iktisatının tüm gelişmişlik gösterilerirağmen, en azından bu konuda, söyleyeceği bundan ibaret.

Kuşkusuz böyle bir öğretinin, ilkel varsayımın demek da-

(*) Böyle açık ve somut söylendiği zaman şaşırtıcı olabilir. Ancak şaşırtıcı olmamalı. Alfred Marshall'dan beri hem 'katkı' türünden ve hem de ders kitabı çeşidinden iktisadın temel taşlarından birisi 'temsili firma' kavramıdır. Bütün öğretinin dayanaklarından birisi oluyor. Ancak ekonominin somutunda ölçek yelpazesinin son derece dar olduğu varsayılmadığı sürece, tutarlı olarak, 'temsili firma' varsayımı yapılamaz.

Yalnız, biliniyor, Marshall'ın Principles'*ından yıllar sonra J. Robinson ve E. Chamberlin'den başlayarak monopol ve oligopol iktisatları geliştirildi. Oligopol iktisadı, büyük ancak az sayıda firmalardan oluşan bir iktisadı konu alıyor. Burada iktisadın tanımına büyüklük ve ölçek giriyor. Oligopol iktisadını, diğer iktisattan büyük ölçek ayırıyor. Oligopol iktisadının nesnesini ölçek belirliyor. Bu yüzden oligopol iktisadının ölçek sorununa ciddiyetle el atacağını düşünmek gerek.*

Hayır. Düşünmemek gerek. İşte Amerika Birleşik Devletleri'nde 'otorite' sayılan bir iktisatçı 'otorite' olan kitabında şunları yazıyor: «Klasik oligopol kuramının firmaların büyüklüğü konusunda söylenecek hiçbir sözü yoktur; öyle ki, firmalar, doğal olarak, eşit büyüklükte varsayılır.»

G. J. Stilger, The Organization of Industry, *Irwin, 1968, s. 29.*

Öyle anlaşılıyor ki, Marx ve Lenin'in iktisadından sonra kapitalist ülkeler toplum bilimi, firma büyüklüğü ile ilgilenmeyi yasaklıyor. Anlaşılması zor değil.

ha doğru, pratikle doğrulanmasını beklememek gerekiyor. Elde şöyle bilgiler bulunuyor: «1937 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, 50'den az işçi çalıştıran 37 ve diğer uçta da 2.500'den fazla işçiye sahip 53 çelik işletmesi vardı. 6 işçiden az işçiye sahip 2878; 100'den fazla işçi çalıştıran 6 tereyağı fabrikası bulunuyordu. Demek ki, bazı çelik işletmeleri bazı tereyağı fabrikalarından daha küçük idi.»* Bilgiler, çeşitliliği gösteriyor ve Batı iktisatının kuram ya da varsayımını sarsıyor.

(*) *J. Jewkes, The Size of the Factory,* Economic Journal, *1952, s. 238.*

Jewkes, burada gözlem ve istatistik tablolarına imalat sektörünü bir bütün olarak alıyor. Alt sektörlerin teknolojileri birbirinden çok farklı olduğu için imalat sektörünün tümüne birden bakmak sakıncalı bir yöntemdir. Ancak sakıncalı bir yöntemle de olsa burjuva iktisadının varsayımlarını sarsıyor. Şöyle yazıyor: «Aynı endüstri kolunda, farklı ekonomik durumlar, farklı ölçek tasarımlarına yol açabilir. Endüstriler arasında veya aynı endüstri içinde firmalar arasındaki çok büyük biçim çeşitliliğinin nedeni budur. Bu tür görevlerin (yeni firma kurma, Y. K.) çoğunda tasarım mühendisi, muhtemelen, en düşük işletme giderini sağlayan tek fabrika ölçeği olduğuna değil de giderlerin değişmez kaldığı oldukça geniş bir ölçek aralığının varlığına işaret edecektir.»

J. Jewkes, ibid, *s. 250.*

İlerde ayrıntı ile ele alınacak. Bu çalışmanın tezlerinden birisi, pratikte var olan işletmelerin değil, en düşük gideri sağlayan ölçek aralığının dar olduğudur. Pratikte gözlenen ölçek farklılıklarının nedeni başka yerde yatıyor.

Ölçek ile ilgili olarak öğretilenler bu kadar; oldukça karışık ve son derece tutarsız. Sermaye bileşimi veya aynı kategorinin burjuva iktisatındaki adlandırılmasıyla faktör oranları konusunda ileri sürülenler daha az karışık ve daha az tutarsız değil. Batı iktisatı sadece faktör oranının optimum olacağını iddia ediyor. Ancak bu optimumun niteliği konusunda karanlık bir suskunluğu tercih ediyor. Bu karanlıktan çıkartılabilen ise şöyle oluyor: Optimum faktör oranı, işletmenin kontrolu dışında, bir ekonomiden diğerine değişen, ayrı parametreleri olan bir orandır. Bunlar değişirse optimum faktör oranı da değişir. Ekonominin değişkenleri ve parametrelere göre iş gücü yoğun bir faktör oranı da, sermaye yoğun faktör oranı da optimumdur.

Çok açık olarak ortaya çıkması gerekiyor. Olgun kapitalis ekonomilerdeki toplum bilim karanlık ile özgürlüğü birbirine karıştırıyor. Özgürlüğün olduğunu kanıtlayabilmek için almaşıkların var olduğunu göstermek zorunluluğunu duyuyor. Ancak almaşıkların var olduğunu gösterebilmek için de nesnenin kendisini, somutun zenginliğini, karartmaya çare buluyor. Burjuva iktisatının üzerindeki cila tırnakla alındığı zaman altından karanlık ve kararsızlık çıkıyor. Ayrı ayrı optimum ölçek ile optimum faktör oranı, bunu gösteriyor.

Bir arada ele alındıklarında sadece karanlık yoğunlaşıyor. Anlaşılması güç ve çıplak gözlemle çelişen bir tablo ön plâna geliyor. Bu tabloya göre çok büyük ölçekli bir işletmenin sermaye bileşimini çok düşük olarak düşünmek mümkün oluyor. Tabiî tersini de. Hangi sınıflar için yazılırsa yazılsın, kapitalist dünyanın hangi üniversitesinde okutulursa okutulsun, okutulanlarda, en büyük fabrikalarda en geri teknoloji ile üretim yapmayı dışlayan hiç bir önerme yok. Batı iktisat düşüncesine göre en büyük fabrika ile en geri tekuoloji, birarada ve içiçe, barış içinde, yaşayabiliyorlar.

Ancak burada bir karşı görüşe yer var. Şöyle söylenebilir: Ölçek ve sermaye bileşimi sorunları, normal ders kitaplarında

ele alınamayacak kadar 'teknik' sorunlardır ve dolayısıyla doğru ve ayrıntılı bir biçimde ancak özel 'model' ile monografi türünden incelemelerde ele alınabilir. Böyle bir görüşle çıkmak, çok inandırıcı olmasa bile, mümkün. Çok inandırıcı olmaz. Çünkü ders kitaplarıyla model veya monoğrafilerin birbirinden ayrı iki dünya olmalarını düşünmemek gerek.

Fakat yine de görüş görüştür. Görüşe görüş ile karşılık vermekte yarar vardır. Birincisi ile ilgili olarak söylenecek şudur: Sayısı her gün hızla artan 'modeller' arasında bu ilişkiyi sistemlerinin önemlice bir yerine oturtan bir tek model bile bulmak mümkün değil. Bu ilişkiyi ve önemini görenler var. Yalnız bunlar bile modellerini kurup geliştirirken, bir takım basitleştirici varsayımlarla, bu zenginliğe gebe ilişkiyi sistemin dışına atıyorlar.* Çalışmalarını ve iktisatlarını yoksullaştırıyorlar.

Monoğrafi türünden incelemelere gelince, tipik ve daha sonraki tartışmalara başlangıç olmuş olan bir çalışmadan bir aktarma yapmakta sakınca yok. «Teknikler (sermaye bileşimi veya faktör oranı, Y.K.) üretimin ölçeği ile birlikte değişebilir. Bu sorunlarla ilgili olarak firma ve sanayi üretimindeki değişmeleri gözetmek durumundayız. Firma durumunda, rekabetçi güçlerin, işletmelerin büyüklüğünü, ölçek tutumundan bütünüy-

(*) K. N. Raj ile A. K. Sen, büyüme almaşıklarını içeren bir model kurarken işe şöyle başlıyorlar: «Söz konusu ülkenin büyük ölçekli üretimin normal tutumlarından yararlanmak için yeterli ölçüde büyük bir talep yaratacak kadar büyük olduğunu varsayıyoruz. Küçük ülkeler için, bu yazıdaki düşünceler, ancak ekonomik birlikler kurdukları sürece geçerli olacaktır.»

Böylece Raj ve Sen, büyüme almaşıklarını belirleyen en önemli ilişkilerden birisini düşünmeyi reddederek işe başlamış oluyorlar.

K. N. Raj ve A. K Sen, Alternative Patterns of Growth Under Conditions of Stagnant Export Earnings, **Oxford Economic Papers**, Feb 1961, s. 44, dipnot.

e yararlanamıyacak kadar küçük işletmeleri ortadan kaldırarak, control edeceğini düşünmek makuldur. Endüstri söz konusu olunca, yeni ve hızlı gelişen endüstriler için bir istisna düşünülmelidir; ancak böyle bir durumun toplam endüstri içinde önemli olma ihtimali yoktur. Yeni endüstriler bir kenara konluğunda dışsal ekonomilerin, tekniklerde çok ciddi değişiklikere yol açması mümkün değildir.»[3] Görülüyor, Batı iktisatına layalı ayrıntılı çözümlemeler de aynı görüşü tekrarlıyor. Rekabetin, firma ölçeği gibi, sermayenin organik bileşimini de dar bir yelpaze içinde sınırlandıracağı görüşü değişmiyor.

Değişmeme ve değiştirememe at gözlüğü ile bakmaktan leri geliyor, eksik bakıştan doğuyor. Aslında tam ve doğru bir bakış, rekabetçi eğilimlerin ölçek üzerindeki etkisi kadar ve hatta ondan daha çok, ölçekteki değişmelerin rekabetçi eğilimler üzerindeki etkisini araştırmayı gerektiriyor. Böyle bir bakış ise tümüyle önlenemiyor.* Pratik, tüm kapıları zırhlanmış Batı iktisatına, pencereden de olsa, uzanabiliyor.

(*) 1920 yılları Batı iktisat yazınında ölçek büyüklüklerinin fark edildiği yıllar oluyor. Piero Sraffa'nın Economic Journal'*ın 1926 yılına ait cildinde yer alan 'The Laws of Return Under Competitive Conditions' adını taşıyan incelemesi başlangıç sayılıyor.*

Ancak kendisinin bile sürdürmediği bir başlangıç. Ne ilginç, Sraffa Batı iktisat yazınının sınırlarını zorlayan bu incelemesi yerine daha sonraki yıllarda Marx'ı Ricardo'ya indirgeyerek Ricardo'yu neoklasik yapmaya çalıştığı 'Production of Commodities by Means of Commodities' adlı çalışmasıyla ün sahibi yapılıyor.

1930 yıllarında İngiltere'de Joan Robinson, The Economics of Imperfect Competition, *London, 1933; Amerika Birleşik Devletleri'nde E. Chamberlin,* The Theory of

Monopolistic Competetition, *Harvard University Press, 1933 ile klasik rekabetin dışında bir ekonomi olduğunu keşfediyorlar. Keşifleri ölçek büyüklüklerinin farklılığından kaynaklanıyor. Fakat her iki çalışmada da bu farklılıklar mümkün olduğu ölçüde minimal tutulmaya çalışılıyor. Klasik rekabetin dışına çıkma, müşterinin köşebaşı bakkala alışması türünden atalete veya irrasyonaliteye bağlanıyor.*

Bu yüzden ve ideolojik direnme nedeniyle klasik rekabetin dışında bir ekonomi, pratikte bütün yaygınlığına rağmen, Batı iktisat yazınına damgasını vuramıyor. Batı iktisadının dış kapısının dış mandalı olmaktan ileri gidemiyor.

Merhav bunun farkında. Bir yerde şöyle yazıyor: «W. Arthur Lewis, Keynesci kuramı, neoklasik düşüncenin„ 'bir uzun, önemli ve büyüleyici dipnotu' olarak adlandırmıştı. Tam olmayan rekabet kuramı bir diğer dipnottur. Keynesci kuram, neoklasik modelin makro düzeyde tam istihdam dengesinin otomatikliği düşüncesine hitap ederken, tom olmayan rekabet kuramının rekabetçi modelin tek tek firma düzeyindeki yapısal temellerini sarsması rastlantı değildir. Ancak her iki 'dipnot' da neoklasik yapıya düzeltmeler getirmekle yetindiler, bu yapıyı çelmediler.»

M. Merhav, Technological Dependence..., op cit., *s. 67.*

Rekabetten uzak bir ekonomi Batı ekonomi yazınının uzun ve ayrıntılı bir dipnotudur. Ekonomi yazınının dışındadır. Ekonomi eğitiminin de dışındadır. Okutulmasına okutulur, ancak, bir dipnot olarak.

Çok değerli çalışmalara rağmen, İtalyan Paolo Sylos -

Labini'nin çalışması gerçekten çok değerlidir. Yalnız, İngilizceye de çevrilmiş olmasına rağmen kaç üniversitede okutuluyor, kaç dersin okuma listesinde yer alıyor?

Paolo Sylos-Labini, Oligopoly and Technical Progress, *Harvard University Press, 1962.*

Pencereden giren pratik, Batı ekonomi yazımına şeklini vuramıyor. Bu yüzden de anlaşılacağı gibi, Batı iktisadına göre, rekabetçi güçler etkinliklerini göstererek ölçeğin farklılaşması eğilimini ortadan kaldırıyor. Aynı şekilde ekonomide var olan dışsal ekonomiler de kullanılan tekniklerin birbirinden ciddi olarak ayrı olmasını önlüyor.

Batı iktisat düşüncesi iki tip tutum üzerinde aşırı bir vurgulama olarak ortaya çıkıyor. Bunlardan birisi, firma düzeyinde ve ölçek büyümesinden ileri geliyor: İçsel tutum. Diğeri ise firmaların büyüklüğünden bağımsız olarak firmaların bir parçası olduğu sanayiinin büyümesinden doğuyor: Dışsal tutum. Kuşku yok, dışsal tutum da firmalara akıyor. Üstelik akarken de istenen sonuçları sağlamaktan geri kalmıyor.

Yeni bir adla sunulmasına rağmen içsel tutum, Adam Smith'ten beri, bilinçle var. İktisatçılar farkediyorlar ve düşüncelerinin temel taşlarından birisi yapıyorlar. Dışsal tutum, bu adla ve belli sınırlarla, daha yeni bir keşif. Daha yeni olduğu için eksik gidermeyi üstleniyor.ı Dışsal tutum Batı iktisat yazınında adeta bir joker rolü oynuyor. Belli bir takımı oluşturabilmek için ne eksikse onun yerine kullanılıyor.

Bugün Batı iktisatına göre, çok gelişmiş bir sanayi kolu ve bu sanayi kolu içinde minimal, çok küçük, işletmeler düşünmek mümkün. Minimal işletmelerden meydana gelen maksimal bir sanayi tasarlamak mümkün. Dışsal tutumun sayesinde. Bu düşüncenin bir klasik örneği var. Aslında sadece klasik örneği

var. Başka örneği yok. Şöyle: Küçük bahçelerden oluşan bir büyük bahçecilik sanayiinde bazı şanslı girişimciler arıcılığa başlayabilirler. Başlamak için büyük yatırıma gerek yok. Arıların bal yapmaları için ihtiyaç duydukları besinler için de hiç bir harcama gerekmiyor. Bu yüzden de her isteyen istediği ölçüde arıcılık yapabiliyor.* Dışsal tutum, modern zamanlar için bir mucize yaratıyor.

Aslında arı ile çiçek ilişkisine dayanan bu örnekten endüstrileşme sürecinin temel sorunlarına geçişin büyük bir sıçrama olduğunu kabul etmek gerekiyor. Bu sıçrama yapılıyor.** Pratikle hiç bir ilişkisi olmayan bir örnek, somuttan soyuta geçiş için, bir sıçrama tahtası olarak kullanılıyor. Böylece tüm doğruların kaynağı olan somuttan soyuta geçiş somutu çarpıtmanın yöntemi oluyor. Böylece soyutlama aydınlatmanın değil karartmanın aracı oldu.*** Çok zaman olduğu gibi.

Burada şöyle oluyor: Bu ayrım ile, belirlenmesi mümkün olmayan dıssal tutum ile eskiden beri bilinen işbölümünün yaratmış olduğu tutuma verilen yeni bir isimden başka birşey olmayan içsel tutum arasına gereksiz bir Çin duvarı çekilmiş oluyor. Birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki süreç son derece yapay bir zorlama ile birbirinden ayrılmış oluyor.

Halbuki başlangıç işbölümüyledir.**** İşbölümünün artması ise ölçekle ilgilidir. Ancak işbölümünün kendisi ve ölçe-

(*) Aslında buradaki örnekte dışsal tutumun maddi bir niteliği var. Arıların çiçekleri gezerek usarelerini almaları gibi. Daha sonraları dışsal tutum daha da geliştirilirken bu maddi başlangıcından da koptu. Parasal bir nitelik kazandı. Dışsal tutum, bir firmanın kullandığı girdiyi bulmasında, eğer aynı girdiyi kullanan firma sayısı çok ise, karşılaşacağı kolaylık veya ucuzluğa indirgendi.

Dışsal tutumun kavramsal olarak gelişmesi ve bu

kavramın gelişme iktisadında kullanılması konusunda iki 'klasik' inceleme! T. Scitovsky, Two Concepts of External Economies, Journal of Political Economy, *1954 ve M. Flemming, External Economies and the Doctrine of Balanced Growth,* Economic Journal, *1955.*

Bu iki incelemeye bakıp burada söylenenleri kontrol etmek mümkün.

(**) Bilimsel çalışma, hiç kuşku yok, biraz da ölçebilmektir. Yalnız bilimsel çalışmanın özünde ölçülemeyen bir yan olduğunu unutmamak gerekir. Her bilimsel çalışma, olmazsa olmaz sine qua non *olarak ve Osmanlıcanın uygun deyimi ile 'ehem ile mühimi' birbirinden ayırt etmeyi içerir. Neden ne çıkar, veya neden ne çıkmaz, bunu tartamayanın bilimsel çalışma yapmasına imkân yok. Her şey her şeyi etkiler. Hiç kuşku yok. Bilimsel çalışma bütünlüğü görmektir. Ancak bazı etkilerin ihmal edilebileceğini anlamadan bilimsel çalışma yapılamaz. Bazı şeylerden bazı şeyler çıkmaz. Aynı şekilde bütün yeni doğmuş çocuklar birbirine benzerler. Fakat bütün bebeklerin aynı olduğu noktasından hareket edilirse bilimsel çalışma olmaz. Yapmamak gerekir.*

Kuşkusuz, arı ile çiçek ilişkisi bir vakıadır, bir olgu. Yalnız bir ekonomiyi temsil etmez. Bu olgudan bir ekonomi tablosu çıkmaz. Kesinlikle. Kuşkusuz öyle doktorlar vardır ki, ücretli bahçıvanlarından daha iyi bahçıvanlık yaparlar. Ama yapmazlar. Doktor olarak çalışmayı tercih ederler. Bu tercih mantıkidir. Hem bahçıvan ve hem de doktor için. Ancak bu tercihten, Batı iktisadının yaptığı gibi, karşılaştırmalı avantajlar kuramını çıkarıp azgelişmiş kapitalist ekonomilerin tarım ülkeleri olarak kalmaları gerektiği sonucuna ulaşmak olmaz. Fakat Batı iktisadı için 'olmaz' yok.

Batı iktisadı arı-çiçek, bahçıvan-doktor gibi basit ikilemler üzerine kuruludur. Basit ve soysuz örneklerden girift ve gelişmiş organizmalara sıçrar. Bilimsel çaba ve çalışma ise, tamı tamına, aksini gerektirir. «Diğer yapımcılardan farklı olarak bilim havada şatolar kurmakla kalmaz, binanın temelini atmadan çeşitli katlarını inşa eder.» (K. Marx, A Contribution on the Critique of Political Economy, *N. Y. 1903, s. 64-65) Bilimsel yetenek ise, burada görüldüğü gibi, cesareti gerektirir. Doğru, yaygın cereyanların tersi ise, tamamı tamamına tersini söylemeyi gerektirir.

Toplumbilimcinin laboratuvarı somutun kendisidir. Somutun zenginliği ve gelişmişliğidir. Buradan işe başlar. Basitten değil. Yoksuldan değil. Basitten ve yoksuldan işe başlamak bayağı, vulgar, bilim adamının işidir. Bunlar toplumbilime Robinson Crusoe ile başlarlar. İktisat bir toplumbilimdir ve bayağı bilim adamı iktisada toplumsuz başlar. Robinson Crusoe ile başlar. Bir adada tek başına Robinson Crusoe adlı birinin davranışları Batı iktisat yazınının bugün de temelidir. Ne büyük yazık. Ve Robinson Crusoe adındaki adam arı-çiçek veya bahçıvan-doktor basitlemelerinin anasıdır.

Ne güzel söylüyor, Engels; Robinson Crusoe öyküsü «kreşlerin malıdır, bilimin değil» diyor (F. Engels, Anti-Dühring, *Moskova, 1969, s. 199). Ne yazık ki Robinson Crusoe öyküsü kreşlerde bebeklere anlatılacak yerde Batı üniversitelerinin iktisat derslerinde gençlere anlatılıyor. Türkiye'de de.*

Engels'in Robinson Crusoe modeli için söyledikleri, arı-çiçek ve bahçıvan-doktor modelleri için de geçerlidir. Bunların da kreşlerde anlatılması gerekir. Yanlışlıkla ve Türkiye'de de üniversitelerin iktisat derslerinde anlatılıyor.

(***) Dışsal ekonomi veya aynı anlama gelmek üzere dışsal tutum kavramının, büyüme süreci için kullanılmasıyla ilgili yazılar hep Young'un 1928 yılı incelemesine atıf yapar. Batı bilimsel çalışmalarında ise bir kez atıf yapıldı mı, daha sonraki araştırmacı yapılan atıfın kaynağını hiç okumaz. Bir papağan gibi tekrar eder. Halbuki Batı dünyasında da çaplı araştırıcılar, buldukları sonuç ne denli sınırlı olursa olsun, sonuçlarını düzeltici eğilimlere işaret etmeden geri kalmazlar.

Bu kaynakta şunlar da var: «Endüstriyel ilerleme sürecinin yapısını içsel ve dışsal ekonomiler ayrımında gören görüş, zorunlu olarak, kısmi bir görüştür. Bununla söz konusu süreçlerin belirli yanları açıklığa kavuşturulurken, sadece bu yüzden, açıklığa kavuşturulan sorunlara göre önemli olan diğer bazı yanlar karanlıkta bırakılmaktadır.»

A. A. Young, Increasing Returns and Economic Progress, Economic Journal, *1928.*

(****) İktisadın ilk kitabı sayılan Ulusların Zenginliği, *birinci sayfasında ve birinci paragrafında şöyle başlıyor: «Emeğin üretici gücündeki en büyük ilerleme ve becerinin büyük bölümü, hüner ve bunun herhangi bir yere yöneltilme ve uygulama kararı, işbölümünün sonuçlarıdır.» Burada, deyim uygunsa Smith, içsel tutumun, işbölümünden doğduğunu söylüyor.*

Daha sonra 'İşbölümünün Pazarın Genişliği İle Sınırlı Oluşu' başlığını taşıyan üçüncü bölümüne ise şöyle başlıyor: «İşbölümünün doğmasına değişim gücü sebep olduğu için, işbölümünün genişliği her zaman bu gücün, ya da başka bir deyişle pazarın genişliği ile sınırlıdır.»

Adam Smith, The Wealth of Nations, *Edwin Cannan Edisyonu, s. 7 ve 21.*

Smith, işbölümünün pazarın genişliği ile sınırlı oldu-

ğunu söylerken, hiç kuşku olmasın, pazarın genişliği ile sanayiin gelişmişliğini kastediyor. Kuşkusu olanların kuşkularını gidermeleri için üçüncü bölümü okumalarından daha kestirme bir yol yok. Şöyle yazıyor: «Bazı sanayiler var, hatta çok düşük türden, büyük kentlerden başka yerde yapılamaz. Bir hamal, örnek olsun, bir başka yerde iş bulamaz ve geçimini sürdüremez. Bir köy, onun için, çok küçük bir yerdir; bir pazar şehri bile nadiren sürekli iş sağlayacak kadar büyüktür.»

Bunu Smith keşfetmiyor. Smith, bunu, iktisadın içine sokuyor. Aslında bu çok önceden beri biliniyor. Xnophon İsa'dan beş yüz yıl önce yazdığı kitabında şöyle diyor: «Küçük kasabalarda, aynı kişi, sedir, kapı, saban ve masa yapar ve çoklukla aynı zamanda yapı ustasıdır ve yaşamını sürdürecek müşterileri bulduğu sürece de son derece hoşnuttur. Fakat çeşitli işlerde çalışan bir kimsenin, bütün bu işleri yapması mümkün değildir. Fakat büyük şehirlerde, her özel şeyi isteyenler büyük sayılarda olduğu için, bir tek zanaat, bir kişinin yaşamını sürdürmeye yeter. Çokçası bir zanaat bile değil; bir kimse kadınlar için, diğerleri erkekler için ayakkabı yapar. Bazen öyle olur ki, biri sadece ayakkabının dikişlerini yaparak, diğeri sadece biçerek, bir diğeri sadece üst derileri keserek, bir başkası bunların hiçbirini yapmayıp parçaları yan yana getirerek yaşamını sürdürür. Bu yüzden çok dar bir işte çalışan, zorunlu olarak, o işi en iyi bir biçimde yapacaktır.» Aktaran, D. S. Kimball ve D. S. Kimball Jr., Principles of Industrial Organizations, *N. Y. 1939, s. 66.*

Adam Smith, işbölümünün önemini görmüş ve yaymış bir düşünür olarak tanınıyor. Bu dizinin birinci kitabında bunun pek de böyle olmadığını, Smith'in işbölümü ile ilgili görüşlerinin kitabının içinde önemli bir yer tutmadığını gösterebileceğimi sanıyorum.

ğin büyümesi, toplum içinde, ekonominin tümündeki, toplumsal işbölümünden bağımsız değildir. Bundan ayrı düşünülemez. Firma içindeki işbölümünün artması için toplum içindeki işbölümünün artması gerek. Bu ise ekonominin büyümesi demek. Öyleyse iki süreç birbirinden ayrı değil, içiçe. Her türlü tutumun kaynağı olan işbölümünün artması ve giderek işletme sınırlarını aşarak ekonominin bütününe yayılması, dışsal ekonomiyi içeriyor. Tersi de.

Unutmamalı ve bir tarihsel özet gerekli. Tarihte makina yapan bir kesim yok iken de makinalar vardı. Tıpkı terzilerden önce elbisenin olması gibi. Ancak birincisi daha önemli; daha doğurgan. Makina, makina yapan alt-sektörden önce vardı, ama, makinaya olan talebin artması makina yapımıyla uğraşan bir kesimin doğmasına yol açtı. Böylece toplumsal iş bölümü arttı. Ancak gelişme burada durmadı. Makina yapımı kesimi kendi içindeki işbölümünü artırarak yeni ilerlemelere imkân hazırlarken, bu makinaları kullanan çeşitli kesimlere, daha uzmanlaşmış, daha büyük makinalar sağlayarak verimliliğin daha da artmasına imkân verdi.[4] Bir tutum diğerini artırdı.

Fabrika içindeki işbölümü, toplumsal işbölümünden ayrılmaz. Toplumsal işbölümü de fabrika içindeki işbölümünden. Birbirini sürüklerler. Bu, işletme içindeki işbölümünün, daha uygun bir deyimle basit işbölümünün, toplumsal gelişmeden ayrı düşünülemeyeceği anlamına gelir. Bu yüzdendir, işbölümünün sınırı pazarın genişliğiyle sınırlıdır. Pazarın genişliği ise ister tek ülke ölçeğinde isterse uluslararası düzeyde ele alınsın, gelişmeden ayrı değildir.

Bu bir teoremdir. Dün geçerlidir; bugün de. Yalnız dün geçerli olan bir teoremin bugün de geçerli olması, tüm boyutları ile vargılarının aynı kaldığı anlamına gelmez. Eğer aradaki zaman kesitleri birbirinin tekrarı değilse, zaman niteliksel özelliklerini de beraberinde getirmişse, teoremin kendisinde de önemli değişiklikler beklemek ve gözlemek gerek.

İş bölümünün gelişiminde, manüfaktür aşaması bir köprü başı işlevine sahiptir. Manüfaktürden önceki aşamada ve hatta manüfaktür-aşamasına kadar, iş bölümünün konusu, işgücünün kendisidir; uzmanlaşma ile birlikte işgücünün beceri düzeyindeki gelişmedir. Gerçi bu aşamalarda da kullanılan aletler vardır, ve bu aletler iş bölümünün gelişimine paralel olarak iyileşme gösterirler. Fakat, iş yapmada kontrol eden öge halâ işgücüdür. Ancak manüfaktürden sonra, sermaye kesin olarak makina biçimine bürünür, ve ancak bu biçimde sermaye itici ve kontrol edici güç rolüne kavuşur. Bundan sonra, uzmanlaşma, işbölümü, esas itibariyle makinanın işlevi durumuna gelir. Ve giderek, daha çok iş bölümü, daha çok uzmanlaşma artık ayrılmaz bir biçimde daha geniş bir pazarı zorunlu kılar.

Şimdiye dek yapılan tartışmaların sonucunda açık olması gereken noktalar şunlardır: Bir kez, ileride daha ayrıntılı olarak değinileceği gibi, bir işletme için ölçek tutumunun söz konusu olabilmesi, bu içsel tutumu yaratan sermaye araçları için geniş bir kullanma alanının var olmasına bağlıdır. Çünkü, içsel tutumun kendini gösterme durumu aynı zamanda üretim araçlarının büyük ölçekli ve uzmanlaşmış olduğu dönemdir. İkinci olarak, bir işletmede ölçekden doğan tutumun başka bir adı olan uzmanlaşma, diğer işletmelerdeki uzmanlaşmadan ayrı düşünülemez. Bu karşılıklı uzmanlaşma ilişkisinin aynı endüstri kolunda olması gerekmez. Birbiri ile alışverişi olan birbirini üretim araçları bakımından tamamlayan kollarda olması zorunludur. Bu yüzdendir ki, her bakımdan düşük üretici güçler düzeyini yansıtan bir ekonomide ölçek büyüklüğünden yararlanacak tek tek işletmeler kurma olanağı ya çok azdır, ya da yoktur: «Bir ürün, bir fabrika, veya işletmenin üretimi genişledikçe, iş gücü ve sermaye araçlarının uzmanlaşması için gerekli olanaklar artacaktır; artırılan ürün, sadece bir fabrika için değil, fakat dışardan alınan materyal ve servisleri sağlayanlar içinde daha büyük uzmanlaşma olanakları sağlıyacaktır.»[5]

Bu sonuç İngiltere ile ilgili bir monoğrafide yer alıyor. Amerikan iktisatçısı Stigler, Adam Smith'in işbölümü ile ilgili teoremini başlık olarak seçtiği incelemesinde şunları ekliyor: «Şimdilerde diğer ülkelerin yaygın bir biçimde Amerikan üretim yöntemlerini taklit ettikleri görülüyor ve muhtemelen 'geri' ülkelere bizim en yeni makina ve yöntemlerimiz gönderiliyor. Ancak, şimdi gayet açık olan teze göre biz, çoklukla, dar bir ölçekte endüstrileşme için ciddi olarak elverişsiz bir model durumundayız. Bizim süreçlerimiz, böyle bir temel üzerinde ekonomik olmayacak kadar uzmanlaşmıştır. Kendi ülkemizde her zaman için hazır saydığımız geniş yan sanayiler ağı küçük ekonomilerde mevcut olmayacaktır.»[6] İlişki daha açık olarak ortaya çıkmaya başlıyor.

Ortaya çıkacak ilişkinin Sovyet endüstrileşme sürecinin, daha da önemlisi, Sovyet iktidarının karşılaştığı ekonomik sorunlara neoklasik açıdan bakmanın anlamsızlığını anlamaya büyük yardımı olacak. Bu yüzden görülebilen bütün boyutlarını ortaya çıkarmak gerek. Boyutlar sadece yardımcı endüstrilerin, teknik deyimi ile yan sanayilerin olup olmaması değil. Aynı zamanda çeşitli teknolojilerin eşitsiz gelişme süreci içinde ve tarihin bir noktasında çeşitli taleplerin belli bir hacme ulaşıp ulaşmaması sorunudur. Meksika ve Porto Riko imalat sanayilerini inceleyen bir araştırıcı sorunun bu boyutunu yakalıyor ve neoklasik iktisatın kavramları ile ifade ediyor. Araştırıcı Strassmann, Meksika ve Porto Riko'da metal işleyen sanayilerin, kendileri için çok büyük sayılabilecek ölçüde çelik talep etmelerine rağmen, bu taleplerin çelik sanayi için yeterli olmadığını gözleyerek şu sonuca varıyor: «Meksika'da hacmin küçüklüğü veya hiç olmaması, içsel ekonominin oluşumunu durdurarak, dışsal ekonomiden gelebilecek yararları fülen önlemektedir.»[7] İlişki gerçekten karşılıklıdır ve neoklasik dünyada tasarlanan kolaylıktan çok uzaktır.

Demek olmaktadır ki teknolojik düzeyde, dışsal tutum diye bir olgunun varlığından söz etmek mümkün değil. Görünüş-

te olan şey, öze inildiğinde kaybolmaktadır. Görünüş, öz yerine alınmakta ve görünüş üzerine yeni yapılar kurulmaktadır. Bu eğer bir yere götürürse, bu yer gidilmesi gerekli yer olmaktadır. Buna da şaşmamak gerekir. Çünkü, görünüşe dayanarak bazı geçerli sonuçlara ulaşmak mümkün olsa idi, bilim diye bir çabaya ihtiyaç duyulmazdı.

Bu, yöntemsel uzantıları olan sorun ile ilgili olarak geçerken söylenecek olanlar şunlar: Dışsal tutum kategorisini ortaya çıkartan alışkanlık, enstantane fotoğraf çekme alışkanlığı. Enstantane resimlerde, çeşitli öznelerin, bir an için, birbiriyle olan ilişkileri görülür. Bunların zaman içinde karşılıklı ilişkileri görülmez. Fakat asıl önemli olan, zaman içinde karşılıklı etkilenme sürecidir. Bu ise, enstantane resim almak yerine, zaman içinde devamlı gelişmeyi izlemek ile mümkün. Ancak bu yapıldığı takdirde, bütünün çeşitli kesimlerinin birlikte büyüme zorunluluğu; ve sadece birlikte büyüme zorunluluğu değil, birbirlerini etkiliyerek, zorlayarak ve birbirleriyle organik bağlar kurarak büyümeleri süreci ortaya çıkar. Böyle bir bakış açısından elde edilecek sonuç, resim çekerek elde edilecek sonuçtan farklıdır ve hatta birbirinin tersidir. Örneğin, dışsal tutum kavramının vargısına göre yeni ve büyük bir işletme kurabilmek için, bu işletmenin ürünlerini kullanabilecek ya da bu işletmeye bazı yarı-bitmiş ürün sağlayacak, küçük, geri, fakat bütünü ile elc alındığında uygun büyüklükte işletmeler kümesinin bulunması yeterlidir. Fakat, geliştirilen düşünceye göre, böyle bir işletmeler kümesinin bulunması yeterli olmadığı gibi, yeni ve büyük işletmenin kurulmasına engel olarak da ortaya çıkabilir. Bu durumda büyük işletme kurulabilir; fakat bu, teknolojik bakımdan yeni olamaz.*

(*) Bu söylenenler küçük ve geri işletmelerin egemen olduğu bir ekonomiyi gözetmektedir. Büyük ve ileri işletmelerin egemen olduğu bir ekonomide küçük ve geri işletmelerin «uydu» olarak değerlendirilmesi durumu ayrı.

Özetlenecek olursa, içsel tutumun gerçekleştirilebilmesi, dışsal tutum denilen görünüş olgusunun varlığı için gerekli bütün koşulların sağlanmış olması ile mümkün. Bu yaklaşım, dışsal tutumu yararlı ve gerekli bir kavram olmaktan çıkarmaktır. Böylece önemli bir sonuca ulaşılmış olunmaktadır. Yalnız henüz burada durmamak gerekir.

Büyük ölçekten tutumun doğmasını sağlayan etken büyük ölçek ile uzmanlaşmış sermaye araçlarının kullanılma imkânının yaratılmasıdır. Bir başka deyişle, büyük ölçekle gerek işletme içinde ve gerekse toplumsal ekonominin bütününde işbölümü ileri bir aşamaya ulaştırılmış olmaktadır. Önemli olan da budur. Çünkü, üretim araçlarının verimli kullanımını belirleyen özellik iş bölümünün ulaşmış olduğu düzeydir.

Buraya geldiğinde ortaya çıkan sorun, ölçek ile birlikte sermayenin organik bileşiminin arttığının gösterilmesidir. Ve bu sorun yalnızca kuramsal değildir. Şu anlamda: Kuramsal olarak sorunun konumu oldukça basit ve mantikidir. Her makina kullanımı canlı işgücü yerine birikmiş işgücünün payını artırıyor. Her yeni kullanılan makina, daha öncekine göre, daha az gider ile ürün veriyor. Bu, işgücünün verimliliğinin artması demek oluyor. Başka bir deyişle, canlı işgücü gittikçe artan ölçüde birikmiş işgücü ile birleşiyor. Birikmiş işgücü ise canlı işgücünden daha verimlidir; çünkü, yeni teknikleri içerir ve canlı işgücünün verimliliğini artırır.

Bu söylenenler Marx'ın iktisatının elifbesidir. Ancak söylenenleri modern iktisatın yeni tekniklerinde de «okumak» mümkündür. İnput-Output çözümlemelerinin pratik bulgularıyla da söylenenleri tekrarlamak imkân dahilindedir. Marx'ın çözümlemesi input-output tekniklerine uzatılacak olursa, verimlilik ve dolayısıyla fert başına gelir arttıkça, birim ürün başına kullanılan aramalları miktarının artmasını beklemek gerekir.

Amerikan kalkınma iktisatçısı Chenery'in bir çalışması, tablo halinde ve özet olarak, beklenen veriyor. Çeşitli ülkeler

gelirlerine göre sıralanınca birim ürün başına kullanılan aramalları miktarı, gelir artışına paralel olarak, artan bir görünüm alıyor. Artan yalnızca bu değil. Artışı meydana getiren, imalat kesimi ürünleri oluyor. H. Chenery özetliyor: «Fert başına gelir artarken, bir seri yapısal değişmeler oluyor ve bunların bileşik etkileri sonucunda imalat ürünlerine olan ara talep çok hızlı bir biçimde artıyor.» Chenery, şu gözlemi de ekliyor: «Toplam üretim içinde ara malları talebinin payı, ara malları kullanımındaki artışı sağlamak için gerekli toplam sermaye birikimi oranını düşük göstermektedir.»[6] Gerçekte yatırımın çok büyük bir bölümü üretimin içinde kullanılacak ürünlerin yaratılmasına gitmektedir.

Öyleyse verimlilik artışı ile sermaye bileşiminin, başka bir deyişle bağlı, İngilizce karşılığıyla fixed, ve dönüşen, yine İngilizce karşılığıyla circulating, sermayenin artışını birlikte görmek gerekiyor. Ayrıca her yeni sermaye, burada makina, yerini aldığı sermayeden, yine makina, daha büyük oluyor.

Bu işleyişin sonucu olarak, ölçek büyüdükçe, sermaye bileşimi artar. Daha doğru deyişle, sermaye bileşimi arttıkça ölçek büyür. Fakat, esas süreç bu olmakla birlikte, genel kabul görmez. Bu bakımdan söz konusu ikilemin ampirik olarak da gösterilmesi gerekir.

İstatistiklerin kullanımına geçmeden önce, bazı kavramsal ve istatistiklerle ilgili ayıklama ve uyarılara ihtiyaç doğmaktadır. Bu, özellikle, bazırlanmış istatistiklerden yararlanıldığında bir zorunluluk olmaktadır. Burada da hazır istatistikler kullanılacaktır.

Fabrika veya firma ölçeği, ürün veya sermayenin büyüklüğü, ya da işçi sayısına göre verilebilir. Aradaki seçim, eldeki soruna bağlıdır. Ölçek ve sermaye yoğunluğu ilişkisi araştırılırken özellikle uç aralıklar söz konusu olduğunda, en az elverişli olanı sonuncu ölçüt. Çünkü, yukarıda da söylendiği gibi, maki-

na ve dolayısıyla ölçek büyüdükçe, makinanın canlı iş gücünün yerini alma eğilimi daha çok belirginleşebilir. Fakat, bulunan ve kullanılan istatistik bilgilerin çoğunluğunun bu türden olduğu, şimdiden, belirtilmeli.

Bu arada şu da söylenmeli: Şimdiye dek, sermayenin organik bileşimi ve sermaye yoğunluğu kavramları birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldı. Aslında kavramlar, farklı olguları gösterirler. Bir kez, sermayenin organik bileşimi, sabit sermayenin değeri ile işgücü değeri arasındaki bir ilişkidir. Sermaye yoğunluğu kavramı sadece bağlı sermayeyi gözetir; dönüşen sermayeyi, daha doğru bir deyişle, ham madde ve benzerlerini dışarıda bırakır. İkinci olarak, sermayenin organik bileşimi, her zaman için, değer cinsinden bir ilişki olduğu halde sermaye yoğunluğu için böyle bir zorunluluk yoktur.

Sermaye yoğunluğu, tanımlanması kolay olan bir kavramdır; şu şartla ki, sermaye kavramı üzerinde anlaşılmış olsun. Yalnız, batılı iktisatta sermaye kavramı ve ölçülmesi konusunda bir anlaşma olmadığı son derece açık. Muhasebe kayıtlarındaki değer, kârların zaman içinde iskontosu ile elde edilecek büyüklük, yerini almak (replacement) için yapılacak üretimin gideri gibi çeşitli öneriler var. Bunların tartışılma yeri burası değil. Ve tartışmaya girmeden bir seçim yapmak da mümkün: Kullanılabilir sermaye ölçüsü beygir gücüdür. Fakat burada da ön uyarı gerekli. Çünkü uzun bir zaman aralığında beygir gücünü şaşmaz bir ölçü olarak kabul etme olanağı yok. Çünkü teknik ilerleme ile birlikte aynı beygir gücü, zamanın farklı noktalarında farklı kullanma değeri, başka bir deyişle farklı iş yapma yeteneği verir. Teknik ilerlemenin anlamı da budur. Aynı beygir gücü farklı teknik ilerleme aşamalarını yansıtan makinalarda farklı iş yapma kapasitesini ortaya çıkarır. Bu bakımdan uzunca bir zaman aralığında kullanılması yanıltıcı olur.

Fakat berhalde beygir gücü sermayenin ölçüsü olarak alınacak olursa, sermaye yoğunluğunu işçi başına beygir gücü ola-

rak tanımlamak gerekir. Bulunabilecek istatistikler arasında en geçerlisinin bu olduğunda kuşku olmamalı.

Bununla birlikte şimdiye dek derlenmiş istatistiklerin çok büyük bir çoğunluğunun böyle olmadığı bilinmektedir. Özellikle sermaye olarak muhasebe kayıtlarında görünen değerin alınması genel uygulamadır. Halbuki böyle ölçülmüş sermaye, sermayenin ne değişim ne de kullanma değerini yansıtır ve dolayısıyle kullanılabilir bir kavramın göstergesi olamaz. Aynı biçimde, ücret ödemelerini de işgücünüu karşılığı olarak kullanan istatistiklere de rastlamak mümkündür.

Böylesine istatistiklerden kuramsal geçerliliği olan sonuçlara ulaşmak olanağı azdır. Ve böyle istatistikler, özellikle aşağıdaki durumlarda daha büyük sakıncalar yaratırlar. Bir kez, bilgiler büyük ortalamalar olarak verilirse. Bu durumda, üretim araçlarının teknolojik özellikleri gözden uzak tutulmuş olur. İkinci olarak, bilgiler uzun bir zaman aralığını kapsarsa. Bu durumda, özellikle zaman aralığının başlarında üretime giren sabit sermaye, eğer para cinsinden ifade edilmiş ise, değeri yansıtmaktan çok uzaktır. Sermaye araçlarının değeri, zaman aralığının sonundan başlayarak geriye doğru artan ölçüde, abartılmış olur.

Bu nokta üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü, basit görünen bu noktanın doğru bir biçimde konmaması veya bunun istenmemesi çok daha büyük yanlışlıklara kaynaklık etmektedir. Başka bir deyişle, yanlış kavramlar, geçersiz ölçüler ile birleşince, yanlış ve geçersiz kuramlar kaçınılmaz olmaktadır.

Basit gerçek şudur: Her yeni makina, eninde-sonunda, başka bir makinanın yerini alır. Yeni makina teknik ilerlemeyi içerir; aynı ürünü daha az toplam gider ile yaratır. Aksi halde, özellikle ekonominin gelişimi belli bir boyuta ulaştıktan sonra, yeni makinayı uygulamak ne gereklidir ve ne de mümkündür.

Bu yüzden her makinanın üretime sokuluşu, mevcut makinaların ve sermayenin değerden kaybedişi anlamına gelmektedir. Bunun içindir ki «teknolojik değişmenin kendisi, doğru ölçül düğünde, sermaye stokunda bir düşüşü doğurur.»[9]

Teknik ilerlemenin ekonomik olarak küçülttüğü mevcut sermaye stoku, kayıtlardaki büyüklükleri ile gözetildiği sürece elde abartılmış bir sermaye dizisi var, demektir. Doğaldır ki abartma, eşit ve devamlı bir teknik ilerleme söz konusu ise, bakış noktasından gerilere doğru gidildikçe, artacaktır. Bu yüzden bakış noktasında, başka deyişle yakın zamanlarda, kayıtlardaki büyüklüklerin ekonomik büyüklüğe göre şişkinliği çok daha fazladır. Çünkü, geçmiş yılların aşırı kayıtları birikmiş olmaktadır.

Aslında sermaye mallarındaki fiyat endekslerinin bugünkü düzeyi, bu kavramsal sakıncaya, istatistik bir boyut daha eklemektedir. Sermaye stokuna eklenen yeni makinaların fiyatlarındaki artışlar, doğrudan fiyat artışları ile yeni makinalardaki nitelik değişmelerinin teknik ilerleme, birleşik etkilerini göstermek durumundadır. Bir sermaye dizisi elde edebilmek için yeni eklemelerdeki fiyat artışlarını ayıklamak, fakat nitelik değişmelerini ve bu değişmelerden dolayı makina biriminin toplam değerindeki artışları saklı tutmak gerekir. Makina biriminin toplam değeri, daha büyük bir iş yapma yeteneği getirdiği sürece artar. Bu makina, diğer giderlerde ve dolayısıyla üretimini sağladığı ürünün birim giderlerinde düşüşe yol açacağı için kullanılma konmaktadır. Ve eğer eklenmeleri ile üretime yeni ve daha büyük iş yapma gücü sokuluyorsa, bu, makinanın değer büyüklüklerinde görülmelidir. Çünkü önemli olan kullanım değeri veya üretim gücündeki net artıştır.

Halbuki şimdiye dek, fiyat artışları ile nitelik değiştirmelerinin yol açtığı değer artışlarını birbirinden ayıracak yaklaşımlar geliştirilmiş olmaktan uzaktır. Endeks sayıları yapma tek-

niğinin bu önemli sorunu, çözüme kavuşturulmamıştır. Bu sorun, tüketim araçlarında, çok karışık uzantılara sahip olmayabilir. Hatta bazı üretim araçlarında da. Buğdayın, çeliğin veya çimentonun standartları veya nitelik özellikleri, kullanılabilir titizlikle saptanabilir ve gözetilebilir. Fakat aynı şeyi makinalar için söylemek mümkün değil. En sıradan olan otomobilin çeşitli marka ve aynı markanın çeşitli modelleri alındığında, bunların aynı otomobil olmadığı kolayca kabul edilebilir. Fakat, farklılık neresidedir ve hangi ölçüdedir? Bu soru, kolayca cevaplandırılamaz. Cevaplandırılamadığı için de, nitelik değişmelerinin çok büyük bölüğü fiyat artışı, olarak hesaba katılır. İnandırıcı bulgular bunun böyle olduğunu gösterir.[10]

Bunun sonucunda şu olmaktadır: Bir yandan, mevcut sermaye stoku abartılırken, diğer yandan, yeni eklemeler küçük gösterilmiş olmaktadır. Dolayısıyla da elde edilen sermaye dizisi, sermayenin iş yapma yeteneğini gerçekçi bir biçimde yansıtmaktan gittikçe uzaklaşmaktadır. Halbuki, önemli olan dizi değil, üretimde iş yapma yeteneğidir.

Üçüncü olarak, böyle istatistiklere dayanarak, örneğin, işletme büyüklüklerine göre araştırmalar söz konusu olduğunda, yakın aralıkların karşılaştırılmasında kuşkulu sonuçlara varmak olasılığı yüksektir. Kuşkulu sonuçlar, özellikle, birbirine yakın ve en üst aralıkların karşılaştırılmasında ortaya çıkabilir. Örneğin, işletme büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişki görülmek isteniyorsa, işletme büyüdükçe verimliliğin arttığını, fakat en son dilimlere gelince, düşüş eğilimi gösterdiğini saptamak mümkündür. Bundan en büyük işletmelerin 'optimal' olmadığı sonucu çıkartılabilir. Fakat böyle bir sonuca ulaşmakta acele etmemek gerekir.

Çünkü, bu görünüşün altındaki özde, işletme içindeki bazı makina ve ekipmanın, dolayısıyla, işletmenin sermayesinin

bir bölüğünün kullanılmaması olgusu yatar. Bu olgu en çok büyük işletmelerdedir.

Bu olguya yol açan neden ikilidir. Biri ekonomik yapının bütünlüğünden ileri gelir. Üretim araçları üretimi arttıkça üretim araçları ihraç olanakları azalma eğilimi gösterdikçe, kurulu üretim araçlarının az kullanılmı kaçınılmaz olur. Böyle bir durum sadece bunalım zamanında kendini göstermez. Bunalım zamanlarında, az kullanım derinleşir. Bunalım zamanlarında az kullanım ile ilgili bilgiler su yüzüne çıkar. Yalnız bu durum, az kullanımın devamlı bir özellik olduğunu gölgelemeye yetmez; yetmemelidir: «Yatırım ve işletmelerin var olduğu ve fiyat sistemine göre ölçütlenmiş her toplulukta, mevcut endüstriyel fabrika ve işçilerin bütünüyle ya da kısmen, fakat alışkanlık olarak düşük kullanılmaları vazgeçilmez koşul olarak ortaya çıkar. Bu olmaz ise, yaşantıyı sürdürmeye yarayan koşullar yok olur. Demek olmaktadır ki, böyle bir toplumda, uzunca bir zaman aralığında, endüstriyel sistemin tam kapasite ile çalışmasına müsaade edilmez. Aksi takdirde, durgunluk ve bunun sonucu olarak bütün sınıflar ve insanlar için yokluk kaçınılmaz olur. Kârlı iş gerekleri tam kapasite kullanımını hoşgörü ile karşılıyamıyacaktır. Bu yüzden de, üretimin bız ve hacmi, mevcut kayuakların, ekipman ve iş gücünün çalışma kapasitesi ya da topluluğun tüketim malları ihtiyacına göre değil de, piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır. Sonuç olarak da, fabrika ve işgücü için her zaman bir kullanmama marjı olacaktır.»[11]

Olgunun bu nedeninin sistemin bütünü ile ilgili olduğu söylendi. Bu sistemin söz konusu özelliği şu: Herhangi bir endüstri kolunda üretim araçları bir tek işletmenin elinde toplanmamıştır. Aynı kolda birden fazla büyük işletme vardır ve bu işletmeler aynı pazara göz dikme durumundadırlar. Pazarın büyümesinin sınırları vardır; fakat bu sınır, teknolojinin gelişimi ile ortaya çıkan işletme ölçeğinin büyüme sınırından dardır. Çünkü belirli sınırlar içinde büyüyen pazar bu işletmeler ara-

sında paylaşılmaktadır. Bu yüzden de, her yeni teknik kullanmada kullanılmayan kapasite yaratmak kaçınılmaz olmaktadır.

İkinci neden yukarıdakinin bir anlamda zorunlu sonucu olmaktadır. Bu, bir yanda, pazarın sınırlılığından; diğer yanda ise, bir firmada kullanılabilecek makinaların bölünmezliğinden ileri gelmektedir. Bölünmez olan ve belirli kapasitelere sahip çeşitli ekipmanları bir arada kullanmak, pazarın sonsuz büyümesi varsayılamaz ise, devamlı olarak fabrika içinde az kullanılan makina ve ekipmanların bulunmasına yol açar: «Firmanın kaynaklarının kullanımında 'denge' sağlama çabaları, devamlı olarak uzaklaşan hedefe asla ulaşamayacağı için, bazı kaynak-

(*) Bu konuda Paolo Sylos-Labini'nin söyledikleri şöyle:

«Böyle firmaların (başka kollardaki büyük firmaların) girişinin başlıca engeli pazarın büyüklüğüdür: Genişleyen bir pazarda, bu engel, gücünün bütününü veya bir bölüğünü yitirir. Mamafih, eğer pazar genişliyor veya pazarın genişlemesi bekleniyorsa, mevcut büyük firmalar hem başka kollardaki büyük firmaların ve hem de yeni küçük firmaların girişlerini engellemek için bazı önlemler alabilirler; bu amaçla fiyatları düşürebilir ve başlangıçta tam kapasitede kullanılmayacak, fakat pazarın genişlemesi devam ettikçe tam kullanıma konabilecek işletmeler kurabilirler. Mevcut büyük işletmelerin, pazar belirli bir büyüklüğe ulaşmadan önce bilinen tekniği uygulamayı zahmete değer bulmamaları da mümkündür; pazarın ilerleyen bir biçimde genişlemesi, yeni fabrika hâlâ tam kapasitede kullanılmayacak da olsa, o tekniği, bir noktada kullanmayı kârlı duruma sokabilir.

P. Sylos-Labini, Oligopoly and Technical Progress, *Harvard University Press, 1962, s. 61-62.*

lar devamlı olarak, sadece kısmen; bazıları da firmanın genişlemesi bakımından bir sınırın olmadığı duruma göre, daha az etken bir biçimde kullanılacaktır. 'Boşa' akan kapasite, yan ürün olabilecek, fakat «firma onları satmayı ve dolayısıyla onların kârlı bir biçimde kullanılmasını örgütlemeyi beceremediğinden gerçekte israf sayılan ve bir kenara atılan veya yığılan kaynaklardan elde edilmesi mümkün olanlardan, üretim sürecinin ve yönetici kadronun çeşitli noktalarındaki aylak adam ve makina saatlerine kadar uzanır.»*

Makinalar arasındaki dengesizliğin saptanması, önemli ve yeni açıklıklara gebe zengin bir saptamadır. Vargıları, zamanın belli bir noktasında ve fabrika içinde kullanılmayan kapasite yaratmasıyla sınırlı değil. Eğer neoklasik dünyanın dili ile konuşulacak olursa makinalar arası dengesizlik statik bir saptama olmaktan çok uzak. İşletme düzeyinde ortaya çıkan ciddi sorunların başında yer alıyor. Sorun ise çözümü zorluyor. Statik dünyada bir sorun varsa bunu çözmek için mutlaka dinamik olmak gerek. Mutlaka statik dünyayı değiştirmek gerek. Neo-

(*) *E. T. Penrose*, The Theory of the Growth of the Firm, *N. Y. 1959, s. 70-71. Merhav şunları ekliyor: «... Mevcut kaynaklar stoku, büyük ölçüde uzmanlaşmış ve bölünmezlik özelliğini taşıdığı için, dengenin daralma yolu ile sağlanması mümkün değildir. Bu sadece zarar doğurur. Bu durumda sadece, yeni kaynaklar ekleme yolu ile dengeleme kapısı açık olmaktadır. Fakat bunlar üretime konur konmaz, yeni dengesizlikler yaratılır; süreç hiçbir zaman son bulmaz: Bir amaç için denge kurulduğunda hemen yeni bir dengesizlik ortaya çıkar.»*

M. Merhav, Technological Dependence..., op. cit., *s. 85.*

klasik dünyanın çözümsüzlüğü buradan kaynaklanıyor. Statik bir sorun saptamasına statik bir çözüm arıyor.

Teknoloji ve sanayi tarihi ise tersini işaret ediyor. Zamanın belli bir kesitinde ortaya çıkan dengesizliğin ancak dinamik olarak ve çok zaman da, yeni dengesizliklere gebe değişikliklerle çözülebileceğini gösteriyor. Statik dengesizliğin yeni dengesizliklere gebe değişikliklerle çözümü gelişmeyi içeriyor. Gelişme böyle ortaya çıkıyor.

İngiliz sanayi devrimi ile özdeş tutulan tekstil teknolojisindeki gelişme bu söylenenlere tanıklık ediyor. Artık çok açık olarak ortaya konmuş durumda; 'sanayi devrimi', iğirme ile dokuma makinalarının, istenirse buna iğirme ve dokuma departmanları da denebilir, dengesizliğinden doğdu. Tekstil sanayiindeki icatlar, çok basite indirilirse, mekik ile dokuma tezgâhı teknolojilerinin karşılıklı dengesizliğinden doğdu.[12] İğirme, aynı anlama gelmek üzere mekik teknolojisinde, bir buluş dokuma tezgâhını geride bıraktı. Dokuma tezgâhındaki yeni bir buluş yeni bir mekik arayışına yol açtı. Zorladı.

Tekstil, bir; demir-çelik, iki. Demir-çelik sanayii tarihçisi olarak tanınan tutucu iktisat tarihcisi T.S. Ashton şunları yazıyor: «Onsekizinci yüz yılda tekstil endüstrisinde gelişme, iğirme ve dokuma gibi iki ardışık süreç arasında bir yarış biçiminde oluşmuş iken, demir endüstrisindeki gelişmeyi daha çok yandan ve rakip iki süreç olan döküm ve dövme arasındaki bir mücadele şeklinde düşünmek gerekir. Bu mücadelede zafer, yavaş fakat sürekli olarak, döküm lehinde gelişti.»[13] Teknolojide eşitsiz gelişme temel özellik haline geliyor.

Tekstil, bir; demir-çelik, iki; ve takım tezgâhı, üç. Takımtezgâh tarihini incelerken gerçekten iktisata yaklaşan, daha sonra Birleşik Amerika'da akademik merdivenlerde yükselirken iktisattan uzaklaşan Nathan Rosenberg de, takımtezgâh, İngilizce machine-tool, Rusca stanok, tarihinin incelenmesinden şu

sonuçları çıkarıyor: «*Makinalar arası* ilişkide dengesizlik kavramı, onsekizinci yüzyılda İngiliz tekstil endüstrisini anlamak için yapılacak her girişimin, gerçekten de, *rigueur*'üdür. Kay'ın uçan mekiğinin iğirme işlemlerinin hızlandırılması ihtiyacını doğurmasında olduğu gibi. Biz ileri sürüyoruz ki, *bir tek kompleks makina veya işlemde,* parçalar arasında daha büyük dengesizlikler sık sık ortaya çıkmaktadır. Burada teknolojik dengesizlik kavramı yararlı olabilir... Öyle ki tek bir iyileştirme, kendi gelecek sorununu *hazırlar,* o da yeni değiştirme ve revizyonu zorunlu kılar.»[14] Tekstilden demir-çeliğe ve buradan da makina yapan sanayiye doğru teknoloji geliştikçe ilişki ve sorun daha da netleşiyor.

Makinalar arası dengesizliğin var olduğu apaçık görünmektedir. Önemli olan bunu tartışmak değil. Önemli olan, bu dengesizliğin vargıları. Zamanın belirli bir kesitinde, bu dengesizlik, daha çok yeni gelişmelere yol açmıştır. Klasik rekabet koşullarının geride bırakıldığı, büyük işletmenin egemen olduğu başka bir zaman kesitinde ise, yeni olsalar da, makinaların az kullanım olgusunu doğurmaktadır. Bu olgu ise, daha çok büyük işletmelerde görülür. Çünkü, daha çok makina kullanan işletmeler bunlardır.

Özetlemek gerekirse, ölçek ve bileşim arasındaki ilişkiyi gösteren istatistiklerin yorumlanmasında, üç nedenle dikkatli olmak gerekmektedir. Bir kez, kesimlerin teknolojik özelliklerini gizleyen büyük ortalamalar ilişkiyi saptırırlar. İkinci olarak sermaye dizileri, sermayenin iş yapma gücünün bir endeksi olmaktan uzaktır. Üçüncüsü ise, asıl önemli olan işe koşulmuş makina ve ekipmanlardır. Fabrika içinde olup da ve öylece kaydedilmiş fakat kullanılmayan, veya az kullanılan makina ve araçların, doğru ilişkiler aranırken, gözetilmesi gerekir. Mevcut istatistiklerde bu yapılmaz.

Bu yüzden, kullanılan istatistiklerden, temel ilişkinin tam bir doğrulanmasını beklememek gerekir. Eğer istatistiklerde

böyle bir doğrulama elde edilecek olursa, bu durumda, ilişkinin temelli oluşundan kuşku duymak zorunluluğu vardır.

Yalnız, bütün bu söyleneuler, esas olarak, zaman dizileri için geçerlidir. Mühendislik kestirimlerine (proje hazırlama) dayanan bilgilerde ise, temel ilişkiyi olduğu gibi gözlemek imkânı var. Böyle bir şeyin varlığı, söylenenler için ikinci bir doğrulayıcı olacaktır.

Bulgular ve Eğilimler

İstatistiklerin sunuluşuna, tarih içinde, imalât ile özdeşleşmiş bir kesim ile başlamakta yarar var: Tekstil.[15]

TABLO : *1*

PAMUKLU TEKSTİL SANAYİİ

Üretim Yöntemi	Sermaye-Üretim Oranı	Sermaye Başına Çalıştırılan İşçi
1. Modern İşletme (büyük ölçek)	1.9	1
2. Güç kullanan tezgâh (küçük ölçeği)	1.5	4
3. Otomatik tezgâh (ev «cottage» ölçeği)	1.1	13
4. El tezgâhı (ev ölçeği)	0.8	34

Tekstil kesimi için saptanan ilişkiyi ekonominin diğer bütün kesimleri için de bulmak gerekiyor. İkinci tablo,[16] Amerikan ekonomisi için, gerekeni yapıyor. Burada ölçeğin büyümesi ile sermaye yoğunluğu arasındaki ilişki görülüyor. İşçi başına kullanılan elektrik enerjisi sermaye yoğunluğunun ölçüsü sayılıyor.

Bir eğilim olarak ölçek ile sermaye yoğunluğu beraberce artıyorlar. İkinci tabloda 147 gözlem var. Bunlardan sadece 21

gözlem, saptanan eğilime ters düşüyor. Yalnızca 21 gözlemde fabrika ölçeği bir aralıktan diğerine geçerken, sermaye yoğunluğu artmıyor. Bu 21 gözlemin altısı, ilk aralıktan ikinciye geçerken gerçekleşiyor. Böyle bir durumun, en küçük ölçekli, burada 5 işçiye kadar, fabrikalarda fabrika sahiplerinin de çalışıp ücretli işçi sayılmamalarından ileri gelmesi mümkün. Ancak ters düşen gözlemlerin arkasındaki olgu ne olursa olsun tablo bütünüyle aranan eğilimi doğruluyor.

İngiliz iktisatçısı S. Florence'in kitabının adı, 'İngiliz ve Amerikan Sanayiinin Mantığı'.* İlginçtir, 'sanayiinin mantığı' denilince, en azından bir zamanlar ve neoklasik mantıkla bozulmamış kafalarda, sermayenin bileşimi ve ölçeğin büyüklüğü doğuyor. Bu kitaptan bir tabloyu buraya aktarmak gerekiyor. Yararlı olacağı için.

Tablo, İngiliz ve Amerikan sanayilerinin ikili ilişkilerini çıkarıyor.[17] Bir tarafta mekanizasyon düzeyi var. Adam başına beygir gücü, HP, ile ölçülüyor. Fabrikaların montaj departmanları ile temel üretimi yapan departmanlar ayrı ayrı saptanıyor. Bu, doğru ve değerli bir ayırımdır. Sanayiinin mantığı veya yapısı ile ilgilenenler, montaj türünden yardımcı departmanlarla temel üretim departmanlarının teknolojilerinin birbirinden ayrı olduğunu hesaba katmak durumundalar. Unutulmamalı ve Türkçede küçültücü kullanım 'montaj' kelimesinin teknik anlamını ortadan kaldırmamalı. Modern imalat sanayiinin çok büyük ölçüde ve en sonunda bir montaj işlemi olduğu gözlerden

(*) S. Florence, **The Logic of British and American Industry**, London, 1953.

Aslında Türkçede önemli bir hata yapıyoruz. Britanya, Britain veya Birleşik Krallık, United Kingdom, İngiltere olarak Türkçeye çevriliyor. Gerçekte İngiltere, İskoçya, Kuzey İrlanda, Galler ve İngiltere'den oluşan bir krallığın, baskın da olsa, yalnızca bir parçasıdır. Buna rağmen ve doğrusu yanlış anlaşılabileceği için, ben de, yanlışını kullanıyorum.

TABLO : II

ABD İMALAT KESİMİ (1937)

(Kilovat-saat olarak, adam-saat başına kullanılan elektrik enerjisi)

		Fabrika Başına Çalışan İşçi Sayısı						
	Kesimler	**1-5**	**6-20**	**21-50**	**51-100**	**101-500**	**501-2500**	**2500—**
1.	Un ve Tahıl Değirmeni	3.14	5.56	10.82	11.77	17.11[1]	—	—
2.	Sirlel (cereal) Yapımı	1.35	1.49	2.82	3.80	7.39	9.53	—
3.	Petrol Rafinerisi	4.08	4.44	6.29	7.93	13.60	17.20	20.20
4.	Hayvan Yemi	3.25	3.64	4.50	5.40	7.84	—	—
5.	Kireç	0.75	2.25	3.94	5.84	5.92	—	—
6.	Cam	—	1.98[2]	2.25	1.92	3.66	6.86[3]	—
7.	Alüminyum Ürünü	0.67	0.86	1.39	1.23	2.32	5.16[3]	—
8.	Diğer Demir-Dışı Metal Ürünleri	0.61	0.85	1.44	1.94	3.29	5.73	5.34
9.	Dövme Boru	0.26	2.23	1.23	2.25	4.64	4.40	—
10.	Haşarat İlâçları	0.65	1.13	1.53	2.28	1.75	—	—
11.	Sabun	0.80	1.41	1.28	2.96	4.45	3.77	—
12.	Çelik Varil	0.78	0.94	1.11	2.32	1.70[1]	—	—
13.	Preslenmiş Metal Ürünleri	1.05	0.84	0.90	1.16	1.71	2.75	—
14.	Konserve (Teneke) Kutuları	1.29	1.13	0.89	1.37	1.58	1.66	—
15.	Tel	0.62	0.73	1.02	1.06	1.56	—	—
16.	Elektrik Makineleri	1.61	1.01	1.35	2.48	1.86	3.12	3.53
17.	Takım Tezgâhı	0.62	0.89	0.96	1.00	1.30	1.41[3]	—
18.	Makine Atölyesi (tesviyehane) Ürünleri	0.98	1.15	1.36	1.76	2.46	2.66[3]	—
19.	Motor, Türbin ve Benzerleri	1.10	0.74	0.77	1.30	1.61	2.27[3]	—
20.	Buzdolabı	0.55	0.56	0.85	1.10	1.66	3.34	2.78
21.	Taşıt Gövdesi (karoseri)	0.63	0.53	0.68	0.61	1.00	1.94	2.01

Notlar : ([1]) 101 - 2500 işçi, ([2]) 1 - 20 işçi, ([3]) 500'den fazla işçi.

uzak kalmamalı. Montaj ise, halâ geri bir teknolojik düzeyi aşamamış durumda. Halâ bir kayış, konveyor, aşamasından çok ilerde değil. Bu nedenle enerji kullanımı az. Enerji kullanımının az olması mekanizasyon düzeyinin düşük olması anlamına geliyor.

Tabloda yukardan aşağıya kademelenmelerde mekanizasyon düzeyi artıyor. Soldan sağa ise işletme büyüyor. Tablo, Birleşik Krallık için 86 ve Amerika Birleşik Devletleri için 155 imalatçı işletmeyi kapsıyor. Bunlar ölçülebilmiş. İmalatçı işletmeler, mekanizasyon dereceleri ve büyüklüklerine göre ayrılıyorlar. Tabloda mod'ların altı çizili. Altı çizilince de pek açık görülüyor: Bir eğilim olarak mekanizasyon düzeyi yüksek işletmeler aynı zamanda büyük işletmeler oluyor. Hem İngiltere'de ve hem de Birleşik Amerika'da. Hem Birleşik Krallık'ta ve hem de Amerika'da da, mekanizasyon düzeyi düşük işletmeler, çok büyük bir çoğunlukla, aynı zamanda küçük işletmeler. Mekanizasyon düzeyi büyük işletmeler ise büyük işletmeler. Ancak büyük işletmelerde işgücü daha fazla makina kullanıyor. S. Florence'in çahşmasından, bu eğilim, net bir biçimde çıkarılabiliyor.

TABLO : III/A

İNGİLİZ İMALAT SANAYİİNDE DAĞILIM (1935)

Mekanizasyon Derecesi	Büyüklük Derecesi		
	Küçük ve Küçükçe	Orta	Büyük ve Büyükçe
a — Montajda adam başına 0-1/2 HP Montaj dışında adam başına 0-1 HP	17	6	3
b — Montajda adam başına 1-2 HP Montaj dışında adam başına 1-2 HP	12	6	14
c — Montajda adam başına 1 ve daha çok HP Montaj dışında adam başına 2 ve daha çok HP	4	8	16

TABLO : III/B

AMERİKAN İMALAT SANAYİİNDE DAĞILIM (1939)

Mekanizasyon Derecesi	Büyüklük Derecesi: Küçük ve Küçükçe	Orta	Büyük ve Büyükçe
a — Montajda adam başına 0-1 HP Montaj dışında adam başına 0-2 HP	30	5	4
b — Montajda adam başına 1-2 HP Montaj dışında adam başına 2-4 HP	19	11	4
c — Montajda adam başına 2-3 HP Montaj dışında adam başına 4-6 HP	15	16	11
d — Montajda adam başına 3 ve daha çok HP Montaj dışında adam başına 6 ve daha çok HP	11	12	17

Şimdiye dek verilen çeşitli istatistiklerden, ölçek ile yoğunluk arasındaki ilişkinin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Japonya ile ilgili olarak derlenmiş olan bilgi, bu konuda akla gelebilecek çeşitli kuşkuları giderebilecek güçtedir. Japonya'nın, söz konusu ilişki açısından, daha berrak bir görünüm vermesi rastlantı değil. Hiç olmazsa, bu çalışmanın mantığı bakımından. Çünkü, Japonya kapitalist ülkeler arasında endüstrileşme sürecini en geç başlatmış ve yine kapitalist ülkeler arasında, endüstrileşme sürecinde, en hızlı adımları atabilmiş bir ülke. Böyle bir durumda, bu çalışmanın mantığına göre, aranılan ilişkileri daha belirgin bir biçimde görmek gerek.

Japon imalat sanayii ile ilgili bilgiler bunu gösteriyor. Japon ekonomisinin morfolojisini çıkarmaya çalışan Miyonei Shinohara'nın bir çalışmasında yer alan bilgilere dayanılarak hazırlanan bu tablo yalnızca kol işçisini ve kullanılan çevirici güç kapasitesini içeriyor.[18] Sadece özel kesimi kapsıyor. Tablo hazırlanırken 1942 yılı özellikle alındı. Çünkü 1939 yılına göre 1942 yılında bazı kesimlerde sermaye yoğunluğunun düştüğü gözleniyor. Kullanılan kaynak bu düşüşün nedenini açıklamıyor, ancak, bunu savaş yıllarında metal ve makina imalat ke-

Tekstil	1931	0.42	0.39	0.47	0.43	0.41	0.48	0.76	1.19	2.95
	1942	0.47	0.49	0.58	0.62	1.05	1.26	1.26	2.14	2.31
Metal	1931	0.80	0.91	1.11	1.57	2.98	4.57	7.52	9.05	8.31
	1942	1.32	1.34	1.55	2.09	2.35	3.13	4.40	4.16	11.73
Makine ve Ekipman	1931	0.52	0.53	0.76	0.81	0.98	1.72	4.55	4.03	3.97
	1942	0.70	0.74	0.82	0.94	1.09	1.11	1.24	1.44	1.48
Kimya	1931	2.30	1.70	1.75	2.27	2.94	5.34	9.24	17.90	2.94
	1942	1.33	1.56	1.90	2.95	3.54	6.53	7.80	13.44	9.21

simlerinde birden fazla vardiya kullanılmış olmasıyla açıklamak mümkün.

Bütün bu bilgilerle eğilimin net olduğunu kabul etmek gerek. Tablonun kapsamının sınırlı olması, eğilimden kuşkuyu duymaya neden olmamalı. Başka tablolar ve bilgiler de var.[19] Japon ekonomisiyle ilgili. Bunlar eksik kalanı tamamlıyor.

Daha önce, aranılan ilişkilerin, zaman serileri yerine mühendislik bilgileri (tahminleri) kullanıldığında daha da açık bir biçimde ortaya çıkacağına değinilmişti. Böyle bir durumda, sermayenin ölçülmesinden, düşük kapasite kullanımı ve hatta fabrika ve işletme içinde makina ve araçların dengesizliğinden gelebilecek çarpıklıkların olmamasını beklemek gerek. Fakat yine böyle bir durumda sermaye yoğunluğunun ölçek ile birlikte artışı, veri teknolojik bilgiyi, en geçerli bir biçimde kullanmanın, ancak daha çok makina kullanımı ile mümkün olduğunu göstermesi bakımından son derece ilginç.

Yalnız, bu tip bilgilerin aslında çok olmadığını ve olanların ise, «ticarî sır» olarak saklandığını bilmek gerekir. Yayımlananlar son derece azdır ve beşinci tablo bu çok az olan kaynaklara dayanılarak hazırlandı.[20] Çelik, Amerikan mühendislik bilgisine göre Latin Amerika için yapılan hesaplamaları gösteriyor. Konserve kutusu ile ilgili bilgiler, Amerikan mühendislik bilgilerine dayanıyor ve Amerika Birleşik Devletleri için hazırlanıyor.

TABLO : V

MÜHENDİSLİK HESAPLARINA GÖRE ÖLÇEK VE YOĞUNLUK

Çelik Sanayii	Kapasite Endeksi	100	500	1000	2000
	Yoğunluk Endeksi	100	175	251	315
Konserve Kutusu	Kapasite Endeksi	100	500	5000	
	Yoğunluk Endeksi	100	219	408	

Beşinci tabloda yer alan mühendislik bilgileri de aynı eğilimi gösteriyor. Kurulacak fabrikalar için yapılan projelerde de kapasitenin genişletilmesi, aynı anlama gelmek üzere ölçeğin büyümesi, ile sermaye yoğunluğunun artışının büyük bir paralellik gösterdiği ortaya çıkıyor.

Öyleyse, artık, görünen bellidir: Büyük ölçek ile sermaye yoğunluğu birdir. Fabrikanın ölçeği büyükçe işçi başına kullanılacak sermaye artacaktır. Bunları birbirinden ayırmak imkânsız sayılmalıdır. İşçi başına yüksek sermaye donatımına karar verilecekse kurulacak fabrikalar büyük ve çok büyük olacaktır. Öyleyse durum açıktır: Ekim Devriminin eşiğinde hem işçileri modern makinalarla donatmak ve hem de onları küçük işletmelere saçmak imkânı yoktur. Tarih böyle bir özgürlük tanımıyor. Tarih Proudhon'u tekrar yaşatma şansını vermiyor.

Eklenmesi gerek: Büyük ölçek ekonomiktir, şu anlamda ki, ancak büyük ölçek ile üretim gideri düşürülebilir ve minimum yapılabilir. Gider denilince, ürün başına toplam iş gücü, canlı ve birikmiş iş gücünün toplamı, anlaşılmalı. Öyleyse artık özetin özetine de ulaşmak mümkün. Ürün başına gideri en azına indiren üretim teknikleri, işçi başına sermaye oranının yüksek ve en yüksek olduğu yöntemlerdir. Başka bir deyişle, ürün başına gideri en aza indirmenin yolu işin mekanizasyonunu arttırmaktan geçiyor. Bu, her yerde böyle oluyor. Bunu anlayan ve uygulayan yönetim ve liderler yaşıyor. Zaman zaman bir değil iki kez öldürülmelerine rağmen. Sovyet deneyimi bunu gösteriyor.

Her yerde böyle oluyor. Batı iktisatı ile kafaları bozulmamış olanlar için söylenenlerde bu denli ısrar, şaşırtıcı olmalı. Ancak ısrarda gerek ve zorunluluk var. Çünkü halâ ve 'kalkınma iktisatı' olarak her ülkede okutulanlar arasında şöyleleri var. Kalkınma iktisatının klasikleri arasına giren B. Higgins'in çok okunmuş 'Ekonomik Kalkınma' kitabında şöyle bir 'klişe' var: «Az gelişmiş ülkelerin üretim faktörleri oranlarına uygun düşen,

ileri hiç bir teknoloji henüz bulunamamıştır. Belki de böyle bir teknoloji yoktur, ancak bulunması önemlidir. Gerçekte, faktör oranlarına uyarlanmış teknolojik ilerlemenin yokluğu, az gelişmiş bölgelerin kalkınmaları için ciddi bir engeldir; endüstri devrimi sırasında Batı dünyasında olmayan bir engel.»* Halâ az gelişmiş sayılan ülkelerin üretim faktörlerine uyarlanmış, anlaşılabilir bir dille iş gücünü çok kullanan, teknolojilerin peşinde koşuluyor. Halâ az gelişmiş kapitalist ekonomiler için mekanizasyon düzeyi düşük, ancak teknik bakımdan ileri yöntemler aranıyor ve bunların yokluğuna bayıflanılıyor. Proudhon nasıl da ölmüyor!

Sorunu, her zaman, sermaye ve emek arasında bir ikâme süreci ve dolayısıyla bir optimali bulma yöntemi açısından bakışın zorunlu sonucudur, bu. Bu sürecin her zaman ve mutlak olarak işlediğinden kuşku duymak gerekir. Hatta, klasik endüstri devriminde bile, İngiltere'de endüstri devriminin uzunca bir süre düşük ücret düzeyinde oluştuğu bilinmektedir. Buna karşın ileri teknoloji çıkabilmiş ve yayılmıştır. Ücretlerin düşüklüğü birçok durumda, daha çok emek kullanımına yol açmamıştır.**

(*) *B. Higgins,* Economic Development: Principles, Problems and Policies, *N. Y. 1959, s. 258.*

Böyle bir klişenin yadırganmayışı, çok yaygın olmasından ileri geliyor. Öyle ki, bu yargının etkisinden sadece genelci çalışmalar değil, ciddi monograflar bile kurtulamıyor. W. E. G. Salter, Batı iktisadının dar kalıplarını ciddi olarak zorladığı çalışmasında aynı öğütte bulunmaktan geri kalmıyor:

«... Bir kimse, oldukça mekanize tekniklerin az gelişmiş ekonomilerde kullanılışının, ne ölçüde sadece Batı teknolojisinin detaylarının emek tasarrufu ihtiyacını yan-

sıtmakta oluşu ve bu ayrıntılı taslaklar takımının, emeğin ucuz olduğu ekonomilere hiç de uygulanabilir olmayışından ileri geldiğini sormak durumundadır. Belki de az gelişmiş ülkeler, Batı bilgisini modern, teknik bakımından etken ve fakat mekanize olmayan yöntemlere yönelmiş bir ayrıntılı teknoloji geliştirmek için kullanmalıdırlar.»

W E. G. Salter, Productivity and Technical Change, *Cambridge, 1969, s. 15, dipnot.*

(**) «En azından, bir bakımdan ücretlerin fiyatların gerisinde kalışı, (dolayısıyla) düşük relatif ücretlere yol açışı, endüstriyel devrimi geriletme etkisi gösterdi. Eğer, ücretler fiyatlarla aynı hızla gelişse idi emek-sakıngan makineleri bulmak ve kullanmak için özendirici daha kuvvetli olurdu. Fakat, onsekizinci yüzyılın kaba makineleri bile, işçinin aletlerle yapamayacağı birçok işi yapabiliyordu : Ve ne kadar düşük olursa olsun, hiçbir ücret birçok işte insanın makine ile rekabetine imkân vermiyordu.»

Earl J. Hamilton, Profit Inflation and The Industrial Revolution, 1751-1800, Quarterly Journal of Economics, *1942, aynı zamanda, F. C. Lane ve J. C. Reimersma (eds.),* Enterprise and Secular Change, *Illinois, 1953, s, 330-331.*

Ayrıca faktör oranları her zaman ve her yerde kendine uygun teknolojileri çıkaramıyor. Nathan Rosenberg yazıyor: «Eğer Birleşik Devletlerde bir üretim faktörünün, görece olarak, kıtlığı o faktörün kullanımında tutum sağlayan yeni uygulamalara (İngilizce innovation kelimesinin karşılığı) yol açtıysa, neden yoksul ülkeler, kendi kıt üretim faktörü açısından benzer bir deneyim göstermezler? Açık; az gelişmiş ülkelerle ilgili yaygın gözlem, teknolojik değişimin bir belli eğilim göstermesinden daha çok teknolojik değişmenin bütünüyle veya fiilen olmayışı ile ilgilidir.»

«Öyleyse» Rosenberg devam ediyor, «faktör donatımı ile teknolojik değişme arasında açıklanmaya kavuşturulması gerekli simetri eksikliği burada ortaya çıkıyor. Bir belli üretim faktörünün, emeğin, Birleşik Devletlerde dinamik bir teknolojiye yol açtığı genellikle kabul ediliyor. Fakat diğer bir üretim faktörünün, sermayenin, görece olarak kıt olduğu ekonomilerde ortaya çıkan sonuç durgunluk oluyor.»[21] Amerika Birleşik Devletleri'nin 'sanayi devrimi' aşamasında iş gücünün kıt olması ileri teknolojilerin bulunması veya ithal edilmesi sonucunu doğuruyor. İş gücünün bol olduğu bu günün az gelişmiş kapitalist ekonomilerinde iş gücünün bolluğu, 'iş gücünü çok kullanan ileri teknolojilerin' keşfine imkân tanımıyor.

Gayet normal. İnsanlığın gelişmesi birim üretimde iş gücünün daha az kullanımına doğru. İnsanlığın gelişmesi iş gücünün daha az kullanılmasıyla tanımlanıyor. Neoklasik dünya ise bunun tersini arıyor.

Neoklasik dünya ya ormanı seyretmekten ağaçlara bakamaz; ya da ağaçlara bakarken ormanı göremez. Bir noktayı, bir çok noktayla birlikte, hep unutur: Az gelişmiş kapitalist ekonomilerde makina yapan kesim yoktur. Bu yüzden, eğer varsa bile, az gelişmiş kapitalist ekonomilerin kendi üretim faktörlerine uygun teknikleri kendilerinin yapmaları mümkün değil. Çünkü makina olmadan teknoloji yapmak; makina yapan kesim olmadan da makina yapmak, artık, mümkün değil. Eskiden mümkün idi. Şimdi mümkün değil.

Bu durumda ne olabilir? Olgun kapitalist ekonomilerin özel olarak az gelişmiş kapitalist ekonomiler için makina üretmeleri düşünülebilir mi? Ciddi ölçüde düşünülemez. Olgun kapitalist ekonomiler her halde pazar için üretim yaparlar. Kapitalist ekonomiler, ister olgun olsun isterse az gelişmiş, önce kendi pazarlarını bilirler. Önemli olduğu için. Olgun kapitalist ekonomiler kendi pazarlarını bitirdikten sonra dış pazarları ararlar. Olgun

kapitalist ekonomiler, kendine benzer pazarları da kendi pazarları sayarlar.

Demek ki, az gelişmiş kapitalist ekonomilerin kendi faktör oranlarına uygun teknolojiler yaratması, eğer böyle teknolojiler varsa bile, makina yapımı sektörleri mümkün görünmüyor. Olgun kapitalist ekonomiler ise öncelikle kendi faktör oranlarına uygun teknolojiler yaratmayı düşünüyorlar. Bir açmaz ortaya çıkıyor. Bu açmaz neoklasik iktisatın ders kitaplarına yansımıyor. Ders kitaplarını etkilemek için yazılmış 'yüksek', İngilizce deyimiyle 'advanced', kitapların yazarlarına da değmiyor. Ancak buna rağmen bu açmaz çözümsüz kalmıyor. Daha az 'yüksek', fakat kendi ölçülerinde daha değerli, yine de çok büyük ölçüde 'burjuva' çalışmalarda çözümünü buluyor: Az gelişmiş kapitalist ekonomilere, olgun kapitalist ekonomilerin üretimden çıkardıkları makinaları kullanmaları öneriliyor. 'İkinci El' makinaları kullanmaları tavsiye ediliyor.* Böylece ders kitaplarına girmeyen bir çözüm ortaya çıkıyor.

(*) Sadece birkaç örnek: «Eğer, bakım emek-yoğun ise, işgücü bol olan ülkeler, bunlardan (ikinci el makine) daha çok satın almalıdır. Buna ek olarak, emek-sakıngan bulgular, eski makinaları yüksek-ücretli ülkeler için beğenilmez (Inferior) yapabilirken, düşük-ücretli ülkeler için böyle bir şey söz konusu olmamaktadır.»

W. P. Strassmann, **Technological Change**... **op. cit.**, s. 218.

«... yüksek emek verimliliği için devamlı itişin, taslağı (design) etkilediği yerlerde, bir aşama geride kalmak ve sonradan bir önceki modeli kullanmak az gelişmiş ülkelerin yararınadır.»

R. Robinson, Capital Equipment in an Underdeveloped Country, **Journal of Industrial Economics**, 1963-64, Vol: 12, s. 42.

«Diğer yandan, LDC'lerin (az gelişmiş ülkeler), Japonya'daki küçük firmaların, özellikle yaşayabilir olduğu yerlerde ikinci el makine kullanarak, emek emen rollerinden öğrenecekleri vardır.»

S. Paine, Lessons for LDC's from Japan's Experience with Labour Commitment and Subcontracting in the Manufacturing Sector, **Bulletin of the Oxford University Institute of Economics and Statistics**, No. 2, 1971, s. 129.

Fakat, neden? Neden, çünkü ikame ile elde edilmek istenen, bol kaynağı daha çok ve kıt kaynağı daha az kullanmak ve böylece birim ürünü, en azından, seçilmeyen almaşığın gider düzeyinde üretmek değil midir? Halbuki, özellikle iş gücü toplamı gözetildiğinde, daha geri bir tekniği kullanmak ve böylece geriliğin bir göstergesi olan ikame sürecinin olanaklarından yararlanmak, istenen sonucu vermekten çok uzak. Örneklerin, böyle bir yolu öğütleyenlerin çalışmalarından gelmesi oldukça öğretici: «Yeni makinaların kullanıldığı yüksek çekimli eğirme işinde Birleşik Krallık'da, yeni makinaların birim ürün başına maliyeti, yerini aldığının ürün başına maliyetinin, yüzde ellisi kadardır ve yeni makinalar sadece, birim ürün başına kullanılmakta olan, emeğin yüzde altmışını gerektirmektedir.»[22] Açıktır ki, her iki üretim faktöründen de daha az kullanan bir üretim tekniği ile elde edilecek ürünün birim gideri, herhalde daha az olur. Bu yüzden endüstrileşme sürecine sonradan giren bir ülke için, ikame diye bir sorunun olmadığı ve eğer ekonomik davranmak söz konusu ise, en yeni makinanın seçilmesi gerektiği ortaya çıkıyor. Çünkü teknikler arasındaki farklılık ve dolayısıyla ucuz üretim faktörünü daha çok kullanmak, birim ürün giderinde bir düşüşe yol açmıyor.

Diğer örnekler, Meksika'dan. Elektrik gereçleri üreten bir büyük Amerikan firmasının Meksika filyali, Meksika'da Amerika Birleşik Devletleri'ne göre, onda birlik bir ücret düzeyi ile çalışıyor ve üretim hacmini ana tesisin üretim hacminin yüzde biri olarak tutuyor. Bütün bunlara rağmen birim ürün içinde ücret ödemelerinin payı ana tesisdeki paydan daha farklı olmuyor.[23] Ücretlerin mutlak olarak düşük olması birim maliyet içinde ücret payını değiştirmiyor.

Meksika otomotiv sanayiinin öyküsü daha ilginç. Tabiî daha öğretici. Meksika'da üretim yapan dünyanın büyük otomobil firmaları, 'Meksika pazarına uygun' yepyeni takım tezgâhları sipariş ediyorlar ve Meksika'daki fabrikalarını bu sipariş üze-

rine üretilmiş takım tezgâhlarıyla kuruyorlar. Meksika'daki ücretler ana tesislerin bulunduğu ülkedeki ücretlerden düşük. Bu durumda ortaya bir yazarın 'Meksika Otomobil Dolandırıcılığı' dediği sonuç çıkıyor.[24] Meksika, ancak sınır komşusu Amerikan firmalarının ürettiklerinden en az iki kez daha pahalıya otomobil üretebiliyor.

Demek oluyor ki, ikame kolaylığı veya aynı anlama gelmek üzere kapitalist girişimciler için seçme özgürlüğü, fülen, yok oluyor. Gerçekte yok. Aynı maliyet düzeyinde sermaye bileşimi değiştirilemiyorsa bir ikame kolaylığının varhğından söz etmek mümkün değil. Başka bir deyişle daha çok iş gücü kullanan teknolojiler ile çok daha pahalı üretim yapılacaksa ve neoklasik dünyanın varsaydığı uluslararası rekabet koşullarında bangi girişimci böyle teknikleri seçer?* Öyleyse gerçekten bir ikame kolaylığından söz edilemez.

Bu durumda şu soru ortaya çıkıyor: Endüstrileşme sürecine sonradan giren ekonomiler, peki neden, daha yüksek gider dü-

(*) «Zamanın her noktasında, birden fazla üretim tekniği olduğu ve bunlardan hiçbirisinin diğerlerine göre üstün olmadığı, daha önce gördüğümüz gibi, marjinalizmin doğuşundan beri iktisatta yaygın bir iddiadır. Fakat bu iddia, hiçbir zaman, doğrudan istatistik kanıtlamaya konu olmamıştır.»

«Marjinalist ve neo-marjinalistlerin, çözümlemenin gerekleri ile realiteyi karıştırdıklarından kuvvetle kuşkulanmaktayım. Onlar, büyüme sürecini, zamanın bir noktasında göründüğü gibi incelemekte ve böyle bir noktada, bir teknikler çokluğu gözleyince, girişimcilerin bu teknikler arasında bir seçim yapmış olmaları gerektiği sonucuna varmaktadırlar. Böyle bir sonuca ulaşınca da, girişimcilerin teknik seçiminde kullanabilecekleri (girişimcilerin gerçekte böyle bir şey yapıp yapmadıklarını konu ile ilgisiz sayarak) düşsel (hayali) ölçütleri **ex post facto** yaratmak ve kâr oram ve ücretlerdeki görece değişikliklere göre üretim süreçlerini devamlı olarak değiştiren girişimler varsaymak kolay olmaktadır.»

Paola Leon, **Structural Change and Growth in Capitalism**, The Johns Hopkins Press, 1967, s. 74-75.

zeyinde üretim yapıyorlar? Cevabı, uygun bileşimli tekniklerde değil de uygun ölçekli tekniklerde aramak gerekiyor. Açıkçası, ileri teknolojiler, endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkelerin sahip oldukları pazardan daha büyük pazarları gerektiriyor. Pazara uygun daha küçük ölçek arama sorunu, daha geri ve dolayısıyla daha yüksek maliyetli teknikleri zorunlu yapıyor. Örnek, bu kez, Hindistan'dan.

TABLO : VI

ABD VE HİNDİSTAN CUMMİNS MOTOR TESİSLERİ
(Takım-Tezgâh Özelliklerinin Karşılaştırılması)

Özellikler	Büyük Ölçek (A.B.D.)	Küçük Ölçek (Hindistan)
1. Yapılan iş (çarklama, burgu, sarma, delme)	Tek-amaçlı	Çok-amaçlı (almaşık kullanıma ayarlanabilir)
2. Bir geçişte yapılan iş sayısı	Çok-İş	Tek-İş
3. İstasyonlar (bir kere işlenen parçalar)	Çok-İstasyon	Tek-İstasyon
4. Bağlama düzeni (İş bağlama tertibatı ve ekler makineyi yönaltmek için)	Her iş için özel olarak yapılmış düzen	Elle veya ayarlanabilen ekler
5. Profilleme (makine işini istenen ölçüye yönetme)	Otomatik	Elle
5. Özel işler (vida çekme, taşlama)	Makine-yoğun	Emek-yoğun (elle bitirme, piston kolu yerleştirme gibi)
7. Montaj takım ve ekipmanları	Enerji kullanan ekipmanlar (çok işli, tek-amaçlı)	
8. İş bağlantısı	Otomatik konveyor	Elle

Kullanılan kaynağın yazarının Cummins direktörlerinden biriyle yaptığı konuşmaya dayanan bu bilgiler, şu değerlendirme ile tamamlanmaktadır: «Emek-yoğun tekniklerin kullanılmasındaki en önemli faktör, üretim ölçeğinin daha küçük olması-

dır.»[25] Üstelik, Poona (Hindistan) tesisi, motor için gerekli parçaların % 60'ını yapacak biçimde kurulmaktadır. Halbuki Colombus (ABD) tesisinde bu oran % 40'dır. Çünkü, Poona tesisinde birçok parçayı üretmekten başka yol yoktur. Ve bu şartlar altında bile, üretimin ilâve-kıymeti, Colombus tesisinin % 2,5'u çevresinde kalmaktadır.

Üçüncü Bölüm

DEVRİM EŞİĞİNDE EKONOMİK ÇERÇEVE

Zaman Boyutu

Ölçek bu denli önemli olunca şu soru akla geliyor: Ölçek neden sonsuza kadar büyümüyor? Madem ki ölçek giderin en aza indirilmesinin en önemli belirleyicisi, öyleyse neden, sürekli olarak büyümez? İşe bu soruyla başlamakta yarar var. Bu soruya Batı iktisatının verdiği cevap son derece basit ve anlaşılması kolay. Batı iktisatına göre ölçek artarken bir büyüklüğe ulaşır, bu büyüklükte ölçekten doğan tutumun sonuna gelinir; bu noktadan sonra işler tersine döner, tutum tutumsuzluk olur. Cevap ve basit mantığı bundan ibaret.

Bu basit mantığın arkasında bir başka mantık var. Optimum ile ilgili. Meslekten iktisatçılar biliyor ve şöyle: Her üretim sürecinde üretim faktörlerinin bir 'optimum bileşimi' söz konusudur. Üretim faktörleri istendiği kadar artırılabildiği sürece bir 'optimum bileşim' bulmak mümkündür. Üretim faktörleri arasında varsayılan ikame kolaylığı ile üretim faktörlerinin çeşitli bileşimleri düşünülebilir ve bunlardan birisi de 'optimum' olur. Neden olmasın?

Sermaye ve iş gücünün istendiği ölçüde artırılamayacağını düşünmek mümkün değil. Bunlar, bir ekonomi için ve zaman içinde, istendiği ölçüde artırılabilecektir. Daha doğru bir de-

yişle yeterli ölçüde artlarlar. Dolayısıyla sermaye ve iş gücünün gittikçe daha büyük ölçüde kullanıldıkları 'optimum bileşim' olacak. Öyleyse ölçek giderek büyüyecek. Ancak öyle değil.

Batı iktisat yazını 'kıtlık' üzerine kurulu olduğu için buna imkân vermez. Bu yüzden sermaye ve iş gücüne ek olarak bir başka üretim faktörü bulmak zorunda. Öyle, istendiği gibi veya daha uygun bir deyişle, yeterli ölçüde artamasın. Kıtlık üzerine kurulu iktisat böyle bir üretim faktörü buluyor: Yönetim yeteneği. Buna artık İngilizcesinin Türkçe söylenişi ile *'menecment'* de deniyor. Yönetim yeteneği, menecment, sorun yaratıyor. Gittikçe artan büyüklükte 'optimum bileşim' çözümünün bulunmasında menecment sorun oluyor. Yönetim yeteneği darboğaz oluyor ve bundan sonra sermaye ve iş gücü istendiği kadar artırılırsa bile ölçeğin büyümesinden tutum doğmuyor. Tutumsuzluk çıkıyor.

Batı iktisatının 'kuramsal' özü burada düğümlemiyor. Ancak bu 'kuramsal' öz pek öyle teknik çalışmalarda kabul edilmiyor. Ve teknik çalışmalar, monoğraflar, ile ders kitabı türünden eserler ve bu ders kitaplarını doğuran 'katkılar' hiç bir yerde Batı dünyasında olduğu kadar birbirinden ayrı durmuyor. Tamı tamamına iki ayrı dünya. Bu yüzden teknik çalışmalarda bu öz, en azından, büyük eleştirilere uğruyor, fakat, Batı iktisatının kuramsal özü bundan etkilenmiyor. Öyle görünüyor, Batı iktisatının kuramsal özünün yapay bir bağışıklığı var; bir süzgece sahip. Kendini sınayan, eleştiren ve çürüten çalışmaları yok sayabiliyor. Sadece kendini destekleyen çalışmalar yoluyla zenginleşmeyi kabul ediyor. Kendini çelen çalışmalar ne kadar inandırıcı olursa olsun, kuramsal özün dayanakları ne kadar sallanırsa sallansın, bu türden katkıları görmezlikten gelebiliyor. Bunları kütüphanelerin, eğer basılabilmişse, tozlu raflarında sessizliğe mahkum edebiliyor. Ya da müsveddelerinden farelere ziyafet sunabiliyor. Her ikisini yapamasa bile etkilenmemek için kapıları kapalı tutabiliyor.

Halbuki uzun dönem doğru olabilmek ve ayakta kalabilmek için kapıları açmak gerekiyor. İngiliz ve Amerikan sanayiinin mantığını incelemiş olan, daha önceki bölümde sözü edildi, S. Florence kapıyı zorluyor. Şöyle: «Büyük örgütlerin, küçük örgütlerden, kaçınılmaz bir biçimde, daha etken olacağı iddiasını ileri sürmüyorum; ileri sürdüğüm sadece, büyük örgütlerin gerçekte menecment yüzünden başarısızlığa uğramalarının kaçınılmaz olmadığıdır. Korporet menecment, ölçek büyüdükçe, yöneticilerin uzmanlaşması nedeniyle daha etkin olabilir, veya daha az etkin olsa bile, eksikliği pratikte başka faktörlerle giderilebilir.»[1] Monografi türden bir çalışmadan bu sonuç çıkıyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nde rekabetin önündeki engelleri inceleyen J.S. Bain'in monoğrafisinden de aynı sonuç çıkıyor. Amerikalı araştırıcı Bain, menecment faktörünün veya bir başka faktörün ölçek büyümesinde anlamlı sayılabilecek bir engel olacağı görüşünü reddediyor. Tersini kabul ediyor. Bulgularını şöyle özetliyor: «Böyle bir kabulün gerektirdiği her durumda, pratikte büyük ölçekli işletmelerde anlamlı bir tutumsuzlukla karşılaşılmayacağım kabule hazırım. Böyle bir kabulü, belki de son derece büyük ve ihtimal dışı ölçeklerin dışında, büyük işletmelerde tutumsuzlukla karşılaşacağı iddiası sadece çürük verilere dayandığı için değil aynı zamanda ikna edici olmayan arızi varsayımlardan çıkan *a priori* tezlere dayandığı için yapıyorum.»[2] Batı iktisatının 'kuramsal' özünü reddeden ve yine Batı'da yapılmış iki monoğrafi yeterli olmalı.

Aslında, menecment tıkanıklığı nedeni ile ölçek tutumunun sona ereceği inancının geçersizliği için çok ayrıntılı çalışmalara gitmeğe de gerek yok. Bir kez, zaman içinde birçok işletme büyüyor. Büyürken yöneticilik bir tıkanıklık yaratmıyor. İkinci olarak, bir zaman kesiti almdığında çeşitli kollardaki işletmelerin büyüklüğü ayrı. Ve menecment denilen öge bir işletmede soyut bir özellik taşıyor. Öyle ki, örneğin bir bira firmasının

bir yüksek yöneticisi kolaylıkla bir malî işletmeye veya bir otomotiv kuruluşunun başına geçebilir. Günlük uygulama böylesine geçişlerin çok çeşitli örneklerini vermektedir. Bu bakımdan, tutumun artışını durduran bir öge olarak menecment'e bu kadar ağırlık vermenin gerekçesi yoktur.

Öyleyse bu bölümün başında bir önemli sonuca varılmış oluyor: Batı iktisat düşüncesinin ölçeğin büyümesinin önüne çıkarmış olduğu menecment yetersizliği veya tıkanıklığı tezi bir kenara atılmış oluyor. Bu durumda ölçeğin sürekli olarak büyümesini, zaman içinde değil belli bir zaman noktasında, sürekli olarak büyümesini önleyen bir faktör bulmak gerekiyor. Çünkü Batı iktisat ideolojisinin çıkardığı engel çok çürük. Hemen yıkılıyor. Öte yandan pratik gösteriyor; ölçek pek öyle sürekli büyümüyor. Her zaman ve zamanın her noktasında ölçeğin sınırı var.

Burada bir ipucu gerekebilecek. Bunun için de bir küçük parantez. Ölçek sorunu, deyim uygunsa ölçeğin dinamiği, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu ile ve Sosyalist dünyanın dışında anti-sovyetizmle çok yakından ilgili. Şu nedenle: 1930 yıllarının başında Sovyetler Birliği'nde 'dev', Rusçasıyla 'gigant', işletme politikası uygulandı. En büyük ölçekli işletme kurmak en önemli ve en kıvanç verici politika sayıldı. 1930 yıllarının sonunda ise anti-gigantomaniya kampanyası başlatıldı. Büyük işletme çok ciddi ve sert eleştirilire, zaman zaman suçlamalara, hedef oldu. Batılı sovyetoloğ çok zaman bu eleştiri ve suçlamaları benimseyip Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunun 'yanlışlığını' göstermeye çabaladı. Aynı zamanda Sovyet yönetiminin ve bu arada zamanın en üst yöneticisi Stalin'in uyguladığı politikanın 'tutarsızlığını' da gösterdiğini sandı.

Aslında 1930 yıllarının başında 'gigant' işletme politikası ne kadar doğru bir çizgiyse, 1930 yıllarının sonunda anti-gigantomaniya kararı da o kadar doğrudur. Her ikisi de doğru ve gerekli olmuştur. Bunun için de ölçek dinamiğinin ayrıntılı ve

tutarlı bir biçimde incelenmesi gerekmiştir. Burada bu yapılı yor.

Bunun için de işe 'temsili firma' kategorisi ile başlamak gerekiyor. Daha doğrusu önce neoklasik iktisatın can damarı sayılabilecek olan 'temsili firma' kavramını her türlü iktisat yazınınından çıkarmak gerek. Ayrıntılı çalışmalarda yapılmış. İngiliz sanayiinin çeşitli alt kollarını inceleyen bir ayrıntılı çalışma şu sonuca varmış: «Yüksek fırın ve teneke levha işletmelerinin başlıca örnek olduğu birinci tip sanayi, hafifçe yükselen bir ilkel-gider eğirisi vermektedir; hiçbir firma temsili firma kabul edilemez ve hiçbir firmanın toplam ürüne katkısı tek başına önemli değildir veya özel bir gider yapısı göstermez. Tereyağı sanayiinin gider eğirisi de benzer özelliktedir.»[3] Somut durumla ilgili gözlemler böyle. Bu nedenle, birbirine her bakımdan benzeyen işletmelerden, temsili firmalardan, oluşan bir sanayi anlayışı, gerçeklerden, büyük ölçüde, uzaklaşmak oluyor.

Gerçek durumda ise var olan işletmeler birbirinden bir çok bakımdan ayrılıyor. Yine Birleşik Krallık, İngiltere, ekonomisiyle ilgili olarak yapılan bir araştırmanın sahipleri ulaştıkları sonucu şöyle ifade ediyorlar: «Yaptığımız araştırma sırasında, incelediğimiz her sanayiide var olan işletmeler arasında çok derin bir çeşitlilik gördük. Aynı sanayi kolunda oldukları varsayılan işletmeler, ürettikleri ürünler, çalıştırılan ekipmanların yaş ve tipi, etkinliğin gözlenen düzeyi bakımından, geniş ölçüde, farklılık gösteriyorlar.»[4] Eldeki bilgilere göre, gerçekten de, 'temsili firma' kavramını atmak gerekiyor. Çünkü var olmayan nesnenin kavramı olmaz.

'Temsili firma' kavramının bırakılması ilk adım. Gerçi önemli bir adım. Çünkü bilimsel çalışma için somut ne kadar gerekli ise kavramlar daha çok gereklidir. Kavramlar, Engels'in deyişi ile, 'reel düşünce' ürünüdür.* Kavramları bulmak bilim-

(*) Engels, Anti-Dühring'in ikinci baskısına yazdığı önsözde, tarihin belli bir aralığında doğal bilim alanında çeşitli göz-

sel çalışmanın ve aynı anlama gelmek üzere, gerçeği bulmanın en yaratıcı yanıdır. Doğru kavramlar, bilimsel çalışmanın hızlandırıcısı ve geliştiricisidir. Doğru olmayan kavramlar ise gerçeği bilimsel çalışmayı kısırlığa mahkum eder.

Ancak yanlış kavramların atılması ve doğru kavramların bulunması önemli olmakla birlikte, her şey demek olmuyor. Doğru bir bakış açısına sahip olmak gerekiyor. Doğru bakış açısı, süreçlere bakmak demek. Dinamik bir bakış açısına sahip olmak demek. En basitiyle.

Böyle bir bakış, nesnelerin bir zaman kesitindeki görünümünü değil, o nesneyi içine alan süreçin zaman içindeki gelişimini başlangıç saymayı gerektiriyor. Eğer herhangi bir nedenle zaman içinde belli bir kesiti almak zorunlu olursa, kesitte görünen çeşitli noktaların tarihsel birikim çizgilerini gözetmeyi icap ettiriyor.

'Temsili firma' anlayışı zamanının belli bir kesitinde bir sanayi kolunda var olan işletmelerin birbirine benzediği anlamına geliyor. Gerçek durumda ise her sanayi kolunda var olan işletmelerin birbirinden çok farklı olduğu görülüyor. 'Temsili firma' kavramı somuta ters düşüyor. Bir kesit analizi yaptığı için, tarihsel olarak bakamadığı için.

---

lemler, kısmi bulgular, burada kullandığım deyimle monografilerle, vakıaların, olguların, biriktiğini kaydediyor. Ancak gözlemler, bilgiler, vakıalar bilim demek değil. Buna işaret ediyor. Ve devam ediyor: »Her halükârda doğal bilim, şimdiye kadar, öylesine bir ilerleme kaydetti ki, artık diyalektik genellemeden kaçamaz. Mamafih eğer doğal bilim, deneyimlerini özetlediği sonuçların kavramlar olduğunu, kavramlarla çalışma sanatının doğuştan gelen bir yetenek olmadığını ve günlük olağan bilinçle de sağlanmadığını fakat reel düşünce gerektirdiğini ve bu düşüncenin de, ampirik doğal biliminkinden ne daha uzun ne de daha kısa, uzun bir ampirik tarihi olduğunu gözden uzak tutmazsa, bu genelleme sürecini kolaylaştıracaktır.«

Bir sanayinin incelenmesine zamanın belli bir kesitinde var olan işletmelerin birbirinden önemli ölçüde farklı oldukları anlayışı ile başlamak zorunlu. Çünkü böyle bir anlayış tarihseldir. Dinamiktir. Bunu tersinden de söylemek mümkün. Tarihsel ve dinamik bir bakış ile başlandığında zamanının belli kesitinde var olan işletmelerin birbirinden farklı olduğunu bulmak kaçınılmaz. Yapanlar var. Şöyle: «Başlangıçtan itibaren çeşitli büyüklükte fabrikaların bulunduğu varsayımı keyfi olarak seçilmemiştir. Bu varsayım hemen hemen her modern endüstrinin tarihsel bir incelemesinin kesinlikle ortaya çıkaracağı bir resme dayanmaktadır. Bugün büyük olan fabrikaların ilk kuruldukları zaman da, *görece olarak*, büyük oldukları görülmektedir. Fakat, belli bir zaman için eğilimin ters yönde olduğu, daha küçük fabrikalar kümesinin artışı yönünde, endüstriler de var. Yalnız bu eğilimin, kuşku yok, fabrikaların büyük ölçeklere daha önceden ulaşmış oldukları bir durumdan başladığı görülecektir.»[5] Uzun bir alıntı; ancak çizilmekte olan çerçeveye pek uyuyor ve destek oluyor.*

(*) Lenin'in iktisada ve tabii Marx'ın iktisadına en önemli katkısı nedir, acaba? Herhalde en önemli katkılarından birisi büyük işletmelerin dışında küçük işletmelerin de yaşayacağını göstermiş olmasıdır. Marx'ın iktisadının, zorlanarak, yalnızca dev işletmelerden kurulu sanayilere indirgenmesi büyük bir talihsizlik oldu. Lenin bunu düzeltti. 1899 tarihli 'Razvitiya Kapitalizma v Rossii' *adlı çalışmasıyla başlayarak.*

Lenin'in 'The Development of Capitalism in Russia' adını taşıyan bu çalışması önemini, eşitsiz gelişme yasasını net bir biçimde ortaya koymuş olmasından alıyor. Sanayi Devrimi ile hız kazanmış kapitalizmin bu göz kamaştıran gelişme döneminde, eşitsiz gelişme yasası ön

plana çıkamıyor. Unutulmamalı; Marx, kapitalizmin bu göz kamaştırıcı döneminin teorisini kurmayı öne alıyor. Engels ile birlikte kaleme aldıkları 'Komünist Manifesto' bu göz kamaştırıcı dönemin kalın izlerini taşıyor. Yazıldıktan kısa bir süre sonra patlak veren 1848 Devrimleri, kapitalizmin ilerleyişinin doğrusal yollar açtığı düşüncesinde ciddi kuşkulara yol açıyor.

Marx, kapitalizmin yükselme dönemini; Lenin, duraklama ve dejenerasyon çağını inceliyorlar. Bu açıdan bakıldığında, bilim adamı olarak Lenin'in Marx'tan çok daha şanslı olduğunda kuşku yok. Ancak şans da eşitsiz geliyor; bir yeni düzenin kurucusu olarak, daha az şanslı görünüyor. Kitaplarda yazılı olumlu koşulların çoğundan yoksun ve kitaplarda yazılı olumsuzluklarla yüklü bir düzeni kurma işine girişiyor. Başladığını sürdürme Stalin'e düşüyor.

Bu başarıda eşitsiz gelişme yasasına bilinçle sahip olmanın rolü büyük. Burada bu yasanın sosyalist sistem içinde de etkili olduğunu söylemiyorum. Giderek etkisini yitiriyor. Ancak işin başında Lenin, eşitsiz gelişme yasasına bilinçle sahip Lenin, devraldığı güçlükleri de biliyor. Gelişmenin eşitliğine inanılacak olunursa bu güçlükleri görmeye imkân yok. Eşitsiz gelişme yasası bu güçlükleri açıyor. Eşitsiz gelişme yasası, kapitalizmde küçük işletmelerin var olacağını yaşayacağını, kapitalizmin gelişmenin büyük işletmeler yaratırken, küçük işletmeleri bir taraftan ortadan kaldırırken aynı zamanda yeni yeni küçük işletmeler yaratacağını, bir eğilim olarak görüp kabul etmeye imkân veriyor.

Daha sonra 'Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması' *çalışmasını verecek olan Lenin'in her zaman eşitsiz gelişme yasasını bilinçle kullanmış olmasının öne-*

mi vurgulanırken bu abartma sayılmamalı. Bu yasa, küçük burjuvalara, tarihin belli kesitinde devrimci olan demokratlara, parti teorisine, ihtilâl teorisine ve tabii ittifaklar düşüncesine kapıları açıyor. Bunların çoğunu Lenin geliştiriyor. Çağdaşları 'Avrupalı' sosyalist düşünürlerin anlayışsızlığına ve zaman zaman çok sert bir biçimde karşı çıkmalarına rağmen.

Bu önemli yasayı ve büyük işletme - küçük işletme ilişkisi ve somutu içinde, tekrar 'yazmak' gerekiyor. Burada bunu yapıyorum. Alıntıları, 'Razvitaya Kapitalizma v Rossii' adını taşıyan Lenin'in bu çalışmasının Collected Works*'un üçüncü cildi olarak yayınlanan İngilizce çevirilerinden yapıyorum.*

Şöyle başlayabilir: «Narodnik iktisatçılar küçük köylü sanayicileri yığınının meta üreticileri kategorisi içine girdiği gerçeğini kararmakla kalmadılar, aynı zamanda küçük köylü sanayicilerinin ekonomik örgütlenmesi ile büyük sanayi arasında sözde var olan derin zıtlıkla ilgili bayağı bir efsane bile yarattılar.» Lenin bu efsaneyi çürütecek istatistikler veriyor ve devamla şunları yazıyor: «Eğer büyük sanayici kendisi için bir tekel sağlamadan edemezse, 'el zanaatları' ile uğraşan köylü, bu bakımdan, onun ikiz kardeşidir; küçük burjuva, dar kaynaklarıyla, koruma, teşvik primleri, ayrıcalık ve benzerleri için şamata yapan büyük imalatçıyla, esas olarak, aynı sınıf çıkarlarını savunmaya çabalar.» Başlangıcın çok net olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Ancak Lenin'in bilim adamı olduğunu unutmamak gerekiyor. Gerçek bilim adamı, başka özelliklerle birlikte, eğilim halindeki yasalara ters düşen, ancak bu yasaları ortadan kaldırabilecek güçte olmayan, bir anlamda düzelten daha düşük güçteki eğilimleri de görebilen kim-

sedir. Lenin, burada bunu da yapıyor. Şöyle yazıyor: «Meta ekonomisinin gelişmesinde her adım, kaçınılmaz olarak, köylülüğün kendi içinden artan sayılarda sanayici yaratmasına yol açar; bu süreç yeni toprakları açar, sanayinin en geri kollarında sanki daha sonra kapitalizmin zaptetmesi için hazırlanır gibi yeni bölgeler kurar. Ancak kapitalizmin büyümesinin aynı bu süreci, ülkenin başka yerlerinde veya sanayinin başka kollarında kendisini tamamen farklı olarak belli eder; küçük atölyeler ile fabrika tarafından emilen ev işçilerinin sayısında artış değil azalış olarak.» Lenin, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, bazı bölge ve sanayi kollarında küçük işletmelerin çoğalabileceğini, bazı bölge ve sanayi kollarında da ortadan kalkacağını belirtiyor. İki süreci ön plana çıkarıyor. Buraya yazdığı bir dipnotta da: «... işte bu iki farklı sürecin bir ve aynı guberniyada, bir ve aynı zamanda, bir ve aynı sanayide ortaya çıkışıyla ilgili ilginç bir örnek» diyerek aynı bölgede hem iplik eğirme sanayiinin, bir küçük sanayi olarak, doğuşunu ve hem de ortadan kalkışını anlatıyor.

Burada eklemek gerek. Büyük bilimsel eserler aynı zamanda bilimsel çalışmanın yöntem veya kılavuz kitaplarıdır. Çünkü bilimsel ürün, bir ölçüde ve önemli ölçüde, yöntem sorunudur. Tabii Lenin bunu çok iyi biliyor. Yukardaki paragrafta kaldığı yerden şöyle devam ediyor: «Bir ülkede sanayide kapitalizmin gelişmesinin incelenmesinin bu iki süreç arasında çok titiz bir ayırım yapmayı gerektirdiği açıktır; bunları karıştırmak tam bir kavram kargaşasına yol almak demektir.» Lenin, yöntem ile ilgili uyarısını da yapıyor.

V. İ. Lenin, Collected Works, *Cilt 3, s. 337 ve 339.*

Lenin'in bu katkısını, kaynak göstermeden olsa da, gözeten iktisatçılar var. P. Sylos-Labini yazıyor: «Ekonomik ilerleme birçok önemli sanayide konsantrasyona yol açmışsa da çok çok çeşitli küçük firmalar da yaratmıştır. Fakat bu sonuncular, genellikle büyük firmaların uydusudurlar ve aynı düzeyde düşünülemezler. Daha açık deyişle, firmaların toplulaşmasının modern süreci, büyük firmalarla rekabet etme zorunluluğu olan malları üreten küçük üreticileri piyasadan kovarken, aynı zamanda, hem üretim ve hem de ticarette küçük bağımlı ve uydu teşebbüsleri de mantar gibi çoğaltmaktadır.»

P. Sylos-Labini, Ologopoly and Technical Progress, op. cit., *s. 2.*

Bir noktanın vurgulanmasında yarar var. 'Temsili firma' kavramının yıkılmasıyla, yalnızca, gözlenen sanayilerde ölçek çeşitliliğinin bir ilke olduğu sonucu çıkmıyor; aynı zamanda kısa dönem ve statik çözümlemenin sınırları ve deyim uygunsa, bir araştırıcının bakış açısına getirmiş olduğu kıskaç net olarak görülüyor. Kısa dönemli statik bakış açısı ile 'temsili firma' kavramı bir arada ele alınınca, işletmelerin giderlerini minimum yaptıkları bir 'optimum ölçek' kaçınılmaz oluyor. Daha açıkçası kısa dönemli statik çözümlemede 'temsili firma' kavramı 'optimum ölçek' anlayışını doğuruyor.

Bundan sonrası kolay oluyor. Temsili firma geri plâna çekiliyor, optimum ölçek ön plâna çıkıyor. İşletmelerin yatırım ve üretim plânlarını bu optimum ölçeğe yapmaları bekleniyor ve böyle yaptıkları varsayılıyor. Buradan da iktisat kitaplarıyla her derecede iktisat dersanelerinin temel eğrisi olan U-biçimi

gider eğirisi çıkıyor. Temsili firma, optimum ölçek ve U-biçimi gider eğrisi birbirinden ayrılmaz üçüzleri meydana getiriyorlar. Biri varsa diğerleri de var; biri yoksa diğerleri de yok.* Aynı

(*) «Gerçekten ilginç değil mi? Böyle bir 'bilim' olabilir mi? Kapitalist dünyanın her yerinde, Türkiye'de veya Amerika Birleşik Devletleri'nde, her düzeyde öğretim kurumunda, ister bir ticaret lisesinde isterse pek ünlü London School of Economics'de, eline tebeşir alan her öğretim üyesi,, ister Türkiye'de adı duyulmamış bir iktisatçı isterse Amerika'da Nobel sahibi Samuelson, tahtaya geçer ve U-biçimi bir gider eğrisi çizer. Üretimin hacmi büyürken birim gıder önce azalır, U'nun tabanını bulur, sonra yükselmeye başlar. Derste bunu çizer. Tüm iktisatçılar, ister gayrı meşhur ve isterse çok ünlü, hep U-biçimi gider eğrisini çizerler, dershanelerde.

İktisatçılar dershanelerde U-biçimi eğri çizerler. Ancak dershanenin dışında U-biçimi eğri çizen iktisatçı görülmemiştir. Pratikte U-biçimi eğri çizen bir tek iktisatçı görülmemiştir. Çünkü pratikte U-biçimi eğri yoktur.

Bunu ben söylemiyorum. Gerçi uygulamada U-biçimi eğri görmedim. Ancak başka merak edenler de olmuş. Bir araştırıcı merak ediyor, fabrikaların gider kayıtlarına da bakıp, kısa dönem için de olsa, U-biçimi gider eğrisini arıyor, bulduğu sonucu yazıyor: «Başlıca sonuç... U-biçimi gider eğrisinin gerçeklerin esastan bir tahrifi olduğudur... Ben, bütün üretim aralığı boyunca, birim başına değişken giderin, hafifçe ve düzgün olmayan bir biçimde düşme eğilimi gösterdiğini buldum.»

F. Troughton, The Teaching Concerning Costs of Production in Introductory Economics, Journal of Industrial Economics, 1963, s. 114.

Bu çalışmanın 'Uzmanlaşma ve Gigantomaniya' bölümünde Sovyet kaynaklarında bulabildiğim gider eğrisini gösteriyorum. F. Troughton'un bulgularıyla aynı paralelde. Kesinlikle U-biçimi değil.

Tekrar sormak gerek: Bu nasıl bir bilim?

zamanda birisi diğerinin tarifi. Örnek olsun, optimum ölçek, U-biçimi gider eğrisinde U'nun en alt noktasına denk düşen üretim hacmi oluyor.

Bütün bu çözümlemenin genellikle bir yıl için geçerli olduğu kabul ediliyor. Kısa dönem statik çözümlemede her yıl için bir optimum ölçek var. Ancak yine böyle bir çözümlemede bir yıl diğer yıldan farklı değil. Her yıl, bir yıl demek. Bu yüzden bu tür çözümlemenin, bu neoklasik çözümlemedir, daha sonraki yıllardaki ölçek ile ilgili bir sözü yok. Aynı işletme veya bir başkası daha büyük bir ölçekle üretimi sürdürebilir; gerçekte de sürdürüyor. Bu durumda hangi ölçek; önceki mi, sonraki mi optimum sayılacak? Temsili firma anlayışının, statik çözümlemenin, neoklasik iktisatın böylesine basit bir soruya verebileceği bir cevap yok.* Cevabı başka yerde aramak gerekiyor.

(*) «Varsayınız ki, gider, kâr oranı ve teknolojik incelemelerin hepsi belli bir endürstride, firma için optimum ölçeğin günde 500-600 birimi üreten bir büyüklük olduğunu ve aralığın dışına çıkıldığında, birim giderinin çok yüksek olacağını göstersin. Yine varsayınız ki, endüstrideki firmaların çoğu üç kez daha büyüktür ve 500-600 birimlik firmalar ya hızlı olarak başarısızlığa uğramakta ya da daha büyük ölçeklere dönüşmektedir. (Bu

durumda) optimum ölçeğin 500-600 birimlik büyüklük olduğuna mı inanacağız? Kesin olarak hayır! Diğer ölçeklerle rekabette kaybeden bir optimum büyüklük düşüncesi bir çelişkidir ve hep söyleriz, geleneksel araştırmalarda hata yapılmaktadır.»

G. J. Stigler, The Organization..., op. cit., *s. 74.*

Cevabı bulmak için önce pratiğe bakmak gerekiyor. Toplum bilimde pratik, tarihtir, gözlemdir, monoğraftır, derlenmiş istatistiktir. Şimdi sıra istatistiklerin kullanımına geldi. Daha başka bir deyişle, ve Engels'in sözünü tekrarlayarak, sıra, birikmiş istatistiklerin diyalektik genellemesine geldi.

TABLO : I

ABD YÜKSEK FIRINLARINDA KULLANILAN YÖNTEMLER
(1911 - 1926)

	Adam-Saat Başına Üretilen Pik-Demir (Gros Ton)		Çeşitli Yöntemleri Kullanan Fabrikaların Oranları		
Yıllar	En İyi Uygulama (plants)	Endüstri Ortalaması	Elle Doldurma ve Kum Kalıp	Karışık	Makine İle Doldurma ve Kalıp
1911	0.313	0.140	50.0	22.7	27.3
1917	0.326	0.150	44.9	34.9	23.3
1919	0.328	0.140	42.0	28.0	30.0
1921	0.482	0.178	22.2	44.3	33.5
1923	0.462	0.213	20.7	39.7	39.6
1925	0.512	0.285	7.2	25.5	67.3
1926	0.573	0.296	6.1	24.5	69.4

Tablo,[6] iki çizgiyi açıklıkla ortaya koymaktadır. En yeni teknikleri uygulayan fabrikalarda ('best practice' plants) işçi başına verimlilik zaman içinde artmaktadır. Bunun, zaman için-

de en yeni teknikleri uygulayan fabrikalarda sermaye yoğunluğunun artışının bir sonucu olması gerekir. Nitekim, zaman içinde, daha modern yöntemleri uygulayan fabrikaların oranının arttığı görülmektedir. Bu ikinci çizgidir, ve buna göre, on beş yıl gibi kısa bir zaman aralığında elle doldurma yapan ve çok işçi kullanan kum kalıplara döküm yapan fabrikaların oranı yüzde elliden, yüzde altı'ya düşmektedir. Bunu, endüstride ortalama sermaye yoğunluğunun artışı olarak düşünmek mümkündür. Sonuç olarak da, endüstride ortalama verimliliğin arttığı görülmektedir.

Yalnız, tablodan bütün bunlar oluşurken, ölçeğin de büyüdüğü görülmemektedir. Çok doğal olarak, bunun böyle olacağı varsayılabilir ve geçilebilir. Fakat ek bilgileri sağlamakta yarar var. 1924 - 1937 yıllarını kapsayan aynı konu üzerinde ve fakat İngiltere ile ilgili bulgu özeti şöyle: «Yüksek fırın işinde, adam başına üründeki artış, çok küçük ölçüde (artışın beşte biri kadar), üretimin yapısının temel pig-demire kaymasından, daha büyük ölçüde de (beşte dördü kadar) genel olarak teknik ilerlemeden ileri gelmektedir. Verimlilikteki ilerleme, esas olarak, yüksek fırınların ölçeğindeki artıştan ve mubtemelen de mekanik doldurma gibi yardımcı araçlardaki bazı iyileştirmelerden doğmuştur.»[7]

Evrensel olan bilimseldir; bilimsel olan zorunluluktur. Burada Ekim Devrimi'nin eşiğinde Rusya'ya özgü özellikler aranmamaktadır. Ekim Devrimi'nin eşiğinde bilimsel zorunlnluk olarak ortaya çıkan ekonomik çerçeve aranıyor. Unutmamak gerekiyor, Sosyalist iktidar tek ülkede ortaya çıksa bile, evrenseldir. Sosyalizmin ilk önce tek ülkede kurulması sosyalist iktidarı evrensel özelliklerinden yoksun kılmıyor, yalnızca zorluklarını artıyor.

Kuşku yok, sosyalizm bir dünya sistemi olarak kurnlabilmiş olsaydı yaşamış olduğu zorlukların büyük bir bölümünden kurtulmuş olacaktı. Sosyalizm tek ülkede kuruldu. En ileri ül-

kedeki teknoloji düzeyine yetişmek ve bunu geçmek zorunluluğu ile karşı karşıya geldi. Eğer sosyalizm bir dünya sistemi olarak kurulmuş olsaydı böyle bir zorunluluk ile karşılaşmayacaktı.

Sosyalist iktidar tek ülkede kurulma zorunluluğu ile karşı karşıya kalınca en ileri kapitalist ülkedeki iş gücü verimliliğine yetişmek ve geçmek, bir zorunluluktur. Keyfi veya iradi bir iş değil. Bir var olma zorunluluğudur. Emperyalist abluka içinde, kapitalist dünyada bir ada durumunda, sosyalist iktidarı yaşatmak için iş gücü verimliliğini hızla yükseltmek gerekir. Bu, iktidarı sürdürebilmenin tek yoludur; olmazsa olmazı, *sine qua non* koşuludur.

Verimliliği yükseltmek ise, son zamanlarda birçok kıtada moda olan verimlilik seminerleri yapmakla, prodüktivite örgütleri kurmakla, Uluslararası İş Örgütü, ILO, tarafmdan hazırlanmış raporları ezberlemekle olmuyor. Emeğin makina donatımmı yükseltmek gerekiyor. Sermayemin bileşimini yükseltmek zorunlu oluyor.

Ancak küçük küçük firmalarda emeğin makina donatımım yükseltmek de mümkün görünmüyor. Tarih, böyle kolaylık tanımıyor. Emeğin donatımının yükselmesi ancak büyük ölçekli işletmelerde gerçekleştirilebilir. Büyük işletme ise büyük yatırım demek.

Böyle bir zorluk, başka ihtilâl kadrolarının önüne çıkmadı. Büyük Fransız Devrimi'nin kurucu kadrolarının önüne tarih böyle bir ekonomik çerçeve ile çıkmadı. Büyük Ekim Devrimi'nin kurucu kadrolarının önünde ise, o zamana kadar yazılı kitaplarda olmayan, güçlükler yığıldı. Şimdiye kadar söylenen bunlardan birisidir. Devamı vardır. Tablo II A ve B,[8] Sovyetler Birliği'nde ilk sanayileşme plânının birinci yılı olan 1929 yılına kadar uzanıyor.

Tablo II A, yoğunlukla ilgili bilgileri içermiyor. Ancak bu tablo çok çeşitli sanayi ve teknolojileri kapsıyor. Bu yüzden değerli bilgiler sağlıyor. Tablo II B, kâğıt sanayii ile sınırlı olmakla birlikte yoğunlukla büyüklüğün beraberce gidişini ve zaman boyutu içinde, ayrıca, tam bu çalışmanın işaret ettiği zaman kesiti için gösteriyor.

Bu iki tabloyu bir *niteliksel* bilgi ile desteklemek ve tamamlamak mümkün. Bir kaynakta İngiltere'de çimento sanayii ile ilgili şu bilgi var: «Çalışan ücretli işçi başına üretim, 1907 yılında 277 ton; 1924 de 370 ton; 1930 yılında 545 ton; 1935 de 793 ton ve 1938 yılında da 872 ton idi.»[9] Çimento üretiminde verimlilik hızla artıyor. Aynı kaynak aynı yerde bunun nedenlerini açıklıyor: «Artan mekanizasyon, artan yükseklikte döner fırın şeklinde ortaya çıkan daha iyi ekipman, iş gücü -sakıngan makina ve benzerleri verimlilikte artışa yol açan başlıca faktörlerdir.» Bulgular açılıyor.

TABLO : II/A

EKİPMANLARDA BÜYÜME EĞİLİMİ (1909 - 1929)

Ekipman Çeşidi	1909	1914	1919	1923	1925	1927	1929
Yük Vagonu Ortalama Kapasite (ton)	35.3	39.1	41.9	43.8	44.8	45.5	46.3
Cimento Fırınları Ortalama Yıllık Kapasite (1000 bb ls)	93	137	186	204	223	252	283
Yüksek Fırın, Ortalama Günlük Üretim (ton)	263	332	343	397	459	507	570
Fabrikalardaki Güç Ünitelerinin Ortalama HP Buhar Makinesi - Türbin	92.7	113.7	139.1	185.4	205.9	230.6	224.8
İçten Yanmalı Motor	21.9	23	40.8	77.9	82.6	92.4	109.3

TABLO : II/B

MAKİNE KAPASİTELERİNDE BÜYÜME : KÂĞIT SANAYİİ

Yıllar	Ücret Başına H.P.	Makine Başına Ortalama 24 Saatlik Kapasite (bin kısa ton)		
		Öğütücü	Four Drinier*	Silindir
1904	16.57	—	11.4	7.7
1909	17.16	—	13.1	9.3
1914	18.32	4.42	15.8	11.3
1919	16.25	5.9	16.9	15.4
1921	—	5.48	18.0	20.4
1923	18.05	5.80	16.3	17.1
1925	19.80	6.25	21.1	23.7
1927	21.42	6.32	22.1	26.1
1929	23.48	6.52	23.6	29.9

(*) Four Drinier, kâğıt imalatında fabrika içinde önemli bir süreci gerçekleştiren bölme.

Tabloları ve bulguları 'okumak' ve dillendirmek mümkün. Aslında buradaki dillendirme çözümlemeye zaman boyutunun sokulmasıyla ilgili. Şimdiye kadar yapılmış olan çözümlemeye yeni katkı zaman boyutundan geliyor. Zaman içinde de bileşim ile ölçek beraberce büyüyor. Sermaye yoğunluğu artarken ölçek de büyüyor. Bunun tersi de doğru oluyor. Büyük ölçek sermaye yoğunluğu yüksek olan teknolojilerin kullanmasını imkân dabiline sokuyor. Bu tabloların alındığı Amerikan H. Jerome'un «*Mechanization in Industry*» adını taşıyan ve 1930 yıllarında Sovyetler Birliği'ndeki tartışmalar sırasında 'abidevî' nitelemesiyle övülen çalışması şu bilgileri de ekliyor: «Belirli iş gücü-sakıngan yöntemlerin kullanılmasının büyük fabrikalarda daha yaygın olduğu biliniyor... Mekanik olarak doldurulan yüksek fırınlar elle doldurulanlardan daha büyüktür. Mekanik olarak doldurulan fırınların günlük (stack-day) tipik üretimi 286 ton iken, elle doldurulanların 169 tondur. Aynı şekilde mekanik

kalıp kullanan fırınlarda günlük üretim 292, kum kalıbı kullananlarda 189 tondur.»[10] Daha ileri teknolojiyi daha küçük tesislerde kullanmak mümkün görünmüyor.

Bu, bir. Burada zaman boyutu ile birlikte söylemenin dışında, şimdiye kadar söylenenlere göre, fazla bir yenilik yok. Ancak ikinciyi söylemek için buna gerek vardı. İkincisi daha önemlice ve şöyle: Yeni bulunan teknolojilerin ekonominin ihtiyaçlarını yansıtması, bir eğilim olarak beklenirse de, bu teknolojilerin yeniden beliren ve bu teknolojilerin doğmasına yol açan ihtiyaçlara tıpatıp uyması söz konusu olmuyor. Yeni teknolojiler iki açıdan 'sorun' yaratabiliyorlar.

Burada da birincisi, yeni teknolojilerin, ekonomideki fiyat matriksinin gerekli kıldığından daha sermaye yoğun olabilmesidir. Karşılaştırmalı teknoloji tarihi böyle durumların ortaya çıkmış olduğunu gösteriyor. Konuyla ilgili ve monoğraf niteliğinde bir araştırma şunları yazıyor: «'Üstün' makinaların sermaye yoğunluğu, bazı Amerikalıların yapmış olduğu gibi, bunları daha uzun süre çalıştırarak değiştirilebilir; ancak böyle düzeltmelere ihtiyaç duyulması, belki de, yeni tekuolojilerin eskilerinden çok daha fazla sermaye yoğun olmalarının bir delilidir.»[11] On dokuzuncu yüzyıl İngiliz ve Amerikan teknolojilerinin karşılaştırılmasından çıkan bu gözlemi, zaman içinde sermaye yoğunluğunun da, neoklasik dünyada bekleneceği gibi *marjinal* olarak büyümediğinin, veya yumuşak bir eğim yerine eşit olmayan basamaklı bir merdiven ile arttığının işareti saymak mümkün.

İkincisi, yoğunluk gibi ölçek de marjinal ve istenen ölçüde artmıyor, olabilir. Yeni teknolojiler sipariş ile elbise diktirilir gibi, yoğunluk ve ölçek açısından, marjinal mantığın gereklerine göre dünyaya gelmiyor, olabilirler. Derlenebilen bulgular bunu gösteriyor. Bir somut durumda ortaya çıkan yeni teknolojiyle ilgili ve kapitalizmin dramasını sergileyen bulgu şöyle ifade ediliyor: «Tütünde, o zamana kadar daha çok kentlerde satılan

yeni bir mal olan sigara için genişleyen pazarın önemini, sonradan American Tobacco Company'nin kurucusu olan, James B. Duke anladı. Ancak Duke sigara üretimine makinayı uygulayınca üretim talebi aştı. Bunun üzerine Duke, yaygın bir reklâmla ve ilk önce ulusal, arkasından da dünya ölçüsünde bir satış örgütü kurarak pazarı genişletmeye ağırlık verdi.»[12] Yeni teknolojilerin kapitalistlere yeni pazar bulma sorunu yaratmasının çok yaygın örnekleri olmalı; çünkü, bu kapitalizmin kronikleşmiş hastalıklarından birisidir.

Bu nedenle örneklerle zenginleştirilmesi gerekiyor. Çelik endüstrisi değerli bir diğer örnek oluyor. İlginçtir, çelik endüstrisi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma Amerikan çelik sanayiinde depresyon zamanlarında gideri düşürme çabaları sırasında kapasitenin arttığı bilgisini veriyor. Talebin düştüğü zamanda kapitalist sanayi, gideri düşürücü teknolojiler ararken aynı zamanda üretim kapasitesini arttırıyor. Kaynak şöyle yazıyor: «Endüstri kolundaki kapasite artışının niteliğini incelediği raporunda (Report to the President of the US on the Adequacy of the Steel Industry for National Defence, Washington, 1941) Dunn gösterdi ki kapasite artışının gideri azaltma girişimleri sırasında doğması, yani ek kapasitenin, bir anlamda, yan ürün olması endüstrinin bir özelliğidir. Yeni bir teknoloji veya yeni bir yer seçiminde asıl ağırlık, giderin en aza indirilmesine veya nitelik iyileşmesine verilmektedir. Dunn, 1930 - 1939 depresyonu sırasında üretim ortalama olarak kapasitenin % 29'una düşerken, kapasitenin arttığını ortaya koydu.»[13] Satışların düştüğü bir zamanda bile, yeni kapasiteler yaratmaksızın yeni teknikler uygulama olanağının bulunmaması oldukça ilginç. Eğer yeterli büyüklükte pazar yaratılmaz ise birçok kollarda yeni teknikler uygulanma şansını elde edememektedir: «Bazı endüstrilerde, İngiliz (British) pazarı, yeni ilerleme olanakları yaratabilecek ekipmanların uzmanlaşmış üreticilerinin büyümesini özendirecek kadar geniş değil. Biz, kâğıt, ekmek, lâstik, plâstik,

kaliteli kimyasal ürünler, uçak ve bilimsel enstrümanlarla ilgili olarak bunun örneklerini bulduk. Bir veya birkaç uzman üreticinin bulunduğu durumlar var; fakat taslakta (design) ilerleme yavaş. Daha büyük bir pazarda, daha çok uzman üretici, daha çok taslak rekabeti ve dolayısıyla iyi taslakları yaratabilme şansı daha yüksek olurdu.»[14] Pazarın sınırının, başka bir deyişle pazarı genişletmedeki sınırın yeni tekniklerin kullanılma şansını ortadan kaldırması ancak yeni tekniklerin daha büyük ölçekleri de beraberinde getirmesi ile açıklanabilmektedir. Ondokuzuncu yüzyılda İngiliz ve Amerikan teknolojilerinin karşılaştırılması da aynı sonucu vermektedir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Amerikan ekonomisinin daha hızlı yeni teknikler kullanabilmesi Amerikan pazarının daha hızlı gelişmesi ile açıklanabilmektedir: «Önemli farklılık (Birleşik Krallık ile Birleşik Devletler arasında) pazarın büyüklüğünde değil, pazarın büyüme hızındadır»[15]. Pazar ve pazarın büyüme hızı, karşılaştırmanın veya çözümlemenin yapıldığı duruma göre önem kazanır. Yeni teknikler bulmanın evrensel bir özellik kazandığı, başka bir deyişle, en yeni teknikleri yaratan veya yaratmış olan ülkelerin bulunduğu bir dünyada, endüstrileşme sürecinin daha geri aşamalarındaki ülkelerin yeni teknikleri hızla uygulayabilmesi, pazarını hızla genişletmesine bağlı. Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında Birleşik Devletlerin bunu başarmış olduğu görülmektedir. Eğer karşılaştırma sürdürülürse, şimdi aynı başarıyı bu kez Birleşik Krallığın göstermesi gerekiyor. Örnek çimento ile ilgili: «Adam başına üretimde, fabrikanın ölçeği ile birlikte, artma eğilimi görülmektedir. Fabrika ölçeğinden doğan bu tutum, fabrikanın tam olarak çalıştırılmasına ve dolayısıyla geniş bir pazarın varlığına dayanır. Teknik gelişmeler daha büyük ve daha etkin döner çimento fırınlarını mümkün kılmıştır; fakat, ekipmanları uzun ömürlü ve birim ürün başına emek gideri düşük olduğu için bunların uygulanması sadece geniş bir pazarın değil fakat aynı zamanda genişleyen bir pazarın varlığına bağlıdır»[16].

Kısaca özetlemek gerekirse, ölçeğin sınırı sadece ve sadece zamandır. Zamandan soyutlanmış bir optimum ölçek kavramı bütünüyle anlamsız değilse bile, endüstrileşme süreci bakımından bütünüyle önemsizdir. On yıl ara ile yapılmış iki çalışmanın bulguları bunu açıkça göstermektedir. Açıkça gösteriyor ki, on yıl gibi bir zaman aralığında çelik işletmeciliğindeki 'optimum ölçek'de önemli artışlar olmuştur. Ve daha yeni olan çalışma bunun nedenini açıkça ortaya koymaktadır: «İşletmenin optimum ölçeğindeki (Bain'in tahminlerine göre) artış, fabrika birimlerinin ölçeğinde, inter alia, bir artışa yol açan teknik ilerleme nedeni ile olmuştur»[17].

İçilişki Düzeyi ve Pazar

Çözümlemenin kendi mantığına göre sıra, optimum fabrikanın büyüklüğünün ortaya konmasına geldi. Doğaldır ki, daha önce söylenenlerin ışığında, zamandan soyutlanmış bir optimum ölçek düşünülemez. Bu yüzden belirgin bir zaman kesitindeki optimum ölçekten -teknolojinin belirdiği ve giderin en az olduğu- ölçekten söz edilecektir. Genel olarak, zaman kesitinin ne olacağı önemli değil. Fakat, önceden verilmiş tablolarla tutarlılık açısından yeni bilgilerin 1920'lerin sonlarına veya 1930'ların başlarına ilişkin olmasında yarar var. Yalnız böyle bilgiler sağlanamamaktadır. Buna karşın, 1940'ların sonları ve 1950'lerin başları ile ilgili bilgiler mevcut.

Bununla birlikte bilgilerin bulunuş biçimi, yirmi yıllık kaymayı önemsiz yapmaktadır. Çünkü bilgiler, pazara oranla verilmektedir. Pazarın, dünyanın en gelişmiş ekonomisinin ulusal pazarı olduğu ilâve edilmeli. Üçüncü tabloda, A.B. Devletlerinde 20 imalât kolunda optimum fabrikanın (plant) Amerikan ulusal pazarı içindeki yeri ve bununla ilgili oranları gösteriyor[18]. Fabrika kapasitesinin optimum büyüklüğü hem mevcut fabrikalara ve hem de mühendislik kestirimlerine göre hesaplanmıştır.

TABLO : III

OPTİMAL ÖLÇEK : ABD 20 SANAYİ

Endüstriler	İlk Dört Firmanın Ortalamasının Pazara Oranı : 1947	Bir Optimal Fabrikadaki Kapasitenin Ulusal Kapasiteye Oranı : Ortalama Tahmin	Ortalama Firma Büyüklüğünün Optimal Fabrika Kapasitesi Tahminine Oranı	Bir Fabrikada Minimum Etkin Ölçek Kapasitesinin Ulusal Kapasiteye Oranı
Bakır	23.1	10.0	2.3	10.00
Sigara	22.6	5.5	4.1	5.00- 6.00
Otomobil	22.5	7.5	3.0	5.00-10.00
Alçıtaşı ürünleri	21.2	2.5	8.5	2.00- 3.00
Daktilo makinesi	19.9	20	1.0	10.00-30.00
Sabun	19.8	5	4.0	4.00- 6.00
Rayon	19.6	5	3.9	4.00- 6.00
Metal kap (containers)	19.5	1.16	16.7	0.33- 2.00
Otomobil lâstiği ve iç lâstik	19.2	2.06	9.3	1.37- 2.75
Damıtılmış likör	18.7	1.5	12.5	1.25- 1.75
Traktör	16.8	12.5	1.3	10.00-15.00
Dolmakalem	14.4	7.5	1.9	5.00-10.00
Çelik	11.2	1.75	6.4	1.00- 2.50
Paketlenmiş Et				
Taze	—	—	—	0.02- 0.20
Çeşitli	10.3	2.25	4.6	2.00- 2.50
Petrol Rafinerisi	9.3	1.75	5.3	1.75
Tarım Makinesi	8.0	1.25	7.2	1.00- 1.50
Çimento	7.4	0.9	8.2	0.80- 1.00
Un	7.3	0.3	24.3	0.10- 0.50
Ayakkabı	7.0	0.32	21.8	0.14- 0.50
Konserve Meyve ve Sebze	6.6	0.37	17.6	0.25- 0.50

Bu önemli tablonun bazı vargıları üzerinde birkaç söz gerek. Bir kez tablonun ortaya koyduğu bulgu açık olmalı. 'Optimal' fabrika ölçeği, dünyanın en büyük 'ulusal' pazarına göre ciddi sayılabilecek oranlara ulaşmaktadır. Aynı 'optimal' ölçe-

ğin, endüstrileşme sürecinin daha başlangıç aşamalarında olan ve daha küçük ülkeler için ne kadar büyük pazar sorunları yaratacağı kolaylıkla anlaşılabilir. Bu, üzerinde durulması gereken bir olgudur.

İkinci olarak, tablo ile ilgili ve geçerken değinilecek bazı noktalar var. Bunlardan ilki, optimal fabrika ölçeği ile dört büyük firmanın ortalama ölçeği arasındaki ilişki. Teknik açıdan optimal fabrika ölçeğinin, ölçekten doğacak bütün tutumların elde edilmesi için yeterli olduğu kabul edilmeli. Bu durumda, daha büyük firmaların neden ortaya çıktığı sorusu haklı olarak ortada. Fakat, bu soruya cevap aranmasının bu çalışmanın konusu içinde yer almaması bir yana, yapılmakta olan çözümleme bakımından cevabın şu veya bu olmasının da önemi yok. Bu yüzden çalışmanın ilgi alanının dışında. Yalnız görünen ilişki daha önce yapılmış olan bir gözlemi katıksız doğrulamaktadır. Bu da şu: Menecment, Türkçede bu anlamda kullanılmaya başlayan deyimle sevk ve idare, ölçek tutumunun doğmasını engellemiyor. Engelleseydi, 'optimum' fabrika ölçeğinin bir kaç katı fazla olmazdı.

Ayrıca, görüldüğü gibi kapitalist ekonomilerde, 'optimal' ölçeğin çok üstünde bir pazarın varlığı bile, işletmelerin çoğunun 'optimal' olması sonucunu sağlamaya yetmemektedir. «Öyle görünmektedir ki optimal ölçekteki fabrikaların yaygın bir biçimde var olabilmesi için, genel olarak optimal fabrikaların on veya yirmi katı büyüklüğünde pazarlara ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat, toplulaşmamış endüstrilerin çoğunda, bundan çok daha büyük pazarların olmasına rağmen, mevcut kapasitenin çok büyük bir oranı optimal altıdır»[19]. Böyle bir durumun yaygınlığı ve böyle bir durum için gerekli pek az teknik neden olduğu hatırlanırsa, bu olgunun ortaya çıkışının temel nedeninin kapitalist sistemin mantığında aranması gerektiği açıklık kazanmış olur. Özel mülkiyet ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan büyük firmalar, aslında teknolojik gelişimin meyvelerinin

tam olarak değerlendirilmesini engellemiş olmaktadır.* Bunu, bütün araştırma hayatını bu konuya vermiş bir araştırıcı şöyle açıklamaktadır: «Bütünleşmiş (integrated) firma, çeşitli endüstri kollarına açılmış fakat son derece büyük olmayan firma, her endüstriyel eylemi daha küçük bir ölçekte yapıyor, olabilir. Kısacası, burada, firma düzeyinde, ölçek ve artan verim zorunlu olarak ilişkili değildir... Eğer bir firma veya fabrika, bütün yumurtaları aynı sepete koymaktan korkarak bütünleşir ise, böylece tek bir eylem kolunu genişletmekten doğacak artan verimi durdurmuş olur. Gerçekten de bir kolda uzmanlaşarak yumurtanın hepsini bir sebepete koyma riskini alan daha küçük bir fabrika veya firma, aynı eylem kolunu daha büyük bir ölçekte ve dolayısıyla büyük fakat bütünleşmiş bir firma veya fabrikaya göre daha yüksek verim ile yapabilir.»[20]

Bu son aktarma ile tartışma, şimdiye dek eksik olan, bir diğer önemli boyuta yaklaşmış olmaktadır. Bu, uzmanlaşma düzeyidir. Ölçek ve bileşim ilişkisine, bir üçüncü ekseni eklemeksizin geçerli sonuçlara ulaşmanın olanağı yok. Şimdi bu yapılacak. Fakat bu yapılmadan önce, yukarıdaki ayrılmayı biraz daha uzatarak, kapitalist ekonomilerde büyük ölçeğin yarattığı bir önemli bozulmaya daha işaret etmek gerekiyor.

Ölçeği belirlemek, yeni bir kuruluşun haemini kararlaştırmak, girişimcinin iradesini aşan bir sorun. Bu, şimdiye dek söy-

(*) İlerdeki kesimlerde yapılacak tartışmalar bakımından bu olguyu vurgulamakta yarar var. Sonraki kesimlerde görüleceği gibi 1930'ların Sovyet tartışmalarında, uzmanlaşma alanında Sovyetlerin en ileri kapitalist ülkelerden geri olduğu, fakat aynı teknoloji kullanılması halinde bile, toplumsal mülkiyetli ekonomilerde, uzmanlaşmanın rakiplerden çok daha ileri düzeylere ulaşacağı iddia edilmiştir. Batılı Sovyet uzmanları, böyle iddiaları 'ham övünme' olarak değerlendiregelmişlerdir. Yukarıdaki tartışma, böylesi Sovyet iddialarının pek de ham olmadığına ve Batılı uzmanların yargılarının kendi sistemlerinin bilinmemesinden doğduğuna işarettir.

lenenlerin ışığında açık olmalı. Bu durumda, endüstriye yeni girenler, kendileri ve mevcutları için ne gibi sorunları da beraberlerinde getirmektedirler, sorusu ortaya çıkıyor. Aşağıdaki aktarma, sorunun çerçevesini belirgin bir biçimde çizmekte ve bunalım zamanının cevabını vermektedir: «Endüstrinin ekonomik ve teknik koşulları, üretimin büyük ölçekte yapılmasını öyle bir zorunlulukla gerektirebilir ki, ancak en azından kombineler kadar etkin bir biçimde örgütlenmiş ve donatılmış büyük kuruluşlar, bu engel karşısında bir çözüm bulabilmeyi ümit edebilirler. Fakat, öyle olsa bile, ümitin gerçekleşmesi kesin değildir; çünkü, mevcut optimum ölçekli birkaç birim, tüketicilerin bütün ihtiyaçlarını zaten karşılıyor, olabilir. Eğer, bu optimum ölçek büyük ise, endüstriye yeni giren birisi benzer düşük gider düzeyini sağlayabilmek için benzer ölçekte üretim yapmak zorundadır. Yalnız böyle bir durumda, yeni girenin toplam üretime yapacağı ekleme o kadar büyük olacaktır ki, piyasa fiyatının önemli ölçüde düşmesine yol açacaktır. Muhtemelen ne kendisinin ve ne bir başkasının kâr yapamıyacağı kadar düşük bir düzeye. Gerçekte de bazıları, zararla çalışmak durumunda kalacaktır[21]. Böylece iflâslar ve dolayısıyla büyük bunalımlar kaçınılmaz görünür.

Yalnız, bilinir ki büyük firmaların iflâsları ve büyük bunalımlar o kadar yaygın değildir. Arada-bir belirli bir düzenlilik ile ortaya çıkar. Halbuki, işaret edilen süreç devamlıdır. Öyle ise sistem, bu devamlı soruna devamlı bir çözüm bulmalı. Çözüm devamlı olmalı.

Ancak, her çözümün bir fiyatı olduğu unutulmamalı. Amerikan ekonomisinin en canlı olduğu bir zamanda ortaya çıkan şu örnek, çözümü göstermesi ve ayrıca zamanlı gelmesi bakımından öğreticidir: «Duruma bir çözüm bulma çabası ile, CTI (Pamuklu Tekstil Enstitüsü) yeni programını 1927 Kasımında başlattı. Dar-bez imalatçıları grubu toplantısında CTI'nin önemli bir yöneticisi olan Hines, endüstrinin durumunu tartıştı

ve üyeleri bunalımı karşılamak amacıyla bireysel olarak harekete geçmeye çağırdı. Hines'in konuşmasından sonra büyük bir firmanın temsilcisi, başkaları yapsın yapmasın, üretimi kısacağını belirtti. Diğerleri de aynı şeyi yapacaklarını söyleyince bütün fabrikaların Cuma günü öğleyin kapatılmasında ve dolayısıyla haftalık çalışma süresinin tam bir gün kısaltılmasında düşünce birliğine varıldı»[22].

Demek oluyor ki, büyük ölçek, teknolojinin katılığı ve pazar sorunu, kapitalist ekonomilerde sadece büyük ölçekli firmalarda optimal-altı teknik ve fabrikaların kullanılması sonucunu doğurmakla kalmıyor aynı zamanda mevcut kapasitenin az kullanımına yol açıyor. Ve bu, bunalım zamanlarından önce ve daha doğru deyişle ekonominin en canlı olduğu zamanlarda da görülüyor. Alman örneği ve örneğin zamanı ilginçtir.

TABLO: IV

ALMAN MAKİNE SANAYİİNDE KAPASİTE KULLANIMI
(Milyon Mark ve Yüzde Olarak)

	1925	1926	1927	1928	1929
Üretim	1.933	2.500	3.400	4.000	4.200
Kapasite	3.359	4.940	5.350	5.500	5.650
Kapasitenin yüzdesi olarak üretim	74.4	50.6	63.5	73.0	74.0
Kapasitenin yüzdesi olarak kullanılmayan kapasite	27.6	49.6	36.5	27.0	26.6

Burada, endüstrileşmesini tamamlamış bir ülkede, başka bir deyişle, çok geniş bir pazarın varlığında birden çok firmanın yarattığı bir sorun söz konusu. Teknoloji yaratan ülkeler bu sorunun üstesinden gelemiyor. Bu açık. Açık olan dördüncü tablodan[23] okunuyor.

Burada şöyle bir düşünce akla gelebilir: Sorun vardır, ama gelişmiş kapitalist ülkelerin sorunudur. Gelişmiş kapitalist ülkeler teknolojileri yaratıyorlar, ilk kez yarattıkları için denge-

sizlik çıkabilir. Böyle düşünülebilir. Neoklasik düşünce alışkanlığı böyle düşünmeye imkân tanımıyor. Ancak ortaya çıkan ve burada ampirik olarak da gösterilen durum karşısında böyle bir 'savunma' akla gelebilir. Bu savunmadan da bir kısmî hücum çıkabilir. Şöyle: Az gelişmiş kapitalist ekonomilerin bu tür sorunu olmaz. Bunlar, kendi yaratmadıkları teknolojileri seçip uyguluyorlar. Sonradan sanayileşme sürecine giren veya girecek ülkeler bu teknolojiler stoğundan öyle atıl kapasite yaratmayacak olanları seçebilirler.

Bu mantık, ikame kolaylığı ve kapitalist özgürlük efsanesinin pencereden veya olmazsa bacadan girmeye çalışmasıdır. Ancak giremiyor. Çünkü somut durum var. Birleşmiş Milletler tarafından çelik endüstrisinin Latin Amerika'daki teknolojik ve ekonomik sorunlarıyla ilgili bir uzman çalışmada şunlar var: «Açıktır ki, ilerde genişlemeye imkân sağlamak zorunluluğundan doğan fazla kapasite yaratılmasına ek olarak, nitelik kaygıları da bir Latin Amerika pazarını doyurmak için gerekli olandan daha büyük birimlerin kurulmasına yol açabilir.»[24] Nitelik kaygıları başlı başına önemli olmakla birlikte çelik endüstrisindeki niteliği öyle pek küçümsememek gerekli. Çelik endüstrisinde nitelikli çelik veya piyasadaki bilinen adıyla vasıflı çelik, adeta başka bir maldır. Örnek olsun, eğer piyasada çelik varsa ve fakat vasıflı çelik sanayii yoksa, motor sanayii kurulamaz; yok, demektir.

Ayrıca nitelik hem iç pazardaki kullanım için ve eğer uluslararası pazara çıkılacaksa uluslararası piyasa için ihmal edilemeyecek öneme sahip.* Fakat az gelişmiş kapitalist ülkelerin

(*) «Yağ tavaları, ABD'de devamlı kalıplar kullanılarak püskürtülme yoluyla yapılmaktadır. Hindistan'da düşük üretim hacminde, devamlı kalıpların yüksek yatırımlarından sakınmak için kum kalıplar kullanılıyor. Kum kalıbı tekniği, ucuz ve endüstriyel açıdan kolaydır; fakat ABD ürünü ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kaliteli ürün veriyor..., daha kalın ve daha ağır

kullanılmayan kapasite yaratma sorunuyla karşı karşıya gelmelerinin tek kaynağı değil. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki teknolojileri alarak 'optimal altı' büyüklükte fabrika kurulmasına karar verilmesi halinde bile kullanılmayan kapasite yaratmak kaçınılmaz oluyor. Bu kez örnek Yunanistan'dan geliyor. Yunanistan ekonomisinin morfolojisini çıkaran bir çalışmada şunlar yer alıyor: «İç talebin küçüklüğü ve minimum fabrika ölçeğinin teknik gerekleri yüzünden, makina ve ilgili sermaye araçları imalatında veya kimyasal ürünler üretiminde, iç talebin çok üstünde bir fabrika kapasitesi beklenmelidir.»[25] Bu da yeteri ölçüde açık olmalıdır.

Batı üniversitelerinde ve Türkiye'de okutulan toplum bilimlerde, bu arada iktisatta, ideolojik hücum silahlarını ellerinde bulunduran kurumların propaganda malzemelerinde hep tekrarlanan bir tez var: Sonradan sanayileşme sürecine giren ülkelerin durumu, bu işi başlatanlara göre çok kolay. Çünkü, başlatanlar yolu açmışlar. Bu yüzden sonradan sanayileşmek çok kolay olacak. Nakarat, isterse adına tez densin, hep bu. Bu çalışmanın tezi, isterse nakaratı densin, Batı üniversitelerinde ve bu arada Türkiye'de okutulanın tam tersidir. Daha önceden sanayileşmiş ülkelerin bulunması sonradan sanayileşme sürecine girecek ve giren ülkelerin sorunlarını artırıyor.

Bu çalışmada bu artan sorunların çözümlemesi yapılıyor. Konu, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu olarak görünüyor. Bu somut konudur; ancak Sovyet Devrimi'nin karşılaştığı sorun, büyük ve evrensel olduğu için bu çalışmanın konusu da büyük ve evrenseldir. Tarih, ilk kez bu sorunu, Ekim Devrimi ile birlikte önce Lenin'in ve daha sonra ve daha çok Stalin'in önüne çıkarmıştır. Stalin, Sovyet iktidarını, tarihin büyük

---

olduğu için de motorun hacim ve ağırlığını istenmeyen ölçüde büyütüyor.»

J. Baranson, **Manufacturing Problems in India...**, op. cit., s. 64.

bir zorunluluk olarak ortaya çıkardığı çok büyük sorunları yenmeye çalışarak yerleştirebilmiştir. Bu nedenle bu zorunlu sorunları anlamadan Sovyet iktidarını ve bu arada Stalin'i anlamak mümkün değildir.

Yoğunluğun artması ve ölçeğin büyümesi, teknolojinin gelişmiş olduğu bir dünyada sanayileşmesini başlatan ve bunu hızla yapmak zorunda kalan bir toplum için büyük bir zorluktur; bu nedenle ısrarla ve ayrıntıyla incelendi. Fakat zorluklar, bununla sınırlı değil. Şimdi sıra uzmanlaşma sorunu ve zorluğunda.

Uzmanlaşma

Endüstrileşme sürecini tamamlamış ülkelerdeki ölçeğin mutlak veya pazara göre büyüklüğü, sonradan sürece girenler için sorunu büyük boyutları ile ortaya çıkarmaz. Çünkü bilinir ki en büyük firma veya fabrika bile son ürüne giren parçaların önemlice bir bölümünü başka firma veya fabrikalardan alır. Başka bir deyişle, en büyük firma veya fabrika bile son ürünün bir bölüğünü, yarı-bitmiş ürün olarak dışarıdan alır. Bunun anlamı, bu yolla son ürüne giren bütün parçaların en ekonomik bir biçimde yapılmasıdır. Bu yolla son ürün ekonomik olarak yapılmış olmaktadır. Yine başka bir deyişle, son ürünün en az gider ile üretilmesi için en son olarak çıktığı fabrikanın, teknolojinin gelişimi ile belirlenmiş optimum büyüklüğe sahip olması yetmemektedir. Bütün parçalarm aynı şekilde üretilmiş olması gerekir. Bu ise uzmanlaşma düzeyinin artması demek.

İnsanlığın gelişimi, bir bakıma, uzmanlaşma düzeyinin tarihidir. Toplumların evrimi, iş bölümünün evrimidir. Önce tarımda iş bölümü biçimlendi. Sonra ticaret tarımdan ayrıldı. Daha sonra endüstriyel eylem ile ticareti birlikte tutan manüfaktür aşamasına ulaşıldı. Manüfaktürden modern endüstriye geçildiğinde, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma, tarım, en-

düstri ve ticaretten oluşan üçlü görünümünü kazandı. Bundan sonra fabrika içinde iş bölümü, toplumsal iş bölümünü etkiliyerek; toplumsal iş bölümü de fabrika içinde iş bölümünü körükleyerek modern endüstri, çeşitli kollara ayrıldı. İlk endüstri kolunda, tekstil, ilk önceleri tekstil makinaları da yapılırdı. Her tekstil fabrikası, kendi tekstil makinasını yapardı. Endüstride makina yapımı ile uzmanlaşmış kuruluşlar yok iken, makina vardı. Tıpkı terzilerden önce, elbisenin ortaya çıkışı gibi. Makinanın fabrika içinde çoğalımı, fabrika içinde tamir ve bakım bölümlerini doğurdu. Makinanın ekonomi içinde çoğalması ise makina yapan kesimlerin ortaya çıkışına yol açtı. Makina yapanlar ilk önce her türlü makinayı yaparlardı. Sonra, onlar da uzmanlaştılar.*

Bir doğrultuda bin yılların biriktirdiği ve gittikçe bız kazanmış olan süreç bu. Bu süreçten bir kesit alındığında ortaya çıkan şu: «Uzmanlaşma daha büyük ortak çarpanlara, daha büyük ortak çarpanlar da daha fazla uzmanlaşmaya götürür»[26]. Bunun anlamı, bir firma içinde uzmaulaşma olabilmesi için o firmanın yeteri kadar büyük olması gerekir. Ayrıca uzmanlaşmanın daha büyümesi ve yaygınlaşması için tek bir fabrikada uzmanlaşma yetmez. Başka bir deyişle, bir fabrika veya endüstri kolunda uzmaulaşmamn bütün olanaklarından yararlanmak mümkün değildir. Bir fabrika veya kolda uzmanlaşmayı ileri düzeylere götürebilmek için diğer fabrika veya kollarda uzmanlaşmanın ileri aşamalara ulaşmış olması gerekir. Tersinden söylendiğinde, ekonomide uzmanlaşma düzeyi yüksek ise

(*) Endüstri ile ilgili klâsik olması gereken bir çalışma bu eğilimi şöyle belirtiyor: «Belirli bir süreç, küçükçe firmaların başarabileceğinden önemli ölçüde büyük bir üretim ölçeği gerektirdiğinde, bu süreç temel endüstriden ayrılır ve bütün küçükçe firmalar söz konusu sürecin, kendileri için, başka bir uzman firma tarafından yapılmasını tercih ederler.»

E. A. G. Robinson, **The Structure of Competitive Industry**, London, 1937, s. 25-26.

yeni fabrika ve kollar ileri bir uzmanlaşma seviyesi ile işe girerler: «Amerika Birleşik Devletleri gibi geniş ülkelerde yeni endüstriler, deyimi uygun ise, daha yüksek bir uzmanlaşma ve de muhtemelen etkenlik düzeyinden başlarlar. Olgun endüstrilerde, küçük ekonomilerde mümkün olmayan ölçülerde, diğer endüstrilerin yardımlarından yararlanılır. Ve eski endüstriler, ölçekleri küçüldüğünde bile uzmanlaşmanın bazı yararlarını muhafaza ederler»[27].

Şimdiye dek, ekonomik üretimin bir ölçek sorunu olduğu vurgulanmıştı. Şimdi ise asıl önemli olanın uzmanlaşma olduğu söylenmektedir. İkisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü, ölçek uzmanlaşmaya imkân yaratmaktadır; büyük ölçek, ileri uzmanlaşma düzeyinin işareti olmaktadır*.

Bu durumda, uzmanlaşmayı sürdürmek, ölçek ekonomisinden yararlanma sorununa dönüşmektedir. Bu soruu ise, eninde-sonunda bir pazarı genişletme sorunudur. Öyle ise uzmanlaşma da aynı sınır ile garşı karşıya geliyor. Bu durum ise İngiliz ve Amerikan imalat sanayilerinin karşılaştırmasından da çıkıyor. Şöyle ifade ediliyor: «Parçaların, aksesuarın, yarı-bitmiş ürün ve benzerlerinin uzman firmalar veya uzman yöntemlerle yapılması anlamında endüstride uzmanlaşma, endüstrinin pazarda tatminkâr olarak satabileceği ürün miktarına dayanacaktır. Açıktır ki bazı süreçler veya parçaların uzman makinelerle yapılması, ancak üretim, böyle makinelerin kurulmasına imkân verecek kadar büyük ise mümkün olacağından, mekanizasyon düzeyi de pazarın büyüklüğüne bağlı olaraktır.»[28] Burada, herhalde, ilk sosyalist ülkede sanayileşmenin çok hızlı olmasının, Batı iktisadı ve anti-sovyet yazında ileri sürüldüğü gibi «Stalin'in kaprisi» sonucu doğmadığının, aksine bir zorunluluktan doğduğunun ilk işaretleri görülüyor.

(*) Bunun böyle olmadığı durumlar da var. Çalışmanın ileri kesimlerinde söz konusu edilecek. Fakat, şimdilik ikisinin paralel gittiği kabul edilmeli.

Ancak uzmanlaşmada ve kapitalist ekonomide pazarın sınırına dayanmadan veya bu sınır içinde de yapılacaklar var. Bu, standardizasyon. Uzmanlaşma herhalde standardizasyonu da içerir. Çünkü standardizasyon aynı pazarı daha az çeşit ile doyurmak anlamına geliyor. Bu yapılabildiği ölçüde, standardizasyonun uygulandığı bir ekonomide standardizasyonun olmadığı ekonomilere göre, daha etkin çalışan tesisler kurmak mümkün olur. Daha etkin demek, daha düşük giderle üretim yapmak demek. İngiliz iktisatçısı E. G. Robinson bu olguyu çarpıcı bir biçimde ifade ediyor. Şöyle : «Eğer Mary ve Martha aynı ölçü ve biçimdeki yatağı tercih etmeye ikna edilebilirlerse, yataklarını, fiyatını dönüp dolaşıp en sonunda kendilerinin ödeyeceği pahalı reklamlarla ayrı biçimlerde yatakları sevdiklerine ikna edilmeleri halinden, daha ucuza alacaklardır.»[29] Kapitalist ekonomilerde başka nedenlerin yanında reklamların önlediği standardizasyon uzmanlaşmanın mantıkî sınırlarına varmasına engel oluyor*.

Yalnız her kolaylığın bir fiyat ödenerek elde edildiği unutulmaamlı. Standardizasyon, bu ilkenin bir istisnası değil. Bunda da önemli bir fiyat ödenir. Fakat yukarıdaki yatak örneğine bakıldığında, ödenen fiyat açıkça görülmez. Bu, örneğin yetersizliğinden gelmez. Örneğin bütün standardizasyon biçimlerini kapsamaması asıl neden. Gerçekten de doğrudan doğruya tüketiciye giden ürünlerde bir fiyat ödenmesi söz konusu edilemez. Ancak, üretim süreci içinde kalan ve son ürüne giren parçalarda standardizasyonun ortaya çıkardığı sorun önem ve açıklık kazanır. Hem mitkar ve hem de getirdiği kolaylıklar hakımından ağırlıklı olan standardizasyon biçimi de budur.

(*) «Amerikan imalâtının büyük iç pazarında standardizasyonu arttıran her etki, kütle üretimi ve mekanize edilmiş yöntemler kullanma eğilimini hızlandırır.»

H. Jerome, **Mechanization**..., **op. cit.**, s. 341.

Buradaki sorunu şöylece ortaya koymak mümkündür: «Standartların işlevi, kütle üretimini kolaylaştırmaktır. Bunu, fabrika ve makine için daha fazla uzmanlaşma yolunu açarak ve sürekli üretimin zorunlu koşullarını hazırlayarak yaparlar. Hem uzmanlaşma ve hem de sürekli üretim (continuous production), teknik ve endüstriyel bakımlardan iç ilişkili süreçlerin, artan ölçüde ve dikkatlice bütünleştirilmesi ve koordine edilmesini gerektirir. Her değişiklik, birbiriyle kilitlenmiş süreçlern daha sistemli bir biçimde düzenlenmesine ve daha dikkatli ve kapsamlı planlamaya, artan ölçüde, ağırlık verilmesini zorunlu kılar. Bu yüzden de böyle süreçlere uygun standartlar, şematik olarak dengelenmiş sistemler takımı halinde bütünleştürlmeli ve koordine edilmelidir.»[30]

Demek oluyor ki, üretim içindeki standardizasyon, üretimi birbirine bağlı, birbirinden ayrılmaz veya ayrılması zor ve masraflı standart parçalarından oluşmuş süreçler takımı biçimine sokmaktadır. Böylece, tekrar da olsa bir kez daha söyleyerek, ürünün her parçası uzmanlaşmış makineler ile ve en ucuz hiçimde üretilmiş olmaktadır. Son ürünü yapmayı üstlenen fabrika veya firma, ekonomideki mevcut parçaları bilerek ve sadece ucuza üretebileceği bazı parçaları ekleyerek üretim faaliyetini geliştirmektedir. Bunun, endüstri için büyük bir kolaylık ve aynı derecede büyük bir tutum kaynağı olduğu açık.

Fakat bu kolaylığın olabilmesi için, endüstrinin belirli bir aşamaya gelmesi geerkir. Bu endüstride değişebilir (interchangeable) parçaların kullanılması aşamasıdır. Söz konusu aşama, imalât tekniğinde ileri bir adımdır. Ve ancak bu aşamada, üretimin içinde standardizasyon olanağı kendini gösterebilmektedir. Ondokuzuncu asrın ortalarında A. B. Devletleri'nde ortaya çıkan bu yeni «buluş» ile ilgili şu aktarma, yeterli bilgiyi sağlamaktadır: «Geriye bakıldığında, değişebilir imalâtın, askerî silâhların üretiminde doğmuş olmasına şaş-

mamak gerekir. Çünkü, askerî ateşli silâhlar çok büyük miktarlarda üretilmesi zorunlu ürünlerdir. Ayrıca, bütünü ile standartlaştırılmış ürünlerdir. Örneğin, kişisel spesifikasyonlara uygun olarak yapılan İngiliz av silâhları işiyle karşılaştırıldığında —bir İngiliz gentleman'in kendi silâh yapıcısı ile ilişkisi, terzisi ile ilişkisinden pek farklı değil idi— burada tek tek kullanıcıların kişisel beğenilerinin hiçbir etkisi olmaz. Çok yüksek üretim düzeyini tutturabilme olanağı, maliyeti çok yüksek olan fakat yeterli ölçüde büyük ve standart üretim hacmi sağlandığında düşük birim başına maliyet verecek olan uzman makinelerin kullanılmasını mümkün kılar. Bu yüzden değişebilirlilik, bir kez kurulursa, bir düze (uniform) üründen büyük miktarlarda üretecek olan uzmanlaşmış makine kullanımının vazgeçilmez şartıdır.»[31]

Şimdi açıkça ödenecek fiyatlardan söz etmenin sırası: Standardizasyon ve değişebilirlilik, yukarıda dolaylı bir biçimde değinildiği gibi, endüstride çeşitli süreçleri birbirine kilitlemekte ve dolayısıyla endüstride iç ilişki düzeyini çok ileri boyutlara çıkarmaktadır. Bu durumda, bir ürünü ekonomik olarak üretebilmek için sadece ürünü nihaî olarak pazara sürecek firma ve fabrikanın uzmanlaşmış olması yetmemektedir. Son ürüne giren bütün parçaların, uzmanlaşmış birimler içinde üretilmiş olmasını gerekli kılmaktadır. Bu yüzden ortaya bir ürün ile ilgili bir teknik yerine, çeşitli süreçlerden oluşan bir teknikler takımı çıkmaktadır. Alınacak veya alınmayacak olan bir süreç değil, süreçler bütünüdür.

Bu süreçler bütünü içine giren bütün teknikler tarihlidir. Belirli tarih kesitinin damgasını taşıyan teknolojiden oluşur. Bunun içindir ki, endüstri ve teknolojide önemli adımlar atmış ülkelerde her yeni tekniğin, teknolojik olarak, uygulanma şansı yoktur. Ancak, mevcut süreçler takımına uyabilen yenilikler uygulama görebilirler*. Ya da yeni süreçler takımını bü-

(*) «Bütün yeni teknikler değil, sadece bir anlamda, geç-

tün olarak almak ve eğer eskisi var ise onları da bütün olarak atmak gerekecektir. Bunu —endüstrileşmeyi değil, endüstrileşmiş bir ülkenin teknolojisini bir bütün olarak değiştirmesini— kapitalist sistemin mantığı içinde yapabilme olanağı mevcut örnekler karşısında, mümkün görülmüyor. İngiltere örneği ortada: «Bütün bunlar, İngilizlerin British, teknolojinin kutsal kuralları karşısında günah işledikleri anlamına gelmez. Sadece onların, öne geçmenin ve yolu göstermenin cezasını çektikleri ileri sürülüyor. Ayrıca bu öncülüğün onlar için yalnız ıstırap ve ceza getirdiği de sanılmamalıdır. Fakat Britanya'daki endüstriyel durumun eksiklikleri anc İngilizlerin, geçmiş başarılarının durdurucu ölü kolu olmasaydı ne yapabilecekleri düşünüldüğünde ve yeni gelişmiş Alman halkının, İngiliz teknik bilgisi ile ne yapmakta oldukları ile karşılaştırıldığında görülebilir.»[32] Bu aktarma ile ifade edilen düşünce, basitçe, şu: İngiltere'de endüstrileşme önce başlayıp olgunlaştığı için, teknolojik yapı katılaştı. Yeni buluşların hepsini kabul edemiyor. «Geçmiş başarıların durdurucu ölü kolu» buna engel. Ancak aynı buluşlar, bir teknolojik temele sahip olmayan Almanya'da kolaylıkla uygulanabiliyor.

Bu düşünce, Batı düşünce alanında bunları söyleyebildiği için değil, fakat daha yüzeysel 'gösteriş tüketimi' deyimini ortaya attığı için üne layık görülen T. Veblen'e ait. 1915 yılında yayınlanmış kitabında yer alıyor. İngiltere'de daha önce geliştirilen ve yatırımda somutlaşan kurulu teknolojinin bundan sonra İngiltere'nin gelişmesinin önüne çıkacağını ileri sürüyor. 'Geçmiş başarıların durdurucu ölü kolu' gibi.

---

mişe uyabilenler kullanılabilir. Kurulmuş işletme ve ülkelerde modernizasyon, teknolojik bakımdan bir **tabula rasa** ve uyulması gerekli bir çerçeveden yoksun olan genç bir işletme veya yeni endüstrileşen bir ülkeden farklı olarak, zorunlu değişikliklerin mevcut sisteme 'uydurulabilmesi' ile ilgili olanakla sınırlıdır.»

M. Frankel, Obsolescence and Technological Change in Maturing Economy, **American Economic Review**, 1955, s. 301.

Böyle bir yargıya varabilmek amacıyla1915 yılında verilen örneklerden biri demiryolu ile ilgili: Daha iyi lokomotiflerin kullanılması için daha iyi lokomotiflerin yapılmış olması yetmez. Kurulmuş demiryolları ve istasyonların da değişmesi gerekir. Çünkü mevcut demiryolu ve istasyonlar, yeni lokomotife uymaz.

Ortada böyle bir durum var. Yalnız çözümleme, durumu ya da olguyu saptamakla bitmiyor. Bu olgunun zaman içindeki gelişimini de açıklamak gerekir. Teknolojik gelişme, bu katılığı yumuşatıyor mu, yoksa artırıyor mu? Sorunun bir önemli yanı da burada.

Burada da iki uç söz konusu olabilir. Biri eğilimin gittikçe artmakta olması*. Diğeri ise, teknolojik gelişimin endüstriyel yapıya giderek daha çok esneklik kazandırması[33]. İlerde bunlardan hangisinin geçerli olacağını şu anda kestirmek güç. Fakat, endüstri devriminden bu güne kadar gelen akış içinde iç ilişkinin devamlı olarak artmakta olduğu görülüyor. Öyle ki bugün aynı uğraş içindeki firmalar bile, birbirinden sahip oldukları makineler bakımından ayrılıyor. «Endüstri öncesi bir

---

(*) Veblen, 5–6 yıl sonra yazdığı kitabında, kapitalist sistemde, girişimcilerin zaman zaman üretimi yavaşlatma ve sabote etmek ihtiyacını duyacaklarını söyleyerek, iç ilişki nedeni ile bunun bütün bir yıkıma sebep olup olmayacağını araştırırken, şöyle diyor: «Genel olarak endüstriyel sistem, üretimin normal kontrolü için iş yöntemleri içinde yapılacak bir miktar yavaşlatma ve sabotajın bütün yapıyı felce uğratabileceği girift ve dengeli bir mekanik yapı ve süreç durumuna ulaşmamıştır. Endüstriyel sistem, hâlâ bu denli içiçe kilitlenmiş durumda değil... Fakat endüstriyel sistemin birbiriyle kilitlenmiş süreçlerinin, öylesine sıkı bir biçimde dengelenecekleri (ve bu yüzden de) küçük bir sabotajm... bütün sistemi nihaî yıkıma götüreceği zaman çok uzak olmayabilir.»

T. Veblen, **The Engineers and The Price System**, 1922 (yeniden basım 1965), s. 57.

toplumda... aynı süreçteki firmalar arasındaki sınırı, işçiler arası sınırın belirlemesi normal idi. Modern endüstride, ters olarak, (... aynı) süreçteki firmalar arasındaki sınır çeşitli makinelerin eylemleri arasındaki sınır ile çizilmektedir»[34].

İlk sonuçlar şöyle özetlenebilir:

1) İşçi başına verimlilik sermaye yoğunluğunun bir işlevidir. Mekanizasyon düzeyi yükseldikçe, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, işçi başına veya adam-saat başına verim artar*.

2) Ölçeğin büyümesi ile sermaye yoğunluğunun artışı bir ve aynı problemdir**.

3) Ölçek ve mekanizasyon bir ve aynı sorun olunca uzmanlaşma ve uzmanlaşma düzeyinin artışı endüstriyel sürecin belkemiğini oluşturur. Uzmanlaşma ve ölçek birbirinin olmazsa olmazıdır***.

4) Uzmanlaşma ve uzmanlaşmanın gereği olarak ortaya çıkan standardizasyon, endüstriyel yapıyı, süreçlerin gelişigüzel toplamı olmaktan çıkarıp birbiriyle kilitlenmiş süreçler takımına dönüştürür.

5) Süreçler takımı zaman boyutludur ve bir tarih damgası taşır.

6) Bu yüzden, endüstriyel eylemler arasındaki ilişki bir duraksın (statik) girdi-çıktı ilşkisi değildir. Bundan çok ötedir. Öyle ki mevcut fakat zaman bakımından uyumsuz bir girdinin varlığı, bazı kuramların önerdiği gibi yeni bir yatırımın verimlilik katsayısını artırmak yerine azaltır.****

Başka bir deyişle eğer mevcut ve eski tekniklerden yararlanmak söz konusu ise, bu, yeni yatırımları da geri teknolojiye doğru çekecektir.

7) Yeni teknoloji ile eski teknoloji arasında, ekonomik anlamda, bir seçim sorunu yoktur. Eğer birim ürünün toplam

reel gideri en aza indirilmek istenirse, bu yeni teknoloji ile olur. Yeni teknoloji mekanize, uzmanlaşmış, birbirine kilitlenmiş bir süreçler bütünüdür.

8) Söylenenlerin hepsi, endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkelerde, isteyenin istediğini seçebileceği bir artış hızı eğrisinin olmadığını gösteriyor. Ya endüstrileşme başarılacaktır; bu ancak büyük bir hızla ve kısa bir zamanda olur. Ya da başarılamaz.*****

(*) Marris'in mekanizasyon esnekliği tanımı, «belirli bir sistemin belirli bir eyleminde, düşük mekanizasyonlu bir teknikten yüksek mekanizasyonlu bir tekniğe geçildiğinde adam-saat başına üründeki oransal artışın bunu sağlayan adam başına kapitaldeki oransal artışa bölümü» ve Rostas'ın İngiliz ve Amerikan endüstrileri ile ilgili bilgileri «ülkeler arası karşılaştırmada, Birleşik Krallık ile Birleşik Devletler'deki işçi başına beygirgücü oranı, yine söz konusu ülkelerdeki işçi başına verim oranı ile aynıdır.» İki ülke arasındaki esneklik katsayısının birime eşit olduğu ortaya çıkar.

R. Marris, The Economics of Capital Utilization, *Cambridge U.P., 1964, s. 99.*

L. Rostas, A Report on International Comparison of Productivity in British and American Manufacturing Industry, *London, 1947, s. 73.*

(**) «Gerçekte, büyük ölçek ekonomileri, sermayenin yoğunlaşmasından teknik olarak *ayrılamaz; öyle ki daha büyük fabrika, eğer ölçek tutumundan yararlanacak ise daha büyük bir sermaye-emek oranı kullanmak zorundadır. Dolayısıyla da, daha büyük firma, daha büyük fabrikaya sahip olduğu sürece, daha sermaye yoğun olacaktır.»*

J. Steindl, Small and Big Business-Economic Problems of the Size of Firms, *Oxford, 1945, s. 22.*

(***) «Böylece bir firmada uzmanlaşma, ancak firmanın ürünü onu (uzmanlaşmayı) haklı kılacak kadar büyük olduğu ölçüde gerçekleşebilir. Başka deyişle, bir firmada daha çok iş bölümünün yararları ancak firma büyüyorsa söz konusudur. Aynı biçimde, bir firma etken biçimde genişlemek isterse, genişlemenin ölçeğine uygun iş bölümünü gerçekleştirmek zorundadır.»

E. Penrose, The Theory of the Growth of the Firm..., *s. 72.*

(****) «Frankel'in bütünüyle göstermiş olduğu gibi, iç ilişki düzeyi olası (muhtemel) hurdalaşma oranını artırır. Varsayınız ki, özel bir durumda, bu artan hurdalaşma (obsolescence) yüzünden doğacak ek gider, yatırımın yapılacağı zaman gözetilmemiş olsun. Yine varsayınız ki, yatırım kârlılık marjına o kadar yakın olsun ki, bu iç ilişkiden dolayı hurdalaşma daha önceden görülebilmiş olsa, beklenen kâr oranını kritik düzeyin altına düşüreceği için yatırım planı uygulanamayacaktır. Fakat gerçekte bu artan hurdalaşma önceden görülmediğinden, yatırım ekonomik olmayan bir girişim olarak ortaya çıkar.»

D. Gordon, Obsolescence and Technological Change: Comment, American Economic Review, *Sept. 1956, s. 648.*

(*****) Bu konuda açık olmak son derece önemlidir. Karışık bir görüşe örnek: «Gerçekten, yeni ve eski çeşit makineler arasında, önemli derecede bir teknolojik keskinlik (özellikle, yakıt ve enerji kaynaklarında bir değişiklik söz konusu ise) varsayıldığında ve yenileşmeyi (modernization) büyük ölçekte ve kısa bir zaman aralığında gerçekleştirmek istendiğinde, yeni teknolojiye kaymak, değ-

şim süresinde eski teknolojinin devam etmesi durumuna göre çok daha fazla yatırım ve daha uzun ortalama olgunlaşma süresi gerektirir.»

A. Erlich, Development Strategy and Planning : The The Soviet Experience..., *ilk dip not'a bakınız.*

Önemli karışıklık ve dolayısıyla ayrılık, söylenenlerin ışığı altında büyük ölçekte ve kısa sürede yenileşmenin bir isteme veya istememe sorunu olmadığıdır.

Dördüncü Bölüm

BAĞLI SERMAYENİN KULLANIMI

Restorasyon

Bundan sonrası kolay; daha önceki üç ve özellikle iki bölüm titizlikle incelenmişse, bundan sonrasının incelenmesi daha kolay olacaktır. Kolaylık, bilimsel heyecanın yokluğunu anlatmıyor. Tarihin belli kesitinde dünyanın belli yerinde sanayileşme için sahnelenen bu inatçı mücadelenin yeni açıklıklara gebe olduğunu düşünmek zor değil. Buraya kadar geliştirilen çözümleme bu ekonomik serüvene özgü bir bilimsel gözlük getiriyor; böyle düşünüyorum, bu nedenle kolay oluyor.

Tarihte hiçbir ihtilâl için, hiçbir yeni düzen için, ekonomik mücadele bu kadar önemli ve bu kadar ölüm-kalım sorunu olmadı. Tarihte, hiçbir zaman, ihtilâlciler bu kadar iktisatçı olmak zorunda kalmadı. Bu, herhalde Marksizmin ekonomik sürece, maddi ve materyal temele, önem vermesinden ileri gelmiyor. Herhalde Marksizmin bu bilinci vermesine dayanmıyor. Bilinç önemli; ancak bilinç her şey değil. Bilinci her şey saymak, idealizme köprü kurmak demek.

Büyük Burjuva Devrimi, Fransa'da, feodalitenin içinde olgunlaşmış bir ekonomik düzene siyasal düzen aradı. Materyal temele uymayan, geri kalmış bir siyasal örgütlenmeye son verdi. Birdenbire. Ancak tümüyle değil. İhtilâller birdenbire yapıyorlar; şiddetle yapıyorlar. Tümüyle yapamıyorlar. Yeni

siyasal örgütlenme, kendisini zorlayan ekonomik düzenlemenin daha da gelişmesine imkân verdi; gelişmenin önündeki zincirleri kaldırdı. Günlük ve bayağı bir deyişle üstyapıdaki yeni düzenleme, altyapıdaki yeni gelişmelerin kapısını açtı.

Ancak Büyük Burjuva Devrimi, büyük ölçüde, ekonomik düzenine sahip idi. Büyük Ekim Devrimi ise, hayır. Büyük Ekim Devrimi, eşitsiz gelişmenin bir sonucu olarak, en gelişmiş burjuva toplumunda ortaya çıkmadı. Bu, iradi bir olay değil. Bir olgu, bir vakıa. Menşeviklere kalsa, Rusya'nın en ileri kapitalist ülkeler düzeyine ulaşmasını bekleyecekler. Vakitleri var. Sabırları var. Yaşadıkları düzenden rahatsızlıkları az. Bolşeviklerin ise vakitleri çok değil, tedbirlidirler; ancak, İsa sabırları yok, üstelik daha başka bir dünya düşledikleri için yaşadıkları dünyaya tahammül edemiyorlar. Bunun için sabırları yok. Sabırsızlar.

Lenin ve Stalin, iktidarı aldıktan sonra, ekonomik düzenlemeyi yapma sorunuyla karşı karşıya geliyorlar. Bir ekonomik savaş böyle başlıyor. Önce en ileri kapitalist teknolojiye yetişmek; sonra bunu geçmek, sorun böyle konuluyor. Bunu hızla yapmak gerekiyor. Gerekiyor mu? Özgürlük mü, zorunluluk mu? Özgürlük zorunluluğun bilincine varmak değilse, nedir? 1925-1940 tarihi kesitinde bu işi yavaş yapmak mümkün görünmüyor. Ekim Devrimi'nin, ekonomik gücünü yavaş yavaş artırma özgürlüğü yok. Tarih böyle bir özgürlük tanımıyor.

Bu iş hızla olacak. Bu çalışma, bu hızın çözümlemesini yapıyor. Sanayide tarihin bir eşini kaydetmediği bu büyük hızın, yalnız siyasal bir zorunluluk olmadığını, bundan önce, bir teknolojik ve ekonomik zorunluluk olduğunu yazıyor. Bunun bilimsel yazında önemli bir yenilik olduğunu saklamaya gerek yok. Ancak bu kadar değil.

Tarihi, Ekim İhtilâlcilerine, ihtilâli yaptıktan sonra çok zor bir işi başarma görevini veriyor: Sanayi temelini hızla değiş-

tirmek ve büyütmek gerekiyor. Bunun çok büyük bir iş olduğunda kuşku yok; bu çok büyük işi gerçekleştirmek için eldeki bütün imkânları yaratıcı bir biçimde kullanmak gerekecek. Bu, ise çok büyük bir tartışma ile gerçekleştirilebilir.

Sovyet sanayileşmesinin en önemli özelliklerinden birisinin de bu çok canlı tartışma olduğunda hiç kimsenin kuşkusu olmamalı; ölümcül bir tartışma var. Bu ekonomik mücadele, büyük bir tartışma ile birlikte yaşanıyor. Zaman zaman bu tartışmada taraf olanların tartışmalarını ölümle bitirmiş olmaları, tartışmanın olmadığı anlamına gelmemeli, tartışmanın şiddetine işaret sayılmalı.

Yöntemsel olarak ilginç olan şudur: Sovyetler Birliği'nde ekonomik cephede, ihtilâl sonrasının en ön cephesinde, bir sinsi savaş olmuştur. Bir yanda neoklasik iktisat, Marksizm kılığına bürünmede kusur etmeksizin, iktidar olmak istemiştir. Diğer yanda Marksizmin temel kitaplarından çıkan iktisat egemen olmak istemiştir. Marksizme karşıt iktisat ile pratikle sınanmamış, başka koşullarda geçerli olabilecek bir iktisat, görünürde bir 'kardeş kavgasına' tutuşmuştur. Sovyet deneyiminin bazı dersleri bu kavgadan çıkıyor.

Aslında kavga bir 'kardeş kavgası' değil; kardeşlik görüntüdedir. Kardeşlik, Bolşevizmin iktisat teorisinin çok genel olmasından doğmaktadır. Marksizmin iktisadı, Ekim Devrimi'nden sonra ayrıntıya indirilmiştir. Ekim Devrimi'nden önce ayrıntı ile geliştirilmiş olan neoklasik iktisat, her zaman değil fakat çok zaman Marksizm giysisiyle gücüne güç katmaya çalışarak, egemen olmak istemiştir. Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik saganın öğreticiliği buradadır. Pratikte Marksizm, ayrıntılı neoklasik iktisadı etkisizleştirebildi.

Sık sık iktisat örgütünde, Gossplan'da, bu kitabın alanını aşan 1940 yıllarının sonlarına doğru da, iktisatçıların en büyük bir şiddetle tasfiye edilmeleri bu yüzdendir. Belli bir abartma

ile, şu yüzdendir: Sovyetler Birliği'nde iktidar kavgası bir iktisat kavgası olmuştur. Uzun sürüyor.

Bu iktisat kavgasının sonunu yalnızca iktisat tezlerinin gücü belirlemiyor. Politikada olduğu gibi bilimde de maddi temelin güçlendirilmesi, bilimsel tezlere de ayrı bir güç ekliyor. Sovyet sanayileşmesinin birikimi, içerde ve dışarda, bu iktisat kavgasında bir yana ağırlık koyuyor. Aleksandr Baykov'un yazdıkları, bu söylenenler için de bir ayrı ağırlıktadır.

Aleksandr Baykov, Batı dünyasında anti-sovyet araştırmaların başlatıcılarından birisi sayılıyor. 1920 başlarında, Rusya'dan ayrılıp geldiği İngiltere'de, Sovyet iktidarının her gün ve her an çökeceğini haber veren Birmingham Üniversitesi araştırma merkezinin önde gelen bir mensubu oluyor. Fakat Sovyet iktidarı çökmek bir yana İkinci Büyük Savaş'ta faşizmin yenilmesinde başlıca güç olunca görüşlerini değiştirmek zorunda kalıyor ve bu dürüstlüğü gösteriyor. Savaş'tan hemen sonra yayınladığı kitabında, Sovyet iktidarıyla ilgili baykuşlara layık çözümlemelerin, büyük ölçüde, bakış açısının tutarsızlığından geldiğini belirtiyor. Şöyle: «Rus ekonomik kalkınması ve Sovyet Hükümeti'nin izlemiş olduğu ekonomik politikanın yıllarca süren incelemesi, beni, güncel olay ve önlemlerin benim ve diğer yazarlar tarafından yapılan değerlendirilmesinin, bu olay ve önlemler bütünden koparılmış ve tüm SSCB ekonomisinin *genel gelişme çizgisinin* dışında düşünüldüğünden, yanlış olabileceği sonucuna götürdü.»* Sovyet ekonomisi bir bütünlük kazanınca ikna etme gücü de artıyor.

Fakat bu bütünlük birdenbire ortaya çıkmıyor. Üstelik bu bütünlük Ekim Devrimi ile birlikte hazır bulunmuyor. Çok açık söylenmesi gereken ve bu çalışmanın mevcut bilgi stoğuna eklediği yeniliklerden birisi de şudur: Sovyet ekonomisi bu-

(*) A. Baykov, **The Development of Soviet Economic System**, Cambridge U. Press, 1946, yeniden basım 1970, önsöz.

günkü bütünlüğünü adım adım kazanabilmiştir. Marksizm ve Bolşevizm, Ekim İktidarı'na, uygulanmaya bazır bir sanayileşme planı bırakmamıştır. Ekim İktidarı, ancak, Marksizmin Leninizm ile gelişen genel düşünce çerçevesine sahip olabilmiştir. Bu genel çerçeve operasyonel olmaktan çok uzak idi. Bu yüzden ortaya çıkan ekonomik sisteminin bellibaşlı parçaları, pratikte geliştirildi.

Bu noktanın yeteri kadar anlaşılmaması mümkün. Gelişmek ve geliştirilmek, çok basit sanılabilir. Yine çok açık söylenmeli: Pratikte gelişen Sovyet ekonomik sisteminin bellibaşlı her parçası için çok büyük bir mücadele zorunlu oldu. Sistem, pratikte, kendisini çok zorlu bir mücadele ile geliştirdi ve kabul ettirebildi. Daha açık bir deyişle Marksizmin genel ekonomik çerçevesi, çok zorlu bir mücadele sonucunda, denendi, organlaştı ve bütünleşti.

Bu noktanın da altını çizmek gerekiyor. Burada da çok açık olmak gerekiyor. Büyük bir düşünsel tembellikle Ekim İhtilâli ile kapitalizme ve burjuvazi iktidarına son verildiği düşünülüyor. Halbuki Ekim İhtilâli çok açık olarak gösteriyor: İhtilâle ve iç savaşa rağmen, iç savaşta kazanılan zafere rağmen, burjuvazinin etkinlik alanları tümden sona erdirilmiş olmuyor. Mücadele bitmiyor; sınıf mücadelesinin devam ettiği görülüyor. Sınıf mücadelesi, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş döneminde, en çok ekonomik örgütlenmede, ekonomik karar ve ölemlerin oluşturulması süreçlerinde ortaya çıkıyor. En şiddetlisi bu cephede veriliyor. Burjuva düşüncesi, sonradan Sovyet ekonomik sistemi olarak adlandırılan bütünlüğün her parçasının oluşumuna damgasını vurabilmek için mücadele veriyor. Sovyet ekonomik örgütlenmesi bu mücadeleden geçilerek oluşturuluyor.

Öyleyse bu vurgulamalardan bir önemli yöntemsel bulgu ortaya çıkıyor: Sovyet sanayileşmesine bakarken bütünü, hiçbir zaman, gözlerden uzak tutmamak gerekiyor. Ancak bu ya-

pılırken de parçaların oluşumunu incelemek zorunlu oluyor. Sistemin parçalarının tarihsel incelemesini yapmak kaçınılmaz oluyor*. Çünkü mücadele ve dinamizm burada yatıyor. Eğilimleri ve sapmaları parçaların tarihsel çözümlemesi içeriyor. Parçalar, bütün içindeki yerlerini alırlarken gelişme yasalarını da açıklıyorlar. Tarih, bir bakıma, üretici güçler düzeyinin yükselmesinden ibarettir. Üretici güçler düzeyinin yükselmesi ise yeni sorunların kaynağı ve çözümüdür. Tarih, sorun yaratıp sorun çözerek ilerliyor. Tarihin bilim olması da buradan geliyor. Devamlı olarak ortaya çıkan mukavemet noktalarını yıkmak, yaratıcılığı gerektiriyor.

Tarihte açıklık zamanla ilgilidir; zaman ise hızla. Üretici güçler düzeyinin gelişme hızının yavaş olduğu zamanlar vardır. Burada açıklık için, eğilimleri ve eğilim halinde yasaları belirleyebilmek için, büyük genellemelere gerek olur. Bunlar yapılır. Üretici güçlerin gelişme hızının yavaş olduğu zamanlarda eğilim halindeki yasaların köşeleri yoktur; keskin dönüşler yapmazlar. Yasalar nettir, saydamdır; içlerinde başka yasa veya eğilimleri gizlemezler. Tarihin akışının çok hızlandığı dönemlerde ise durum tersinedir. Bu kolaylıklar yok.

Tarihin akışının hızlı olduğu, üretici güçler düzeyinin büyük bir coşkuyla yükseldiği dönemlerde eğilim halindeki bilimsel yasalar içlerinde başka eğilimleri barındırırlar. Bastırarak gizlerler. Böyle dönemlerde yasalar keskin köşelere sahip olurlar. Bu yüzden böyle dönemlerde sorunlar ve çözümler kısa

(*) A. Baykov, aynı önsözde, bir adım daha giderek şunları yazıyor: «Sovyet ekonomisinin gelişimi ve SSCB ekonomik sisteminin yıllara yayılan düzenli incelemesi, beni, inandırdı ki, bugünün SSCB ekonomik sisteminin incelenmesinde bir kimse, ancak tarihsel yaklaşımın kabulüyle, yanılgı ve tuzaklara düşmekten sakınmayı ve gerçeğe uygun açıklamalar bulmayı umut edebilir. Ayrıca bu yaklaşım, başka ülkelerde benzer sorunlarla karşılaşan iktisatçı ve sosyologların Rus deneyinin dersini anlayabilmeleri için aynı derecede gereklidir.»

zaman aralıklarında içerik değiştirirler. Böyle durumlarda çok kısa zaman aralıklarında çözümler sorun, sorunlar çözüm olur. Böyle durumlarda sık sık sorunlar biçimsel olarak aynı görünürken içerik değişiktir. Böyle durumlarda çözümlerin de değişmesi gerekir. Biçimsel açıdan aynı görünen iki soruna çok ayrı çözümler bulmak zorunlu olur. Birisi, diğerinin tersi.

Tarihin hızla aktığı zamanlarda bilimsellik çok daha önemlidir; görünüş ile özü birbirinden ayırtedebilmek için. Bilimsel bakış, görünüşe takılmayıp öze inebilme yeteneğidir. Bilimsel bakış, gelişmelerin derinliğindeki yeniliği görebilmektir. Derinlikteki yeni sorunları görüp yeni çözümler formüle edebilmektir. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu bir bilimsel bakışı gerektirmiştir. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu'nun incelenmesi bilimi zenginleştirmeye gebedir.

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu süreci içinde temel yapı 1925-1940 döneminde ortaya çıktı. Bu dönem ve özellikle 1930 yılları iskeleti meydana getiriyor. Bugün de yaşayan temelli kurumların pek önemli bölümü, bu dönemde doğuyor ve gelişiyor. Büyük bir mücadelenin sonucunda doğan ve gelişen bu kurumlar, daha sonraki tarihin zaman zaman şiddetli esen fırtınalarına karşı da, canlılığını koruyabiliyorlar.

Bu dönem bir 'Restorasyon' ile başlıyor; sözcük, Rusça 'Vosstanovlenie' kelimesinin karşılığı, Sovyet iktisat tarihçiliğinin pek kullandığı ve ayrıntı ile belirlemeye çalıştığı bir kavramı ifade ediyor. Dünyadaki en ileri kapitalist ülkeye, teknolojik ve ekonomik açıdan, yetişmek ve arkasından da geçmek için önce Ekim İhtilâli'nin devraldığı, Birinci Dünya Savaşı ve bunu izleyen iç savaşla yıkıma uğramış ekonomiyi 'restore' etmek gerekiyor. Demek ki, Ekim İhtilâli' restorasyon, yetişme ve geçme süreçlerinden geçecek.

1925 yılı sonu ve 1926 yılı başı, 1921 yılında başlamış olan restorasyon döneminin birinci aşamasının sonu olarak kabul edilir. Bundan sonra ilk beş yıllık planın (IBYP) açıklanmasına kadar geçen süre, restorasyon döneminin ikinci aşaması veya endüstrileşme atılımına hazırlık yıllarıdır.

Restorasyonun birinci aşaması, ekonominin Sovyet devrimi öncesi düzeye dönmesidir. Uygulamada bu, devrimden önceki son normal yıl olan 1913 düzeyine erişme olarak alınır. Karşılaştırmalar 1913 yılına göre yapılır.

Böyle bir karşılaştırmaya ihtiyaç var. İlk savaşın arkasından başlayan ve emperyalist güçlerin silâhlı mücadelesi ile desteklenen iç savaşın sonunda, Sovyet ekonomisi kesin bir duruşun sınırlarına erişir. Herhangi bir Sovyet kaynağında, bu duruşun rakamlarını bulmak mümkün. Örneğin, 1920 yılında devlete ait 4877 işletmeden sadece 2984'ü çalışıyordu. 1920 yılında önemli bir metalurji bölgesi olan güneyde 50 yüksek fırından sadece birinin bacası tütüyordu ve bölgedeki demir izabesi, savaş öncesi düzeyin sadece binde beşi kadar idi[1]. Tam bir enkaz vardı.

Böyle bir durumda NEP, Nova Ekonomiçeskaya Politika, Yeni Ekonomik Politika, kaçınılmaz oldu. NEP bir özgürlük sorunu değil bir zorunluluk idi. NEP, bir kaçınılmaz geri adımdı. Yeni atılımlar için yeni enerjiler biriktirme girişimi oldu. NEP, üretici güçler düzeyinde bir restorasyonu amaçlıyordu; kesinlikle bir siyasal restorasyonu değil. Batılılar hem zamanında ve hem daha sonraları NEP'in bu özelliğini bir türlü anlayamadılar. NEP'de bir siyasal restorasyon bulmak istediler. Bulmak istediklerini bulamadılar.

NEP bir siyasal restorasyon değildi; ancak isminin telkin edebileceği gibi yalnızca bir ekonomi politikası olmaktan da uzaktı. Çok açık nedenlerle: NEP, 1921 yılı ilkbaharında uygulanmaya başlandı. Aynı dönemde genç Sovyet Rusya Hü-

kümeti, güney kuşağında Türkiye, Afganistan ve İran gibi ülkelerle dostluk antlaşmaları imzaladı. Aynı tarihte, zamanın bir numaralı emperyalist ülkesi olan Birleşik Krallık ile bir ticaret antlaşması gerçekleştirildi*. İngiltere ile imzalanan bu ticaret anlaşması da, isminin telkin edebileceğinden çok ötede, bir ticaret anlaşmasından fazla idi. Bir siyasal antlaşmaya yakındı. Bu antlaşma ile genç Sovyet iktidarı, bir numaralı emperyalist ülke tarafından *de facto* tanınıyordu.

Lenin, politika potasında bilimi eritmeye ve dünyaya bakarken hülyadan uzaklaşmamaya çalıştı. Nesnellik ve nesnel'in sınırını aradı. NEP'in ilanından bir yıl kadar önce Komintern toplantısı için «'Sol-kanat' Komünizmi: Bir Çocukluk Hastaliği» çalışmasını hazırladı. Lenin'in en değerli fakat en şanssız değerlendirmelerin dayanağı yapılmış çalışmalarından birisidir**. Sosyal mücadelede zaman zaman en geri dönüşlere dayanak yapılmak istenen bir çalışma oldu.

Bilim adamı ve aynı zamanda bir politikacı olan Lenin, bu çalışmanın hemen başında bir alıntıya yer veriyor. Bu alıntının kaynağı, Lenin'in deyimi ile, «henüz marksist ve fakat dönek olmayan» Kautskiy'den başka birisi değil. Lenin, kendi çalışmasında, Kautsky'yi konuşturuyor.

Lenin'in alıntısı başlıyor: «Şimdilerde, 1848 yıllarına karşıt olarak, öyle görünüyor ki, Slavlar yalnızca ihtilâlci uluslar

---

(*) Bu anlaşmalar ve çözümlemeleri için bkz; Y. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, İkinci Kitap, İstanbul, 1979.

(**) Aslında «çocukluk hastalığı» öyle kötü bir hastalık değildir. Gelişmenin ve gelişmeye aşırı güvenin yol açtığı hastalıklar oluyor.

«Bu, Alman öğrencinin Sosyal Demokrasi'ye henüz başlamış olan geçişinin izlerini taşıyan ve bundan ayrılmayan bir çocukluk hastalığıdır ve bunu, hiç kuşkusuz, bizim işçilerimiz dikkati çekici ölçüde sağlıklı tabiatlarıyla, yeneceklerdir.»

F. Engels, **Anti-Dühring**, İkinci Baskıya Önsöz.

arasına katılmakla kalmadılar, aynı zamanda ihtilâlci düşünce ve eylemin merkezi giderek Slavlara kayıyor. İhtilâlci merkez Batı'dan Doğu'ya kayıyor»[2]. Çok ilginç Kautskiy'in 1902 yılında Iskra'da yazdığı «Slavlar ve İhtilâl» incelemesine dayanarak 1920 yılı ilkbaharında Lenin, On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da, bir zamanlar İngiltere'de, 1848 yılında Almanya'da olan, ihtilâlin hareket merkezinin yer değiştirdiğini söylüyor. Kautskiy yazıyor ve Lenin aktarıyor: «Yeni yüzyıl ihtilâl merkezinin bir daha, yani Rusya'ya, kaymak üzere olduğu düşüncesini telkin eden olaylarla başladı.» Dönek Kautskiy, dönmeden önce dünya ihtilâlinin hareket merkezinin Doğu'ya ve bu arada Rusya'ya döneceğini görmüş görünüyor.

Tarih, Kautskiy'in bu görüşünü doğruladı. Lenin'in aktardığı kadarıyla Kautskiy devam ediyor: «Batı'dan önemli ölçüde ihtilâlci inisiyatif ödünç almış olan Rusya, belki şimdi de Batı'ya, bir ihtilâlci enerji kaynağı olarak borcunu ödemeye hazırdır»[3]. Kautskiy 1902 yılında yazıyor, Lenin 1920 yılında katılarak aktarıyor: Avrupa, ihtilâl açısından, bir atalet dönemine girmiştir. Rusya, Avrupa'yı ataletten çıkaracak bir enerji kayuağı olabilecektir.

Acaba bu kadar mı? Avrupa yalnızca atalete mi düştü? Hayır, Kautskiy yazmış; Lenin aktarıyor: «Eğer aynı zamanda müttefiki Avrupa sermayesiyle de savaşmak zorunda kalmasaydı Rusya ihtilâlcileri muhtemelen çoktan çarın hakkından gelmiş olacaklardı». Çok ilginç, Kautskiy'e dayanarak, bir anlamda ikinci elden, fakat ilk kez 1920 yılında Lenin Avrupa'nın bir de gericilik kalesi olduğunu yazıyor.

Batı Avrupa ile ilgili belli bir kötümserliğin dile getirildiğini kabul etmek gerek. Batı Avrupa'dan ihtilâlci hareket merkezinin kaymış olması, geriye, Avrupa gericiliğini bırakıyor. Doğu'nun ve bu arada Rusya'nın ihtilâlci hareketleri Avrupa gericiliğiyle savaşmak zorunda kalıyorlar. Hiç kuşku yok, Kautskiy'den alıntılara, 1920 ilkbaharında, Lenin Batı Avru-

pa'daki ihtilâlci gelişmeler ile ilgili kötümserliğini dile getirmek için yaptı. Bunlar, hiç kuşku yok, NEP'in hazırlıkları oldu.

Şu çok açık olarak söylenmeli: İç ve dış dinamikler birbirinden ayrılmaz. Eğer 1920 yılı sonuna doğru Avrupa'ya ihtilâlci sükunet gelmiş olmasaydı, Avrupa ihtilâlci atalet döneminde olmasaydı, Sovyet Rusya'nın içinde bir NEP bu kadar zorunluluk olmazdı. NEP bir ekonomik politikadan çok bir genel yaklaşım oldu. NEP, bir genel politikadır. Zamanla sınırlı. NEP, büyük bir savaşta geri çekilmedir.

NEP, dış politikada, iç politikada, ekonomik politikada bir geri çekilme ve parti politikası ile ideolojik cephede ise bir hücumdur. Lenin, aynı yerde, yazıyor: «Milyonlarca küçük mülk sahibini 'yenmeğe' göre, merkezileşmiş büyük burjuvaziyi yenmek bin kez daha kolaydır.»[4] Lenin, NEP'in ne kadar riskli bir geri çekilme olduğunu biliyor. «Sınıfları ortadan kaldırma, sadece büyük toprak sahipleri ve kapitalistlerin egemenliğine son vermek demek değildir; biz bunu görece olarak kolaylıkla yaptık, aynı zamanda *küçük meta üreticilerini ortadan kaldırmak* demektir ve onlar *atılamazlar* veya ezilemezler, onlarla birlikte yaşamayı *öğrenmek zorundayız.* Onlar, yalnızca çok uzun, yavaş ve sabırlı örgütsel çalışmalarla değiştirilebilir ve yeniden eğitime tabi tutulabilirler ve bunlar yapılmalıdır.» NEP, en zor iş sayılan küçük burjuvaziyi değiştirmek ve yeniden eğitmek için gerekli bir zaman aralığı olarak da görülüyor. Sabırlı bir iş için zamana gerek görülüyor.

Küçük burjuvazinin, küçük meta üreticilerinin, çok büyük bölümü köylülük ve kent küçük mülk sahipleri olan bu milyonlarla ölçülen kalabalığın ortadan kaldırılması yeni iktidarın en hayati sorunlarının başında geliyor. Lenin, bunda en küçük bir kuşkuya yer bırakmıyor ve yukarda kaldığı yerden devam ediyor: «Onlar, proleteryayı, her yanından bir küçük burjuva havası ile sararlar, sızar ve bozarlar ve sürekli olarak proleteryada küçük burjuvaya özgü belgemiksizliği, dağınık-

lık, bireysellik, coşku ve karamsarlık arasında gidip gelme hastalıklarının tekerrür etmesine sebep olurlar.»[5] Lenin, çok büyük bölümü köylülük ve kent esnaf ve zanaatkârı olan küçük burjuvazinin sosyalist ihtilâli tehdit eden bu özelliğine dikkati çekiyor. NEP döneminde Sovyet Rusya'da küçük burjuvaziyi, ekonomik açıdan ayakta tutacak ve güçlendirecek önlemler alınıyor. Bu yüzdendir ki, attığı her adımı ve bu arada zorunlu geri adımları çok iyi bilen, her geri adımın yol açabileceği ileriye sıçrayışın planlamasını yapan Lenin, NEP ile birlikte Bolşevik partinin ideolojik düzeyini ve bilinçliliğini yükseltmeyi en zorunlu ve zamanlı görev biliyor. NEP, Sovyet Rusya'da küçük burjuvazinin canlılığının ekonomik imkânlarını hazırlarken Bolşevik Parti içinde küçük burjuvaziye karşı ciddi bir mücadele açılıyor. Gladkov'un 'Çimento' romanı bu diyalektik ilişkinin bir 'resmini' çiziyor.

NEP ile birlikte 1925 yılı sonuna ulaşıldığında, ekonomi ve özellikle endüstri genellikle savaş öncesi durumuna dönmüş görünüyor. Kuşkusuz, endüstrinin savaş öncesi düzeye dönmesi, bütün kesim ve öğelerin aynı çizgiye ulaştığı anlamına gelmez. Bazı alt kesimlerin, geri kalmış olması söz konusudur: «Endüstri bir bütün olarak, 1926 yılına kadar, hemen hemen savaş öncesi düzeye dönmüşse de, bazı endüstriler hâlâ dünya ve iç savaşın yıkımından kurtulamamıştır. Bunların en önemlisi, 1924-1926 yılları arasında yapılan göz alıcı çabalara karşın, savaş öncesi üretim düzeyini bulamayan demir ve çelik endüstrisidir»[6]. Böyle alt-kesimlerin restorasyonu daha sonraki yıllara rastlar. Bu yüzden de bütünüyle restorasyon yılını daha ileriye alanlar da var[7].

Bununla birlikte, 1926 yılını bir aşamanın tamamlanıp diğerinin başlatılması açısından dönüm yılı saymak gerekmektedir. Bunun için bazı geçerli nedenler var. Bunlardan biri, Partinin, VKP (b) Bütün-Birlik Komünist Partisi (Bolşevikler), 1925 Aralık ayında toplanan 14'üncü kongresinde alınan karar-

lardır. Bu kongre Sovyet tartışmalarında endüstrileşme kongresi olarak anılır ve Merkez Komitesine aşağıdaki direktifleri verir :

«a) Her çareye başvurarak özel kapital üzerinde sosyalist ekonomik biçimin zaferini sağlama, dış ticaret monopolünü güçlendirme, sosyalist devlet endüstrisini geliştirme ve onun yönetimi altında kooperatiflerin yardımı ile, köylü işletmelerinden artan ölçüde kütleleri sosyalist yapan kalkınma kanalına çekme görevlerine en büyük önemi vermek;

b) SSCB'nin dünya kapitalist ekonomisinin bir eki durumuna düşmesini önleyerek, ekonomik bağımsızlığını sağlamak; bu amaçla ülkenin endüstrileşmesi, üretim araçları üretiminin geliştirilmesi ve ekonomik manevralar için rezervler hazırlanması yolunu tutmak;

c) Sosyalist ekonomiyi daha yüksek bir teknolojik düzeyde, fakat hem pazar kapasitesi hem de devletin akçalı (mali) gücü ile tam bir uyum içinde geliştirmek»[8].

Parti kongresinin endüstrileşme ile ilgili temel kararı almış olmasının dışında sanayi ile doğrudan doğruya ilgili sorumlu kişilerin açıklamaları var. Buradaki temel düşünce, 1925/26 yılına gelindiğinde, burjuva düzeninden kalma bütün kapasitenin kullanılmış olduğudur.

TABLO : I

BÜYÜK DEVLET İŞLETMELERİNDE ÜRETİM ARTIŞI

(Bir önceki yıla oranla)

Yıllar	Artış
1921/22	150.0
1922/23	115.8
1923/24	130.8
1924/25	161.4
1925/26	148.0

Sanayi ile doğrudan doğruya ilgili ve sorumlu olanlardan birisi, Dzerjenskiy; Dzerjenskiy, VSNH'nin, Vışıy Sovyet Narodnoga Hozyoistva, Türkçesiyle Yüksek Ekonomi Kurulu, başı oluyor. 1926 yılındaki bir çalışmasında, büyük ölçekli devlet sanayiinde üretimin yıllara göre artışını bir tablo halinde gösteriyor. Dzerjenskiy'in tablosu, burada birinci tabloyu oluşturuyor. VSNH'nın yöneticisi, bu bilgileri verdikten sonra 1925/26 yılında üretimin artış hızının düştüğünü kaydediyor ve şöyle devam ediyor: «Bu yıl, önceki yıla göre neden daha düşük bir artış hızı elde ettiğimizi kendimize sorabiliriz. Burada şu noktaya işaret etmek zorunludur. Biz, bize burjuva düzeninden devredilen bağlı sermaye ve ekipmanların tam kullanım düzeyine yaklaşmış bulunuyoruz»[9]. 1926 yılında ekonomiyi yönetenler atıl kapasiteyi kullandıklarını düşünüyorlar.

Yalnızca Dzerjenskiy değil. Sovyet plancılığının duayeni sayılan Strumilin aynı dönemde Gosplan'da çalışıyor ve Türkiye'deki kullanımla uzun vadeli planlara denk düşen perspektif planlar bölümünün başında bulunuyor. Gosplan, ilk beş yıllık plandan önce bir yıllık plan olan '1925/26 Yılı Kontrol Rakamları' dokümanını yayınlıyor. Kontrol rakamları, Sovyet plancılığında ve dolayısıyla dünya planlama tarihinde ilk plan niteliğini taşıyor. Burada, her planda olması gerektiği gibi yatırımların dağılımı tablosu yer alıyor. Bu tablo, burada ikinci tablo, yayınlandığı zaman her açıdan ve çevreden sert eleştirilere hedef oluyor. Eleştiriler ve Strumilin'in bu eleştirilere verdiği cevap, tablo kadar ilginç.

Strumilin, çeşitli yönlerden gelen çeşitli eleştiriler karşısında tabloyu* ve dolayısıyla kontrol rakamlarını şöyle savu-

(*) Strumilin, taşıma ile ilgili sermaye fonu rakamının küçük gösterilmiş olduğu eleştirisi ile karşı karşıya. Buna karşılık sermaye fonu ile ilgili bütün rakamlar için aynı eleştirinin söz konusu olduğunu, dolayısıyla dağılım tablosunun pek değişmeyeceğini söyler.

TABLO : II

DEVLET YATIRIMLARININ DAĞILIMI

(1925/1926)

Kesimler	Sermaye Stoku (milyon ruble)	Yatırım (milyon ruble)	Yatırımların Stoka Oranı (yüzde)
Tarım	354	301	85.0
Endüstri	4586	801	19.2
Şehirlerde Konut	6464	365	5.7
Taşıma	6050	236	3.9
Toplam	17454	1782	10.2

nur : «Görüldüğü gibi, mevcut fonlar (stok) ile yeni yatırımlar arasında bir orantı birliği yoktur. Gerçekten de böyle bir şey olmamalıdır. Bizim sosyalist dayanaklarımızın (ileri karakol) en zayıf olduğu yer köydür; bu yüzden onları güçlendirmek için, elimize geçen ilk akçalı olanaklarla, mutlak olarak olmasa bile, oransal olarak en büyük sermaye yatırımı artışını oraya veriyoruz. İkinci sırada endüstri var; çünkü endüstri mevcut fonların (stokların) kullanım kapasitesinin sınırına gelmiş bulunmaktadır ve önümüzdeki yıl derhal yeni yatırım yapılmaz ise bir adım ileri gitmek mümkün değildir»[10].

Endüstrinin bu iki sorumlusunun kapasite kullanımı ile ilgili değerlendirmelerine ağırlık vermek gerektiği açık. Bu yüzden 1926 yılında kapasite kullanımının, hiç olmazsa 1913 ile karşılaştırıldığında, mümkün olan sınıra ulaşmış olduğunu düşünmek mümkün.

Ancak hemen karar vermemek gerek. Restorasyon döneminden kalma, kurulu ve atıl kapasitenin üretime konulduğu ve üretimin çok hızlı arttığı görülüyor. 1925/26 yılına gelindiği zaman üretimin artış hızı yavaşlıyor. Üretim ve ekonomideki gelişmelerle çok yakından ve heyecanla ilgili olan Sovyet yönetimi bu yavaşlamaya cevap arıyor. Bulunan cevap artık atıl

kapasitenin veya Çarlık döneminden kalma imkânların sonuna dek kullanıldığı oluyor. Artık yeni kapasiteler yaratmak için yeni yatırımlara gerek olduğu açıklıkla ileri sürülüyor.

Yeni kapasiteler yaratmanın gerekliliği açık. Yalnız ekonomi yönetiminin sorumlularının 1925/1926 mali yılında mevcut kapasitenin en azından 1913 düzeyinde kullanıldığını ileri sürmelerine karşın 1928 yılında Sovyetler Birliği Merkezi İstatistik İdaresi'nin yapmış olduğu bir envanter çalışması durumun hiç de böyle olmadığını gösteriyor. Üçüncü tablo 1928 yılına ait envanter çalışmasını özetliyor. (11)

TABLO: III

EKİPMANLARIN KULLANIMI 1913 - 1928

(Yalnız üretici atölyeler)

Endüstri Kolları	Yıllar	Genel Vardiya Katsayısı	Günlük Çalışma Süresinin Ortalama Uzunluğu (Saat)	Ekipmanların Çalışma Süresi (Saat)
Cam Endüstrisi	1913	1.28	9.69	12.4
	1928	1.90	6.91	13.1
Kömür Endüstrisi	1913	1.31	10.06	13.2
	1928	2.08	7.13	14.9
Demirli Metalürji	1913	1.89	10.07	19.0
	1928	1.88	7.73	14.5
Metal İşleme ve Makine Yapımı	1913	1.16	9.73	11.3
	1928	1.22	7.77	9.5
Tütün	1913	1.02	10.00	10.2
	1928	1.21	7.15	8.7
Pamuklu Tekstil	1913	1.56	9.37	14.8
	1928	1.86	7.84	14.6
Yün İşleme	1913	1.18	10.12	11.9
	1928	1.75	7.79	13.6
Keten İşleme	1913	1.28	9.69	12.4
	1928	1.81	7.85	14.2
Elektrik Santralleri	1913	1.60	8.60	13.8
	1928	1.53	7.80	11.9

Tablonun değerlendirilmesinden önce söylenecekler var. Burada yapılan 1920 yıllarında Sovyetler Birliği'nde ekonomiyle ilgili çeşitli görüş veya tablolar arasındaki uyumsuzluğu irdelemek değil. Uyumsuzluk, kendi halinde, hiç de önemli sayılmaz; özellikle böyle yıllar gerisine ait ise. Ancak bu uyumsuzluklar, bazı süreçlerin anahtarını taşıyorsa, üzerinde durmak ve arkasında yatanları araştırmak gerekir. Burada da yapılmak istenen ve yapılan budur. 1926 yılı başında mevcut kapasitenin sonuna kadar kullanıldığının ilan edilmesi, 1928 yılı başında bunun doğru olmadığının saptanması hem restorasyonun niteliğine ışık tutuyor, hem de bundan önceki bölümlerde geliştirilen teknolojik dengesizlik kavramının somut lanmasına imkân hazırlıyor. Bunun için üzerinde duruluyor.

Tabloya bakarak iki eğilimden söz etmek mümkün oluyor. 1913 yılı ile karşılaştırıldığında 1928 ynlında, bir kez, günlük çalışma saati kısalmıştır; ikinci olarak, vardiya katsayısı büyümüştür. Bu sonuncu hakkında ilerde çok söylenecektir, yalnız şimdilik bu iki eğilimin ortaya çıkardığı olguyu vurgulamak gerekiyor: Birçok stratejik endüstri kolunda ekipmanlar daha az çalışır, olmuştur.

Burada önemli bir nokta, karşılaştırmalarda 1913 yılının bir standart olarak alınmış olması. Yalnız, 1913 yılındaki kullanımı mümkün olan tam kullanım saymak için hiç bir gerekçe yok. 1913'deki kullanımın, teknik olarak mümkün tam kullanım olmaması söz konusu edilebilir. Fakat burada gerekli bilgiyi bulma olanağı mevcut değil. Üstelik olsa bile, tanım ve ölçüm soruuları böyle bir karşılaştırmayı oldukça kuşkulu yapabilir. Bununla birlikte kapitalist ülkelerin deneyleri ve Strumilin'in kendisinin metalurji ile ilgili çalışmaları hiç olmazsa 1913'lerdeki kullanımın tam olduğundan kuşku duymak için yeterli ipuçları getirmektedir. (12)

1928 yılında ve dolayısıyla daha önceki yıllarda araçların

tam olarak kullanılmamış olması konusunda başka kaynaklardan gelen bilgiler de var. Örneğin, o zamanlar Gosplan'da etkili bir araştırıcı olan Fel'dman, 'kapital kullanımının etkenliği' olarak tanımladığı, aslında sermayenin ortalama verimliliğinden başka bir şey olmayan kavramla ilgili olarak şunları söylemektedir: «Amerikan endüstrisi üzerindeki istatistiklere göre, önde gelen kapitalist ülkelerde son on yıl içinde, sermaye kullanımının etkenliğinde bir artma eğilimi görülmemektedir. Biz de benzer bir kalkınma aşamasından geçeceğimiz için, eğer kapitalist ekonomilerin izinden körü körüne gidecek olursak ilerde aynı durum ile karşılaşabiliriz. Bu yüzden yenisinin olduğu kadar eski kapitalin etkenliğinin arttırılmasına özellikle dikkat edilmelidir .Üretici aygıtımızın akılcı bir biçimde kullanılması konusunda önde gelen endüstriyel ulusların çok gerisinde kaldığımız için, sermaye yatırımlarının etkenliği sorununa bakışımızda yapılacak bir değişiklik, katsayının değerinde önemli değişiklikler doğurabilir. ([13]) Sermaye kullanımının etkenliğini çalışmasının önemli bir parametresi yapan Fel'dman, yapmış olduğu hesaplamaların sonucunu şöyle özetlemektedir: «Hesaplamalar oldukça ilginç sonuçlar vermiştir. Görülmektedir ki, sermaye kullanımının etkenliğini arttırmak olağanüstü anlamlıdır ve önem bakımından 1926/27 yılında bile yeni kapital formasyonunu geride bırakmaktadır. Bununla birlikte, 1924/1925 ve 1927/28 yılları arasında sadece 0.35'ten 0.69'a, başka deyişle % 30 oranında artmıştır. İnanmaktayız ki, daha ileriye gitmek için önemli olnaklar hâlâ vardır ve S'yi (etkenlik katsayısı) 1.5'a çıkarmayı mümkün görmekteyiz» ([14])*

(*) Geçerken söylenecek şu var: Fel'dman'ın çalışmalarına Batı dünyası 'model-kurucularının' dikkatini ilk kez çeken E. Damar olmuştur (A Soviet Model of Growth, **Essays in the Theory of Economic Growth**, N.Y. 1960 içinde). Yalnız, Damar'ın «Sovyet Modelinde» çalışmanın bu can alıcı ve en ilginç yanı bütünüyle unutulmaktadır.

Açıktır ki bu tutarsızlık bir açıklamayı gerektirmektedir. Tutarsızlığın ortaya çıkarılmasının amacı da budur. Çünkü açıklama tutarsızlıktan daha önemlidir. Böyle bir açıklama, NEP süresinde oluşmakta olan gelişmelerin ortaya konmasına yol açacaktır.

Önce şu söylenmelidir: Restorasyon deyimi bir yandan gelişmeleri abartmakta; diğer yandan ise, bazı yönlerini gizlemektedir. Nelerin abartılmış olduğuna yukarıda değinilmişti. Şimdi önemli olan nelerin gizlenmiş olduğu.

Gelişme, tarımdaki gelişme açısından bir yana sarkık bir görünüm vermektedir. Başka bir deyişle, endüstride, tarıma hizmet götüren kolların restorasyon ve gelişimi daha hızlı olmuş ve görece olarak daha yüksek düzeylere ulaşmıştır. Bunun örnekleri, tarımsal makina ve araçların ve köylü nüfusun kullandığı tekstil gibi endüstri ürünlerin üretimine ağırlık ve hız verilmesidir. Ayrıca tarım kesiminin gelişiminde de benzer bir sarkıklık görülmüştür. Sovyet tartışmalarında teknik bitki denilen endüstriyel bitkilerin gelişimi diğerlerinden hızlı ve diğerleri pahasına olmuştur.

Kuşkusuz buradaki hız ve ağırlık bir derece sorunudur, bir eğilimi yansıtır. Fakat kullanım tartışması bakımından önemlidir: Bir yandan endüstride kullanımı arttırmak için gerekli ham maddeyi; diğer yandan da, gerekli talebi sağlama ve canlandırma işlevi görür.

Asıl önemli gelişme endüstrinin içinde oldu. Daha Nisan 1918'de, Sovyet Hükümetinin başı olarak Lenin şu politika ilkesini koydu: «Endüstrinin akılcı bir yoldan ve en modern büyük ölçek endüstrisi ve özellikle tröstler açısından, birkaç

Damar'ın bu unutkanlığına dikkati çeken bir çalışma için, bkz. A. S. Bhalla, From Fel'dman to Mahalanobis in Economic Planning, **Kyklos**, 1965.

büyük işletmede birleştirilmesi ve toplulaştırılması».* Daha Sovyet iktidarının ilk altıncı ayında, mevrut makina ve araçların en yeni ve en elverişlilerinin bir araya getirilip işletilmesi bir politika ilkesi olarak ortaya çıktı.

Burada bir önemli nokta var: Marksist düşünce bütünlüğü içinde üretim araçlarının büyük birimler içinde toplanmasının ayrı bir yeri olduğu bilinmektedir. Sovyet Liderliğinin bu düşünceye bağlı olarak büyük işletmelerden yana bir politik çizgiyi ortaya koymuş olmasını beklemek gerekir. Nitekim, 1920'lerin başlarında bu politika çizgisi tekrar belirlenmiş olmaktadır: «Toplulaşmış proletarya görece olarak ne kadar çok ise, komünist devriminin tipi o kadar yüksektir; *zaferi* sağlamak zordur, fakat (zaferden sonra yeni düzeni) *kurmak* o kadar kolaydır. Komünizmin örgütsel dayanağı üretim araçlarının toplulaşmasında (konsantrasyon) ve emeğin toplumsallaşmasında (sosyalizasyon) yatar.» (15)

Öte yandan aynı tarihlerde, ileride değinilecek olan Goelro planı ile ilgili olarak Stalin, Lenin'e şöyle yazmaktaydı: «Üstün bir kitap. Gerçekten bütün ve gerçekten devlet adamı tipinde ve tırnak işaretsiz bir ekonomik *planın* şaheser bir taslağı. Geçen yıl Trotskiy tarafından önerilen ve becerisiz köylü kitlelerinin ve endüstriyel işçilerin emeğini savaş öncesi endüstrinin parçacıklarına uygulama temeline dayalı Rusya'nın 'ekonomik dirilişi' için hazırlanmış 'planı' hatırlarsınız. Goelro planı ile karşılaştırıldığında, ne kadar zavallı, ne kadar geri! Kendisini (Trotskiy) eski İskandinav efsaneleri biçiminde Rusya'yı 'kurtarmaya' çağrılmış bir İbsen kahramanı sanan Ortaçağ zanaatkârı...» (16) Goelro'nun bir yandan ekonomiyi restore etmek, fakat bununla birlikte yeni, büyük ve modern birimleri kurmayı amaçlayan bir plan olduğu hatırlandığında,

(*) V. Lenin, Draft Plan of Scientific and Technical Work, **Selected Works**, Volume 2 içinde, s. 684.

bir yığın küçük kahramanlarla ve Ortaçağ lonca işletmeciliği nin anlayışı ile Sovyet endüstrisini canlandırma ve geliştirme 'planının', 1920'lerin başında kızgın bir ifade ile eleştirilmiş olduğu ortaya çıkıyor.

Yalnız bu 'doktriner' eğilimin dışında toplulaşmayı zorunlu kılan başka bir etken görülüyor. Yakıt ve diğer ham madde stoku bütün fabrikaların işletilmesi için yeterli değil. Bu durumda, sadece modern fabrikaları çalıştırmak ve modern makina ve araçları yeni ve büyük birimler içinde toplamak akılcı bir seçim olarak ortada duruyor. Başka bir deyişle, eldeki kuramın ve günlük uygulamanın gerekleri izlenecek politikayı aynı yere götürüyor. Aşağıda görülecektir ki yapılan da bu olmuştur. Demirli metalurji, bu konuda ilk örnek. Tablo IV, özetliyor. (17)

TABLO : IV

DEMİRLİ METALURJİDE TOPLULAŞMA

(Ural Bölgesi)

	1921	1922
İşletme Sayısı	119	119
Çalışan İşletme Sayısı	92	82
İşletme Başına İşçi Sayısı	836	741
Çalışan İşletme Başına İşçi Sayısı	986	1018
İşçi Başına Pig Demir İzabesi (1000 put)	70.3	138
Çalışan İşletmede İşçi Başına Pig Demir İzabesi (1000 put)	77.2	146
Bir Yüksek Fırında Pig Demir İzabesi (1000 put)	490	782

Aynı gelişmeyi makina yapımı* kesiminde de görmek mümkündür. «Sovyet ekonomisi koşulları altındaki ilk çalışma aylarından itibaren makina yapımı, o zamana dek bir çok küçük işletmeye dağılmış olan temel araçlar bir araya getirilerek,

(*) Makine yapımı için, İngilizce engineering; Amerikanca machine-building; Rusça, Amerikancada olduğu gibi, maşina - stroenie deyişleri kullanılmaktadır.

en büyük işletmelerde toplulaştırılmağa başlandı. Özellikle devrim öncesi Rusya'da 800 küsur tesis (Zavod) veya küçük tesise dağılmış olan tarımsal makina yapım kesimi, ilk yılda sadece birkaç düzinelik çok daha ileri işletmede toplulaşmış oldu. Aynı zamanda VSNH'nin yeni kurulmuş tarımsal makina yapımı ile ilgili kesimi, üretilebilir tip ve modelleri en aza indirmeğe çalıştı.» (18)

Beşinci tablo, 1 Ekim 1925'deki ve dolayısıyla o zamana dek ulaşılan durumu bütün sayım-endüstrisini kapsayacak biçimde vermektedir. (19)

TABLO : V

ÇALIŞAN VE ÇALIŞMAYAN KURULUŞLAR : 1 EKİM 1925
(Değer, 1000 cervonyents ruble)

		Çalışan Kuruluşlar		Çalışmayan Kuruluşlar	
		Kuruluşların Sayısı	Kuruluş Başına Temel Fon ve Varlıklar	Kuruluşların Sayısı	Kuruluş Başına Temel Fon ve Varlıklar
Bütün Endüstri	a —	11403	721.6	899	315.5
	b —	11403	473.0	899	191.7
Üretim Araçları	a —	4176	977.9	277	412.6
Üretimi	b —	4176	612.7	277	217.9
Tüketim Araçları	a —	7227	573.5	622	722.3
Üretimi	b —	7227	392.3	622	180.0

a : Tam replasman değeri; b Yıpranma ve aşınma çıkartıldıktan sonraki değeri göstermektedir. Zamanın kullanılışına göre temel fonlar (osnovnie fondı) bağlı sermaye anlamına gelir.

Tablodan açıkça görülüyor ki 1925 yılının sonuna doğru, 'burjuva düzeninden' kalma bütün makina ve araçlar kullanılmış olmaktn çok uzak. Sadece, görece olarak en modern makinaların kullanılmış olduğu görülüyor. Ayrıca restorasyon sürecinin sona kadar toplulaşma sürdürülüyor. Restorasyon sü-

recinin sonunda elde edilen durum, ABD ile karşılaştırmalı olarak, altıncı tabloda özetleniyor. Bu tablonun Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu sürecine ışık tutma açısından son derece değerli olduğunda kuşku yok.

Dzerjensky ve Strumilin gibi endüstrideki gelişmelerin ayrıntılarını bilme durumunda olan sorumluların, çarlık Rusya'sından kalma mirasın sonuna dek kullanıldığını ileri sürmelerinin altında yatan gerçek bu olsa gerek. Burada görece olarak en modern ve işgücü giderini belirli sınırlar içinde tutan makina ve ekipmanların üretime sokulmuş olması söz konusu. Bu, yukarıda değinilmiş olan tutarsızlığa getirilen ilk açıklama. Bu açıklamanın önemli uzantıları ve vargıları olacak. Yakıt ve hammadde arzındaki gelişmelere ve endüstrileşme atılımının gereksinmelerine paralel olarak kullanılmayan kuruluşlar, hemen sonraki yıllarda, üretime açıldığında, birim giderlerde artışların belirgin olarak ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. 1927 ve sonraki yakın yılların oluşu böyle.

Getirilen açıklama bundan ibaret değil. Ve gerçekten de bu kadarı, bir çok alt kesimde 1928'de makina ve araçların kullanım süresinin savaş öncesinden bile kısa oluşunu açıklamaya yetmez. Yalnız bunun neden böyle olduğunun anlaşılması için, önceki bölümde geliştirilmiş olan çerçeveyi hatırlamak gerek. Bu, ekonominin kesimleri arasında olduğu kadar bir kuruluş ya da tesisin içindeki makina ve araçlar arasındaki denge veya uygun bir deyim ile, birbirini tamamlama ihtiyacı ile ilgili. Toplulaştırma sürec içinde makina ve araçlar yer değiştirmiş; *yapılış amaçlarının* dışında üretim yapma durumuna konulmuştur. Bunun bir fiyatı olacağı kuşkusuz. Ayrıca böylece ortaya çıkan bir makinalar topllamından oluşan yeni fabrika ve tesisde bütün atölyelerin tam çalışmasını sağlayacak bir üretim hacmi bulunması, her zaman mümkün olamaz. Olabilmesi için yeni makina ve araçların eklenmesi zorunlu olur. Bu endüstrileşme sürecinin kendisidir. Ancak, yeni yatırımlar geldikçe mevcutların kullanım katsayıları artabilir.

TABLO VI

SSCB VE ABD TOPLULAŞTIRMA KARŞILAŞTIRMASI

(İşçi sayısına göre yüzde olarak)

		Kuruluşların Dağılımı					Kuruluşlardaki İşçilerin Dağılımı				
		16 - 50	51-100	101-500	501-1000	1001-ve çok	16 - 50	51-100	101-500	501-1000	1001-ve çok
SSCB	1/1/1925	50.5	16.8	23.5	4.0	5.2	5.2	5.0	21.0	11.8	57.0
	1/1/1926	46.4	18.6	23.9	5.2	5.9	4.3	4.6	18.4	12.9	59.8
ABD	1921	50.4	22.5	23.3	2.5	1.3	12.9	12.8	38.1	14.9	22.2
	1923	47.5	22.4	25.1	3.2	1.8	10.5	11.1	36.4	15.5	26.5

Kaynak: SSCB

Günlük Çalışma Süresi ve Vardiya

Buraya kadar söylenenler bağlı sermayenin kullanım düzeyine ayrıntılı sayılabilecek bir bakışı içeriyor. Fakat şimdiye kadar yapılan çözümleme, bağlı sermayenin kullanım düzeyini belirleyen dinamiklerin yalnızca bir bölümüne el atabiliyor. Bütününe henüz el atmıyor.

Bunun için vardiya uygulamasını ve çalışma süresini de incelemek zorunlu. Çünkü emeğin verimliliği veri alındığında, bağlı sermayenin kullanım düzeyi çalışma gününün uzunluğu ile vardiya katsayısının bir fonksiyonudur. Bu ikisi, çalışma gününün uzunluğu ile vardiya katsayısı, birbirinden, her zaman, ayrılamıyor. Bu nedenle de beraberce ele almak kaçınılmaz oluyor.

Bağlı sermayenin kullanımında ve Türkiye türünden az gelişmiş kapitalist ekonomilerin kalkınmasında vardiya katsayısı çok can alıcı bir öneme sahip. Yalnız çok garip veya çok doğal, bu çalışma için vardiya katsayısının kapitalist ülkelerdeki incelenmesi araştırılan bu önemli dinamiğin hiç denecek kadar az incelenmiş olduğunu ortaya çıkardı. Çok garip, çünkü hemen görüleceği gibi Türkiye türünden az gelişmiş kapitalist ülkelerde, vardiya, kıt olduğu ileri sürülen sermayeyi artırmadan üretimi olağanüstü ölçüde artırma imkânı veriyor. Kalkınmanın önemli görüldüğü ve bu yüzden de ineklerin memelerindeki beneklerin kalkınma üzerindeki etkisini ölçmek için milyonlarca-sayfalık ekonometrik ve 'elektronik beyin' kullanan, bunu kullandığı için olsa gerek, çok zaman insan beyni kullanmayan çalışmaların yapıldığı bir kapitalist dünyada, vardiya katsayısı üzerine yapılan çalışmaların tümünün bir elin beş parmağı ile sayılabilmesi çok gariptir. Çok doğal, kapitalist ülkelerde bağlı sermayenin düşük kullanımını, gözler önüne serecek.

Böyle olunca belli basitlikleri de yazmak gerekli oluyor.

Bunlardan birisi, çalışma süresi ile vardiya katsayısının, her zaman birbirinden ayrılmasının imkânsızlığıyla ilgili. Eğer, örnek olsun, günlük çalışma süresi 9 saat ise vardiya katsayısını üçe çıkarabilmek için çalışma süresini kısaltmak zorunlu. Çünkü 9 saattan üç vardiya 27 saat oluyor. Bir günün 27 saat olması imkân dahilinde görülmüyor.

Sonra, vardiya katsayısı ve çalışma süresi, bağlı sermayenin ilgi dönemi içinde, Sovyetler Birliği'nde yapılan çok ayrıntılı çalışmada da belirtildiği gibi, «en kalabalık vardiyada bile, bir yargıya ulaşmak da mümkün değil. Çünkü öyle her tarafta kabul edilmiş bir vardiya katsayısı tanımı yok. 1920 ve 1930 yıllarının Sovyet tartışmalarında vardiya katsayısı, en kalabalık vardiyada çalışan işçilerin sayısının, söz konusu işletmede çalışan toplam işçi sayısına bölümü ile elde ediliyor. Bu katsayı tanımından ise katsayının değişmesine bağlı olarak bağlı sermayenin de, aynı yönde ve aynı ölçüde, değiştiği sonucunu çıkarmak mümkün olmuyor.

Çok basit bir nedenle. En büyük vardiyada da kullanım düzeyinin tam olması garanti değil. Gerçekten de, bu çalışmanın ilgi dönemi içinde, Sovyetler Birliği'nde yapılan çok ayrıntılı çalışmada da belirtildiği gibi, «en kalabalık vardiyada bile, şu veya bu nedenle bütün ekipmanlar kullanılmaz; bir bölüğü rezervde veya kısa dönem için tamirde olabilir.» ([20]) Eğer durum böyle ise ve eğer zaman içinde en kalabalık vardiyadaki işçi sayısı artırılarak bağlı sermayeniu kullanım düzeyi artırılıyorsa, böyle yapmak kullanım düzeyini artırmak olduğu halde, yapılmış tanıma göre vardiya katsayısının azalması sonucuyla karşılaşılır. Başka bir deyişle ve *ceteris paribus* varsayımı ile, böyle bir durumda bağlı sermayenin kullanım düzeyi artarken vardiya katsayısının azaldığı tespit edilmiş olur.

Bu nokta ile ilgili olarak şöyle bir uyarma gerekli: Bu söylenenleri ampirik olarak doğrulamak veya yanlışlığını gös-

termek pek mümkün olamaz. Çünkü, en kalabalık vardiyada işçi sayısı artırılarak ya da artırılmadan kapasite kullanım düzeyi iyileşecek olsa bile, bunun sadece bu neden ile meydana gelmiş olduğu söylenmeyebilir. Mümkündür ki aynı zamanda hem nitelik ve hem de nicelik açısından ekipmanlar da değişiyor, olsun. Bu yüzden söylenenleri, kullanılan ölçünün sınırlarını gösterici düşünceler olarak kabul etmekte yarar var.*

İkinci olarak ister kollara göre, ister bütün için verilsin, bütün üretim süreçlerini kapsayan genel vardiya kat sayıları, makina ve ekipman kullanımı bakımından bir başka açıdan da, güvenilir bir gösterge olmayabilir. Eğer çeşitli süreçler için gerekli makina ve ekipman donatımı farklı ise, —ki farklı olduğundan kuşku yoktur— genel katsayı bağlı sermayenin kullanımı için yanıltıcı bilgi verir. Örneğin, bütünüyle adele gücü ile yapılan fabrika içi nakliyatta üç vardiya yapılması, bağlı sermayenin kullanımı konusunda bir fikir vermez. Bu yüzden, katsayının çeşitli üretim süreçleri için ayrı ayrı verilmesi daha yararlıdır. Yalnız bilgiler bu türden değil. Bulunabilen bilgi, sadece böyle bir ayırımın çözümsel değerini göstermeye yetmektedir.**

(*) Ancak bütünüyle boş bir yöntem tartışması olarak da düşünülmemeli. Orconikidze takım-tezgâh tesisi ile bilgiler yöntem tartışmasının önemine ışık tutabiliyor. Ağır Sanayi Bakanlığı da yapmış olan Orconikidze'nin adına kurulmuş takım-tezgâhı tesisinde 1934 yılı Eylül ayında birinci vardiyada maksimum kapasitenin yüzde 84,5'i kullanılıyor. Burada kapasite ve kullanım takım-tezgâh saati olarak hesaplanıyor. 1936, 1937 ve 1938 yılı ortalaması olarak kapasite kullanımı ise yüzde 90,0 oluyor. İkinci vardiyada da artış var. Kapasite kullanımının genel olarak düşük olduğu üçüncü vardiyada artış çok yüksek.

A.Omarovskiy, **Sovetskoe Stankostroenie i ego rol' v Industrializatsii Strani**, Moskva, 1948, s. 73.

(**) Sovyetler Birliği istatistik yıllığı Narodnoe Hozyaistvo 1959'da tüm atölyelerin ortalaması olarak vardiya katsayısı ile temel atölyelerin vardiya katsayısı ayrı ayrı veriliyor. Örnek

TABLO : VII

1928 YILINDA VARDİYA KATSAYILARI

	Kömür Çıkarımı	Petrol Çıkarımı	Metal İşleme	Makine Yapımı	Pamuk İşleme	Yün İşleme	Keten İşleme
Bütün Üretici Atölyeler	2.08	1.68	1.38	1.17	1.82	1.75	1.81
Temel Üretici Atölyeler	2.09	2.34	1.38	1.17	1.92	1.86	1.85

Yöntem ile ilgili bu tartışmaya eklenecek bir boyut daha var. Günlük çalışma süresi ve vardiya katsayısı beraberce, bir gün içinde bağlı sermayenin kullanım düzeyi konusunda bilgi verir. Fakat, yıl boyunca kullanım bilgisini sağlamaz.

Ekipmanların kullanım düzeyini tam olarak görebilmek için yıl içinde çalışılan günlere ilişkin bilgileri eklemek gerekiyor. Aslında 'normal' bir ekonomi için böyle bir bilgiye gerek duyulmayabilir. 'Normal' ekonomi değişimi az olan ekonomidir. Bu yüzden de bir yıl içinde çalışılan günlerin toplamının yıldan yıla değişmeyeceğini ve ayrı istatistik toplanmayacağını düşünmek mümkün.

Ancak ihtilal toplumunun ekonomisini 'normal' olarak düşünmek imkânsız. Eğer ihtilali yaşayan bir toplumda ekonomi normal ise ihtilal 'anormal' demektir. Sovyet ihtilalinin bu türden bir anormalliği yok. Yıl içinde çalışılan günlerle ilgili istatistikler var. Tablo VIII bu bilgileri aktarıyor. ([21])

---

olsun, tüm sanayide tüm atölyelerde ortalama vardiya katsayısı 1,55 iken temel atölyelerde 1,62 olarak hesaplanıyor. Sanayinin art kesimlerinde de paralel bir ikili saptama var.

Bu, bir açıdan bakıldığında, gayet normal. Tesislerin temel atölyelerindeki makineler daha çok kullanılıyor.

Narodnoe Hozyaistvo SSSR v 1959 g., s. 601.

TABLO VIII

İŞÇİ BAŞINA ÇALIŞILAN GÜNLER ENDEKSİ

(1928 = 100)

Yıllar	Demirli Metalurji	Makine Yapımı ve Metal İşleme	Keten Endüstrisi	Yün Endüstrisi
1923	102.45	99.19	113.59	97.77
1924	102.60	98.72	112.06	98.07
1925	102.20	98.93	112.90	98.08
1926	100.60	98.57	113.08	97.28
1927	99.37	98.72	104.49	98.71
1928	100.00	100.00	100.00	100.00
1929	99.24	100.80	114.15	99.57
1930	94.70	96.74	105.83	96.81
1931	91.89	95.24	105.58	94.90
1932	92.75	97.23	113.30	97.03
1933	95.39	101.05	118.60	100.28
1934	95.26	101.16	117.87	100.50
1935	94.24	101.09	117.51	99.77

Eğilim ve dalgalanmayı, tablonun kaynağındaki ayrıntılı bilgilere bakarak, iki zıt hareket ile açıklamak mümkün. Bir yandan tatil ve istirahat günlerinin sayısı devamlı olarak artarken, diğer yandan, geçerli bir neden olmadan iş başı yapılmayan günlerin sayısı dalgalanma göstermekte; fakat azalma eğilimini de beraberinde getirmektedir. Ayrıca, 1930 yılından başlıyarak hemen hemen bütün kesimlerde sert düşüşler görülmekte ve bu, bir iki yıl sürmektedir. Bunun nedenini tarımda başlatılan kollektivizasyona kulakların tepkisi olarak ortaya çıkan hayvan ve çiftlik yakım ve yıkımında aramak gerek. Bu nedenle bir yandan endüstrinin ihtiyacı olan hammaddenin, diğer yandan da işçilern tüketim ihtiyaçlarının sağlanmasında tıkanıklıklar olmuştur. Dolayısıyla çalışma gün sayısı ve kullanım düzeyi geçici olarak düşmüş olmaktadır.

Bu düşüşte rol oynayan ve bundan sonraki bölümlerde ele alman bir noktaya daha değinmekte yarar var. Değinilme-

si gereken nokta şu: Tüm Batılı iktisatçı ve sovyetoloğların söylediklerinin aksine Sovyet sanayileşmesi işgücü kıtlığı çeken bir ortamda gerçekleştirildi. 1930 yılları boyunca Sovyetler Birliği'nde işletme yöneticilerinin en önemli sorunlarından birisi işgücü bulmak oldu. Burada karşılaşılan güçlükler çalışılan gün sayısını etkilemiş olabilir.

Bu, Batı 'kalkınma iktisatı' açısından önemli ve yararlı. Çünkü Sovyet sanayileşmesini işgücü bolluğunda bir sanayileşme olarak göstermek bu deneyimden çıkartılacak dersleri yoksullaştırmak demek. Ancak ikinci yarar daha önemli. Aynı çevreler sürekli olarak Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesini gerçekleştirdiği 1930 yıllarında işgücü için, iş seçme özgürlüğünün olmadığını ileri sürdüler. Halbuki durum tam tersi. İş gücü kıtlığı ve kollektivizasyon sonucu tarımdan yeni kopmuş yeni sanayi işçisini gönüllü olarak bir tesiste tutmak oldukça zor oldu. Üstelik işletme yöneticilerinin pek çoğu kendileri için saptanmış plan hedeflerine ulaşmak için diğer işletmelerden işçi 'çalmak' yoluna bile gittiler. İşçileri işletmeler arasında iş değiştirmeye aşırı ölçüde özendirdiler. Bu da tarımdan yeni gelmiş, sanayi proleteryası olarak disiplin birikimi eksik, yeni Sovyet proleteryasının, iş bulmaktan emin ve sakıncalı ölçüde iş değiştiren bir alışkanlık edinmesine yardım etti. Böyle bir alışkanlığın da saptanan eğilimin doğumuna katkısı olabileceğini kabul etmek gerekiyor.

Bütün bu bilgilerden sonra, sıra, vardiya katsayılarıyla ilgili tabloya geliyor. Dokuzuncu tablo bu işlevi görüyor. ([22])

Tablo neyi gösteriyor? Sovyetler Birliği'ndeki katsayı kullanımının yüksek mi, yoksa düşük mü olduğuiu gösteriyor? Bu, yalnızca tabloya bakarak cevaplandırılabilecek bir soru değil. Yalnızca tabloya bakarak zaman içindeki gelişmeler hakkında çözümleme yapılabilir. Bu, bir çözümlemedir; ancak her zaman çözümlemenin tamamı değildir. Çözümlemeyi tamamlamak

TABLO : IX

VARDİYA KATSAYILARI

Kollar	1913	1928	1935	1937
Elektrik Santralleri	1.60	1.53	—	1.49
Kömür Çıkarımı	1.37	2.08	2.38	2.45
		(2.00)		
Petrol Çıkarımı	—	—	—	1.57
Peat Çıkarımı	—	—	—	1.34
Cevher Çıkarımı	—	—	—	2.07
Demir Cevheri Çıkarımı	—	—	—	2.08
Kimya Kesimi	—	—	—	1.61
Çimento Kesimi	—	—	—	1.83
Demirli Metalurji	1.89	1.88	1.93	1.97
		(1.75)		
Metal İşleme	—	—	—	1.47
Makine Yapımı	—	—	—	1.50
Metal İşleme ve Makine Yapımı	1.16	1.22	1.40	—
Cam Kesimi	1.28	1.90	—	—
Basım Kesimi	—	1.19*	1.43	—
Kâğıt Kesimi	—	1.51*	1.35	—
Tekstil Kesimi	—	—	—	2.12
Pamuklu Kesimi	1.56	1.82	—	2.12
		(1.94)		
Yünlü Kesimi	1.18	1.75	1.97	—
		(1.72)		
Keten Kesimi	1.28	1.81	—	—
Giyecek Kesimi	—	—	—	1.82
Deri Kesimi	—	—	—	1.47
Gıda Kesimi	—	1.36*	1.71	1.76
Sigara Kesimi	1.02	1.21	—	—

için başka ülkelerin örneklerine de bakmak gerekebilir. Daha önce söylendi: Evrensel olan bilimseldir. Bilimsel olan belli bir standardı koyabilir. Toplum bilimlerde 'karşılaştırmalı araştırmalara' veya iktisatta cross-section, kesit, analizlerine bu yüzden önem verilir ve çok zaman bilimsel çaba bu nedenle, bu tür çözümlemelere özdeş tutulur. Hiç kuşku yok, böyle bir özdeşleştirmenin bilimsel yaklaşım ile bir ilgisi yoktur ve

aynı zamanda bilimsel çabayı yoksullaştırıcı bir öz taşımaktadır. Yalnız, evrensel olan bilimsel olduğu için ve evrenseli görmeyi kolaylaştıracağı için, aynı zamanda, zengin somutu soyutlamaya imkân vereceği için, bu tür karşılaştırmalı çözümlemelere yer vardır. Bu tür çözümlemelerde önemli yarar vardır.

Ancak bu tür çözümlemeler yoktur. Vardiya katsayısı ile ilgili kapitalist ülke uygulamalarını konu alan incelemeler yok denecek kadar azdır. İstatistikler ise daha da yoksuldur. Bu, katsayı ile ilgili Sovyet deneyimini değerlendirmede ortaya çıkan önemli bir sorun ve sorudur.*

(*) Kapitalist ülkelerdeki vardiya katsayısı konusunda bir örnek Birleşik Krallık ile ilgili. 'Kore Savaşı Refahı' etkisini taşıyor. Refah döneminde kapitalist ülkelerde vardiya katsayısının yükselmesi doğaldır. 1951 yılına ait. 1954 Nisan tahmin oluyor. İmalât kesiminin büyük işletmelerini kapsıyor.

İngiltere İmalat Sanayiinde Vardiya Kullanımı
(Vardiyada Çalışanların Tüm İşçilere Oranı)

Kesimler	Eylül 1951	Nisan 1954	Değişme
Tuğla, Çam, Porselen vb.	17	12—17	(0) —(5—5)
Kimyasal Ürünler vb.	24	22—24	(0) —(—2)
Metal İşleme	40	36—42	(—2)—(—4)
Makine ve Elektrik Araçları	23	5—5	(—17)—(—18)
Taşıtlar	17	11—12	(—5)—(—6)
Metal Ürünler	12	6—8	(—4)—(—6)
Hassas Araçlar	2	3—4	(+2)—(+1)
Tekstil	10	9—11	(+1)—(+2)
Deri	1	1	(0) — (0)
Giyim	—	—	(0) — (0)
Gıda, İçki, Sigara	12	12—13	(+1)— (0)
Tahta Ürünler	2	0.5—1	(—1)—(—1.5)
Kâğıt ve Basım	10	10—14	(4) — (0)
Diğer İmalât	23	16—22	(—1)—(—7)
Bütün İmalât	16	10—12	(—4)—(—6)

R. Marris, The Economic of Capital Utilization, *Cambridge U. P. 1964, s. 156.*

Anlaşılacağı gibi buradaki katsayının tanımı ile Sovyet istatistiklerindeki tanım birbirinin aynı değil. Marris'in katsayısını, k, Sovyet katsayısına çevirmek için $1 + \frac{k}{1-k}$ *faktörü kullanılabilir.*

Diğer yandan, Amerikan takım-tezgâh kesiminin tarihini inceleyen bir araştırmacının konu ile ilgili bulgusu ise şöyle: «Takım-tezgâhı endüstrisi normal olarak tek-vardiya esasına göre çalışmıştır. Kapasite tahminleri, endüstrinin bütün firmalarının genel olarak bir tam vardiya çalıştığı ve büyük ölçüde fazla çalışmanın (over time) olmadığı bir dönemin üretim değerinin temsili 'kapasite' sayılması esasına göre yapılmıştır.»

H. D. Wagoner, The U.S. Machine Tool Industry From 1900 to 1950, *M.I.T., 1968, s. 333.*

Kapitalist ülkelerin somutundan belli sonuçlar çıkarmanın güçleşmesi karşısında, belli sonuçları Sovyet somutunda araştırmak düşünülebilir. Bu, İngilizce deyimiyle cross-sectional çözümleme, Türkçesiyle kesit analizini, Sovyet somutuna uygulamak olarak ifade edilebilir. Daha açıkça da söylenebilir. Sovyet sanayiinde, sanayiinin alt kesimlerinde katsayının değişiklik gösterdiği gözleniyor. Tablo, bunu gösteriyor. Bu değişikliği *yöneten bir ilke* var mı? Vardiya katsayısının alt kesimler olarak çeşitlilik göstermesinin arkasında belli bir mantık var mı? Buna bakılabilir. Bu, kapitalist ülkeler deneyimlerinin kısırlığı karşısında zorunlu oluyor.

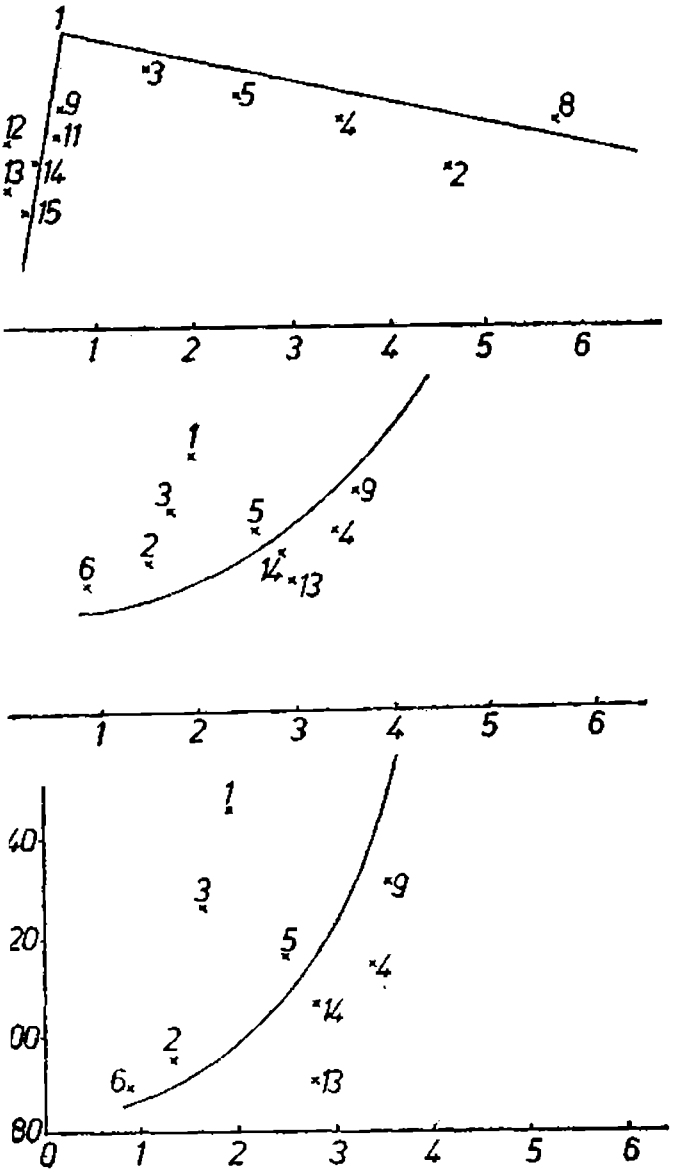
Bu amaçla, üç aşamalı bir denemeye girişildi. Her aşama bir diyagramda görülmektedir. İlkinde, çeşitli alt-kesimlerin

vardiya göstergesi ile 1928-34 yılları arasında adam-saat başına elektrik enerjisi donatım göstergesi ilişkilendirildi. (23). Seçilen zaman süresi, istatistik bilgilerle sınırlı. Fakat 1937 yılının vardiya katsayısını, 1928-1934 yılları arasındaki elektrik enerjisi donatımındaki değişmeler ile açıklamak deneme için bir zaaf unsuru sayılmamalı. Tam tersine, eğer bir değişken ile diğeri açıklanmak isteniyorsa, *ve etken olabilecek diğer bazı değişiklikler dışarıda bırakılmış* ise, baskın değişkenin kendi etkisini gösterebileceği bir zaman aralığı kullanmak, yöntemsel açıdan gerekli ve geçerli.

Kuşku yok, elektrik enerjisi donatım göstergesi, sermaye yoğunluğunun endeksi olarak seçildi. Zaman aralığı çok geniş değil ise en iyi endeks bu. Denemede elektrik enerjisi, genel olarak enerjiye (mekanik + elektrik) tercih edildi; çünkü elektrik enerjisi yeni biriktirimi ve dolayısıyle yeni ekipmanı yansıtır.

Ortaya çıkan diyagram (Diyagram I), açıklama gücü bakımından yeterli sayılamaz. Fakat oldukça düşündürücü olduğu kabul edilmeli. Katsayıların dağılımında bir düzenlilik olduğunu gösteriyor. Yalnız, kullanımdaki değişmeleri açıklamaktan çok uzak. Bu söylenenlerin anlamı, çizilen her iki doğrunun başka tür üretim yapısına sahip olduğu bilindiğinde daha açıklık kazanır; yukarıya doğru eğim gösteren doğru, takım-tezgâhı ve metal işleme kolu bir yana bırakılırsa, üretim araçları üretimi ile ilgili alt-kesim gözlemlerini birleştiriyor. Aşağıya doğru eğim gösteren doğru ise, tüketim araçları üreten alt-kesim gözlemlerini birleştiriyor.

Sermaye yoğunluğu kullanım dağılımını açıklamak için yeterli ölçüde güçlü bir açıklayıcı değil. Bunun en azından verimlilik endeksi ile tamamlanması düşünülebilir. Fakat, mutlak rakam olarak verimlilik rakamı eksik. Ayrıca olsa bile kesimler arası karşılaştırmalar için kullanılamaz. Kullanılabilmesi

1
3
5
4
8
2
9
11
12
13
14
15
1 2 3 4 5 6
1
3
5
9
4
2
6
14
13
1 2 3 4 5 6
40
20
00
80
0 1 2 3 4 5 6

için, değer cinsinden belirlenmesi gerekir. Bu ise karşılaştırmayı büyük ölçüde çarpıtır. Çünkü, fiyatlar kullanılacaktır; fiyatlar, alınan dönemde, değeri yansıtmaktan uzak. Adam başına kilo ile metrenin karşılaştırılamayacağı açık olmalı.

Varolan, 1928-1934 arasında zincirleme verimlilik endeksi. İlk yapılan 1928-34 zincirleme endeksinden, 1928-34 verimlilik artış oranını elde etmek oldu. Aynı kaynaktan, ikinci olarak elektrik enerjisi donatım oranı bulundu. Son olarak da sermaye yoğunluğu artış yüzdesi ile verimlilik artış yüzdesinin oranı hesaplandı. İkinci ve üçüncü diyagramların yatay eksenlerinde kullanılan açıklayıcı değişken bu. Üçüncü diyagramın dikey ekseninde vardiya katsayılarının, 1.70 olan endüstri ortalamasından, sapmaları gösterilmiştir.

Ortaya çıkan ilişkiyi değerlendirebilmek için, kullanılan açıklayıcı değişkenin ne olduğunu görmek gerekir. İ, sermaye yoğunluğu veya K/N, K, sermayeyi gösterir ve elektrik enerjisi cinsinden ölçülür. N, işgücüdür; işçi sayısı veya adam-saat cinsinden ölçülür. P, emek verimliliğidir veya O/N O, üretimin yerine geçmektedir; miktar olarak düşünülür. Bu durumda yatay eksenin değişkeni $\Delta İ/I : \Delta P/P$ dir.

Aynı ilişki verilen bilgilerin ışığında şöyle de yazılabilir:

$$\frac{\frac{\Delta İ}{İ}}{\frac{\Delta P}{P}} = \frac{\frac{\Delta K}{\Delta N}}{\frac{K}{N}} : \frac{\frac{\Delta O}{\Delta N}}{\frac{O}{N}} \longrightarrow \frac{\frac{\Delta K}{\Delta N}}{\frac{K}{N}} \cdot \frac{\frac{O}{N}}{\frac{\Delta O}{\Delta N}} = \frac{\Delta K.O}{\Delta O.K} = \frac{\frac{\Delta K}{K}}{\frac{\Delta O}{O}}$$

Demek oluyor ki, yatay eksenin değişkeni sermaye-üretim oranındaki artış büyüdükçe, vardiya katsayısının ölçüt olduğu kullanım düzeyi yükseliyor.

Yalnız herhangi bir yoruma girişmeden önce, bazı yanılgılardan kurtulmak zorunlu görülüyor. Birinci konu; çokça yapıldığı gibi, sermaye-üretim oranı, sermaye yoğunluğunun

göstergesi değil.* Bu ikisini birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü, bu iki kavramın birbirinden farklı oluşları bir yana ikisinin daima aynı yönde gelişme gösterecekleri de kabul edilemez.**

İkinci konu: Vardiya katsayısı ve sermaye yoğunluğu ilişkisi ile ilgili. Bu ikilinin de birbirinden ayrı tutulması; vardiya katsayısının, sermaye yoğunluğunu belirleyen etkenlerden sayılmaması gerekli. Bunun için yeterli neden var: Bir kez üretim süreci vardiya sayısı ile birlikte değişmez. Vardiyalı veya değil, her çalışmada aynı miktarda işçinin aynı makinayı kullanması anlamında üretim sürecinde bir değişme görülmez. İkincisi, örneğin, ikinci vardiyanın da tam kadrolu olduğunu, dolayısıyla aynı derecede etken olduğunu düşünmek mümkün. Bu durumda, ikinci vardiyayı eklemek ile işçi başına verimlilik etkilenmiş olmamakta. Fakat eğer, vardiya katsayısının sermaye yoğunluğunu etkilemesine imkân verilecek olunursa, sermaye yoğunluğu yarıya düşmüş olacaktır. Bu ise sermaye yoğunluğunu güvenilir olarak kullanılabilir bir kavram olmaktan çıkaracaktır.***

Ayrıca, sermaye yoğunluğu *özünde* işletme ölçüsünde kullanılabilir bir kavram. Kesim veya bütün ekonomi ölçüsündeki etkileri, firma ölçüsündeki etkilerinin uzantısıdır. Halbuki, kullanım düzeyi *daha çok* ekonominin bütününün özellikleri ile sınırlı. Örneğin, bir kapitalist ekonomide vardiya katsayısının yükseltilmesi, üretim araçları üreten kesimlerdeki kapasitenin kullanımı sorununu ortaya çıkarır. (24). Bu ise bütün ekonomi için, bir ölçek ve pazarın büyüme sorunumdan başka bir şey değildir: «Sunmuş olduğumuz deliller bir bütün olarak alındığında söyleyebiiriz ki, ölçek sınırı kesin olarak, sermaye kullanımını etkileyen tek öge değilse de ögeler içinde pekâlâ en önemlisi olabilir.»****

Bu yüzden, vardiya katsayısım örgütsel bir gösterge olarak almakta yarar var. Şu anlamdaki, vardiya katsayısı bir

ekonominin sermaye kullanımında karşılaştığı, akılcı olmayan (irrational) gelişmeleri yenmede gösterdiği başarının ölçüsüdür. Başka bir deyişe, *geniş anlamda* örgütsel bir endekstir.*****

(*) Yanılgıya bir örnek: «Endüstriyel üretimdeki sermaye yoğunluğunun derecesi iki oranın biri ile ölçülebilir: Kullanılan çeşitli üretim faktörlerinin görece miktarı (sermaye/üretim oranı). İki orandan ikincisi bu kesim için daha uygundur ve sermaye yoğunluğunun ölçüsü olarak hep kullanılacaktır.»

D. Granick, Soviet Metal-Fabricating and Economic Development, *University of Wisconsin Press, 1967, s. 174.*

(**) $\frac{K}{O} = \frac{K/N}{O/N}$ *olduğuna göre sermaye-üretim oranının* (K/O), *sermaye yoğunluğu* (K/N) *ile aynı yönde değişme göstermesi için, sermaye yoğunluğundaki oransal değişmenin, bu değişmenin yol açtığı verimlilikteki* (O/N) *oransal artıştan büyük olması gerekir. Bu her zaman için söz konusu olamaz. Bu amaçla bkz:*

«Konuyu devamlı olarak karıştıran gerçek, 'sermaye yoğunluğu' kavramının iki farklı anlamda *kullanılmasıdır: Biri, 'işçi başına sermaye yoğunluğu', yani bir işçinin belli bir tekniği kullanmak için muhtaç olduğu sermaye (sermaye-emek oranı) anlamındadır. Diğeri 'birim ürün başına sermaye yoğunluğu' ile ilgilidir. Çok sık olarak bu iki tür 'sermaye yoğunluğunun' aynı yönde değiştiği* sanılıyor. *Diğer bir deyişle, çok sık olarak işçi başına sermaye yoğunluğu azalınca, birim ürün başına sermaye yoğunluğunun da azalacağı* varsayılıyor; *fakat,* bu doğru değildir. *Gerçekte, gözlemler sık sık tersinin doğru olduğunu gösteriyor: İşçi başına yüksek sermaye yoğunluğu*

gösteren teknikler, birim ürün başına düşük sermaye gerektirebilir.»

C. Bettelheim, Studies in the Theory of Planning, *London, 1959 (1967), s. 299. Altını çizen Bettelheim.*

(***) Bettelheim'in bu konudaki görüşü şöyle:

«Ot, *belirli bir tekniği kullanan bir işçinin ihtiyaç duyduğu yatırımı gösterecek. Bunun teknik bir anlamı olabilmesi için, bu katsayının kendisi için* Ot'*nin tahmin edildiği üretici araçların tam ve normal kullanımı esasına göre hesaplanması gerek. Bunun anlamı, eğer bu işçiler aynı makineyi (örneğin, üç vardiya çalışarak) kullanabilirler ise,* Ot'*yi hesaplamada kullanılacak işçi başına gerekli yatırımın, makine için gerekli yatırımın üçte biri olarak düşünülmesidir.»*

C. Bettelheim, Ibid., *s. 327*

(****) R. Marris, Economics..., op. cit., *s. 154.*

Marris, daha ilerde, ölçek sınırının kökenine inmektedir: «Ölçek sınırı özel işletmelerin rekabet uygulamasından doğmaktadır. Bu uygulamalar, birçok durumda daha az sayıda fakat daha büyük firmaların teknik açıdan daha etken bir biçimde çalışabilecekleri yerlerde pazarın, çok sayıda orta büyüklükte firmalar arasında istikrarlı olarak bölünmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak, tüketici karşıt durumda bulabileceğinden daha çok çeşit ile karşılaşmaktadır. Tüketicinin işlerin böyle olmasını tercih ettiğini söyleyemeyiz; çünkü, mevcut durumda, tüketiciye, bir yandan, standardizasyon ve ucuzluk; diğer yandan, yüksek giderli çeşitlilik arasında bir seçim tanınmamaktadır. Gerçekte, tüketici bir fait accompli *ile karşı karşıyadır.*

Çeşitliliği azaltmadan ölçek sınırını kaldırmanın bazı yolları var. En açık olanı, ulusal pazarın hacminde önem-

li artışlar sağlamaktadır. Birleşik Krallık'ta nüfus yavaş arttığı için bu özel sonucun anlamını iyice belirlemeye hiç de ihtiyaç tok.»

R. Marris, Ibid., *s. 206-207.*

(*****) «7 saatlik çalışma gününe geçişle birlikte vardiya katsayısındaki (ortaya çıkacak) yükselmeden dolayı üretimde önemli artış beklenmelidir. Fakat, üretimdeki bu genişleme olanağı, temel sermayenin teknolojik olarak yenilenmesinin sonucu değil de, sadece örgütsel planda bir başarı olarak görülmelidir. Çünkü, özellikle ek vardiyaya geçişle ilgili yatırım işleri, görece olarak, büyük değil.»

A. Kalmanovskiy, K. Vobrosu ob İzmereneii Effektivnosti Kapital'nogo Stroitel'stva.

Planovoe Hozyaistvo, *1928/10, s. 39.*

Geçerken, D. Granick'in de aynı düşüncede olduğu belirtilmelidir. «Bu kesimde daha sonra açıklanacak nedenlerden dolayı, vardiya kullanımındaki artışın, Sovyet uygulamasında, emeğin sermaye yerine ikame edilmesinden çok, bir örgütsel fırsatı yansıttığını düşünmekteyim.»

D. Granick, Soviet Metal-Fabricating..., op. cit, *s. 195.*

Yalnız söylemekte yarar var: Granick'in Sovyet örgütü ile ilgili anlayışı, ekonomik işleyiş ile çelişebilen, ekonomik mantığın üzerine oturtulmuş bir örgüttür.

Bu durumda, sermaye-üretim oranı yükseldikçe kullanı düzeyinin artışını örgütsel bir olanağın bir ekonomik mantı içinde kullanılması biçiminde anlamak gerekmektedir. Yalnı burada da başka ekonomik olanak ve etkenlerin varlığı sö konusu edilmelidir. Sovyet düzeninde, ölçek sorununun kap talist ekonomide olduğuna benzer bir pazar sorunu yaratma

yacağı açıktır. Bu konu ileri kesimlerde ayrıntıları ile tartışılacaktır. Fakat, ekonomik etkenler bununla bitmez. Özellikle ham madde ve yakıtın gerekli ölçüde sağlanması zorunlu olur.

Ham madde ve yakıt etkeninin varlığı, bulunan ilişkinin istatistik açıdan bütünüyle güvenilir olmamasından da anlaşılmaktadır. Başka bir değişle, eğer ilişkinin geçerli bir mantığı var ise, ham madde ve yakıt sorunu yüzünden bu mantık tam olarak görülmemektedir. Ancak diğer etkenlerde gözetildiği takdirde ilişkiyi daha açıkça görmek mümkün olabilir.*

Bu koşullar içinde söz konusu ilişki nasıl yorumlanır? Bir cevap için yine yatay eksendeki değişkene bakmak gerek: $\Delta İ/İ : \Delta P/P$ İlişki mekanizasyon esnekliğinin tersini vermektedir. Mekanizasyon esnekliği, $\Delta P/P : \Delta İ/İ$ olarak tanımlanmıştır. Değişken büyüyor ise, başka deyişle sermaye-üretim oranında artış büyük ise, mekanizasyon esnekliği küçülmüştür, demektir. Bunun da anlamı, görece olarak bu alt-kollarda sermaye yoğunluğundaki artış, gittikçe azalan ölçüde verimlilik artışına yol açmaktadır.

Söylenenden, daha önce burada mekanizasyon esnekliğinin yüksek olmadığı anlamı çıkmaz. İlk önce, bu olanaklardan yararlanılmış olması gerekir. Bunun sonucunda, artık kullanım düzeyini arttırmanın akılcı bir yol olarak görünmesi mümkündür. Öyleyse bundan böyle, kullanım düzeyinin arttırılması ön

---

(*) Nitekim, bu satırların ilk yazılışından iki yıl sonra yayımlanan bir çalışma, Batı Pakistan istatistiklerini kullanarak, istatistik olarak güvenilir sonuçlar elde etmektedir.

$$U = 28.99 - 0.358\ M + 0.251\ X + 3.747\ K/Y + 0.305\ S$$
$$(0.074) \quad (0.080) \quad (0.774) \quad (0.094)$$

U = Kullanım endeksi, M = Rakip ithalât, X = İhracat, K/Y = Sermaye-üretim oranı, S = Ortalama firma büyüklüğü.

G. C. Winston, Capital Utilization in Economic Development, **Economic Journal**, March, 1971, s. 42.

plana çıkacaktır. Kapitalist ülkelerle ilgili sürecin de böyle bir mantığı vurguladığı görülüyor. Firmalar ilk kez, mekanizasyon düzeyini arttırarak genişleme yolunu seçiyorlar. «Sonradan kullanımın, genişlemeyi kontrol eden baskın ilke işlevini üzerine aldığı bir noktaya erişiliyor; çünkü; artık köklü teknik yeni-uygulamalar (innovation) ile (genişlemeyi) sürdürmek mümkün ve kârlı olmaktan çıkmıştır.» (25)

Bu söylenenleri, bir eğilimin belirtisi olarak almak gerekir. Söylenenlere gerektiğinden fazla anlam vermek, ilişkiyi abartmak olur. Ayrıca bununla, kullanım düzeyini belirleyen ögelerle ilgili düğümün çözüldüğü ve dolayısıyla kullanım düzeyi konusunda en ilginç soru ve cevabın bulunmuş olduğu sanılmamalıdır. Sorulacak çok daha can alıcı sorular var. Örneğin, vardiya katsayısı ile ölçülen kullanım düzeyi neden, diyelim, 1937 veya 1940'da bulunduğu yerde kalmıştır; neden daha yukarılara çıkartılamamıştır? Varılan düzeyin, kapitalist ülkelerdeki uygulama ile karşılaştırıldığında çok yüksek olduğu söz götürmez. Fakat yukarıdaki tartışmada da değinildiği gibi kapitalist sistemin kendi mantığının gerekleri, böylesine bir *örgütsel fırsattan* yararlanılmasına imkân vermemektedir. Bu açık. Öte yandan, Sovyet sisteminin özellikleri, bu olanağı getiriyor. Bu da, açık. Yalnız, eğer böyle bir örgütsel olanak varsa, neden ortalama iki vardiya yerine ortalama üç vardiya uygulanamıyor, sorusu ortadadır. Bu sorunun cevabı açık değil. Ve bu soru, en azından örgütsel özgürlüğün açmış olduğu olanaklardan yararlanmadaki mantığın araştırılması kadar can alıcıdır.

Bu soruya, bütünüyle inandırıcı bir cevap bulunabileceği iddia edilmemektedir. Belki, bazı ipuçları getirilebilir. Bunun için, uygulamanın öyküsünü, politika tartışmalarını sistematik olarak görmek gerekir.

Elde kesin olmayan bilgilere göre, Devrim-öncesi Rusya'da 1913 yılında ortalama günlük çalışma süresi 9.7 saat idi.

Fakat bazı işletmelerde 11-12 saati buluyordu. Ekim Devrimi ile birlikte günlük çalışma süresi 8 saate indirildi. Yalnız ay gulamadaki çalışma süresi daha kısa oldu. «Fazla çalışma (over-time) ile birlikte gerçek günlük çalışma 1923'te 7.8; 1924' de 7.8; 1925'de 7.6; 1926'da 7.5 saattir; bunlardan günlük fazla çalışma, ortalama olarak, 1923'de 0.25 saat; 1924'de 0.19; 1925'de 0.18; 1926'da 0.17 saattır.» (26)

Devrim öncesinde, yasaların imkân verdiği günlük maksimum çalışma süresi, 11.5 saat. Bu, 67,5 saatlik haftalık çalışma süresine dönüşüyor. Devrimle birlikte 8 saatlik maksimum günlük çalışma süresi ile haftalık yasal çalışma süresi 46 saate inmiş oluyor. Böylece, 3040 saatlik yıllık yasal çalışma süresi, % 27 düşüş ile 2206 saat olarak değiştiriliyor. (27)

Bütün bu gelişmelerin sonucu onuncu tabloda özetleniyor. (28)

(*) Goelro'nun hazırlayıcısı ve Gosplan'ın başı Krijijanovskiy, ilk plan tartışmaları sırasında (1929) haftalık çalışma süresinin 47 ile 49.5 saat arasında değiştiğini ekliyor.

G. M. Krijijanovskiy, **İzbrannoe**, Moskova 1957, s. 296.

Kullanım: **Fabrika-Tesis (Fabriçno-zavodskoy) Endüstrisinde Normal Çalışma Süresi** (Üretici İşçiler)

İşçi Türü	1913	1928	Azalış
Erkek reşit	10.00	7.73	2.27
Kadın reşit	9.66	7.93	1.73
Genç	9.85	5.33	4.52
Çocuk	7.69	4.07	3.62
Bütün	9.87	7.69	2.18

TsSU (SSSR), **Rabocly Den'...**, op. cit., s. 9.

TABLO : X

ÇALIŞMA SÜRESİ

Yıllar	Yılda Çalışma Günü	Çalışılan Gün Sayısı	Yılda Kullanım Katsayısı (yüzde)	Günlük Çalışma Süresi (Fazla Çalışma dahil, saat)	Yılda Çalışılan Saat
1913	278	257.4	92.7	10.0	2574
1920/21	300	219.5	73.2	7.8	1712
1921/22	300	254.2	84.2	7.8	1983
1922/23	299	262.4	87.8	7.8	2047
1923/24	296	262.5	88.4	7.8	2048
1924/25	298	282.1	88.0	7.6	1992
1925/26	301	259.8	86.3	7.5	1949
1926/27	300	262.8	87.3	7.4	1945

Görüldüğü gibi yılda çalışılan saat Devrimden sonra azalmıştır. Bu böyle iken, 1928 yılı başından itibaren bütün endüstride 7 saatlik çalışma süresinin uygulanmasına başlanacağı ilân edilir. İlân edilen, 7 saatlik çalışma süresinin bütün endüstriye uygulanacağıdır. Çünkü, bazı alt kollarda bu uygulama daha önceden başlamıştır. Tekstil, bunlardan biri.

Tekstildeki uygulama yeni politikanın motiflerini göstermesi bakımından oldukça öğretici: «7-saatlik çalışma gününe geçiş tekstil endüstrisinde başladı; fakat bu, tekstil endüstrisinde verilen görevin en kolay olarak gerçekleştirilebileceği düşüncesi ile açıklanamaz. Tekstil fabrikalarının 7 saatlik çalışma gününe zorunlu olarak geçişi ekonomik endişelerle dikte edilmiştir: Tahıl arzını arttırabilmek için tekstil endüstrisi, mevcut ekipmanların maksimum kullanımını sağlayarak üretimini hızla arttırmak zorunda idi. Bu koşullar altında, üç-vardiya çalışmasına geçişi zorlamak ve bununla birlikte daha kısa çalışma gününe geçmek gerekli olmuştur.» ([29]) Bunun sonucu olarak da, özellikle üç-vardiyalı çalışan fabrikaların yüzdesi artmıştır. ([30]) Bulunabilen bilgiler bunu gösteriyor.

Bu çalışmada pamuklu tekstil sanayii ile ilgili bilgi bulunabildi. Özeti şöyle: Günlük 8 saatlik çalışma düzeninde ve fabrikaların vardiya sayısına göre dağılımında mod iki vardiyalı fabrikalar oluyor. 8 saatlik günlük çalışma düzeninde pamuklu sanayiinde fabrikaların yüzde 87,5'i iki vardiya çalışıyor. Üç vardiya çalışanların yüzdesi 7,2. Geriye kalan çok az oranda fabrika ya bir vardiya ya da dört vardiya yapıyor.

Fakat 7 saatlik çalışma gününe geçilince durum değşiyor. İki vardiya çalışan fabrikaların oranı yüzde 30,8'e düşüyor. Üç vardiya çalışan fabrikaların oranı ise 66,9'a çıkıyor. Demek oluyor, 7 saatlik çalışma gününe inilince vardiya sayısını artırmak ve dolayısıyla kullanım düzeyini yükseltmek kolaylaşıyor.

Bu kadar değil. 7 saatlik çalışma rejimine geçilince, yalnızca, vardiya sayısını artırmak kolaylaşmış olmuyor. Aynı zamanda her vardiyada doluluk durumu yükseliyor. Doluluk durumu için daha çok, birazdan, söylenecek. Şimdilik şu kadarı yeter. Üç veya dört vardiya tek başına önemli değil. Eğer üçüncü veya dördüncü vardiyada çalışanların sayısı en kalabalık vardiyaya göre çok az ise. Yarım veya çok eksik vardiya çalışıyorsa. Pamuklu sanayiine ait bilgiler, 7 saatlik çalışma rejimine geçildiğinde bunda da bir iyileşme olduğunu gösteriyor.

7 saatlik çalışma rejimi dördüncü vardiya çalışmayı imkân dahiline sokuyor. Dördüncü vardiyanın ise gece çalışması demek olduğunu hatırlamak gerekiyor. 7 saatlik çalışma rejiminde dört vardiyanın uygulanması halinde bazı işçilerin gece çalışması gerekecek. Burada düşünülebilecek olan şudur: İşçiler, bir bölümü de olsa, gece çalışmayı istemezler.

Aslında bu ilk bakışta doğrudur. Fakat sadece ilk bakışta. Çünkü, bazı işçilerin gece çalışmak istemeyişlerinin nedeni, gece çalışma yaşantısının her bakımdan «mahrumiyet» ile do-

lu olmasıdır. Yalnız, gece çalışması ve yaşantısının mahrumiyet olmasının gece çalışmasının bir ilke olmayışından ileri geldiği unutulmamalıdır. Eğer gece çalışması bir ilke olursa, mahrumiyetler de ortadan kalkar. Bir ülkede çalışanların yarısının gündüz yarısının gece işe gittiğini düşünmek mümkün. Bu durumda gündüz için kurula gelmiş kolaylıkların aynını gece için de hazır etmek işten bile değil. Aynı kolaylık ve canlılık sağlanabilir.

Demek oluyor ki, işçilerin gece çalışmak istemeyecekleri düşüncesi, gece çalışmasının işçiler bakımından prensip olarak reddedilmesinden ileri gelmez. Temel neden, gece çalışmasının bir ilke olmaması.

Kaldı ki, 7-saatlik çalışma günü ile üçüncü vardiya ciddî olarak uygulamaya konduğunda *gece çalışması cinsinden* giderlerde önemli bir artışın olmadığı görülüyor. 8-saatlik fabrikalarda bütün işçi başına ortalama 0.53 saat gece çalışması düşerken, 7-saatlik fabrikada ve dolu üçüncü vardiya yapılırken, ortalama gece çalışma süresi 1.07 saata çıkıyor. Ayrıca, günde 3-5,5 saat gece çalışan işçilerin oranı, 8-saatlik fabrikalardaki yüzde 0.3'den, 7-saatlik fabrikalarda 36.6 çıkarken; günde 6-8 saat gece çalışanların yüzdesi 7.4'ten 1.8'e düşüyor.

Gece çalışması ile ilgili durum bu. Fakat gece çalışmasının psikolojik yükünden daha anlamlı özellikleri var. Örneğin, verimlilik. Gece çalışmasında verimliliğin düşüp düşmeyeceği sorusu ortada. Eldeki bilgiler ([31]) verimlilik açısından, gece çalışması sürekli olmadığı sürere, bir fark olmadığını gösteriyor. Başka bir deyişle, eğer gece çalışması peryodik olarak, gündüz çalışması ile değiştiriliyorsa gece ve gündüz çalışmalarının verimliliklerinde önemli bir farklılık olmuyor.

Yalnız bu söylenenler ancak ceteris paribus koşulları altında geçerli. Eğer vardiyalar aynı koşullar altında çalışmıyorlar ise, verimliliğin de farklı olmasını beklemek gerek. Uygu-

lama, vardiyalar arasında önemli ayrılıklar olduğunu göstermiştir. Bunların çeşitli nedenleri var.

Bir kez, tekstil kolunda 7-saatlik çalışma günü ve dolayısıyla vardiya artırımı öylesine bir acele ile uygulamaya kondu ki, birçok işletme gerekli hazırlıkları yapmak için zaman bulamadı. Ayrıca, yeni vardiyalarda çalıştırılan işçiler genellikle yeni ve daha az becerili işçiler oldu. Buna ek olarak, ikinci ve üçüncü vardiyalarda, özellikle teknik personel kullanımında güçlükler ortaya çıktı. (32) Daha önemlisi, üçüncü vardiyada kullamlacak ham madde hem nitelik ve hem de nicelik bakımından yeterli olamadı. (33) Bunun dışında, Sovyet devriminde ve endüstrileşmesinde önde gelen kişilerden biri olan Kuybişev'in 1930 yılında ısrarla vurguladığı bir olgu daha var: Sorumlu bir kişi olarak Kuybişev vardiya katsayısını ikiye çıkarmak için çaba harcar. Böylece, birdenbire üretimi % 25 artırabileceğini açıklar. Bunu yapabilmek için yenilenmesi gerekli saydıkları arasında, bazı 'dar boğazları' (uzkoe mesto) kaldırmaya yönelik sermaye yatırımlarından söz eder. (34) Bunlar yapılmadığı takdirde verimliliğin vardiyadan vardiyaya değişmesi ve daha açık bir deyişle düşmesi kaçınılmaz olur. Bunun, tam olmamakla birlikte, bir göstergesi sonraki vardiyaların doluluk düzeyi ile ilgili bilgilerdir. Tablo XI'de, 7-saatlik çalışma süresi ve dolayısıyla üçüncü vardiya uygulamasının başlangıcındaki durum görülmektedir. (35)

Tablo XI, üç-vardiya düzenini, genelleme aşamasının başındaki durumu göstermektedir. Daha önceki tartışma ise, vardiya artırımında ortaya çıkacak güçlükler ile ilgili idi. Çeşitli vardiyaların doluluk düzeyi konusunda ileriki yıllara ait bilgiler elde edilmedi. Yalnız bütünüyle vardiya katsayısı konusunda daha önce ayrıntılı bilgi verilmişti. Bunlar toplanırsa endüstri ortalamasının Birinci Beş Yıllık Planın sonunda 1.73'e ulaştığı görülüyor. Fakat daha sonra, 1933'de 1.70'e; 1935'de 1.61'e; 1936'da 1.66'ya ve 1937'de 1.70'e düştüğü saptanıyor.(36)

TABLO : XI

İKİ VE ÜÇ VARDİYA SİSTEMLERİNDE VARDİYALARIN DOLULUK DÜZEYİ

(En Kalabalık Vardiyanın İşçi Sayısına Oranla)

	İki Vardiya Sistemi		Üç Vardiya Sistemi		
	Birinci Vardiya	İkinci Vardiya	Birinci Vardiya	İkinci Vardiya	Üçüncü Vardiya
Bütün Endüstri	100	80	100	80	61
Porselen-Fayans	100	68	100	80	70
Cam (Şişe)	100	78	100	90	85
Petrol (Çıkarım)	100	77	100	84	71
Demirli Metalurji	100	46	100	89	83
Demir-Dışı Metalurji	100	72	100	91	7
Temel Kimya	100	88	100	89	82
Kâğıt	100	71	100	89	82
Elektrik Santrali	100	67	100	88	81
Kömür	100	80	100	82	53
Demir Cevheri	100	73	100	81	69
Metal İşleme	100	69	100	83	67
Makine Yapımı	100	38	100	54	35
Deri	100	58	100	42	27
Pamuklu Tekstil	100	96	100	94	55
Yün	100	96	100	93	67
Keten İşleme	100	92	100	94	53
Giyim	100	80	100	95	88

Bunun anlamı, bu zamanlarda üç-vardiya kullanımının bâlâ ilke olduğu hatırlandığında, doluluk düzeyinin düşmekte ve/veya dalgalanmakta olduğudur.

Böylesine bir durum, şöylesine bir özetlemeyi zorunlu kılıyor: Sovyet düzeni, vardiya yolu ile kullanım düzeyini artırmak için bir örgütsel fırsat yaratmaktadır. Yalnız, örgütsel kolaylığın altında ekonomik bir dayanak var: «Kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin ortadan kaldırılması, üretim araçlarında maddeleşmiş insan emeğinin daha etken olarak kullanılma-

sı ve tutum sağlanması için istisnaî imkânlar yaratır. Çok iyi bilinir ki bir kapitalist, çalışan canlı işgücüne oranla, ölü ve maddeleşmiş emeğe daha tutum ile yaklaşır. Fakat yine de, kapitalist düzenin kendisi, özel olarak sınırlı satın alma gücüne sahip emekçileri, çalkantılı dalgalanmaları, anarşisi ve üretim araçlarındaki özel mülkiyeti ile, mevcut ekipmanların daha çok çalıştırma ve kullanımını olanaksız yapar.»(37)* Başka bir deyişle, vardiya çalışmasını artırabilmek için ek vardiyanın meydana getireceği üretimi realize etmek, başka yerde kullanabilmek gerekir. Eğer bu yapılmıyorsa, bırakınız ek vardiyayı, tek vardiyada bile tam kullanım sağlanamaz. «1929 yılında, işletmelerin görece olarak yüksek bir düzeyde çalıştırıldığı bir yılda, Alman endüstrisinin üretici gücünün kullanımı, bütün olarak kapasitenin yüzde 67.4'ünü buluyordu.

Burada bu hesabın üretici aygıtın bir vardiya çalışmasına göre yapıldığına dikkat edilmelidir. İşletmelerin üretici kapasitesinin iki veya daha çok vardiya çalışacakları varsayımından hareketle yapılacak hesap, üretici aygıtın önemli ölçüde daha düşük bir oranla çalıştığını gösterecektir... (Nitekim üç vardiya esasına göre yapılan bir hesap) mevcut üretim kapasitesinin yüzde 67.4 oranda değil, ancak yüzde 20.9 oranında kullanıldığını gösteriyor.»(38)

(*) Alman endüstrisini inceleyen bir araştırıcı aynı sonuca varıyor: «Rasyonalizasyon hareketinde öneme sahip altı faktör, 24 saatlik çalışma programının sağlanması yönünden etki yapar: Standardizasyon, sürekli akış üretimi, mekanizasyon, otomasyon, kemikalizasyon (kimyasallaştırma) ve elektrifikasyon... Üretim ile tüketimle aynı zamanlı olmalarının gerektiği durumlarda —demiryolu, gaz, uçak, ulaşım, telefon ve telgraf, radyo, enerji vb.— buradaki temel engel, devamlı tüketimin eksikliği veya (tüketimde) 'çekilme' oluyor. Diğer endüstrilerde —kâğıt yapımı, basım, metal rafinerisi, kimyasal üretim vb.— temel engel, mevcut üretici kapasite için yeterli pazar sorunu olmaktadır.»

R. A. Brady, **The Rationalization Movement in German Industry**, University of California Press, 1933, s. 295.

Sosyalist zenginliğin daha çok artması ve çoğalması için ekonominin büyümesinde kullanılabilecek bütün açık ve kapah rezervlerin harekete getirilmesi için her gün mücadele zorunludur.» ([39]) Burada söz konusu mücadele, yaratılan üretimin başka kesimlerde kullanılmasının sağlanması ile ilgili. Bu ise, alt kollarda uygulanan teknolojinin yeni kapasiteler yaratmayı zorlamaması ile mümkündür. Başka bir deyişle uygulanan teknolojinin ölçeğinin ve bölünmezlik sınırının, yeni yapımlar yerine daha uzun kullanma imkânı vermesi gerekmektedir. Tartışmanın bu yanı, şimdilik burada bırakılabilir.

Sadece ek vardiyanın yaratacağı ürünün realize edilmesi ile sorun çözülmüyor. Ek vardiyanın uygulandığı alt-kesim, üretim araçları ve bunun içinde de bağlı sermaye üretiyor olabilir. Bu durumda, ek vardiya başka kollarda ek yatırım, demektir. Bunun yapılabileceği varsayılabilir. Fakat bunun yapılması ile çözüm sağlanmış olmaz, «Sp ve Su'yu (Fel'dman'ın deyimi ile üretim ve tüketim araçları üretimi kesimlerinde sermaye kullanımının etkenlik göstergeleri) yükseltmek, genellikle dönüşen sermayenin arttırılmasını zorunlu kılar.» ([40]) Burada söz konusu olan yalnızca tarım kökenli ham maddelerin sağlanması değil. Endüstrinin de kendi içinde yaratmış olduğu ham madde üretiminin uygun oran ve nicelikte elde edilmesi gerekir.

Bu tartışmanın ışığı altında, sonraki vardiyalarda verimliliğin durumunu, uygulamada görüldüğü biçimde, tekrar ele almak gerekiyor. Yukarıda işaret edilmiş olduğu gibi, eğer ceteris paribus koşulu geçerli ise, verimlilik vardiyadan vardiyaya değişmeyecektir. Fakat gerçekte, «şaşırtıcı olmayan bir biçimde üçüncü vardiyanın işgücü verimliliği, gündüz vardiyasında işçi başına ürünün yüzde 60-70'ini geçmemiştir.» ([41]) Bu ceteris paribus koşulunun işlemediğini gösteriyor. Bunun sonucu olarak da, 1930'ların sonlarına doğru üçüncü vardiyadan kurtulma önlemlerinin araştırılması şaşırtıcı olmuyor. İkinci büyük

savaşın Sovyet sınırlarına yaklaştığı sırada, SSCB Yüksek Sovyeti Presidium'unun almış olduğu bir karar bu olanağı sağlıyor. Karara göre, günlük çalışma süresi tekrar 8 saate yükseltiliyor; haftada 7 günlük çalışma ilkesi getiriliyor ve işçilerin bir işletme veya bir kuruluştan diğerine geçme özgürlüklerine sınır konuyor. Sonuç olarak da «8-saatlik çalışma düzenine geçiş, birçok durumlarda daha az etken olan üçüncü vardiyanın tasfiyesini kolaylaştırıp üretimi azaltmak bir yana, artırarak, iki-vardiya çalışma düzenine geçişi sağlıyor.»(42)

1940'ların başında sorun ve sorunun boyutları şöyle görünmektedir: «Emeğin, günde 8 saat haftada 7 günlük çalışma düzeninde örgütlenmesinin temel sorunlarından biri, üç-vardiya işletmelerinin, iki-vardiyalık çalışmaya geçişidir. Gündüz vardiyası ile karşılaştırıldığında, üçüncü vardiya daha az etken görünmektedir ve (elektrik santralleri, metalurji tesisleri gibi) sürekli çalışan işletme ve atölyelerin dışında üç-vardiyalı çalışma üretim açısından kendini haklı göstermemiştir:

1) Üç-vardiya çalışan işletmeler, ekipmanları tam olarak kullanmamış; sadece iki vardiya süresince çalıştırmıştır.

2) Üç-vardiya çalışması, ekipmanların zamanında ve iyi bir biçimde tamirine imkân vermemektedir.

3) Üçüncü vardiya, mühendis-teknisyen yönetiminden hemen hemen yoksundur.

4) Üçüncü ve gece çalışan vardiyalarda işgücü verimliliği ve üretimin niteliği, gündüz çalışılan vardiyalarınkinden düşüktür; bu da, işletmenin genel verimliliğini düşürmektedir.

5) Üç vardiya çalışmasında, elektrik enerjisi verimsiz bir biçimde kullanılmakta, genel harcamalar önemli ölçüde yükselmektedir.» (43)

Kullanım

Şimdiye dek bu bölümde yapılmış olan tartışmalar, ancak

ekipmanın kullanımı ile bağlantılı olduğu sürece anlamlıdır. Gerçekten de, çalışma süresi ve benzerleri üzerindeki her tartışmanın ekipman kullanımı ile ilgili tartışmayla beraber gittiği görülür. Fakat tartışmanın beraber gitmesine karşın, vardiya ile kullanım ilişkisi, ilk bakışta sanılabileceği kadar açık ve tek yanlı değil. Şu anlamda; vardiyada artış, her zaman kullanımda artış anlamına gelmez. Örneğin, 1937 yılında pamuklu tekstil kolunda, işçi sayısı cinsinden belirlenmiş vardiya katsayısı 2.16 iken, kullanılan ekipmanlar cinsinden ölçülmüş vardiya katsayısı 2.82 olarak görülmektedir. (44) Ayrıca vardiyadaki değişme, kullanım düzeyinde değişmeye yol açacağı gibi, yeni kapasite yaratılmasını da gerektirebilir: «Üretimde dar boğazların belirlenmesi sorunu, işletmelerin iki vardiya düzenine geçişleri ile sıkıca bağlıdır. Bu iki-vardiya düzeni, özellikle elektrik santralleri gibi birçok yeni kapasitenin üretime konmasını, işletmelerin eksik ekipmanlarının tamamlanmasını ve mevcut ekipman ve insan gücünün doğru bir biçimde kullanımını gerektirir.» (45)

Görüldüğü gibi, kullanım düzeyini artırmak her aşamada kapasiteye yeni eklemeleri zorunlu kılmaktadır. Bunun anlamı bir fabrika ve tesis içinde ekipmanlar arasında bitmek bilmeyen bir dengeleme sorunu olduğudur. Dengesizlik bir kuraldır ve dengesizliği giderme yönündeki her çaba başka bir düzeyde yeni bir dengesizliğe yol açmaktadır. Bunu tersinden de okumak mümkün: Bazı ekipmanların kulanım düzeyini artırmak için yeni eklemeler gerekir. Fakat bu, yeni eklenen kapasitenin tam kullanılabileceği anlamına gelmez.* Başka bir deyişle endüstrileşme süreci dengesizliği gidermek için dengesizlik yaratmaktan başka bir şey değildir.

(*) Bundan önceki iki bölümde çizilen çerçevenin ışığı altında söylenenler hiç kimse için şaşırtıcı sayılmamalı. Fakat yeteri kadar inandırıcı görünmez ise, yapılacak iş önceki bölümlere tekrar bakmak.

Bu yüzden, vardiya ve çalışma süresi bilgisinden sonra, kullanım düzeyinin gelişimini gözden geçirmek yararlıdır. Başlangıç olarak, bilinen bir durumun şimdiye dek verilmiş bilgiler ile özeti şöyledir: 1920'de sayım-endüstrsindeki üretim, savaş öncesi düzeyin yüzde 14.1'i kadar. Bu, çeşitli kolların ortalaması. Bazı kollarda ve özellikle üretim araçları kollarında üretim düzeyi ortalamanın çok altında. Örneğin, demirli metalurjide yüzde 3.5 çevresinde, Tüketim araçlarında daha yüksek; tahıl üretimi yüzde 52'ye ulaşmış. Fakat, tarımda teknik (endüstriyel) bitkilerin ulaştığı düzey yine de düşük: Şeker pancarı yüzde 7.8; pamuk yüzde 3.3. Bütün bunların sonucu olarak, demiryolu nakliyatı yüzde 16.5'i buluyor. (46)

NEP'in amacı, herşeyden önce kullanım düzeyini artırmak. NEP'i çok kısa bir zaman aralığı ile önceliyen Goelro planının da *ilk* amacı bu. Her ikisinde de kısa zamanda meyveler toplanıyor. Elektrik enerjisinde çok az kapasite eklemeleri ile hızlı bir kullanım düzeyi artımı görülüyor. 1923 yılında, kömür çıkarımında savaş-öncesi kullamm düzeyinin % 30-60'na ulaşılıyor. Bir yıl önce Donbass madenlerinde kullanım düzeyi sadece yüzde 14'e ulaşmıştı. 1922'de petrol endüstrisinde yüzde 53.1'lik bir kullanım elde edilebiliyor.

Doğrudan doğruya kullanım yüzdelerine gelince 1922/23 üretim programından şu bilgiler sağlanabiliyor: Petrograd makina tröstünde, yüzde 12-15; Petrograd gemi yapımı tröstünde yüzde 20; Moskova makina tröstünde yüzde 30; Yugostal' da (Güney demir-çelik sanayii) yüzde 23; tarımsal makinalar tröstünde yüzde 70. (47) Ou ikinci tablolar ise zaman içindeki gelişmeyi gösteriyor. (48)

Burada bir uyarma gerekiyor. Görüldüğü gibi Sovyet kaynaklarında üretim büyüklükleri, kullanımın göstergesi olarak alınmaktadır. Bu durum, Sovyet tartışmalarına da özge değil. Yalnız böyle bir uygulama, ancak bazı koşulların geçerli ol-

TABLO : XII/A

MAKİNE YAPIMINDA KULLANIM 1922 - 1925

(Savaş Öncesi Kullanımın Yüzdesi Olarak)

	1922/23	1923/24	1924/25
Makine Yapımı (Nakliyat ve Endüstriyel)	27	37	47
Gemi Yapımı	12	24	25
Tarımsal Makineler	33	52	105

TABLO : XII/B

MAKİNE YAPIMINDA KULLANIM 1925 - 1928

(Baz Yılına Göre Yüzde Olarak)

	1925/26	1926/27	1927/28
Genel Makine Yapımı (1912'ye göre)	82.2	125	164
Gemi Yapımı (1913'e göre)	47	71	—
Tarımsal Makineler (1912'ye göre)	132	183	236

duğu zamanlarda sakıncasızdır. Bunlardan biri, ekipman stokunda önemli bir değişmenin olmaması. İlk zamanlarda bu koşulun varlığından kuşku duyulamaz. İkinci ise, işgücü verimliliğinde önemli sıçramaların olmaması. İlerde görüleceği gibi verimlilik artışı yukarıdaki tablolarda görülen üretim artışını açıklayacak güçte değil. Bu bakımdan yüzde olarak üretim artışını, söz konusu zaman aralığı için bütünüyle sakıncalı bulmak mümkün değil.

Fakat çözümsel olarak, yine de doğrudan kullanım büyüklüklerine başvurmakta yarar var. Çünkü, böyle yapıldığında endüstrileşmenin temel sorunlarından biri, bir kez daha, vurgulanmış olacaktır.

Bununla birlikte, bu tür bilgilerin bol olduğu sanılmamalı. Eğer bol olsa idi, bütün çözümleme böyle bilgilere dayandırılırdı. Bulunabilen birtakım bilgi önüçüncü tabloda veriliyor. ([40])

TABLO : XIII

EKİPMANLARIN SAAT OLARAK GÜNLÜK ÇALIŞMA SÜRESİ

	1913	1927/28	1928/29
Kömür Kesimi	18.2	14.66	14.88
Makine Yapımı	11.3	8.73	8.92
Kibrit	12.2	12.40	14.02
Ağaç İşleme	13.0	10.07	10.48
Pamuklu Tekstil	14.6	14.07	14.11
Yünlü Tekstil	11.9	12.65	12.76
Keten	12.4	12.80	12.86

Onüçüncü tablodan anlaşılacağı gibi ekipmanların 1928/29 çalışma süresi 1913'deki süreden daha az. 1930 yılında çalışma süresi, 1913'den yüzde 15 kadar daha kısa.

Böylesine bir durum daha önceleri verilen bilgilerle çelişir mi? Aslında çelişmez ve sadece ortaya çıkarılmak istenen özelliğin açıklanmasına yardım eder.

Son bilgi her alt-kesim ile ilgili *ortalama* süreleri vermektedir. Bütün ekipmanları içermektedir. Burada bazı ekipmanların sonuna dek kullanılması mümkün. Diğerlerinin ise daha uzun süre kullanılabilmesi ancak stratejik ekipmanlardaki dar boğazların ortadan kaldırılması ile sağlanabilir. Söylenenlere bir varsayım gözü ile bakılabilir. Fakat bilgiler bu varsayımı destekliyecek yönde: Makina yapımında 1931 yılında bile, çeşitli tesislerde kullanım yüzde 25-70 arasında dalgalanıyor. Bu yüzde hesaplanırken bütün durma ve güçlüklerin normal sayıldığını eklemekte yarar var. Leningrad'da 1931 yılında yapılmış bir araştırmaya göre plan hedefleri yüzde 100 gerçekleştirilse bile bir tesisde kullanım düzeyinin yüzde 30-33 arasında; Stalin metal tesisinde yüzde 45-47 ve gemi yapım tesisinde yüzde 50-55 olabilecekti. Kaynak, bunların hiç birinde plan hedeflerinin gerçekleştirilemediğini söyleyip şunları ilâve ediyor: «Diğer tesislerde ekipmanların kullanım dengesi daha

da kötüdür.» ([50]) Başka bir kaynak, yine 1931 yılında, büyük inşaatlarda, Birlik-İnşaatın 12 tröstünden elde edilen bilgilere göre, makinaların kapasitelerinin yüzde 20-30 çevresinde kullanıldığına işaret ediyor. ([51])

Bu durumun yıldan yıla tekrar ortaya çıktığı görülüyor. 1936 yılında toplanmış olan takım-tezgâhı gereçleri ve taşlama makinaları kesimi ile ilgili bir teknik konferansta, döner tezgâhlarda (turret lathe) kapasitenin çokçası kullanılmadığı belirtiliyor ve burada kullanımın yüzde 50-60 artırılması karar altına alınıyor. ([52]) Buna karşılık, örneğin Molotov, Onsekizinci Parti Kongresinde, İkinci Beş Yıllık Plan döneminde elektrik üretim hedefinin yüzde 95; elektrik santralleri yapım hedefinin yüzde 55 oramında gerçekleştirildiğini söylüyor. ([53]) Molotov'un işaret ettiği olgu tek değil: «Ekonominin bazı kolları için yapılmış besaplar gösteriyor ki, ikinci planda endüstride üretim artışının en az yüzde 30-40'ı, ekipmanların daha iyi kullanılmasıyla başarılmıştır.» ([54])

Genel olarak bütün alt-kollarda kendini gösteren bu, bir yandan, makinaların dengelenmesi; diğer yandan, en stratejik makinaların, kullanım planında en önde bir yer tutması sorunu kullanım düzeyini yükseltmede önemli bir teknik sorun olarak ortaya çıkıyor. ([55]) Bunun dayanaklarından biri şu: Makina yapımı alt-kesimi *görece olarak* düşük vardiya (işgücü) katsayısı verir; yine görece olarak düşük *ortalama* kullanım düzeyi gösterir. Fakat *bazı* makinalarını kullanım süresi belki de en uzundur.* Bunun nedeni, makina yapımının, çok çeşitli süreçleri içeren bir alt-kesim olması. Ve ayrıca kullanılan ekipmanların gittikçe uzmanlaşmış makinayı daha uzun süre kul-

(*) Kuşkusuz üretim teknolojisi ve tüketim yapısı dolayısıyla, 24 saat durdurulmaması gereken üretim süreçleri var. Birinciye, demir-çelik'te yüksek fırınlar; ikinciye demiryolu örnek. Karşılaştırma yapılırken bu özellikler göz önünde tutulmalıdır.

lanmak, onu sık sık başka kullanımlara koymayı gerektirir. Fakat bunun da bir fiyatı var: «Üretilen parçaların, malların, nomenklatura'sına, çeşitlilik listesi, kadar çeşitli ise, makina yapımı işletmelerinin ekipmanlarını üç vardiyada dengeli bir biçimde kullanmak o kadar kolaydır. Fakat, ekipmanların tam kullanımına giden bu yol, işletmelerin uzmanlaşma düzeyinin düşürülmesi, despetsializatsiya, demektir. Bütün ekipmanları üçüncü vardiyada kullanmanın yararlı etkileri, özellikle makina seri veya kütle imalâtı için kurulduğunda, tek ve az sayıda imalâta uygun kısmî yeniden düzenlemeler ve diğer güçlükler nedeni ile bütün işletmelerde makinanın veriminin düşüşüyle ortadan kalkacaktır. ([56]) Bu gözlemlerin son yıllara ait olması, temel ilişkinin kaybedilmesine yol açmamalıdır. Kaldı ki, ilgi dönemi içinde iki kez uzmanlaşma mevcut üretici güçlerin de ötesine götürülmek istenmiştir. ([57])

Beşinci Bölüm

İŞ GÜCÜ VE MEKANİZASYON

Sorunlar

Sanayileşme kararı alınınca, sanayileşme sorununa üç açıdan bakmak; sanayileşme atılımını üç süreç olarak görmek mümkün: Sanayideki iş gücünün verimliliğinin artırılması veya iş gücünün mekanizasyon düzeyinin yükseltilmesi ya da makina parkının genişletilmesi. Hepsi aynı yere götürür.

Böyle düşünmenin işi basitçe söylemek olduğu açık. Böyle söylemenin de yaygın olduğunu düşünmek mümkün. Sanayileşme sorununa böyle üç ayrı açıdan bakılabileceğinde görüş birliği sağlamak pek zor değil. Zor görünen bu üç ayrı sürecin aynı sonuca götürdüğünü kabul etmek oluyor. Görünmekten de öte zor olan, bu üç sürecin bir ve aynı olduğunu kabul etmekten çıkan tek sonucu tespit etmek. Bu tek sonuç şudur: Artık endüstrileşme süreci bir hız sorunu olmuştur. Sanayileşmiş olgun kapitalist ekonomilerin bulunduğu bir dünyada sanayileşme sürecinin başarısı, sanayileşecek ülkeyi daha hızlı bir gelişme yörüngesine oturtmaya bağlıdır. Sanayileşmede hız, artık bir yönetici kaprisi veya yönetici iradeciliği değildir. Kuşku yok ,irade vardır. İrade, zorunluluğu kabul etmek ve uygulamak olarak görünüyor.

Bu bir ekonomik oluşumdur. Kesinlikle ve aynı zamanda, öncelikle, siyasal bir olaydır. Şu noktanın altı çizilmelidir: Her

sınıf iktidarı aldıktan sonra çoğalmaya bakar. Çoğalmak iktidarı perçinlemek veya sağlamlaştırmak demektir. Burjuvazi iktidarı aldıktan sonra çoğalmak için büyük bir hırs, büyük bir şehvet ve büyük bir vahşetle hareket etmiştir. Burjuvazinin çoğalması, aynı zamanda burjuvazinin elindeki servetin artması anlamına geliyor. Servet, en çok, kalıcı olduğu sürece artar. Sanayi olarak birikmiş servet kalıcıdır.

Hiç bir sınıf, iktidarı çoğunlukla almaz. Sınıflar iktidarı ihtilalle alırlar. İhtilaller, hep ve her zaman, azınlığın işidir. Ancak iktidarı almak başka, iktidarda kalmak ise bambaşkadır. İktidarda kalmak çoğalmakla mümkündür. Bu yüzden iktidarı almak için ihtilal ne kadar gerekli ise iktidarı tutmak için de çoğalmak o kadar zorunludur. Burjuvazi, iktidara adımını attıktan sonra çoğalmanın yolunu tutmuştur.

Önce çalışarak, sonra çalıştırarak. Bir noktanın daha altı çizilmelidir: Emeğin ve çalışmanın kutsallaştırılması burjuvaziyle birlikte başlar. Çok açık olmak gerekir: Emeğin ve çalışmanın değerini yüceltme burjuvazinin işidir.* Burjuvazinin egemenliğinden önce emek harcama değil aylak olma daha yücedir. Burjuvaziden önce feodalitedir. Feodalin temel özelliği ise aylak olmasıdır. Serf için veya özgür köylü için, model feodalin kendisidir. Serf veya özgür köylü, yüce örneği feodal gibi aylak olmaya özenir. Çalışmak zahmetlidir, sevimsizdir.

Burjuvazi, feodalden kaçan özgür köylüyü, kırbaçla çalışmaya ve çalışmayı sevmeye alıştırır. Emeğin yüceltilmesi ve

---

(*) «Desttutt'da —kendisinden önce Adam Smith'de olduğu gibi— yüzeyde üretici emekçinin yüceltilmesi olarak görünenin gerçekte yalnızca, büyük toprak sahipleri ve sadece iratlarıyla yaşayan paralı kapitalistlere karşı **sanayi kapitalistini** yüceltmek olduğu gayet açıktır.»

K. Marx, **Theories Surplus Value**, Part I, s. 271.

değer yasası, işte bu dönemin eseridir.* Bu dönemde burjuvalar, hem çalışıyorlar ve hem de çalıştırmaya başlıyorlar. Bu dönemde henüz 'küçük burjuva' deyimi yok. Burjuvanın büyüğü olmadığı için. Bu zamanda burjuvazi üretim araçlarına sahip ve aynı zamanda kendi emeğini harcıyor. Dolayısıyla emeğin yüceltilmesi salt bir ikiyüzlülük sonucu olmuyor.

Çalışıyor ve çalıştırıyor; hem sayısını ve hem de servetini çoğaltıyor. İktidarını çoğaltıyor. Modern devletler bu zamanda ortaya çıkıyor. Emeğe dayalı değer yasasının çıkışıyla modern devletlerin doğup yükselmesi eş zamanlıdır.

Her sınıf iktidarı aldığı zaman azınlıktır; iktidarda kalmak için çoğalmaya mecburdur. Tarihte ilk ve tek ülkede sosyalist devlet için de bu böyledir. Tek ülkede sosyalist devleti yaşatmak, iktidarı alan proleteryayı çoğaltmak demektir. Bu, bir siyasal görevdir. Bunun yöntemi sanayileşmedir. Sanayileşme ise bir ekonomik süreçtir,

Bu tarihin, Rusya proleteryasına, sonradan adını Komünist'e çeviren Bolşevik Parti'ye, yöneticilerine ve Stalin'e vermiş olduğu bir görevdir. Hiç dokunulmamış sorunları gizleyen bir tarihsel görevdir.

(*) Burada söylenenlerin tarihsel ve teorik çözümlemesini, bu dizinin birinci kitabı olarak düşündüm ve 'Eşitsiz Gelişme Yasası 1453-1917' adını vermeyi planladığım çalışmada yapacağım. Bu kitabın çalışmasını büyük ölçüde tamamlamış durumdayım; yazması var.

Bir de kelimelerin tarihleri var. Emek, İngilizce labour; emek harcama labouring kelimeleriyle ifade edilir. Aynı zamanda kadınların çocuk doğurma işlemini ifade eder. Kasların kasılması anlamına gelir. Çok zahmetli olduğu bilinir.

Ancak çok büyük bir zevki de içerdiği söylenir. Bu zevkin bilinçten ve yaratmadan, daha doğrusu yaratmanın bilincinden, doğduğunu sanıyorum. Bu yüzden olsa gerek, düşünür ve yazarlar da, yaratma sürecinin sinirliliğini 'doğum sancısı tuttu' diyerek anlatmaya çalışırlar.

Hızla gerçekleştirilmiş bir iştir.* Hız ekonomik olduğu kadar da siyasal bir çözüm olmuştur. Ekim Devrimi, eşitsiz gelişme yasasının kanıtlanmasıyla, kapitalizmin ilerlediği feodal kalıntıların güçle direndiği, emperyalist aşamaya adım at-

(*) Sovyet Ekonomisinin baş yöneticisi Stalin, Birinci Beş Yıllık Plan'ın başlarında sorunu şöyle koyuyor: «Sorun, bu ülkeyi —Ortaçağ ve cehalet— çizgisinden alıp modern endüstri ve mekanize (makinalı) tarım çizgisine koymaktadır; sorun, gördüğünüz gibi, ciddi ve güçtür. Karşımızdaki soru şudur: ya en kısa zamanda bu sorunu çözer ülkemizde sosyalizmi güçlendiririz; ya da çözemeyiz ve bizim teknik bakımdan zayıf, kültür bakımından geri ülkemiz bağımsızlığını kaybeder, emperyalist güçlerin bir oyuncağı haline düşer.»

Kalkınma hızı konusunda da, İktisatçıların Görevleri (1931) adlı yazısında şunları söylüyor: «Bazen hızın biraz yavaşlatılmasının ve hareketin biraz durdurulmasının gerekip gerekmediği sorulmaktadır. Hayır, asla, yoldaşlar! Hızı asla düşürmeyin. Tersine, mümkün olduğu kadar yükseltilmelidir. SSCB'nin işçi ve köylülerine olan sorumluluklarımız, bizden bunu yapmayı ister. Dünya işçi sınıfına olan sorumluluklarımız, bizden bunu ister.

Hızın yavaşlatılması gerilik demektir. Ve geri olanlar mağlûp edilir. Fakat, biz mağlûp edilmek istemiyoruz. Hayır, istemiyoruz. Eskiden Rusya'nın tarihinde, başka şeylerle birlikte, geri olduğu için devamlı yenilgi vardı. Moğol hanları yenmiştir, Türk beyleri yenmiştir. İngiliz-Fransız kapitalistleri yenmiştir. Japon baronları yenmiştir. Hepsi, geri olduğumuz için yenmişlerdir.»

J. Stalin, Voprosi Leninizma, *Onuncu basım, 1938, s. 487 ve 445.*

mış, iş gücü yoğunluğunun yüksek, sayısının az, politik mücadelenin gelişkin, sosyalist devrimi erteleme tezlerinin yaygın olduğu bir tarihte ve bir toplumda gerçekleştirildi. Bu yüzden proleteryanın sayısını hızla artırmak can alıcı bir siyasal görev oldu. Hız, iktidarı alan proleteryanın sayısı ile tek ülkede iktidarı sağlamlaştıracak proleterya sayısı arasındaki dengesizliğin bir fonksiyonu olarak göründü.

Proleteryanın sayısı artacak. Bu sanayileşme ile mümkün. Ancak bu kadar değil. Sağlamlaştırılacak olan her hangi bir iktidar değildir; sosyalist iktidardır. Perçinlenecek olan proleteryanın iktidarıdır. Öyleyse emek harcamanın, başka bir deyişle çalışmanın, zahmeti azalacaktır. Öyleyse emek harcamanın, başka bir deyişle çalışmanın, süresi kısalacaktır. Başka türlüsü olmaz. Proleterya iktidarına yakışmaz. Bu ise işin mekanizasyonunu hızla yükseltmek; iş gücünün makina donatımını hızla artırmak, çalışma süresini mümkün olan hızla kısaltmak anlamına geliyor. Bunların gerçekleştirilmesini gerektiriyor.

Sosyalizm ve giderek komünizm, aylaklık demek değildir. Ancak giderek az çalışmak demek. Emeğin üretime ayrılacak bölümünü giderek azaltıp, sosyalist insana ayrılacak bölümünü, kişiliği geliştirmeye ayrılacak bölümünü, giderek çoğaltmak demektir. Yapılması gereken budur. Eğer tarihin şu anında bugün dünyanın en gelişmiş kapitalist ekonomisinde sosyalizm kurulacak olursa, hiç kuşku yok, derhal yapılacak olan da budur.

Bolşevikler, iktidarı almak için, kitaplardaki olumlu koşulların hepsinin oluşmasını beklemediler. Rusya'da ihtilali aldılar. Teknolojik ve ekonomik açıdan en ileri kapitalist ülkeye yetişmek sorunuyla karşı karşıya geldiler. Burada, bu bölümde, böyle bir somut durumda Sovyetler Birliği'nde iş gücü ile mekanizasyon boyutunun gelişimi ele alınıyor.

Bu çok kısa girişten sonra, sorunun belirlenmesine işgücü ile başlanabilir. (1) Burada söylenecek şudur: İşgücünün bol ve sınırsız olduğu düşüncesi, gelişme sürecinin geri aşamalarındaki ekonomilerin içinde bulundukları koşulları yansıtmaz. Dinamik bir bakış açısında, gerçekçi görünmez. Kuşkusuz, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, endüstrileşmenin ilk aşamalarında, örneğin tarım kesiminde, bir işsizler kümesinin varlığı düşünülebilir. Fakat bu, bitmez tükenmez bir kaynak değil. Tıpkı endüstrileşme sürecinde ileri aşamalara ulaşmış fakat zamanın bir kesitinde bunalım tuzağına düşmüş bir ülkede olduğu gibi sonu olan bir kaynaktır. Yalnız işgücü bol ve sınırsız dendiği zaman, düşünülen bu değil. Batı iktisadında uzun yıllar kullanılabilen bir kaynak varsayılıyor.* Eldeki örnek, işgücüne bu biçimde yaklaşmanın verimli çözümlemelere götürmediğini gösterir. Eldeki örnek, Sovyet endüstrileşme sürecinde, atılımın hemen başında işgücü sıkıntısıyla karşılaşıldığını ortaya koyuyor.

Gizli işsizler kavramı da verimli olmaktan uzak. Bunun nedeni sadece, uygulamada böylelerini endüstriyel uğraşlarda çalıştırmak için taşıma, konut ve benzerleri gibi giderlerin ge-

---

(*) Lewis'in bu «katkısının», Sovyetlerle ilgili çözümlemenin temel dayanağı yapılışı, son derece yaygındır. Bunun, ne kadar uzatıldığını gösteren bir örnek: «Sovyet toplumunun iki özelliği, 1950'lerin ortasına dek, ekonominin böylesine örgütlenmesinin yaşayabilir olmasına yardım etti. Bunların biri, mevcut sermaye stokuna göre işgücü fazlasının varolmasıdır. Endüstride becerili ve yarı-becerili işgücünün israfı, endüstriyel potansiyelin gerçekleştirilmesinde başarısızlıktan daha çok, esas olarak tarımdaki düşük-çalışmanın azalmasına yol açtı. Ekonomide aşırı işgücünün bulunmasının anlamı, emekle ilgili adam-yıl başına üretim planlarının, endüstriyel üretimi ciddi bir biçimde etkilemeksizin, büyük ölçüde başarısızlıkla uygulanabileceği (hedeflerin gerisinde kalınabileceği) idi..»

D. Granick, **Soviet Metal-Fabricating and Economic Development**, The University of Wisconsin Press, 1967, s. 226.

rekmesi değil. Buna ek olarak, böylelerini, gizli işsiz oldukları varsayılan uğraşlarda «yapısal» düzenlemeler yapmaksızın başka kesimlere aktarma olanağı olmasıdır. Bu yapılmadan aktarma gerçekleştirilecek olursa, örneğin tarımda üretim düşmesi kaçınılmaz. (2) Bu gösterir ki, işgücünü fabrika kapısına getirmenin bir fiyatı var. Fiyatı ödememenin yolu yok. Nitekim Sovyetler Birliği'nde restorasyon döneminde tarımsal makinalar üretimine ağırlık verilmesi ve endüstrileşme itişinin tarımda kolektivizasyon süreci ile birlikte başlaması söylenenlerle tutarlı iki olgu olarak görülmektedir.

Mekanizasyonun resme girişi burada olur. Çünkü, her üretim eyleminde gerekli canlı ve somutlaşmış işgücü toplamı, eğer eylem mekanize ise, mekanize olmamış duruma göre daha azdır. Bu, yaygın olması gerekli bir ilke. Yalnız bu ilkeden, mekanizasyon, işgücü kullanımında tutuma yol açtığı ve böyle bir tutum da her zaman isteneceği için, bütün üretim eylem ve süreçlerinin aynı anda mekanize edilmesi sonucu çıkmaz. Bu sonucu çıkarmak güç. Birçok nedenle. Bir kez, makina üreten kesimlerin kapasitesi sınır getirebilir. (3) İkincisi, uluslararası değişim katsayıları öyle olabilir ki bir noktadan sonra veya bazı üretim faaliyetleri için mekanizasyon işgücü tutumuna yol açmaz. Mekanizasyonu sağlayacak makineyi, mekanizasyonun üretimden çıkaracağından daha fazla işgücü ile değiştirmek zorunlu olabilir. Dış ticaretteki değişim oranlarının endüstrileşme sürecine yeni başlayan ülkelerin aleyhine olması mümkün. Bu durumda mekanizasyondan sonraki toplam işgücü, söz konusu üretim eyleminin mekanizasyondan önce gerektirdiği toplam işgücünden fazla olabilir. Çünkü makinayı ithal etmek için, tekellerin egemen olduğu makina üreten ülkelere, çok daha fazla işgücü içeren ürünler satmak zorunluluğu doğabilir.

Ayrıca eğer makinayı elde etmek için tarımsal ürünler veriliyorsa bu değişimin doğasından (tabiatından) gelen başka

bir güçlük var, demektir. Gerçi, böyle bir durumun Sovyetler Birliği için geçerli olduğu söylenemez. Çünkü, başından beri Sovyetler Birliği ihracat listesinde yarı-bitmiş ürünlerin önemli bir yeri ve ağırlığı olmuştur. Yalnız, ortaya çıkan güçlük temelli ve genel olduğu için üzerinde durulmağa değer. Eğer daha az işçi kullanabilmek için işçinin ücret-malları, beslenme ürünleri makina ile değiştirilecekse, bunun bir sınırı olmalıdır. Makinasız işçi, bazı üretim eylemlerini sürdürebilir. Fakat, beslenme ürünleri olmayan işçilerin bulunduğu bir ekonomide makinalar çalışmaz. Ve endüstrileşme süreçinin eşiğindeki ülkeleri besin ürünleri bakımından birer bolluk ülkesi olarak düşünmemek gerekir. Buna ek olarak, tarımda bir itiş sağlamanın diğer kesimlerden daha güç olduğu kabul edilmelidir. Bunlar yapılırsa, endüstrileşme sürecinde görece olarak en güçlü açıklardan birinin tarımsal açık olduğu ortaya çıkar. (4) Bu ise, mekanizasyon için ayrı bir durak aulamına gelir.

Durum böyle ise, endüstrileşme sürecindeki ekonominin, mekanizasyon hedefleri için bir öncelik listesi olmalı. Bu, kesimler veya süreçlere göre olabilir. Mekanizasyonu, kesimlere göre sıralama konusunda sistematik olarak bir şey söylenemez. İki nedenle. Birincisi, kesimler arası denge ekonomiye verilmek istenen genel yönün bir işlevidir; verilmek istenen genel yöne bağlıdır. Bu yüzden, doğrudan doğruya kesimlerden hareketle bir mekanizasyon listesi elde etmek söz konusu değildir. İkinci olarak, dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu mekanizasyon düzeyi çeşitli kesimlerde başka başka olabilir. Eğer yine kesimlerin önceliğinin, genel yön ile belli olacağı kabul edilirse, sadece dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu düzeye bakarak, kesimlere göre bir mekanizasyon öncelik listesi yapılamayacağı sonucu çıkar.

İkinci gözlem, süreçlere göre bir sıralama yapma sorunu ile de ilgili. Fakat bu da, farklı sonuçlara götürür. Amerikalı H. Jerome, temel ve fabrika içi taşıma gibi yardımcı süreçle-

rin mekanizasyon düzeylerinde çok önemli farkların olduğunu ortaya koymuştur. Farklılık niceliksel aşamayı aşıp niteliksel bir özelilik kazanmıştır. Şu anlamda: İki süreçte mekanizasyon esnekliği farklıdır; temel süreçlerde yüksek, yardımcı süreçlerde düşük. Dolayısıyla yardımcı süreçlerde mekanizasyonu artırmak, temel süreçlerdeki kadar işgücü veriminin yükselmesine yol açmaz. Bunun neden böyle olduğunu araştırmak, bu çalışmanın konusu değil. Yalnız, söz konusu olgunun vargılarını gözetmemek ve mekanizasyon politikası ile ilgili sonuçları çıkarmamak mümkün olamaz. Endüstrileşme sürecini başlatmış bir ülke, ister sosyalist ve planlı olsun ister kapitalist ve plansız olsun, temel süreçlerde önemli miktarda mekanizasyon uygulamaktan geri kalmaz. Bununla birlikte yardımcı süreçlerde mekanizasyon uygulamasını, endüstrileşme süreçini aksatmaksızın, *bir süre* erteleyebilir. (5)

Kuşkusuz, erteleme süresi, endüstrileşme hızının bir işlevi. Eğer oldukça hızlı bir endüstrileşme söz konusu ise kısa bir süre içinde öyle bir aşamaya ulaşılır ki, artık yardımcı süreçlerin mekanizasyonu ihmal edilemez bir özellik kazanır. Yine iki nedenle. Birincisi, işgücü ihtiyacı ile ilgili. Hızlı endüstrileşme, mekanize bir yöntem izlemekle birlikte endüstrileşme sürecinin başında mevcut işgücü rezervini kısa zamanda bitirmiş olur. Yeni kaynaklar, daha doğrusu, yeni işgücü bulma zorunluluğu ortaya çıkar. Bunun kaynağı, başta yardımcı süreçleri mekanize etmektir. Ayrıca, ikinci olarak, bir fabrika içinde temel süreçler mekanize edilip yardımcı süreçler öylece bırakıldığında, yine bir aşamaya ulaşılır ki, artık yardımcı süreçler fabrika içinde iş akımını aksatıcı dar boğazlara yol açar. Özellikle, fabrika-içi taşıma ve montaj gibi yardımcı süreçler için bu gözlem daha çok geçerlidir. Bu durumda, yardımcı süreçlerin mekanizasyonu kaçınılmaz olur. Ulaşılan aşama, Sovyet tartışmalarında kompleksnaya mekanizatsiya (kompleks, bütün mekanizasyon) olarak adlandırılmıştır.

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş süreciyle ilgili olarak ve mekanizasyon sorununu içeren bir görüş var. Aslında bu görüş somutunu aşıyor. Şu anlamda: Şu veya bu biçimiyle bütün kalkınma süreçleriyle ilgili olarak ortaya atılıyor. Bu görüşe göre, yirminci yüzyılda sanayileşme sürecini başlatan ülkelerin ileri teknolojiler kullanmalarına veya aynı anlama gelmek üzere işin mekanizasyon düzeyini yükseltmelerine gerek yoktur. Böylesi sakıncalıdır. Daha geri teknolojiler, kuşkusuz görüş kabul edilmesi zor 'geri' kelimesiyle değil daha cazip 'kendi faktör donatımına uygun teknolojiler' deyimiyle ifade ediliyor, ise becerili iş gücü gerektiriyor. Başka bir biçimde söylenecek olursa bu görüşe yirminci yüzyılda sanayileşme sürecini başlatan ülkelerin kullanacakları 'geri' veya 'kendi faktör donatımma uygun teknolojiler' iş gücünün kalitesinin yükseltilmesini zorunlu yapıyor.

Böylece neoklasik dünyanın aynı mantığı işlemeğe başlıyor. İş gücünün beceri düzeyinin yükseltilmesiyle işin mekanizasyouun yükseltilmesi karşı karşıya getirilmiş oluyor. Neoklasik mantıkta böyle bir karşıtlık bulundu mu, bundan sonrası kolaydır. Bundan sonrası piyasanın oyununu mantık haline getirmektir. Bundan sonrası iki karşıtlık arasında mübadele, aynı anlama gelmek üzere değişim veya Türkçede de kullanılan İngilizcesiyle «trade-off», oranını bulmaktır.* Veya bura-

(*) Meslekten iktisatçılar veya iktisat okumuş olanlar, muhtemelen ilk defa karşılaştıkları böyle bir çözümlemenin neoklasik dünyanın temel mantık oyunu olduğuna itiraz edebilirler. Etmemeleri gerekir. Son yıllarda olgun kapitalist ekonomilerde yüksek düzeyde işsizlik ile yüksek düzeyde enflasyonun bir araya gelerek Keynes iktisadım ilk kez, Keynes'in kendisini ikinci defa öldürünceye kadar hep okutulan meşhur Philippe Curve, veya Philippe Eğrisi idi. Bu eğri kapitalist ülkelerin başbakan, maliye veya planlama bakanlarına fiyat artışı ile işsizlik arasındaki 'değişim oranını' verirdi. Şöyle olurdu: «İşsizliği biraz azaltmak mı istiyorsunuz, fiyatları biraz artırmak ge-

daki örnekte olduğu gibi iş gücünün beceri düzeyinin yükseltilmesiyle işin mekanizasyonunun artırılması arasındaki değişim eğrisini çizmektir. Ya da ikisi arasındaki 'ikame oranını' veya 'ikame esnekliğini' bulmaktır.

İşgücünün beceri düzeyinin yükseltilmesi ile işin mekanizasyon düzeyinin artırılması böylece karşı karşıya getirilince Batılı sovyetoloğlar, Batılı kalkınma iktisatçıları ve varsa 'düşünürleri', bir sonuç çıkarıyorlar: Sovyetler Birliği'nde işgücünün beceri düzeyinin yükseltilmesi zor göründüğü için, Sovyet yönetimi bu işi beceremeyeceğini anladığı için ve bu zorunluluktan kurtulmak amacıyla işin mekanizasyon düzeyini artırmayı tercih ettiler. Öyle kıt olan bir faktörü, sermayeyi, kullanmadan iş gücünün kalitesini yükselterek, işçileri eğiterek, üretimi artırma yolu varken, beceriksiz Sovyet yöneticileri, çok daha fazla kaynak kullanan bir yola gittiler. Bu ileri sürülüyor. Tabii bunun ileri sürülmesinin mantığı da Sovyet sanayileşmesinden etkilenecek olan toplumlara 'sakın ha' demek oluyor. Amaç, sosyalist sanayileşmenin temel direklerinden birisini yıkmak ve etkinliğini azaltmak.

Böyle bir yaklaşımın nedeni değilse bile önemli dayanaklarından birisi Amerika Birleşik Devletleri'nde Ford Tesislerinin kurucusu H. Ford'un yaşam öyküsü içinde yer alan şu cümleleri olmalı: «Çeşitli uğraşlarda usta olabilmek için gerekli zaman süresi şöyledir: Bütün işçilerin yüzde 43'ü bir günden fazla olmayan bir yetiştirme gerektirir; yüzde 36'sı bir gün ile bir hafta arasında değişen bir süre ister; yüzde 6'sı bir hafta ile iki hafta arasında bir zaman, yüzde 14'ü bir ay-

---

rekecek.» Bunun ne anlama geldiğini şöyle ifade etmek mümkün «Kolerayı biraz hafifletmek mi istiyorsunuz, biraz daha çok vebaya razı olmanız gerekecek.»

Pratik, bu neoklasik mantığı biraz çürüttü. Çünkü artık başbakanlar hem fiyat artışı ve hem de işsizlik, hem kolera ve hem de veba sunuyorlar.

dan bir yıla kadar, yüzde 1'i bir ile altı yıl arasında değişen bir yetiştirmeyi zorunlu kılar. Sonuncu iş, tezgâh ve kalıp yapmada olduğu gibi daha yüksek beceri düzeyi ister.»* Zamanının büyük sanayicisi Ford'un bu sözlerinin nerede ise büyüleyici etkiler yapmasına şaşmamak gerek. Nitekim Ford'un Amerika Birleşik Devletleri'nde kendi işçileri için verdiği bu yetiştirme süreleri, kuruluş döneminde Sovyetler Birliği'nde büyük etkiler yaptı. Taylorizm ile birlikte Fordizm itibarlı kavramlar oldular.

Yalnız zaman, Fordizm'in öyle gerçekten mucizeler yapmadığını gösterir. Ayrıca Ford, daha sonraki açıklamalarında, 1922'ye ait bu gözlemlerinin büyük ölçüde abartmalı göründüğünü belirtmekten geri kalmaz. Fakat bütün bunlara karşın, mekanizasyon atılımının altında beceri ihtiyacını karşılayamamaktan gelen sorunlar aranır.**

Burada, en yumuşak deyimi ile, böyle bir hipotezi başlangıç noktası yapmadan önce, düşünülmesi gerekli sorunlar var. Bir kez, Ford'un işgücü kaynağının her zaman ve her yerde hazır olduğunu varsaymak, aşırı bir iyimserlik olur. Endüstrileşmiş bir ekonomide işgücü kaynağı, ya eskiden çalışıp da ekonomi bir *bunalım tuzağına* düştüğü için işsiz kalanlardır. Ya da daha az verimli işlerden daha mekanize uğraşlara geç-

---

(*) H. Ford, **My Life and Work**, London, 1922.
Alıntı kitabın 1928 yılı baskısından, s. 110.
Burada şu hatırlama gerekiyor: H. Ford, fabrika içi örgütlenmeye kayış, konveyör, sistemini sokuyor. Bu yüzden Fordizm denilince akla, ilk önce, konveyör sistemi geliyor. Daha sonra da düşük becerili işçilerle çalışmak.

(**) «Sovyet manacerleri, kır kesiminden gelen becerisizlerden oluşan geniş işsizler ordusunu metal-işleyen işgücüne katma ihtiyacında, kuşkusuz gerçek bir problem ile karşılaşmışlardır. Bunun kütle üretimi ve çok ileri iş bölümüne göre kurulmuş fabrikalarda daha kolay olacağı düşühülmüştür.»
D. Granick, **Soviet Metal-Fabricating...**, **op. cit.**, s. 120.

me durumunda olanlardır. Böyle durumlarda söz konusu yetiştirme süresi *beceri birikimine* sahip işgücüne yeni uğraşın özelliklerini tanıtmak için gerekli süredir. İşgücü, başlangıçtan, endüstriyel uğraşlara yatkınlık ve alışkanlık kazanmıştır. Bu önemli bir farktır.

Fark yalnız yeni zamanlara ait değil. Tarihsel olan ve daha derine giden bir yanı daha var. Şöyle: Klasik sanayileşme örneklerinde, örnek olsun Batı Avrupa'da sanayileşme, küçük ölçüde de olsa zanaatkârların sanayici olmasıyla ve çok büyük ölçüde sanayicilerin artizanal sanayii ortadan kaldırıp zanaatkârı işçi durumuna getirmesiyle gelişti. Sanayi işletmelerinin işçi kadroları, uzun nesiller öncesi köyden kopmuş, şehirleşmiş, artizanal işletmesinde çok çeşitli hünerleri biriktirmiş ve henüz üretim araçlarından ayrılmış, yeni mülksüzleşmiş, eski zanaatkârlardı. Yirminci yüzyılın başından itibaren sanayileşme sürecini başlatan toplumların böyle bir şansı da yok. 1930 yıllarmdan itibaren Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi köyden yeni gelen yığınlardan işçi kadroları oluşturmak zorundalar. Bu, ekonomik olduğu kadar siyasal sorunlarla dolu önemli bir noktadır.

Önemli kaynak, *fabrika disiplinine* alışmamış, endüstriyel uğraşlarda herhangi bir beceri kazanmamış tarımsal kökenli işgücü olunca, endüstrileşme sürecinin bir beceri kazandırma sorununu da beraber getirereği tartışma götürmez. Başka bir deyişle, endüstrileşme herhalde yeni beceriler yaratmayı gerektirir. Bunu inkârın mümkünü yok. Fakat buradan, mekanizasyonun böyle bir zorunluluğu ikame edecek bir yöntem olarak görülmesi ve üstelik mekanizasyonun tek motifi olarak bunun alınması ilginç sonuçlar verir.

Belki de sonuç ilginç olduğu için böyle düşünülür. Çünkü böyle bir hipotezden hareket edildiğinde, mekanizasyonun kendinden beklenen işlevi görmemesi mümkündür. Mekanizasyon, mutlak olarak, becerisiz ve becerili emek ihtiyacını

azaltır. Burası açık, Fakat görece (nisbi- olarak düşünüldüğünde durum o kadar açık değil. Çok olasıdır ki, görece olarak beceri ihtiyacını artıracaktır. Burada daha kesin bir şey denemez. Bunun böyle olup olmaması, ekonominin içinde bulunduğu başlangıç durumuna ve uygulanması söz konusu teknolojinin yapısına bağlıdır. Eğer gerçekten görece olarak beceri ihtiyacının artacağı varsayılabilirse, *toplam* olarak beceri ihtiyacının yükselip yükselmiyeceği, mekanize edilecek üretim hacmine göre değişir.

Söylenenlerden çıkan genel sonuç: Mekanizasyonun beceri gereksinmesini azaltacağı düşüncesi, gerçekçi olmayacak kadar basit. Gerçi böyle bir düşüncenin doğruluğu, iki uç karşılaştırıldığında söz götürmez. Eğer bir yandan, kütle üretim yöntemi; diğer yandan, bireysel talebe göre, terzilerin yaptığı gibi, üretim var ise kütle üretim yöntemi daha az beceri gerektirir. Fakat böyle uçların karşılaştırılmasına her zaman rastlanamayacağı bir yana; bir hipotez veya kuram da uçların karşılaştırılmasına dayandırılamaz.

Genelden özele geçince eklenecekler var: Eğer mekanizasyon sadece becerili işgücünü azaltmak için yapılacaksa ve örneğin 1920'lerdeki petrol ve madencilik teknolojisi veri alındığında, bu kesimlerin mekanizasyonunun çok sonralara bırakılması gerekir. Çünkü, bu kollarda uygulanacak her mekanizasyon, mekanize edilmemiş üretime göre mutlak ve toplam olarak beceri ihtiyacını artırır. Yine örneğin, Sovyetler Birliği'nde bu kollar mekanizasyonun ilk olarak başladığı alt-kesimler olmuşlardır. Ayrıca eğer mekanizasyonla güdülen amaç becerili işgücü yetiştirmek için gerekli harcamalarda tutum sağlamak olsa idi, endüstrileşme sürecine girmiş ülkelerin makina-yapımı alt-kesimine el atmaması gerekir. Makinanın beceri ihtiyacını her zaman azaltacağı varsayılsa bile, makina-yapımı aynı ihtiyacı her zaman artırır. (6)

Halbuki söz konusu olan makina-yapımı alt-kesiminin başlatılması değil, en hızlı bir biçimde geliştirilmesi. Herşeyden önce, makina-yapım kolu diğer kollara gerekli mekanize araçları sağlar. Bu yüzden, diğer kollarda mekanizasyon düzeyinin artırılması, makina-yapım alt-kesimindeki gelişmenin hızlandırılmasına bağlı.

Fakat makina-yapım alt-kesimin hızlı gelişmesini gerektiren başka neden var: Makina-yapım teknolojisinin kendisi. Konu ile ilgili bir Sovyet tartışmacı bunu şöyle koyuyor: «Makina-yapımında devrim yapmaksızın, teknolojik devrimi bütün endüstriye götürmek olanaksızdır. Bu, bir ve aynı görevin iki cephesidir.»*

Teknolojinin genel sorunlarına öneeki bölümlerde değinilmişti. Ayrıca ileride ayrıntılar üzerinde durulacak. Burada sadece şu hatırlatma gerekli: Yirminci yüzyılın ilk on yıllarına gelinceye dek teknoloji büyük ölçüde uzmanlaşmıştı. Fakat, özellikle makina-yapımı kesiminde, uzmanlaşmanın ortaya çıkardığı sorunlar var: «Makina-yapımında ürünlerin çeşitliliği ve tiplerin çokluğu, ilkedir. Burada, standardizasyon ve çeşitlerin azaltılması çabaları, kaçınılmaz bir biçimde, endüstrinin ürünlerinin çeşitlilik yönünden gelişmesi ile ilgili ekonomik ve

---

(*) Ve ekliyor: «Makine için talebi, makine üretimini, endüstrinin ne tür ve yapıda makineye ihtiyacı olacağını bilmeden planlamayınız. Endüstride teknolojik devrimin ve onun daha yüksek bir teknolojik temelde daha ileriye götürülmesinin planlanması, makine-yapımının kurulması ve geliştirilmesi için plan hazırlamanın dayanağıdır. Fakat sonuncu planın gerçekleştirilmesi de, bütün endüstrinin yeniden— kurulması ve kalkındırılmasıyla ilgili planın gerçekleştirilmesinin dayanağı ve ön koşulu olur. Sorunun karışık yapısı, bütün endüstri ile sıkı bağı, hiçbir yerde makine-yapımıyla olan ilişkide olduğu kadar açık görünmez.»

A. Paşkov, Balans Promışlennıh Maşin, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/3, s. 33.

teknik olarak ispatlanmış (yasallaşmış) eğilimlerle tam bir çatışma ve çelişme durumundadır. Tip 'dizileri' daraltılabilir ve (şu veya bu üretim, dolayısıyla böyle üretimlerde kullanılan makinalar) standardize edilebilir. Bu yapılmalıdır da. Fakat, örneğin sigara ve kömür veya tekstil ve kitap gibi bütünüyle farklı tipteki ürünler için kullanılacak makinalar düşünülmemeli ve yapılmamalı.

Toplumun üretici gücünün gelişmesine paralel olarak, insanlar tarafından üretilen ve kullanılan ürünlerin çeşitliliği artar. Fakat bu çeşitliliğin artması, bütünüyle makina, aygıt (apparatus), enstruman ve insanlar tarafından kullanılan diğer iş araçlarının niteliksel çeşitliliğinin artmasına bağlıdır. Makina-yapımı ve onun planlanmasının temel güçlüğü bu çeşitlilikte yatar.» (7)

Soruna çözüm, aynı tartışmalarda yer almış birisinin sonraki çalışmalarının birinde açıklık kazanır: «Makina yapımı ve metal işleyen işletmelerde atölye ve bölümler, herşeyden önce, uzmanlaşma düzeyine göre sınıflandırılmalıdır: Yüksek, orta, düşük. Daha yüksek uzmanlaşma grubuna aktarılacak işletme ve işletme içinde atelye ve bölüm sayısı arttıkça, mevcut kapasitenin tam kullanılma olanakları çoğalacak ve kompleks mekanizasyon ve otomasyon için gerekli koşulların yaratılması kolaylaşacaktır.» (8)

Bir yandan çeşit yaratma; diğer yandan, çeşit yaratırken uzmanlaşma. Uzmanlaşmış işletme ve tesislerin büyük ölçek oldukları hatırlandığında, makina yapımının neden hızlı gelişmesi gerektiği konusunda ipuçları ortaya çıkar.

İş Gücü

Stalin, 1931 yılında yaptığı 'Yeni Durum: Ekonomik Yapımın Yeni Görevleri' adını alan konuşmasında, Sovyetler Bir-

liği'nde artık işsizliğin ortadan kalktığını ileri sürdü. Bundan yeni ve önemli sonuçlar çıkardı.

Stalin'in bu saptaması, Stalin'in bir çok düşünce ve saptamasının tartışma masasına getirildiği 'destalinizasyon' döneminde tartışma konusu edilmedi. Çeşitli çalışmalar ile, sadece, desteklendi. 1965 yılında yayınlanmış olan 'İş Ekonomisi' ile ilgili bir temel kitapta şu bilgiler yer aldı: «Bu beş yılda, Sovyetler Birliği'nde işsizlik bütünüyle tasfiye edildi. 1927-1929 yıllarında bile işsizler sayısı 1 milyondan fazla iken 1930 Mayıs ayına kadar ülkemizde işsizlik kalmadı.» (*)

1930 yılının ortasına doğru Sovyetler Birliği'nde fazla işgücünün kalmadığının ortaya çıkması, birçok gözlemci için inanılmaz görünebilir. 1950'lerin sonlarına kadar Sovyet ekonomisini bir işgücü bolluğu içinde çalışan ekonomi olarak düşünenler için böyle bir gözlemi kabul etmek kolay olmasa gerek. Çünkü, bütün çözümlemede her derde devâ işgücü bolluğunun yeri büyük olmuştur. Bütün çözümlemede her türlü sıkıntı ve zorlukların yenilenmesinin, bol olan işgücünün «israf» dolu bir biçimde kullanılmasıyla mümkün olduğu varsayılmıştır. Bu bakımdan, bu gözlemin gerçekliğinin iyice ortaya konması gerekiyor.

Aslına bakılırsa, böyle bir gözlemin zamanın birçok Sovyet yöneticisi için de beklenmedik bir gelişme olduğu belirtilmeli. Nitekim, 1927 yılı sonunda toplanan Onbeşinci Parti Kongresinde zamanın en önde gelen kişilerinden biri olan Rikov şöyle demekteydi: «Yakın yıllarda 7-saatlik çalışma gününe geçişle birlikte, endüstride çalışan işçilerin sayısı önemli ölçüde artacaktır. Fakat bu koşullar altında bile, gelecek 5 yıl boyunca işsizlik ve tarımsal aşırı nüfus sorunlarını bütünüyle çözmek mümkün değildir.»* 1927 yılı pek 'hülyalı' görünmüyor.

(*) **Pyadnadtsalıt S'ezd VKP (b), Dekabr, 1927 goda** (stenografi çeskiy Otçef), Moskova, 1962, İkinci cilt, s. 874.

Rikov, bu düşüncesinde yalnız değil. İlk plan hazırlıklarının baş sorumlularından Strumilin, 1929 Mart'ında toplanan Beşinci Plancılar Kongresinde yaptığı konuşmada, ilk planda işgücü sorununun boyutlarını açıklıyor: Beş yılda SSCB'de nüfus 17.9 milyon artacaktır. Bu % 11.8 demektir. Çalışma yaşında (16-59 yaşlar) olanlarda artış 9.1 milyon, ya da % 11.1. Buna BBYP başında, tarımdaki fazla nüfus ve şehirdeki işsizler eklenmelidir. Birincisi, 8-9 milyon; ikincisi 1 milyon olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda «*beş-yıllık içinde 19 milyon çalışma gücünde kişiye iş sağlamak gibi çok büyük bir görev 'grandioznaya zadaça' ortaya çıkmaktadır.*» (10)

Devamlı olarak parti çizgisinde bir tutum sürdürmüş olan Strumilin devam ediyor: Bu fazla nüfusun önemli bir bölüğü yine tarımda kullanılacaktır. Ham madde üretmek için entansif tarım ve bazı basit işleme birünleri ile bu sağlanacaktır. Buna ek olarak şehrin (endüstrinin) ek talebi var. Şehir, 2,5 milyon kadar köyden gelecek işçiye iş sağlayabilecek. Sonuç olarak, kullanılmayan işgücü rezervi 8.5 milyondan 2.6 milyona düşer. Eğer, kadın işgücü, erkek işgücüne çevrilerek rakam verilecek olursa 7.5 milyondan 2.4 milyona iner. Bundan sonra sorulan soru ve cevabı olduğu gibi izlemek daha yararlı: «Eğer, aynı süre içinde makinalaştırma dolayısıyla işgücüne olan talebin, yaklaşık olarak, aynı büyüklükte *azaltıldığı* düşünülürse, makineleştirme yapılmasaydı bütün tarımsal aşırı nüfusun tamamiyle ortadan kaldırılabileceği sonucuna ulaşılabilir (mi) idi. Fakat bu bütünüyle yanlıştır. Makineleştirme olmadan, planda öngörülenden çok daha mütevazi ölçüde bi-

---

Rikov'un bu soruna bulduğu çözümlerin sıralanışı, açıklık kazanan «sağ sapma» eğilimine uygun düşüyor: «Bu yüzden işsizlik ve aşırı tarımsal nüfus sorunu ile mücadelede ilk yeri, tarımcılığın entansifleştirilmesi, işgücü yoğun kültürlerin geliştirilmesi ve endüstrinin gelişmesi almalıdır.»

le, tarımsal aşırı-nüfusu azaltamazdık. Çünkü, bir kesiminin (tarımsal) aşırı-nüfusu, çok büyük ölçüde, bir mevsimlik olgudur. Kış zamanlarında, 1928 Şubat'ında, 15.9 milyona ulaşan (toplamın % 25.4'ü) büyük fazlalık çalışma zamanlarında açığa (1928 Ağustos'unda 1.6 milyon kadar) dönüşür. Böyle zamanlarda tatillerde çalışma, çocuk ve ihtiyar emeğini kullanma, çalışma gününü olağanüstü ölçüde uzatma gibi zorunluluklar doğar. Emeğin makineleştirilmesi, yazları ortaya çıkan böylesi olağanüstü çalışma pikini (azaltır) törpüler.» (11)

Aşırı-nüfusun mevsimlik oluşu ile ilgili gözleme ilerde değinilecek. Fakat görülüyor ki, ilk planın sonunda 2.5 milyon kadar iş yapmayan ve iş yapma yeteneğinde kişinin bulunabileceği hesap edilmiş. Bu durumda, 1931 yılında toplanmış Sosyalist Endüstride Çalışanların Birinci Bütün-Birlik Konferansı'nda yapılan konuşmalar gerçekten sürpriz sayılmalı.

Konferans'ta Kozitsin şöyle diyor: «Geçmiş yılın, 1930'un deneyimine bakıldığında, 1931 yılında inşaat kesimimizi ve özellikle büyük yatırım inşaatımızı geliştirmede, işgücü eksikliğinin görünen bir sınır olacağı anlaşılıyor. Bu, Ural ve özellikle Çelyadiskiy bölgelerinde daha güçlü duyuluyor. (12) Zavodstroy tröstünden Kattel aynı gözlemi yapıp nedenini açıklamaya çalışıyor: «İşgücü açığı bizim inşaatımızda darboğazdır. Açığın temel nedeni olarak, yeni inşaat malzemesini uygulamada geri kalışımız, düşünülmelidir. Amerikalılar, inşaat malzemesi ile ilgili bu sorunu çoktan çözdüler.» (13) Aksenov, sorunun başka kesimlerde görüldüğüne işaret ediyor: «Kuşkusuz, 1931 yılında en (önemli) dar-boğaz işgücü sorunu olacak. Üretim hedeflerine ulaşabilmek, inşaatı (programını) gerçekleştirebilmek ve diğer işler için 2 milyon (ek) çalışana ihtiyacımız var.» (14) Yine aynı zamanda Gosplan'ın dergisinde yazan bir etkili tartışmacı işgücü eksikliğini en müzmin sorun olarak görüyor: «Bugünkü, dönemde işgücü yetersizliği, bizim kalkınmamızın en zorlu dar boğazıdır. Fakat bolşevikler her

zaman, sağ ve 'sol' oportünistlere rağmen, dar boğaz önünde baş eğmemeli, onları yenmelidir.» (15)

Bolşeviklerin bu sorunu nasıl çözdükleri kadar buraya nasıl gelindiği önemlidir. Aslına da bakılırsa, bolşeviklerin ekonomik sorunlara bakış yöntemlerini bilenler için burada bir çözümsel problem yok. Bolşevikler, her türlü koşul altında değişmez bir biçimde işgücü tutumundan yana oldular. Bu temel ilkedir ve herhalde burada bu ilkenin açıklanması için bir gerek olmamalıdır. Sadece şu hatırlatılabilir: Lenin daha önce sözü edilen bir sayfalık Bilimsel ve Teknik Çalışmalar Üzerine Plan Taslağı'nda, daha 1918 Nisan'ında, «hammadde işlemesinden yarı-bitmiş malların işlenmesindeki bütün ardışık aşamalara geçişte (ve) bitmiş ürün (yapımı da) dahil, en az işgücü kullanımı» ilkesini getirmekteydi. Krijijanovskiy ise 1920'deki Ob Elektrifikatsiya başlıklı çalışmasında bu ilkeye herkesin anlayabileceği bir açıklık kazandırmakta idi: «Bütünüyle açıktır ki, ekonomik mücadelede biz, onlar (kapitalistler) nasıl donatılmışlar ise, o araçlarla donatılmalıyız. Bu bakımdan, canlı enerji denilen ögenin gücünü abartmak, sadece sayıya dayanarak bizim geniş ülkemizde, emekçi nüfus kütlesinin muzaffer olabileceğini sanmak son derece tehlikeli olur. Savaş öncesinde bizim motorlarımızın gücü 13 milyon H.P.'yi aşmaz iken, Amerika'da (mekanik) motorların 130 milyonluk H.P. gücüne sahip olduğunu hatırlatalım. İnsanın adale gücüne çevrilirken her bir H.P. onla çarpılması gerektiğinden, Amerika'nın motorları yoluyla 1300 milyonluk bir insan ordusuna sahip olduğu ortaya çıkar.» (16)

İç savaş süresince işsizlik diye bir sorun yoktu. Öncü, becerili işçilerin çoğu, ya cephede ya da kamu yönetimi veya ekonomik yönetimde çalışırdı. Üstelik şehirde başgösteren besin ürünleri yetersizliği nedeni ile, birçok işçi şehirleri bırakıp köylere akın etmişti. Bu yüzden iç savaş boyunca, işsizlik sorunu olmaması bir yana asıl sorun işgücü yetersizliği olmuştur.

Fakat 1922'den sonra tersine bir akışın başladığı görülü yor. Besin sorununun, görece olarak, çözümü; tarımda resto rasyonun daha hızlı oluşu, bu kez kır kesimniden şehirlere bir akıma yol açıyor. Endüstri, bunları ememediği sürece işsizlik sorununun ortaya çıkması kaçınılmaz. Endüstrinin normal gelişiminin bu emme işini bütünüyle yerine getirmediği anlaşılıyor. Üstelik, endüstride başlamış olan yeni eğilimler, işsizlik sorununun daha da açık bir sorun olması sonucunu veriyor: «Köylerden serbest ve fazla işgücünün akışına paralel olarak, şehirlerde işsizliği derinleştiren ve keskinleştiren bir karşı süreç sürmektedir. *Üretim ve devlet aygıtının rasyonalizasyonu*, şimdiye dek hizmet aygıtının, normal olmayan bir biçimde, personel ile şişirilmesi veya çalışanların, çok sayıda yarı işleyen işletmeler arasında serpiştirilmesi —ki böylece her işçinin tek başına tam kullanılmama durumu doğmaktaydı— yüzünden üretimde, daha doğru bir deyişle, sözde üretimde tutulan bütün fazla işçinin zorunlu olarak ayıklanmasına yol açmaktadır.» (17)

Görüldüğü gibi, işsizlik olması işgücünün tasarrufu ilkesinin bir kenara atılması sonucunu doğurmuyor. Rasyonalizasyonun devam ettiği, üretimin toplulaştırılması politikasına sıkıca bağlı olunduğu 1924 yılında iş bulma kurumlarının kayıtlarına göre şehir işsizlerinin sayısı 1.300.000'i bulmaktadır. Bu toplamda, birkaç yere başvurma dolayısıyla, çift sayımdan gelen bir abartma payı olabilir. Fakat başvurmayanlar, iş bulma umudunda olmayanlar veya daha çok kıt ve verimsiz iş ile yetinenler de bulunabilir. Bu yüzden iş-işçi bulma kurumlarının (birja truda) verdiği sayıları fazla veya eksik bulanlar olmuştur. Yalnız, gerçeği kesinlikle söylemek mümkün değil. Ayrıca ileri sürülen düşüncenin geçerliliği bakımından daha kesin bilgilere de ihtiyaç yok.

Önemli olan işsizliğin olduğu zamanda, iş gücü kullanımında tutum sağlayacak politikalardan dönülmemiş olması.

Ve birinci tabloda görüleceği üzere birinci planın uygulanmasının başladığı anda da işsizliğin devam etmesi.*

TABLO : I
İŞSİZ SAYISI

	Toplam	Becerisiz	Kafa-İşçisi	Endüstri İşçisi	Diğerleri
1/10/1927	1041167	508340	261669	165331	105827
1/ 1/1928	1362808	632223	322177	202067	196341
1/10/1928	1355600	861300	314600	203300	176400

Bu işsizliğin yapısını ve işgücünde tutum sorunu ile ilgisini görebilmek için daha önce, planla ilgili olarak Strumilin'in yapmış olduğu açıklamalarda değinilen konuya dönmek gerekiyor. 1929 yılında, VSNH'nm (Vışıy Sovyet Narodnogo Hozyaistvo, Yüksek Ekonomi Kurulu) yıllığında, endüstride emek durumunu inceliyen uzmanın değerlendirmesi şöyle: «Son iki yılda bütün endüstride, işgücü sayısının dinamiğinde görülen durum, Temmuz ayında işçilerin hasat kaldırımı için tarımsal bölgelere akmaları dolayısıyla çalışanlar

(*) E. Mapkoviç, Bor'ba Bezrabotitsey i Ee Finansirovanie, **Vestnik Finansov**, 1928/9, s. 87.

Partinin, 1927 yılında yapılan Onbeşinci Kongresinde alınan karar, işsizliğin olduğu bir yılda, rasyonalizasyonu işsizliği çözecek bir önlem olarak görmesi bakımından ilgiye değer. «Bütün parti, ekonomi, meslek ve Sovyet örgütlerini, en önemli görev olan sosyalist rasyonalizasyonu, bütün enerji ile, ele almaya çağıran VKP (b)'in XV. Kongresi ancak bu temele dayanarak ülkenin endüstrileşmesinin (endüstri ve tarım birlikte), işsizliğin yok edilebilmesinin, proleter devletteki bürokratik çarpıklıkların giderilmesinin, işçi-köylü kitlelerinin ihtiyaçlarının artan ölçüde karşılanmasının ve onların kültürel gelişmelerinin ileriye götürülmesinin ve sosyalist kalkınmanın en önemli güçlüklerinin yenilmesinin mümkün olacağına inanır.»

KPSS V Resolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov, Konferantsy i Plenumov TsK, Çast' 1923-1930, Moskova, 1954 s. 439.

sayısında azalmadır.» ([18]) Bunun sonucunda, özellikle tüketim araçları kesiminde, söz konusu aylarda üretim düşmektedir. Yukarıdaki kaynak, üretim araçları üretiminin daha az etkilendiğini ileri sürmektedir. Fakat yine VSNH bilgilerine göre örneğin, taş kömüründe yılın (1926/27 yılının) üçüncü ve dördüncü üç aymda çıkarılan taş kömürü miktarı önemli ölçüde düşer. Tablo II, bu düşüşün nedeni olan işgücü dalgalanmasını göstermektedir. ([19])

TABLO : II

BÜYÜK ENDÜSTRİDE MEVSİMLİK İŞGÜCÜ DALGALANMASI

		Ekim	Ocak	Nisan	Temmuz
Taş	1925/26	170071	178920	181722	181650
Kömürü	1926/27	212934	224891	213007	209392
Endüstri	1925/26	1815979	1622567	1910998	1905839
Ortalaması	1926/27	1960893	2107361	1988394	2010482

İkinci tablo yorum gerektirmeyecek kadar açık; ancak bir paragraf fazla sayılmamalı. Aylara ve daha doğrusu mevsimlere göre büyük ölçekli sanayide çalışan işçilerin sayısı bile değişiyor. Bunun anlamı şu: Tarım, kendi pik dönemlerinde tarım içindeki işsizleri kullanıyor, kentteki işsizleri kullanıyor; büyük sanayideki işçilerin de bir bölümünü çekiyor. Böylece Batı iktisatının 'gizli işsiz' kuramı, Sovyet sanayileşmesi döneminde de geçerliliğini yitiriyor. Üstelik şu noktanın da eklenmesi gerekiyor: Tarımın işsiz ve sanayide iş sahibi işçileri zorladığı zamanlar, 'gizli işsiz' kuramında ön plana çıkan sektörün en çok işçiye ihtiyaç duyduğu zaman oluyor. Gizli işsiz düşüncesi, bu tür işçileri yol, baraj yapımı gibi inşaat işlerinde istihdam etmeyi planlıyor. İnşaat mevsimi, daha çok, tarımdaki pik iş gücü kullanımı mevsimlerine denk geliyor.

Buradan bir adım daha atılabilir. Kuşku yok, tarımdaki iş gücü dalgalanmasını ve pik mevsimin yoğunluğunu törpü-

lemek mümkün. Yalnız bunu yapmanın da bir yolu var: Mekanizasyon. Şimdi sıra burada.

Mekanizasyon

Stalin, 1931 yılında işgücü sorunu ile ilgili «yeni durumu» saptadıktan sonra bundan şu sonucu çıkarır: «En ağır iş süreçlerinin *mekanizasyonuna* derhal geçmek ve bunu bütün kesimlere (kereste endüstrisi, inşaat işleri, kömür çıkarımı, yükleme-boşaltma, taşıma, demirli metalurji v.b.) yaymak bir zorunluluktur. Kuşkusuz bu, el emeği ile yapılan işlerin bırakılması demek değil. Tam tersine, el emeği üretimde uzunca süre ciddi bir rol oynayacak. Fakat bu, bizim için emek süreçlerinin mekanizasyonunun, onsuz hızımızın ve üretimimizin yeni ölçeğini korumamızın mümkün olmadığı *yeni* ve *çözücü* bir güç olması demektir.»*

1930'ların başlangıcındaki karşılaşılan işgücü sıkıntısı mekanizasyonu günün âcil görevleri arasına sokuyor. Yalnız bundan, Sovyetler Birliği'nde mekanizasyona bu sıralarda el atıldığı sonucu çıkmaz; çıkmamalı. Sovyet iktidarının ilk günlerinden itibaren, mekanizasyona düzenin yaşayabilirliğini sağlayacak önemli ögelerden biri gözü ile bakıldı. Lenin'in daha 1920'de ortaya atmış olduğu slogan pek bilinir: «Komünizm, Sovyet iktidarı artı elektrifikasyona eşittir... Ancak, ülke elektriklendiği; endüstri, tarım ve taşıma büyük ve modern endüstrinin teknolojik temeline oturtulduğu zaman, ancak o

---

(*) J. Stalin, **Voprosi Leninizma, op. cit.**, s. 449-450.

1931 yılında toplanmış olan Sosyalist Endüstride Çalışanların Kongresinde «İlk planda, kütük yapımı, kurşun hazırlama, kömür çıkarımı, inşaat malzemesi yapımı, bu arada, inşaat ve yükleme boşaltma gibi işler olmak üzere, ekonominin bütün emek-yoğun kesimlerinin (geniş) mekanizasyonunun işgücü yetersizliği sorununa kesin olarak son vereceği» karar tasarısını kabul ediyor.

Pervaya Vse Soyuznaya..., **op. cit.**, s. 196.

zaman, biz nihaî olarak muzaffer oluruz.» Aşağıda gösterileceği gibi 1930'ların başlarına gelinceye dek bu konuda büyük adımlar atıldı. «Bu yüzdendir ki», 1931'de yazan bir tartışmacı böyle diyor. «işgücü-yoğun işlerin mekanizasyonu görevi bizim için yeni değil. Bununla birlikte bugün mekanizasyon sorununun bütünüyle yeni bir görünüş kazanmış olduğunu göstermekteyiz. Şimdi, SSCB'nin kalkınmasının bu aşamasında emek yoğun işlerin mekanizasyonu birinci dereceden bir ekonomik zorunluluk ve dolayısıyla da yakın zamanların en önemli siyasal görevlerinden birisi olmuştur.» ([20])

Bunun anlamı, işgücü sıkıntısının mekanizasyon atılımını harekete getiren faktör olması değil. Mekanizasyon atılımında verimlilik kaygıları en az işgücünü serbest bırakmak kadar önemli rol oyuar. Böyle olmasaydı, mekanizasyonun bazı kesimlerde restorasyon ile birlikte başlamış olmasını tutarsız bir politikanın uygulaması olarak görmek gerekirdi. Petrol endüstrisi, mekanizasyonun ilk olarak başladığı kesimlerden birisi. Bu konuda, açıkça anti-Sovyet bir yazar, «Sovyetlerin iktidarı alışından sonra petrol endüstrisinin bütünüyle yıkıldığını» kaydederek şunları söylüyor: «1923'den önce SSCB'de ciddi ölçüde döner teknikle (rotary) sondajlama yoktu. Fakat bunu izleyen beş yıl içinde, perküsyon yöntemi hemen hemen bütünüyle terkedildi ve yerini Amerikan rotari yöntemi aldı.» ([21]) Aynı kaynak sondajlama teknikleri ile ilgili olarak Tablo III'deki bilgileri aktarmaktadır. ([22])

TABLO : III

AZNEFT (BAKU) SONDAJLAMA TEKNİKLERİ, 1913-1928 (Yüzde)

Yıllar	Rotari	Kablo	Perküsyon	Türbin
1913	—	—	100.0	—
1924	36.6	8.0	56.0	—
1925	54.3	7.7	37.2	0.8
1926	62.6	20.6	16.2	0.6
1927	71.3	19.7	7.3	1.7
1928	81.3	14.0	2.1	2.6

Mekanizasyonun önceden başladığı kesimlerden biri de kömür çıkarımı. Tablo IV'de bu kesimdeki gelişme görülüyor. ([23])

TABLO : IV

SSCB'DE KÖMÜR ÇIKARIMI VE MEKANİZASYON

	1913	1927/28	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Kömür Çıkarımı (milyon ton)	29.1	35.5	64.7	76.2	93.9	109.9	126.4	127.8
Mekanize Çıkarımın oranı (yüzde)	1.7	16.5	65.1	69.8	73.4	79.1	87.3	89.6

Görülüyor ki, petrol ve kömür çıkarımında mekanizasyon iç savaşın bitimiyle hemen başladı. Bu bir rastlantı değil. İç savaştan sonra, Sovyet ekonomisinin karşılaştığı en önemli sorun, yakıt kıtlığı. Petrol ve kömürde üretimi artırmak gündemin en önemli maddesi. İlk yapılacak iş verimi artırmak. Verimi artırmak ise mekanize yöntemleri kullanmayı gerektiriyor. Sovyet ekonomisi, birtakım soyut optimalite kaygılarına esir olarak, bu gereği yerine getirmekten geri kalmaz.

Yalnız, bir alt-kesimin gündemde önde bir yer alması ancak böyle kesimlerin mekanizasyonunun önce başlaması sonucunu doğurur. Yoksa, diğerlerinin mekanizasyonunu önlemez. Nitekim Tablo V'ten anlaşıldığı gibi, diğer kesimlerin mekanizasyonu gecikmedi. ([24])

Bu bölümün başında, işgücü, mekanizasyon ve makina parkı sorunlarının, bir ve aynı sorunun üç ayrı açıdan görünüşü olduğuna değinilmişti. Ayrıca daha önce verilen tanıma göre mekanizasyon yüzdesini endüstriyel bir işin makina ile yapılıp yapılmaması belirlemektedir. Bu yüzden mekanizasyon ile ilgili tartışmayı daha ileriye götürmeden önce makina parkı konusunda bir parantez açmak zorunlu görülür.

TABLO : V

MEKANİZASYON DÜZEYİ

Kollar ve Süreçler	1913	1922	1937	
Demirli Metalurji				
a — Yüksek fırınlarda; bütünüyle mekanize fırınlar	0	25	62'den	
b — Yüksek fırınlarda; pig demiri dökümü (razlivka)	elle			fazla
c — Martin Atelyeleri	elle	50-55	83.5	
Kömür Kolu				
a — Kömür Kesmesi (zarubka)	elle	65	80-90	
b — Yükleme (Dostavka, delivery)	elle	65.4	89.6	
c — Taşıma (Otkatka, haulage)	elle	76.5	85.6	
d — Yer üstünde Yükleme (pogruzka)	elle	15.0	47.6	
Yer Kömürü (Turba) Çıkarımı				
a — Çıkarımda Mekanizasyon		26.0	67.3	
yüzdesi	0	49.7	75.0	
b — Kurutma	elle			
Briket		16.0	32.0	
a — Kil Çıkarımı	elle	—	25.0	
b — Kurutma	elle	—	27.0	
Keten İşleme	elle	30.0	61.0	
Et Paketleme İşletmeleri	elle	—	50.0	kadar
Balıkçılık (piscary)	elle	45.00	70.2	
Tereyağı Yapımı	elle	—	33.0	
Fırıncılık	elle	68.0	78.0	

Makina parkının oluşumu ile ilgili tutum şöyle özetlenebilir: «Devrim öncesinden miras kalan teknolojik geriliğin, endüstrileşme ile birlikte tasfiyesi işinin gelişimi üç yönde olmaktadır:

1 — En ileri kapitalist ülkelerin teknolojik kültürünü kavrayıp kritik bir biçimde işlemek ve çok yanlı olarak uyguanmasını geliştirerek (mekanizasyon, elektrifikasyon, himizatsiya-kimyasallaştırmak-v.b);

2 — Kapitalizmin antagonistik yapısı ve çürümesi nedeniyle kapitalizmde ancak kısmen uygulanabilen veya hiç uygulanamıyan teknolojik gelişmeleri uygulayarak (yüksek voltajlı tek bir ağ, tarım ve taşımanın elektrifikasyonu, v.b.);

3 — Toplumsal yapının sosyalist karakterine uygun yeni teknikler yaratarak.

Bu aşamada bile sosyalist teknolojinin filizleri görülmektedir. Çünkü; 'ekonomik dönemler, ne üretildiğine göre değil, nasıl ve ne tip emek araçları ile üretildiğine göre ayrılırlar' (Kapital, cilt I, s. 156; Busça çeviri, Y.K.) Bu konudaki parlak örneklerden biri olarak, tarıma sokulan ve tarımda kaybolmakta olan ilkel tekniklerin yerini hızlı bir biçimde alan MTS (Makine Traktör İstasyonu) verilebilir. MTS, sosyalist üretim biçiminin orijinal bir buluşudur.» (25)

Anlaşılacağı gibi, yeni teknikler veya makinalar yapımı söz konusu edilmiyor. Dünya teknolojisinin en ileri örneklerini almak, geliştirmek ve uygulamak temel ilke. Bu ise iki yolla yapılabilir. Ya en ileri örnekleri ithal ederek, ya da üreterek. Tablo VI'da bu iki yolun ne ölçüde ve hangi zaman dizisi içinde uygulanmış olduğu görülmektedir. (26)

TABLO : VI

MAKİNA ÜRETİM VE İTHALAT ENDEKSLERİ

	Üretim Endeksleri (1926/27 Fiyatlarıyla)		İthalat Endeksleri (Cari Fiyatlarla)	
	1913 = 100	1929 = 100	1913 = 100	1929 = 100
1913	100		100.0	
1926	181		74.5	
1927	206		76.5	
1928	260		112.5	
1929	330	100	127.0	100.0
1930	581	176	235.5	181.5
1931	969	294	281.5	221.6
1932	1216	369	188.0	148.0
1933	1421	433	72.0	56.7
1934	1545	468	28.5	22.4
1935	2019	612	27.5	21.6

Bu tablo çok basit; yalnız çok önemli. Sovyetler Birliği'nde yoğun sanayileşme dönemine ışık tutuyor. 1929 yılından itibaren makina üretim endeksi sürekli olarak yükseliyor. Makina ithalat endeksi önce yükseliyor, sonra sürekli olarak azalıyor. Bunu, bir kural saymak ve öğrenmek gerek. Şu nedenle: Hiç bir ülke makina ithal etmeden sanayileşemez. Ancak sürekli olarak makina ithal ederek sanayileşmek mümkün olmaz.

Başından itibaren en ileri makinaları, makina ithal etmeden üretmek mümkün değil. En ileri makinaları üretmek için ileri teknoloji ithal ediliyor. İleri teknoloji ithal edilen makinalara içerilmiş olarak geliyor. İleri teknoloji çok büyük ölçüde ve ancak böyle gelir. Deftere, dosyalara, pusulalara yazılı olarak gelmez. Daha açıkçası ileri teknoloji yazı ile değil makina ile gelir. Sovyetler Birliği'nde böyle oluyor.

Aslında şöyle oluyor: Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi'nden sonraki yirmi yıl içinde, 1918-1937 yılları arasında, 13 milyar rublelik makina ve ekipman ithalatı yapıldı. Bunun yarısından fazlası, yüzde 57'si, Birinci Beş Yıllık Plan döneminin ilk dört yılında gerçekleştirildi. Demek ki, Birinci Plan döneminin ilk dört yılı, bu açıdan bakıldığında, makina ve ekipman ithal edip bunu üretime koymak olarak görülüyor. Bu, önemlice bir saptama.

Bu ithalatın nerelere kullanıldığına bakılınca ([27]) şu görülüyor: 1925/26 yılında ithal edilen makina ve ekipmanın yüzde 41,9'u, A Grubu Kesimlerine, sermaye malları üreten sektörlere: yüzde 33,2'si B Grubu Kesimlerine, tüketim araçları üreten sektörlere, veriliyor. Geriye kalanların ayırımı yapılamıyor. 1931 yılına gelince ithal edilen makina ve ekipmanların yüzde 93,5'inin A Grubu Kesimlerine ve yüzde 0,7'sinin B Grubu Kesimlerine kullanıldığı görülüyor. Demek ki, Birinci Plan ile birlikte Sovyetler Birliği tüketim malları üret-

mek için makina ithal etmiyor. Tüketim malları için gerekli makinasını kendisi üretiyor. Bu da önemlice bir saptama oluyor.

Demek ki, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu, önce makina ithal etmek fakat ithal edilen makinaları makina yapmak için kullanmak ve bunun için hızla makina yapımı kesimini kurmak anlamına geliyor. Bu yapılıyor.

İlk zamanlarda makina ithalâtı mekanizasyonu doğrudan doğruya sağlarken, Birinci Plan ile birlikte makina ithalâtı, mekanizasyonu yapacak makinaların yerli olarak üretimi için kullanıldı. Petrol kolunda önceden başlayan mekanizasyon devam etti. Fakat petrol ekipmanlarının ithalâtı 1933 yılında durdu. Metalurji alt-kesiminde, ithal ekipmanların kullanılan bütün ekipmanlara oranı 1931'de % 52 iken; 1932'de % 35.1'e ve 1933 de ise % 12.7'ye düştü. Bunun için makina yapımı alt-kesiminin hızlı olarak büyümesi gerekir. Nitekim öyle oluyor: «Daha Birinci Beş Yıllık Planın üçüncü yılında, makina yapımı üretimi 4 kez artarken, beş yılda bütün endüstrinin üretimi % 218.5 kadar yükselir.»[28] Ve 1935 yılına gelindiğinde Tablo VII'de görülen karşılaştırılmalı durum ortaya çıkıyor.[29]

TABLO : VII

ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE MAKİNA YAPIMI ALT-KESİMİNİN ENDÜSTRİ İÇİNDE YERİ (Yüzde)

Ülkeler ve Yıl	Oran
SSCB (1938)	26.9
ABD (1935)	17.8
Büyük Britanya (1935)	16.2
Almanya (1935)	14.6
Japonya (1935)	10.2
Fransa (1935)	7.4
İtalya (1935)	7.1

Mekanizasyon programını gerçekleştirmede stratejik bir role sahip makina yapımı ile ilgili parantezi kapatıp, mekanizasyon sorununa dönerken makina yapım kesimindeki mekanizasyon düzeyi konusunda bilgi sahibi olmakta yarar var. Burada söylenecek olan şu: Birinci Plan'ın sonu ve İkinci Plan'ın başında makina yapımı tesislerinin mekanik atelyelerinde makina ile iş yapma bakım duruma geliyor. Ancak dövme ve döküm atelyelerinde makina ile çalışma oranı, yüzde 60'ın altında saptanıyor.

Bu durumun makina yapımı kesiminin özelliğinden de kaynaklandığını belirtmek gerek. Makina yapımı teknolojisi, görece olarak, emek yoğun bir teknoloji. Ancak buradaki emeğin, örnek olsun, inşaat kesimindeki emeğe benzer bir yanı yok. Son derecede becerili emek istiyor. Bu, söylenenler ise beceri düzeyini yükseltmek ile mekanizasyon düzeyini artırmak arasına bir karşıtlık koyan görüşlere ters düşüyor. Çünkü mekanizasyon düzeyini yükseltmek ile makina yapımı ve makina yapımı kesimin gelişmesiyle becerili iş gücünün artırılması gereği aynı yönde eğilimler oluyorlar.

Mekanizasyon tartışmasının bir yanı, işgücü verimliliğinin artırılması ile ilgili. Sovyet düzeninde, verimlilik artırmaya verilen büyük ağırlık bilinir.* Ayrıca, verimliliği artırma-

(*) Nisan-1918'de yazılan «Sovyet Hükümetinin Acil Görevleri» çalışmasında Lenin şunları söylemektedir: «Her sosyalist devrimde proletarya, iktidarı alış sorununu çözdükten sonra ve mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi görevi ile onların mukavemetlerinin bastırılma işlerinin, esas da, gerçekleştirilmesi ölçüsünde, kapitalizme üstün bir sosyal sistemin yaratılması ile ilgili temel görev; yani işgücünün verimliliğini yükseltmek ve bu bakımdan (ayrıca bu amaçla) daha iyi iş örgütü kurma görevi, zorunlu olarak ön plana çıkar.» Lenin, bu görevin özelliğine değinir: Merkezi hükümeti almak birkaç gün içinde mümkün olurken; büyük bir ülkenin çeşitli bölgelerinde bile sömürücülerin askerî mukavemetlerini (ve sabotajlarını)

nın yolu, hiç olmazsa, kuramda açık: «Emeğin üretici gücünün artması, sermayenin organik bileşiminin yükselmesinin, başka bir deyişle, aynı miktarda canlı işgücü ile harekete getirilen somut, birikmiş işgücünün çoğalmasının sonucudur.

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, aynı zamanda, birim canlı işgücüne düşen bağlı sermayenin ölçeğinin artması demektir.» ([30]) Yalnız kuramsal açıklık yetmez. İlişkinin uygulamada da görülmesi gerekir. Görülür de: «Emek verimliliği çok sıkı bir biçimde, kömür çıkarımında mekanizasyon düzeyine ve işçilerin makinalara sahip olma ve bunlardan maksimum verimi almayı becerme derecesine bağlıdır. Aşağıdaki tablo (Tablo VIII) Donbass bölgesinde, mekanizasyon ile emekçi verimliliği arasındaki ilişkiyi göstermekte ve başkaca yorum gerektirmemektedir.»([13])

TABLO: VIII

MEKANİZASYON VE VERİMLİLİK (DONBASS BÖLGESİ)

Yıllar	Mekanizasyon Oranı (yüzde)	Emekçi Verimliliği (ton/ay)
1927/28	22.9	12.96
1928/29	32.0	13.47
1930	41.4	14.70
1931	67.2	13.50
1932	72.0	13.10
1933	76.6	14.10
1934	79.1	16.40
1935	83.0	18.70
1936 (yarı yıl)	86.0	20.80

kırmak birkaç hafta içinde mümkün olurken, emeğin verimliliğini yükseltme sorununun bütünüyle çözümü, herhalde (ve özellikle en korkunç ve yıkıcı bir savaştan sonra) uzun yıllar gerektirir. İşin uzun oluşu, kesin olarak, nesnel (objektif) koşulların sonucudur.» Ve devam ederek izlenecek yola işaret eder: «İşgücü verimliliğinin artırılması, her şeyden önce büyük ölçekli endüstrinin maddi temelinin, yani yakıt, demir, ağır ve kimya endüstrilerinin gelişmesinin garantilenmesini gerektirir.»

V. İ. Lenin, **Selected Works**, Vol. 2, N.Y. 1967, s. 662-663.

Metalurjide aynı çözümleme kendini gösteriyor: «SSCB'de 1937 yılında bizim yüksek fırınlarımızda işçi başına yıllık üretim 800 tona ulaşmıştı. Eğer, demirli metalurjide günlük çalışma süresinin ABD için 1929'da 9.2 saat; Almanya için 1928'de 9.4 saat ve bizim için 7.2 saat olduğu hesaba katılırsa, 1937 yılına kadar İngiltere ve Almanya'yı geçmiş olduğumuz; fakat, bu alanda ABD'nin başarılarının çok gerisinde kaldığımız ortaya çıkar. Geri kalmanın nedeni, işin mekanizasyonunun yetersiz olmasıdır.

İşçi başına çevirici gücün bizde, 1933'de, 6,6 H.P. olmasına karşılık, ABD'de, 1929 yılında 17 H.P a ulaşmıştır, bile. Buna uygun olarak, ürün birimi ve takım (makina) başına işçi sayısı onlarda, bizimkilerden önemli ölçüde düşüktür... Daha kısa çalışma süresi hesaba katıldığında bile, takım başına çalışanlar bizde 2-3 kez fazladır.» ([32])

Mekanizasyon tartışmalarının bir yanı iş gücü verimliliğinin artırılmasıyla ilgiliyse diğer yanı da diğer ülkelerle karşılaştırmalarla ilgili. Aslında bunlar birbirinden çok ayrı değil. Yukardaki paragraftan da anlaşılacağı gibi kapitalist ülkelerin ve özellikle en önde gelen kapitalist ülke olan ABD'nin başarıları çok yakından izleniyor. Sürekli karşılaştırılıyor.

Yalnız, ABD ile SSCB arasındaki karşılaştırma mekanik olmuyor. Şu anlamda; ABD'den geri olunduğu ve ABD'ye yetişmek gerektiği sık sık belirtiliyor ve açıklanıyor. Fakat, ABD düzeyine ulaşmak, son durak değil. Aynı teknolojik stokun, SSCB'de çok daha ileri uygulamalara kavuşturulabileceği söyleniyor. Kapitalist düzeyin anarşik yapısı, canlı işgücünün ihmali pahasına somutlaşmış işgücünün kullanımında gösterilen tutum, ücretlerin görece olarak düşüklüğü teknik olarak ulaşılabilir olandan daha düşük bir mekanizasyona götürüyor. Sovyetler Birliği gibi bir ülkede bambaşka koşulların geçerli olduğu ileri sürülür: «İşgücü verimliliğini artırmanın sosyalist yasasından söz ederken, makinanın çeşitli alanlarda uygu-

lanması ile ilgili olarak sosyalizme özgü avantajları asla unutamayız. Bir kapitalist için şu veya bu mekanizmanın uygulamaya konmasının uygun olup olmayacağı sorunu, makinanın değerinin, yerini aldığı ücretli emeğin değerinden küçük olma derecesi ile belirlenir. Sosyalist toplum için, makinanın yerini alacağı canlı işgücü kullanımında tutum ve azalma sağlayan her makinayı yapmak ve kullanmak (ekonomiktir) uygundur. Bu yüzden, sosyalizmde makina kullanımı bambaşka bir uygulamaya kavuşmaktadır. Bu yüzden, bütünüyle istisnaî bir işgücü mekanizasyonu hızı ortaya çıkmaktadır.»(33)

Kapitalist ülkelerin başarılarına, böyle bir eleştirici gözle bakmak genel bir eğilim. Mekanizasyon burada sadece bir örnek. Yalnız tartışılan ve karşılaştırılan sadece genel mekanizasyon düzeyi değil. Çeşitli süreç ve alt-kesimlerin mekanizasyon düzeylerinde görülen uygunsuzluğa da ağırlıklı bir yer veriliyor. Çarlık Rusya'sının gelişmesinde bu nokta, en belirli gözlemlerinden birini buluyor: «Üretimin mekanizasyonu ile ilgili bütün bu çelişkiler, kapitalist ekonomi sisteminde görülen bu çelişkiler, Çarlık Rusya ekonomisinde açık-seçik bir özellik kazanmıştır. Devrim öncesi Rus ekonomisinin yapısı, benzeri dünyada hiçbir ülkede görülmeyen, ileri ile geri teknolojinin, büyük-ölçekli (makina kullanan) teknoloji ile el emeğine dayanan ortaçağ teknolojisinin garip bir karışımını yaratmıştır. Ağır imalât sanayiinde temel kollar, ağaç işleme tekstil sanayii ve (şeker, tütün, votka gibi) bazı besin endüstrisi alt-kesimleri, büyük makinalı endüstri teknolojisine dönüşmüşken, (bütün çıkarım kolları, ayakkabı, kenevir ve jüt işleme ve besin endüstrisinde alt-kesimlerin çoğu gibi) birçok önemli kol hâlâ bütünüyle el emeğine dayanmaktaydı.» (34)

Fakat bütün bu eleştiriler, Batı'nın gelişmesini değerlendirmeye, onlara bakarak ortaya çıkan sorunlara açıklık kazandırmaya ve hatta bazı çözüm yollarını ödünç almaya engel değil. Aşağıdaki aktarma, bunun tipik bir örneği olduğu ka-

dar, Otuzların ikinci yarısında ısrarla üzerinde durulan bir mekanizasyon aşaması ile ilgili tartışmaya da geçiş işlevi görmektedir: «Teknik olarak ileri kapitalist ülkelerdeki yüksek işgücü verimliliği (kömür çıkarımında), herşeyden önce yeraltı işlerinin önemli ölçüde yoğunlaştırılması ve bazı işlemlerin mekanizasyonunda daha büyük bir eşgüdüm sağlanması ile açıklanır. Bu, verilen şu bilgilerden de (Tablo IX) anlaşılabilir:»

TABLO: IX

KÖMÜR ÇIKARIMINDA İŞLEMLERE GÖRE MEKANİZASYON DÜZEYİ, 1983 (yüzde olarak)

	Kömür Kesmesi (zarubka)	Yükleme (dostavka)	Taşıma (otkatka)
ABD	75.4	100.0	85.0
Ruhr Bölgesi	93.0	54.0	90.0
İngiltere	31.0	17.5	50.0

«Donbass bölgesinde ise bu işlemlerin mekanizasyon yüzdeleri arasındaki ilişki 1933 yılında, 76.6:72.0:15.4 ve fakat 1935 yılında 83.0:82.0:53.6'dır.» ([35])

Öyle görünür ki, 1930'ların ortaları yeni bir durumun ortaya çıkışına ve yeni durumla birlikte ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları arayışlarına şahit olmaktadır. Bunu başka bir biçimde de söylemek mümkün. Daha önce belirlenmiş bazı politika doğrultuları ancak, otuzların ikinci yarısında maddi dayanak kazanıyor. Çünkü, otuzların ikinci yarısına varıldığında, *bazı alt-kesim ya da bazı süreçlerde geri mekanizasyon düzeyi, artık genel verimlilik artışını tehdit eden, durduran bir nitelik kazanmış olmaktadır.* Eğer bu alt-kesim ve süreçlerdeki geri mekanizasyon düzeyi yükseltilmezse, diğer alt-kesim ve süreçlerde mekanizasyon hangi kerteye getirilirse getirilsin genel verimliliği artırmak mümkün olamaz. Bu bir gözlem. Gözlem varsa, çözüm de bulunur: Kompleks mekanizas-

yon (kompelksnaya mehanizatsiya, tam-kapsamlı mekanizasyon). Artık gündemde kompleks mekanizasyon var.

Geçerken vurgulanması gereken nokta şu: Mekanizasyon düzeyinde, çeşitli süreçler arasındaki uyumsuzluğun olumsuz etkileri ilk kez gözlenmemektedir. Daha 1926 yılında, Dnieper Projesinin tasarlayıcısı (designer) ünlü mühendis Aleksandrov, Amerika gezisinin sonunda ticaret ve endüstri gazetesine verdiği demeçte, Amerikan yönteminin bölük-pörçük uygulanamayacağını söylüyor ve «bir işletmede baştan sona kadar herşeyin mekanize olması gerektiğini» ileri sürüyordu. ([36]) 1928 tarihli inşaat yatırımları ile ilgili bir VSNH raporu, 1925/26-1927/28 döneminde eşgüdüm eksikliğinin, bütün mekanizasyon işlerinin verimliliğini son derece olumsuz olarak etkilediğini saptamaktadır. ([37]) Yine 1926/28 yılı için, çıkarımın çeşitli işlemlerindeki mekanizasyon düzeylerinin farklılığı (kesme: % 25.4; yükleme: % 32.4; taşıma: % 3.8; yer üstünde yükleme: % 2.5) mekanizasyondaki başarının düşük olmasının nedeni olarak gösterilmektedir. Bu gözlemler sonucu olsa gerek, 1932 yılında toplanmış olan VKP (b)'nin On Yedinci Konferansı* 1932 yılı, kömür çıkarımı planının gerçekleştirilmesi için «başta kömür kesmesi, konveyorlere yükleme ve işlenmiş yerlerin pekiştirilmesi gibi en çok emek yoğun işler olmak üzere (bütün işlerde) el emeğini makinalarla değiştirmek suretiyle, bütün kömür bölgelerinde, çıkarımda kısmî mekanizasyondan bütün süreçlerin kompleks mekanizasyonuna kararlı bir biçimde geçişi» karar altına alıyor. ([38])

Bütün bunlar, sorunun daha önce saptanmış olduğunun işaretleri. Fakat genel bir politika oluşu, otuzların ikinci yarısına rastlar. Bunun anlamı, ekonominin belli bir süre kısmî

(*) Seçilmiş delegelerden oluşan parti konferansları, kongrelerden ayrıdır. Konferanslarda, kongrelerde olduğu gibi önemli sorunlar tartışılır, karara bağlanır ve fakat seçim yapılmaz.

mekanizasyon ile yetinebileceği. Geriye bakıldığında, ekonominin bir süre kısmî mekanizasyon ile yetinmesi ve sonradan kompleks mekanizasyona geçilmesi tutarsız görünmüyor. Çünkü kompleks mekanizasyon, teknolojinin gelişimine göre mekanizasyonsuz yapılması düşünülmeyen bazı kol ve süreçlerin mekanizasyonu demek olan kısmî mekanizasyon ile makinaların işleyiş ve kontrollarının da makina ile yapıldığı üretim biçimi olan otomasyon arasında yarı yolu gösterir. (39)

İnşaat, mekanizasyonun gelişiminde niteliksel değişmeyi vurgulayan alt-kesimlerin en ilginçlerinden biri. 1927'de, sermaye yatırım hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en büyük güçlüğü yaratan kol olarak inşaat gösterilirken bile, inşaatta «fizik el emeğinin önemli bir role sahip olduğunu ve en azından gelecek beş yıl içinde (de) önemli bir role sahip olacağına» işaret edilmekteydi. Gerekçesi ise şöyle: «Herşeyden önce, inşaat kolunda malzemeyi bitmiş ürüne, başka deyişle, binaya çevirmek kullanım yerinde olmaktadır. Bu yüzden, burada enerji kullanmak, bağlı sermaye yatırımı yapmak, sermayenin organik bileşimini yükseltmek ve dolayısıyla da başka kollarda olduğu ölçüde işgücü verimini artırmak olanağı yoktur.»(40)

1934 yılına gelindiğinde inşaat cephesinde önemli bir değişiklik olmadığı görülüyor. Örneğin işçi başına enerji donatımı (H.P.) petrol (azneft) kesiminde 18.35; kömürde (artemugol', kadiefugol', kizekugol') 1.79-3.21 iken, inşaat endüstrisinde sadece 0.3-0.4 H.P.'dır. NKTP'nin (ağır endüstri komisaryası) en modern inşaat işlerinde 0.75 H.P.'a ulaşmasına karşılık, yabancı ülkeler ortalaması 1.5-2.5 H.P. çevresindedir. Diğer yandan, makine parkının inşaat değerine katkısı, 1934 yılında diğer ülkelerde % 8-15 arasında değişirken, Sovyetler Birliği için aynı büyüklük 3-4'ü bulur; başka bir deyişle 3-4 kez daha düşük.

Bundan çıkan anlam şu: Kompleks mekanizasyon sorununun ortaya çıkabilmesi için herşeyden önce kısmî mekanizas-

yon işlerinde önemli düzeylere erişilmiş olması gerekir. Başka bir deyişle, her üretim kolunda temel süreçlerin mekanizasyon düzeyinin teknolojik olarak mümkün olan aşamayı bulmuş olması ilk koşul. Ancak bu yapıldığı takdirde kompleks mekanizasyon sorunu olgunlaşmış olur: «İkinci plan, kompleks mekanizasyon sorununun ortaya atılmasının dayanaklarını hazırladı. Bütün olanak kömür kesiminde ve bazı uzantılarında teknolojik kalkınma (şimdi) bu sembol (kompleks mekanizasyon) etrafında oluşacaktır.» (41)

Kompleks mekanizasyon verimliliği artırır. Bu, bir yandan, yeniden mekanize olan işlerin meyvalarını toplamak yoluyla olur. Diğer yandan ve daha önemli olarak, daha önceki mekanizasyonun katkısını artırmak suretiyle gerçekleşir: «Kömür çıkarımında ekipmanların düzeyini artırmak, ayrılmaz bir biçimde madenlerin kompleks mekanizasyonu işine bağlıdır. Biz, kömür çıkarımı (kesmesi) mekanizasyon düzeyinde olduğu kadar kömür-kesici ve hava tabancası gibi temelli madencilik makinalarının kullanımında da ileri kapitalist ülkeleri geçmiş durumdayız. Fakat bütün maden işleri bir araya konduğunda, ortalama işgücü verimliliği bakımından, önde gelen kapitalist ülkeler normlarının çok gerisindeyiz. Bunun en ciddi nedenlerinden birisi, çeşitli süreçlerin mekanizasyon düzeyleri arasındaki çok büyük dengesizliktir. Mekanizasyon düzeylerinde denge sağlamak, kömür kesiminde en acil görevdir.» (42)

Bütün bu bilgiler «(yatırım) inşaatı işlerinde, en kısa zamanda tasfiye edilmesi gerekli en temelli ve en önemli eksikliği» gösteriyor. Bu, inşaattaki işgücü fazlalığı ve dolayısıyla düşük verimlilik düzeyidir. Yapılacak iş, inşaattaki işgücünü hızlı bir biçimde azaltmak ve «(İkinci) plan sonuna kadar verilmiş iş hacmini 2-2.5 kez daha az işgücü ile» gerçekleştirmektir. «Bu hedefi başarmak için (ise), On Yedinci Parti Kongresinin açık direktiflerini uygulamaktan başka bir yol

yol yok: İnşaat sahasında temel süreçlerin mekanizasyonunu % 80'e kadar çıkarmak.» (43)

İnşaat işlerinde temel süreçlerin mekanizasyonu, bir aşamadır. Fakat bir yandan ekonominin; diğer yandan, inşaat kesiminin gelişimi yeni aşamaları kaçınılmaz yapar. İnşaatta yeni aşama: (skorostnoy metod stroitel 'stva) yüksek-hızla inşaat yöntemi. Yöntem, inşaat kesiminde yeni bir işbölümü anlayışına dayanır. Bir yandan, şimdiye dek inşaat sahasında yapılmakta olan işleri, mümkün olduğu kadar çok, inşaat malzemesi üreten tesislere aktarmayı amaçlar. Diğer yandan ekskavator, turret vinci ve elektrik araçları gibi küçük ve büyük makinaların inşaat sahasında kullanımını genişletmek ister. Birincisi, standardizasyon ve inşaat malzemesi üretimini artırmayı; ikincisi ise, ekipman üretimini çoğaltmayı gerektirir. Çünkü, yüksek-hızlı inşaat daha çok ekipman kullanır. Örneğin, Leningrad'da böyle inşaatlarda kullanılan ekipmanlar diğer inşaatlarda kullanana göre 2-2.5 kez fazla olmuştur. Fakat karşılığında da birçok tutum sağlandığı görülür; inşaat sahasına gidiş ve gelişler azalır. İnşaatın kendisinde tutum ve çabukluk sağlanır; Moskova'da böyle bir inşaatta, Narkomstroi'nin (inşaat komisaryası) bir buçuk yıllık bir norm koyduğu iş, beş ayda tamamlanmıştır. (44)

Fakat, otuzların sonuna kadar, yüksek-hızlı inşaat yönteminin yayılması hızlı olmadı. 1939 yılında, bütün sermaye yatırımlarında bu yöntem inşaatın yeri % 2.8'i geçmez. «Çünkü yüksek-hızlı inşaatın geniş yaygın (bir biçimde) gelişmesinde inşaat işlerinin *kompleks* mekanizasyonunun önemli bir rolü vardır.» (45)

Kompleks mekanizasyon sorununun bir uygulanma alanı var ki, endüstrinin bütün alt-kesimlerini ilgilendirir. Bunlar her üretim içindeki yardımcı süreçler. En bilinen örnekleri, her işletmenin montaj işleri, işletme içi tamir ve taşıma iş-

leridir. Kompleks mekanizasyon herşeyden önce böylesi süreçlerin mekanizasyon düzeyini yükseltmeyi amaçlar.

Otuzların sonlarına gelindiğinde bütün dikkatlerin yardımcı süreçlere çevrildiği ve verimlilik karşılaştırmalarında yardımcı süreçlerin önemlice bir yer aldığı görülüyor: «Bilinir ki, demirli-metalurjideki bizim yeni ve tevsi edilmiş tesislerimiz, yeni model güçlü takımlarla donatılmış ve temel süreçlerde, görece olarak yüksek bir mekanizasyon düzeyine sahip olmalarına rağmen, ABD metalurji tesislerinden, verimlilik bakımından ciddi olarak geridirler. Bu gerilik, yükleme-boşaltma işleri ile ilgili birimlerde özellikle açık bir görünüşe sahiptir.» (66)

Verimliliği düşüren, dolayısıyla fazla işgücü kullanmak anlamına gelen bu durum sadece yükleme-boşaltma işlerine özge değil. Üç gruba ayrılabilir. «Birincisi, başta taşıma-yükleme işleri olmak üzere çeşitli yardımcı süreçlerin mekanizasyonunun yetersizliği... Büyük ve küçük mekanizasyonun entansif bir biçimde gerçekleştirilmesi, taşıma-yükleme işlerinin rasyonalizasyonu bu kategori işçilerinin sayısını birdenbire azaltacaktır.

«İkincisi, özellikle günlük tamirde olmak üzere, tamir işleriyle meşgul kadronun büyüklüğü ve günlük tamirde kullanılan makinalarda çalışanların çoğunun yeteneksizliği. Çok meslekli işçilerin yetiştirilme işinin hızlandırılması ve herşeyden önce işçilere çalıştıkları ekipmanın günlük tamirinin öğretilmesi ve her fırsatta, tamir işlerinin aşırı desantralizasyonunun ortadan kaldırılması, bu kategori işçilerin sayısının, önemli ölçüde, azalmasına yol açacaktır.»

«Üçüncü olarak, birçok işletmede kustar düzeyini küçük sanayi düzeyini, aşamamış tedarik, yardımcı ve hizmet aygıtının aşırı büyümesi, modern devlerin, dev işletmelerin, bir yığın ikinci dereceden ve çokluk küçük (ölçekli) üretim ile

şişmesi, görece olarak, düşük işçi verimliliği ve yüksek gider düzeyine yol açar ve bütünüyle işletmenin üretim gideri ile işgücü verimliliği üzerinde olumsuz etki yapar.» ([47])

1930'ların sonlarında böyle bir durumun gözlenmesinin ortaya çıkardığı bir gerçek var. Uzunca süre, yardımcı süreçlerin mekanizasyonu ihmal edilmiştir. ([48]) Bunun ise bir anlamı bir mantığı olmalı. Bu mantık şöyle: Yardımcı süreçlerde sermayenin organik bileşiminin yükseltilmesinden dolayı elde edilebilecek verim artışı, temel süreçlerde aynı oranda bir yükseltme dolayısıyla sağlanabilecek verim artışına göre düşüktür. Başka bir deyişle, yardımcı süreçlerin mekanizasyon esnekliği temel süreçlerin mekanizasyon esnekliğinden küçüktür. Daha da açık bir deyişle, mevcut teknolojinin içinde bulunduğu aşamada, yardımcı süreçlerin mekanizasyon düzeyinin yükseltilmesi daha az emek verimliliği artışına yol açıyor.

Mekanizasyon esnekliklerinin farklılığı doğrudan doğruya teknolojinin gelişmesine bağlı. Aslında bunu şöyle söylemek de mümkün: Genel olarak, bütün teknolojinin; özel olarak, temel süreçlerle ilgili teknolojinin gelişimi, temel süreçlerin mekanizasyon esnekliğini belirlemekle kalmaz, yardımcı süreçlerde teknolojik gelişmenin sınırlarını da çizer. Otomatik ve birçok işi aynı istasyonda yapan tezgâhlar gelişmeden, fabrika içi taşımanın mekanizasyonundan elde edilebilecek verim artışı sınırlı olmak durumundadır. Çünkü bu tür makinalar olmadan fabrika içi taşıma önemli düzeyleri bulmaz.

Bu yüzden, yardımcı süreçlerin mekanizasyon esnekliğinin zamanın belirli bir kesitinde düşük olması mümkün. Örneğin, dokuzyüz yirmilerde dünya ölçeğinde,endüstri de verimlilik artışının nedenleri arasında (fabrika içi) taşıma işlerindeki iyileşmenin yeri büyük oldu. Taşıma işlerindeki teknolojik iyileşmeler, en ileri kapitalist ülkede bile, dokuzyüz yirmileri bekledi. Otuzlar, en ileri ülkelerde bile bu iyileşmelerin yayılma yılları. Buna karşın, temel süreçlerde teknolojik

yeniliklerin çok eskilere uzanan bir birikimi var. Böyle bir durumda, *endüstrileşme sürecine yeni giren bir ülke için* iki esnekliğin farklı bir görünüm alması beklenebilir. (49)

Tamir işlerine gelince, işlerin içeriği ve yapısı gereği, buradaki teknolojik gelişim son derece sınırlı olmuştur. Tamir işini standardlaştırma ve kütle üretimini uygulama olanaklarının oldukça az olduğu belli. Bu, bırakınız dokuzyüz otuzları, altmışlarda da geçerli bir gözlem: «Tamir ve enstrüman atelyelerinin büyük sayıda üniversal metal-kesen tezgâhlarla donatılmış olduğu hesaba katılmalıdır.»

«Endüstriyel işletmelerin küçük sayılarda enstrüman, avadanlık, kalıp ve ekipmanlar için yedek parçalar üretilen, enstrüman ve tamir atelyelerinde üniversal tezgâhlar gereklidir.»(50) Bu nedenle, her ülkede bu tip işlerin mekanizasyonunun, görece olarak, geç başlaması ve dolayısıyla da bu tür işlerdeki işgücünün kabarık olması normal. Fakat Sovyet uygulamasında, kabarıklığa yol açan ve normal olmayan nedenler de bulmak mümkün. Bunlardan biri, «hedef planlaması» deyimi ile belirtilmek istenen Sovyet planlamasının bir özelliği. Daima mevcut kapasiteyi sonuna dek zorlayan bir üretim hedefini gerçekleştirmeye çalışmak. Böyle bir durumda tamirin zamanında yapılmaması veya ekipmanla ilgili bir parçanın sağlanamaması üretim hedefinin gerçekleşmemesi sonucunu doğurur. Bunu önlemek için ise her zaman hazır bir tamir atelyesi bulundurulur.

Ayrıca, Sovyet uzmanlaşma düzeyinin içinde bulunduğu aşama etkili. Amerikan işletmelerine göre, Sovyet tamir ve enstrüman atelyelerinin daha büyük ve kabarık olmasının bir nedeni de budur. Amerikan işletmelerinin çok zaman hazır olarak başka işletmelerden aldıkları avadanlık ve yedek parçaları Sovyet işletmeleri kendileri yapmak durumundadır. Çünkü toplumsal işbölümü, bunları yapacak ayrı işletmelere sahip olacak kadar çeşitlenmemiştir.

Üçüncü neden, işgücünün yapısı ve oluşumu ile ilgili: «Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planlarda işgücü kadroları çok çabuk oluşturulmuş ve üretim sürecinde yetiştirilmiştir. Yeni işletmeler, genellikle, pahalı ve çapraşık ekipmanlarını, kırılma ve benzeri öğrenme (kavrama) hastalıklarına karşı korumaya çalışmışlardır. (Bu amaçla) günlük gözetim (supervizyon) için gerekli uzmanlık isteyen servislerin miktarını artırmışlar... Normal işçinin herhangi bir düzeltme veya tamir hakkı yoktur. Eğer tezgâh yavaşlayacak veya duracak olursa, 'uzman' çağırmaya mecbur tutulmuştur.» ([51])

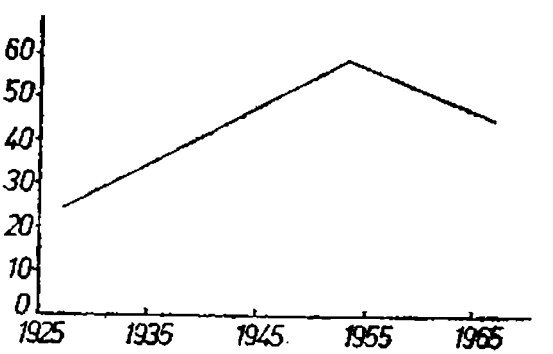
Bütün bunlar, yukarıda da söylendiği gibi, yardımcı süreçlerde mekanizasyonu daha sonraki zamanlara bırakmanın bir gerekçesi, bir mantığı olduğunu göstermek için. Yalnız, aynı mantığın uzantısı da var: «Ulaşılmış olan mekanizasyon düzeyi, endüstride yükleme-boşaltma ve taşıma gibi süreçlerin en hızlı biçimde mekanizasyonunu gittikçe ön plana çıkartmaktadır. Çıkarım kesiminde ve imalât endüstrisinin demirli metalurji, şeker gibi, teknolojinin özellikleri sonucu, eşit mekanizasyon (düzeyinde) birim canlı işgücü başına daha büyük hammadde ağırlığı düşen kollarında böyle süreçleri mekanize etmek son derece önemlidir.» ([52]) Yardımcı süreçlerin mekanizasyonunun sıralanmasında bile, mekanizasyon esnekliğinin bir rolü olduğu görülüyor.

Yardımcı süreçlerin mekanizasyonunun durum ve gelişimini işgücü büyüklüklerine bakarak değerlendirmek mümkün. Bunun için işgücünün süreçlere göre dağılımını bilmek gerek. Örneğin, 1932 yılında, mekanize olmayan iki yüksek fırında (Stalin Metalurji Tesisi) temel süreçlerde çalışanların bütün işçilere oram % 13.9-26.8 arasında değişiyor. Kısmen mekanize olmuş fırınlarda (Makeev Metalurji Tesisi) bu oran % 38.4. Bütünüyle mekanize olmuş fırınlarda (Makeev Metalurji Tesisi) aynı oran, % 50.0 oluyor. ([53]) Aynı zaman kesitinde ülkeler arası karşılaştırmalar da bu konuda belli ve açık

sonuçlar veriyor. Biri Amerikan, 2,5 milyon ton kapasiteli; diğeri Sovyet, 1,5 milyon ton kapasiteli iki çelik tesisinden Amerikan tesisinde işçilerin, % 75.1,i temel atelyelerde, % 12.7'si taşıma ve % 5.2'si tamir işlerinde çalışıyor. Sovyet tesisinde bu oranlar, sırasıyla, % 40.3, % 32.7 ve % 11.8.([54])

Yalnız böyle bir ölçütü, söz konusu alt-kesimin teknolojisinden ve teknolojinin zaman içinde gelişiminden soyutlamamak gerek. Makina yapımında yardımcı süreçlerin mekanizasyonu daha geç ve daha güç oluşan bir çizgiye sahip. Bu yüzden, temel süreçlerin mekanizasyonunun, ilk önce yardımcı süreçlerde çalışanların oranını artırmasını beklemek gerek. Aşağıdaki şekil bunu gösteriyor. ([55])

MAKİNA YAPIMINDA YILLARA GÖRE YARDIMCI İŞLERDE ÇALIŞANLARIN ORANI

Mekanizasyon ve Beceri Düzeyi

Yukarıdan beri yapılan tartışmaların ışığında beceri düzeyi ile mekanizasyon arasındaki ilişkiye tekrar dönmek gerekiyor. Görülüyor ki, yüksek beceri düzeyi isteyen işlerin me-

kanizasyonu, mekanizasyondan elde edilecek verim artışı, görece olarak, az olduğu için daha ileri zamanlara bırakılmıştır.

Daha önce karşılaştırılmış olan Amerikan ve Sovyet çelik tesisleri örneği, bunu açıkça gösteriyor. Daha büyük ve modern olan Amerikan çelik tesisinde, tamir atelyesinde 40 mühendis ve teknik personel, taşımada 60, temel metalürji atelyesinde ise 560 mühendis ve teknik personel çalışıyor. Sovyet çelik tesisinde ise bunlar, sırasıyla, 158, 394 ve 476 oluyor. Tamir atelyesi ve taşıma gibi işlerin mekanizasyonundan sağlanacak verimlilik artışı, görece olarak, daha az olacağı için yüksek becerili kadroları yoğun olarak kullanan bu işlerin mekanizasyonu daha sonraya kalıyor.

Öte yandan Sovyetler Birliği'nde sanayileşme dönemiyle ilgili olarak elde edilen bulgular, mekanizasyon düzeyinin artırılmasıyla beceri düzeyini yükseltme ihtiyacının ortadan kalkacağını ileri süren görüşlerin çok büyük kuşku ile karşılanması gerektiğini ortaya koyuyor. Nadyejda Tesisi ile ilgili değerlendirme ve bu tesise ait onuncu tabloya alınan bilgiler bunu gösteriyor. Bu konudaki bir araştırmada şu değerlendirme yer alıyor: «Örnekleme yoluyla yapılmış bir araştırmaya göre SSCB endüstrisinsde, 1927 yılında, becerisiz işçilerin oranı yüzde 25,38 iken, 1934 yılında yüzde 19,28 olmuştur. Teknolojideki son sözü temsil eden ekipmanlarla donatılmış yeni fabrikalarda yüksek becerili işçilerin oranı, bütün endüstri ortalamasından daha hızlı artmıştır. Örnek olarak, Nadyejda Tesisi ile ilgili bilgiler verilebilir.» (56)

TABLO : X

NADYEJDA TESİSİ'NDE BECERİ BİLEŞİMİ (Yüzde)

	Düşük Becerili	Yarı Becerili	Orta Becerili	Yüksek Becerili	Diğerleri
Rekonstrüksiyondan Önce	23.1	38.7	29.5	8.7	—
Rekonstrüksiyondan Sonra	15.0	25.2	40.0	12.5	7.3

Voroşilov ve Dzerjenskiy demir-çelik tesisleriyle ilgili olarak 1933 yılına ait bilgiler ([57]) de bu eğilimi destekliyor. Her iki tesis de yeniden yapım (rekonstrüksiyon) ile tamamıyla mekanize ediliyor. Bundan sonra her iki tesisde de becerili kadroların sayısı hem mutlak rakam ve hem de oransal olarak önemli ölçüde artıyor. Voroşilov tesisinde yüzde 5,1'den yüzde 30,0'a; Dzerjenskiy tesisinde ise yüzde 4,5'dan yüzde 48,0'a çıkıyor.

Görülüyor ki, gerçekleştirilmiş olan mekanizasyon yüksek becerili işgücüne olan ihtiyacı azaltmamaktadır. Yalnız böyle bir durumu gözleyip de, her türlü mekanizasyonun her zaman beceri ihtiyacını artıracağı sonucuna varmamak gerek. Mekanizasyondan mekanizasyona fark var: «Metal işleyen tesislerde yeni takım-tezgâhlarla üretime geçişle birlikte işgücüne olan talep de değişmektedir. Bazı durumlarda, örneğin, basit döner tezgâhın revolver tezgâhı ile değiştirilmesiyle, daha yüksek becerili işlere ihtiyaç doğmaktadır. Başka durumlarda, otomasyonun olduğu işlerde, tam tersine daha düşük becerili işçilerle çalışmak mümkün olmaktadır. GET'e bağlı (karusel') tezgâhlarla çalışan tesislerde, otomasyondan hemen sonra 7-8 (beceri) düzeyindeki işçilerin yerine 4-5 beceri düzeyindeki (derece) işçiler konulabilmiştir... Her tezgâhta belirli miktarda işin olduğu dar bir uzmanlaşma halinde, her işçiden sadece sınırlı sayıda yöntemi kavraması istenecektir. Bu yüzden de, böyle tezgâhlarda çalışabilmek için, düşük becerili işçiler uygun olur. ([58]) Ancak izlenen zaman aralığında mekanizasyonun bu aşamaya gelmemiş olduğunu hatırlatmaya lüzum olmasa gerek.

Mekanizasyonun beceri düzeyini yükseltme zorunluluğunu ortadan kaldırmadığı, üstelik artırdığı ortaya çıkınca hızlı sanayileşme sürecine girmiş bir toplumda beceri düzeyi yüksek kadroların nasıl sağlandığı sorusu ortaya çıkıyor. Çünkü belli işlerin yapılması için belli beceriye sahip kadrolar gere-

kiyor ve sanayileşme ile birlikte bunların artan ölçüde sağlanması gerekiyor.

Beceri düzeyini yükseltme sorununa çok çeşitli çözümler arandı. Bunlardan birisi yüksek beceri isteyen işlere daha düşük becerili kadroları kullanmak oldu. Sovyetler Birliği ve dünyada ilk beş yıllık plan olan *Pyatiletniy Plan Narodno-Hozyaistvennogo Stroistva SSSR* adını taşıyan doküman bu yola gidildiğini açıkça yazıyor. Plan dökümanında yer alan ve 1926 yılı Alman sanayiindeki beceri düzeyi dağılımı ile 1927/28 yılına ait Sovyet sanayiindeki beceri düzeyi dağılımını karşılaştıran tablo bunun için veriliyor.(59) Daha sonraki tartışmalarda bu yolun ciddi ölçüde kullanılmış olduğu vurgulanıyor. Stal', Dneprostal', Vostokostal', Tsentrostal', Spetstal' demir-çelik tesislerine ait derlenen ve bir araya getirilen tablo XI bunu gösteriyor. (60)

TABLO : XI

ÇELİK TESİSLERİNDE TEKNİK PERSONELİN KULLANIMI

		Müh. Görevlerinde			Orta Tek. Görevlerde		
	Bütün İTR*	Topl.	Mühen.	Pratis.	Topl.	Teknis.	Pratis.
1/X/1929	8382	3143	1818	1325	5199	2164	3034
1/1/1932	14037	4808	2 233	2575	9229	1739	7489
Artış Oranı	168.0	154.0	122.3	194.0	179.0	80.0	246.0

(*) İTR (injenerno-tehniçeskie rabotniki), mühendis ve teknisyenleri içine almaktadır. Teknik personel ile ilgili dağılımda bu iki kategori genellikle birleştirilir.

Bu uygulmanın burada kalmayıp daba ileriye götürüldüğü konusunda işaretler var. Örneğin, Sovyet devriminin heyecanı ile Amerika'da rahat işini bırakıp, Sovyetler Birliği'ne geçen ve orada aradığını bulamayıp ilk önce trotskist olan, sonra ülkesine dönen becerili ve «sosyalist» bir işçinin hâtı-

raları var ortada.* Bu işçiyi şaşırtan en önemli olgular arasında, otuzların başlarında Amerika'da mühendislerin yaptıkları birçok görevin kendisine verilmiş olması yer alıyor.

Aslında bunun bir çözüm olabileceği söylendi. Ve ilk bakışta herhangi bir çözüm getiremiyeceği söylenebilir. Şöyle düşünülebilir: Eğer yüksek beceri gerektiren işler, düşük beceri sahibi çalışanlara yaptırılacak olursa, bunun sonucunda işlerin aksaması kaçınılmaz. Böyle bir düşünce, kuşkusuz, doğru. Yalnız, herşeyde olduğu gibi burada da doğru olanın açıkça ve bütün boyutlarıyla saptanması gerekir. Doğru olan, tekrar da olsa söylenmeli; ber işin gerektirdiği becerili işgücünü bulmak. Önemli olan, her işin gerektirdiği beceri düzeyini saptamak ve sağlamak. Bundan sonra gerekli becerinin nasıl sağlanacağı sorusu çıkar ortaya. Gerekli beceri, biçimsel eğitim ile ya da doğrudan doğruya üretim uygulaması içinde elde edilebilir. Biçimsel eğitim söz konusu olduğunda, çokçası beceri gereği ile biçimsel eğitim süresi arasında belirli ve değişmez bir ilişkinin geçerli olduğu varsayılır. Ve denilir ki, şöyle bir iş için, şu kadar sürelik biçimsel eğitimden geçmiş, örneğin, adına mühendis denen çalışanlara ihtiyaç var.

Doğruluğundan kuşku duyulması gerekli ilişki budur.** Eğitimin her zaman üretim ile yakın bir paralellik içinde geliştiğini düşünmek için yeterli neden yok. Eğitim, zamanla gerekli beceri vermek ve 'iyi' yurttaş yetiştirmek işlevlerini aşan bir kişilik kazanır. Eğitim kuruluşları, zamanla varlıklı

(*) A. Smith, **I was a Soviet Worker**, London, 1937

(**) Buradaki düşüncelerin daha ayrıntılı bir tartışması için bkz; Y. Küçük, «Türkiyede Eğitim Gerekleri, Eğitim Planlaması ve Büyük Kent Dışı Üniversitelerin Bu Planlama İçindeki Yeri.» (Teksir), Kasım 1970.

Bu çalışma daha sonra Töb-Der eğitim yayınları arasında çıkan ve 'Ekonomi Sınıflar ve Eğitim' adını alan broşürde yer aldı.

işsizlerin tutulduğu yerler olurlar. Sınıflı toplumlarda, mekanizasyon ve konsantrasyon, bir yığın çalışanı işsiz yapar. Bunlar, kaybedenlerdir. Bu kaybedenler ne yapılır? ABD'de yapılan şu olmuştur: «Açık çözüm, bunları okulda tutmak idi. Böylece, (şimdiye dek) 'kaybedenleri' ayırmaya yarayan otomatik ayırıcılar olarak çalışan liseler, herkesi caddelerden uzaklaştırmayı ve sınıflarda tutmayı amaçlayan kütle nezarethanelerine dönüştüler. Eğer bu arada, bazıları beyaz-yaka işler için yetiştirilirse, bu bir yan yarar idi. Çünkü, liselerin büyük çoğunluğunda beceri verme işi, çocuk ıslâhevlerindeki kadar ek bir role sahip idi.»

«1960'a doğru, lise yaşındaki gençlerin yüzde doksanı okula devam ediyordu. Liseler, 40 yıl içinde, üniversiteye yönelik, görece olarak, elit kuruluşlar olmaktan çıkıp, kütle tevkifhanelerine çevrildiler... Artık kamu okullarının başarıları, gençleri, okullarını sonsuz olarak uzatmaya zorlama ve kandırmada gösterdikleri etkenlikle ölçülmektedir. Artık sadece tutarak değil, fakat mümkünse kısa süreli üniversitelere (junior college) göndererek.. Ve (artık) her üst (eğitim) kurum, daha öncekini düzeltme programı olarak ortaya çıkmaktadır.»

«Bununla birlikte, kamuoyuna, okulların bu yeni nezarethane rolünü satabilmek için, eğitimin bütün kapıları ve özellikle yüksek ücret ve sınırsız tüketim kapısını açan sihirli bir silâh, okulların ise bu eğitimin alınabileceği tek yer olduğu efsanesi yayıldı. (Böylece) uzatılmış okulculuk bir Amerikan tutkusu oldu...» ([61])

Çarlık Rusya'sında benzer bir eğitim yapısının gelişmiş olduğunu düşünmek gerek. Üstelik, hızlı bir endüstrileşme olmadığı için eğitimin elitist özelliğini korumuş olması mümkün. Aslına bakılırsa, gerçek olan da bu: «Devrim öncesi Rusya, matematikçi, fizikçi, kimyacı ve biyolojici olarak büyük bilim adamlarına sahip idi.

Onlar bir yığın önemli keşif ve bulgular verdiler, bir yığın gerçek bilimsel kuram geliştirdiler; fakat bu kuram ve keşiflerin çok büyük çoğunluğu sadece dışarıda uygulandı. Çünkü ne zayıf endüstri, ne de 'uluslar hapisanesi' denen Çarlık otokrasisinin genel havası bu keşiflerin geliştirilme ve pratikte uygulamasına müsaade etti.» (62) Aynı Çarlık Rusya,-sında teknisyenlerin yetiştirilme sorunu ise, son derece ihmal edilmişti. Birinci Beş Yıllık Planı hazırlayanlar bu durumu gözlemekte gecikmediler: «Teknisyen yetiştirme işi, ülkenin eğitim kuruluşları sistemi içinde eski düzenden miras aldığımız en zayıf alanın bu olması dolayısıyla, daha da güçleşmektedir.»

BBYP'nin getirdiği çözüm iki yanlı. Birincisi, «*hazırlama (yetiştirme) süresini kısaltma* yönünde uzman yetiştirme sisteminin kendisinde bazı değişiklikler yapma olanaklarını daha da araştırmak.» İkincisi, «özellikle ikinci dereceden teknisyen kadrolarını doldurmak, için *gece işçi teknikumları yoluyla yetiştirme sistemini geniş bir biçimde geliştirmek* veya aynı amaçla, başlıcası en ileri, en gelişmiş endüstri işçileri arasından seçilmiş kimseleri endüstrimizin orta komuta tabakasının yeni kadroları olarak (yeniden) yetiştirecek kursları açmak.»(63) Birinci yan, Amerikan işçisini şaşırtan uygulama ile ilgili. İkinci yan, yeni kadrolar yetiştirmekle.

Birinci çözümün sınırlılığı açık. Şu anlamda; miras kalan eğitim sisteminin çarpıklığını görerek, normal olarak mühendislerin doldurageldikleri postlar, teknisyenlerle veya iyi yetişmiş işçilere verilebilir. Ayrıca eğitim süresi kısaltılabilir. Fakat böyle bir uygulamanın, daha doğrusu böyle bir rezervin sonu olduğu ortadadır. Bu yüzden yeni kadrolar yetiştirme daha devamlı çözüm olarak görünür.

Gerçi, yüksek beceri düzeyi konusunda planlı olmayan ekonomide gözlenebilecek çarpıklık, işaret edilenle sınırlı değil. Üstelik, bazı çarpıklığın planlı bir düzende de bir süre

kendisini gizlemesi mümkün. Buna örnek, mühendis ve benzeri personelin üretimden başka uğraşlarda çalışmalarıdır. XI. Tablo dolayısıyla sözü edilen 'Vostokstal' metalurji birliğinde, yüksek öğrenim görmüş 472 mühendis çalışmaktadır Bunlardan 185'i üretim işlerindedir. Birliğe bağlı tesislerin yönetim aygıtlarında çalışan mühendis sayısı 231'dir. Birlik yönetim aygıtında ise 56 mühendis çalışmaktadır. Demek oluyor ki, 'Vostakstal' Birliğindeki mühendislerin sadece % 39'u üretim ile uğraşır. Bu oranı tersine çevirmemek için hiçbir neden yok. (64)

Yalnız gerek burada ve gerek yeni kadrolar yetiştirmede, Sovyet düzenine özgü güçlükler var. Bir kez, başta mühendisler olmak üzere, İTR'yi, canla başla işe sokmak mümkün olmuyor. Aslında işe giriyorlar. Fakat Kuybişev'in 1929 yılında verdiği mühendis Stulov örneğinde olduğu gibi «ben kendimi 8 saat içiu satarım, geriye kalan zaman beuimdir» anlayışı içinde çalışıyorlar. (65) Sosyalist yarışa, (sorevnovanie) katılmıyorlar.* Buna karşın, sosyalist yarışa katılan işçiler, «şok birliklerinin» teknik komutasını ya kendi üzerlerine alıyorlar ya da mühendisleri yarışa sokmak için her türlü imkânı kullanıyorlar. (66) Bu ise, gerginliklerin sebebi olur.

Böyle bir durumun ortaya çıkışı işçi kökenli yüksek becerili personel yaratma girişimini hızlandırır. Burada kısaca şu söylenmeli: Sovyet örneğinde, kısa zamanda çok büyük sayılara varan orta ve yüksek becerili işgücü yetiştirmek için her türlü örgütsel güçlük yenilebilmiş ve çok kapsamlı bir süreç geliştirilmiştir. Bu açıdan söylenecek bir şey yok.

Fakat yeni işgücünün, yeni kurulmuş öğretim kuruluşları-

(*) Sorevnovanie, rekabet anlamına gelmez. Rusça'da rekabet anlamına konkurentsya kelimesi kullanılır. İkisi arasındaki önemli fark birincide maddi yararın gözetilmemesi. Gerçi, uygulamada sosyalist yarışın da akçalı yararlar getirmiş olduğu görülür.

na *çekmede* önemli bir güçlükle karşılaşılır. Güçlüğün nedenine inebilmek için, yeni işgücünün yapısına bakmak gerek.

Endüstrileşme sürecinin hızlanması ile birlikte işgücünün yapısında görülen değişikliklerin biri, işgücünün gençleşmesi. «1930, 1931 ve 1932 ilk yarısı boyunca, bütün işçiler içinde gençlerin (23 yaşına kadar) oranı % 24.7'den % 39.9'a çıkmıştır. Yeni kurulan endüstri kesimlerinde, önemli ölçüde, daha yüksek oldu. Örneğin, oto-traktör ve havacılık kesimlerinde 1933 yılında, 23 yaşından küçükler, bütün işçilerin % 46.7'sini oluşturuyordu. (67) Yaş bileşiminin başlı başına bir sakıncası olmadığı düşünülebilir, eğer beraberinde herhangi bir olumsuz etki getirmez ise. Fakat getirmektedir; Devrim öncesinde üretim deneyinden geçmiş işçilerin oram, Ukrayna metal endüstrisinde 1920 yılında % 45.5 iken, 1931 yılında % 30.5'e düşmektedir. Donbass bölgesinde, kömür çıkarımında aynı büyüklük % 33.2'den % 19.6'ya iner. Ayrıca 1930-1931 yıllarında ilk kez üretime giren işçilerin oranı Leningrad metal endüstrisinde % 21; Ukrayna metal endüstrisinde % 19.6; Donbass kömür bölgesinde % 33'dür. (68)

Bu kadarla kalmıyor: «1929 yılında maden işçilerinin % 61.6'sı; metal işçilerinin % 40.0'ı; tekstil işçilerinin % 36.1'i köylü kökenli idi. Endüstride çalışıp da (köyde) toprak tutan işçilerin oranı 1905'den 1925'e kadar gösterişsiz fakat devamlı bir azalış gösterir. (Bundan) sonra, kır kesimindeki işçi akımı ile birlikte tekrar sıçramaya başlar. 1926 ile 1929 arasında, Donbass madenlerinde çalışmaya başlayanların % 37.4'ü; Moskova ve Ukrayna metal endüstrisine giren işçilerin, sırasıyla, % 28.4 ve % 27.3'ü hâlâ toprak tutmaktaydı. Oranlar diğer endüstri kollarında daha düşük olmuştur. Parti üyesi işçilerden % 10.7'si kır kesimi ile olan bağlarını koparmamıştır; bu oran, inşaat işçilerinde daha yüksek, becerili fabrika işçilerinde daha düşüktür.» (69)

Bu bilgilere bir de on ikinci tabloyu eklemek gerekiyor. (70) On ikinci tablo çok açıklayıcı bilgileri içeriyor. Sanayileşme atılımının ilk yıllarında işçileri doğumlarına göre ayırıma tabi tutuyor. 1929 ile 1931 yılı arasında bir çok sanayi alt kolunda çalışan işçiler arasında köylü olarak doğmuş olanların oranı artıyor. İşçi kadroları hızla köyden yeni gelenlerden oluşuyor. Bu olgunun küçümsenmemesi gerekiyor.

İşgücünün yapısını belirledikten sonra görünür aksaklığa işaret etmenin zamanı geldi. Burada da bir Sovyet tartışmasına başvurmakta yarar var: «Bazı ekonomi yöneticileri, emek verimliliği planlarının gerçekleştirilemeyişinin nesnel nedeni olarak, işgücünün beceri bileşimindeki düşüşü göstermeye çalışırlar. Söylenmelidir ki, böyle bir tez herhangi bir eleştiriye dayanmaz; çünkü işçilerin becerilerinin yükseltilmesi ve onların teknolojiyi kavrama savaşlarının başarısı, *bütünüyle bize*, işletmelerimizin *iş örgütüne bağlıdır*. Çünkü, bizim koşullarımızda, beceri kendiliğinden ve sadece hizmet birikimi ile elde edilmez; *aynı zamanda onları yetiştirerek, onları değiştirerek sağlanır*.»

«1931 yılında, emek verimliliğinin artışına olumsuz etkide bulunan ögelerden birisi, işgücündeki dalgalanma (Tekuçest', turnover) olmuştur.» (71) En çok dalgalanan, sık sık işletme değiştiren işçilerin, hızlı bir biçimde işe alınmış, çalışma süresi kısa, endüstri disiplin ve bilincinden uzak köylü kökenli işçiler olduğunu söylemeye lüzum olmasa gerek.

Bu bir aksaklık. Aksaklığın temelinde, işgücünün bileşiminin yattığında kuşku olmamalı. Fakat herkesin çalışmak isteyeceği varsayıldığında ve otuzların hemen başında işgücü sıkıntısının göründüğü daha önce söylendiğine göre, bu işçiler neden bir yerde kalmaz ve devamlı işletme değiştirirler? Stalin 1931'de aynı soruyu sorar ve kendi cevabını verir: «İşgücündeki dalgalanmanın nedeni nerededir? İşgücü ödemelerinin

TABLO : XII

DOĞUMLARINA GÖRE İŞÇİLERİN DAGILIMI

	Yıllar	İşçi	Hizmetlerde Çalışanlar	Köylü	Tüccar ve Zanaatk.	Köylü Kökenli Olanlardan: Köyle İlişkili	Köylü Kökenli Olanlardan: Köyle İlişkisiz
Leningrad							
Makina yapımı	1929	51.8	7.1	38.6	2.5	12.4	87.6
	1931	48.7	7.0	40.8	3.5	11.8	88.2
Tekstil	1929	57.1	4.6	35.5	2.0	4.3	95.7
	1931	60.1	4.7	31.6	3.6	5.6	94.7
Ukrayna							
Makina Yapımı	1929	62.5	7.0	26.8	3.7	5.7	94.3
	1931	60.0	5.7	31.2	3.1	4.1	95.9
Metalurji	1929	41.2	3.1	53.7	2.0	21.0	79.0
	1931	47.3	2.3	48.7	1.7	12.3	87.7
Ural			2.3	26.5	1.8	32.0	68.0
Metalurji	1929	69.9					
	1931	49.5	1.3	48.7	1.5	7.9	92.1
Kömür	1929	69.9	1.9	63.1	1.2	27.4	73.6
	1931	27.1	1.2	70.6	1.3	33.3	66.7

yanlış örgütlenmesinde yanlış ücret sisteminde; ödeme alanındaki 'sol' ücret eşitlemesinde (uravnilovka)...»

«Bu derdi, dalgalanma, yok etmek için, ücret eşitlemesini ortadan kaldırmak ve eski ücret sistemini geliştirmek zorunludur. Bu derdi yok etmek için, becerili ve becerisiz emek, ağır ve hafif iş arasındaki farkı gözetecek ücret sistemini örgütlemek gerekir... Her kim, ücret sistemini uravnilovka 'ilkesi' üzerine kurmak ister, becerili ve becerisiz emek arasındaki farkı gözetmez ise, o Marksizmden kopar, Leninizmden kopar, demektir.» ([72])

Uravnilovka, ücret eşitlemesi, sadece işgücünün dalgalanmasına yol açmıyor. Aynı zamanda, yapılan tartışma bakımından, daha önemli bir uzantısı var. Hiç olmazsa öyle görünüyor: «Sosyalist ekonominin başarılı bir biçimde gelişmesi sorununda, işletmelerde devamlı kadroların kurulması, dalgalanmaların tasfiyesi ve işgücünün doğru kullanımı önemli bir yere sahip. Bu görevin gerçekleştirilmesinde, ücret sisteminde var olan ve beceriyi yükseltme motiflerini yok eden, dalgalanmaya yol açan *uravnilovka* ciddi bir engel olarak göründü. Endüstride emek verimliliğinin artışını daha ileriye götürmek için ücret eşitlemesinin tümüyle yok edilmesi zorunlu koşul olarak ortaya çıktı.» ([73])

Burada bir özet gerekmiyor mu? Bolşevik ihtilalciler için tarihin getirdiği çok zor bir sorunda kısa bir özetin yararı yok mu? Özet şöyle: Tek ülkede sosyalist iktidarı sağlamlaştırmak için hem gücü ve hem de aynı anlama gelmek üzere proleter sayısını artırmak gerekiyor. Bu, sanayileşmek demek. Hem teknolojik-ekonomik çerçeve ve hem de siyasal sorun çok hızlı bir sanayileşmeyi zorunlu kılıyor. Bu, gerçekleştiriliyor. Gerçekleştirilmesi için köy emekçileri hızla sanayi işçisi oluyor. Henüz küçük burjuva ideolojisinden kurtulmamış, sosyalist bilince ulaşmamış köylülerden bir işçi ordusu yaratmak zorunluluğu ortaya çıkıyor.

Sakıncamn birisi iş gücü kıtlığında, henüz sosyalist soruma yeteri kadar sahip olmamış bu kadroların sürekli olarak bir fabrikadan diğerine dolaşmaları. Fabrika yöneticileri, yan ödeme şeklinde olsa da, bazı maddi imkânlarla diğer fabrikaların işçilerini 'çalabiliyorlar'. İşçiler dalgalanıyor. Tekuçest., işçilerin fabrikalar arasında dolaşmaları, ekonomik yönetim için çok ciddi bir sorun oluyor.

Sorun bu mu? Bu olsa o kadar vahim değil. Köylülükten yeni gelmiş işçinin beceri düzeyi yükseltilecek. Bu ciddi bir görev. Bu, eğitim demek. Ancak köylülükten yeni gelmiş, küçük de olsa burjuva ideolojisinden henüz kopmamış bu yeni işçi kadroları pek eğitilmek istemiyorlar. Ücret yükselmeyecekse eğitime ne gerek var? Tipik bir davranış. Proleterya ülkesinde işçiler pek öyle eğitilmek istemiyorlar. Aşırı determinist, nesnelin aşırı bilincinde, stratej Stalin çözümü uravnilovka'ya bücum etmekte buluyor. Her kim 'becerili ve becerisiz emek arasındaki farkı gözetmez ise, o Marksizmden kopar, Leninizimden kopar' diyor. Her zaman söylenebilir mi? Gerçekten her zaman kopar mı? Bu, birinci bölümde ele alındı. 1930 yıllarının ortasında ise ücret makasının açılması bir politika oldu.

Ücret makasının açılmasının bir yandan, yüksek beceri elde etme isteğini artıracağı; diğer yandan da, dalgalanmayı önliyeceği düşünüldü. 1934 yılına gelindiğinde, dalgalanmanın kontrol altına alındığı görülür. Fakat tamamen ortadan kaldırılması, daha önceki bölümde de değinildiği gibi SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun Ekim-1940 tarihli kararı (ukaz) ile mümkün olmuştur. Bu kararda «mevcut durumda komisaryaların (bakanların), mühendis, hizmet işlerinde çalışanlar ve becerili işçileri bir işletmeden diğerine, zorunlu olarak, nakletme yetkilerinin olmayışının, ekonominin kalkınması bakımından bir engel olduğu» belirtildi. (74) Savaşın da etkisiyle iş yeri değiştirme hakkı sınırlandırıldı.

Altıncı Bölüm

UZMANLAŞMA VE GİGANTOMANİYA

Uzmanlaşma ve Ölçek

Bundan önceki bölümde, daha çok mekanizasyon üzerinde duruldu. Mekanizasyon el emeğinin makina ile değiştirilmesi anlamına geliyor. El emeğinin yerini makinanın alması, her üretim sürecinin gerekli kıldığı toplam emeği azaltır. Bu noktada açık olmak gerek.* Bunun için de makina üzerinde durmak gerekiyor.

Yalnız açık olması gerekli gerçekler burada başlıyor. Makinadan makinaya fark var. Makinaların verimlilik üzerindeki

---

(*) İktisatın ilk kapsamlı kitabının ilk sayfalarında şunlar yazılı:

«Uygun makina kullanılmasıyla, işin ne kadar kolaylaştığı ve kısaldığını herkes anlamalıdır. Bunun için her hangi bir örnek vermek gereksizdir.»

Adam Smith örnek vermiyor. Ancak Smith, **Lectures**'undan şu örneği dipnota alıyor:

«İki adam ve üç at, bir günde, pullukla, pulluksuz yirmi adamdan fazla iş yapacaktır. Değirmenci ve yardımcısı, su değirmeniyle, o da bir makina olsa da, el değirmeniyle on iki adamın yapacağından fazla iş çıkaracaktır.»

A. Smith, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations,**

Cannan Edisyonu, London, 1961, s. 13

etkileri birbirinden farklı. Uzmanlaşmış makina, her işe yarayan makinadan daha etken. Bu yüzden, nasıl el emeği makina ile değiştirildiğinde emeğin verimliliği artarsa, —aynı işin daha düşük toplam emek ile yapılması emeğin verimliliğinin artması demek— üniversal makinanın yerini uzman makina aldığında da verimlilik yükselir. Bu nedenle, mekanizasyon ile verimliliğin sınırına ulaşılmış olmaz. Makinanın, makina ile değiştirilmesi süreci kendini göstermeye başlar.

Makinanın uzmanlaşmasını, iş bölümünün ileri bir aşaması olarak düşünmek mümkün. İş bölümü nasıl verimliliği arttırıyorsa, onun ileri aşaması da verimliliği arttırmaya devam edecek. Bu yüzden çok-amaçlı (üniversal) bir tezgâhın tek amaçlı (uzmanlaşmış) bir tezgâhla değiştirilmesi herhalde verimlilik artışına yol açar. Endüstrileşme süreci, verimliliği arttırma sürecidir. Bunun sonucu olarak, endüstrileşme süreci, her işe yarayan makinaların, giderek, bırakılma sürecidir.

Makinanın uzmanlaşması, fabrikanın uzmanlaşmasını doğurur. Çünkü, zamanla bir tek süreç ile ürün elde etmek tarihe karışır. Endüstrileşmeyi, bu bakımdan, gittikçe artan sayıda süreçlerden oluşan ürünleri yapma aşaması olarak tanımlamak mümkün. Bu da, tarihsel olarak teknolojinin ilerleyiş doğrultusudur ve iş bölümünün fabrika veya atelye sınırlarını aşarak toplumsal bir boyut kazanması olgusunu gösterir. Bu nedenle, makinanın uzmanlaşma düzeyini, fabrikanın uzmanlaşma düzeyinden ayrı düşünmek mümkün olamaz. Hatta bir adım daha atarak şu söylenebilir: Makinanın uzmanlaşması, makina yapan fabrika ve kesimlerin uzmanlaşmasından ayrı düşünülemez. Daha da ileri gidilebilir ve makinanın uzmanlaşmasının, makina yapacak makinaları üreten fabrika veya kesimlerin uzmanlaşma düzeyinden ayrı incelenemiyeceği söylenebilir.

Ancak bu konu irdelenirken bir nokta daima hatırda tutulmalı. Uzmanlaşma, İngilizce specialization, Rusca spetsiali-

zatsiya, iş bölümünün ileri bir aşamasıdır ve genellikle, makinada sürdürülmesidir. Bu yüzden iş bölümünün temel ilkeleri uzmanlaşma için geçerlidir. Yine bu yüzden Sovyetler Birliği'nde uzmanlaşma ile ilgili olarak yayınlanmış bir temel çalışmada «toplumdaki iş bölümü ve işletme içindeki iş bölümü birbirine sıkıca bağlıdır»* ilkesi hatırlatılıyor. Bunun anlamı şu oluyor: Toplumdaki iş bölümünü ileri aşamalara götürmedikçe fabrika içindeki uzmanlaşmayı ileri aşamalara götürmek mümkün değil. Bu yüzdeu uzmanlaşma düzeyi ile toplumdaki iş bölümü arasında ve aynı anlama gelmek üzere ekonominin gelişmişlik derecesi arasında, doğrudan bir ilişki vardır.

Uzmanlaşma, tıpkı iş bölümünde olduğu gibi tutum sağlıyor. Bu tutum, ölçülebilen her pratik durumda çıkıyor. Birinci tablo, iktisatçılar için çok uzak bir dünya gibi gelen aslında iktisatın temel ilgi alanına giren, bir tutumu sergiliyor.(1) Çeşitli uzmanlık düzeylerine göre makinaların sağladığı 'tutum' hakkında bilgi veriyor.**

TABLO : I

BİLYALI YATAKTA YATAK YUVASININ TAŞLANMASI İÇİN GEREKLİ ZAMAN

Ekipmanın Cinsi	Gerekli Takım Tezgâh Sayısı	Gerekli İşçi Sayısı	Bir Kasnağı İşleme Süresi (Dakika)
Üniversal Torna	44	44	11.66
Tuvret Tezgâh	29	29	7.46
Tek-milli Otomatik	5	2	1.43
Dört-milli Otomatik	2	1	1.53

(*) L. Ya. Berri, **Spetsializatsiya i Kooperirovanie v Promişlennosti SSSR**, Moskva, 1954, s. 53

(**) Bir zamanlar hızlı Türkçecilik kampanyası sırasında Türkiye'de iktisata 'Tutum Bilim' denilmek istendi. Tutmadı. Arapça 'iktisat' tutumluluk anlamına geliyor, böyle davrananlara 'muktesit', Türkçesiyle 'tutumlu' deniliyor. Siyasal iktisat, hiç kuşku olmasın, tutum ile ilgilidir ve emek-değer yasası vulgar iktisatçılarının sandıklarının aksine, tutumu da içerir ve kıtlığı gözetir.

Ekipmanların uzmanlaşmış olması, onlardan beklenen işin daha az zamanla ve daha az emekle yapılmasına yol açıyor. Ekipmanların daha az emekle üretilmesi ise, onların uzmanlaşmış tesislerde üretilmesine bağlı: «2125 tipli üniversal (dikey) matkaplar, seri üretimin (seriynoe proizvadsto, batch production) yapıldığı takım-tezgâhı tesislerinde, diğer bakanlıkların tesislerinde üretilenlere göre beş kere daha ucuz olmaktadır. Takım-tezgâhı yapımı Bakanlığının Srednevolijkiy tesisinde üretilen 160-VV-2 tipi torna, uzmanlaşmamış tesislerde üretilen benzerlerine göre iki kez daha ucuzdur.»(2)

Bu, işin bir yanı. Diğer yanında, Lenin'in daha ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Moskova bölgesinde, küçükmeta üretiminde çalışan işletmelerde bile gözlemiş olduğu bir olgu var: «Her derecedeki (dilim) işçi başına toplam üretim ile ilgili bilgiler, *kuruluşların ölçeği büyüdükçe emek verimliliğinin* iyileştiğini göstermektedir.»

Lenin, artizanal işletmelerde bile ölçeğin büyümesiyle verimlilik arasındaki ilişkiyi saptıyor. Ancak bununla kalmıyor. Bu saptamadan hemen sonra ve küçük işletmelerde bile ölçeğin büyümesinin, kendi ölçüsünde ve kendi üretim koşullarında, uzmanlaşmaya imkân verdiğini yazıyor.* Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu döneminde bu olgu pratikte de gözleniyor. İkinci tablo(3), metalurji sanayiinde ve 1930 yıllarının başında yaşananı gösteriyor.

(*) V. Lenin, **The Development of Capitalism in Russia**, s. 351. Lenin'in bu olgu ile ilgili açıklaması şöyle: «Büyük atelyeler, daima, teknik olarak daha iyi donatılmış; onlar, daha iyi avadanlık, araç, aksesuar, makina, v.b. sahipler. Oyuncak endüstrisinde, zanaatkârların çoğu, ürünlerini kurutmak için normal sobalarda değişiklik yaparlar; büyük oyuncak yapımcıları özel kurutma fırınlarına ve en büyükleri özel kurutma bölmelerine (binalarına) sahiptirler.» V. Lenin, **ibid**, s. 352.

TABLO : II

SSCB'DE YÜKSEK FIRINLARDA VERİMLİLİK, 1934

Fırınların Ortalama Hacmi (m^3)	Fırın Başına İşçi Sayısı	Yılda Pig Demir İzabesi (ton) Fırın Başına	İşçi Sayısı
— 100	96	7.500	77
100 — 200	175	31.000	177
200 — 500	363	63.300	174
500 — 900	354	143.200	404
900 —	280	236.000	844
1933 Ortalaması	265	71.800	270
1934 Ortalaması	270	99.000	363

Bu dönemde, kullanılan makinaların büyüdüğü görülüyor. Kullanılan makinaların büyümesi, bir yandan, daha büyük makinalar yapılması ile sağlanır. Nitekim, takım-tezgâh yapımı kesiminde böyle bir büyüme gözleniyor. Kesimin ürettiği makinaların ortalama gücü, 1930 yılında 2.5 H.P. iken, 1935 yılında 9 H.P. oldu.(4) Benzer gelişme, takım-tezgâh ithalâtında da var: «İthal edilen takım tezgâhın ortalama değeri, 1928 yılında yaklaşık olarak 12.000 rubledir; fakat 1934 yılında, 1929 dünya ekonomi bunalımı nedeniyle dünya fiyatlarında bir miktar düşüş olmasına rağmen, 14.200 rubleye çıkmıştır. 1937'de ise, ithal edilen takım-tezgâh ortalama fiyatı 27.000 ruble olmuştur. Bunun anlamı, eskiden ekonominin ihtiyacını karşılamak için hemen hemen her tip takım-tezgâh ithal etme durumundayken, ikinci beş yıllık planla, her cins değil, en yüksek kalifikasyona sahip, teknik bakımdan en yeni tezgâhları ithale başladık.»(5) Takım-tezgâhların büyümesi ek ölçeğin büyümesini doğuruyor.

Bir yandan uzmanlaşmanın verimliliği artırması; diğer yandan, ölçek büyümesi ile birlikte verimlilik artışının sağlanması ve endüstrileşme sürecinde ölçeğin giderek büyümesi rastlantı olmaktan uzak. Uzmanlaşma ve ölçek arasında sıkı bir bağ var. İlke olarak söylenebilecek olan şu: Büyük ölçek,

uzmanlaşmış ekipmanların kullanılmasına olanak hazırlar. Uzmanlaşma, ekipmanın üretim kapasitesini artırır. Bu yüzden, uzman ekipmanın kullanılması ancak büyük ve uzmanlaşmış işletmeler içinde mümkün olur. Yalnız ilişki tek taraflı değil: «İşletmelerin toplulaşması (konsantrasyon) ve uzmanlaşması güçlü ve ileri teknolojinin uygulanmasını mümkün kılar. Buna karşın endüstriyel üretim hacminin büyümesi, yeni teknolojik ilerlemelerde, toplulaşmanın, uzmanlaşmanın işbirliği ve birleştirmenin (kombinasyon) dayanaklarıdır.» (6)

Burada bir uzunca parantez gerekti. Her parantez ya temel eğilimi düzelten bir başka fakat daha az belirgin bir eğilim, ya da bir yöntem demekti. Yöntem ise bilimsel çalışmanın önemli bir parçası oluyor. Bilim ise, bir yanıyla, fetişleri ortadan kaldırmak değilse başka nedir? Bilim, görüntüyü delip özü ortaya çıkarabilmektir. Fetişizm ise görüntüye tutulmaktır. Olgulara tutulma anlamında ampirisizm de bir tür fetişizm oluyor.

Böylece parantez açılıyor. Daha önce ölçek ile verimlilik artışı arasında bir doğrudan ilişki kurulduğu. Ölçek artınca verimlilik de artıyor. Ancak Batı iktisadında bunun tersini göstermeye çalışan 'ampirik' çalışmalara rastlanıyor.* Şu nedenle: Sosyalizm hep verimliliğin artırılmasından söz etti. Bunu, Marx'ın Kapital'inden sonra bir temel ilke yaptı. Tarihte ilk sosyalist ülke hep büyük işletmeden yana oldu. En büyük işletmeleri kurmaya çahştı. Öyleyse burjuva iktisatı bunu çürütmeyi üzerine görev bilecek. Bunun için 'ampirik' çalışmalar yapacak.

(*) Mamafih burjuva iktisatçıları, işletme ölçeğinin sınırı, optimal büyüklüğü aştıktan sonra büyümesinin kârda bir düşüşe yol açacağını ileri sürmekte devam ederler. Buradan, toplulaşma sürecinin bir sonu ve Marx'ın kapitalizmde toplulaşma ile ilgili kestirimlerinin yanlış, olduğu sonucunu çıkarırlar.»

E. L. Granovskiy ve Diğerleri, **Ekonomika Sotsialitiçeskoy Promişlennosti**, Moskova, 1940, s. 251.

Yapamaz mı? Yapar. Gösteremez mi? Gösterir. Gösterirse neyi göstermiş olur? Gösterirse teorisiz pratik olamayacağını, ampirisizmin teorisiz pratik olduğunu, dolayısıyla da bilimce ulaşmadığını ve fetişizm aşamasında kaldığını göstermiş olur.

Çok açık olarak şu nedenle: Ölçek büyümesi ile verimlilik arasındaki ilişki bir ilk saptamadır. Ölçek büyümesi, kendi halinde, verimlilik artışına yol açmaz. Her ölçek büyümesi, daha uzman makinaların kullanımına imkân hazırladığı süreçte verimlilik artışına yol açar.* Verimlilik artışını sağlayan daha ileri, daha uzmanlaşmış, ekipmanların kullanılmasıdır. Ölçeğin büyümesi, *bir eğilim olarak*, bunu sağladığı için verimlilik artışıyla birlikte görülür.

Bayağı iktisat, makina veya ekipman gibi, teknoloji gibi, *somutlukları* 'bayağı' bulur. Bu yüzden görüntülerle uğraşmayı tercih eder. Daha doğrusu görüntülerle uğraştığını bile pek bilmez.

Bir eğilim olarak ölçeğin büyümesiyle verimlilik artışı arasında aynı yönde bir ilişki var. Ancak, bu eğilim, yüzlerce ve binlerce somut durumda, büyük ölçeğin daha uzmanlaşmış ekipmanların kullanımı ile birlikte ortaya çıkmasının sonucudur. Ancak mümkündür ki, çok belli bir somut durumda, daha ileri bir uzmanlaşma düzeyine ulaşabilmek için *işletme ölçeğinin* büyümesi değil küçülmesi gerekir. Bu durumda işletme ölçeği küçüldüğü halde verimliliğin arttığı görülecektir. Nitekim, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu döneminde ve çok kısa bir zaman aralığında bu ortaya çıktı. Önce çok büyük işletme bir politika oldu; sonra buna karşı anti-gigantomaniya

---

(*) «Son çözümlemede, yüksek fırınların ölçeğinin büyümesi başlı başına amaç değildir; büyüme, takımın (agregat) verimliliğini arttırma zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkar.» İ. Abramov'un incelemesi, **Tehniçeskaya Rekonstruksiya**, 1934, op. cit. içinde, s. 171.

kampanyası açıldı. Her ikisi de daha ileri teknoloji düzeyine ulaşmak için yapıldı.

Vulgar iktisatın böyle bir gelişmeyi anlamasına imkân yok. Bayağı iktisat, ya büyük işletme politikasının ya da buna karşı politikanın doğru olabileceğini, ikisinin birden doğru olamayacağını ileri sürer.* Aslında bu, vulgar iktisat için, son derece doğal. Çünkü vulgar iktisat hiç bir zaman bütüne bakmaz; hep parçalara takılır. Bu yüzden Marx'ın açıklığa kavuşturduğu, işletme içindeki iş bölümü ile toplumsal iş bölümü arasındaki bağlantıyı görmez. Görmediği için de, 1930 yıllarının başında Sovyetler Birliği'nde gelişmenin sınırlı ve dolayısıyla toplumsal iş bölümünün henüz yeterince gelişmediğini; 1930 yıllarının sonuna doğru toplumsal iş bölümünün gelişmesinde önemli mesafeler alındığını önemli saymaz. Toplumsal iş bölümü gelişince, Sovyetler Birliği'nde, daha ileri bir uzmanlaşmayı görece olarak daha küçük ölçekle gerçekleştirmek mümkün oldu.

Burada parantez kapanıyor. Bu konu bu bölümde, ilerde, ayrıntı ile ele alınıyor.

Yukarda söylenenler bir başka açıklığa da yardım ediyor. İngilizce *'enterprise'* ile *'plant'*, Rusça *'predpriyatie'* ile *'zavod'*, Türkçe *'işletme'* ile *'tesis'* birbirinden çok ayrıdırlar. 'Enterprise', 'predpriyatie' ve 'işletme' ekonomik ve örgütsel büyüklükleri gösteriyorlar. 'Plant', 'zavod' ve 'tesis' ise bir teknolojik içeriğe sahiptir. Ölçek büyüklüğü tartışmaları ve ölçekten doğan tutum, esas itibariyle, ikinci kategori için geçerlidir.

Bu kategori üzerinde yapılan ampirik çalışmaların da başka bir sonuç vermesi mümkün değil. Nitekim Batı dünyasında

(*) Aslında ikisinden birisi doğru demek. Ancak söz konusu somut bir sosyalist ülkeye ait olunca vulgar iktisat her ikisi de yanlış demekte sakınca görmüyor.

plant' veya tesis temelinde yapılan ve mühendislik parametrelerine dayanan kapsamlı bir çalışma ölçekten doğan verimi net bir biçimde ortaya koyuyor. Çalışmanın sonuçları şöyle özetleniyor:

«1 — Tesis (plant) ve ekipman türlerinin çoğunda, endüstriyel ülkelerde gözlenen en büyük tesislere kadar, başlangıç yatırım harcamasının (ve dolayısıyla toplam gider içinde amortisman payının) ölçek tutumu göstermesini, genellikle bekleyebiliriz. Daha sermaye yoğun endüstrilerde, sermaye harcamasındaki (gider) tasarrufları, ölçek tutumun önemli bir kaynağıdır.

2 — İşletme (process) tesislerinde, emek, gözetim ve bakım için işletme harcamaları da anlamlı ölçek tutumu gösterirler.

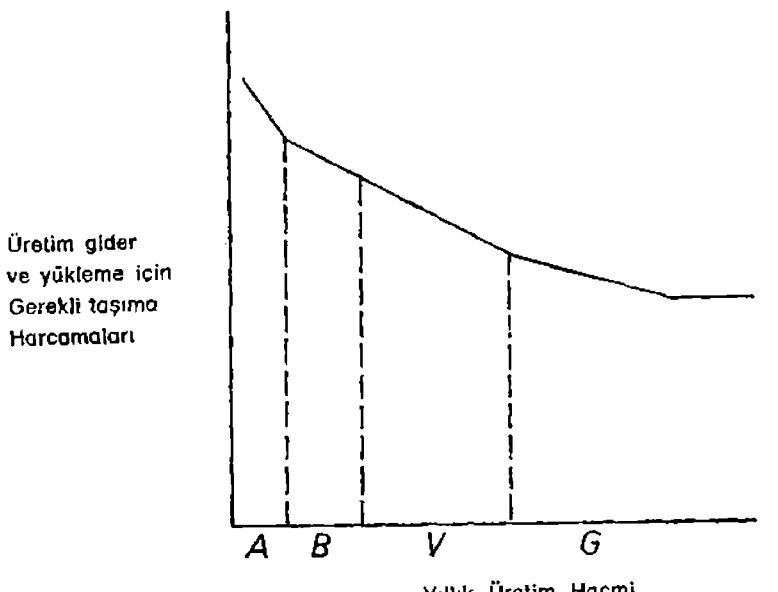
3 — Elektrik, gaz ve su (utility services) kullanımlarında hafif bir ölçek ekonomisi görülür ve ölçek ekonomisi, hammadde kullanımında daima vardır.» (7)

Bu açıklığın, tesis ve ekipmanlara dayanan ve mühendislik parametreleri kullanan araştırmalarla ortaya çıkması sebepsiz değil. Böyle durumlarda, ölçek ve uzmanlaşma düzeyleri arasındaki ilişki doğrudan ve çarpıtılmadan sağlanabilir. Buna karşın, firma veya işletme konumunda sorun araştırıldığında, *üretim ilişkileri* ya da *üretici güçlerin gelişme* düzeyinden gelen zorlamaların sonucunda bu ilişki çarpık bir görünüm alabilir.

Söylenenleri bir şekil yardımı ile daha da açmak mümkün. Şekilde, makina yapımı kesiminde ölçek ile gider arasındaki ilişki görülüyor. Şekil tipik bir ilişkiyi somutlaştırıyor: Ölçek büyüdükçe, gider düşüyor. Yalnız, ilginç olan bir nokta var. Ölçeğin büyümesi ile birlikte, tesis içindeki ekipmanların özellikleri ve üretim örgütü de değişmektedir. Tutumu doğuran, aynı teknolojik özelliği gösteren ekipmanların alabildiğine

büyümesi değil. Tutumu doğuran, teknoloji ve üretim örgütünün değişmesidir. (8)

MAKİNA YAPIMI KESİMİNDE GİDER EĞRİSİ

A bölgesinde tek tek ve küçük seri üretim yapılır. Üretim departmanları, ekipmanların teknolojik özelliklerine göre —torna freze, departmanları gibi— ayrılırlar. B bölgesinde seri üretim yapılır. Departmanlar işlenen parça veya ürüne göre ayrılmıştır. Her departmanda, parçanın gerektirdiği bütün teknik işlemler yapılır. V bölgesinde büyük seri üretim sözkonusudur. Üniversal veya kısmen yarı otomatik tezgâhlardan oluşan akış üretimi (Potoçniy metod, line production) kurulur. G bölgesinde kütle üretimi (massovoe potoçnoe proizvodstvo, mass

production) yapılır. Otomatik ve takım (agregat) tezgâhlar kullanılır.

Demek oluyor ki, ölçeğin kendiliğinden büyümesi değil, yeni ve uzmanlaşmış teknikleri içererek büyümesi verim artışına yol açmaktadır. Bu sağlanmadığı takdirde ölçeğin büyümesinden verimli sonuçlar beklenemez. Yüksek fırınlarla ilgili şu uzun aktarma, hem ölçek büyümesine ve hem de büyümenin sınırlarına ışık tutmaktadır: «Devrime kadar, Çarlık Rusya'sı 700 metreküp yararlı hacimli sadece bir tek fırına sahipti. Şimdi her biri 800 metreküpten büyük yararlı hacimli 12 fırınımız var ve inşaat halinde daha 15 güçlü fırın bulunmaktadır. Yararlı hacmi 1180 metreküp ve Avrupa'da en büyük olan Magnitogorskiy fırınları inşa edildi. Yakın yıllar için, Sovyet fırınlarına standart olarak, 930-1000 metreküp alındı; fakat yeni ve güçlü fırınlarda üretimin kavranması ve izabe işlerinin teknolojik süreçlerinin derinlemesine incelenmesi, günde 1500 ton verimli yeni (agregat) takımların yapılması sorununu gündeme sokmuştur...»

«İkinci beş yıl boyunca fırın yapımı, esasta, mevcut standarda göre devam edecektir. Aynı zamanda, model fırın ünitelerinin projelerinin hazırlanmasına ve kurulmasına başlanacaktır. Yalnız, bütünüyle düşünce ürünü ve teknolojik bakımdan sağlam önerilerin yanında, günde 2000 ton'dan fazla verimle çalışan 'aşırı güçlü' taslaklar gibi 'sol' sapmalar (da) görülmektedir. Böyle projelerin gerçekleştirilmesinin, bazı makinaların yapılması, böyle fırında(başta devamlı gaz sağlamak olmak üzere) tesisin diğer bölümleri arasında eşgüdümün kurulması gibi istisnaî güçlükleri var; böyle fırınları taşıma işi de, hanı maddenin zamanında verilmesi ve pig-demirin alınmasında önemli güçlükler çıkarır. Bu aşamada aşırı güçlü fırın projesi zamanlı değildir ve tekrar edelim, temel hedefi gölgelememelidir: Agregatı, çalışması için en iyi koşulları sağlayan optimal ölçeğe kadar büyütmek.»(9) Eklenmelidir ki, optimal büyüklük,

yüksek fırın örneğinden de anlaşılacağı gibi teknolojinin gelişimi ile belirlenmektedir. Teknolojinin gelişimi ise uzmanlaşmanın gelişimidir.*

Sovyet endüstrileşme sürecinde, sorunun böyle alındığı konusunda işaretler var. Tartışma, bunu gösterecek. Şimdilik, Partinin Ekonomi Enstitüsü'nün bir çalışmasından söz etmek yeter: «Bizim makina-yapımı endüstrimiz, sadece ileri teknolojinin üstesinden gelmekle kalmaz, sadece dünyadaki en büyüklerden biri olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda, kendi organizasyonu bakımından kapitalist makina-yapımı endüstrilerinin örgüt ve yapısından çok ileridir. Biz, uzmanlaşma ve işbirliği alanındaki olanaklarımızdan söz ediyoruz. Tek tek ve küçük seri üretim yapan üniversal işletmeler, kapitalist makina-yapımı kesiminin karakteristiğidir. Özel mülkiyet nedeniyle, üretim anarşisi yüzünden, kapitalizm geniş uzmanlaşma ve işbirliğini gerçekleştiremez. Bu ilke, ancak SSCB'de, ekonominin planlı yönetim koşullarının altında gerçekleştirilebilir.»(10)

1932 yılında, Sovyet makina yapımıyla ilgili bu övünme dolu iddiayı kuşku ile karşılamak mümkün. Üstelik Çarlık döneminden bu alanda, önemli hiçbir şeyin devralınmadığı biliniyor.**

(*) 'Pazar Sorunu Üzerine' Lenin'in ilk çalışmalarından birisi. Bir broşür büyüklüğünde. Burada Lenin, Marx'ın çok sadık ve fakat her zaman olduğu gibi yaratıcı öğrencisidir. Bu, Lenin'in çok öğretici iktisat çalışmalarından birisidir. Ne yazık ki, hem iktisatçılar ve hem de kendilerini 'leninist' sayanlar arasında pek az okunuyor.

Ama bir zamanlar çok okundu. Lenin'in böyle bir çalışmasının olduğunun bile farkına, ancak, Sovyetler

Birliği'nde sanayileşme atılımı döneminde, varıldı. O zamanlar bu çok öğretici çalışma çok okundu. Bu çalışmadan öğrenilecekler bitmiyor.

«Pazarın boyutları» diyor Lenin, «ayrılmaz bir biçimde, toplumsal emeğin uzmanlaşma derecesine bağlıdır.» Pazarın genişliği ile iş bölümünün gelişme düzeyi arasında bağ kuran Adam Smith'e göre Lenin'in bu formülasyonunun, bilimsel olarak, ileri bir adım olduğunda kuşku yok.

Burada Lenin, öğretmeni Marx'dan çok uzun bir aktarma yapıyor. Aktarmanın bir bölümünün altını çiziyor; Lenin'in altını çizdiği Kapital'in birinci cildinden alınan bu cümleler şöyle: «Dün, muhtemelen, bir mal üreten bir üreticinin yaptığı çeşitli operasyonlardan birini meydana getiren bir operasyon, bugün bu bağlantıdan ayrılabilir, kendisini işin bağımsız bir kolu olarak kurabilir ve yarı mamul ürününü, bağımsız bir mal olarak, pazara gönderebilir.»

Çok açık: İşletme içinde iş bölümü ile toplumsal iş bölümü arasındaki bağ görülüyor. Kullanılan kategori iş bölümü oluyor.

Lenin burada kalmıyor. Marx'dan yaptığı ve en sonunun altını çizdiği aktarmadan sonra devam ediyor. «Böylece» diyor, «pazarın gelişmesinin sınırları, kapitalist bir toplumda, toplumsal emeğin uzmanlaşmasının sınırları ile belirlenir.» İş bölümü, yerini uzmanlaşmaya bırakıyor. Nasıl bırakmaz? Adam Smith henüz makinayla yakınlık kurmamış. Gerçi Adam Smith, Glasgow Üniversitesi'nde Watt ile aynı zamanda bulunuyor. Zaman zaman Üniversite'nin giriş kapısına yakın bir yerde Watt'a verilen kulübede Watt ile arkadaşlık ediyor ama Smith öyle çaplı ve geleceği hisseden bir bilim adamı değil. Watt, Smith

için yalnızca bir sohbet arkadaşı. Yoksa yeni bir fırtınanın habercisi değil.

Devam ediyor: «Fakat bu uzmanlaşma, doğası gereği, teknik gelişmeler kadar sonsuzdur.» *Lenin'in bu saptaması, sosyalist iktisatın dayanaklarından birisi oluyor.*

«*Her hangi bir ürünün her hangi bir parçasını yapan insan emeğinin verimliliğini artırmak için, örnek olsun, o parçanın üretiminin uzmanlaşması, kütle üretimine elverişli ve dolayısıyla makina ve benzerlerinin kullanılmasına imkân veren (ve kullanma koşullarını yaratan) ayrı bir üretim olması zorunludur.*» *Bu çalışmanın, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş sancıları döneminde neden bu kadar önem kazandığı anlaşılmış, olmalı.*

Kaldığı yerden devam ediyor. «*Bu bir tarafta. Diğer taraftan, kapitalist toplumda teknolojik ilerleme emeğin sosyalizasyonu demektir ve bu sosyalizasyon, zorunlu olarak, üretim sürecinin çeşitli fonksiyonlarında uzmanlaşmayı, bunların üretimdeki her kuruluşta ayrı ayrı tekrarlanan kopuk ve dağınık fonksiyonların yeni ve toplumun tümünün ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan ve bir kuruluşta konsantrasyonunu gerektirir.*»

V. İ. Lenin, Collected Works, *Cilt 1. sayfa 100 ve 101.*

Bu kadar açık olur! 1893 yılında ve Lenin 23 yaşında iken yazılmış olduğu hatırlanmalı veya unutulmamalı.

(**) Kuybişev gibi ekonominin en önde gelen sorumlularından biri, 1930 yılında şöyle demekteydi: «Kapitalizm, yurt için makina yapımı alanında bize miras olarak, hemen hemen *tam bir yokluk bıraktı. Bizim, hemen hemen bâkir bir kesimi kurmamız gerekmektedir. Bunun dışında, son zamanlarda hızla gelişen teknik iler-*

leme, savaş öncesi Rusya'sında sahip olduğu son derece önemsiz makina yapımı kesimini *yokluğa indirgemiştir.»*

«Ülkemizi, teknolojideki son söze göre, ileri kapitalist ülkelerdeki yeni teknolojik başarıları esas alarak yeniden kuruyoruz.»

V. V. Kuybişev: İzbrannie Proizvedeniya, *Moskova, 1958, s. 199.*

Gerçi bu iddianın bir yanını, makina yapımı sektörünün nicel olarak gelişmesiyle ilgili yanını destekleyecek istatistikler bulmak mümkün. Berlin Konjonktür Enstitisü'nün yayınladığı ve Gosplan'ın Birinci Beş Yıllık Plan'ın uygulamasını değerlendirdiği yayınında yer alan bir tablo övünme için yeterli gerekçe sağlıyor. (11) Bu tabloya göre 1928 yılında dünya makina üretiminde yüzde 56.9'luk bir pay ile ABD birinci sırayı alıyor. Bu, normal. Sovyetler Birliği ise Almanya ve İngiltere'den sonra yüzde 4.0'lık bir pay ile dördüncü sırayı işgal ediyor. Bu da normal. Fakat 1931 yılında Amerika Birleşik Devletleri, bu kez yüzde 36,9'luk bir pay ile, yine birinci; Sovyetler Birliği ise yüzde 21,4'lük bir pay ile ikinci sıraya geçiyor.

Almanya ve İngiltere'yi geride bırakıyor. Kuşkusuz, böyle bir karşılaştırma 1931 yılının izlerini taşıyor. 1931 yılı kapitalist dünya için büyük bir bunalım yılı; üretim düşük*. Bu ne-

(*) Özellikle ABD'de makina yapımı bunalımdan, görece olarak, az ve sonra etkilenmiştir. Bunda en önemli neden, Sovyetler Birliği ve Japonya'ya yapılan ihracattır. Başkan Roosvelt, ihracatı durdurmaya ancak 1940 mayısında karar vermiştir: «Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, ihtiyaçlarının önceliği bahanesi ile Rusya ve Japonya'ya takım-tezgâhı ihracatına ambargo

kütle üretimi ile birlikte giden son yıllardaki gelişme, bizim için çok büyük öneme sahiptir. Ve bütünüyle bu nedenle Trotskist-buharinist yıkıcılar çoğunlukla tek tek ve küçük üretim için geliştirilmiş Alman takım-tezgâhı modellerini uygulama (seçme) yolunu tuttular.»(13) Sorumluluğun «Trotskist-Buharinist yıkıcılar» ile ilgili yanı bir yana bırakılacak olursa, otuzların sonlarına doğru endüstrinin ulaşmış olduğu düzeyi anlamak kolaylaşıyor. İthalât rakamları, Tablo IV'de görüldüğü gibi, söylenenler ile tutarlı.(14)

TABLO: IV

SOVYET TAKIM-TEZGAH İTHALATININ İHRAÇ EDEN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIM

	ABD	İngiltere	Almanya	Diğerleri
BBYP Yıllarında (1929-1932)				
Ortalama Yüzde	23.2	8.4	54.6	13.8
İBYP Yıllarında (1933-1937)				
Ortalama Yüzde	25.9	8.4	52.8	12.9

Şimdilik bir sonuç var: İleri teknolojiye, bundan da öte zamanın en modern teknolojisine verilen tüm öneme rağmen, tümüyle en ileri teknoloji ithal edilmemiş oluyor. *Var olan makinalarda içerilmiş olan teknoloji ile en modern teknolojinin uyumsuzluğundan doğan* bir güçlük olmalı. Kuşku yok, ithal yoluyla ileri teknoloji giriyor. Ancak ithal istatistiklerinin de gösterdiği gibi zamanın en ileri teknolojisini sağlayan Amerika Birleşik Devletleri'nden yapılan ithalat tüm ithalatın dörtte biri çevresinde.

Üretime gelince, Sovyet makina yapımı sanayiinin tarihiyle ilgili 'klasik' bir kaynakta şu bilgi var: «BBYP'ın sonuna dek üretilen takım-tezgâh çeşitleri son derece sınırlı ve teknolojik düzeyi, görece olarak, düşük idi. Bu yüzden BBYP süresince Sovyet makina yapımı sanayiinin donatılmış olduğu yeni teknikler, esasda, ithal edilmiştir.»(15) Bu ithalatın da sınırına değinildi.

Bu sonuç üzerinde durmak gerekli. Bu sonucun çözümlemesini yapmak gerekli. Bu yapıldığı zaman sanayileşme sürecinin, çağdaş sanayileşme sürecinin, sanayileşmiş ekonomilerin bulunduğu bir dünyada başlatılan sanayileşme sürecinin temel mekanizmalarından birisi açığa çıkacak. Bu yapılacak.

Ancak bundan önce yapılması gereken var. Bu da şu: Bir yanda, en ileri kapitalist ülkenin en son başarılarını ithal etme politikası; diğer yanda, en ileri kapitalist ülkede bu başarıların bir sınırı olduğu ve dolayısıyla Sovyet endüstrisinin en ileri kapitalist ülkeyi geçeceği iddiası var. Politika ve iddia, ilk bakışta, çelişiyor. İlk bakışın yanıltıcı olduğunun, politika ile iddianın çelişmediğinin gösterilmesinde yarar var. Şimdi kısaca bu yapılacak. Uzmanlaşma, bekleneceği gibi, konu edilerek.

Uzmanlaşma, işletmeler arasındaki işbirliğinden ayrı düşünülemez. Uzmanlaşmadan doğacak yararlarm gerçekleşebilmesi için, ilk önce, son ürüne girecek parçaların uzman tesis veya işletmelerde yapılması lâzım. Sonra, bu parçaların birleştirilmeleri gerekir. Bu, tesis veya işletmeler arasındaki işbirliği aşamasıdır. Bu olmadan, uzmanlaşmadan beklenen yararlar elde edilemez. Eğer işletmeler arasında işbirliği sağlanamazsa, aynı parçanın üretimi ve sağlanması için birçok firma rekabet halinde olursa her parça teknolojik olarak mümkün olandan daha küçük ölçekde üretilmiş olur.

«Öyle ise kapitalizmde rekabet, uzmanlaşma için yenilmez sınırlar yaratır.»([16]) Çünkü kapitalizmin anarşik özelliği ileri bir işbirliğine engeldir. Bu yüzden, kapitalizmde, giderek ortaya çıkacak sınırlar var.

İleri bir işbirliğinin monopolcü bir aşamada sağlanabileceği söylenebilir. Bu doğrudur ve çıplak gözlemlerle de desteklenir. Monopolcü aşamada, son ürüne giren parçaların ne kadar dağınık ve uzak üretim yerlerinden getirildiği bilinir. Yalnız, ileri işbirliğinin sağlanması karşılığında bir fiyat öden-

mektedir. Monopolcü aşamada ortaya çıkan bütünleşme entegrasyon) ve birleşme (merger) hareketleri sonucunda, ya da doğrudan doğruya firmaların büyümesi nedeniyle, uzmanlaşma düzeyi kontrol altına alınmaktadır: «Bir işletme, başlangıçta örneğin bir dökümhaneye sahip olmayı avantajlı bulmayabilir ve döküm işi sınırlı olduğu için, dökümlerini kendisinin yapabileceğinden daha ucuz olarak uzman firmalardan sağlayabilir. Fakat iş hacmi büyüyünce, döküm miktarının bir dökümhane çalıştırmak için yeterli olacağı ve böylece daha önce uzman firmaya ödenen kârın tasarruf edileceği bir zaman gelir. Demek ki, işletme büyüdükçe, işlerinin gerektirdiği bütün aksesuarları yapma yetenekleri artar ve daha geniş bir son ürünler demetine komuta edebilirler... Bu aksesuarları yapabilmede, malî tasarruftan başka, teslim zamanının genellikle önemli olduğu bugünlerde, arz kaynaklarını daha iyi kontrol etmek gibi büyük avantaj vardır.»([17])

Açıklıkla görüleceği gibi firmalar, büyüdüklerinde *mutlak kârlarını* artırmak için ve bazı akçalı (malî) tasarruflar sağlamak amacı ile endüstrinin uzman işletmelerden oluşan kollara ayrılması (branching off) sürecini sınırlama eğilimi gösterirler. Mutlak kârı artırmak, arzdan emin olmak amacıyla, çeşitli parçaların en uzman tesisler yerine kendi işletmeleri içinde ve çok büyük olasılıkla *atıl kapasiteler* yaratarak veya daha küçük ölçekli ve dolayısıyla daha düşük verimli bölümlerde üretilmesini tercib ederler. Bunun altında, kârın, özel-oluşu olgusunun yattığı açık.

Ayrıca, «aşırı uzmanlaşma, üretim süreçlerinde âni değişme veya yeni bir buluş halinde, fabrika veya diğer işletmeyi, yıkımla olmasa bile, ciddi akçalı (malî) zararlarla karşı karşıya bırakabilir. New England tekstil endüstrisinin ilk zamanlarında, makinalardaki hızlı ilerleme mevcut fabrikaları, sık sık ağır akçalı yük altına sokmuş ve böylece bu alana girmek isteyen imalâtçıların işini kolaylaştırmıştır. Bugün Güney'in kal-

kınması, New England tekstil endüstrisini dezavantajlı bir duruma getirmiştir. Güney eyaletlerindeki yeni tesisler, bazı New England tesislerinin kapanmasına bile yol açmıştır. Bu atıl tesis ve makinalar, ekonomik olarak başka kullanımlara çevrilemeyeceğinden, kuşkusuz önemli bir kayıptır... Yüksek derecede uzmanlaşmış bir tesis, daha az uzmanlaşmış olanlara göre, bazı ürünlere talebin yüksek ve fakat diğerlerinin talep edilmediği depresyon dönemlerinde, büyük bir dezavantaja sahiptir. Çeşitli malın üretildiği bir tesiste, devamlı talep bulma olasılığı daha yüksektir.»([18]) Çok basılmış bir Amerikan kaynağından aktarılan bu düşünceleri, bir Sovyet kaynağından alınan tablo V ile desteklemek mümkündür.([19]) Tabloda, temel (uzmanlaşmış) ürünün toplam üretim içindeki yeri görülüyor. Bunalım döneminde, 1931 yılında, alt-kolların hepsinde uzmanlaşmış üretim oranı düşüyor.

TABLO : V

ABD MAKİNA YAPIMI ALT-KOLLARINDA UZMANLAŞMA DÜZEYİNDE DEĞİŞME : 1929-1937 (Yüzde)

	1929	1931	1933	1937
Takım-Tezgâh	79.0	—	70.0	79.2
Lokomotif	73.9	51.4	10.1	75.0
Vagon	68.5	57.0	—	73.6
Otomobil	92.0	88.5	85.0	90.4
Motor, Türbin, Su Türbini	—	68.5	82.6	85.9
Saat	85.1	78.5	59.9	95.0

Burada biraz durmak ve yine bir parantez açmak gerek. Unutulmamalı, parantezlerin çoğunda yöntem ve dolayısıyla da bilim ve ilgili bir yan olacak. Burada da öyle ve şöyle : Vulgar iktisat, kapitalist ekonomide, bunalım dönemi ile bunalımsız dönem arasına bir Çin Duvarı çeker. Birbirinden ayırır. Sanki iki ayrı dünyadır. Sanki bunalımlı dönemlerde görülenler bunalımsız dönemlerde olmaz. Bu, bayağı iktisat için,

bir yöntemdir; bir alışkanlıktır. Bunun böyle olduğundan da hiç kuşku duymamak gerekir. Kuşku duyabilecekler için eklenmelidir: Kapitalist dünyanın üniversitelerinde gelişme ile konjonktür veya kalkınma ile devresel hareketler ayrı ayrı okutulur. Kuşku duyabilecekler için eklenmelidir: Bugün kapitalist dünyada *'Growth'* kitapları vardır ve *'Business Cycles'* kitapları yazılır. Gelişme ve ekonomik dalgalanma, akıl alınaz bir biçimde, birbirinden ayrılır ve ayrı ayrı kitaplara yazılır. Sanki iki ayrı dünyadır. Halbuki ikisi tek bir dünya yaratır. *Kapitalist dünyada bunalımsız gelişme olmaz. Kapitalist dünyada büyüme bunalımın bir aşamasıdır. Kapitalist dünyada bunalım, büyümenin doğal sonucudur.*

Parantez kapanıyor ve devam ediyor. Bunalım dönemlerinde kapitalist işletmelerin uzman üretiminin, temel üretiminin, standart üretiminin, azalma eğilimi gösterdiği saptanıyor. Beşinci tablo bunu gösteriyor ve bu açıdan belli bir zenginliğe sahip. Ancak burada şu soru geliyor: Acaba bu yalnızca bunalım zamanlarında mı? Yoksa standart ve uzman üretimi, mantıkî sınırlarının çok gerisinde tutmak, kapitalist üretim biçimi için bir eğilim mi? Öyle bir eğilim ki, bunalım dönemlerinde derinleşiyor. *Genel olarak bunalım, kapitalist ekonomide var olan eğilimleri derinleştiriyor.* Dolayısıyla ekonomideki dalgalanmalar, denizdeki dalgalanmalar türünden iz bırakmadan kaybolmuyor. Bunalım zamanlarında derinleşerek belirginleşen eğilimlerin bir bölümü kapitalizmin değişmeyen özellikleri arasına giriyor.*

(*) Burada yaptığım çözümlemenin faşizm için de geçerli olduğu düşünülebilir. Doğrudur. Aslında bu çözümlemeyi daha çok faşizm için geliştirdim.

Bu yüzden, 'faşizm kapitalizmin genel ve derinleşen bunalımının rejimidir' demek, doğrudur. Ancak doğrunun tümünü görmeyi önleyen türden bir doğrudur. Çünkü, böyle bir doğrudan genel ve derin bunalımın dışında kapitalizmde faşist eği-

Çok açık olarak. Batı üniversitelerinde artık iktisat öğretiminin çok cazip bir parçası olan bir konu var: Mal Farklılaştırması. İngilizcesiyle 'product differentiation' bugün büyük işletmelerin temel özelliklerinden birisidir. Bunun neden böyle olduğu konusunda tartışmalar sürer. Bu tartışmalar, bu çalışmanın kapsamının dışına taşıyor. Ancak tartışmanın ve mal farklılaşmasının bir eğilim olduğunun saptanması yetiyor.* Kapitalist ekonomilerde oligopol piyasalarında tekelci işletmeler için standart üretim değil mal farklılaştırması bir eğilim oluyor.

Mal farklılaştırmasının pazarı bölme ve bölerek genişletme ile ilgili bir yanı olmalı. Buradan tartışma yeniden pazar sorununa ve Adam Smith'in kitabının üçüncü bölümünün başına geliyor: «İş bölümüne imkân veren değişim gücü olduğu için, iş bölümünün genişliği, her zaman, bu gücün genişliği, başka bir deyişle, pazarın genişliğiyle sınırlıdır.»(20) İş bölümünde sınır uzmanlaşmada da sınır oluyor.

Bu söylenenlerin ışığı altında, Sovyet iktisatçılarının kapitalist ülkelerdeki uzmanlaşma olanaklarının sınırlılığı ile ilgili olarak ileri sürmüş oldukları düşünceler daha kolay anlaşılacak. Yalnız, bu anlama kolaylığı başka bir yanlışa yol açmamalı. Üretim ilişkilerinden gelen sınırlamaların ortadan kalkması, bütün sınırların yok olması demek değil. Üretici güçlerin gelişme düzeyinin koymuş ve belirlemiş olduğu aşamalar

---

limlerin olmayacağı sonucu çıkarılabilir. Bu, yanlıştır. İtalyan ve Alman faşist örnekleri derin bir bunalımın sonucudur. Yalnız bu örnekler bundan sonra kapitalizm için bir özellik olmaya yüz tutmuştur. Kapitalizmin eğilimleri arasına girmiştir.

Burjuvazi, ampirisisttir.

(*) Türkiye'den örnek vermenin çekici yanı var. Türkiye'deki buz dolabı piyasasına Koç Holding ile Profilo Holding egemendir. Piyasayı ikisi paylaşıyor. Piyasayı iki holding paylaşıyor ama piyasadaki buz dolabı markası ne kadar çok! Televizyon da buna benzer.

da olsa gerek. Her aşama, geçilmesi gerekli bir engel. Aşamaların, *tarih içinde sıkıştırılabileceğini* düşünmek mümkün. Hızlı endüstrileşen ülkelerin geçirdikleri deneyim bu. Fakat, aşamaların atlanması; bu, denenmiş ancak benüz başarılı örneklerini vermemiş bir deneyim.

Burada da bir parantez gerekiyor; bu kez konuyu açmak için. Üretim ilişkilerinin sınırlamalarını, üretim ilişkisine son vererek, ortadan kaldırmak mümkün. Bu yapıldığında bütün sınırlamaların kalktığını düşünmemek gerekiyor. Böyle düşünmek yalnızca tembellik oluyor. Çünkü, bu çalışmada sık sık görüldüğü gibi, kapitalizme son vermekle birlikte ekonomik cepbede bütün sorunlar ortadan kalkmıyor. Bütün güçlükler erimiyor. Üstelik, gerek bağlı sermayenin kullanımında ve gerek emeğin teknolojik donatımında, tartışılarak kabul edilen politikaları gerileten nesnel güçlükler ortaya çıkıyor. Bu çalışma, bu kitap, biraz da bu güçlükleri yenmenin çözümlemesidir.

Bunları, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinden doğan güçlükler, kategorisi altında toplamak mümkün. Böylece bir nesnellik kazanıyor. *Sosyalizmin Kuruluşu döneminde bilim ve bilinç işte burada işe giriyor.* Bu güçlükleri gözlemek, süratle saptamak, teşhis etmek, formüle etmek, çözümünü bulmak ve bilinçle çözmek gerekiyor. Yalnız bu kadar değil. Nesnelliği bilmek, nesnelliğe teslim olmak demek olmuyor. Devrim öncesinde menşevikler nesnelliğe teslim oldular. Ancak teslim olmamak, yok saymak anlamına da gelmiyor. Devrim öncesinde narodnikler, nesnelliği yok saydılar. Lenin, bu iki sapağa da girmedi. Nesnelliğe ve sınırlarına sanatla yaklaştı.

Üretici güçlerin gelişmşe düzeyinin getireceği sınırların olduğu kabul edilince, otuzların başlarında uzmanlaşma derecesi açısından bir Sovyet - Amerikan karşılaştırmasının ancak Sovyetlerin Amerika'yı geçip geçmediği değil, *geçip geçemeyeceği* çerçevesinde anlamlı olacağı ortaya çıkar. Böyle bir

karşılaştırmanın gerekli dayanaklarını ise, otuzların başlarında yapılmış Sovyet uzmanlaşma tartışmasında bulmak mümkün.

Sorokin, tartışmanın taraflarından birisi ve uzmanlaşmanın genel gelişiminin açıklayıcı bir özetini yapar. Çeşitli uzmanlaşma biçim ve aşamaları arasında ayırımı bulup bunların her birini toplumdaki üretici güçlerin gelişme düzeyine bağlar. Bunun vargısı şu: Üretici güçlerin gelişmelerinin belirli aşamalarında, bir uzmanlaşma biçimi ortaya çıkar ve ilerletici bir rol oynar; fakat, daha ileri aşamada söz konusu uzmanlaşma biçimi tutucu olur. Dolayısıyla ona bağlı kalmak gerici bir davranış gösterir. Örneğin, Ford'unki kadar büyük bir üretim hacminde, bütün üretici ve yardımcı atelyelerin çok büyük bir bölüğüne sahip ve dolayısıyla, hemen hemen son ürün için gerekli bütün parçaları üreten tesis olarak tanımladığı bir üniversal tesis, «Amerikan üretici güçlerinin belirli aşamasında» avantajlı olmaktan çıkar.

Üniversal tesiste, uzmanlaşma, tesis içinde, tesisin atelyeleri arasında oluşur. «Fakat bu biçim uzmanlaşma, *üniversal* tesise özgü uzmanlaşma, *modern* teknolojinin başarılarıyla açık bir çelişkiye düşer. Gerçekten de herşeyi yapan üretim yapılarıyla benzer işletmeler, teknik bakımdan az veya çok ölçüde birbirlerini tekrarlarlar. Bu yüzden onların üretim ölçekleri, kaçınılmaz biçimde, ufalır.»(21) Başka bir deyişle, ürüne göre uzmanlaşma aşamasını gösteren üniversal tesisler, birçok parçanın daha büyük atelye veya ayrı tesislerde üretilmesini gerektiren modern teknolojiden doğacak tutumların gerçekleşmesini önler. Sonuç olarak da modern teknoloji, örneğin kâr endişesinin ters yönde çalıştığı kapitalist ekonomilerde tam uygulama alanı bulamaz ve bulmaz.

Daha ileri aşamada uzmanlaşma, tesisler ve bölümler arasında uzmanlaşmadır. Ya yay, dişli gibi ürünlerin benzerliklerine; ya da döküm, dövme gibi teknik süreçlerin benzerlikle-

rine göre uzmanlaşılacak. Birincisi, ürüne giren birimlere; ikincisi, teknik sürecin aşamalarına göre uzmanlaşma demek. Ancak bu yapıldığı takdirde, teknolojik başarıların meyveleri toplanabilir; ancak, kütle üretiminde bunlar yapılabilir. Sosyalist ekonomi bunların gerçekleştirilebileceği tek yerdir. Ve ekliyor Sorokin; Sovyet ekonomisi için bunların yapılması sadece istenmez, aynı zamanda bir zorunluluktur: «Modern teknolojinin ulaşmış olduğu temele uygun uzmanlaşma, sadece işin sosyalist biçimde örgütlendiği bir ekonomide mümkündür. Bu, kapitalist ekonomide gerçekleşenden yüksek emek verimliliğini, *ancak Sovyet endüstrisini geniş ve kollara ayrılmış bir uzmanlaşma ve işbirliği ilkesine göre kurarsak elde edebileceğimiz,* anlamına gelir. *Bu demektir ki, uzmanlaşma ve işbirliğinin yardımı ile, en ileri kapitalist ülkeye en kısa zamanda yetişecek ve onu geçecek en etkili ve yüksek hızları yaratmayı becerebiliriz.*»(22)

Bu görüşlerin, eleştiri ile karşılanmış olması bir sürpriz olarak değerlendirilmemeli. Eleştiri, tartışmacının uzmanlaşmayı «mantıksal uca» götürmüş olduğu noktasında yoğunlaşır ve iki yönden gelir. Birincisi, «yoldaş Sorokin uzmanlaşma sorununu sadece yeni tesislerin yapımıyla ilgili bir sorun olarak ortaya koymakla, problemi o kadar basitleştirir ki, sadece bizim küçük ve kustar endüstrimizdeki işbirliği ve uzmanlaşma ihtiyacını reddetmiş olmakla kalmaz, *aynı zamanda çalışan devlet işletmelerimiz için bile böyle bir sorunu yok sayar.*»(23) İkinci yön ise, yeni işletmeler kurarken bile böyle bir uzmanlaşma düzeyinin gerektirdiği yatırımın hacmi ile ilgili: «Bu doğrultuda uzmanlaşma olanakları birinci planda son derece sınırlı olmuştur. Üretimi teknolojik süreçlerin benzerliği yönünde düzenlemek, işbirliği yapan işletmelerin çalışmaları arasında tam bir uyuşma, planların tam gerçekleştirilmesi ve mevcut tesisleri ilgilendiren durumlarda da genellikle dövizle olmak üzere ek sermaye yatırımları gerektirir. BBYP döneminde, böyle bir yapım (kalkınma) için gerekli yatırım olanakları-

mız son derece sınırlı idi; ve çalışan tesisler arasındaki uyum sağlama olanaklarımız da daha az sınırlı değildi.» (24)

Bu noktayı vurgulamak gerekir. Bunu, dönemi sonradan incelemiş bir araştırmacının değerlendirmesi ile de yapmak mümkün: «(İlk plan) yıllarında, işbirliği yapılacak bir yığın uzmanlaşmış üretim yeterli ölçüde gelişmemişti. Bilindiği gibi, her hangi bir üretimin (makina, grup, takım, parça üretiminin) uzmanlaşma ve otomasyonunun başarılı olarak gerçekleştirilmesi için, söz konusu ürünün kullanım alanının, pazarının, geniş olması zorunludur; ve bu koşullar o zaman mevcut değildi. Bu, uzmanlaşma ve işbirliğinin gelişmesini frenledi ve tesisleri kendi kendine hizmete zorladı. Tamamlayıcı (zagotovitel'niy) atelyelerden yoksun olarak kurulmuş birçok tesis, tedricen onları yarattı; ve derhal, el emeği ve geri teknolojinin hakim olduğu, bir yığın cüce yardımcı ve aksesuar üretimi ile aşırı biçimde büyüdü.»(25) İlk planda kurulan yeni fabrikalar, gerekli bütün iş ve parçaları kendileri yapmak durumunda idiler. Çünkü, onlara gerekli parçaları verecek tesisler yoktu. İki nedenle. Bir kez, eğer gerekli bir parçayı hazırlayacak tesis, uzman bir tesis olacak olursa, bu tesisin üreteceği parça hacminin talep eden işletmenin ve hatta o aşamada ekonominin toplam talebinden çok daha fazla olması mümkün. Bu yüzden, bazı parçaların uzmanlaşmamış bir yolla üretilmesi kaçınılmaz. İkinci olarak, gerekli olan bir veya birkaç parça değil. Bütün bunların uzman tesislerde üretilmesini düşünmek, endüstrileşme hızını ulaşılmaz sınırlara uzatmak anlamına gelir.

Demek ki, uzmanlaşma, daha önceden gelişmiş en ileri teknolojiyi bütünüyle uygulamak isteyen ülkeler için endüstrileşme hızını taşınamaz sınırlara doğru götürmek görevini getirmektedir. Aslında burada, 'isteyen' sözcüğünü kullanmamak gerek. Çünkü, ne kadar uzmanlaşmış üretim biçimleri seçilirse, *birim üretim* o kadar verimli oluyor. Bu bakımdan, söz konusu olan, istekten çok, baskı veya zorunluluk. Bunun için

olsa gerek, makina yapımı ile ilgili BBYP hedefleri üç yılda gerçekleştirilmiş ve BBYP'nin dördüncü yılında makina yapımı üretimi dört kez artmış oluyor. İlk plan, planda öngörülmemiş birçok makina yapan tesislerle tamamlanıyor.

Yalnız, makina yapımını bu kadar hızlı geliştirmek bile teknolojinin ulaşmış olduğu düzeyin gerektirdiği uzmanlaşmayı gerçekleştirme anlamına gelmiyor. Bu durumda, üretici güç temelinin örmüş olduğu duvar birdenbire aşılamayacağına göre, uzmanlaşmayı da buna göre ayarlamak zorunlu oluyor. Yapılacak olan ve gerçekte de yapılan, bu.

Traktör tesisleri örnek olarak kullanılabilir: «İlk traktör tesisi olan Stalin tesisi, diğerleri herhangi bir şey hazırlayacak durumda olmadığı için, başka tesislerle işbirliği sistemine dayandırılamadı. Bu yüzden, parça üretimine göre işbirliği ilkesine uygun olarak kurulamadı. Fakat, sonradan, Harkov traktör tesisi, çeşitli parçaları, sağlayacak yaklaşık 20 işletme ile devamlı bağlar hesaba katılarak kuruldu.»* Fakat mevcut üretici güçten hareketle uzmanlaşma düzeyi ileriye götürülürken, gözetilen sadece yeni tesisler değil. Çalışan irili ufaklı bütün işletmeler ber an yeni uzmanlaşma düzeyine uyduruluyor.

(*) S. Ya. Rozenfel'd ve K. İ. Klimenko, **İstoriya... 1961**, op. cilt, s. 314-315.

«İşbirliği yapılan kesimlerden alınan parçaların, oto-traktör endüstrisinin önemli tesislerinin ürünlerine oranı (değer cinsinden), oto yapımında % 52, traktör yapımında % 20'dir... Birçok işler için oto-traktör endüstrisi, işbirliği yapan işletmeler arasında kendi yüksek teknoloji düzeyine uyan hazır ve teknik bakımından mükemmel bir üretici temel bulur... Fakat bunlarla birlikte, oto-traktör endüstrisinin ileri dev işletmeleri, önemli sayıda işlerde, oto-traktör endüstrisinin yüksek standartlarına pek az uyan küçük, dağınık, yarı-kustar tipinde tesiscik ve atelyelerin işbirliğine dayanmak zorunda idi.»

V. Krasovskiy, **Tehnlceskaya Rekonstruksiya... 1934**, op. cit., içinde, s. 140.

Bu uydurulusa dikkat etmek gerek. Bunun bütünüyle kişisel kaprislerden doğduğunu düşünen ve ileri sürenler var. Ve teknolojinin gelişimini, onun katılığı ve içilişki düzeyini kavramadan da başka türlü düşünmek olanaksız. Yeni tesisler eklendikçe, eskiler yeni üretim programı ile yükümlenir: «Makina yapımının eski kollarına gelince, geçmişteki üretim planlarından büyük ölçüde uzaklaştılar. Bununla birlikte, makina yapımının eski kollarındaki tesislerde, üretimin uzmanlaşmasında zorunlu olan istikrar mevcut değildi. Üretim (programına) giren yeni makinalar ve onların imali için tesislerin ayarlanması ile birlikte, tesisler arasındaki üretim bağları, sistematik olarak, değişiyordu.»(26)

Böyle bir kullanmanın, başka deyişle, mevcut tesisleri yeni üretim programına göre ayarlamanın da fiyatı var. Bunlardan biri az kullanım olarak ortaya çıkıyor: «Makina yapımında, uzmanlaşma ve işbirliği süreci, genellikle düzensiz bir özelliğe sahip olmuştur. Yeni kompleks makina ve takım üretiminin başlatılabilmesi için, sık sık yeni fabrikaları, ekipman, kadro ve deneyimlerine uymayan ürünler için çalıştırmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zamanla, bazı makina yapımı işletmeleri veya bazı atelye veya enerji takımlarının (dökümhane metal işleme tezgâhları, presler, otomat v.b. gibi) önemli miktarı bulan üretim kapasitesi —ki bunlar sadece kendi işletmelerine değil, başka işletmeye de uygun parça verebilecek durumdadır— az kullanılır olmuştur.»(27)

Fakat bütün fiyat bu değil. Kaldı ki, dördüncü bölümde tartışıldığı gibi, burada ödenen fiyat devamlı olmaktan da uzak. Asıl sorun, *eski teknolojik temele* dayanarak yeni bir teknolojik atılım yapmaktan çıkıyor. *Eski teknolojik yapı, yeni ekleri de geriye çekiyor. Çünkü, yeni eklemelerin ya mevcudu inkâr etmesi; ya da ona uyum göstermesi gerekiyor.*

Bunun açık göstergesi, ilk planda üretilen takım tezgâhların özellikleri. Birinci planda, teknolojik bakımdan ölü ma-

kinaların üretilmiş olduğu sık sık söylenmiştir: «Makina yapım kesiminde, makinaların seçiminde yapılan hatalar yıkıcı hatalardır; makinaların yapımı, kendi teknolojisini, bu makinaların kullanıldığı kollarda emek verimlilik düzeyini belirler; makina yapımcılarımızın tutuculuk ve ataleti, onların terk edilmiş, teknolojik bakımdan ölü makinaları üretmeye dikkatsizce devam edişleri, bu teknolojik bakımdan ölü makinaları kullanan kollarda verimlilik artışını durdurarak bütün ekonomiye yük olmaktadır.»([28]) Eğer bu, örneğin, 1930'da görülen ve bir daha ortaya çıkmayan bir olgu olsa idi önemli sayılmayabilirdi. Ayrıca benzer tutum ithalatta da görülmeseydi: «Teknolojik yeniden kuruluş cephesinde sınıf mücadelesi, açık işaretlerinden birini, dışardan teknik bakımdan mükemmel olmayan ve eskimiş ekipmanları sipariş ve ithal etme yıkıcılığında bulur. Teknolojik yeniden kurnluştaki yıkıcılığın bir türü de, bazı yabancı firmaların yıkıcılarla anlaşarak, teknikçe ileri firmaların üretimden çıkarmaya karar verdikleri eski tip ekipmanları, 'teknik yardım' adıyla bize göndermeye çalışmalarıdır.»([29])

Üretici güçlerin gelişme düzeyi, birinci plan süresinde uzmanlaşma düzeyini belirleyen en önemli etken oldu. Görünür gelişme, alt-kolların ortaya çıkmasındadır. Özellikle makina-yapımı kesimi, yeni alt-kollara ayrılmıştır. Eski tesisler tevsi ve değiştirme yoluyla ve yeni tesislerin eklenmesi ile, madencilik ve metalurji ekipmanları, takım-tezgâhı, traktör, kimyasal makina-yapımı, enstruman yapımı ve diğer bazı kollar için ekipman yapan alt-kesimler ortaya çıkmıştır.

Aslında uzmanlaşma çabalarının ilk plan ile birlikte başladığını düşünmek yanıltıcı olur. Endüstrileşme atılımının başlaması, aynı zamanda uzmanlaşmanın bir politika olarak benimsenmesinin de bir başlangıcıdır. Örneğin, 1927/28 yılında 'Dinamo' tesisi, tramvay ve trenleri aydınlatmak için jeneratör, demiryolu için motor yapımında yoğunlaşır. 'Elektrik' te-

sisi, enerji ekipmanları ve kaynak makinalarında yoğunlaşır ve diğer türleri bırakır. Ayrıca, bazı tröstler teknolojik süreçlere göre uzmanlaşma denemelerine bile girişirler. Moskova makina tröstünde (Mosmaş Trest), Vladmir İliç tesisi sadece döküm işi ile uğraşır. Leningrad makina tröstünde de (Lenmaş Trest) benzer uzmanlaşma başlar.(30)

İlk çabalar kendini, bir standardizasyon kampanyası olarak gösterir. Her fabrika veya tesis, uzmanlaşacaksa üretimi standartlaştırmak zorundadır. Çünkü, ne kadar standart üretime geçerse, birim üretim hacmi büyüyecek ve dolayısıyla uzmanlaşma ve ölçekten doğacak tutum gerçekleştirilebilecek. Kuşkusuz, bunun olması için sadece standartlaşma yetmez. Standartların azaltılması da gerekir. Ayrıca, teknolojinin belirli aşamasında, bir son-ürün sayısız parçalardan oluştuğu bir zamanda, standartlaşma olmadan uzmanlaşmanın gerçekleşemeyeceği açık. Bu yüzden, standartlaşmaya verilen ağırlık uzmanlaşmaya veriliyor demektir.

Altıncı tablo bu açıdan son derece ilginç.(31) Bir fabrikanın dönüşüm öyküsünü çiziyor. Krasnıy Proletariy, Kızıl Proleter, fabrikası, bu çok büyük kuruluş, on yıllık bir zaman aralığı içinde makina yapımında bir genel fabrika niteliğini geride bırakıyor ve bir takım-tezgâh fabrikasına dönüşüyor. *Kızıl Proleter, Krasnıy Proletariy, uzmanlaşıyor.*

Sadece, fabrikaların belirli grup mamullerde uzmanlaşması değil, söz konusu olan. Fabrikalar, belirli grupta uzmanlaşıp belirli alt-kesimleri oluştururken, kendi üretim yapıları içinde, de model ve boy (ölçek) çeşitlerini azaltıyorlar. Tablo VII, bu açıdan ilginçtir. Pay, model sayısını; Payda, toplam boy sayısını gösteriyor.(32)

Benzer gelişme başka kesimlerde de görülür. Bunun da uzun geçmişi var. 1927/28 yılında Dzerjenskiy tesisinde 56 boy badde demir üretilir. 1918'deki sayı 1312'dir. Maksevskiy

TABLO VI

KRASNIY PROLETARİY FABRİKASINDA ÜRETİMİN YAPISI (Yüzde)

Mamul Gruplar	1925/26	1926/27	1927/28	1932	1933	1934	1935	1936
Tokım-Tezgâh	37.0	45.0	65.6	63.0	100.0	98.0	98.0	100.0
Motor	12.0	11.3	20.7					
Çeşitli Mamul	22.0	12.5	12.5					
Dökme ve Dâvme	29.0	31.2	1.2					
Toplam	100.0	100.0	1000.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

TABLO : VII

TAKIM TEZGAH TESİSLERİNDE STANDARDİZASYON

Tesisin Adı	1929/30	1929/30	1931	1932
Kraeniy Proletariy	8/16	5/14	2/ 5	2/ 8
Samotoçka	2/ 3	2/ 4	2/ 6	3/ 3
Komsomolets	2/ 2	2/ 2	2/ 3	4/ 4
Sverdlov	4/ 5	7/ 8	2/ 4	4/ 5
TsK Maşinostroeniya	3/ 4	2/ 3	2/ 2	2/ 2
Lenin	4/10	4/13	4/14	4/11

tesisinde, aynı yılda 93 çeşit hadde demir üretilmektedir. 1913' deki sayı, 1592'dir. 1931 yılına dek, hadde demir çeşitli 4742' den 713'e inmiştir. Bu bilgiyi veren kaynak, bu yüzden verimliliğin % 16 arttığını ileri sürmektedir.(33)

İlk planda başlayan bu standardizasyon, çeşitli tesislerin ürettikleri mamuller çevresinde oluşmuştur. Tesislerin ürettikleri temel mamul sayısı azaltılmağa, tesisler homojen üretim yapısına kavuşturulmağa çalışılmıştır. Böylesi bir standardizasyon, ürün çeşitlerine göre uzmanlaşmanın gereklerini yerine getirir. İlk planda, esas olarak, yapılan budur.

Fakat, zamanla, böyle bir durumun gelişen ekonominin ihtiyaçlarına cevap vereceği kuşkulu. Çünkü, gelişme *çeşitlenme* demek. Yeni yeni kesimler, ürünler ortaya çıkarken, aynı üretici makina çeşitine sahip olunamaz: «SSCB'de, esas ekonomik hedefin gerçekleştirilmesi, makina yapımı endüstrisinin güçlü bir biçimde geliştirilmesini, ekonominin bütün kesimlerinin ve savunmanın artan isteklerini karşılayabilecek ileri makina yapımının yaratılmasını gerektirir. Bu bakımdan, üçüncü beş yıllıkda makina yapımı ciddi talepler karşısındadır: Makina yapımı yeni tip makinalarda ustalaşmalı ve üretilecek ekipman çeşidini (assortiment) genişletmelidir.»(34)

Otuzların sonları, çeşitliliğin artışına şahit oluyor. Özellikle makina yapımında yeni makinaların yapılmasına ağırlık

veriliyor. İlginç olan, bu yeni gelişmenin, uzmanlaşmanın daha ileri aşamalara götürülmesi anlamına gelmesi. Çünkü, makina yapımında kütle üretimi, kendisini zorlamağa başlamıştır. Fakat, «otomobil, uçak, takım-tezgâhı, içten yanmalı motor, elektrik motorları ve benzerlerinin kütle üretimi, onları yapmak üzere birçok fabrikanın işbirliği sağlanmadıkça mümkün olamaz; yedek parça üretimi örgütlenmedikçe, onların normal işlemesi sağlanamaz. İşte bu durum, sözü edilen makinalarla ilgili tek ve genel devlet standartlarının konuşulmasını zorunlu kılar.»([35])

Böyle makinalarda kullanılacak parçaların standardizasyonu, daha ileri bir uzmanlaşma aşamasının gerçekleştirilmesinin ilk şartıdır. Bu, makinanın parçalarına göre uzmanlaşmaktır. «Makinanın parçalarına göre uzmanlaşma, en önemli ve en etken uzmanlaşma türlerinden birisidir. Çeşitli yapıda makinaların varolmasının temelini yaratır... Daha gelişmiş teknoloji, uzman ekipmanların kullanılması, mekanizasyon ve otomasyonun geniş olarak uygulanması, parçaların kütle (uzmanlaşmış) üretim yolu ile yapılmasını, onların uzmanlaşmış tesislerde üretilmesine göre, birçok kez daha verimli kılar.»([36])

Anti-Gigantomaniya

Standardizasyondaki bu dönüş, tek olgu. Hatta, gigantomaniya eğiliminin, anti-gigantomaniya kampanyasına dönüşü yanında pek sessiz bile kalır. Ve gerçekten de aynı zamanlar, anti-gigantomaniya kampanyasının kıvama geldiği zamanlardır. Molotov, 1939 yılında şöyle diyor: «Plan, birçok işletme yöneticisi için gerçek bir hastalık olan yapım işlerinde gigantomaniyanın kökten reddedilmesini istemektedir; elektrik santrallarından başlamak üzere ekonominin bütün kollarında orta ve küçük işletme yapımına geçişi öngörmektedir. Bu, yapım süresini kısaltmak, yeni kapasitelerin üretime girişlerini hızlandırmak ve de yeni işletmeleri başkaca ekonomik bölgelere

yaymak için zorunludur. Bu konuda, küçük ve orta enerji santralleri yapımı örnek olmalıdır.»(37)

Gigantomaniya eleştirileri daha önce de görülürse de, otuzların son yıllarında eleştiriler yoğunlaşıyor ve anti-gigantomaniya, bir politika oluyor. 1939'da toplanan Parti'nin Onsekizinci Kongresi, gigantomaniya eleştirileri ile dolu. 1930'ların başında büyük işletmeler övülür ve büyük işletmelerle övünülürken, otuzların sonlarında ekonomideki bütün aksaklıkların altında büyük işletmeciliğin olduğu söyleniyor. Daha ileri gidip büyük işletmeciliğin Sovyet endüstri düzenine bütünüyle yabancı olduğu bile ileri sürülüyor. Otuzların başlarında 'dar uzmanlaşma' anlayışı eleştirilere uğramış olan bir araştırıcı şimdi şunları söylüyor: «Yıkıcılar tarafından yerleştirilmiş olan gigantomaniya, sosyalist işletme türünün bilimsel anlamı ile sert bir çelişki halindedir ve ekonomiye büyük zarar vermiştir.»(38)

Sovyet düzeninin kuruluş aşamalarında, daha önceleri savunulmuş politikaların böylesine eleştirilere konu olmaları pek ender değil. Bunların çoğunu, daha önceki gelişmelerin reddi veya bir yenilginin kabulü biçiminde anlamamak gerek. Daha çok niceliksel birikimlerin, zaman içinde, niteliksel dönüşüm kazanışının işareti olarak düşünmek gerek. Böyle durumlarda, böylesi 'aşırılıklar' düzenin kullanılabileceği araçlar arasında yer alır. Yarar motifinin köklü olmadığı ve kütlelerin katılmalarının gerekli ve zorunlu olduğu bir düzende slogan kullanmak kaçınılmaz olur. Eğer dönüşün hızlı ve etkili olması gerekli ise, slogan da aşırı görünüm kazanacak. Kaçınılmaz bir biçimde.

Yalnız, gerçekten bir dönüşten söz edilebilir mi ve dönüş varsa hangi politikadan dönülmektedir? Bu soru, kendiliğinden ortaya çıkmıyor ve yersiz değil. Çünkü, gigantomaniya mahkûm edilirken uzmanlaşmanın artacağı ileri sürülmektedir. «Ekonominin bütün kesimlerine ileri teknolojiyi sokma

mücadelesi ve SSCB'nin savunma görevi, üçüncü beş yıllıkda, üretilmekte olan ekipmanların çeşidini çoğaltmayı gerektirmektedir. Makina yapımının birçok kolunda, genellikle küçük sayılarda üretilen makina türleri, önemli ölçüde, artacaktır. Yeni makina tiplerinin üstesinden gelme, üretici temeli genişletmeyi zorunlu kılar. Ancak, orta ve küçük işletmeler kurarak, bu makinaların üretimi tesisler arasında, onların bilinen uzmanlaşma düzeylerine göre dağıtılabilir. Orta ve küçük işletme yapımına, geniş ölçüde, geçiş ile, makina yapımı kesimindeki uzmanlaşmanın daha ileri götürülmesi, ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır.»([39])

Böyle bir iddianın gerekçelerinin bilinmesi gerek. Çünkü, böylece uzmanlaşma olmaktadır. Kesinti noktası belirlenmeli. Belirlendiği takdirde, ne zaman ve hangi durumlarda, salt ölçek büyümesinin ileri teknoloji ve dolayısıyla ileri uzmanlaşmayı içermediği ortaya çıkar.

Gigantomaniya'nın malıkûm edildiği VKP (b)'nin Onsekizinci Kongresinde (1939) konuşan Ağır Makina Yapımı Halk Komiseri'nin açıklaması başlangıç olabilir. Halk Komiseri Nalişev, takım-tezgâh parkından alınan verimde Amerika'dan geri kalındığını söylüyor. Yalnız, Sovyet takım-tezgâhları, teknik nitelikleri bakımından, Amerikan modellerinden pek geri kalmazlar. Fakat, tezgâh ve emek verimliliğinde çok büyük etkileri olan enstrüman, aksesuar ve benzerleri açısından, Sovyet takım-tezgâhları daha kötü donatılmış durumda. Amerika'da bunları hazırlayan 300'den fazla küçük tesis var. Amerika'da değer cinsinden, takım-tezgâh üretimi ile aksesuarları ve benzerleri üretimi arasındaki ilişki, bire bir ve batta bire bir buçuğa ulaşır. Amerika'lılar, bu konuda kaynak kullanmaktan kaçınmazlar; çünkü, kaynak, üretimde faizi ile ödenir. Sovyet takım-tezgâh endüstrisinde ise aksesuar yapan tek bir tesis vardır. Esas olarak, Sovyet endüstrisi, bunları, tesislerinin enstrüman atelyelerinde yapar ve bu yüzden de hem bu atelye-

leri uygun olmayan işlerde kullanılmış olur ve hem de gerekli ve eksik olan enstrüman üretimini azaltır. «Bu yüzden bunların üretiminde uzmanlaşmış 250-300-400 işçi çalıştıran birçok küçük tesisin, üçüncü beş yıllık içinde kurulması mutlaka zorunludur.»*

Kısa bir özet, ana çizginin ve sorunun ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Birinci Beş Yıllıkda takım-tezgâh endüstrisinin, makina yapımı endüstrisinden ayrıldığı görülür. İkinci Beş Yıllık da takım-tezgâh için gerekli enstrüman (takım) yapımı takım-tezgâh endüstrisinden ayrılır. Üçüncü Beş Yıllıkda ise sıra aksesuar yapımının ayrı bir endüstri olarak ortaya çıkışına gelmiştir. Bu, toplumsal işbölümünün ilerleme doğrultusudur.

Yalnız, toplumsal işbölümü, bireysel fabrika içi işbölümünden ayrı düşünülemez. Toplumsal ve fabrika içi işbölümü birbirini etkileyerek, birbirini destekleyerek gelişir. Bu gelişme, teknolojinin gelişimidir; kendisini fabrika ölçeğinin büyümesinde (toplulaşma, konsantrasyon) gösterir: «Teknolojinin her gelişme düzeyine, üretimin belirli toplulaşma düzeyi tekabûl eder; toplumsal işbölümünün her aşamasına (da), birim ürünün giderinde azalmaya yol açan (belirli) uzmanlaşma derecesi tekabûl eder.»(40)

(*) **XVIII S'ez Vsesoyuznoy Kommunistiçeskoy Partii (b)** (Stenografiçeskiy otçet), 10-21 Mart 1939, Moskova 1939, s. 387. Aynı Kongrede Elektrik Santralları ve Elektrik Endüstrisi Halk Komiseri Pezvuhin ise şöyle diyor: «Yoldaş Stalin, Gigantomaniya ile savaş önerisini getirdiği zaman, önerinin anlamını gerektiği gibi anlamamıştık. Elektrik santrallarının kapasitesini 25 bin kw ile sınırlamak, yapılmakta olan tesislerin kapasitesini sınırlamak ve orta ve küçük tesisler yapımına geçiş ile doğrudan doğruya ilgilidir. Eskiden, bir tekinin 50-100 bin kw tükettiği tesisler kurulmuştu. 25 bin kw kapasiteli elektrik santralları, yapılmakta olan fabrikaların kapasitelerini yeni baştan gözden geçirmeyi zorunlu kılacaktır.» ibid. s. 347.

Şimdi ortadaki soru şu: Peki, uzmanlaşma ile ölçek arasındaki birlikte artış ilişkisi neden kesintiye uğramaktadır. Neden, ölçek küçülme eğilimi gösterirken uzmanlaşma artabilmektedir. Bunun bir çelişki olduğu söylenemez mi?

Söylenemez. Başta, şu nedenle. Sovyet aksesuar endüstrisi, Sovyet takun (enstrüman) endüstrisi, Sovyet takım-tezgâh endüstrisinden kopmazdan önce, dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu aşamaya göre bu alt-kesimler birbirinden ayrılmışlardır. Sovyet endüstrileşme sürecinin başlarında kurulan tesisler, dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu düzeyin gereklerine göre, daha düşük bir işbölümü içermek durumunda idi. Ve böylesi, bir *iradî* sorun olmaktan çok uzaktır. Çünkü, *üretici güçler temeli* başka türlü bir uzmanlaşmaya imkân vermez. Üretici güçleri, dünya teknolojisinin başarılarına uygun bir uzmanlaşmayı sağlayacak bir düzeye çıkarmak, endüstrileşme hızını *taşınamaz sınırlara* kadar götürmek anlamına gelir. Bu, teknoloji yaratmayıp, *teknoloji uygulayan* ülkelerin sorunudur. Sonradan endüstrileşme sürecine giren ülkelerde, *hızın yüksek olmasını* zorlayan etken burada.

Otuzların sonlarına doğru bir politika olan anti-gigantomaniya, toplumsal ve bireysel işbölümü özdeşliğini düzeltme ve sağlama çabası olarak ortaya çıkıyor. Yeni yeni alt-kollar kurulurken, fabrika içi işbölümü ve uzmanlaşma daha ileri düzeylere götürülmektedir: Çok çeşitli işler yapan atelyeler, uzman işler yapmak üzere yoğun çalışmaya konulurken, çok çeşitli atelyelerde yaptırılmakta olan birçok parça ve mamul için, bu kez yeni tesisler kurulmaktadır. Birikim ve varılan doruk, yeni kurulmakta olan tesislerin, *çoğunlukla*, küçük ve orta büyüklükte olmalarını gerektirmektedir.

Beş mühendis tarafından kuruluşu anlatılan GAZ (Gorkiy Avtomobil'nıy Zavod) tesisi, otuzların başlarında kurulan bir tesisin büyüklüğü ve uzmanlaşma düzeyi konusunda ve söylenenleri bütünüyle destekleyen bilgiler vermektedir. GAZ için,

Ford'un River Rouge tesisi (plant) model alındı. Model, aynı ile kurulmak istendi. Fakat görüldü ki, «GAZ taslağı (design) için Ford tesisinin kopya edilmesi, sadece istenecek bir şey olmamakla kalmıyor, aynı zamanda mümkün değil.»([41]) Güçlük, bir yandan, iki ekonominin gelişme aşamasından; diğer yandan da, GAZ için tasarlanan üretim hacminden ileri geliyor. Örneğin, bütün taşıtlar birlikte alındığında GAZ'ın üretim hacmi, Ford tesisinin üretim hacminden daha küçük. Fakat, Sovyet tesisinin dövme atelyesi, Ford'unkinden büyük olma zorunda. Çünkü, «GAZ'ın dövme atelyesi, Ford'un ve Ford'a (dövme işi) sağlayan 67 işletmenin (dövme atelyelerinin) bir kombinasyonudur.» Çünkü Ford, bütün dövme işlerinin sadece 25'ini kendisi yapmaktadır.

Benzer durum, makina (mekanik) departmanında da görülür. Bu yüzden, «tesisimizin mekanik departmanının donatılmasında, Amerika ve Avrupa deneyimlerinin imkân verdiklerinden en iyilerini seçmek zorunda kaldık.» Sovyet mühendisleri, GAZ'ı kurarken, anlaşılacağı gibi, birçok değişiklik yapmışlar. Fakat bu değişikliklerin «hiç bir zaman mamulün kalitesinin kötüleşmesi anlamına gelmediğini» çünkü teknolojide değişiklik yaptıklarında «bunu, daha az uzman takım-tezgâh pahasına yaptıklarını fakat asla, mamulün kalitesi pahasına yapmadıklarını» söylerler.([42])

Görece olarak geri bir üretici güçler temelinde, büyük işletmenin ileri bir uzmanlaşma düzeyini içermemesi olgusu, Sovyet dönemine özgü değil. Çarlık Rusya'sı makina yapımı tesisleri ayrı bir örnek oluyor. Bu tesisler, «sadece döküm atelyeleri değil, aynı zamanda metalurjik çelik döküm ve haddeleme atelyelerini de içerirlerdi. Görünen birleşim, bir yandan, makina yapımı tesislerinin büyük ölçeği; diğer yandan da, işbirliği yapılacak üretimin yokluğu veya son derece yetersiz gelişimi ile açıklanır. Bu sonuncusu ise, devrim-öncesi Rusya'nın genel endüstriyel geriliğinin ürünüdür. Bu da, büyük ma-

kina tesislerinin yardımcı ve hazırlayıcı üretim ile aşırı bir şekilde büyümelerini zorlar. Böylece yardımcı ve hazırlayıcı süreçlerin teknoloji ve örgüt yapısı, ilke olarak, geri olduğundan canlı ve birikmiş işgücü kaybına yol açar.»([43])

Tablo VIII ve Tablo IX'da, otuzların toplulaşma düzeyi görülür. Sekizinci tablo makina yapımı ile ilgili ([44]). Dokuzuncu tablo bütün endüstri ile ([45])

TABLO: VIII

MAKİNA YAPIMINDA 1000'DEN FAZLA İŞÇİ ÇALIŞTIRAN İŞLETMELER

Ülkeler ve Yıllar	İşletme Sayısı	Bütün İşletmelere Göre Yüzde	Bütün İşçilere Göre Yüzde
SSCB (1935)	290	7.6	69.1
ABD (1929)	271	6.7	50.3
Birleşik Krallık (1930)	195	7.5	48.5
Almanya (1925)	250	5.4	45.3

Tablolara bakarak otuzların ortalarında Sovyet uzmanlaşma düzeyinin, örneğin, Amerikan uzmanlaşma düzeyini önemli ölçüde geçmiş olduğu sanılabilir. Bunun doğru olmadığına, şimdiye dek verilen açıklamalar yeterli.

Yalnız, bu açıklamalar başka bir yanılgıya yol açmamalı. Bir kez, ölçek ile verim ilişkisi ve dolayısıyla uzmanlaşma arasındaki ilişki esas. Ölçeğin, özellikle teknoloji ithal eden ülkelerde, uzmanlaşmanın gerektirdiğinden daha çok büyümesi, işbirliği yapılacak endüstrilerin olmamasından ileri gelir. Bu durumda, belirli bir mamul için kurulmuş bir işletme, teknolojik bakımdan ileri ekonomilerde çeşitli işletmeler arasında dağılmış atelyeleri kendi içinde barındırmak zorunluluğu ile karşılaşır. Fakat böyle bir durumda bile, kurulan işletmenin modern ve uzmanlaşmış atelyelerden oluşabileceğini düşünmek mümkün. Başka bir deyişle, bir mamule giren bütün parçaların veya büyük çoğunluğunun uzman makinalarla yapıldığı bir

TABLO : IX

SSCB VE ABD SANAYİLERİNDE TOPLULAŞMA DÜZEYİ

(İşçi Sayısına Göre İşletmelerin Dağılımı)

		Bütün	0-5	6-50	51-100	101-250	251-500	501-1000	1001-.....
A — SSCB (1935)									
	İşletmeler	100,0	4,7	42,5	22,7	16,8	6,4	3,7	3,2
	İşçiler	100,0	0,1	5,7	7,1	12,1	11,2	13,4	50,4
	Çevirici Güç	100,0	0,6	3,5	3,3	6,9	7,2	9,7	69,8
B — ABD (1929)									
	İşletmeler	100,0	48,9	37,3	5,9	4,8	1,8	0,8	0,5
	İşçiler	100,0	3,2	15,9	10,1	18,0	15,1	13,3	24,4
	Çevirici Güç	100,0	5,0	13,7	8,7	17,2	14,8	14,6	27,0

tesis düşünülebilir. Ama bu tesisin son ürün hacminin —sonradan endüstrileşme sürecine giren ekonomilerde— ekonominin kullanabileceğinden büyük olma olasılığı yüksektir. Örneğin, Gorkiy'de kurulan GAZ'da bütün parçalar zamanına göre uzman makinalarla yapılacak olsaydı, tesisin daha da büyük olması bir yana, üretilecek kamyon ve otomobil hacmi, söz konusu zamanlarda, ekonominin talebini aşmış olacaktı. Bu büyük üretim hacmine kullanıcı bulmak, ekonomi için çözülmesi gerekli sorun olarak ortaya çıkardı.

Eğer gerekli kullanım alanları varsa, demek ki, her atelye ve departmanının oldukça dar bir uzmanlaşmaya kavuşturulduğu bir dev-tesis kurmak mümkün. Togliatti şehrinde, sonradan kurulmuş olan, otomobil tesisi buna örnek. Yıllık 660.000 otomobil kapasiteli bu tesiste bütün metal işleme ve hazırlık atelyelerinde en uzman ekipmanların kullanılmış olduğu, ileri sürülür.(46)

Buna şaşmamak gerek. Çünkü verimliliği artıran, uzman ekipman kullanmaktır ve büyük işletme uzman makina kullanımına imkân verir. Ve büyük makina, uzman makinadır. Ve de makina söz konusu olunca, uzmanlaşma ile ölçek büyümesi arasındaki paralellik devamlı ve süreklidir. İkinci Beş Yıllıkda üretilen makina ve ekipmanların kapasitelerinde önemli sıçramalar olduğu için, saha sonraki zamanlarda *atelye düzeyinde* uzmanlaşma ve ölçeğin artacağı kuşkusuzdur. Onuncu tablo, üretilen makina ve ekipmanların kapasitelerindeki değişmeyi göstermektedir.(47)

Ayrıca metal işleyen alt-kollarda son ürüne giren parça sayısı çok olduğu ve gittikçe arttığı için, uzmanlaşma bakımından ayrı alt-kesimlerden doğması kaçınılmaz oluyor. Üretici güçlerin dar temeli ise, bir zaman aralığında, işletmelerin aşırı büyüyüşüne ve sonra da daha geniş bir üretici güçler temelinde yukarıdan beri açıklanan olguya yol açmaktadır. Fakat, metal işlemenin dışında söz konusu olgunun etkisi ve önemi

TABLO . X

ÜRETİLEN MAKİNA VE EKİPMANLARIN ORTALAMA KAPASİTELERİ: 1932-1937

Makina ve Ekipman Türü	1932	1937	Artış Oranı
Lokomotif			
Kapisite (HP)	1170	2060	76
Çekim Gücü (T)	13.8	16.9	22
Yük Vagonu			
Taşıma Kapasitesi (T)	28.84	53.24	81
Otomobil			
Motor Kapasitesi (HP)	39.0	63.5	63
Motor Devir Sayısı	2200	2880	31
Traktör			
Çekim Gücü (HP)	15.3	32.8	114
Buhar Türbini (100 kvt.)	25.7*	40.0	55
Turbo Jeneratör (1000 kvt.)	8.8*	15.6	75
Motor Gücü	5.3*	11.0**	107

* 1933 yılına ait.

** Yaklaşık olarak.

azdır. Bu yüzden, ölçek ile verimlilik arasındaki ilişki daima açıkça görünür. Strumilin'in, Stal' tröstü raporlarına dayanarak derlediği bilgilerle teknoloji, ölçek ve verimlilik ilişkisi kesintisiz olarak ortaya çıkmaktadır.(48)

Bu yüzden zaman içinde, üretici güçler düzeyinin gelişmişliği ileri aşamalara ulaşınca ve sosyalist ekonomi yeni teknolojiler yaratmaya başlayınca ölçeğin şaşmaz bir biçimde büyüdüğü görülüyor. Bu çalışmanın zaman kapsamını aşan çalışmalar, ister Sovyetler Birliği'nde olsun(49) isterse Batı ülkelerinde olsun, bu eğilimi gösteriyor ve göstermekten geri kalmıyor.* Eğilim belirginleşiyor.

(*) L. Smolinski, The Scale of Soviet İndustrial Establishments, **American Economic Review**, Papers and Proceedings 1962, s. 139. Smolinski, «gigantism 1932 çevresinde zirvesine ulaştı, 1938'de takbih edildi ve 1950'de, değişik bir biçimde, tekrar canlandı» diyor. Yukarıda da söylendiği gibi, resmen takbih edilişi Onsekizinci Parti Kongresi, 1939'dur.

Durum böyle olunca, otuzların sonlarına doğru ortaya çıkan anti-gigantomaniya kampanyasının bu kadar yaygın olabilmesi için başka nedenleri göstermek gerekir. Arayış yine, üretici güçlerin gelişme düzeyine yönelik olmalı. Örneğin, eğer ekonomide gelişme ile birlikte hurda çoğalır ve hurda demirden çelik yapımı söz konusu olursa ve bunu kolaylaştıran açık ocak (open hearth) teknikleri kullanılırsa, daha küçük demir çelik tesisleri daha ekonomik görünür. Şu bakımdan; hurda demir bütün ülkeye yayılmıştır. Hiçbir yerde yığın halinde bulunmayabilir ve dağınık hurdaları toplamanın taşıma gideri yüksek olabilir.

Bunu başka biçimde de ifade etmek mümkün. Uzmanlaşmanın ilk yararları toplanır. Bu, yeni tesisleri *birikim* ve *kaynakların* en çok olduğu yerde kurmaktır. Fakat bu süreç sırasında ekonomi *yüzeysel* olarak da çeşitlenmiş; kullanım alanı artmıştır. Dolayısıyla *ekonomi için toplam* taşıma gideri yükselir. Halbuki, ürün başına birim işgücü harcamaları içine, taşıma için harcamaları da katmak gerek.(50)

Nitekim, Onsekizinci Parti Kongresinde, Voznesenskiy şöyle diyordu: «Üretici gücün akılcı yerel dağılımı, endüstrinin, kullanım bölgesi ve hammadde ve enerji kaynaklarına yaklaştırılmasını önleyen gigantomaniya ile kökten savaşmayı gerektirir.»(51) Onsekizinci Parti Kongresinin kararının, örneğin kömür çıkarımında, yorumu ise şudur: «Üçüncü Beş Yıllık'ta en önemli görev, jeolojik rezervler ile endüstriyel arz arasındaki kopukluğu kaldırmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık'ta esas olarak, küçük ve orta büyüklükteki madenlerin kurulması gerektiğini kararlaştıran VKP (b)'in Onsekizinci Kongre ukaz'ı dolayısıyla, bu görev daha da aktüel duruma gelmektedir.»(52)

Yedinci Bölüm

GİDER VE TEKNİKLER

İlk Dersler

Lenin, Sovyet iktidarının ilk yıllarında, 1919 yılında, şunları yazdı: «Yeni toplumsal düzen için en önemli olan, en temelli olan, son çözümlemede, emek verimliliğidir. Kapitalizm, serflik döneminde görülmemiş bir emek verimliliği yarattı. Kapitalizm, sosyalizm yeni ve çok daha yüksek bir emek verimliliği yarattığı zaman, nihai olarak yenilebilir ve nihai olarak yenilecektir.»* Sovyet iktidarının ilk günlerinde, verimliliğin artırılmasının can alıcı işlevi, çok açık bir biçimde ortaya konuyor. Tersinden söylenirse, Sovyet iktidarının ilk günlerinde,

---

(*) V. İ. Lenin, **Soçinenie**, tom 39, s. 21.

Lenin'in yakın arkadaşı ve Goelro planının yapıcısı Krijijanovskiy, 1920 yılında Goelro planına yazdığı önsözde şunları söylemekteydi: «Ekonomik yıkımdan kurtulmanın tek yolu, emek birimi ile ülkenin maddî kaynaklarının kullanımını minimum yaparak, ulusal emeğin verimliliğini mümkün olan en kısa zamanda yükseltmektir.» Bunu yapmak ise, emeğin yoğunluğunu artırma, mekanizasyon ve rasyonalizasyon programlarını gerçekleştirmekle mümkündür. Krijijanovskiy eklemektedir: «Çözümleme, işi (emeği) yoğunlaştırma, mekanizasyon ve rasyonalizasyonun en güvenilir aracının elektrifikasyon olduğunu göstermektedir. Bu yüzden elektrifikasyon, ekonomik kalkınmamızın temel ilkesi olacaktır.»

G. M. Krijijanovskiy, **İzbrannoe**, Moskova, 1957, s. 81-82.

emek verimliliği, iktidarı sürdürme açısından can alıcı bir yere konuyor.

Emek verimliliği ve emek verimliliğinin sürekli olarak yükseltilmesi, yeni düzenin kurucu dayanakları arasına giriyor. Bu, ilkesel bir açıklık getiriyor. Ancak, bu çalışmada tekrar tekrar gösterilmeye çalışıldığı gibi, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu çözümlemesinin en zengin yanı başka bir yerde yatıyor. Şurada : *İlkelerin hepsi bir de pratik ile karşılaşıyor*. Gelişmiş olarak bulunan veya yeniden geliştirilen ilkelerin hepsi, tarihin sıkıştırarak zenginleştirdiği bu tek ülkenin somutunda, deneniyor. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu çalışmasının en öğretici yanı burada yoğunlaşıyor.

Sovyetler Birliği, sosyalizm için, zengin bir pratik sağlıyor. Emek verimliliğiyle ilgili olarak bu zengin pratik şunu gösteriyor: Emek verimliliğini yükseltmek, sosyalizmi kurmak için, yalnızca gerekli değil aynı zamanda zorunlu bir iştir. Bunun anlamı şudur: Bu sadece yüksek bir ilke, iktisatçının jargonu kullanılacak olursa, yalnızca bir makro tercih değil; mikro düzeyde, fabrika ölçeğinde veya herhangi bir başka yerde her zaman *kendisini zorlayan* bir kuraldır. Pratiğin her biriminde ortaya çıkan, tartışılan, karşı eğilimlerle mücadele eden bir yüksek ilkedir. Daha diyalektik bir deyişle bu yüksek ilke aynı zamanda pratiktir. Bu yüzden bilimseldir. Bu bölümde bu bilimsellik konu edilmektedir.

İç savaş ve emperyalist müdahaleler sona erdikten sonra, yeni iktidarın ilk karşılaştığı önemli sorunun makas (nojnitsı, scissors) bunalımı olduğu bilinir. Makas bunalımı özellikle Sovyetler Birliği dışında çok tartışıldı ve çok abartıldı. Bunalım, 1922 ve 1923 yıllarında etkisini gösterdiği halde, tartışması daha ileriki yıllara da yansıdı. Giderek, «sol ve sağ sapmaların» tartışma platformu oldu. Ekonomik alanda, tartışma tarım ve endüstriye verilecek öncelik sorununa dönüştü. Politik

yelpazede Buharinist ve Trotskist kampların belirlenmesine yol açtı.

Ekonomik alandaki tartışmanın, sağ kanadında N. D. Kondrat'ev yer alıyor. En önde gelen sözcülerden birisi. Aslında bu kanadın, özellikle tarım ve maliye komiserya'larına dağılmış çok sayıda taraftarı var. Örneğin, maliye komiseri Sokolnikov hunlar arasmda. Sol tarafın, ekonomik platformda sözcüsü olarak E. Preobrajenskiy kabul ediliyor. Ve tarafların siyasal liderliği de, sırasıyla, Buharin ve Trotskiy'e veriliyor.

Böyle bir gruplaşmaya bakarak tartışmanın sonucunun çok sonraları alındığını söylemek mümkün. Trotskist kamp bakımından son, belki de, 1927'deki Onbeşinci Parti Kongresi. Bu kongre, Trotskistlerin kesin yenilgi kongresi oldu.* Karşı taraf bakımından ise son, otuzların başıdır. Kondrat'ev ve benzerleri ilgili komisyonlardan uzaklaştırılır. Buharin'in inişi de yine bu yıllarda başlar.

Sovyetler Birliği dışında tartışmanın abartılması, bir yandan etkilerini bu denli uzun tumak; diğer yandan, kampların oluşumunda hu tartışmaya istisnaî bir yer vermek; ve asıl önemlisi, izlenen fiilî politikayı, örneğin hızlı endüstrileşme ve kollektivizasyonu, etkisizleştirilen «sol eğilimlerin» reçetelerinin uygulanması biçiminde yorumlamak ile ilgili. Aslında ileride görüleceği gibi, etkisini uzun sürdüren bu tartışmadan çok yeni düzenin sorunlarını «dengeci», «marjinalci» ekonomi araçları ile çözmeye çalışma eğilimleri oldu. Bu eğilimlerin eldeki tartışmaların sınırını çok aşan özellik ve ögeleri var. Bunun dışında, kamplaşmada makas bunalımı birçok etkenden sadece birisi. Goelro planı ve dolayısıyla küçük-büyük ölçek

(*) Bu yenilgiden sonra Almaata'ya sürülen Trotskiy'in arkadaşlarına yazdığı mektuplardan kendisini Preobrajenskiy'den uzak tutmaya çalıştığı anlaşılıyor. O'nu, fazla teknokrat bulduğunu ima ediyor.

tartışmasına değinilmişti. İleride, başka etkenlerle karşılaşılacak.

Preobrajenskiy makas bunalımı ile ilgili düşüncelerini ilk kez 1924 yılında *Vestnik Kommunistiçeskoy Akademii*'de kâğıda döktü. Bu görüşler, 1926 yılında *Nova Ekonimika*, Yeni İktisat, adı altında kitap olarak yayınlanıyor.* Burada Preobrajenskiy, «İlkel sosyalist birikim yasası» (Law of Primitive Socialist Accumulation) adı altında bir yasa geliştiriyor.** Preobrajenskiy'e göre ilkel sosyalist birikim, «ilkel kapitalist birikime» benzetme yapılarak geliştirilmektedir.*** Ve ikisi-

(*) Bu kitap, 1965 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Kitabın İngilizce yayınlanması dolayısıyla bir tanıtma yazısı yazan, Amerikan «büyüme modelcisi» E. Damar, söz konusu kitabın, Ricardo'nun Principles'ından sonra yazılmış kalkınma ile ilgili en önemli kitap olduğunu söylüyor. Oldukça büyük abartma, fakat herhalde, durup dururken ileri sürülmüş bir düşünce değil.

(**) E. Preobrazhensky, The New Economics, *Oxford University Press, 1965, Aktarmalar, kitabın (Primitive Accumulation, Capitalist and Socialist, s. 79-136) bölümünden. Ayrıca sayfa numarası vermiyorum.*

(***) Benzetme, Marx'ın geliştirdiği kavramdır. Yalnız, Marx, sanki kavram etrafında koparılacak gürültüyü sezmişcesine şunları söyler «İlkel birikim siyasal iktisatta, ilk günahın teolojide oynadığı rolü oynar.»

Karl Marx, Capital, *I. cilt, s. 713.*

Preobrajenskiy, endüstrileşme için gereken bikirimi —hiç olmazsa sonradan endüstrileşen bir ülke için— endüstri öncesi alanlara, önemli ölçüde, *taşırırken Rosa Luxemburg ise, bunun her zaman önemli olduğunu söyliyerek,* ilkel brikimi *kapitalist ve emperyalist aşamalara da uzat-*

maktadır: «Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim diyagramı, böylece, gerçekte ilerleyen bir birikim koşullarına uymaz. Progresif (ilerleyen) birikim, diyagramın gösterdiği gibi toplumsal üretimin iki büyük departmanı (üretim ve tüketim malları departmanları) arasındaki duraksın (statik) içilişki ve karşılıklı bağımlılığa indirgenemez. Birikim, kapitalist ekonominin kesimleri arasındaki iç ilişkiden fazla bir şeydir; o (birikim), herşeyden önce bazen üretimin iki büyük departmanının birbirinden bağımsız olarak kendi kendine birikim sürecini gerçekleştirdikleri, fakat bu zamanlarda bile her adımda hareketlerin çakıştığı ve kesiştiği bir kapital ve kapitalist olmayan çevre ilişkisidir... Marx'ın birikim diyagramı, sadece sermaye egemenliğinin tam kendi sınırlarına ulaştığı anın kuramsal yansımasıdır ve kapitalist birikimin hareket noktasının kuramsal formulasyonunu veren (Marx'ın) basit yeniden üretim diyagramından daha az düşsel (fiction) değildir. Kapitalist birikimin kesin tanımı ve yasaları bu iki düşsel yapıtın (fiction) arasında bir yerdedir.»

Rosa Luxemburg, The Accumulation of Capital. *London, 1963, s. 417-418.*

Maoculuğun, 'metropolleri kırlarda kuşatma, furyası döneminde, Rosa Luxemburg'a sahip çıkma eğilimlerinin Rosa'nın bu görüşünden kaynaklandığını düşünebiliyorum. Ancak bu görüşün Maoculuğa kaynak yapılmasına imkân görmüyorum.

Luxemburg, Marx'ın soyutlama yöntemini vurguluyor; ancak vurgularken soyutlamanın zengin pratiğin soyutlaması olduğunu gözardı ediyor. «Kapitalist birikimin kesin tanımı ve yasaları bu iki düşsel yapıtın (kurgu) arasında bir yerdedir» derken soyut-somut ilişkisinde, eksikli düşündüğünü gösteriyor.

Ancak Luxemburg'un görüşünden Marx'ın, kapitalizmin kendi iç dinamiğiyle yarattığı birikimi abartmış olduğu çıkıyor. Luxemburg'un bu düşüncesinin bir yanının iktisat tarihçileri arasında ve bu zamanlarda yoğunlukla tartışıldığı görülüyor. Sanayi Devrimi sırasında sermaye birikimi yeniden tartışma konusu oluyor. Bu tartışmaya, bu dizinin birinci kitabında girebileceğim. Şimdilik tartışmaları içeren bir kaynak yeterli. F. Crouzet (ed.), Capital Formation in Industrial Revolution, *London, 1972. Ayrıca, kapitalizmde değil ama sosyalizmin kuruluşunda gözlenen ve bu kitapta ortaya çıkarmaya çalıştığım sanayiinin birikim yaratma gücü Marx'ı doğruluyor.*

nin arasında önemlice bir fark var: «... ilkel kapitalist birikim, feodalite temelinde (zamanında) oluşabilirken sosyalist birikim, kapitalizminin temelinde oluşamaz.» Bu yüzden eğer sosyalizmin bir ön-tarihi olacaksa, bu ancak proletarya, iktidarı aldıktan sonra başlıyabilir.

Proletarya, iktidarı aldıktan sonra devletleştirme başlar. Ekonomide sosyalist kesimler kurulur. Burada da birikim olacaktır ve bu sosyalist birikimdir; tıpkı, kapitalist birikim gibi. «Kapitalist birikim, küçük zanaat üretiminden ekonomik ve teknik bakımdan farklı üretim temelinde oluşan birikimdir.» Kapitalist manüfaktür üstüulüğünü, uyguladığı iş bölümü ve büyük ölçeğin diğer yararları ile, bir ürünü küçük zanaatlarda olduğundan daha düşük bir giderle yapabildiği takdirde gösterebilmiş olur.

Yalnız, Sovyet ekonomisinin ihtiyaç duyduğu birikimin boyutlarının da ortaya konması gerek. İhtiyaç duyulan, birincisi, «yeni teknik temele tedricen geçişin mümkün olmadığı her yerde, devlet ekonomisini bugünkü kapitalist teknik düze-

yine ulaştırabilecek», ikincisi, büyük yedek stoklar ve planlı rezervler olmadan yapılamıyacak olan, devlet ekonomisinin teknolojik temelini değiştirmeyi, çalışmayı bilimsel olarak örgütlemeyi mümkün kılacak; üçüncüsü, «hareket halindeki bir bütün kompleksin parçalarının, bir zincirin halkaları gibi, birbirine bağımlılığı, kapitalist gerilla savaş yöntemi, bireysel insiyatif ve rekabet yolları ile eşgüdümsüz ilerlemeyi büyük ölçüde imkânsız kıldığı için, bazı parçaların değil bütün (kompleks) olarak ilerlemeyi sağlayacak» birikimdir.

Bu yüzden, «... sadece sosyalist alanda birikime güvenmek, sosyalist ekonominin varlığını bütünüyle tehlikeye sokmak veya birincil (ilkel) birikim dönemini sonsuz olarak uzatmak anlamına gelir. Halbuki, bu dönemin uzunluğu, proletaryanın hür iradesine bağlı değildir.» Preobrajenskiy'in bütün bunlardan çıkardığı sonuç, kendi deyişi ile, şöyle özetlenebilmektedir: «Herhalde sosyalist ekonominin, küçük-burjuva (köylü ekonomisi dahil) ekonomisinin kaynaklarına dokunmadan, kendi kaynakları ile kalkınabileceği düşüncesi, bir gerici küçük-burjuva ütopyasıdır. Sosyalist devletin görevi, küçük-burjuva üreticilerden kapitalizmin aldığından daha az almak değil, fakat, ülkeyi endüstrileşme ve tarımı yoğunlaştırma esasına göre küçük üretim de dahil bütün ekonominin rasyonalizasyonu ile gelirleri *daha artacak* olan küçük üreticilerden daha çok almaktan ibarettir.»

Anlaşılacağı gibi Preobrajenskiy, modern endüstrinin kaynak (birikim) yaratma gücünü, ilkel birikime göre, yeterli görmemektedir. Başka bir deyişle modern endüstrinin, birikim kaynağı olabilmesi için, birincil bir birikim kaynağına ihtiyaç var. İlk akla gelebilecek kaynak, kolonyalizm olabilir. Fakat sosyalist bir ülke için bu yolun kapalı olduğu konusunda tartışma gereksiz. Bu durumda özellikle küçük parçalara ayrılmış tarım, önemli bir rezerv olarak ortaya çıkar. Ara, olarak da tarımsal ve endüstriyel ürünler arasındaki fiyat makasının

endüstri lehine döndürülmesi, önerilir. Preobrajenskiy, yüz yıl kadar önceki Ricardo'nun sorununu tekrar geliştirmiş olmaktadır. Ricardo, yüksek gümrük duvarları ile korunan İngiliz tarımındaki ranta göz dikmişti. Tarımsal ürünlerin fiyatları düşürüldüğünde, işgücünün yaşamını sürdürmesi kolaylaşacak; daha düşük ücrete razı olacak ve böylece endüstrideki kârlar ve dolayısıyla birikim artacak. Ricardo ve Preobrajeuskiy'in aynı sepete konulması ve kitabının Ricardo'nun *Principles*'dan sonra yazılmış en önemli kitap olarak gösterilmesinin sebebi bu olsa gerek.

Ne var ki olayların gelişimi Preobrajenskiyin modern endüstrinin kaynak yaratma gücüne ilkel birikime oranla vermiş olduğu bu ikincil derecede ağırlığı haklı çıkarmıyor. Fakat işin bu yanı pek o kadar önemli değil. Ancak sonradan bakıldığında ilginç oluyor ve belki de düşünce tarihçileri için ilginç olma özelliğini kaybetmiyor. Burada önemli olan, sorunun böyle bir konumunda önemli derslerin çıkarılıp çıkartılamıyacağı. Ve hemen söylenebilecek olan da çıkartılamayacağı. Çünkü, soruna yaklaşım biçimi *mevcut endüstride* ve giderek kurulacak endüstrilerde *gider indirimi* probleminin gözlerden uzak kalmasına yol açıyor. Halbuki, başka bir yaklaşımda bu problem ön plana çıkabilmektedir. Nasıl olduğunu görebilmek için makastan söz etmek gerekir.

Birinci Tablo'da 1922 ve 1923 yılına ait Gosplan toptan eşya fiyatı endeksleri görülmektedir.(1)

TABLO : 1

GOSPLAN TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSLERİ

Ay ve Yıl		Genel Endeks	Tarımsal Ürünler	Endüstriyel Ürünler
1—Ağustos	—1922	200	211	189
1—Eylül	—1922	150	144	156
1—Ocak	—1923	96	77	120
1—Haziran	—1923	126	86	185
1—Eylül	—1923	157	92	270
1—Ekim	—1923	156	69	276

Tablo yeteri kadar açık. Fakat, ikinci tablo makasın açılımını daha da belirgin olarak gösteriyor. İkinci tabloda, tarımsal ürünler fiyat endeksinin, endüstriyel ürünler fiyat endeksine olan ilişkisi görülmektedir. Yine Gosplan'da hazırlanmış olan bu tabloda 1913 yılı durumu, başlangıç kabul edilmektedir.(2)

TABLO : II

ENDÜSTRİYEL FİYATLAR ENDEKSİNİN TARIMSAL FİYATLAR ENDEKSİNE ORANI

Ay ve Yıl		Perakende Fiyatlar	Toptan Fiyatlar
	—1913	100	100
1—Ağustos	—1922	99	74
1—Eylül	—1922	119	94
1—Ekim	—1922	137	111
1—Kasım	—1922	164	127
1—Aralık	—1922	158	134
1—Ocak	—1923	170	152
1—Şubat	—1923	170	169
1—Mart	—1923	187	176
1—Nisan	—1923	186	199
1—Mayıs	—1923	169	227
1—Haziran	—1923	214	232
1—Temmuz	—1923	220	206
1—Ağustos	—1923	238	242
1—Eylül	—1923	267	312
1—Ekim	—1923	323	320
1—Kasım	—1923	227	281
1—Kasım	—1923	227	230

Böyle bir durumda, endüstriyel fiyatların yükseltilmesinden yana olanların ne diyecekleri, yukarıdan beri söylenenlerin ışığı altında, bilinmektedir: Statükoyu koruyunuz ve endüstriyel fiyatları indirmeyiniz. Buna karşılık, tarıma öncelik verenlerin ise, makasın kapatılmasını, bu amaçla da tarımsal fiyatların yükseltilmesini savunmaları beklenebilir. Nitekim öyle olur. Yalnız, tarıma öncelik verenler tezlerini 'zavallı mu-

jikler' temeline oturturlar. Köylüleri korumak için tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükseltilmesi savunulur. Fakat, tarımsal dağılım öyledir ki, tarımsal fiyatların yükselmesinden zarar görecekleriin başında Sovyet köylüleri gelmektedir. Üçüncü tablo, önemli bir ürün olan çavdar tarımında, çeşitli grup tarımcıların alım ve satım dengesini göstermektedir. Tablo aile bütçeleri bilgisine dayanıyor. Dağılım rakamları 1919'a ait olduğundan 1923'e kadar dağılımın biraz daha çarpıklaşmış olacağını söylemek mümkün.(*)

TABLO : III

EKİCİ GRUPLARINA GÖRE ÇAVDAR EKİMİNDE ALIM VE SATIMLAR (PUT = 16.4 KG.)

İşletme Büyüklüğü	İşletmelerin Yüzdesi		Bir İşletmede Satılan Alınan	Net Durum (Satış — Alış) Bir İşletme	Toplam
Topraksız	9.0	—	(42)*	—42.0	—378
0.00—1 Desyatina (= 12 dönüm)	28.7	4.0	19.5	—15.5	—445
1.01—2 »	32.9	8.8	21.1	—13.3	—436
2.01—3 »	(16.0)*	10.5	14.3	— 3.8	—61
Toplam	86.6	—	—	—15.3	—1320
3.01—4 Desyatine	(8.1)*	16.5	14.9	+ 1.6	+13
4.01—6 »	4.0	21.6	14.5	+ 7.0	+28
6.01—8 »	0.8	31.9	20.5	+11.4	+9
8.01—... »	0.5	55.9	17.4	+38.5	+19
Toplam	13.4	—	—	+ 5.2	+69
Genel Toplam	100.0	—	—	—12.5	—1251

(*) Parantez içindeki rakamlar tahmindir.

Ekicilerin % 85'den fazlasının net alıcı olduğu bir durumda tarımsal ürünlerin fiyatlarının artırılmasının köylülerin gelirini yükselteceğini iddia etmek pek güç olsa gerek. Fakat bu, tarımsal ürünlerin fiyatlarının artırılmasını savunmayı zorlaştırsa da, endüstriyel ürünlerin fiyatlarının düşürülmemesi

için bir gerekçe sayılamaz. Bunun gerekip gerekmediğine karar verebilmek için, makasın açılış mekanizmasına bakmak gerek.

Makasın açılmasının görünür nedeni, hasat rakamlarında yatar. 1921 yılı, hasat bakımından iyi bir yıl değil. Bu yüzden, 1922'nin başlarında makas, tarım lehine açılır. Fakat, 1922 yılı istisnaî hasat yılıdır. Örneğin, 1922 yılında altı en önemli tahıl çeşitinin hasatı, Rusya'da (Rus Federasyonu; Türkistan, Kafkasya, Uzak Doğu hariç) 3 milyar puda ulaşmıştır. 1921 yılı için aynı rakam 1,9 milyar puddur. Artış ise, 1,1 milyar pud olmaktadır. Buna karşın, bütün şehir endüstrisindeki 1922/23 yılı üretim artışı, 1913 fiyatları esas alınıp *çavdar* cinsinden ifade edilecek olursa, 240 milyon pudu bulmaktadır. Böylece endüstriyel ürünlere olan talebin, arzdan daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Talep ve arz hesabı böyle. Hesap, makasın açılım mekanizmasını gösteriyor; fakat nedenini açıklamıyor. Nedeni ise, iki kesimin gelişme düzeylerinde; iki kesimdeki işgücü verimliliklerinde yatar. Şöyle ki, tarımda restorasyon, endüstrinin restorasyonundan daha hızlı olmuştur. Endüstride işçi başına gayrisafi üretim, 1913 düzeyinin, 1920'de % 26; 1921'de % 30; ve 1922'de % 51'ini ancak bulur. Buna karşın, tarımda işçi başına tahıl üretimi savaş öncesi düzeyinin 1920'de % 84; 1921'de % 59 ve 1922'de % 93'ü kadardır. Bundan ne sonuç çıkar? Çıkan sonuç şudur: «Eğer fiyatlar, tam olarak ürünlerin emek değerlerine göre değişecek olsalar, endüstriyel ürünlerin fiyatlarının tahıl fiyatlarına oranı, savaş öncesi fiyatlar ilişkisine göre, 1920 yılında % 323 ve 1922 yılında da % 182'ye çıkması gerekirdi.»

«Bu durumda tahıl fiyatlarını, savaş öncesi düzeylerine çıkarma isteklerinin anlamı ne olabilir ki» diye sorarak devam ediyor, Strumilin. «Anlamı açık. Şimdiki üretim koşullarında bu istek, şehir ile kır kesimler arasındaki emek hizmetleri

(ürünleri) değişiminde, şehir proletaryasının, tahılda somutlaşmış her 100 saatlik (kır) emeğine, (yüz saate ek olarak) 82 saatlik kendi emeğini hiçbir karşılık olmadan, boş yere vermesi demektir. Kuşkusuz, böylesi lütûflar, köylü çıkarlarının yeni yetme ve kadim ideologlarının hepsinin arzularına tam olarak cevap verecektir. Fakat, son yıllarda devrim altarında zaten büyük fedakârlıklar yapmış olan proletaryadan böylesi fedakârlıkların kimin adına isteneceği sorusu, ortadadır. Bu ideologların, güzel gözlerinin hatırı için, öyle mi?»*

Endüstriyel ürünlerin fiyatlarının yüksek oluşunun başta gelen nedeni, giderlerin yüksek olmasıdır. Giderlerin yüksek olması ise verimliliğin düşük olmasından ileri gelmektedir.** Bundan çıkarılacak sonuç ise açıktır: Giderler düşürülmeden, dolayısıyla verimlilik yükseltilmeden soruna bir çözüm bulunamaz. Soruna bir çözüm bulunmadan ise, tehlike geçiren iş-

---

(*) S. G. Strumilin, **Na Planovom Fronte**, Moskova, 1963, içinde s. 45. Benzer çözümleme için: «1922 yılının ikinci yarısından itibaren, endüstrinin restorasyon hızının tarımın restorasyon hızının bir miktar gerisinde kaldığı görüldü. Sonucunda, endüstriyel mallar üzerinde karşılanmayan bir talep varken, tarımsal ürünlerde görece bolluk oluştu. İç pazarda tarımsal ürünler fazlası ihracatın önemli ölçüde kısılması nedeni ile, arttı. Pazar ile ilgili devlet kontrolunun zayıf ve perakende ticarette özel sermayenin hâkim olduğu bu koşullarda, artan endüstriyel ve azalan tarımsal fiyatlar arasındaki kopukluk gelişti.»

L. Mayzenberg, Voprosı Tsenobrazovaniya, **Planovoe Hozyaistvo**, 1939/5, s. 19-20.

(**) «Fiyat 'makası' çözümlemesinin genel sonucu şöyle: Fiyatların açılmasının temelinde, sadece dönüşüm (sirkulasyon) alanındaki değil fakat aynı zamanda üretim alanındaki değişmeler yatar. Fiyat 'makasının' baş nedeni, endüstriyel ürünlerin değerinin yükselmesi ve önemlice olmasa da, tarımsal ürünlerin değerinin düşmesi biçiminde kendisini gösteren, endüstri ve tarımın kalkınmaları arasındaki uyumsuzluktur.»

A. N. Malafeev, **İstoriya Tsenoobrazovaniya v SSSR 1917 - 1963**, Moskova, 1964, s. 45.

köylü ittifakı (smıçka) tekrar pekiştirilemez. Bu yüzden verimliliği artırma, düzenin yaşaması sorunu olmaktadır.

Verimliliği artırmadan, işçi-köylü ittifakına önem vermeden, sadece her nasıl olursa, endüstriyel ürünler fiyatlarını ksek tutarak birikimi sağlamak ve sorunu çözmek yolunun nenebileceği düşünülür ve düşünülmüştür de. Yalnız, hemen çlükler çıkar ortaya: «1923 yılında endüstri, aşırı yüksek enstriyel fiyatlar ve görece olarak düşük tarımsal fiyatları yünden satış güçlükleri ile karşılaştı.»(4) Yüksek endüstriyel in fiyatları, köylüleri tarımsal ürünlerini pazara götürmekı alıkoyuyor.*

(*) *Tarımsal ürünlerin pazara getirilmesi sorunu hızlı endüstrileşme sürecinde önemli bir sorun özelliği kazanır. Bu sorun, kollektifleştirme çabaları ve tartışmaları sırasında çok önemli bir boyuta ulaşmıştır. Kollektifleştirmeden önce, (Mayıs, 1928). Stalin'in yapmış olduğu savaş öncesi ve 1926/27 yılı tahıl pazarlama oranları karşılaştırmasının, izlenen politikada önemli bir ağırlığa sahip olmuş olduğu bilinir. (Y. Küçük:* Planlama, Kalkınma ve Türkiye, *İstanbul 1971, s. 170-173). Karşılaştırma önemli olduğundan, özellikle 'destanilizasyon' döneminde, tablonun dayandığı bilgilerin yanlış olabileceği ileri sürülmüştür. Sovyetler Birliği içindeki iddialar, bekleneceği gibi, dışında daha büyük bir yankıya yol açmıştır. Fakat yeni araştırma ve yeni kaynaklar kullanılan bilgilerin geçerliliği sonucunu vermiştir. (R. W. Davies, A Note on Grain Statistics,* Soviet Studies, *1970/January). Buna karşın, kollektivizasyon çok ani olarak kararlaştırıldığı ve beş ay gibi kısa bir zamana 25 milyon köylü işletmesinin kollektifleştirilmesi hazırlıklarının sığdırıldığı düşüncesi var. Bir batılı araştırıcı bu eğilimlere karşılık şunları söylüyor:*

«Bu, her ne pahasına olursa olsun, (hükümetin başında) köylülerden öç almak isteyen bir delinin bulunduğu teorisine dönülerek, açıklanabilir. Fakat, çok şükür, Sovyet kararlarının esasında rasyonel olduğu sonucuna ulaşmış olduğumuz için, rasyonel açıklamalar aramak zorundayız.» (O. A. Narkiewicz, Soviet Administration and The Grain Crisis of 1927/28, Soviet Studies, *1968/October, s. 235). Bu arada söylenmeli, Batıda ve Türkiye'de moda olan Soljenitsin'in* «İlk Çember» *romanında da bu kez, herşeyden ve bu arada kendi kökeninden öç almak isteyen 'köylü' teması işlenir.*

Söz konusu araştırıcıya göre, kenevir üretiminde uzmanlaşması planlanmış olan Smolensk bölgesine ucuz tahıl sağlamanın siyasal ve yönetim güçlükleri, kollektivizasyon kararında önemlice bir rol oynamıştır.

Yukarıdaki düşünceleri 1970 yıllarının başında yazmıştım. «Batıda ve Türkiye'de moda olan Soljenitsin» deyimi o zamanı gösteriyor. Bu çapsız romancı ne kadar da «moda» olmuştu! Anti-stalinizm ile bir sanatçı payesi kazanabilmişti. Bugün sona varıldı: Artık Soljenitsin'e, sözde liberaller bile sahip çıkamıyor. Yalnız bu o kadar önemli değil; önemli olan Soljenitsin'in çapsız romancılığına Türkiye'nin sayısız eleştiricinin karşı çıkmamış olması. Pek yazık!

Bu yüzden, endüstriyel ürünleri fiyatlarını düşürmek, gerek *ekonomik* ve gerekse *politik* açıdan *birbiriyle* tutarlı ve tek yol olarak görülüyor.

Tutarlı yol izleniyor: «SSCB 1917-1963 Dönemi Fiyat Oluşumu Tarihi» adını taşıyan bir çalışmada şu bilgiler yer alıyor: Ekim 1923 tarihinden Mayıs 1924 tarihine kadar, sanayi ürün fiyatları yüzde 21, toptan fiyatlar yüzde 26, perakende

fiyatlar yüzde 13 düşürülüyor.(5) 1 Mayıs 1924 tarihinden 1 Ağustos 1925 tarihine kadar fiyatlar, yine sırasıyla, yüzde 9,3, yüzde 5,5 ve yüzde 7 indiriliyor.

Görüldüğü gibi Ekim 1923 başından 1925 yılı Ağustos ayına kadar ürün fiyatları, toptan fiyatlar ve perakende fiyatlar sürekli olarak düşürülüyor. Demek oluyor, Trotskist muhalefetin belirdiği ve Preobrajenskiy'in incelemesinin yayınlandığı zamanda, fiyat makası tarımın lehine değiştiriliyor; sanayi ürünleri fiyatları düşürülüyor. Bu eğilim 1925 yılı Ağustos ayında duruyor. Bundan sonra, sanayi ürünleri fiyatlarında, örnek olsun, Ekim 1926 başına kadar, ürün fiyatlarında yüzde 1,2, toptan fiyatlarda yüzde 7,1 ve perakende fiyatlarda yüzde 15 bir yükselme oluyor.

Eğilimin değişmesi önemli. Ele alınması gerekiyor. Ancak önce sanayi ürünleri fiyatlarındaki düşüşün ele alınmasında yarar var.

Düşüşle birlikte makasın kapanma yönünde değişeceği açık. Nitekim, ikinci tablonun son iki sırasında, makasın kapanmaya başladığı gözlenir. Ayrıca makas çözümlenmesi için önemli olan, bütün endüstriyel ürünlerin fiyatları değil. Daha önemli olan, tarım nüfusunun tükettiği endüstri ürünleri fiyatları. Genel endeks bu açıdan yeteri kadar açık sayılamaz. Köy nüfusunun tükettiği endüstri ürünleri fiyatlarının daha fazla düşürülmüş olması mümkün. Sadece mümkün değil; olan da, bu: «1923 Ekimi ile 1925 Nisanı arasında, bütün SSCB endüstrisinde endüstriyel mamul fiyatları ortalama % 30 düşürülmüştür. Büyük köy pazarlarına hitap eden endüstri kollarında daha önemli ölçüde düşüş gerçekleştirildi; deri kesiminde, % 41 ve tekstil % 35»(6)

Endüstriyel ürünler fiyatlarındaki düşüşün kaynaklarına gelince, yukarıdaki tablonun ilk sırası önemli ipuçları veriyor. İlginç olan toptan fiyatların, çıktı fiyatlarından daha çok; pe-

rakende fiyatların ise her ikisinden de daha az düşürülmüş olması. Fakat anlamı olan da, tahmin edilebileceği gibi, çıktı fiyatları, başka deyişle, fabrikalarda üretim değerleri ve fabrikalardan çıkış fiyatları. Nedenlerin araştırılmasına buradan başlamak, verimli sonuçlara götürecek.

Toptan fiyatların daha büyük düşüş göstermesinin nedeni şu: 1923 Nisan'ında, *hozraşçöt* esasına göre çalışan tröstler (trest) için bir kararname çıkarılıyor. Ekonomik hesap (hozrasçöt) ilkesine uygun olarak çalışacak tröstlerin, maksimum kâr elde etmeleri karar altına alınıyor. İzlenen amaç, bu ilke ile tröstlerin genel giderleri düşürmeye, dönüşen sermayeyi daha hızlı kullanmaya ve verimliliği artırmaya yönelmelerini sağlamak. Bu yolla, kâr ve birikimi, artırmak. Ne var ki endüstri 'havarilerinin' yarattığı siyasal havadan da yararlanılarak, uygulama, kârı artırma 'fetişizmine' dönüşüyor. Amaç, kâr artırmak olur. Amaç bu olunca, en kolay yol seçiliyor. En kolay yol, toptan fiyatları yükseltmektir. Öyle ki, giderin 1,5 ve hatta 2 kez üstünde toptan satış fiyatı koyan tröstler çıkar. Toptan fiyatlardaki düşüşün daha yüksek olmasının sebebi, birikmiş olan bu uygulama.

Perakende fiyatlarda, görece olarak daha az bir düşüş sağlanmasını, perakende ticarette kontrolün azlığı veya hemen hemen yokluğu ile açıklamak gerek. 1922/23 mali yılında, perakende ticaretin % 78'i; 1923/24 yılında ise % 57.7; özel eller ile yapılmaktadır. Bu oran, 1924/25'de % 42.5 ve giderek 1927/28'de % 24.8'e düşer. İlk önceleri özel perakende ticarete verilmiş krediyi kısarak ve 1926/27 yılında bütünüyle ortadan kaldırarak, özel ellerle perakende ticaret daraltılır. Fakat, fiyat düşüşünün ilk aşamalarında özel perakende ticaret etkilidir. Ve yüksek fiyatla satmaya devam eder. Kamu perakende ticaretinde fiyatlar ayarlanırken, özel perakende ticaretinde yüksek olmakta devam eder. Dolayısıyla da aynı malın iki fiyatı arasındaki fark büyür. Kamu perakende fiyat-

ları ile özel perakende fiyatları arasındaki ilişki, 1922/23 yılında 100 iken, 1923/24'de 103; 1924/25'de 107; ve giderek 1927/28'de 133 olur.(7)

Burada bir küçük parantez: Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunun iktisat çözümlemelerinin ikisine işaret etmek zorunlu oldu: Bunlar; kamu işletmelerinin kolaycılığa kaçabileceklerinin daha işin başında gözlenmesi ve küçük meta üretiminin sosyalist iktidara her zaman dert olacağının ortaya çıkması. Her ikisi de erken tarihte çözümlenebildi. Her ikisi başka topraklarda ve başka koşullarda da filizleniyor. Küçük burjuvazi ile işbirliği veya hoşgörü dönemlerinde daima dikkatli olmak gereği, bu çözümlemeden de güç kazandı.

Çıktı fiyatlarında düşüş sağlamanın yolu başka. Zamanın koşullarına göre birbirini tamamlayan iki yol var. Birincisi, işletmelerde kullanım düzeyini yükseltmek. Bu yol ile birim ürün başına sabit giderler azaltılacaktır. Birim ürün başına düşen, genel giderler, amortisman payları v.b. azalacaktır.

Kullanım düzeyini artırmanın sorunları ve buradaki başarı çizgisi üçüncü kesimde tartışılmıştı. Burada ayrıca ele alınması gerekli değil.

İkinci yol, eğer söz konusu olan, çeşitli nedenlerle mevcut tesislerde üretimi sürdürmek ise, üretimi mevcut tesislerden en modernleri içinde toplamak veya aynı anlama gelmek üzere, görece olarak, en modern ekipman ve makinalarla üretim yapmaktır. Bu yapılmıştır. Bunun yapılması, somutta verimlilik ile ekipman ve makinaların yeniliği arasındaki ilişkinin gözlenmesi demektir.

Birçok işletme kapatılmış ve birçok işletmeden işe yarar ekipmanlar alınmıştır. Bununla, örneğin, metal kesiminde toplulaştırılmadan önce 66 işletme çalışır iken, toplulaştırmadan sonra çalışan işletme sayısı 38'e indirilmiştir. Tekstilde azalış, 249'dan 202'ye; deride 276'dan 129'adır.(8)

Bu amaçla yapılan toplulaştırma o kadar ileri gidiyor ki 1924 Ocak ayında toplanmış olan KP (b) Onüçüncü Kongresi kabul etmiş olduğu karar tasarısında şunları belirtmek zorunda kalıyor: «Parti, her alandakinden daha çok ticarî ve bütçe endişelerinin, siyasal endişelerle, yani, bu koşullarda işçi sınıfının siyasal gücünün korunması endişeleri ile sınırlandırılması gerektiğini, bir dakika bile unutamaz. Tesislerin kapatılmasının, proletaryanın siyasal gücüne darbe olacağı, onun sağlam kadrolarını yıkıp dağıtacağı yerlerde katı konsantrasyon uygulaması kabul edilemez bir siyasal hata olur.»*

Bir durum ortaya çıkıyor: İlk sosyalist ülkede iktidarı sağlamlaştırmak için verimlilik artışı ve bunun için de, belli somut durumda, toplulaştırma gerekli oluyor. Toplulaştırma, böylece ve kendi mantığı içinde, işçi sınıfı iktidarının sağlamlaştırılmasının araçlarından birisi oluyor. Bu, doğru. Ancak ne ölçüye kadar doğru. 1924 yılında toplanan Komünist Partisi'nin, Bolşevik Parti'nin, on üçüncü kongresi, bu doğrunun sonsuza kadar uzanmadığını saptıyor. Sınırın siyasal kaygılarla, saptanacağını kabul ediyor. Doğru olan toplulaştırma ilkesinin uygulanmasında, yer yer stratejik işçi topluluklarının dağıtılmaması için istisnalar olması gerektiğini karara bağlıyor. *Bilimselliğin sınırsız bir çözüm olmadığını* tespit ediyor.

Toplulaştırma yapılıyor. Bütün bu kaygı ve sınırlamalara

(*) **KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov, Konferentsii i Plenumov TsK**, Moskova, 1953, s. 791.

Aynı yılda, daha sonra yapılan Onüçüncü Parti Kongresinde alınan kararda olumlu gelişmeler sayılırken şunlar söylenmektedir: «Yeni Ekonomik Politika (NEP) sayesinde, genel ekonomik kalkış açıkça görülmektedir. Kuşkusuz, tarım canlanmış; devlet endüstrisi büyümüş; onun konsantrasyonu artmış; işgücü ödemeleri tedrici olarak yükselmiş ve emek verimliliğini artırmada bilinen başarılar elde edilmiştir.»

KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah C'ezdov, Konferentsii i Plenumov TsK, Moskova, 1954, s. 11.

rağmen toplulaştırmanın, yeni yatırımlar olmadığı sürece, işçi sayısında azalma anlamına geldiğini kabul etmek gerekiyor. Nitekim toplulaştırma ile sanayi işçisinin yüzde 10 kadarı işinden oluyor; işsiz kalıyor.

Bu, ödenmesi gerekli bir fiyatdır. Dördüncü tabloyu (9) ödenen bu fiyat karşısında elde edilenin göstergesi saymak gerekiyor. Toplulaşma ile verimlilik artışında olumlu gelişmeler sağlanıyor. Tablo IV, 1923/24 mali yılında birim giderdeki artışı verimlilik farkı ve ücret farkından olmak üzere ikiye ayırarak gösteriyor. Karşılaştırma, hep olduğu gibi, savaş öncesine göre. 1923/24 mali yılında gider yüksek; ancak normal. Çünkü hâlâ kullanım, savaş öncesi durumdan çok geride kalıyor. Çok geride olunca verimlilik düşük ve gider yüksek olacak. Bu, tablodan görülüyor. Yalnız bunu göstermek için tabloya gerek yok. Tablo bundan ötesini gösteriyor. Toplulaştırmanın geri olduğu, örnek olsun, taş kömürü kesiminde, verimlilik farkı, toplulaştırmanın yüksek düzeylere ulaştırıldığı kesimlere göre çok fazla. Ücretler düzeyindeki farklılık ise bunun tersi.

TABLO : IV

GİDER ARTIŞININ KÖKENLERİ 1923/24 (Yüzde)

Kesimler	Farkından Artış Giderde Verimlilik	Farkından Artış Giderde Ücret	Toplam
Taş kömürü	38.2	2.8	41.0
Cevher	36.0	2.2	38.2
Metal	9.3—29.3	4.5	13.8—34.8
Maden çıkarımı ve İşlemesi	12.8	16.3	29.1
Kâğıt	6.2	19.8	26.0
Pamuklu	5.1	9.1	14.2
Keten	8.0	11.4	19.4
Yün	1.1	9.6	10.7
Deri (kösele)	0.5	8.8	9.3
Ağaç işleme	1.7	16.0	17.7
Gıda	1.5	6.3	7.8

Dördüncü bölümde tartışıldı, NEP'in sonlarında NEP'den beklenen yararların çoğu gerçekleşmiş oluyordu. Tarım canlanmış, yakıt kesimi ekonominin acil ihtiyaçlarını karşılayacak atılımı yapmış, endüstri savaş öncesi düzeyine yaklaşmıştı. Başka bir deyişle, restorasyon büyük ölçüde başarılmıştı. (10) Yalnız, daha önce de değinildi, restorasyon savaş öncesi ekonomisinin olduğu gibi canlandırılması anlamına gelmemektedir. Örneğin, ekonominin savaş öncesi bir düzeye ulaştığı bir zamanda, dış ticaret hacmi ancak eski düzeyinin üçte birini bulmaktadır. Yine tarım üretimi ancak savaş öncesi üretime yaklaşırken, teknik bitkiler (tehniçeskie kul'turı, endüstriyel bitkiler) savaş öncesi üretim hacmini % 35-38 aşmaktadır. (11) Bu, restorasyon döneminde bile, ekonominin yapı değiştirmekte olduğunu gösterir. Fakat ekonomi, endüstrileşme atılımını yapacak bir yapıya kavuşmuş olmaktan henüz çok uzak.

1925/26 yılına gelindiğinde, ekonomi iki kaynaktan gelen aşırı talep ile karşılaşıyor. Endüstriyel ürünlere yönelik bu aşırı talep karşısında ekonomide ciddi bir mal kıtlığı görülüyor. Bu acil ve yeni bir sorun oluyor. Sorunun çözümü, gider ve modern teknoloji ilişkisinin, uygulamada bir kez daha gözlenmesine yol açıyor. Önemli olan, bu ilişki. Fakat, ilk önce ve kısaca sorunun kaynaklarını bulmak gerek.

1926/27 yılında kaleme alınmış olan bir hükümet dokümanında, 1925/26 malî yılı için şunlar yazılmaktadır: «Geçen 1925/26 yılı, daha önceki yılda olduğu gibi, eski kaynaklar ve kullanılmamış teknolojik ekipmanlar bolluğuna sahip değildi; bunun yerine, endüstrinin gelişmesinin başlıca temeli 1925 yılının iyi hasatından (mahsulünden) gelen yeni değerler olmuştur... Tarımın getirdiği büyük miktarda yeni mal, pazarın ani olarak büyümesini ve ülkedeki genel değişim hacminin artmasına yol açtı. Yılın başında, pazarın genişlemesi dolayısıyla, endüstriyel ürünlere olan tarımsal talep hem mevcut ve hem de yakın gelecekteki arzı önemli ölçüde aştı ve bütün ülke ciddi mal kıtlığı ile karşılaştı.» (12)

Tarımda artış sadece mahsulde görülmez. Ekicileri, teknik bitkiler üretmeğe özendirmek için, teknik bitkiler alım fiyatları yükseltilir. Bu da, satın alma gücünün artışı yönünde etki yapar. Fakat, ödemelerdeki artıştan gelen satın alma gücünün genişlemesinin asıl kaynağı bu değil. 1925/26 malî yılında, işgücü ödemeleri % 26.5 oranında yükseltilir. Böylece, yukarıdakine ek olarak, önemli bir talep kaynağı daha yaratılmış olmaktadır.

Talepteki genişleme, gider-teknikler ilişkisini tekrar ön plana çıkarıyor. Fakat, kolayca görülebileceği gibi, işgücü ödemelerindeki ayarlamaların giderler üzerinde doğrudan ve önemli etkisi var. Kesimden kesime değişmekle birlikte, bir gider kalemi olan işgücü ödemelerindeki artış, giderlerin yükselmesine yol açıyor. Etki, her alt-kesimde ürün değeri içinde işgücü ödemelerinin ağırlığına göre farklı oldu. Tablo VI'da,

TABLO : V

BİRİM ÜRÜN DEĞERİ İÇİNDE İŞGÜCÜ ÖDEMELERİNİN YERİ (Yüzde)

Alt Kesimler	1925/26	1926/27
Taş kömürü	77.5	79.0
Demirli Metalurji	36.2	38.2
Pamuklu	40.4	41.8
Keten	33.6	34.5
Cam	101.0	110.0
Deri	24.9	25.2
Kâğıt	35.0	36.5
Ağaç kesimi	27.5	28.1
Kontraplak	21.6	23.3
Yağ (yemeklik) yapımı	5.7	6.0
Cevher çıkarımı	66.5	60.0
Makina yapımı	56.0	53.0
Temel Kimya	22.7	20.9
Kibrit	55.5	53.9
Kauçuk	18.7	18.0
Yünlü	24.5	21.8
Elektro-Teknik	23.1	22.1

1925/27 yıllarında, savaş öncesi fiyatları ile birim ürün değeri içinde işgücü ödemelerinin ağırlığı görülmektedir. (13)

Her envanter bir eylem programıdır; doğru anlaşıldığında. Her tablo bir envanterdir. Beşinci tabloda bir hareket programı gizlidir; doğru 'okunduğunda,. Bu tablo Vışıy Sovyet Narodnogo Hozyaistva'nın, Yüksek Ekonomi Kurulu, yıllığı olan, eşegodnik, *Promişlennost, SSSR v 1926/27 Godu* adlı yayında yer alıyor. Zamanında yayınlanıyor, sonradan derlenmiyor. Bu nedenle tablonun bir eylem programına yol açacağından ve hatta bu amaçla düzenlenmiş olduğundan kuşku duymamak gerekiyor.

İşgücü ödemelerinin ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu bir ekonomide, ücretlerdeki artışın giderlerde yükselmeye yol açmaması için verimliliğin uygun ölçüde artması gerek. Verimliliğin gerekli yükselme oranını, bir yandan ücret artışı; diğer yandan da, işgücü ödemelerinin toplam ağırlıkları ile ilgili dağılım tablosu, aynı zamanda verimlilik artışı için *öncelik* tablosu oluşuyor.

1925/26 yılında verimlilik artışı % 12.6 olabildi. İşgücü verimliliğindeki artış, işgüeü ödemelerindeki artışın çok gerilerinde kaldı ve yarısına bile ulaşamadı. Bu yüzden de, 1925/26 yılında endüstrideki ortalama gider, % 1.7 oranında yükseldi.(14) Halbuki gider, 1923/24 yılında % 17; 1924/25 yılında 13.3 oranında düşürülmüştü. 1926/27 malî yılında ise, % 10 oranında verimlilik artışına karşılık, % 10.7 oranında ücret artışı yapıldı. Aynı yılda, giderler ortalama % 1.8 düşürülebildi.(15)

Önemli olan sorun, verimlilik artışının yavaşlama nedeni. Bu neden, doğrudan doğruya eski ve verimsiz işletmelerin tekrar üretime konulmasında aranmalı: «Sadece 1925/26 ekonomik yılında daha önce üretimden çıkartılmış yaklaşık olarak 400 eski işletme tekrar üretime konmuştur. SSCB Yüksek

Ekonomi Kurulu istatistikçilerinin bilgilerine göre çalışan işletmelerin sayısı yılda 200 birim artmıştır.»([16]) 1925/26 yılındaki üretim artışı önemli ölçüde, üretime yeni sokulan fabrikalarla sağlandı.

Bu fabrikaların üretime sokuluş nedenleri ise, yukarıda verilen açıklamaların ışığında, herhalde yadırganmamalıdır. Ekonomi, mal kıtlığı çekiyor.* Ayrıca, beşinci bölümden hatırlanabileceği gibi, ekonomide işsizlik baskısı var. Bir yandan, mal kıtlığı; diğer yandan, işsizler, mevcut ve kullanılmayan fabrikaların tekrar üretime konmasının sebebi olmalı.

Böylece ekonomi üzerindeki iki yanlı baskı hafifletiliyor. Fakat, etkileri ise daha az önemli değil. Verimlilik artışının yavaşlaması ve gider artışlarının ortaya çıkması, elde edilen hafiflemenin fiyatı oluyor. Bunun ne kadar etkili olduğunu, şu karşılaştırma vurgulamış olmaktadır: «Bütün endüstriyel üretimde, ortalama gider (1925/26 yılında) artarken, B grubu kesimlerinde (tekstil, gıda, v.b.) azalmıştır. Burada, bu kesimle-

---

(*) Nisan-1926'da toplanan VKP (b) Merkez Komitesi Plenum'u, konu ile ilgili şu çözümlemeyi yapıyor ve karara bağlıyor: «Tarımsal üretimin artışı, (tarımsal üretimin) pazara sürülebilme gücünün (tovarnost') yükselişi, tarımsal nüfus üzerindeki vergilerin azalışı ve tahıl alanının yanlış olarak zorlanması sonunda tahıl fiyatlarının önemli ölçüde yükselmesi, tarımsal talebin hızla artışına yol açmıştır. «Şehir ve endüstride satın alma gücü ile desteklenen talebin güçlü bir biçimde artışı, birincisi, 1925 ikinci yarısından itibaren ücretlerde (ve buna bağlı olarak, sosyal harcamalarda) önemli ölçüde artış, kütle halinde yeni işçi alımı ve emek verimliliğindeki artışın durakla-ması; ikincisi, gerek devlet-bütçe ve gerek ekonomik örgütlerde, kamu ticaret aygıtlarında ve kooperatiflerde kadroların gereksiz personel ile şişirilmesi; üçüncüsü, piyasaya ancak uzun bir zaman sonra mal verebilen sermaye yatırımları programının gerçekleştirilmesine başlanması ve mamuller için ek talep yaratan ağır sanayiin hızla gelişmeye başlaması ile açıklanır

KPSS v Rezolyutsiyah..., Moskva, 1954, op. cit., s. 262.

rin işleyişi ile direkt olarak ilgili olmayan bazı ek elverişli faktörler rol oynamıştır. Birincisi, eskiden üretimden çıkarılmış olup da şimdi tekrar çalıştırılan işletmelerin sayısı, ağır endüstriye göre daha az olmuştur. İkincisi, üretime tekrar konan işletmelerin teknolojik yapıları ile çalışmakta olan işletmelerin teknolojik yapıları (görece olarak düşük teknoloji düzeyi) birbirlerinden pek az ayrılırlar. Üçüncüsü, tarımsal ürünler ve hammadde ithal fiyatları, hafif gıda ve endüstrilerinde gider düşürme işini kolaylaştırmıştır.»(17)

Eski ve geri teknik yapılı tesislerin, tekrar üretime konması ile ortaya çıkan gider artışının tek nedeni, bu tesislerdeki makina ve ekipmanların az verimli olmaları değil. Aynı zamanda eski olan bu makinalar devamlı tamir gerektirir ve dolayısıyla üretim giderini artırır: «Öyleki, bütün birlik (soyuz) endüstrisinde, 1924/25 yılında toplam cari tamir harcamaları 133,5 milyon ruble iken, 1925/26 yılında 198 milyon rubleye; dolayısıyla da (tamir harcamalarının) gider içindeki payı %6.6 dan % 7.1'e çıkar.»(18)

Bütün bunlar, gider ile kullanılan teknikler arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşmasına yarayan örnekler. Fakat, 1926/27 yılının gelişmeleri incelendiğinde, söz konusu ilişki daha da açık olacak. 1926/27 yılı ile ilgili yıllık hükümet raporunda, 1926/27 yılında 1925/26 yılına göre giderlerdeki değişmeleri gösteren Tablo VI yer almaktadır.(19)

Bu tabloyu yorumlayabilmek için zamanında yazılmış çeşitli kaynaklardan derlenmiş şu bilgiler eklenebilir: Petrolde, gider düşmesi, büyük ölçüde Suralıanskiy gibi petrol bakımından zengin bölgelerin üretime açılması ile ilgili. Güney metalurji tesisleri, Ural bölgesine göre, daha yeni. Şekerdeki artış, pancar kıtlığından ileri gelir. Temel kimya kesimindeki artışın ise yeni işletmelerin üretime geç konmasından ileri geldiği söylenir.

TABLO : VI

1928/27 YILINDA ÖNCEKİ YILA GÖRE GİDERDE ARTIŞ (+) VE AZALIŞ (—)

Kesimler	Yüzde Değişmeler
Taş Kömürü	+2.03
Petrol	—8.4
Demir Cevheri	+6.1
Metal	—1.9
Demirli Metalurji	+1.0
Bundo, Yugostal' (Güney Çelik)	—4.0
Uralmet (Ural Metalurji)	+0.8
Demirsiz Metalurji	+0.8
Genel Makina Yapımı	—4.9
Elektrik	—6.5
Pamuklu	—4.6
Keten	—1.0
Kaba Yün	+0.8
Kalite Kumaş	—9.1
Worsted Yün İpliği	—12.0
Temel Kimya	+4.6
Kauçuk	—9.4
İlaç	—5.1
Anilin Boya	—8.9
Ağaç	—2.9
Kâğıt	+4.1
Şeker	+15.1

Eklenen bilgilerin tam bir değerlendirmeye yetmeyeceği açık. Bunun için, yine zamanında hazırlanmış Tablo VII'yi vermekte yarar var. Altıncı ve yedinci tabloların kesim ayırımlarının birbirini tutmadığı görülecek. Fakat her iki tablonun, genel bir çözümleme için birbirini tamamladığında kuşku olmamalı. Tablodaki ücret rakamlarının fiyat artışlarına göre düzeltildiği, bu amaçla, Moskova bayat pahası endekslerinin kullanılmış olduğu anlaşılıyor. Verimlilik rakamları ise savaş

TABLO : VII

1913 VE 1926/27 YILLARI VERİMLİLİK VE ÜCRET KARŞILAŞTIRMASI

	Bir Adam-Gün Başına Verim				**Aylık İşgücü Ödemesi**	
Kesimler	**1913**	**1926/27**	**1926/27:1913**	**1913**	**1926/27**	**1926/27:1913**
Taş Kömürü	3.36	3.05	90.7	41.77	31.41	75.2
Silizyum	3.12	3.41	109.3	24.54	29.77	121.3
Metal	7.19	7.04	97.9	43.21	36.06	83.4
Tekstil	7.75	9.35	120.8	20.48	24.81	121.1
Deri (Kösele)	10.44	15.28	140.3	30.30	39.39	130.0
Kimya	14.70	18.07	122.9	24.54	34.70	141.4
Gıda	20.76	22.13	106.6	21.30	31.16	146.3
Ağaç İşleme	6.92	7.37	106.5	27.85	27.63	99.6
Kâğıt	6.18	6.66	103.1	27.85	29.57	129.8
Bütün Endüstri	8.65	9.20	106.3	30.49	29.57	99.6

öncesi fiyatlara göre düzenlenmiştir. Böylece, tablonun her iki yanı da, kendi içinde karşılaştırılabilir olmaktadır.*

Yedinci ve altıncı tabloların karşılaştırılmasından çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir: Kömürde verimlilik, mutlak olarak, savaş öncesinden düşüktür. Kâğıtta verimlilik artışı, diğer bazı kesimlerde elde edilen düzeye ulaşamamış; işgücü ödemelerindeki artışın çok gerisinde kalmıştır. Kimyada önemli bir verimlilik artışı sağlanmış, fakat bu artış ücret artışının ancak yarısı kadar olmuştur. Gıda (karşılaştırmada, gıda ve şeker) için aynı şey söylenebilir.

Sayılan bu kesimlerin hepsinde gider artışı gözlenmiştir. Bu iki tabloya bakarak, önemli gider artışı kaydedilen cevher

---

(*) Akademiya Nauk, **Pervie Şagi Industrializatsii**... op. cit. s. 67. Tablo, yapılan çözümlemeye yardımcı olmanın yanında, alt-kesimler arasındaki ücret farklarını göstermesi bakımından da ilginç. Kesimler arası ücret farklarının kesimlerin beceri içeriklerinin farklılığından ileri geldiğini düşünmek mümkün. Böyle olunca, ücret farklarını gidermek de büyük ölçüde, teknikler sorununa indirgenmiş olmaktadır. Nitekim, işçi sendikalarının Yedinci Kongresinde, Tomsky, işin bu yanı üzerinde duruyor: «Yabancılar bizi ziyaret ettiklerinde, proletarya diktatörlüğünde, bizim devrimci sendikalarımızda ve bütün etkimize rağmen, becerili ve becerisiz işçi ücretleri arasındaki farkın hiç bir Batı Avrupalı ülkede bulunmayacak kadar büyük olduğunu görmekle, özellikle şaşırıyorlar. Kuşkusuz, bu birçok faktör ile açıklanır; kısacası, nedenlerin biri, teknolojik ekipmanlarımızın hâlâ çok geri olması, kişisel beceri, hüner geleneği ve benzerlerinin hâlâ önemli rol oynaması, işçinin işini basitleştiren ve otomatik yöntemleri getiren makinaların hâlâ az kullanılmasıdır. Fakat, açıklama başka şeydir, basit sınıf adaleti başka bir şey. Biz gelecekte, becerili ve normal işçinin ücretleri arasındaki farkı azaltma yönünde hareket etmeliyiz.»

Sed'moy S'ezd Professional'nih Soyuzov SSSR, 1927, bx s. 51. aktaran;

E. H. Carr ve R. W. Davies, **Foundations of a Planned Economy**, London, 1919, s. 530.

çıkarımı (demir cevheri) için bir yorum yapılamaz. Fakat burada da beşinci tablonun yardımına güvenilebilir. Beşinci tabloda görüldüğü gibi cevher çıkarımı emek yoğunluğu en yüksek olan altkesimlerden birisi. Beşinci tabloya göre emek yoğunluğu en yüksek alt-kesim, kömür. Kömürde ücretlerin 1913 düzeyinin çok gerisinde tutulmasına rağmen gider artışı olması herhalde rastlantı sayılamaz.

Bu bilgilerle 1913 ve 1926/27 verimlilik ve ücret karşılaştırması yapılarak gider düzeyi açıklanmaya çalışılmaktadır. Yedinci tablonun alındığı kaynakta, karşılaştırma bir önceki yıla göre yapılmakta ve şu sonuçlara varılmaktadır: «... verimliliğin işgücü ödemelerinin *gerisinde kalışı*, taş kömürü, demirli metalurji, pamuklu dokuma, keten, cam, deri, kâğıt, yağ yapımı kesimlerinde gözlenmektedir. Bu kesimlerin çoğu, emek yoğunluğu yüksek olan kesimler arasında yer alır ve işaret edilen oransızlık, üretim giderlerini düşürmeyi güçlü bir biçimde engeller.» ([20])

Yeni Fabrika - Eski Fabrika : Sermaye Bileşimi

Proleterya iktidarı aldıktan sonra, sayısını çoğaltmak için, sanayileşmek istiyor; yaşam koşullarını iyileştirmek için verimliliğini yükseltme zorunluluğunu duyuyor. Eğer bu konuda ve daha somut olarak gider ve teknik ilişkisi konusunda, daha önce geliştirilmiş hiçbir kuram veya ilke olmasa bile, proleterya iktidarının ilk on yılında yaşanan deneyimler, aynı dersleri çıkarmak için yetiyor. Dersleri, yalın bir biçimde, ortaya koyan bir dönem geride bırakılıyor.

Bir siyaset bilimci, W. Bagehot, Ricardo için, «O, siyasal iktisata gitmedi; deyim uygunsa, siyasal iktisat ona geldi» diyor.* Ricardo'nun yaşadığı günlerin pratiği Ricardo'yu, ger-

---

(*) D. Ricardo, Principles of Political Economy and Taxation, Pelican Edisyonu, 1971.
R. M. Hartwell'in önsözü, s. 7.

çekten soyutlama yeteneği açısından Adam Smith'den kat kat üstün, bir siyasal iktisatçı yapıyor. Aynı değerlendirmeyi, sosyalizmin kuruluş döneminde Sovyetler Birliği için de yapmak mümkün; pratik soyutlama için öne çıkıyor.

Sovyetler Birliği için eklenecekler var: Sosyalizmin kuruluş döneminde Sovyetler Birliği'nde ekonomik süreçlerin derinliğine inmeden, bunları yaratıcı bir biçimde çözümleyip çözümlerine kavuşturmadan yeni düzen için, ayakta kalmak mümkün değil.

Ekonominin politikası bunu gerektiriyor. Sürekli olarak pratikten ders çıkarmayı zorluyor ve gecikmiyor. 1927 yılında Maliye Komiseryası'nın dergisi Vestnik Finausov'da yazan Profesör Şaposnikov şu değerlendirmeyi yapıyor «Bizim endüstriyel ürünlerimizin fiyatlarının yüksek oluşu, herşeyden önce ve başta, bizim üretimimizin teknolojik temelinin mükemmel olmaması ile açıklanır. Savaşa kadar, üretim teknolojisinde Batı Avrupa ve Birleşik Devletlerin esaslı ölçüde gerisinden gittik; şimdi hâlâ önemli ölçüde gerisindeyiz. Ekipmanlarımızın mükemmel olmayışı ve eskiliği, yüksek gider (düzeyimizin) temel nedenidir. Bu yüzden, yeniden sermaye donatımı (mevcut işletmelerin Y. K.) ve geniş ölçüde yeni yapım, gider düşürülmesinin kaçınılmaz ve en etken yolu olarak kabul edilmelidir.» ([21])

Varılmış olan, önemli bir sonuçtur ve açıktır: Eski tekuoloji ve kustar tipi üretim ile gider düşürülmesinin olanağı yok. Giderin düşürülmesi, ileri tekniklerin kullanılmasını gerektirir. Buraya kadar açık ve anlaşılıyor. Fakat bundan sonrası, aynı derecede açık ve anlaşılır değil. Tartışma, ileri tekniklerin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili. Mevcut tesislerin yeniden yapımı (rekonsturktsiya) veya ekipmanlarla yeniden donatım (pereobrudovanie) ile mi; yoksa bütünüyle yeni sermaye yatırımları (novoe stroitel' stvo) ile mi olacak. Yoksa, bunlar arasında hiç mi fark yok? Sorun, bu soruda düğümleniyor.

Ünlü mühendis Prof. İ. G. Aleksandrov, 1926 Kasım sonlarında, Plancılar Klubünde yaptığı ve Ticaret-Sanayi gazetesinde yayınlanan konuşmasında şunları söylüyor: (gazetenin haberine göre) «Prof. Aleksandrov, rantabilite (rentabel'nost') ve yeni yapım zorunluluğu açılarından, üretimimizin çözümlemesini yaptı. Restorasyon döneminin ilk yıllarında, eski bağlı sermayeye yapılan ek yatırımlar, işletmelerin verimlerini artırma bakımından büyük sonuçlar vermiştir. Üretim durumundaki her iyileşme, giderin azalması yönünde güçlü etki yapmıştır.»

«Sonraki yıllarda böylesi önlemler gittikçe azalan sonuçlara yol açar. Şimdi artık işletmelerin yeni ekipmanları ile rantabl üretim ve gider azalmasının mümkün olmadığı sınıra ulaşmış bulunuyoruz. Bu ekipmanlarla, bir giderin azalması değil artması durumuna gidiyoruz.»

«Bu iki çizgi —giderin düşmesi ve üretimin artması— bizi ısrarla yeni sermaye yatırımlarına ve burada da en az harcama ile en büyük sonuçları verecek işletmelerin yapımına zorlamaktadır.»*

(*) İ. G. Aleksandrov, Kapital'noe Stroitel'stvo Promişlennosti, **Torgovo-Promişlennaya Gazeta**, 18 Kasım 1926.

Gazete, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, devam ediyor: «Bizim işletmelerimizde de, Amerikan mekanizasyon ve standardizasyon sisteminin uygulanmasının mümkün olup olmadığı sorusu üzerinde durarak, Prof. Aleksandrov bunun herhalde mümkün olduğunu, fakat bu mekanizasyonu asla bölük pörçük (kısmî) almamak gerektiğini söyler. Bizim yapımlarımızda bir-iki makina görürsünüz. Kuşkusuz, o makinalar hiçbir şey vermez; bu makinaların el emeğinden daha masraflı çalıştığını söyliyen mühendisler haklıdırlar. **Her işletmenin baştan sona dek mekanize olması gerekir.** Ancak bu tip mekanizasyon, büyük Amerikan rantabilitesi, yüksek verimlilik ve düşük gidere yol açabilir. Bizim işletmemiz birbiri arkasından tedricen, fakat, işletme olarak bütünüyle mekanize üretim biçimine geçmek zorundadır.»

Aslında rekonstrüksiyon veya yeni işletme almaşıklarının birinin seçimini aktüel yapan, sadece gider endişeleri değil. Aynı zamanda üretimi artırma sorunu var.* Bu yüzden, eldeki problem akademik olmaktan çok uzak. Öyle ise, gider düşürülmesinin ancak yeni yapım ile mümkün olacağı, eski işletmelerin yeniden donatımının aynı sonuçları veremiyeceğini söylemek yetmez. Bunu gözlemek ve görmek gerek.

Aşağı yukarı aynı zamanlarda yayınlanmış, Üretimin Rasyonalizasyonu Sorunları konulu Parti Merkez Komitesi kararında sorun, *ilke olarak*, aynı biçimde ele alınmaktadır. Bu kararda da «ilerlemek, endüstriyi geliştirmek, ekonomiyi sağlamlaştırmak ve köylülerle ittifakı korumak için, işgücü verimliliğini artırma ve endüstriyel ürünler fiyatını sistematik olarak düşürmenin zorunlu olduğu» belirtiliyor ve ekleniyor: «Fakat, yeni teknolojiyi sokmadan ve üretimde iş örgütünü sistematik olarak iyileştirmeden, endüstriyel ürünler fiyatlarını düşürme politikasını uygulamak ve emek verimliliğini artırmak mümkün değildir.» Bu değerlendirmenin, Aleksandrov'un önerisinden farklı olmadığı açık. Yalnız, çıkartılan sonuçlar şöyle: «Teknolojinin ve üretim örgütünün iyileştirilmesi üç temel yönde geliştirilmelidir.

Anlaşılacağı ve dördüncü kesimde tartışılmış olduğu gibi, Aleksandrov, otuzların sonlarının kompleks mekanizasyonunu işletme ölçeğinde 1926'da önermektedir.

(*) Sovyetler Birliği'nde ilk plan (yıllık) olan 1926/27 Kontrol Rakamlarında şunlar yazılı: «... bu artış hızı (üretimin) önümüzdeki 1926/27 yılında birdenbire yavaşlayacaktır. Bunun nedeni, 'restorasyon süreci' denilen sürecin sonuna gelinmiş olmasıdır. Üretimi, eski ekipmanları harekete getirerek genişletme olanakları, esasta, ya bitmiştir ya da bitmek üzeredir. 1927/28 yılında Birlik ekonomisinin artış hızının daha da yavaşlayacağı beklenmektedir. Endüstrinin bundan sonraki büyümesi, restorasyon dönemindekinden niteliksel olarak farklı olacaktır.»

Gosplan SSSR, **Kontrol'nie Tsifri Narodnogo Hozyaistva Na 1926-1927 god, Moskova, 1926, s. 217.**

1) Bilim ve teknoloji alanında son başarıları içeren yeni işletmelerin yaratılması;

2) Daha iyi teknolojik ekipmanlar ve daha doğru bir iş örgütü ile çalışmakta olan işletmelerin kökten yeniden donatılması;

3) Mevcut ekipmanların maksimum kullanımını sağlamak ve üretimi yeniden düzenlemek amacı ile bir seri pratik önlemlerin uygulanması.»([22])

Bu değerlendirme ve kararlardan sonra Birinci Beş Yıllık Plan'da yer alan yatırımların amaçlarına göre dağılımını görmekte yarar var. Sekizinci Tablo([23]) bunu gösteriyor.

TABLO : VIII

AMAÇLARINA GÖRE SERMAYE YATIRIMLARININ DAĞILIMI

Yatırım Türü	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1932
Yeni Yapım	—	18.2	29.4	27.7	46.3
Genişletme ve Yeniden Yapım	82.5	69.9	61.5	45.5	27.5
Büyük Tamir (Kapital'nıy Remont)	17.5	11.9	9.1	9.3	4.0
Diğer İşler	—	—	—	17.5	22.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Yeni teknolojiye, devrimin ilk gününden beri verilen önceliğe rağmen, BBYP'nin ilk yılında bile genişletme ve rekonstruktsiya yatırımlarının yeni yatırımlardan daha büyük olması ilgi çekici. Aynı zamanda açıklamaya muhtaç bir durum yaratıyor.

Bu çalışmanın ilk iki kesiminde geliştirilen düşünceler hatırlandığında, gerekli açıklamanın bir yönü ortaya çıkmış olur. Söz konusu kesimlerde de belirtilmiş olduğu gibi, mevcut ve geri teknolojik yapıyı kullanma zorunluluk ve kararı, yeni eklemelerin özelliğini de belirler. Başka deyişle eski ve

geri teknolojik miras, yeni yatırımların teknolojik yapısını geriye doğru çeker. Bu, teknolojik bütün içinde parçalar arasında uyum sağlama ihtiyacından doğmaktadır. Böyle olunca da eski ve geri teknolojiyi içeren yeni yapımlara girmektense, eskileri yenileştirmek daha pratik görünür.

Sadece pratik değil. Aynı zamanda acil ihtiyaçlara da cevap verir. Çünkü birinci planın uygulamaya konmasından hemen önce tartışılmakta olan sorun yine mal kıtlığı. Bazıları buna mal kıtlığı; bazıları da yatırım faaliyetleri hızlanmağa başlamış olduğu için, aşırı üretim diyor. Üretim faaliyetinin yarattığı talebi kastederek. Bu durumda, çabuk ürün veren ve yatırılan birim sermayeye en çok ürün veren yatırım harcamalarının ekonomideki baskıyı hafifleteceği açık. Hangi tür harcamaların ne tip sonuçlar verdiğini ortaya koymak için çeşitli karşılaştırmalar yapan bir araştırıcının bulduğu sonuçlar şöyle özetlenmektedir: «Bütün bu karşılaştırmalar, yeni, teknolojik bakımdan daha mükemmel işletmelerde, eski işletmelere göre, her ruble sermaye harcaması karşılığında daha az ürün elde edildiğini göstermektedir. Halbuki, aynı işletmeler arasında aynı zamanda (yapılan- işçi başına verim karşılaştırmaları, yeni ve mekanize fabrika ve tesislerde çok yüksek işgücü verimliliği artışı göstermektedir.»([24])

Bu zorunluluk olsa gerek, bütün geliştirilmiş düşünce ve ilkelere karşın, genişletme ve yeniden yapım için ayrılan yatırımların bu denli büyük bir paya sahip olmasına yol açan. Yalnız, bu zorunluluğun bir fiyatı beraberinde getirdiğinin bilindiğini gösteren işaretler var. İşaretlerin başında BBYP'nin kendisi yer almaktadır. Birinci Beş Yıllık Plan, bu konuda, son derece açık: «Endüstrinin bazı kesimlerinde ve bazı aşamalarda üretimle ilgili miktar hedeflerini zorlayarak (forsirovanno, forcefully) yerine getirme zorunluluğu, gideri düşürme hedefi ile kısmen çelişebilir. Fakat endüstriyel kalkınmanın genel çizgisi, üretimde büyük miktar artışı ile maksimum gi-

der düşürülmesini organik olarak birleştirmelidir. Bu yapılmaksızın, ekonomik kalkınma platformunda ileri kapitalist ülkelerle başarılı bir yarış düşünülemez. Bunsuz, planda öngörülen sermaye yatırımlarını gerçekleştirmek mümkün olamaz. Bunsuz endüstri, tarımı kökten yeniden düzenleme alanında öncü ilke olma konusundaki tarihsel rolünü yerine getiremez.»*

Fakat, niye de sonucun böylesine olumsuz çıkacağının beklenmediği anlaşılıyor. 1930 yılında toplanmış olan Onaltıncı Parti Kongresi, kabul ettiği karar tasarısında «emek verimliliği, endüstriyel ürünlerde gider ve inşaatta değer düşürülmesi ile ilgili hedeflerin sistematik olarak gerçekleştirilmediğini ve böylece endüstride elde edilen genel sonuçların olumsuz yönden etkilendiğini» tesbit ediyor.** Aynı yıl, za-

(*) Gosplan SSSR, Pyatiletniy Plan Norodno-Hozyaistvennogo Stroitel' stva SSSR, *Tom. 1,2-e İzdanie, Moskova 1929, s. 86*

Aynı yılda, 1929, Stalin'in «Büyük Dönüş Yılı» (god velikogo preloma) adlı çalışmasında, Lenin'in bu kesimin en başında sözü edilen verimlilik ile ilgili sözlerini tekrarlaması rastlantı olmasa gerek.

J. Stalin, Voprosı Leninizma, odinnadtsatoe izdanie, *1945, s. 265*

(**) Karar tasarısını hemen izleyen paragraf, Sovyet düzeninde kalite sorununun bütünüyle bir yana atıldığı konusundaki yaygın düşünceler bakımından oldukça ilginç: «Son derece düşük düzeyde olan ve bazı hallerde daha da kötüleşme eğilimi gösteren endüstriyel ürünlerin kalite durumu özellikle affedilmez (hoş görülmez). Kongre, kalite konusunda, ekonomik örgütlerin miktar hedeflerini gerçekleştirilmemesinde olduğundan daha az olmamak üzere sorumlu tutulmaları ve bu amaçla da kütle üretimi yapan temel kesimlerin promfinplan'ları (endüs-

triyel ve finansman planları) yapılırken her ürün için kalite göstergeleri öngörülmesi gerektiğini düşünür.»

KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov 1930-1954, *Moskova, 1954, s. 39-40.*

Sırası gelmişken burada bir-iki nokta üzerinde durmak gerekiyor. Birincisi şu: Bu Batılı «Sovyet uzmanları» Sovyetler Birliği ile ilgili eleştiri konularının çok büyük bir bölümünü kendileri bulmazlar. Çok büyük bir bölümü bu kadar bile 'yaratıcı' veya 'yetenekli' değil. Bunların çok büyük bir bölümü Sovyet tartışmalarında gazete, dergi ve kitaplarında yer alır. Parti toplantılarında tartışılır, karara bağlanır. Örnek olsun, bugün anti-sovyetizmin en byyük silahlarından birisi olan sosyalist işletmelerin ürünlerinin kalitelerinden doğan sorunu Batılı sovyetoloğlar keşfetmedi. Bunlar üstelik bugün de keşfedilmedi. Bunlar sanayileşmenin başından itibaren biliniyor. Bugün Batılı sovyetoloğların bunları keşfettikleri zamanda bunların çoğu çözülmüş duruma geçebiliyor.

İkinci nokta şu: Bir sosyalist ülkede 'düşmana koz vermeyelim' endişesiyle tartışmaya ve eleştiriye kapılar kapanmaz. Kapanmıyor. 'Stalinizm' olarak damgalanan bir dönemin en zor yıllarında, sağ ve sol sapmanın henüz gücünü yitirmediği bir zamanda yapılan bir parti kongresi eksiklikleri tartışıyor ve kabul ederek karara bağlıyor.

Üçüncü nokta da şu: Verimlilik artışının bir görev haline getirildiği bir zamanda üretim artışının da bir görev olduğu unutulmamalı. Hep en modern makinalarla yatırım yapılabilse, üretim bunlarla yapılsa, her ikisi aynı zamanda gerçekleştirilebilecek; deyim uygunsa, bir taşla iki kuş vurulacak. Ancak sosyalist iktidarın acil olarak üretime ihtiyacı var. Bunun için var olan bütün imkânları kullanması gerekiyor. Var olan imkânlar arasında geri

kustar sanayii de yer alıyor. Yüksek Ekonomi Kurulu'nun 1929 yıllığı şunları yazıyor: «Kustas endüstrisi üretim planındaki yeri ve ürettiği malların çeşiti bakımından, üretim ve kullanım pazarındaki birçok kıtlığı gidermede, devlet endüstrisinin bütünüyle zorunlu bir tamamlayıcısı ve yardımcısıdır. Buna uygun olarak, kustar endüstrisi açısından beş yıllık endüstriyel kalkınma planının politikası, iki temel çizgi ile belirlenmektedir. Bir yandan, gene endüstriyel üretimi artırmak için kustar endüstrisini kullanmak; diğer yandan, mümkün olan en çok sayıda emekçiye verimli iş sağlamak ve işsizlik ve tarımsal aşırı nüfusu hafifletmek ile. Bu noktadan hareketle, beş yıllık endüstriyel kalkınma planı kustar endüstrisi için 150 milyon ruble çevresinde yatırım öngörmektedir.» A. O. Zolotarev, Osnovnie Polojeniya Pyatiletnego Plana Promişlennosti.

VSNH, Promişlennosti SSSR ... 1929. *op. cit. içinde, s. 23-24.*

manın siyasal ve ekonomik yönetiminde en önde gelen kişilerden biri olan Kuybişev'in verdiği bilgilere göre, demirli metalurjide % 11'lik bir gider azalışı öngörülmüş iken sadece % 2,7' elde edilmiştir. Tarımsal makinalar yapımında, plan, % 16.2'lik düşüş öngörmüş; gider ancak % 8.5'e düşürülmüş. Petrolde (Azneft) % 12'ye karşılık, % 5; ağaç kesiminde % 12.4'e karşı % 3.5; çimento ise % 14.8'e karşı % 3.6 sağlanabilmiştir.([25]) BBYP'nin ilk iki yılının sonuçlarını içeren Tablo IX,da ise şu bilgiler var.([26])

Gider ya da verimlilikte plan hedeflerinden geri kalındığını tesbit etmek önemli. Yalnız, daha da önemli olan bunun nedenini saptamak. Kuybişev, yukarıdaki gerçekleşme rakamlarını verdiği konuşmasında, daha sonra Sovyet verimlilik ra-

TABLO : IX

«A» GRUBU KESİMLERİNDE BBYP GİDER HEDEFLERİNİN GERÇEKLEŞME YÜZDESİ (ilk iki yıl)

Kesimler	Gerçekleşme Yüzdesi
Ağaç Kesimi	33.3
Taş Kömürü	35.7
Demirli Metalurji	44.2
Temel Kimya	76.5
Tarımsal Makinalar Yapımı	76.5
Çimento	81.0
Cam	84.7
Genel Makina Yapımı	90.3
Demirsiz Metalurji	94.4
Petrol	94.7
Elektroteknik	118.2

kamları ile Amerikan verimlilik rakamlarını karşılaştırır. Karşılaştırma, Amerikan verimlilik düzeyinin çok üstün olduğunu gösterir. Bu sırada, dinleyicilerden birinin «orada teknoloji de başka» diye bağırdığı duyulur. Kuybişev'in cevabı «tamamen doğru, ben de bu soruna geliyorum» olur. Devam ederek, yaptığı açıklama şöyle: «Yetişmek ve geçmek sloganının gerçekleştirmek zorunluluğu bizi, ilk önce işçi başına sermaye donatımını yükselterek, emek verimliliğini artırmak için verilen sistematik ve inatçı mücadeleyi daha ileriye götürmeye zorlamaktadır. Gayet açıktır ki emek verimliliğini artırmak, büyük ölçüde, işçinin sermaye donatımını artırarak, yani endüstrimizde yatırımları artırarak sağlanacaktır. Emek verimliliğinde 1926/27 yılına oranla elde ettiğimiz % 41'lik artış, büyük ölçüde, ancak sermaye donatımındaki artış ile açıklanır. Aynı zamanda, endüstride işçi başına ortalama sermaye donatımı 4200 rubleden 5850 rubleye çıkarak % 39 artmıştır. Bu iki grup rakam arasındaki bağ, gayet açık.»[27]

Sermayenin bileşiminin artırılmasının verimlilik üzerindeki etkileri, böylesine *makro* bir karşılaştırmada bütün açıklığı ile ortaya çıkıyor. Ve daha önceki kesimlerde kullanılan bir

kavram, mekanizasyon esnekliği, hatırlandığında endüstrileşmenin ilk yıllarında bu esnekliğin birime yaklaştığı anlaşılıyor. Başka bir deyişle, işçinin sermaye donatım göstergesinde % 1'lik bir artış, verimlilikte % 1'lik bir yükselmeye yol açıyor.

Fakat, daha alt düzeylerde aynı açıklık görülmüyor. Bir kez, yukarıda da söylenmiş olduğu gibi eski teknolojiyi içeren bir tesise yeni makinaların eklenmesi söz konusu olduğunda, en azından bu makinaların geri bir teknolojik yapıya sahip olmaları zorunlu oluyor. En azından, deniliyor; çünkü, mevcut eski ve geri teknolojinin birçok yeni uygulamayı bütünüyle imkânsız kılması da mümkün.

Eğer bu yapılmayıp da aynı birim içinde farklı teknolojik düzeyde ekipmanlardan bir sistem kurulursa, teknolojik açıdan ileri kısımların sağlayabileceği verimlilik artışının geri kısımlar tarafından «yenmesi» durumuyla karşı karşıya kalınıyor. Bu deyim, 1930 yılında, Gosplan'ın dergisi *Planovoe Hozyaistvo*'da yayınlanan bir incelemede yer alıyor. Şöyle: «Özellikle endüstride olmak üzere, üretim alanında bir bütün oransızlıklar sistemine sahibiz. İlki, üretimin çeşitli aşamalarında mekanizasyon ve emeğin donatım düzeyinin farklı oluşu nedeniyle bir üretim sürecinin (bir işletme ve hatta atelye içinde) belirli aşamaları arasındaki oransızlık. Bu, çeşitli üretim süreçlerinin farklı ölçüde mekanize ve rasyonalize olduğu bütün maden çıkarımı endüstrisinin özelliğidir. Çoklukla, rekonstrüksiyona tâbi tutulan departmanlardan elde edilecek büyük niteliksel etki, çoğunlukla eski bir üretim yöntemine sahip yandaş üretim süreci nedeni ile (yenmektedir) yok olmaktadır.»(28)

Daha da önemlisi, yeniden yapım ve genişletme yolu ile fabrikaların çeşitli atelyeleri arasında uyum ve üretim dengesi sağlamak olanağı yok. 1928 yılına dek makina yapım tesislerinin durumunu incelemiş olan bir rapora göre, örneğin Sor-

movskiy tesisinin bütün olarak kullanım oranı 1924/25'de %39 iken dövme atelyesinde bu oran % 70'dir. Kolomenskiy tesisi kapasitesini % 35'e dek kullanılırken döküm atelyesi yine % 70 çalıştırılmaktadır. İlerideki yıllarda fabrikalar yeni üretim çeşitlerine konulurken, bu oransızlık daha da artmaktadır. 1928 tarihli kaynak, «bu tarihe kadar yapılan yatırımların atelyeler arası oransızlığın giderilmesinde yardımcı olmadığını» eklemektedir. Bir de eklediği şu var: «Bu tesislerde, örneğin, Putilovskiy tesisinin dövme ve döküm atelyelerinde traktör parçaları gibi, modern makinaların hassas kısımlarını yaptırma denemeleri çok büyük ölçüde hurda mamul ile sonuçlanmıştır.»(29)

Bütün bunlar, genişletilmiş ve yeniden donatılmış işletmelerde beklenen verimliliğin elde edilmemesine ve dolayısıyla da aynı ürünün eski ve yeni işletmelerde çok farklı gider düzeyinde üretilmesine yol açıyor. Onuncu tabloda, eskiden beri üretilen bazı mamullerde en düşük gider düzeyine göre (en düşük gider düzeyi 1.0 kabul edilmektedir) en büyük gider durumu görülmektedir.(30)

TABLO : X

BAZI ÜRÜNLERDE GİDER MAKASI

Mamul Türleri	1927/28	1934	1935	1937
Külçe Demir	1.62	1.69	1.73	1.94
Çelik (martenovskoya)	—	1.71	2.50	2.24
Demir Yolu Rayı	1.37	1.72	1.75	—
Sülfrik Asit (başennaya)	—	1.42	2.11	2.11
Sülfrik Asit (kontaktnaya)	1.51	1.66	2.15	2.25

Zaman içinde, en düşük ve en yüksek giderlerle çalışan işletmeler arasındaki fark artmıştır. Aslında tablonun başlangıç yılında da bu fark oldukça yüksek. Örneğin 1923/24 veya 1924/25 yılları için karşılaştırma yapmak mümkün olsa idi, bu farkın önemsiz olduğu görülebilirdi. 1927/28 yılında yüksek oluşunun nedeni, daha önce üretimden çıkartılmış, fakat yukarıda açıklandığı üzere, tekrar üretime alınmış eski, geri ve

küçük işletmelerin yüksek gider ile çalışmalarıdır. 1934'den sonra bu makasın daha da açılması ise, yeni, modern ve büyük işletmelerin üretime başlaması ve *ilk güçlüklerin* zamanla yenilmesidir. Başka deyişle, artık düşük giderle çalışan işletmeler üretime sonradan giren işletmeler olmaktadır.

Kuşkusuz, burada vurgulanmak istenen teknikler ile gider arasındaki ilişki, gideri düşürmenin tek ve güvenilir yolunun, ileri ve modern işletmeler olduğudur. Ancak bu yolla, endüstrileşmenin devamlı olarak ihtiyaç duyacağı birikimin sağlanacağıdır. Ve bu yüzden ve ancak buna bağlı olarak eski bağlı sermayenin değiştirilebileceği ve değiştirilmesi gerektiğidir. Değiştirilen eski bağlı sermayenin ne yapılacağı ise ayrı bir sorun: Hurdaya mı çıkarılacak, yoksa başka bir yerde üretime mi konacak; bu ekonomik olduğu kadar, ekonominin içinde oluştuğu sistemin olanaklarına da bağlı bir sorundu.(31)

Yeni işletmelerin kurulması, işletmelerin büyümesi anlamına geliyor. Dev işletme kurma eğilimleri ve uygulaması üzerinde daha önce durulmuştu. Şimdi daha da açık olması gereken nokta, dev işletmelerin başlı başına amaç olmayıp, başka bir amacın gerçekleşmesini sağlayan bir araç olduğudur. Amaç, verimliliği artırmak ve bu, belirli bir zaman kesitinde büyük işletmeler içinde oluşmaktadır. Çünkü büyük işletme modern makinaların kullanılmasına imkân vermekle kalmıyor, bunlar arasındaki uyumun, görece olarak, daha kolaylıkla kurulmasına yol açıyor: «Metalurjik agregatların büyümesi verimliliğin artışı ve bir ton üretim için daha az işgücü kullanılmasını da beraber getirmektedir. Bütün yardımcı (hizmet) işlerinin aynı zamanda mekanizasyonu, bu süreci daha da derinleştirmektedir. Eskiden her (ortalama büyüklükte) fırın, hizmet işleri için 400 personel kullanılırken, modern mekanizasyona tâbi tutulmuş bir fırın (örneğin, Tomskiy tesisinin 6 nolu Makeevskiy fırını) sadece 85 personel gerektirmektedir. (32)

Her iki örnek de Birinci Beş Yıllık Plan deneyimini yansıtmaktadır. Bu örnekler, verimlilik ile ölçek ve ölçek ile sermaye bileşimi arasındaki ilişkileri somutlaştıran örneklerdir. Aslında bu ilişkinin yeterli açıklıkla belirtilmesi için bu örnekleri beklemenin de gerekli olmadığı anlaşılıyor. Stalin, 1931 yılında yapmış olduğu «İktisatçıların (hozyaistvennik) Görevleri» adlı konuşmasında şöyle söylüyor: «Biz, endüstrisi en çok toplulaşmış ülkeyiz. Bu, endüstrimizi en ileri teknoloji temeline dayanarak kurabileceğimiz ve bu sayede, görülmemiş bir emek verimliliği, görülmemiş bir birikim hızı sağlayabileceğimiz anlamına gelir.» ([33])

Stahanov Hareketi

Sıradan bir iktisat tarihi kitabı, Stahanov hareketine ayırmış olduğu iki sayfada şu klasikleşmiş bilgileri vermektedir: «30 Ağustos 1935'de, Donbass bölgesinin Tsentral'naya İrmino madeninde, Aleksev Stahanov adlı madenci bir vardiyada 102. ton kömür kırarak (keserek) verim normunu 14 kez aştı. Bu, Stahanov takımı (brigada) üyelerinin akıllıca bir iş örgütü kurmalarının sonucu idi.»([34])

Stahanov örneği, çok hızlı bir biçimde yayılır. 1936 yılı başında Stahanov hareketi Donbass bölgesinin bütün madenlerine yayılmış ve diğer bölgelere geçmiştir, bile. Ve sadece, madencilikte kalmaz; Aleksandr Busıgin aynı hareketi makina yapımı kesiminde; Nikoloy Smetanin, ayakkabı yapımı kesiminde başlatır.*

Stahanov hareketinin patlamasından üç ay kadar önce, 1935 Mayıs'ında Kremlin'de Kızıl Ordu Akademisinden mezun olanlar için yapılan toplantıda Stalin, şöyle diyordu: «Eskiden, 'teknik (teknoloji) her şeyi çözer' diyorduk. Bu slogan,

(*) Hareketi Stahanov ile aynı zamanlarda başlattığı için, hareket, Stahanov-Busıgin hareketi olarak da anılır.

teknolojik alanda açlığı ortadan kaldırmada ve bütün faaliyet alanlarında, halkımızı birinci sınıf tekniklerle donatmak için en geniş teknolojik temeli yaratmada bize yardımcı oldu. Bu çok güzel. Fakat, yeterli olmaktan çok uzak... Ona sahip olan insanlardan yoksun teknoloji ölüdür. Başında ona sahip insanların bulunduğu teknoloji harikalar yaratabilir ve yaratmalıdır.»

«Bu yüzden bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski 'teknik herşeyi çözer' sloganı, şimdi yeni sloganla, 'kadrolar herşeyi çözerler' sloganı ile değişmek durumundadır. Şimdi, önemli olan budur.»([35])

Stalin'in bu çağrısını, Stahanov hareketinin izlemesi herhalde rastlantı değil. Artık yeni ve modern teknoloji kurulmuş; sıra bu temelden maksimum verimi elde etmeğe gelmiştir.* Bugünden geriye bakıldığında daha açık görülüyor: Stahanov hareketi, kurulmuş, görece olarak, ileri teknolojik yapıdan en yüksek verimi elde etmenin yöntemidir. Bu yöntem ile, birdenbire verimlilikte görülmemiş haşarılar elde ediliyor. İşgücü verimliliğinde çok büyük sıçramalar kaydediliyor... «Sadece 1936 yılında, Stahanov hareketinin tam olarak uygulandığı ilk yıl, Stahanov hareketinin doğduğu büyük endüstride işgücü verimliliği, % 26 artar.»([36]) İkinci Planın verimlilik hedefleri birçok alt-kesimde aşılır. Öteden beri, verimlilik konusunda büyük güçlüklerle karşılaşılan inşaat kesiminde bi-

(*) «(yeni tekniklerde) ustalaşma (osvoenie, mastering) mücadelesi, Kadro sorununu çok önemli bir sorun haline getirmektedir. 'Teknik herşeyi çözer' sloganı, ekonomik kalkınmada en temelli işin, ekonomiyi ileri teknoloji ile donatmak olduğu dönemi yansıtırken; 'kadrolar herşeyi çözerler' sloganı, teknoloji alanında açlığın aşağı yukarı yenildiği ve tekniklerden mümkün olan en çoğu alma, bu müthiş güçlü üretici temeli harekete geçirme görevinin ön plana çıktığı dönemi yansıtır.»

L. Lokşin, Osvonoenie Proizvodstvennıh Moşnostey v Tyaşeloy İndustrii, **Planavoe Hozyaistvo**, 1940/9, s. 59.

le, planda ön görülen % 75'lik hedefe karşılık, % 83 verimlilik artışı gerçekleştirilir.

Stahanov hareketi olarak ortaya çıkan akım, aslında işçilerin, işçi takımlarının, atelye veya fabrikaların kendileri için konmuş hedefleri aşmak uğrunda birbirleriyle yarışmalarından başka bir şey değil. İlk çıktığında, bedefler aşılır. Hedef aşıldıkça, tıpkı yüksek atlama yarışında olduğu gibi, ulaşılacak veya aşılacak hedef biraz daha yükseltilir. Bu bakımdan ve böyle değerlendirildiği sürece, hareketin neden daha önce çıkmadığı sorusu ortadadır. Gerçekten de, ilk bakışta, mademki bu bir Kristof Kolomb yumurtasıdır, bu kadar basittir, neden daha önce uygulanmamıştır, diye düşünmek mümkün.

Stalin, yine 1935 yılında, İlk Bütün Birlik Stahanov İşçileri Toplantısında, önce «Stahanov hareketinin anlamı nedir» diye sorar. Sonra cevap verir: «Herşeyden önce Stabanov hareketi, sosyalist yarışın yeni bir yükselişini, sosyalist yarışın yeni, yüksek bir aşamasını ifade eder... Eskiden, üç yıl kadar önce, sosyalist yarışın ilk aşamasında, sosyalist yarış, yeni tekniklere, zorunlu olarak bağlı değildi. Doğrusu o zamanlar, yeni teknolojiye hemen hemen sahip değildik. Sosyalist yarışın şimdiki aşaması —Stahanov hareketi— tersine, yeni tekniklere zorunlu olarak bağlıdır. Yeni, ileri teknoloji olmadan, Stahanov hareketi düşünülemezdi.»(37)

Stahanov hareketi, niceliksel birikimi niteliksel patlamaya dönüştüren çalışma düzeyidir. Herşeyden önce kullanma düzeyini yükseltmek anlamına gelir: «Stahanov hareketi, mevcut ekipmanların kullanım katsayısını yükselterek, üretimi artırma konusunda çok büyük olanakların varlığını göstermiştir.(38) Bunun için ise, işletme içinde, çeşitli bölmeler arasında, yeni teknoloji birikiminin önemli ölçüde tamamlanmış olması gerekir. Şu anlamda; belirli ekipmanların kullanım düzeyini artırmada, işletmenin diğer kesimlerindeki ekipmanların niteliği veya yokluğu engel olmamalıdır. Başka bir deyişle,

çeşitli atelye veya bölmelerde üretimi yükseltme çabalarının karşısına, diğer atelye veya bölmelerdeki teknolojik yapının yetersizliği çıkmamalıdır. Bu yüzden belirli bir teknolojik birikim Stahanov hareketinin ön-koşuludur. «İkinci Beş Yıllıkta mekanizasyonun ulaşmış olduğu yeni ve yüksek aşama, işgücü verimliliğindeki sosyalistçe yarışın ve geniş bir uygulama alanı bulan Stahanov hareketinin dayanaklarından birisidir.»(39)

Dayanaklardan bir diğerini de belirtmekte yarar var: «Stahanov hareketi, eşit ücret (uravnilovka) uygulamasının bütün ve her çeşit kalıntılarını kazıyarak ve işgücünün ödünlenmesini, işin nicelik ve niteliğine bağlayan sosyalist ödünleme ilkesini sıkıca perçinliyerek, *sosyalist iş ödünleme sistemini* yeni bir aşamaya yükseltmiştir.»(40) Bu 1936 yılında *Planovoe Hozyaistvo*'da yayınlanan bir incelemede yer alıyor.

Hiç kuşku yok, ücret makasını sürekli olarak açmanın ve parça başına ödünleme yöntemini giderek yaymanın «sosyalist ödünleme sistemi» olduğu görüşü pek tartışma götürür. Parça başına ödünleme, 'herkesin katkısına göre ücret' ilkesinin en saf uygulamasıdır ve tarihsel ve mantıksal olarak artizanal bir öz taşır.

Stahanov hareketi, bir açıdan da, 'parça başına ücret' ilkesini yaygınlaştırmak demek oldu. 1917-1940 yılları arasında Sovyetler Birliği sanayiini inceleyen bir tanınmış çalışmada bu şöyle açıklandı: «1935 yılında, sanayide zamana göre işgücü ödemelerinin oranı hâlâ yüksekti ve böylesi işgücü verimini artırmak için gerekli özendiricileri sağlamaktan uzaktı... (Ayrıca, parça başına ödemede de) bireysel parça başına göre ödemeye göre daha az etkin olan işçi takımı (brigada) olarak parça başına ödeme daha yaygın idi.» Stahanov hareketine göre belli sürede çalışılan zamana göre ücret ödemesi ve parça başına ödemelerin uygulandığı yerlerde de takımlar halindeki kollektivitenin ürettiği parçaların toplamına göre ödemenin daha yaygın olduğu anlaşılıyor.

Aynı çalışma devam ediyor: «Parti'nin, hükümetin, işletmelerine ve özellikle VKP (b) Merkez Komitesi'nin 1935 Aralık Plenumu kararlarına uygun olarak, kesimlerle ilgili konferanslar, işgücü ödemeleri konusunda bir yığın önlem kararlaştırdılar. Konferanslar, başta bireysel parça başına ödeme olmak üzere, parça başına ödeme biçiminin büyük ölçüde yaygınlaştırılması zorunluluğuna özellikle işaret ettiler. Bütün kesim konferansları, ayrıca, progresif (artan oranlı) parça başına ödeme biçiminin yaygınlaştırılmasını vurguladılar.«([41]) Artan oranlı parça başına ödeme, üretilen parça sayısı arttıkça her parça için yapılan ödemenin de artırılması anlamına geliyor.

Demek ki, Stahanov hareketiyle birlikte işçilerin başarılarını maddi yarara dönüştürecek önlemler alınmış oluyor. Bu yanıyla Stahanov hareketi maddi özendiriciler sisteminin geliştirilmesine katkıda bulunuyor.

Ancak Stahanov hareketinin tüm etkisinin bundan ibaret olduğu sanılmamalı. Bir örnek; Stahanov hareketi üretim içinde hurdaya ayrılan payı düşürerek gideri azaltmada etkili oluyor.([42]) Zamanında yapılmış incelemeler, makina yapımı sektöründe Stahanov hareketinin başlamasıyla birlikte bozuk üretimin payının azaldığını gösteriyor.

Bunun dışında, Stahanov hareketinin ilk aşamasından itibaren ortaya çıkan bir eğilim daha var. Bu da, Stahanov hareketinin mevcut eski bağlı sermayeyi üretimden çıkartma sürecini hızlandırması, kullanım düzeyinin artması, yeni ekipmanların yanında eski ekipmanların da daha çok kullanılması demek. Kullanım düzeyinin artmasının vargıları ise şöyle: «Ekipmanların kullanım yoğunluğunun, takım-tezgâhların kapasitelerine göre kullanma katsayısının v.b. yükselmelerine yol açan Stahanov hareketi ekipmanların verimli eskimelerini artırır ve böylece de, bağlı sermayenin yeniden üretim sürecini hızlandırır.»([43]) Başka deyişle, Stahanov hareketi eski bağlı sermayenin üretimden çıkartılmasını kolaylaştırır ve bağlı ser-

çeşitli atelye veya bölmelerde üretimi yükseltme çabalarının karşısına, diğer atelye veya bölmelerdeki teknolojik yapının yetersizliği çıkmamalıdır. Bu yüzden belirli bir teknolojik birikim Stahanov hareketinin ön-koşuludur. «İkinci Beş Yıllıkta mekanizasyonun ulaşmış olduğu yeni ve yüksek aşama, işgücü verimliliğindeki sosyalistçe yarışın ve geniş bir uygulama alanı bulan Stahanov hareketinin dayanaklarından birisidir.»([39])

Dayanaklardan bir diğerini de belirtmekte yarar var: «Stahanov hareketi, eşit ücret (uravnilovka) uygulamasının bütün ve her çeşit kalıntılarını kazıyarak ve işgücünün ödünlenmesini, işin nicelik ve niteliğine bağlayan sosyalist ödünleme ilkesini sıkıca perçinliyerek, *sosyalist iş ödünleme sistemini* yeni bir aşamaya yükseltmiştir.»([40]) Bu 1936 yılında *Planovoe Hozyaistvo*'da yayınlanan bir incelemede yer alıyor.

Hiç kuşku yok, ücret makasını sürekli olarak açmanın ve parça başına ödünleme yöntemini giderek yaymanın «sosyalist ödünleme sistemi» olduğu görüşü pek tartışma götürür. Parça başına ödünleme, 'herkesin katkısına göre ücret' ilkesinin en saf uygulamasıdır ve tarihsel ve mantıksal olarak artizanal bir öz taşır.

Stahanov hareketi, bir açıdan da, 'parça başma ücret' ilkesini yaygınlaştırmak demek oldu. 1917-1940 yılları arasında Sovyetler Birliği sanayiini inceleyen bir tanınmış çalışmada bu şöyle açıklandı: «1935 yılında, sanayide zamana göre işgücü ödemelerinin oranı hâlâ yüksekti ve böylesi işgücü verimini artırmak için gerekli özendiricileri sağlamaktan uzaktı... (Ayrıca, parça başına ödemede de) bireysel parça başına göre ödemeye göre daha az etkin olan işçi takımı (brigada) olarak parça başına ödeme daha yaygın idi.» Stahanov hareketine göre belli sürede çalışılan zamana göre ücret ödemesi ve parça başına ödemelerin uygulandığı yerlerde de takımlar halindeki kollektivitenin ürettiği parçaların toplamına göre ödemenin daha yaygm olduğu anlaşılıyor.

Aynı çalışma devam ediyor: «Parti'nin, hükümetin, işaretlerine ve özellikle VKP (b) Merkez Komitesi'nin 1935 Aralık Plenumu kararlarına uygun olarak, kesimlerle ilgili konferanslar, işgücü ödemeleri konusunda bir yığın önlem kararlaştırdılar. Konferanslar, başta bireysel parça başına ödeme olmak üzere, parça başına ödeme biçiminin büyük ölçüde yaygınlaştırılması zorunluluğuna özellikle işaret ettiler. Bütün kesim konferansları, ayrıca, progresif (artan oranlı) parça başına ödeme biçiminin yaygınlaştırılmasını vurguladılar.«([41]) Artan oranlı parça başına ödeme, üretilen parça sayısı arttıkça her parça için yapılan ödemenin de artırılması anlamına geliyor.

Demek ki, Stahanov hareketiyle birlikte işçilerin başarılarını maddi yarara dönüştürecek önlemler alınmış oluyor. Bu yanıyla Stahanov hareketi maddi özendiriciler sisteminin geliştirilmesine katkıda bulunuyor.

Ancak Stahanov hareketinin tüm etkisinin bundan ibaret olduğu sanılmamalı. Bir örnek; Stahanov hareketi üretim içinde hurdaya ayrılan payı düşürerek gideri azaltmada etkili oluyor.([42]) Zamanında yapılmış incelemeler, makina yapımı sektöründe Stahanov hareketinin başlamasıyla birlikte bozuk üretimin payının azaldığını gösteriyor.

Bunun dışında, Stahanov hareketinin ilk aşamasından itibaren ortaya çıkan bir eğilim daha var. Bu da, Stabanov hareketinin mevcut eski bağlı sermayeyi üretimden çıkartma sürecini hızlandırması, kullanım düzeyinin artması, yeni ekipmanların yanında eski ekipmanların da daha çok kullanılması demek. Kullanım düzeyinin artmasının vargıları ise şöyle: «Ekipmanların kullanım yoğunluğunun, takım-tezgâhların kapasitelerine göre kullanma katsayısının v.b. yükselmelerine yol açan Stahanov hareketi ekipmanların verimli eskimelerini artırır ve böylece de, bağlı sermayenin yeniden üretim sürecini hızlandırır.»([43]) Başka deyişle, Stahanov hareketi eski bağlı sermayenin üretimden çıkartılmasını kolaylaştırır ve bağlı ser-

mayenin değişim değerinin düşmesinden doğacak ekonomik sorunların etken bir biçimde çözülmesini sağlar.

Bütün bunlar, Stahanov hareketinin ilk aşamasının sonuçları; ilk aşama, şöyle özetleniyor: «İlk aşamanın tarihsel anlamı, onun (Stahanov hareketinin), endüstriyel kalkınmanın freni durumuna dönüşen eski teknik normların geriliğini, uygunsuzluğunu göstermesinde yatar. Stahanov uygulamasının bu aşamasında endüstri, ileri çalışma yöntemlerini biriktirdi, inceledi ve üstesinden geldi.»

İkinci aşama, ilk aşama gibi pasif değil. Başka deyişle, sadece niceliksel birikimin niteliksel bir öz kazanmasından ibaret değil. Bu yüzden, ilk aşamadaki deneyimin değerlendirilmesi ile başlar.(44) Fakat, değerlendirme ile bitmez. Bundan böyle verimlilik artışını sürdürmek için gerekli önlemleri belirlemeyi ve bunları gerçekleştirmeyi içerir. Bunlardan ilki, daha önceki kesimlerde değinilmiş olan mekanizasyon sorunu. Çeşitli üretim süreçlerinin mekanizasyon düzeylerinin farklılığı genel olarak verimliliğin artırılmasını önlemektedir. Bu güçlük ortadan kaldırıldığında, Stahanov hareketi, verimlilik artışlarını sürdürebilmek için iş düzenlemesinde yenilik yapmayı zorunlu kılar. Daha doğru deyişle, yeni iş düzenlemeleri olarak ortaya çıkar.

Bu aşamada Stahanov hareketi ve sosyalist yarış, aynı anda birden fazla takım-tezgâh çalıştırma (mnogostanoçnoe obslujivanie) ve birkaç mesleği birleştirme olarak görünür. Bunun, kompleks mekanizasyon ve hatta otomasyon aşamalarına uygun düşen bir yarış biçimi olduğu açık.(45) Yalnız Stahanov işçilerine düşen, kompleks mekanizasyonu gerçekleştirmek değil. Bundan maksimum verimi elde etmek, ürün değeri içinde canlı işgücüne yapılan ödemeleri minimuma indirmek için birden fazla tezgâhı yönetmek ve bu amaçla da birden fazla işi bilmek. Yarış, bu platform üzerinde yapılır.

Buna ek olarak bir de şu var: Artık teknoloji itlialatı alanında önemli mesafeler aşılmış durumda. Kendine özgü bir yapıya sahip bir endüstri ortaya çıkmıştır. Bu yapı, kendi teknolojisine belirli bir biçim ve öz kazandırmak durumundadır. Makina yapımı kesiminin, endüstrinin ihtiyaçlarına uygun makinalar üretmesi lâzım. Çeşitli ekipmanlar arasındaki boşlukların yeni ekipmanlarla doldurulması gerek. Bu, endüstride çalışan işçi, teknisyen ve mühendislerin yaratıcı olmaları ile mümkün olur. Ancak bu yolla, gerekli atılım yapılabilir.

Söz konusu olan sadece, Stahanov hareketine katılanların yeni makina veya ekipmanlar ortaya koymaları değil. Belki bundan da az: «Stahanovets'lerin (Stahanov hareketine katılanların) teknik ilerleme üzerindeki etkileri, ne kadar çok yanlı olursa olsun, kendi teknik yaratıcılıkları ile sınırlı değil, sadece. Onların bilimsel-teknolojik düşünceye yöneltmiş oldukları talepler, bilimsel ve teknolojik düşünce üzerinde çok büyük yaratıcı etkiye sahiptir. Endüstrinin taleplerinin, yaratıcı (bnluşçu) düşüncenin yeşermesinde ne kadar çok etkili olduğu, bilinir. Onun, bilimsel ve teknik ilerlemede, düzinelerle üniversitelerden daha çok etkili olduğunu Engels göstermiştir. Makineye devamlı artan bir talebın olduğu, bütün bu büyük kafaların, endüstriyel kalkınmanın taleplerini çözmekle meşgul olduğu kapitalist kalkınma aşamasında bile şu veya bu buluşun gerçek sahibinin kim olduğunu belirlemek güç olmuştur. Sosyalist endüstride, en iyi kişilerimiz olan Stahanovest'lerin isteklerinin yeri daha da büyüktür.»(16)

Bütün bu gelişmelerin verimlilik üzerindeki etkilerini özetlemek mümkün. Bu kez, verimlilikteki artışı tersinden göstermekte yarar var. Verimlilik artışı, birim ürün içinde, canlı işgücünün payının azalması anlamına gelir. Bu bakımdan, eğer işgücü cinsinden ölçülmüş birim ürün içinde canlı işgücünün yeri küçülüyorsa veya aynı anlama gelmek üzere, birim ürün değeri içinde canlı işgücüne yapılan ödemelerin oranı azalı-

yorsa verimlilik artıyordur, demektir.* Tablo XI bu açıdan iki beş yıllığın *performansını* özetliyor ve karşılaştırıyor.(47)

TABLO . XI

ON RUBLELİK ÜRÜN İÇİNDE ADAM - GÜN OLARAK İŞGÜCÜ HARCAMASI

	1928	1932	1937
Bütün Endüstri	4.6	3.4	1.9
Bütün Endüstri İçinde			
Kömür	14.3	14.6	6.6
Demirli Metalurji	7.0	5.5	2.2
Makina Yapımı	6.6	4.1	2.05

Bu tablonun vargısı şu şekilde vurgulanabilir: Eğer, 1937 yılındaki endüstriyel üretim, 1932 yılının canlı işgücü harcama normuna göre yapılacak olsa idi, 1937 endüstriyel üretimini gerçekleştirebilmek için kullanılana ek olarak 7.4 milyon işçiye ihtiyaç duyulacaktı.(48)

Verimlilik artışına yol açan gelişmeyi özetlemek için ise, Bilimler Akademisinin Ekonomi Enstitüsü'nün, Sovyet ekonomi tarihi ile ilgili bu çalışmasından on ikinci tabloyu vermek yetecektir. Çalışma 1939 yılında yayınlanmıştır. İmalât endüstrisinde üretimin eski ve yeni fabrikalarca sağlanan yüzdelerini göstermektedir. Eski tesislerin tanımı şudur: Devrimden önce var olup da, 1.10.1928 - 1.1.1937 tarihleri arasında bağlı sermayesi iki kezden daha az artmış olan tesisler. Yeni tesis-

---

(*) Sovyet tartışmalarında, bu ölçütün geçerli olduğunu göstermek için Marx'ın yazılarında kökenini bulmak yeter. Otuzların sonlarına doğru, Marx'ın çalışma notlarının yayınlanmasına başlanır. Bunlar arasında (Bolşevik'in 1939/11-12 sayısında) şu ifade yer alır: «Gerçek ekonomi —tasarruf— çalışma zamanındaki tasarruftur; (üretim için harcamaların minimum olması (ve minumuma indirilmesi)); bu tasarruf üretici gücün artmasıyla özdeştir.»

ler ise, birinci ve ikinci beş yıllıkta yeni olarak kurulmuş ve ya bütünüyle yeniden yapılmış tesislerdir. Tablo XII, hiçbir yorum gerektirmiyor.(49)

TABLO . XII

İMALAT KESİMİNDE ÜRETİMİN ESKİ VE YENİ TESİSLER ARASINDA DAĞILIMI (1939)

Alt Kesimler	Eski Tesisler	Yeni Tesisler
Bütün İmalât Kesimi	24.6	75.4
A Grubu	12.6	87.4
B Grubu	44.8	55.2
Elektrik Santralları	9.2	90.8
Kimya	4.8	95.2
Demirli Metalurji	3.4	96.6
Metal İşleme	11.4	88.1
Ağaç İşleme	8.8	91.2
Tekstil	65.7	34.3
Ayakkabı	27.3	72.7
Gıda	36.8	63.2

Sekizinci Bölüm

TEKNİK SEÇİMİ

Yeni Düzende Eski Düşünceler

Düşünce, düşünce tarihi, ideoloji türünden sorunlarla uğraşanların iktisatla ve özellikle teknik seçimiyle ilgilenmemeleri ne büyük bir eksiklik! Teknik seçimi, en temelli iktisat sorunlarından birisidir ve bunun çok zaman meslekten iktisatçılara bile fazla 'teknik' geldiği biliniyor. Ancak bu bölümde görülecek; Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu döneminde siyasal mücadelenin en keskinleri teknik seçimi alanında verildi.

Eski düşünceleri ortadan kaldırmak eski düzeni ortadan kaldırmaktan daha zor. Kuşkusuz, eski düşünce eski düzenin bir parçası; bu yüzden, eski düzen ortadan kaldırıldığı zaman eski düşünceler de ortadan kalkar. Böyle düşünmek doğrudur, ancak, metafizik olarak doğru; diyalektik olarak değil. Tıpkı yaşamak ile ölüm gibi yeni düzenle eski düzenin birbirinden ayrıldığı, birinin mutlak olarak var olduğu ve diğerinin mutlak olarak yok olduğu bir an yok. *Bu yüzden, bir süre yeni düzende eski düşünceler yaşar.*

Yeni düzende eski düşünce bir süre değil hep yaşamak ister. Proletarya diktatörlüğü, en çok, bu yaşama son vermek için isteniyor. Kurumları yıkmak, mukavemeti kırmak, o kadar zor olmayabilir. Eski düşünceyi ortadan kaldırmak çok daha

zordur. Şiddetli bir iştir. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluş dönemlerinde ekonomi örgütlerine sık sık şiddet uygulandı.

Eski düşünce yedi canlıdır. Bilim tutkusu ise çok derindir. Rönesanstan beri bilim inancı ve bilime güven insanlığın malı oldu; her yerde ve her tarihte. Bilim ise yöneten yasaları bulmak demek. İktisat, ekonominin yasalarını ve daha dar bir deyişle piyasanın yasalarını, bulmaya çalışır. Bilim inancı ve bilime güven, bilim dışından gelmesi gereken düzeni değiştirme tutkusuyla beraber olmazsa, iktisatçılar için, piyasanın yasalarına teslim olmak demektir. Eski düşünce, bu yüzden de, yedi canlıdır. Sosyalizmin kuruluş döneminde Sovyetler Birliği'nde iktisatçılar sık sık kılık değiştirmiş olarak, piyasanın yasalarını egemen kılmak istediler. Kılık değiştirmeyi en çok teknik seçimi tartışmalarında başarabildiler.

Teknik seçimi tartışmaları, bu nedenle çok öğretici oldu. İleri teknoloji ile ilgili tartışma tamamlandı. Verimlilik artışıyla ilgili tartışma tamamlandı. Alman ve Amerikan teknolojisiyle ilgili tartışma tamamlandı. Yeni ve eski fabrika arasındaki tartışma tamamlandı. Ancak bu tartışmaların hepsini, nerede ise hiç yapılmamış gibi ve kılık değiştirmiş olarak, teknik seçimi söz konusu olunca yeniden yapmak gerekti. Teknik seçimi, tüm tartışmaları yeniden delen bir eksen oldu; öğreticiliği buradan geliyor.

Kuşku yok, bu konu ve konuyla ilgili tartışma, diğer tüm tartışmaları bir kez daha yapmak için başlamıyor. Pratik zorluyor. Restorasyonun sonuna gelinmesi yeni yatırımları gündeme sokuyor. Yeni yatırım yapılacak; bu, nereye ve nasıl yapılacak, demek. Daba açıkcası, ne üretilecek, ne ölçüde üretilecek ve nasıl üretilecek, sorularının gündeme gelmesi demek. İktidarın alınması bu soruların tümünü ortadan kaldırmıyor, önemsiz yapmıyor.

İlk iki soru ayrı sorunlar olarak ortaya çıkmıyor. En azından aynı yerde sorulacak soru ve çözülecek sorun oluyor. Yavaş yavaş bunların 'plaular' içinde çözüleceği düşüncesi güç kazanmaya başlıyor. Gerçi işin başında 'planlama' ilkesi, yeni düzenin belirleyici ilkeleri arasına girmiyor, ama, düşünce kendisini kabul ettirmeye başlıyor. Bu nedenle bunlar yavaş yavaş 'teknik' sorunlar olmaktan çıkıyor. Şu anlamda; ne ve ne ölçüde üretimi yapılacağı sorunlarının merkezi planlama içinde ve üst düzeyde ele alınacağı ilkesi güçleniyor.

Doğaldır, salt planlama örgütü içinde kararlaştırılmasıyla herhangi bir karar konusu teknik olmaktan çıkmaz. Planlamada da, 'teknik' işler yapılır, hesaplamalar yapılır. Bunlar, imkânlar ve ihtiyaçlar arasında dengeler kurabilmek için gereklidir. Ancak bütün bunların yapılması planlamada temel kararların politik olma niteliğini ortadan kaldırmaz. Planlama, temel politik kararların tutarlılığını sağlama işidir. Planlama, eğer hep yapılması yararlı olan savaş benzetmesine baş vurulacak olunursa, bir kurmay işidir. Planlama eyleminde komuta, siyasal otoritenin elinde kalıyor.

Siyasal komuta ile kurmay planlama bir bütünlüğü meydana getiriyor. Bir ekonomiyi değiştirmeyi üstleniyor. Bir yapıyı değiştirmeyi hedef sayıyor. Bu haliyle planlama başka bir yere devredilemeyecek bir eylem olarak ortaya çıkıyor. Tabii herhalde, planlamanın üzerine düşen, ne ve ne ölçüde üretmeli, sorularının çözümünü piyasa mekanizmasına bırakmak mümkün olmuyor. Bunların çözümü piyasa mekanizmasına bırakılacak olduktan sonra, bir yapıyı değiştirmekten söz edilebilir mi?

Üçüncü soruya gelince bunun üzerinde ayrıca durmak gerekiyor. Bir kez, ne üretileceği ve ne ölçüde üretileceği belirlendikten sonra, uygulayıcı örgütlerin, bakanlıkların, kararlaştırılmış hedefleri somut üretim birimlerine dönüştürmeleri gerekiyor. Bu, berhalde planlama örgütünün dışında ger-

çekleştirilecek bir iş. Fakat yine herhalde bu iş, planlama örgütünün kararlaştırmış olduğu hedeflerden bağımsız değil. Çünkü, üretimin nasıl yapılacağı sorusu ne ölçüde ve ne üretileceği sorularından ayrı düşünülemez. Daha açık deyişle, işgücü ile üretim araçlarının nasıl birleştirileceği sorusu, üretimin artış hızı ve bu üretimin bileşimi sorularından ayrılmaz.*

Ayrıca, üçüncü soru kalıcı bir sorudur. Şu aşamada; üretici güçlerin gelişmesine paralel olarak, ne üretileceği ve ne ölçüde üretileceği soruları önemlerini yitirmek durumundadırlar. İnsanoğlu için her türlü ihtiyaçların anlamlı ölçüde doyurabileceği bir zaman noktasını düşünmek ve bundan böyle üretim aygıtının sadece gelişen yeni ihtiyaçlara göre geliştirildiği, üretim aygıtının dizginlerinin reklâm şirketlerinin kamçıladığı kaprislere koşulu olmadığı bir dünyayı tasarlamak çok fazla iyimserlik sayılamaz. Böyle bir zamanda, söz konusu iki soru önemlerini bütünüyle yitirmeseler bile önemli olmaktan çıkacaktır. Halbuki, nasıl üretim yapılacağı sorusu her zaman için vardır.** Hiç olmazsa şu nedenle; insanoğlunun gelişimi

(*) «Tezimizin özü, çok ya da az sermaye yoğun yatırımlar arasında seçim, bu seçimi belirlediğinin genellikle iddia edildiği, mevcut faktör oranları ile ilgili olmadığıdır. Seçim, mevcut emek ile sermaye (stok olarak ele alınmaktadır) arasında var olan orana dayanmaz; fakat tam olarak, yüksek ve düşük yatırım hızları (veya mevcut sermaye malları stokunun artış hızı) arasındaki seçimi belirleyen öğelere (düşüncelere) bağlıdır. Başka deyişle, belli bir yatırım hızı ve yatırım biçiminin mümkün kılacağı, ileri bir gelecekteki potansiyel tüketim artışı ile karşılaştırıldığında yakın gelecekte tüketimi artırmaya verilen ağırlığa dayanıyor. Diğer bir deyişle, yüksek bir yatırım hızını (kişi başına *gelire göre yüksek) haklı*

yapan gerçekler yatırım biçimi seçiminde de yüksek bir sermaye yoğunluğunu seçtireceklerdir ve vice versa.»

M. Dobb, A note on the So-called Degree of Capital - Instensity of Investment in Underdeveloped Countries.

M. Dobb, On Economic Theory and Socialism, *London*, 1955, içinde, s. 149.

Yalnız, Dobb gibi yazarlara haksızlık etmemek için, görüşündeki değişmeyi sergilemek gerek. Dobb, en son kitabında, metal, yapım malzemesi ve yüksek kalite yakıt gibi üretim araçlarının kıtlıklarını *gösteren bir fiyat sisteminden yana Fiyat sistemi, kuşkusuz, ekonomideki son (nihaî) ürünlerin görece üretim miktarlarına bağlı olarak söz konusu araçların kıtlık derecelerini gösterecektir. Bu bilgilerden sonra, Dobb son kitabında şu görüşe yer veriyor: «Bu anlamdadır ki, son ürünlerin görece üretim miktarlarına oranla kıt faktörlerin belli arzları üretim metodlarının optimum seçimini belirleyecektir. Ancak, bütün girdiler (inputs), arz miktarları gerekli miktarlara hızlıca ayarlanabilen üretilmiş girdiler olursa, bir endüstride optimum üretim metodu bağımsız ve tek olarak tanımlanabilir.»*

M. Dobb, Welfare Economics and the Economics of Socialism, *London 1969, s. 166.*

(**) Sovyet yöneticileri ve iktisatçıları için bu değerlendirmenin kökeni şurada: «Toplumsal üretim biçimi ne olursa olsun işçiler ve üretim araçları onun ögeleridirler. Fakat birbirinden ayrı durumda bulunarak, sadece bir imkân doğduğunda onun ögeleri olurlar. Genel olarak üretmek için onların birleşmesi zorunludur. Bu özel karakter, bu birleşimin gerçekleştirilme biçimi, toplumsal düzenin belirli ekonomik aşamalarını birbirinden ayırır.»

K. Marks, Kapital, *İkinci cilt, s. 32. (Rusça çevirisi)*

Yalnız, bütün Sovyet yöneticilerin aynı biçimde düşünmediklerinin işaretleri de var: «Gerçekten, örgütlü toplumsal ekonomiyi alır almaz politik iktisatın bütün temel 'sorunları' ortadan kalkar: Değer, fiyat, kâr ve diğer sorunlar. Burada 'insanlar arasındaki ilişkiler', 'şeyler arasındaki ilişkiler' olarak görünmezler ve toplumsal ekonomi pazar ve rekabetin kör güçleri ile değil bilinçli olarak yapılabilen plan *ile yönetilir. Bu yüzden burada, bir yandan bilinen tanımlama sistemi; diğer yandan da, normlar sistemi yer alabilir. Pazar olmadığı için, pazarın kör kanunlarını inceleyen bir bilim de olmayacaktır. Böylece de, kapitalist-meta toplumun sonu, politik iktisatın da sonu olur.»*

N. Buharin, Ekonomika Perehodnogo Perioda, *M. 1920, s. 7-8.*

doğayı kontrol altına alma yönündedir. Sadece doğayı değil. Kendi geçmiş emeğini de. Kendi geçmiş emeğini, üretim araçlarında somutlaşmış emeğini, kendi yerine kullanarak. Böylece, gittikçe daha az çalışarak. Başka deyişle, canlı emek ile birikmiş emeğin bileşimini değiştirerek.

Bu nedenle de, yatırım faaliyeti başlayınca bu soruna eğilmek zorunluluğu ortaya çıkar. Yatırımın biçimi sorunu üzerine önemle eğilinir. 1927 Mayıs'ında Kuybışev gibi siyasal kişiliği olan bir kimsenin de içinde bulunduğu bir komisyon kurulur.(1) Komisyon, yatırımların etkinliği sorusunu incelemeyi üstleniyor.

Yine 1927 yılında yatırımların etkenliği konusunda canlı bir tartışma başlar.(2) Üç-dört yıl sürer ve uzunca süre geçerli olabilen bulgulara ulaşılır.(3) Otuzların sonlarına doğru, tartışmanın sonucunda geliştirilmiş olan ölçüt konusunda kuşku-

lar belirmeğe başlar. Yeni düşünce ve yeni eğilimlerin oluşmak üzere olduğunu düşünmek mümkün. Ayrıca bunların çoğunun, su yüzüne çıkmak için savaş sonunu beklemiş olması da mümkün. Savaş sonunun yeni sorunları, kuşkusuz, ortaya çıkan düşünceler ile otuzların sonlarında filizlenmeğe başlayan eğilimler arasındaki bağı kurmayı imkânsızlaştırıyor. Zaten, eldeki çalışmanın kapsamı yönünden böyle bir çaba gerekli de değil. Fakat, sonraki tartışmanın ışığı altında ve özellikle otuzlarda kullanılan ölçütle ilgili olarak sonradan geliştirilen eleştirilerin çerçevesi içinde, otuzların ölçütünü daha iyi ortaya koymak olanağı var. Bu olanaktan yararlanmamak için hiç bir neden yok.

Sermaye yatırımlarında seçim sorunu üzerindeki canlı tartışma, endüstrileşme sürecinin daha önce ele alınmış birçok yanına yeni aydınlıklar getirecektir. Bu bakımdan, bu çalışma içinde önemli bir yere sahip. Fakat, tartışmanın kendisi de başlı başına önemli. Önce, yeni düzende eski düşüncelerin ne kadar güçlü bir direnişe sahip olduğunu göstermesi nedeniyle. Yeni politikaya bağlı görünülmekle birlikte, her an onu durdurucu veya saptırıcı önerilerle ortaya çıkılıyor. Hızlı sanayileşme, ağır sanayiin öncülüğü, ileri teknoloji tartışılmıyor; hep kabul ediliyor. Fakat, teknik seçiminde geliştirilen düşünceler ile ve de açıklamadan, kabul edilen politikanın karşısına çıkılıyor.

Tartışma bir de, böylesi iktisatçıların yaratıcılığı bakımından önemli ve ilginç. Batı iktisatının sonradan sürümünü yaptığı kavram ve kuramların birçokları ele alınmış; bazıları ayrıntıları ile geliştirilmiş. Keynes'in sermayesinin Marjinal Etkenliği kavramı, Keynes'den sekiz yıl kadar önce belirlenmiş. Üstelik uygun diyagram ile birlikte. Sermaye-Hasıla katsayısı üzerindeki tartışma, batı iktisadındaki tartışmayı yirmi beş yıl ile öncelemiş.

Belirli sorunlarla karşılaşılmış; belirli dünya görüşü ile

bakıldığında benzer sonuçlara varılmış. Sorun, somut ve genel planlama sorunu olarak, kendisini daha önce göstermiş. Rus üniversitelerinin batı kültürü içinde yetişip de Sovyet düzeninde iktisat problemleri ile karşılaşanlar, almış oldukları kültür ile tutarlı geliştirmeler yapmışlar.

Geliştirilen düşünceler, somut problemlerden bağımsız değil. Problem ortada olunca, düşünülür. Çözüm yolları getirilir. Bunlar geçerlidir veya değildir, bu ayrı. Yalnız, getirilen önerileri anlamak için bile somut problemleri bilmek gerek. Önerilerin geçerli olup olmadığını anlamak için ise, çok daha gerekli. Aksi durumda, kimin ne için ve neyi ileriye sürdükleri bile bilinmez.(4)

1927 yılından itibaren canlanan teknik seçimi tartışmalarında ilk olarak öne sürülen ölçütler (kriterler) birim ürün başına gerekli sermaye veya yatırılmış sermayenin kârlılığı oldu. Bunlar eskidenberi bilinen ölçütler. Yalnız yargıları konusunda açıklıktan yoksundurlar. Açıklık getirebilmek için ilk önce mevcut durumu bilmek gerek. Birinci tablo Bütün-Birlik en-

TABLO : 1

BİR RUBLELİK ÜRÜN İÇİN GEREKLİ VARLIK

	1923/24		1924/25	
Alt Kesimler	**Ruble**	**Kopek**	**Ruble**	**Kopek**
Metal İşleme	2	11	1	24
Elektro Teknik		86		63
Tekstil	1	02		47
Maden	2	27	1	40
Yakıt	2	91	1	50
Kimya	2	15		44
Ağaç Kesimi		57		60
Ayakkabı		31		25
Kâğıt		41		53
Gıda	1	50		75
Şeker	1	99		57
Bütün Endüstri	1	31		79

düstrisine giren alt-kesimlerde bir rublelik ürün için gerekli varlığı (imuşestvo) ruble ve kopek olarak göstermektedir.(5)

Verilen rakamlar sermaye (işletmelerin bütün varlıkları) ile üretim arasındaki oranı göstermektedir. İlginç olan nokta bir birimlik ürün için gerekli işletme varlığı miktarı, üretim araçları üreten alt-kesimlerde, tüketim araçları üreten alt-kesimlere göre çok yüksektir. Ve elektro-teknik alt-kesimi bir yana bırakılacak olursa, böylece tanımlanmış sermaye-üretim oranı, üretim araçları üreten kollarda endüstri ortalamasının üstünde.

Bu bilgiye dayanarak ve bu bilginin *her zaman için geçerli olduğunu düşünerek* birim ürün başına gerekli varlık (sermaye miktarını minimum yapmayı ön plana çıkaran bir teknik seçimi ölçütünün vargısı şu: Yatırımları tüketim araçları üreten alt-kesimlere yöneltmek.

İkinci ilginç nokta, genellikle bütün alt-kesimlerde ve dolayısıyla endüstri ortalaması olarak, birim ürün için gerekli sermayenin yıldan yıla azalması, Birim ürün için gerekli sermaye 1 ruble 31 kopekten 79 kopek'e düşmüştür. Bu, yüzde 40 çevresinde bir azalmayı gösterir. Buna bakarak ve böyle bir ölçüt kullanarak zamanla birim ürün için gerekli sermayenin azalmaya devam edeceği düşünülebilir. Fakat, özellikle dördüncü bölümde anlatılan gelişmenin ışığı altında böyle bir düşüncenin son derece iyimser bir görüşü yansıttığı söylenebilir.(6) Çünkü, söz konusu yıllarda üretim artışı, büyük ölçüde, kullanım düzeyinin yükseltilmesinden ileri gelmektedir. Ve restorasyon döneminin sınırlarına gelindiğinde, birim ürün için gerekli sermayedeki düşüşün azalmağa başladığı görülüyor. İkinci tablo, bunu gösteriyor. İkinci tabloda bir rublelik bağlı sermayeye (osnovnoy kapital, fixed capital) düşen ürün, bu kez, kopek cinsinden verilmektedir. Büyüklükler, ürün-bağlı sermaye oranlarını içerir. *Gösteriş biçimi* bakımından ilk tablodaki ilişkilerin tersidir. Ayrıca, birinci tabloda sermaye

olarak bütün varlıklar gözetilmiş iken, burada sadece bağlı sermaye besaba katılmıştır. Tablonun esas kaynağı, SSCB Maliye Komiseryası'nın 1926/27 devlet bütçesinin uygulanması ile ilgili çalışmasıdır.(7)

TABLO : II

BİR RUBLELİK BAĞLI SERMAYEYE DÜŞEN ÜRÜN (KOPEK)

Alt Kesimler	1924/25	1925/26	Yüzde Artış (+) ve Azalış (—)
Metal	48	68	+ 42
Taş ömürü	45	60	+ 33
Petrol	22	23	+ 5
Elektro Teknik	86	74	— 14
Tekstil	75	84	+ 12
Kimya	61	112	+ 83
Gıda	96	117	+ 22
Kâğıt	73	61	— 16
Diğerleri	149	137	— 8
Bütün	62	73	+ 16

Farklı kaynaklarca farklı tanımlara göre düzenlenmiş bu iki tabloyu karşılaştırmak için ne ihtiyaç ne de yarar var. Tablolar, kendi adlarına konuşuyor. Fakat bu tablo da birinci tablonun mesajını getiriyor. Bu kez, tüketim araçları üreten alt kesimlerde birim bağlı sermayeye düşen ürün diğerlerinden (üretim araçları üretenler) yüksek. İkinci tablo bir de şunu söylüyor: 1924/25 yılından 1925/26 yılına gelindiğinde bağlı sermayenin ortalama verimliliği ancak % 18 artmıştır. Eğer ilk tablo da aynı biçimde (oranları tersine çevirerek) okunacak olursa, üretici işletmelerin sahip oldukları bütün varlıkların ortalama verimliliği 1923/24 yılından 1924/25 yılına %40 artmıştır. Değişme, önemli.

1927 yılında yaygınlık kazanan tartışma sırasında ilk olarak ileriye sürülen ölçütlerden birinin de kârlılık oranı oldu-

ğuna değinilmişti.* Kârlılık oranı ile ürün-sermaye oranı farklı ilişkileri göstermelerine rağmen, teknik seçiminde ölçüt olarak kullanıldıklarında, yatırımların alt-kesimler arasında dağılımları söz konusu olunca aynı sonucu verirler. Kârlılık oranı da, yatırımları tüketim araçları üreten kollara akıtır. Yine, Maliye Komiseryası'nın 1926/27 bütçesi uygulanması ile ilgili bir çalışmasından alınan tablo, Tablo III, bunda kuşku bırakmıyor.(8)

TABLO : III

BÜTÜN BİRLİK ENDÜSTRİSİNDE KURULU SERMAYENİN RANTABİLİTESİ (Yüzde)

Alt-Kesimler	1924/25	1925/26
Metol	1.2	1.6
Elektro Teknik	8.0	10.4
Taş Kömürü	—	3.8
Petrol	10.8	8.7
Kimya	13.4	15.3
Tekstil	7.5	13.0
Gıda	10.3	13.2
Kâğıt	29.3	34.0
Bütün	6.7	9.2

(*) Tartışma sırasında kârlılıkla ilgili olarak iki deyim kullanılır. Biri, pribıl'nost', diğeri ise rentabel'nost'. İlkinin kelime anlamı kârlılık; diğerinin ise rantabilite. Aynı anlamda olduğu kadar, farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Rantabilite'nin ürün-sermaye oranı yerine de kullanıldığını gösteren işaretler var. Halbuki, kârlılık ve ürün-sermaye oranları birbirinden farklı. Ü, ürün; S, sermaye; K, kâr ise; $\frac{Ü}{S} = \frac{K/S}{K/Ü}$ dir. Ve ancak, ürün değerine göre kâr marjı sabit olduğunda, ürün-sermaye oranı kârlılık oranının belli bir katıdır.

Tabii bu söylenenlerin bir başka anlamı daha var. Şu : Batılı bilim adamları da cahil olabilir. Çünkü, 1960 yıllarında 'Li-

Bütün bunlara karşın, yeni düzende kârlılık veya rantabilitenin bir ölçüt olarak ileri sürülmesi şaşırtıcı görülebilir. Bunların ısrarla savunulmasını eski düşüncelere ısrarla bağlı kalış ile açıklamak mümkün. Fakat, bu açıklama bütünüyle yeterli değil. Çünkü, örneğin Krijijanovskiy gibi kimseler bile rantabiliteye, hesaplamaları içinde bir yer verme eğiliminde. Ve görüşlerini de VKP (b)'nin Onbeşinci Kongresinde (Aralık-1927) açıklıyor: «Bizde endüstrinin kalkınması kendiliğinden (spontane biçiminde) olmadığından ve kâr oranlarının eşitlenmesi yöneten (regulirnyuşiy, regulating) bir ilke olmamakla birlikte, her endüstri türünün rantabilitesini açık-seçik bir biçimde gözetmek zorundayız.»*

Krijijanovskiy, kârlılık oranına, eğilim gösteren ve aynı zamanda endüstrileşmeye önemli katkıda bulunan tek kişi ol-

---

bermanizm' adını da vererek, Sovyet planlamasına 'kâr faktörünün' girdiği konusunda büyük bir kampanya açılmıştı. Görülüyor, deyim olarak, kârlılık veya rantabilite çok eskiden beri kullanılıyor.

(*) **Pyatnadtsaty S'ezd VKP** (b), Dekabr' 1927 (stenograficeskiy Otçet), T. 2. Moskova, 1962, s. 900.

Krijijanovskiy'in bu sözlerini, Goelro planına yazdığı (1920) önsözdeki şu ifadeler ile karşılaştırıp eğilim farkını görmek mümkün. «Burada önerilen eylemin, bizim için tamir ve yenileme işlerinden çok kökten yeniden yapım ve yeni yapım üzerinde durmanın gerekliliği ilkesine dayandığını önceden görmek gerekir. Mühendislerin hesap çizelgeleri, böyle bir yöntemin, emek enerjisi kullanma bakımından ve halk için çok daha pratik olduğunu göstermekten geri kalmaz... Hiç kuşku yok ki, eğer bütün gücümüzü sadece buhar enerjisine ve içten yanmalı motorlara yığacak olursak, çok dağınık yapılara sahip olmamız ve ayrıca ülkeyi dünya teknolojisinin geçmiş olduğu uzun yolun dışında tutarak önemli materyal ve personel kayıplarına uğramamız kaçınılmaz olur. **Özünde ve son çözümlemede bu, küçük endüstriye bağlanmakla özdeştir ve zamanla zararlı çıkmak kaçınılmazdır.**»

G. M. Krijinavoskiy, **İzbrannoe**, Moskova, 1957, s. 74-76.

muyor. Uzmanlaşma konusunda sağlam ve fakat üretici güçlerin gelişme düzeyinin ilerisine düşen görüşlerinden daha önce söz açılan ünlü mühendis Aleksandrov başka bir örnek. Aleksandrov, tekmik seçimi ölçütü olarak ileriye sürdüğü formülde belirli bir faiz haddi kullanılmasını açıkça önermektedir. İleri sürdüğü formül şöyle:

$$A = \frac{1}{N}\left[B_1 (1+a)^n + B_2(1+a)^{n-1} + \quad + B_n\right] a + C\beta + Da + \gamma$$

Burada: A, ürünün gideri; N, üretilen miktar; B_1, B_2 ..... Bn, yıllara göre yatırım; n, inşaat yılları, a, faiz haddi; C, yatırımın amortismana tâbi bölüğü; β, amortisman oranı; D, dönüşen sermaye (malzeme); γ, işletme harcamaları.

Aleksandrov'un neden büyük parantezin içindekilere bir kez daha faiz uygulamayı önerdiğini anlamak güç. Fakat, bu ayrıntı. Önemli olan faiz haddi uygulamasını önermiş olması ve bunun gider ögeleri arasında yer alması. Çeşitli tekniklerin giderleri, teklife göre, böyle hesaplanacak ve en düşük gideri sağlıyan almaşık (alternatif) seçilecek. Sermayeye doğrudan doğruya faiz uygulandığı için, sermaye büyük ise gider de büyük olacağı için ölçüt fazla sermaye gerektiren tekniklerin aleyhine işleyecek. Burası açık. Fakat böyle bir önerinin, ber fabrikanın baştan sona dek en ileri tekniklerle yapılmasını savunmuş bir kişiden gelmesi şaşırtıcı. Belki daha da şaşırtıcı olan şu ifade: «Eski işletmelerin sermayelerine faiz, ancak düşünceli bir tedricilik ile uygulanmalıdır.»(9)

Fakat daha önceki kesimlerde yapılmış olan tartışma hatırlandığında önermenin bir işlevi olduğu, hiç olmazsa *yaşanılan anın kısa dönem gereklerine cevap* getirdiği görülür. Hatırlatmak için, Aleksandrov'un önerisinin yayınlanmış olduğu yılda yapılmış şu özeti tekrarlamakta yarar var: «1924/25 yılında önemli gider azalmasının (1923/24 yılına göre %13.3) en önemli sebebi restorasyon döneminin kaynaklarını kullan-

mak olmuştur. Mevcut işletmelerin kullanımının yoğun bir biçimde artışı ile birlikte giden hızlı üretim artışı endüstride önemli gider düşüşüne yol açtı. Bu aynı noktada, işgücü, yakıt, enerji ve genel giderler alanında iç açıcı başarının ipuçları ortaya çıktı. 1925/26 yılı, endüstrinin restorasyonundan endüstrinin rekonstrüksiyonuna geçiş yılı oldu. Restorasyon döneminin kaynaklarının bitiminde, aynı yılda, yeni olanakların belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi için gerekli rekonstrüksiyon düzeni unsurları yeterli ölçüde hâlâ mevcut değildi. Üretici-teknolojik başarıdaki yalpalama bununla açıklanır. Söz konusu dönemin temel görevi —üretimde maksimum miktarı sağlamak— mevcut ekipmanları aşırı ölçüde çalıştırarak çözüldü. İlk sermaye yatırımlarının görevleri, bu bakış açısından değerlendirildi.»(10)

Restorasyon döneminin kaynaklarının sonuna gelinmesi ve yeni dönemin bütün olanaklarının hazır olmaması, özellikle 1928 yılında mal kıtlığının ön plana çıkmasına ve bütün tartışmaları etkilemesine yol açar.(11) Bir yandan mal kıtlığı, diğer yandan, kaynakların darlığı ise belirli bir sonuca götürür: «Eğer yatırım fonları sınırlı ise, özel endişelerin olmadığı durumlarda, kendisini (ürün) doğurmak için gerekli yatırıma göre yüksek yıllık ürün değeri veren yatırımları ilk önce gerçekleştirmek akıllı bir politika izlemek olacaktır.»(12)

Eğer amaç, kısa dönemin, belirli bir anın sorunlarını çözmek ise, söylenecek fazla birşey yok. Fakat, âcil sorunu aşıp da endüstrileşme sorunu çözümlenmek istenirse durum başka. Bu, başka bir sorun olur. Burada, kısa dönemin ölçütü, eğer, ısrar edilirse, endüstrileşme sorununun karşısına çıkar. Üzerinde durulacak nokta bu.

Tartışmaya katılan birçok iktisatçı kârlılık oranının veya bir benzerinin en iyi ölçüt olduğunu savunur. Bir örnek: «Yeni yatırımların rantabilitesini ve sermaye harcamalarının ödeme ve faiz verme (protsentirovanie) kapasitesini belirlemek,

kuşkusuz yatırımların etkinliğini (effektivnost') değerlendirmede temelli bir işleve sahip olabilir.»([13]) Fakat, böyle bir ölçütün taraftarları bile, yeni düzende kârlılık oranının doğrudan doğruya uygulanmasının güçlüklerini kabul ederler.

Aynı tartışmacı görebildiği güçlükleri şöyle açıklar: «Doğrusu, üretim fiyatlarının konjonktüre ve planlamaya bağlı olarak değişmesi böyle bir metodun uygulanmasını zorlaştırır; mamafih *ceteris paribus* koşulları içinde (başka deyişle, diğer koşulların veya en azından bazılarının değişmemesi varsayımı ile) hesap yapma olanağı, işaret edilen yöntemin sermaye yatırımlarını değerlendirmede kullanılması konusunda geniş bir imkân yaratır.» *Ceteris Paribus* varsayımı kullanıldığında, sermaye harcamalarının etkinliğini ölçmek için ürün giderindeki azalma kullanılabilir. Burada yeni veya genişletme yatırımı ile elde edilecek ürünün gideri, eski bir işletmenin gideri ile karşılaştırılacaktır. Fakat böyle bir kriter, kârlılık ilkesinin taraftarlarını tatmin etmekten uzaktır. Çünkü, uygulamada ceteris paribus koşulu her zaman gerçekleşmez: «İlk izlenime rağmen, bu metod (gider azalması) her zaman, daha önce önerilen kapital yatırımlarının etkinliğini, net gelirin büyüklüğündeki değişmeleri veya sermaye harcamalarının ödeme ve faiz verme olanaklarını ölçerek belirleme yolu, ile çakışmaz. Mesele, son durumda, sermaye harcamalarının etkinliğinin sadece gider azalmasına değil, aynı zamanda (coğrafya, nakliyat, iklim, jeoloji ile ilgili) doğal koşullara, yeni yapının diferansiyel rant geliri sağlayacak yerde kurulup kurulmamasına da bağlı olmasındadır.«([14])

Başka bir tartışmacı rantabilite ölçütünün neden geçerli olamayacağı konusunda daha örgütsel bir bakış açısı getiriyor. Buna göre, rantabilite ölçütünün anlamlı olabilmesi için ekonomide rekabet gerekiyor. Sovyet ekonomisinde ise işletmeler arası rekabet söz konusu değil. Ayrıca rantabilite ölçütü geçerli olacak olursa, rantabilitesi düşük olan işletmelerin var-

lıklarına son vermek gerekecek. Bu da Sovyet ekonomisinde söz konusu edilemez. Çünkü Sosyalizmde bazı sanayi kollarını geliştirirken rantabilitesine değil bu sanayi kollarının ekonominin tümü içindeki yerine bakmak bir ilkedir.

Tartışmacı Sovyet ekonomisinin, kapitalist ekonomilerden, bu temel ayrılıklarının ve bunlarla birlikte sanayi ile tarım ürünleri fiyatlarının ilişkisinin rantabilite için sınırlar getirdiğini belirtir.([15]) Bundan sonra, «ayrıca» diye ekler: «Biz, birer ekonomik birim olarak işletmeleri, rantabilitelerini artırmaya özendirecek herhangi bir reel sistem koymuş değiliz. Aynı şey, yönetici-teknik personel ve çalışanlar için de söylenmelidir.»([16])

Tartışma zamanının tek sorunu, üretimi artırmak değil. Beşinci bölümdeki açıklamalardan hatırlanacağı gibi 1927-1928 yıllarında ekonomide işsiz sayısı bir milyondan fazla. İşsizlik, cevap bekleyen âcil problemlerden biri. Bu problemin tartışmada yankı bulması kaçınılmaz: «Sadece, özel girişimcinin gözetmeyeceği bir bakış açısı olan ulusal ekonomi açısından işgücü ödemeleri gelir özelliğini taşır. (İşgücü ödemeleri), işletmelerin gelirinden daha az bir öneme sahip değildir ve son çözümlemede ekonomik yaşantının amacıdır... Toplam ekonomi için, bütün olarak, sadece belli bir sermaye harcamasının imkân verdiği birikim ve maksimum ürün sorunları önemli değil; aynı zamanda işsizliğin azaltılması, işgücü ödemeleri toplamının artması sorunları da önemli. Yalnız, bu artış genel ürün toplamının azalmasına ve birikim ve ekonominin kalkınmasının durmasına yol açmadığı sürece önemli.»([17])

Getirilmek istenen katkı ikilidir. İlki genel; herhangi bir ekonomik önlemin iki sonucunu saptamak mümkün. Biri, bireysel ünite açısından. Diğeri, ekonominin bütünü açısından. Bu ayırım, son zamanlarda batı iktisadında yapılmakta olan özel —toplumsal (gider, katkı, kâr v.b.) ayırımını önceler. Yukarıdaki alıntıda geçen, 'özel girişimci' deyimi ile kapitalist ekonomideki özel girişimci kastedilemez. Kastedilen, Sovyet dü-

zenindeki tek tek birimlerdir ve bunlarla gözlenen bir sonucun bütün ekonomi için aynı öneme sahip olmadığı vurgulanmaktadır.

Katkının ikincisi, kullanılan ölçüte bir sınır getirmek istiyor: «İşçilerin makinalarla değiştirilmesi ancak ekonomideki biriken gelirin bir bölüğü makinalar ile serbest (işinden edilen) işçiler için üretim araçları sağlamaya kullanılırsa ekonomik bakımdan rasyonel olur. Yalnız böyle durumlarda teknolojik ilerleme işçi talebini azaltmayıp genişletebilir. Bu yüzden, toplam ekonomi açısından sadece sermaye harcamalarının etkinliğini değil, emek yoğunluğunu da incelemek önemlidir.» Bu, sınırın bir yanı. Diğeri ise şu: «Kâr getirmeyn fakat fazla işgücü için yaşama araçları sağlayan işletmeler kurmak, ulusal ekonominin çıkarları açısından, kâr getiren ve fakat ekonominin emek yoğunluğunu önemli ölçüde azaltan sermaye yatırımından çok daha uygundur.»([18])

Görüldüğü gibi, aslında kârlılık ölçütü reddedilmiyor. İleri sürülen, ölçüt kullanılırken işsizlere iş sağlanmasının da gözetilmesi. Tartışmacının sorduğu soru ve bu soruya verdiği cevap açık: «Bundan, biriken sermayenin sadece tarıma ve küçük metalurji işletmelerine yatırılması gerektiği sonucu çıkmaz mı? Kuşkusuz, hiç çıkmaz. Metalurjide, gördüğümüz gibi, büyük işletmelere harcamalar çok daha etkin... Fakat, bütün ekonominin yararları, işçi kütlelerinin yararları bakımından emek yoğunluğu düşük harcamaların yanında maksimum ekonomik etkinliğe sahip ekonomi kesimlerinde emek yoğun harcamalar da yapılmalıdır.»([19])

Burada yine bir parantezin zamanı. Türkiye'de ve benzer bir ülkenin sanayileşme tartışmalarının içinde, şu veya bu sorumlulukta yer almış olanlar veya bunları okumuş olanlar, belki de daha önce söylenmemiş pek az söz var, diye düşünecekler. Gerçekten 1920 yıllarında Sovyetler Birliği'nde ileri sürülen bu düşünceler, bu düşüncelerin ileri sürüldüğünden

en küçük haberi bile olmayan başka kimseler tarafından, 1960 yıllarında Türkiye'de veya bir benzeri ülkede tekrarlandı. İşsizlik için emek yoğun yatırımlara öncelik verilmesi işsizliğe çare olması için küçük işletmelerin tercih edilmesi, işsizlik gibi duyarlı bir soruna çözüm olması için makina yerine elle üretim önerildi.

İşsizlik faktörünün teknik seçimine girmesi isteniyor. Burası açık. Fakat, açık olmayan böylesi endişelerin belirli bir ölçüt içinde nasıl yerleştirileceği. Bu nokta, sonradan bir tartışmacının değindiği gibi çözümden uzak ve çözülmesi de kolay değil. Yalnız, zorluk işsizlik sorununa el atılmasına, hiç olmazsa çözüm aranmasına engel olmuyor. Çünkü önemli bir sorun. Bir başka yazar «biz nasıl kolera veya vebanın projeksiyonunu yapamazsak, işsizliğin projeksiyonunu da yapamayız» diyerek, ekonomi için sorunun sıcaklığını vurgulamış oluyor.[20]

Mitlyanskiy'in Planovoe Hozyaistvo'da (1927/28) yazısı, derginin yazı kurulunun çeşitli notlarıyla birlikte sunuluyor. Bir dipnotta, yazı kurulu, «burada açıkça belli olan üretim tekniği ve iş örgütleşmesi konularındaki tutucu eğilimlerin» ileride tartışılacağını; bir diğer yerde de «yazarın, emek verimliliğini artırmanın değerli etkilerini unuttuğunu» belirtiyor.[21] Bütün bunlara rağmen yazı yayınlanıyor. İleri sürülen görüş, emek tasarrufunun her zaman değerli bir katkı olmadığı. Her emek tasarrufu yararlı değildir. Makina kullanımı ile serbest bırakılan işgücü, eğer başka bir yerde kullanılıyor ise, söz konusu tasarruf ekonominin bütünü için olumlu bir katkıdır. Eğer serbest bırakılan emek kullanılamıyorsa, emek tasarrufu, ekonominin bütünü için sadece kayıptır. «Çünkü» diyor, Mitlyanskiy, «toplam ekonomi bakımından net ürün, başka deyişle gros üründen üretim için kullanılan üretim araçları (Modern batı iktisadında, ara mallar, Y.K.) çıkartıldıktan sonra elde edilen, gelirdir ve dolayısıyla işçilere giden ürün

bölüğü geliri oluşturur (gelir kalemidir), yoksa harcama değil.»[22]

Mitlyanskiy'in getirdiği açıklığa, batı iktisatı çok sonraları ulaştı. Belki de, batı iktisatı bakımından bu ilginç katkı, olumsuz değerlendirmeye rağmen, yazı kurulunu bu yazıyı yayınlamaya zorladı! Çünkü yazar, açıkca şunları söylüyor: «Yeni yatırımlarda, gider ve kullanılan emeğe bakmaksızın, belli sermayeye maksimum ürün veya aynı anlama gelmek üzere birim sermayeye (maksimum ürün) veren varyantları (teknikleri) seçmeliyiz... Ne emek yoğunluğu, ne de yüksek emek verimliliği başlı başına amaç olarak alınmalıdır. Sadece, daha büyük miktarda ürün elde etmenin aracı olarak düşünülmelidir ve yalnız bu açıdan değerlendirilmelidir.»

Bu düşünceleri, bu kadar inançla olmasa bile aynen, bugün Dünya Bankası'nın veya Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'nün, OECD, Türkiye veya benzeri bir ülkeye sunduğu 'nasihatlar listesi' içinde bulmak mümkün. Tabii neoklasik her hangi bir dersanede öğretim üyesinin dersleri de böyledir. Ancak bunlar şunu gösteriyor: Planlama örgütünün dergisi, sakıncalı bulduğunu belirtmesine karşın bu incelemeyi yayınlamak zorunluluğunu duyuyor. Bu zorunluluk yeni düzende eski düşüncelerin inatçı mücadelesinden ileri geliyor.

Mitlyanskiy, böyle yapıldığında işsizliğin ortadan kalkacağını iddia etmiyor. Bu denli gözü kapalı değil. Ona göre, Sovyetler Birliği'nde «işsizlik devamlıdır ve devamlı olarak artmaktadır.» Böyle bir teknik seçimi ölçütü sadece işsizlik sorununu hafifletir. İşsizlik sorunu ile ilgili asıl çözüm başka yerde yatar: «Söylemek gerekir ki, kapitalist ülkelerde el zanaatları belirli bir canlılık gösterir. Sermayenin kıt ve işsizliğin çok olduğu bizde de kustar endüstrisi (ev endüstrisi), geri işletmelerin çalıştırılmasıyla birlikte özel bir öneme sahiptir.»[23] Yazar burada, modern «toplum kalkınmacıların» öncüsü rolündedir. Öncüsü olduğu sadece toplum kalkınmacılar

değil. İşsizlik için, bir yandan, emek-yoğun yatırımları, diğer yandan da işgücü ödemelerini düşünerek inşaat faaliyetini artırmayı öğütleyerek, başka ve ünlü kuramcıları da öncelemektedir.*

Mitlyanskiy, daha az sermaye kullanan tekniklerin seçilmesinden yana. Bu amaçla, ürün başına sermayenin minimum olmasını veya aynı anlama gelmek üzere sermaye başına ürünü maksimum yapacak teknikleri önerir. Yatırımların etkenliğinden anladığı budur. Bunu sağlayacak bir ölçüt geliştirir.

Ölçütü tartışmadan önce, önerilen çözümün vargıları üzerinde durmakta yarar var. Bunun için de başka yere gitmek gerekli değil. Mitlyanskiy'in yazısının çıktığı Gosplan dergisinde, Planovoe Hozyaistvo, bir sayı önce Gosplan uzmanlarından elektrik mühendisi Fel'dman'ın** bir yazısı yayınlanır. Bu yazıda, A.B.D. endüstrisinin 1850-1925 yılları incelenmekte ve Sovyet endüstrisinin 1926/27 - 1940/41 yılları arasında gelişimi için bazı sonuçlar elde edilmeğe çalışılıyor. Bulguların bir bölüğü şöyle: «Eğer (1889-1919 yılları bilgilerine göre Amerikan) endüstrisinin kollarını, etkenliklerine (ürün-sermaye oram) göre sıraya koyacak olursak aşağıdaki ilginç tablo ortaya çıkar: 1) gıda; 2) sigara; 3) demirsiz metaller; 4) tekstil; 5) ayakkabı; 6) endüstri ortalaması; 7) kâğıt ve basımı; 8) ağaç işleme; 9) tamir atelyeleri; 10) taşıma araçları; 11) çeşitli kesimler (gemi yapımı, elektro-teknik, kauçuk v.d.; 12) silisyum; 13) likör ve içki; 14) kimya; 15) demir-çelik.»(24)

Böyle bir deneyim karşısında, ürün-sermaye katsayısını maksimum yapacak teknikleri seçmenin uzantıları açık olmaktadır: Ürün-sermaye katsayısını maksimum yapmak, hafif endüstriye öncelik vermek ile eş anlamlı. *Hiç olmazsa eldeki*

(*) R. Nurkse, **Problems of Capital Formation In Underdeveloped Areas**, N. Y. 1953.

(**) 1960 yıllarında Batı üniversitelerinde ün kazanan «Fel'dman Modeli» yazarı.

amprik bilgilere göre bu sonuç çıkıyor. Kuramsal olarak da aynı sonuç çıkar mı çıkmaz mı, bu ayrı bir soru. Bu soruya ikinci ve üçüncü bölümde değinildi. İlerde tekrar ele alınacak.

Amerikan istatistiklerinin incelenmesi, Fel'dman'ı bir başka sonuca daha götürüyor: «Herşeyden önce söylemeliyiz ki, Birleşik Devletler'de, (birim) kapitale oranla ürün değeri azalmaktadır; ve burada da, söz konusu katsayı (ürün-sermaye katsayısı) sermayenin organik bileşiminin en yüksek olduğu, başka deyişle, motor gücünün büyük ölçüde kullanıldığı yerlerde özellikle düşüktür.»([25]) Fel'dman'ın bu bulgusunun da, *eğer olduğu gibi kabul edilirse*, sonuçları açık: Ürün - sermaye katsayısını maksimum yapmak, emek yoğun teknikleri kullanmayı zorlayacaktır.

Yalnız Fel'dman bu son bulgudan kuşku duyuyor. *Kuramsal* açıdan, bu bulguyu beklemiyor: «Biz ileri sürüyoruz ki, bu düşüş (ürün - sermaye katsayısında) abartılmıştır. Çünkü, fiyatlar ve endeksler, devamlı olarak artan enerji muhtevasını ve mamullerin kalitelerindeki değişmeyi gözetmezler.» Gerçekten de, yeni araştırmalar, şimdiye dek var olan çarpıtılmış izlenimleri kökünden kazımasa bile, Fel'dman'ın kuşkularını destekliyor. Bütünüyle Amerikan (imalat) endüstrisini kavrayan Tablo IV işçi başına sermaye artarken, ürün başına sermayenin düştüğünü ve düştüğü dönemlerin olduğunu gösteriyor.([26])

TABLO : IV

A.B.D. İMALAT KESİMİNDE SERMAYE - İŞGÜCÜ VE SERMAYE - ÜRÜN ORANLARI (İNDEKS, 1929 - 100)

Yıllar	Toplam Sermaye-Çalışılan Adam-Saat	Toplam Sermaye-Toplam Ürün
1900	46.4	90.7
1909	63,5	109.8
1919	75.8	115.5
1929	100.0	100 0
1937	99.4	83.7
1948	88.9	73.2

Tablo, Fel'dman'ın ilgilendiği sürede (1919'a kadar) adam - saat başına sermayenin (değer cinsinden) artışına karşılık, sermaye başına ürünün (her ikisi de, değer cinsinden) azaldığını gösteriyor. Bu, bulguları destekliyor. Fakat, tablonun bundan sonraki dönemi ve bu yüzden de tablonun bütünü Fel'dman'ın kuşkularını doğruluyor.

Bu bilgilerin ışığında, Mitlyanskiy'in ölçütünü değerlendirmek mümkün. Ölçüt eski ve yeni makinalar ile yapılacak üretimin gider karşılaştırmasına dayanır. Kullanılan işaretler şöyle:

E Eski makinada işletme giderler (amortisman hesaplanmıyor),

E″ : Yeni makinada işletme giderleri,

II″ : Yeni makinaya belirli bir faiz uygulanarak elde edilen büyüklük,

A″ Yeni makinada amortisman

Bu durumda,

$E > E'' + A'' + II''$ ise

yeni makinayı kullanmak ekonomik olacaktır. Fakat eğer

$E < E'' + A'' + II''$ ise

ekonomik olmayacaktır.

Ölçüt, kapitalist iktisat öğretisini özümlemiş olanlar için oldukça basit. Fakat Mitlyanskiy'in katkısı bununla kalmıyor. Faiz baddinin sermayenin kıtlık derecesini yansıtacak kadar yüksek olması gerektiğini ileri sürüyor. Kapitalist ekonomide bu, otomatik olarak sağlanır. Fakat «bizde (Sovyetler Birliği) durum farklıdır. Faiz haddi arz ve talep ilişkisini yansıtmak ve faiz düzeyi kapitalin kıtlık derecesine göre belirlenmez. (Sermaye kıtlığı) kendini, faiz haddinin yüksekliğinden çok, karşılanmamış talep olarak belli eder.[27] Bu eksikliği gidermek için, önerilen ölçüt aşağıdaki biçime dönüştürülür.

$E = E'' + A'' + II'' + n$

n, önemli bir büyüklüktür ve resmi faiz haddinin düşüklüğünü karşılamak için konur.

Sermaye üzerinde faiz uygulama veya aynı anlama gelmek üzere sermaye kullanımında tutum sağlama girişimleri, Yuşkov'un çalışması ile mantıkî sınırına ulaştırılmaktadır. [28] Yuşkov çözümlemesine şöyle bir değerlendirme ile başlıyor: «Aynı miktarda üretim, çeşitli (miktarda) sermaye harcamaları ile sağlanabilir. *Belirli bir kesimde daha çok veya az hızlı rekonstrüksiyona ve teknolojik düzeyin yükseltilmesine gidilirken, yapacağımız hesaplamalar sonucunda çok çeşitli büyüklükte gerekli sermaye harcaması rakamları ile karşılaşırız. Dalgalanma aralığı 1:3* ve daha büyüktür. Daha büyük harcamaya (kapital) razı olunduğunda, düşük üretim gideri ile karşılaşılır; yüksek barcama (gider) düzeyine razı olunduğunda, sermaye harcamalarında tasarruf sağlamak mümkündür. Bu yüzden, ekonominin kesimleri arasında, yatırım kaynaklarının dağıtımı söz konusu olursa, (her bir yatırım) faaliyet sürelerinde gösterecekleri perspektif üretim bacminin belirtilmesi yetmez; —ki bu, üretim hacimleri arasında tam eşgüdümü (materyel dengelerdeki gibi) sağlamak için gereklidir— belirli koşullarda kabul edilmesi zorunlu olan ve basit bir sorun olmayan *optimal teknolojik yapının* da gösterilmesi gerekir.»[29]

Bu basit olmayan sorun nasıl çözülür? Bir yol, rantabilite katsayılarına bu işi bırakmaktır. Her yatırımın kendi kendine oluşacak rantabilite katsayılarına göre hem yatırımın kesimler arası dağılımı ve hem de teknolojik yapısı belirlenebilir. Fakat, Yuşkov, Sovyet koşulları içinde böyle bir yola güvenmez: «Bizim koşullarımızda, gerek sermaye harcamalarının ve gerekse işletme faaliyetlerinin rantabilitesi, harcamaların ekonomik uygunluk derecelerinin göstergesi olmaktan çok uzaktır. Serbestçe oluşan fiyatların yokluğu, rantabiliteyi saf bir biçimsel gösterge yapan çeşitli özelliklerin sadece birisidir.»

Diğer yol, bu işi planlama örgütüne bırakmak. Yuşkov,

bunu muhtemel bir yol olarak görür, fakat mümkün saymaz: «Eğer, merkezi planlama örgütü, önerilen *toplam* yatırım harcamalarının 'optimal kullanımını' bulma sorununu kendi üzerine alacak olursa, sayısız miktarda kombinasyonu ele almak ve gözden geçirmek zorunda kalacaktır.»(30)

Bu durumda yapılacak iş, teknik seçimini desantrilize etmek, kararı her birimin kendisine bırakmak oluyor.* Yalnız böyle bir durumda her bir ünitenin yapacağı seçimin, bütünün yararlarına uyup uymayacağı sorusu ortaya çıkıyor. Yuşkov öyle düşünüyor ki, bir ünite, kendi açısından, sermayenin organik bileşimi en yüksek bir tekniği uygun görebilir. Fakat, böylesine bir yatırımın ekonominin bütünü için de yararlı olduğunu garantileyen bir mekanizma yok. Daha da önemlisi, bu miktarda bir sermaye harcamasının bu kesimde yapılmasının yararlı ve gerekli olup olmadığı tartışılmalıdır.(31)

Bu yüzden, kendi başlarına hareket eden, karar veren birimlerin kararlarının sonucunda optimum seçimin otomatik olarak ortaya çıkması için bunların belirli bir ölçüte göre hareket etmeleri gerektiği kabul ediliyor. Yuşkov, işletmeler karar alırken, yapılacak ve yapılmış bağlı sermaye ve ayrıca dönüşen sermaye üzerinde faiz yürütmelerini ve faiz oranının her beş yıllık plan döneminde açıkça belirtilmesini ve ayrıca orman ve arazi gibi kullanımlarda rantı hesaba katmalarını öğütlüyor. İşletmeler, bu ilkeler dahilinde sermaye harcamalarının etkenliğini hesaplayacaklar. Yuşkov, işletmelerin bu hesaplamalarda kullanacakları formülü de veriyor.(32)

(*) Böylece Yuşkov, sosyalist bir ekonomide kapitalist (Pareto) etkinliğinin sağlanabileceğini matematik olarak gösteren E. Barone'nin bulgusunu kabul eden, fakat aynı zamanda milyonlarca denklemi birden çözmenin gerekli olacağını, bu yüzden 'optimal dağılımın' mümkün olmadığını ileri süren F. Hayek ve L. Robbins'i önceleniş olmaktadır.

F. Von Hayek, «Present State of Debate»

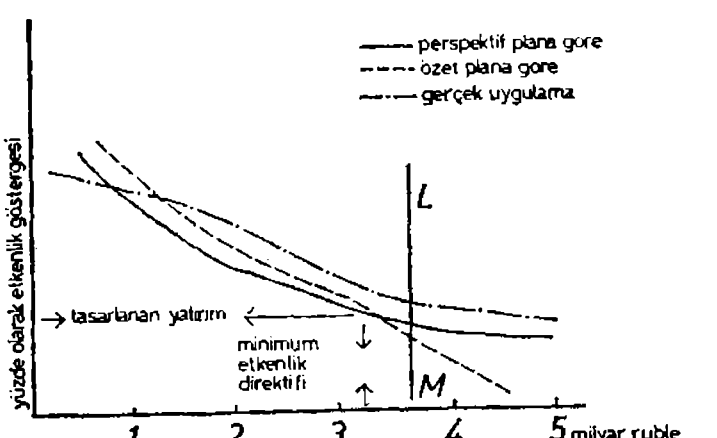
F. Von Hayek, (ed), **Collevtivist Economic Planning**, London, 1956 (ilk basım 1935) içinde.

L. Robbins, **The Great Depression**, London, 1934.

Fakat Yuşkov'un asıl katkısı bu değil. Asıl katkı, sermaye yatırımlarının marjinal etkenliğinin (predel'naya effektivnost') tanımlanmasında. Şekilde bu katkı açıklık kazanıyor. Şekil Yuşkov'a ait.[33]

Yatay eksende, bir perspektif plan döneminde (Sovyet uygulamasında beş yıllık plan) yapılabilecek yatırımlar etkenliklerine göre sıralanmaktadır. Aynı sıralama bir dar özet plan için de yapılabilir. Ve yatay eksende soldan sağa gidildikçe yapılacak yatırım artmakta, buna uygun olarak da dikey eksende etkenlik göstergesi düşmektedir. Planlama örgütü, yatırım kaynaklarını bilebileceği için, maksimum yatırım miktarını işaretleyebilir. Buradaki etkenlik göstergesi, kabul edilebilecek minimum etkenliktir. Bu, direktif olarak karar ünitelerine gönderildiğinde ve karar ünitelerine bu minimumun altında olmamak şartıyla yatırım tekniklerini istedikleri gibi seçmeleri öğütlendiğinde, otomatik olarak optimalite sağlanmış olur. Büyük sayıların etkisindeki uygulamanın sonuçları ile plan taslaklarının göstergeleri birbirinden önemli ölçüde ayrılmazlar.

Sermaye Yatırımlarının Marjinal Etkinliğinin Belirlenmesi

Yuşkov, önerisi ile Keynes'i öncelemektedir.* Yuşkov'un şanssızlığı önerisini yanlış yerde yapmış olması. Şansı ise kapitalist sistemin mantığını sistemin karışıklıklarından kurtul-

---

(*) Yuşkov'un bu çalışmasından —benim bildiğime göre— hiçbir batılı kaynak söz etmemektedir. Bu yüzden ekonomik düşünce tarihi içindeki yerini ve yeniliğini belirtmekte yarar var.

Keynes, Genel Teori'sinde sermayenin marjinal etkinliğini tanımlamakta ve şunları söylemektedir: «Belli bir tür sermayede bir zaman döneminde yatırım artışı oluyorsa, bu tür sermayenin *marjinal etkinliği, yatırım artarken, azalacaktır*... Her sermaye türü için, bir dönemde marjinal etkinliği belli bir rakama düşürmek için yatırımın ne kadar artırılması gerektiğini gösteren bir eğri çizebiliriz. Toplam yatırım haddini, bu yatırım haddinin ortaya çıkardığı genel marjinal etkinliğe (sermayenin) bağlayan eğriyi sağlamak üzere, çeşitli sermaye türlerinin eğrilerini birleştirebiliriz. Buna, yatırım talep eğrisi; veya almaşık (alternatif) olarak, sermayenin marjinal etkenliği diyeceğiz.»

J. M. Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, N. Y. 1936, s. 136.

Tabii bir ikinci düşünüşte Yuşkov'un incelemesinden hiçbir Batılı kaynakta söz edilmemesi şaşırtıcı görünmüyor. Çünkü, Yuşkov, Keynes'i öncelemeden ayrı olarak Sovyet sistemine yöneltilen en ısrarlı ekonomik 'doktrin' olan Von Mises - Von Hayek görüşlerini de, önceki dipnotta değinildiği gibi, özetlemiş oluyor. Von Mises ve Von Hayek, planlama örgütünün bu kadar çok kombinasyonu bir arada düşünemeyeceğini ve bu yüzden ekonominin mutlaka duracağını ileri sürmüşlerdi. Buna Oscar Lange, «Pazar Çözümü» ile cevap yetiştirdi. Daha sonra Yugoslavya'da uygulanan «sistem» Lange'nin «Pazar Çözümü» sosyalizm sistemine özdeş tutuldu.

Burada ve bu ikinci yazımda kendi yanlışımı düzeltmek durumundayım. Bu kitabımın ilk yazımından sonra M. Ellman'm, 1972 ve 1973 yıllarında birbirinin büyük ölçüde aynı olan iki kitabı çıktı. Bu iki kitap, Yuşkov'un makalesinin önemini büyük bir açıklıkla kaydediyor. Ellman, Yuşkov'un marjinalist bir iktisatçı olduğunu belirtiyor ve daha da önemlisi «Libermanizm» adı verilen eğilimi Yuşkov ile başlatıyor. Şöyle:

«Sovyet ekonomisini kaynakların etkin dağılımını sağlayacak bir biçimde örgütlemenin gerekliliği, yönetimsel ekonomiye

muş olarak aramasıdır. Böylece sosyalist bir düzende, kapitalist ekonominin bir sorununa açıklık getirmiş olmakta ve kendisinden bir yıl sonra, bütün bunlardan habersiz olarak, batılı iktisatçılara, sorunlarını daha iyi görebilmeleri için sosyalist düzen varsayımını öğütleyen bir Amerikan iktisatçısını hakh çıkarmaktadır.(34)

Fakat uygulanması, söz konusu olan ülkede, tipik bir kârlılık ölçütü veya faiz uygulaması önerisinden farklı bir etkiye sahip olamıyor. Aslında, yazı, kârlılık önerilerinin bütünüyle gündemden çıkmakta olduğu bir zamana rastlar. Ve tartışmalar içinde, bu okulun en uç örneği olarak gösterilir.

---

geçişin arefesinde Yuşkov tarafından ileri sürüldü. Lozan Okulu doktrini (Pareto, Walras v.b. Y.K.) bilen Yuşkov öncelikle kıt yatırım kaynaklarının etken dağılımıyla ilgileniyordu.»

M. Ellman, Sovyet Planning Today, Cambridge University Press, 1972, s. XIV.

Ellman, bu kitabında Yuşkov'un çalışmasından 1965 yılında Fransız sovyetoloğu J. M. Collette'in söz ettiğini ve Yuşkov'u doğrusal programlamanın öncüsü olarak gösterdiğini kaydediyor.

M. Ellman, **Planning Problemes in the USRR,** Cambridge University Press, 1973 çalışmasında ise 1928 yılındaki Yuşkov'un makalesiyle başlayan bir zinciri 20'nci Kongre'den geçiriyor.

Böylece bir yanlışımı düzeltmiş oluyorum. Ancak bunun tam bir yanlış olmadığını, üstelik ileriye sürdüğüm iki düşüncemi doğruladığını belirtmeliyim. Birincisi şu: Batılı uzman, Sovyetler Birliği'ne ve Sovyet tartışmalarına hep kafasındaki klişe ile bakıyor. Marjinalizm var mı, yok mu? Marjinalizmin doğrusal denklemlerle ifadesi olan doğrusal programlama var mı, yok mu? Baktığı, bu. Burada Yuşkov'un Batı'nın büyük iktisatçısı Keynes'i önceleğini görmüyorlar veya görmek istemiyorlar. İkincisi ise şu: Sovyetler Birliği'ne yöneltilen eleştirilerin çoğunu doğrudan doğruya Sovyet tartışmalarından ithal ettiklerini saklıyorlar. Yuşkov, Von Mises - Von Hayek eleştirisini ve buna verilen Taylor - Lange cevabını öncelemiş oluyor.

Kârlılık veya rantabilite önerilerinin itibarını yitirmesinde, Litoşenko'nun aynı başlık altında yayınlanmış iki yazısının etkisi büyük olsa gerek. Bu yazılar, tartışmayı belirli bir zaman kesitinde özetler de. Bu yüzden, ayrıca ilgiye değer.

İki sorun birbirinden ayrılmalıdır, der, Litoşenko. Sorunlardan biri, yatırımların kesimler arasında dağılımı. Diğeri ise, teknik seçimi. Fakat, bir ölçüt bütün yatırımlar için kullanılacak olursa, teknik seçimi aynı zamanda kesim seçimi demek olur. Örnek, rantabilite: «Mevcut koşullar altında (fiyatların serbestçe hareket etmediği durumda ve geçerli fiyatlara göre, Y.K.) eğer devlet yeni yatırımların yapılması ve eskilerinin değiştirilmesini rantabilite ilkesine göre yönetecek olursa, endüstri iş ahengi olmayan bir görünüm kazanabilir. Örneğin tekstil endüstrisi bugün için en kârlı üretim kesimlerinden biri iken, makina yapımı sadece zarar eder.»(35) Ayrıca fiyatlar serbestçe hareket etse ve kârlılığa göre karar verilse, ne olur ki? Herhalde çok fazla düşünmeğe gerek yok: «... Sermaye yatırımları ile ilgili politikada, fiyat ve kâr hareketleri yöneten ilke olmazlar; kapitalist deneyden ticarî rantabilite ilkesinin ödünç alınması, planlı ekonomiye, savaş öncesi dönemin norm ve oranlarının mekanik olarak uygulanmasından başka bir yarar getirmez.»*

Fakat, ileri sürülebilir ki, ticarî kârlılık yerine bazı yanları düzeltilmiş toplumsal ekonomik kârlılık ilkesi kabul edilerek bu sorun çözülebilir. Nitekim yukarıda anlatılmış oldu-

---

(*) Birinci Beş Yıllık Planın sonuçlarıyla ilgili konuşmasında (1933) Stalin'in verdiği örneklerden anlaşıldığına göre, 1933' de bile durumda bir değişme yok: «... Bizim demirli metalurjimiz, hâlâ rantabl değil. Onu kapatmak gerekmez mi, yoldaşlar? Eğer rantabilite böyle alınacak olursa, çok büyük rant veren, örneğin, pasta yapımı, undeğirmeni, parfümeri, trikotaj, çocuk oyuncakları yapımı gibi kesimler hariç bütün endüstriyi kapatmak gerek.»

J. Stalin, **Voprosı Leninizma**, 1945, s. 383.

ğu gibi P. P. Maslov böyle bir öneri ile ortaya çıkmıştır. Yatırımların emek yoğunluğunu ek bir özellik olarak kullanmayı teklif etmiştir. Yalnız, teklif etmediği bir nokta var: «Örneğin, sermaye yatırımının bir varyantı, 1000 rublelik sermaye ve 5 işçilik emek yoğunluğunda % 4'lük rantabilite; diğeri üç işçilik emek yoğunluğunda % 6'lık rantabilite gösteriyorsa, özel ve toplumsal ekonomik etkenlik göstergelerinin karşılaştırılması (tartılması) yöntemi bulunmadıkça, bu iki varyanttan en elverişlisini seçmek mümkün olamaz.»([36])

Son zamanlarda, batı iktisatında çok tartışılan bu tartma sorunu bir yana, emek yoğunluğunun doğrudan bir ölçüt olarak kullanılmasına gelince: «Pahalı ekipmanlar kullanan şeker endüstrisine yatırılan sermaye biriminin emek yoğunluğu, taş kömürü çıkarımının emek yoğunluğundan daima düşüktür. Bu ilkeye dayanarak, bütün yatırım kaynaklarını bitirinceye dek kömür kesiminin genişlemesini istemek ve ek şeker üretiminden vazgeçmek düşünülemez. Bu yüzden, emek yoğunluğu, rantabilitenin kapitalist toplumlarda olduğu gibi, genel bir sermaye yatırım ölçütü işlevi göremez.»

Litoşenko'nun ilk yazısında, yıkıcı eleştiriler yer alır. Kârlılık ve emek yoğunluğu ölçütleri reddedilir. İkinci yazısında ise, yapıcı öneriler var.

Litoşenko, yatırımların kesimler arası dağılımı sorununu, bir ölçüt sorunu olmaktan çıkarır. Bu, bir materyal dengeleri kurma sorunudur. Bir yanda, her malın tüketim planı; diğer yanda da, o maldan plan döneminde ne kadar üretileceği belirlenir. Bundan sonrası kolay: «Eğer bu plan (ayrıntılı olarak hazırlanmış tüketim planı ve son-ürün üretim planı) fizik gerçekleşme olanakları bakımından yeterli ölçüde gerçekçi olarak hazırlanmış ise... bununla, sermaye yatırımları sorunu, en azından harcama kaynaklarının belli kesimler arasında dağılımı ile ilgili bölümü, çözülmüş olur.

Bunun böyle olduğunu görebilmek için, üretim araçları ile son-ürünlerin birbirine belirlenmiş üretim katsayıları ile bağlı olduğunu gözönüne getirmek yeter... Son tüketim programı hazır olunca, bundan mevcut üretim aygıtı ile sağlanabilecek mal ve hizmetleri çıkarmak gerekecektir. Geriye kalan, yeni sermaye yapımı ile ilgili üretim hedefini verir. Bu hedef, diğer bütün tüketim programında olduğu gibi, son ürün cinsinden ifade edilmektedir. Bunlara, uygulamadan veya önerilen rasyonalizasyon önlemleri ile düzeltilmiş tekniklerden alınan üretim katsayılarını uygulayarak, onları, üretim araçları üreten kesimlerin hedeflerine veya diğer bir deyişle, sermaye yatırımı programına dönüştürmek mümkündür.»([37])

Litoşenko, yatırımların kesimler arası dağılımını, herşeyden önce, her kesimde ne üretileceğinin çözümlenmiş olmasına bağlamaktadır. Kesimlerle ilgili üretim hedefleri bir optimalite sorunu olmaktan çıkmaktadır. Bu, doğrudan doğruya merkezî planlama örgütünün görevidir. Kesimlerle ilgili üretim hedefleri belli olunca, her kesime ne kadar yatırım yapılacağı sorunu, bir teknik katsayıları uygulama sorununa dönüşmektedir.

Sermaye yatırımları sorunu, ancak bu aşamadan sonra olumlu bir çözüme kavuşabilir. Ancak, «*toplumsal ürünle ilgili oranlar ve üretim kesimlerinin payları merkezden belirlendikten sonra*», teknik seçimi sorunu ortaya çıkar. «Bu düşüncede paradoksal olan birşey yoktur. Tam tersine, bu, planlı ekonominin toplumun ekonomik faaliyetlerinin organizasyonuna getirdiği temel değişikliklerin doğal sonucu olarak görülmelidir.»([38])

Yalnız, bu aşamadan sonra bile teknik seçimi bağımsız bir sorun olmaktan uzaktır. Çünkü, «bu işin (teknik seçimi) her türlü çözüm biçiminde, ister ticarî rantabilite, ister emek yoğunluğu ve isterse toplumsal (ekonomik) etkinlik olsun, sermaye yatırımı biçiminin doğru seçimi ile birlikte, bağımsız

bir diğer sorun var: Toplam sermaye birikiminin hacminin belirlenmesi ve tasarrufun kaynakları sorunu... Ancak, sermaye yatırımı programları, kişisel tüketim programlarından elde edilirse, bu ilâve güçlük ortadan kalkar. Bu durumda, sermaye yatırımı şeması sermaye birikimi şeması olur.» Öyle teknikler seçilmek gerekir ki, aynı zamanda sermaye birikimi sorununa da el atılmış olsun. Başka deyişle, yaratılan ürünlerin büyük bölüğü kişisel tüketime gitmesin. Bu, seçilen tekniklerde, herşeyden önce, işgücü harcamalarının az olması demektir. Litoşenko'nun sözleri ile, «planlı ekonominin, kesimler içi örgütlü eylemlerinde, en çok kâr ilkesi ile değil, fakat en az harcama ilkesi ile yönetilmesi gerektiğinde hiçbir şüphe yoktur.»[39]

Sermaye-Hasıla Katsayısı Üzerine

Gider azaltılmasının ön plana çıkmış olması, sermaye üretim katsayısı ile ilgili tartışmanın canlanmasına yol açıyor. Tartışmanın, ilk plan hazırlıklarının ilerlemiş olduğu bir zamanda ön plana çıkmış olması kolaylıkla anlaşılır. Genel anlamda kârlılık ilkesinin itibarını yitirmesi, önemli bir yatırım programının ufukta görülmesi, bu programın gerektirdiği birikimin sağlanması sorunları, ürün başına sermaye ilişkisini gündeme sokar. Ayrıca, rekonstrüksiyon faaliyeti sırasında bu ilkenin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Tartışma sırasında lehte veya aleyhte tutum alanlar, bu ölçütün genellikle kullanılmış olduğunu belirtiyorlar.[40] Bu yüzden tartışma, böyle bir ölçütün kullanılıp kullanılmamasından daha çok, sermaye ile ürün arasındaki katsayının zaman içinde gösterdiği değişme üzerinde yoğunlaşıyor. Bir yanda, zamanla sermaye başına ürünün düşme eğilimi gösterdiği düşüncesi var. Diğer yanda ise, bunun böyle olamayacağı iddiası. İkinci iddianın vargısı açık. Eğer daha çok ve daha büyük ölçekte sermaye kullanarak, birim ürün için gerekli sermaye miktarı düşünülebiliniyorsa, yatırımları daha büyük ünitelerde yo-

ğunlaştırmak gerekecektir. Fakat eğer, teknolojik bir olgu olarak birim ürün için gittikçe daha çok sermaye gerekecek ise, yatırımları daha az birim başına sermaye kullanan teknik yapılarda toplamak icap eder. Kısacası, sermaye-hasıla katsayısı üzerindeki tartışma tekrar endüstrileşme tartışmasına dönüşmektedir.

Bir tartışmacı sermaye-hasıla katsayısı üzerine şunları söyler: «Özellikle A. B. Devletleri olmak üzere ileri kapitalist ülkelerin endüstri pratiği, üretimin genel olarak artışı ile birlikte, bir kural olarak, bağlı sermayedeki değer artışının ürün artışını önemli ölçüde aştığını göstermektedir.»([41]) Bir başka tartışmacı, İ. G. Aleksandrov, önemli olanın ucuz üretim yapmak olduğunu vurguluyor. Ucuz üretimin, ileri teknoloji ile mümkün olacağını ekliyor. İleri teknoloji ise, genellikle, bağlı sermayenin strüktürünün yükselmesi demektir. Aleksandrov'un 'bağlı sermayenin strüktürü' deyimi ile kastettiği, sermayenin organik bileşimidir. Aleksandrov'un bütün bunlara itirazı yok. Asıl itiraz, organik bileşim ile sermaye-hasıla katsayısı arasındaki ilişki kurulduktan soura ortaya çıkıyor. Şöyle: «Aynı yatırım, farklı bağlı sermaye strüktürüne sahip işletmelerde yapıldığında, yatırılmış birim sermaye başına üretilen mal miktarı, düşük sermaye strüktürüne sahip işletmede daha büyük olacaktır. Gerçi aynı işletmede, işletme harcamaları daha yüksek olacaktır.» Tartışmacı, ileri teknoloji kullanıldığında veya sermayenin organik bileşimi yükseldiğinde, sermaye-hasıla katsayısının da yükseleceği görüşündedir. Bundan çıkartılan ve altı çizilen sonuç da şudur: «*Az serbest kaynağı ve çalışmayan işçisi çok olan ülkelerde düşük sermaye strüktürü gösteren işletmelerin kurulması daha elverişlidir.*»([42])

Sermaye katsayısı üzerine çok yazmış ve dolayısıyla tartışmanın bir tarafı durumuna gelmiş olan Akulenko, esas olarak, Aleksandrov'u tekrarlamaktadır. Fakat, daha açık ve Marx'ın işaretlerini kullanarak. s/v, sabit ve değişken serma-

yelerin oranını veya sermayenin organik bileşimini; P/v, işgücü verimliliğini; P/s, üretim-sermaye katsayısını gösterir. Akulenko, bu üç kavram arasında şöyle bir ilişkinin olduğunu ileri sürüyor: «s/v artarken, toplumsal emeğin verimliliği artar; işgücü başına verim, P/v, yükselir; birim ürün için gerekli harcama düşer; üretimin gideri azalır ve kâr oranı yükselir. Fakat ters bir olgu da görülür. s/v artarken, birim sermaye başına verim P/s, düşer.»(43) Fakat Akulenko, böyle bir ilişkiden, doğrudan doğruya Aleksandrov'un çıkardığı sonuçları çıkarmaz. Çünkü, eğer böyle bir ilişkiye dayanarak, P/s'yi maksimum yapacak veya aynı anlama gelmek üzere, birim ürün başına sermaye yatırımını minimum yapacak teknikler seçilecek olursa, endüstrileşme açısından izlenecek politika belli olmuştur, demektir. Sermayenin organik bileşiminden hareketle, bu politika şu biçimde açıklık kazanıyor: «Salt üretimin teknolojik özellikleri nedeni ile, çeşitli kesimlerde çeşitli sermaye organik bileşimi görülür. Örneğin, endüstride tarımdan daha yüksektir; ağır endüstride hafif endüstriden; nakliyatta endüstrinin bütününden daha yüksektir. Bundan, en yüksek hızın yatırımların büyük kısmının ağır endüstri yerine hafif endüstriye; endüstri yerine tarıma ayırarak sağlanacağı sonucu çıkartılabilir. Fakat bu sonuç doğru değildir. Çünkü, nakliyat, ağır endüstri, elektrik, kimya gibi sermaye yoğun kesimler, 'öncü' denen kesimlerdir; bunlar, her ne kadar birim sermaye başına düşük ürün verirlerse de, kendileriyle ilgili kesimlerde emek verimliliğini yükseltirler.»(44)

Akulenko'nun sermaye katsayının teknik seçiminde doğrudan doğruya kullanılmasına itirazı, sadece pratik endişelere dayanmıyor. Herhangi bir yatırımda «söz konusu olan sadece artık ürün *normu* (oranı) değil, aynı zamanda *kütlesidir.*» Bunun anlamı ise şudur: «Yüksek sermaye bileşimi içeren işletme yüksek norm sağlamakla birlikte, birim sermaye haşma ürünün düşmesi sonucu, daha düşük norm ile çalışan fakat aynı kapitale daha büyük hacimde ürün getiren işletmeye gö-

re daha küçük artık ürün kütlesi verebilir.»([45]) Birim sermaye başına ürünü maksimum yapan teknikler, Akulenko'ya göre, sermaye başına daha çok artık ürün vermekle beraber, bu toplam artık ürün kütlesinin maksimum olacağı anlamına gelmez. Çünkü, ürün başına düşük sermaye katsayısı düşük mekanizasyon düzeyi demektir. «Düşük mekanizasyon düzeyi ise, düşük verimliliğe, bu yüzden de düşük işgücü ödemesi ve düşük birikim normuna yol açar.»

Sermaye katsayısı kullanıldığında her yatırım için en çok ürün veren teknikler seçilir. Fakat böylece elde edilen ürünün çok büyük bir bölüğünün o ürünü sağlayan işçilerin tüketimine gitmesi mümkündür. Bu durumda birikim sağlanmamış olur. Halbuki önemli olan birikimin toplam kütlesidir. Ve her yatırımda çalışan işçi başına birikimi artırmak, işçi başına verimliliği artırmayı gerektirir. Bu ise, yüksek mekanizasyon düzeyini gerçekleştirmekle mümkündür. Yüksek mekanizasyon düzeyi, organik bileşimi yüksek olan yatırımları seçmeyi zorunlu kılar.

Akulenko'nun dünyasında böylece iki eğilim çatışmış olmaktadır. Bir yandan, ileri teknoloji kullanarak artık ürün normunu yükseltmek mümkün olmakta; diğer yandan, böyle yapıldığında birim sermaye başına ürün ve dolayısıyla birikim kütlesi düşürülmektedir. Böyle iki eğilim çatıştığında, bugünkü birçok batılı iktisatçının yaptığı gibi, 'optimalite' sorunu ortaya çıkmaktadır; «... Belirli bir mekanizasyon düzeyi sağlandığında zamanın her kesitinde öyle bir durum olabilir ki, yüksek norm ile görece olarak düşük ürünün çarpımı, düşük norm ile görece olarak yüksek ürünün çarpımından daha az bir kütle verebilir.»

«Bu yüzden, hızın artırılması bakımından genel olarak birikim normundan çok harcanan sermayeye göre yüksek *birikim kütlesini* gözetmek çok daha önemlidir. Bu nedenle, proje hazırlamanın özü, *belli ekonomik durumlarda optimum* meka-

nizasyon düzeyini bulmaktan ibarettir. Çünkü bir ülkede ekonomik bakımdan elverişli olan her mekanizasyon bir diğer ülkede de elverişli olmaz.»(46)

Optimali sağlayacağı varsayılarak önerilen ölçüte geçmeden önce, önerinin somutta görünümüne işaret etmekte yarar var. Akulenko, mevcut geri teknolojinin kullanılmasından yanadır. Yüksek gider ile çalışan bazı kesimlerin varlığına razı olarak, bunların getireceği ürün ile yeni işletmeler kurulabileceği düşüncesindedir. Kustar endüstrisinden, teknik ve fiziksel olarak eskimiş, bir ara üretimden çıkarılıp sonra tekrar üretime konmuş olan işletmelerden yararlanmanın bir zorunluk olduğuna inanır. Dışardan alınacak teknoloji konusunda ise şunu söyler: «Bizim için Almanya'nın teknolojik normları Amerika'nınkinden çok daha uygundur.»(47)

Böyle bir orta yolu, orta yol bir ölçütün sağlayacağına inanılır: «Toplumsal (ekonomik) sermaye yatırım kriteri, ne P/s, sermaye birimi başına en yüksek verim; ne P/v, işgücü başına en yüksek verim; fakat, p/s.v, birim canlı ve birikmiş emek başına en yüksek ürün olmaktadır.»(48)

Bu iki göstergenin, p/s ve p/v, neden böyle birleştiğini anlamak güç. Anlaşılması kolay olan, sadece sermaye katsayısına dayanan bir ölçütün yeterli olmadığının artık kabul edilmeğe başlanmış olması. Sermaye katsayısı ile birlikte işgücü verimliliğinin de gözetilmek istendiği görülüyor. Ve bu eğilimin de, yaygın olduğunu gösteren işaretler var.(49) Fakat burada şöyle bir soru var: Neden P/s.v; fakat, örneğin, $p^2/s.v$ değil.

Aslına bakılırsa, $p^2/s.v$ formülü önerilmiş olsa bile, aynı soru ortadadır. Nitekim, bir başka tartışmacı tarafından $p^2/s.v$ formülü önerilmiştir. Gol'dberg, gerek p/s ve gerekse p/v ölçütlerinin ayrı ayrı bazı sakıncaları beraberinde getirdiklerini; daha az sakıncalı ölçüte ihtiyaç olduğunu belirterek, $p^2/s.v$

ölçütünü ileri sürüyor. Gol'dberg de A.B.D. bilgilerine, daha doğrusu «Amerikan iktisatçıları Cobb ve Douglas'ın bilgilerine göre», 1899-1922 yılları arasında p/s katsayısının düşmekte olduğunu gözlüyor. Yalnız, Gol'dberg, gözlemini dolaylı bir biçimde ortaya koymaktadır: «İşçi başına sermaye ve işçi başına gros üretim rakamları karşılaştırıldığında, A.B.D.'de sonuncunun artışı, öncekinin artışının çok gerisinde kalmıştır.» Eğer kullanılan işaretlerle gösterilecek olursa, p/v'nin artışı s/v'nin artışının[50] gerisinde kalmıştır. Öyle ise, s/v : p/v zaman içinde artmış olmaktadır. s/v : P/v ise s/p'e eşittir. Dolayısıyla, zaman içinde s/p, sermaye-üretim katsayısı artma eğilimi göstermektedir.

Gol'dberg de Akulenko gibi aynı değerlendirmeden hareket etmekle birlikte, bakış açısı farklıdır. Akulenko, sermaye birikimi için fon yaratılmasına ağırlık verirken, Gol'dberg'in daha *mikro* bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Cobb ve Douglas'ın çalışmalarından etkilenerek, işçi sayısı ve sermaye arasındaki ikame olanakları üzerinde durur. Herhangi bir yatırım söz konusu olunca, bir alternatif de, diğerine göre, sermaye artırabiliyorsa işçi sayısı azaltılabilmelidir. Bunu, veri alır. Önerdiği formülün özelliği ise şöyle: «Önerilen formüle göre, ürün miktarı değişmemek şartı ile, sermaye ile işçi sayısı arasındaki ters orantılı değişme etkenliği etkilemez. Eğer sermayenin artış hızı, işçi sayısının azalış hızının gerisinde kalırsa, etkinlik artar. Yine ürün miktarı değişmemek şartı ile, sermayenin artış hızı, işçi sayısının azalış hızını geçerse, etkenlik düşer.»[51]

Kullanılan örnek, söyleneuleri açıyor. Örnekte, $p = 1000$; $s = 500$ ve $v = 400$ olsun. Bu durumda,

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1.000.000}{200.000} = 5$$

Sermayenin üç kez arttışı, $s = 1500$; ve işgücünün iki kez azaldığı, $v = 200$, bir durumda ise,

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{300\,000} = 3.3 \text{ olmaktadır.}$$

Sermayenin iki kez arttığı, $s = 1000$; ve işgücünün üç kez azaldığı, $v = 133$, bir durumda;

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{133\,000} = 7{,}5 \text{ olur.}$$

Gol'dberg'in rakamları bunlar. Ölçütün daha iyi anlaşılması için bir de şöyle bir örnek eklenebilir: Sermaye iki kez artarken $s = 1000$; işgücü iki kez azalmaktadır, $v = 200$.

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{200\,000} = 5$$

İlk bakışta görülen bir özellik var. Gol'dberg'in ölçütü ile Akulenko'nun ölçütü arasında hiçbir fark yok. İkisi de almaşıkları aynı sıralamaya koyuyor. Sadece, etkinlik göstergelerinin mutlak değerleri farklı. Gol'dberg'in göstergeleri, mutlak değer olarak, Akulenko'nunkinden üretim değeri kadar, örnekte 1000, daha büyük. Fakat büyüklük derecesi bütün almaşıklarda aynı. Bu yüzden, aynı sıralama ile karşılaşılması kaçınılmaz.

Ölçütün ne kadar işe yaradığını göstermek üzere Tablo V, düzenlenmiştir.

TABLO : V

DÖRT ALMAŞIKDA ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER

	p	s	v	p/s	s/v	p/v	p/s.v	p^2/s.v
I. Almaşık	1000	500	400	2,00	1,25	2,5	0,005	5,0
II. Almaşık	1000	1500	200	0,66	7,50	5,0	0,0033	3,3
III. Almaşık	1000	1000	133	1,00	7,50	7,5	0,0075	7,5
IV. Almaşık	1000	1000	200	1,00	5,0	5,0	0,005	5,0

Yukarıda söylenmiş olduğu gibi Akulenko'nun ölçütü, p/s.v, ile Gol'dberg'in ölçütü, $p^2/s.v$, aynı sonucu vermektedir. Eğer üretim-sermaye oranı, p/s, kullanılacak olsa, ilk almaşık seçilirdi. Eğer işgücü verimliliği, p/v, kullanılsa idi, üçüncü almaşığı seçmek gerekirdi. Akulenko ve Gol'dberg'e göre ise şaşmaz bir biçimde yine üçüncü almaşık seçilmiş oluyor. Üçüncü almaşık, diğer üç almaşıktan da üstün görülüyor.

Bu duruma bakarak, ölçütün güvenle kullanılabileceği düşünülebilir. Fakat, tabloya dikkatle bakıldığında, böyle bir ölçüte lüzum olup olmadığı bile tartışılabilir. Çünkü, üçüncü almaşığın, ikinci ve dördüncü almaşıklara üstünlüğünü görebilmek için *hiçbir ölçüte* ihtiyaç yok. Üçüncü almaşık, ikinci ve dördüncü almaşığa göre ya aynı miktarda veya daha az sermaye kullanırken, herhalde daha az işgücü çalıştırmaktadır. İki üretim ögesi de, ya daha azdır; ya da biri fazla değilken diğeri daha azdır. Burada, bir seçim sorunu yok.

Seçim ilk bakışta, birinci ile üçüncü almaşıklar arasında gibi görünebilir. Fakat burada da başka bir sorun var. Üçüncü almaşık gerçekten söz konusu mudur, yoksa sadece düşsel bir örnek midir? Çünkü, ikinci ve üçüncü almaşıklar karşılaştırıldığında, sermayenin organik bileşiminin, s/v, ikisinde de aynı, 7,5 olduğu görülür. Buna karşın, emek verimliliği, p/v, üçüncü almaşıktakinden, 5,0, yüzde elli kadar yüksektir. Aynı mekanizasyon düzeyinde, farklı emek verimliliğini Akulenko bile beklemiyor.

Bu nokta önemli: İki ölçütün de daha sermaye yoğun teknikleri seçebilmesi için mekanizasyon esnekliğinin çok yüksek olması gerekiyor. Belki de, pratikte karşılaşılmayan bir mekanizasyon esnekliği gerekiyor. Birinci almaşığa göre, ikinci ve dördüncü almaşıkların içerdiği mekanizasyon esnekliklerini pratikte görmenin mümkün olduğu düşünülebilir. Bu durumda, özellikle birinci ve ikinci almaşıkların karşılaştırılmasında her iki ölçütün de verdiği sonuç, üretim-sermaye katsa-

yısının verdiği sonuçtan farklı değil. Emek yoğun ve düşük verimli birinci almaşık seçilecek.

Endüstrileşmenin karşısındaki güçlerin ne kadar inatçı olduğunu gösteren bir örnek, bu. «Bilimsel» ve «nesnel» görünüm ile ortaya çıkıyor. Fakat, oluşmakta olan başka görüşler de var. Bunların bir kısmı, daha önce belirtilmiş.

Maslov, 1927 yılında, Akulenko'nun bütün ekonomi için araştırdığı ilişkileri bireysel yatırımlar bakımından söz konusu etmektedir. Hatırlanacağı gibi, Akulenko, s/v ile p/s ilişkisi üzerinde durmuş ve sermayenin organik bileşimi, s/v, artarken; işçi başına verimliliğin arttığını, fakat, p/s'nın, sermaye başına ürünün düştüğünü ileri sürmüştü. Maslov, aynı ilişkilerin, yatırım ölçeğinin değişmesi durumunda ne olacağı üzerinde durur. Ölçek büyüdükçe, işçi başına verimliliğin artacağı konusunda, Maslov'un kuşkusu yok. 1909 yılına ait, metalurji ve demirsiz metal işleme kesimleri ile ilgili olarak derlemiş olduğu tablo bunu gösterir.[52]

TABLO : VI

A.B.D. VE RUSYA'DA ÖLÇEK VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ

A.B.D.'de İşletmeler ve Verimlilik

İşletmeler		Verimlilik
Yıllık Üretimi	5 — 20 Bin Dolar	5.04 Bin Dolar
Yıllık Üretimi	20 — 100 Bin Dolar	5.24 Bin Dolar
Yıllık Üretimi	100 — 1000 Bin Dolar	6.21 Bin Dolar

Rusya'da İşletmeler ve Verimlilik

İşletmeler		Verimlilik
Yıllık Üretimi	20 — 100 Bin Ruble	1.0 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	100 — 500 Bin Ruble	1.7 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	500 — 1000 Bin Ruble	3.4 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	1000 — 5000 Bin Ruble	5.5 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	5000 — Bin Ruble	6.4 Bin Ruble

Maslov, ölçek büyüdükçe organik bileşimin yükseleceği ve dolayısıyla emek verimliliğinin artacağını kabul ediyor. Ve ekliyor, «eğer sadece emek verimliliğini artırmak bakış açısından hareket edilecek olursa, en büyük işletmeleri kurtarmaktan başka yol yoktur.» Fakat, böyle bir yolu öğütlemiyor. Çünkü, «işçi başına harcanan sermayenin artışı nedeni ile işgücü verimliliğinin yükselmesi, her zaman net gelirde, harcama artışına orantılı bir yükselme ile birlikte görünmüyor.»(58) Başka bir deyişle, Maslov'a göre, ölçekle birlikte organik bileşim; dolayısıyla emek verimliliği artmaktadır. Yalnız, sermaye başına ürün, her zaman, artmaktadır. Maslov, Akulenko kadar kategorik olmamakla birlikte, aynı tezi tekrarlıyor.

Yalnız, kavramlar arasındaki ilişkiye ölçek boyutunun katılmasının önemli bir katkı olduğunu söylemek gerek. Çünkü böyle yapıldığında ölçek büyüdüğünde, sermaye - üretim katsayısının değişimini yakından izlemek kolaylaşır. Özellikle, mühendislik kestirimlerine (proje hazırlama) bilgilerine dayanarak, sermaye - üretim katsayısının değişimini görmek mümkün olur.

Çalışmanın başlarında bu konu ile ilgili bilgiler verilmişti. Hatırlatmak için yenilerini eklemekte yarar var. Tablo VII' de, çimento üretiminde, proje hazırlama çalışmalarından kaynaklanan sermaye üretim ilişkisi görülmektedir.(54)

TABLO : VII

ÇİMENTO ÜRETİMİNDE BİR TON ÜRETİM İÇİN GEREKLİ YATIRIM (Dolar Olarak)

Yıllık Kapasite	A.B.D. İçin	Gelişmekte Olan Ülkeler İçin
66.000 Ton	—	58
100.000 Ton	65	48
200.000 Ton	54	42
400.000 Ton	45	35
1.000.000 Ton	30	—

Salt rakamlara bakıldığında, ölçek arttıkça sermaye katsayısının açıkça düştüğü görülmektedir. Üstelik bu rakamlar, çimento gibi basit bir üretim teknolojisi ile ilgilidir. Basitlik, şurada: Çimento ve çelikte hammadde, aynı işletme içinde son-ürüne çevrilmektedir. Halbuki, metal işleme kesiminde üretim süreci daha karışık. Her işletme, hem hammadde ve hem de yarı-bitmiş mal alır ve işler. Aynı işletme içindeki üretim süreçleri çok çeşitli olur. Böyle işletmelerde, ölçek boyutunun sermaye katsayısı ile ilgili vargısı çok daha önemli. Çünkü, büyük ölçek ile standardizasyon, uzmanlaşma ve benzeri politikaları yaygın bir biçimde uygulamak mümkün olur. Bunlar ise, sermayenin verimliliğini artıran; birim ürün başına sermaye ihtiyacını azaltan önlemelerdir.

Fel'dman, 1927 yılında sermaye katsayısını düşürmenin bu yanına işaret ediyor: «Üretimin rasyonalizasyonu, standardizasyonu ve tipleştirilmesi ve de S. G. Strumilin'in gösterdiği gibi işletmelerde vardiya katsayısının artırılması yoluyla ürün-sermaye katsayısını yükseltmek için hâlâ geniş imkânlara sahip olduğumuzu ileri sürüyoruz.»([35])

Genel Plan'ın* önde gelen hazırlayıcılarından Sabsoviç ise, 1929 yılında, sermayenin etkenliğinin (ortalama verimliliğinin), Birinci Beş Yıllık'da % 15; İkinci Beş Yıllık'da % 10 ve Üçüncü Beş Yıllık'da % 10 artacağını planlamaktadır. Böyle bir gelişme, birbirini çelen iki eğilimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, taşıma hammadde ve madenlerin hazırlanması, paketleme, son-ürünün taşınması gibi işler için yapılacak sermaye harcamaları var. Bunlar, üretilen miktar üzerinde doğrudan etkiye sahip değil. Dolayısıyla, sermayenin ortalama etkenliğini düşürücü yönde etki yapar. Fakat, «diğer yanda, çok-vardiyalı çalışmaya geçiş, tesislerin uzmanlaş-

(*) Beş yıldan daha uzun, Türkiye'de perspektif plan olarak adlandırılan plan.

ması ve mamullerin standardizasyonu ile birlikte seri ve kütle üretimini uygulama, (özellikle konveyor olmak üzere) üretim sürecinin daha geçerli organizasyonu, üretimde daha rasyonel teknolojik süreçlerin uygulanması ve hızlandırılması; bütün bunlar büyük sermaye harcamaları gerektirmeden üretim kapasitesini artırarak, mevcut bağlı sermayenin etkenlik veya verimliliğinin, başka deyişle, bir ruble bağlı sermayeye düşen ürünün artmasına yol açar.»* Sabsoviç, bu sonuncu nedenle, doğacak sermaye etkenliği artışının, ilk nedenden dolayı meydana gelecek azalışın etkisini gidereceği ve sonucunda da etkenliğin yükseleceğini savunmaktadır.

Bütün bunlar ile Kalmanovskiy, Akulenko, Gol'dberg ve benzer düşünce sahiplerinin çözümlemelerinin esasına girilmiş olmamaktadır. Zamanında yazmış iki tartışmacı bu görevi üzerlerine alırlar. Bunlardan Vinnik, «eldeki istatistik bilgilerden herhangi bir sonuç çıkarmazdan önce, en azından aşağı-

(*) A. M. Sabsovic, Gipoteza Mastabov Produktsii Osnovnih Otrasley Naradnogo Hozyaistva SSSR u Period General 'nogo Plane, **Planovoe Hovyaistvo**, 1929/1, s. 65.

Ayrıca, Sabsoviç'in şehir sorununu tartışırken, sermaye verimliliği ölçütüne göre hareket edilmemesini öğütlediği görülmektedir: «Şehirlerimizin daha da genişlemesi değil, ve fakat desantralizasyonu planlarına derhal başlamalıyız. Kuşkusuz bu, kolay bir iş değil. Geçmişin ekonomisi, bizi, endüstrinin yeri ve şehirlerin büyümesi konusunda eski kapitalist yönteme doğru çekmektedir. Bu yol, miyop bakışlar için çok elverişli, çok ekonomiktir: Büyük ve bağlantılı yollar var; hammadde sağlanması kolay ve görünüşte ucuz; nüfus yoğun ve bu arada yeterli ölçüde işsiz var; yakında her türlü hizmet kuruluşları bulunur. Fakat, özel ekonomik bakış açısından çok kârlı görünen bu durum, toplumsal ekonomik açıdan, son çözümlemede en az kârlıdır. Her gelişmenin yenilmez mantığı var; bu arada, şimdiye dek alışılmış biçimde izlediğimiz ve bizi kendine çekmekte devam eden şehirlerin büyümesinin de.»

A. M. Sabsoviç, Problema Goroda, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/7, s. 52.

daki soruları çözmenin bir bilimsel namusluluk gereği» olduğunu söyleyerek işe başlıyor. Bir grup soru, bağlı sermaye ile ilgili: Bağlı sermayenin değerlendirilmesi sorunu, rant, vardiya, kullanım düzeyi, çalışma süresinin kısalması. Diğer bir grup soru, ürün üzerine: Yüksek kalite malların üretilmesi, fiyat yapısı. Sermaye katsayısı konusunda *istatistiklere* dayanarak bir sonuca varabilmek ve bu sonucun geçerli olabilmesi için bu sorunlara eğilmek gerek. Vinnik, «bizim yazarlarımız bunlardan hiç birisini yapmazlar» diye ekliyor.

Ele aldığı konulardan biri kullanım düzeyi. Söyledikleri şunlar: «Klasik kapitalizm aşamasında bağlı sermayenin az kullanımı sadece konjonktürün bir döneminde ortaya çıkarken; monopolcü kapitalizm aşamasında, bir yandan, depresyon döneminin uzaması eğilimi açıkça görülmekte; diğer yandan, bağlı sermayenin az kullanımı, kapitalizmin depresyon zamanında derinleşen organik ve yapısal bir hastalığı olmaktadır. Bir örnek verelim. Görece olarak normal konjonktür gösteren 1924 yılının sonunda mevcut yüksek fırınlarda çalışanlar (aşağıdaki tabloda, Tablo VIII) görülmektedir.»

TABLO : VIII

1924 YILINDA YÜKSEK FIRINLAR VE ÇALIŞANLAR

Ülkeler	Mevcut Yüksek Fırınlar	Bunlarda Çalışanlar
İngiltere	484	181
Fransa	219	135
Belçika	56	47
Lüksemburg	48	34
İsveç	132	51
Birleşik Devletler	417	182
Altı Ülke Toplamı	1356	620

Bu bilgiden, Vinnik'in çıkardığı sonuç : «Birim bağlı sermaye başına fiziksel ürün miktarının kuramsal olarak düşeceği gösterilmemiştir ve gösterilemez.»([56])

Söz konusu yazarları şiddetle eleştirenlerin ikincisi olan Zak'ın, ekleyecekleri var: «Her endüstriyel işletme bir organik bütündür; (bu bütünün içinde) her parça birbirini sürükler. İşletmenin örgütsel yapısını değiştirmeden, eski işçi sayısını, bammadde için yapılan harcamaları değiştirmeyerek eski teknolojik temel üzerine yeni bağlı sermaye eklenecek olursa, yeni harcamaların işletmeye yığılmış bağlı sermayenin etkinliğini düşüreceği apaçıktır.»(57)

Zak, bir de çok toplulaşmış bilgiler kullanmanın tehlikesine dikkati çekiyor. A.B.D. 1921 yılı sayım sonuçlarının ikiye ayrılmasıyla elde edilen tabloyu (Toblo IX) veriyor.(58)

TABLO : IX

1921 YILINDA A.B.D. ENDÜSTRİSİNDE SERMAYE VE ÜRETİM

Gruplar	Kapital (Mil. Dol.)	Üretim (Mil. Dol.)	100 Dolarlık Sermayeye Düşen Üretim
Üretim Araçları Üretimi	24.299	29.270	120.5
Tüketim Araçları Üretimi	13.629	25.682	190.0

Görüldüğü gibi, iki grubun sermaye verimlilikleri farklı. Üretim araçları üretiminde, daha düşük. Şimdi, zaman içinde her iki grupta da verimliliğin arttığını ve fakat bütün üretim içinde düşük verimli grubun payının önemli ölçüde yükseldiğini düşünmek mümkün. Bu durumda, gerçekte her kesimde sermaye etkinliği artarken, ortalama etkinliğin düşmekte olduğu sonucu çıkartılacaktır.

İki tartışmacının da ısrarla vurguladıkları bir başka sorun, istatistik kayıtlarda ifadesini bulan sermaye değerinin ne kadar güvenilir olduğu sorusu. Burada, ileri sürüleni iki aşamada ortaya koymakta yarar var.

Bir kez, sermaye bakımından önemli olan onun üretici gücü veya kullanma değeri. Sermaye-üretim ilişkisinde, sermaye olarak kullanılan makina ve ekipmanların üretim gücüne bakmak gerek.* İstatistiklerde gözlenen değerler, kullanma değerini yansıttığı ölçüde anlamlı. Fakat yansıtmazlar. Aslına bakılırsa, değişim değerini de yansıtmazlar. Çünkü, gelişme üretilen her ürünün daha az emekle yapılması anlamına gelir. Endüstriyel gelişme ile birlikte, her ürünün yapılmasında daha az emek, canlı ve birikmiş emek, kullanılır. Her ürün dendiği zaman kuşkusuz, üretim araçları da dahil. Bu yüzden, ilke olarak endüstriyel gelişme ile birlikte, üretim araçlarının (değişim) değeri düşer. Bu, ilke olarak, sermayenin değerinin düşmesi demek. Fakat, sermaye kayıtlarına bakarak bu değişmeyi izlemek mümkün olmaz.

Vinnik, Akulenko ve diğerlerinin makinanın değerinin makinanın verimliliğinden daha hızlı büyüdüğünü sanmakla, yanıldıklarına işaret ediyor. Ve Marx'tan şu cümleyi aktarıyor: «Onların (makinaların) değeri, kullanım değerleri ölçüsünde artmaz.» Zak, kayıtlarda görülen sermaye değeri yerine, makinaların çevirici gücünü sermaye büyüklüğünün göstergesi olarak kullanmayı öneriyor. «Bu faktör, sermayenin yapısındaki değişmeleri (daha) gerçekçi olarak belli eder.»

Fakat bu gösterge de tam anlamı ile yeterli değil. Çünkü birim beygir güçlük bir aygıt gittikçe daha az emekle yapılabilir. Veya birim beygir gücünün, üretime katkısı zamanla artar. Öyle ise, tam bir ölçü bulunamaz. Özellikle bir zaman aralığı kullanarak karşılaştırma yapıldığında. Bu nedeule, belirli bir zaman kesitinde karşılaştırma yapmak çok daha tutarlı. Böyle bir karşılaştırma, ancak ölçek boyutunu geliştirmekle mümkün olur. Bu yüzden olsa gerek, Vinnik, Marx'tan

---

(*) Ayrıntılı tartışma için sanayi araştırmalarında yöntem ile ilgili eke bakınız.

ikinci bir aktarma yapıyor: «Ölçeklerinin büyümesi ile birlikte, makinalar, mutlak olarak, daha pahalı olurlarsa da görece olarak (birim ürün başına Y.K.) ucuzlarlar.»[59]

«Ödeme Süresi» ve Sonrası

Endüstrileşme atılımı yaklaştıkça, kârlılık ve sermaye verimliliği gibi ölçütlerin, kaybetmekte oldukları görülüyor. Yerlerine, işgücü verimliliği veya emek tasarrufu gibi ölçütler ileri sürülüyor. Düşüncelerdeki bu değişme, anlaşılır bir gelişme. Çünkü, endüstrileşme, eninde-sonunda makina ve ekipman kullanımını artırarak, işgücü verimliliğini yükseltmek değilse, nedir?

Yalnız, herşeyde olduğu gibi, kazanan, bir süre kaybedenle birlikte görülür. Bu, geçiş noktası. Bir süre, emek verimliliği ölçütü sermaye verimliliği ölçütü ile birlikte göründü. Strumilin'in, 1929 yılındaki çalışması ile tek başına çıkışını yapıyor.

İşgücü verimliliğini artırmayı bir ölçüt olarak ileri sürerken Strumilin, önce platformu ayrık düşüncelerden temizlemeğe çalışır. Emek verimliliğini artıracak tekniklerin, sermayenin organik kompozisyonu en yüksek yatırımlar olduğnnu bilir. 1929 yılında, şehir işsizliğinin önemli boyutlara ulaştığı bir zamanda, daha az iş yaratacak yatırımlar önerdiğinin farkında. Önerisini, şöyle savunur: «Kullanılmayan emek fazlası ve sermaye yetersizliğinin olduğu durumlarda böylesi yatırımlar (işsizleri çalıştırmak için emek yoğun yatırımlar) kaçınılmaz görünebilir. Fakat, birikimi sadece bu tip yatırımlar için —doğal nüfus artışına en ilkel işler sağlamak için— yeterli olan toplumlar, kuşkusuz çok kısa bir zamanda tam bir ekonomik yıkıma uğrarlar. Böyle yatırımlar, ülkedeki emeğin ortalama donatım düzeyini düşürür; bununla birlikte kaçınılmaz olarak kişi başına gelir azalır. Bu, ya doğrudan doğruya tüketimin azalması, ya da zaten yetersiz olan üretici birikim normunun

daha da düşmesi dolayısıyla da toplumun ekonomik yıkımının artması demektir.»(60)

Bir parantez daha; küçük, fakat, önemli. Şöyle: Doğru düşünce, aryasını söylemek üzere gerilerden sahneye yaklaşan tenorun sesinin önce pek yavaş ve giderek yüksekçe duyulması gibi yavaş yavaş kendisini hissettiriyor. Biraz sonra tenor sahneye tümüyle hakim oluyor, koristler tenoru tekrarlıyorlar ve koronun bastırmasıyla tenorun sesi farkedilmiyor. Koro doğruyu söylüyor, doğruyu yerleştiriyor.

Bir noktayı eklemek gerekiyor. Operada değil gerçek yaşamda koro tarihtir. Tarih zamanı gelmeden katılmaz. Tarihsiz doğru olmaz; olsa da talihsiz oluyor. İşçi sınıfı iktidarında işgücüne iş bulmak ve bunun için emek yoğun yatırımlar yapmak, *ilk bakışta ve kısa dönem için* ne kadar çekicidir! Ancak kalıcı bir sanayileşme ve sanayileşmenin ilk ülkede sosyalist iktidarın perçinleşmesi için zorunluluğu açısından hiç de çekici görünmüyor. Zamanı gelince, bu, net olarak ortaya çıkıyor.

Organik kompozisyonu, dolayısıyla, emek verimliliği düşük teknikler, birikim ve sonuç olarak da endüstrileşme olanaklarını daralttığı, ortadan kaldırdığı için bir kenara atılıyor. Reddediliyor. Sermayenin verimliliğinin bir ölçüt olarak kullanılması önerilerine gelince, böyle bir ölçütün yol açacağı yatırım dağılımı konusunda Strumilin'in söyledikleri diğerlerinden farklı değil: «Eğer etkenliğin ölçüsü olarak, yeni yatırım birikimi başına ürün artış miktarını alacak olursak ilk bakışta hiç de beklenmeyen sonuçla karşılaşırız. Modern teknoloji düzeyi bakımından en mükemmel iş donatımına sermaye harcaması yapmak, bir genel kural olarak, birim sermayenin etkenliği açısından en düşük etkenlik gösteren yatırımları seçmek demektir. Örneğin, basit (kustar) ayakkabıcı, bir çift ayakkabı için daha az 'sermaye' kullanır; başka deyişle, bu ölçüte göre, büyük fabrikalardan daha 'etken' çalışır; elle ça-

lışan trikotajcı, fabrikadan, ikinci dereceden termik santralı, birinci sınıf hidrolik santraldan daha 'etkin' olur.»(61) Böyle bir değerlendirme ile daha önce de karşılaşıldı. Bu nedenle, bir tekrar olarak değerlendirilebilir ve bu değerlendirme haklı. Yalnız ilginç olan bunun neden böyle olacağı ile ilgili olarak Strumilin'in yaptığı açıklama. Sermaye-üretim ilişkisi üzerinde eleştirici görüşle ortaya çıkanlar daha çok sermaye kavramı üzerinde dururlarken, Strumilin bu kez terazinin ürün yanına el atar. Fakat, gerek Strumilin ve gerekse öncekiler, *değerin emek ile belirlendiği* kuramından hareket ederler. Bu nedenle, ileri sürülen tezleri izlemenin söz konusu kuramı kavramayı gerektirdiğini söylemekte yarar var.

Ürün ya değer ciusinden ya da fizik olarak ifade edilebilir. Ya, lira, dolar veya ruble olarak değer cinsinden; ya da, kilo, metre cinsindeu hacim olarak. Başka yolu yok. Strumilin, yatırımın etkenliği ölçülürken bu iki yolun da elverişsiz olduğunu söylüyor. Değer, ürünü meydana getirmek için kullanılan emeğe göre belirlenmekte olduğundan, hem canlı ve hem de birikmiş emek hesaba katılacak. Bunda kuşku yok. Yalnız, birikmiş emeğin ürün değeri içine sokulması amortisman payları ile olmaktadır. Halbuki, amortisman payları kullanılan birikmiş emeğin (üretim araçları) çok küçük bir bölüğünü içerir. Bu yüzden, ürünün değeri büyük ölçüde canlı işgücü ile olmaktadır. Bu, bir. İkincisi, sermaye kullanılmakla emek verimliliği artar. Bu sermayeden, birikmiş emekten, beklenen işlev. Bu işlev yerine getirildiği ölçüde, aynı *kullanım değeri*, aynı fiziksel ürün daha az emekle yapılıyor demektir. Bu ise, ürünün *değerinin* düşmesi anlamına gelir. Ne kadar çok sermaye kullanırsanız, sermayenin organik bileşimini ne kadar artırırsanız, yaratılan ürünün (değişim) değeri o kadar düşecek. Öyle ise, daima kendi aleyhine işleyen bir ölçüt ile karşılaşılacaktır, eğer sermaye - ürün katsayısı değer cinsinden kullanılacak olursa.

Eğer, ürün fiziksel hacim olarak alınırsa, karşılaşılacak

güçlükler daha az yenilmez değil. Bir kez burada kullanım değeri, işin içine girmektedir. Bir çift ayakkabı ile yirmi kilo şekeri karşılaştırmak olanaksız. Bir çift ayakkabı ile yirmi kilo şekerin gerektirdiği sermaye harcaması aynı olursa, bu iki tür yatırımın aynı ölçüde etken olduğunu söylemek mümkün mü? Bu soru, ölçütü aynı ürün türüne uygulayarak, ölçütün uygulanma alanını daraltarak çözülebilir. Hiç olmazsa, böyle düşünülebilir. Fakat burada da bir engel var. Ürünün miktar olarak ölçülmesi, kullanım değeri ile ilgili bir sorun. Ürünün miktarında, işin teknolojik donatım düzeyi önemli role sahip. Yalnız bu, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu durumlarda daha çok doğru. Düşük organik bileşimde yaratılacak yararın miktarının belirlenmesinde, önemli rol canlı emeğe düşer. Bu yüzden, sermayenin katkısını bulmak ögelerin katkısını ayırmayı gerektirir, Halbuki, kullanım değerini yaratan her bir ögenin mutlak ölçekleri değil, birbiriyle olan ilişkileridir.

Strumilin'in rantabilitenin ölçüt olarak kullanılmasına da karşı olduğu kolaylıkla beklenir. Hem kullanılmadığını ve hem de kullanılamıyacağını ileri sürüyor: «Kapitalist emek tasarrufundan çok ücret ve diğer harcamalardaki tasarrufla ilgilidir ve böylece yatırımın rantabilitesini artırır. Onun için rantabilite, tek değilse bile en önde gelen sermaye harcaması etkenlik ölçütüdür. Bizim *için* —ürün fiyatlarının ve işgücü ödemelerinin devletçe belirlendiği bizim koşullarımızda— bu kriter (kapitalizmdeki) anlamını bütünü ile yitirir. Şu veya bu işletmemizin rantabilitesi üretim koşulları ve iş donatımı düzeyinden çok, fiyat, işgücü ödemesi, vergi, harç ve benzerleri politikalarımızın, genel olarak ulusal gelirimizin yeniden dağıtımı politikamızın sonucudur. Bu nedenledir ki yatırım politikamızda, harcamaların kârlılığını genellikle dikkate almayız. Örneğin, yapay gübre ve tarım makinalarını değerinin altında satarız; fakat bu rantabl olmayan kesimdeki yatırımları artırır; çok kârlı votka üretimi için yatırımları kısarız.»([62])

Bütün bunların yerine konulan ölçüt oldukça basit: Yeni yatırımın imkân verdiği emek tasarrufu. Eğer, p mevcut yatırıma göre üretimi; p' yeni yatırıma göre üretimi, t ve t' yıllık üretim için gerekli canlı ve birikmiş işgücü-saati; Δs yeni yatırım için gerekli ek sermayeyi (işgücü cinsinden) ve n, çalışma süresni gösterirse, p = p' olduğu durumda, yeni yatırımın etkenliği

$$E = \frac{n(t - t')}{\Delta s} \text{ olur.}$$

(t — t'), yıllık emek tasarrufudur. (t — t'), e ile gösterilirse,

$$E = \frac{ne}{\Delta s} \text{ dir.}$$

Üretim hacimleri farklı, fakat yıllık işgücü zamanı aynı olursa;

$$e = \frac{p't}{p} - t' \text{dir.} \quad t = t' \text{ olduğunda, } e = \frac{t(p' - p)}{p}$$

olur.

Genel olarak yeni bir yatırım ile, verimliliğin artmasını ve dolayısıyle emek tasarrufunun her zaman pozitif olmasını beklemek gerek. Yeni bir makinenin vereceği normal sonuç budur. Bu durumda, $p'/p > t'/t$ demektir. Mümkün fakat muhtemel olmayan bir durum da $t'/t > p'/p$ dir. Bu, yıllık emek tasarrufunun negatif olduğu anlamına gelir.

Strumilin'in önerisi etkili çevrelerin desteğini kazanır. Altıncı Bütün - Birlik Plancılar Kongresinde konuşan, Gosplan'ın başı Krijijanovskiy, Strumilin'in önerisini benimsediğini açıklar ve şöyle söyler: «Yoldaş Strumilin'in makalesinin üzerinde önemle durulması gerekli bir yerine işaret etmek isterim. Strumilin. perspektif dönemi emek tasarrufunu hesaba katan ve

sermaye harcamalarının özel etkenlik katsayısı denen ölçütü koymaktadır ve önümüzdeki beş yılda yatırım harcamaları programına göre harcanacak her bir saatlik emeğin, beş yıllık süresinde 7 saatten az olmayan emek harcaması tasarrufuna yol açacağını göstermektedir. Bir saatlik emek, 7 saatlik emek tasarrufu vermektedir.»(63)

Bu güçlü desteklemeye karşın, otuzlarda kullanılan ölçütün, Strumilin'in önerisinin bir adım gerisinde gelişmiş olduğu görülür. Rozentul, yeni bir yatırımın etkenliğini, E, şöyle tanımlar:

$$\frac{E}{K_2 - K_1} = \frac{E_n + E_e}{K_2 - K_1}, \text{ burada;}$$

E_n, ürün etkisini; E_e, ekonomik etkiyi gösterir. E_e yeni yatırım ile meydana gelen materyel ve canlı emek tasarrufudur. K_1, K_2 yeni yatırımdan önce sonra bağlı sermayenin değeri için kullanılır.*

S_1, S_2 önceki ve sonraki materyer harcamaları; F_1, F_2 işgücü ödemelerini; D_1, D_2 önceki ve sonraki ürünü; $I_1 = S_1 + E_1$, $I_2 = S_2 + E_2$'yi gösterdiğinde

$$\frac{E}{K_2 - K_1} = \frac{D_2 - D_1}{K_2 - K_1} + \frac{D_2 \left(\frac{I_1}{D_1} - \frac{I_2}{D_2} \right)}{K_2 - K_1} \text{ olur.(64)}$$

Rozentul'un ölçütünün, Strumilin'in önerisi ile ilişkisini kurmak için, $D_1 = D_2$ durumunu düşünmek yeter. Hatırlanacağı gibi Strumilin de $p = p'$ durumunu gözetmiş idi. Böylece, Rozentul ölçütü,

(*) Doğrudan doğruya Rozentul'un notasyonlarını kullandım. Başka bir durumda, sermaye için, s kullanılıyor.

$\frac{E}{K_3 - K_2} = \frac{I_2 - I_1}{K_3 - K_1}$ e dönüşmektedir. Aynı durumda, Strumilin ölçütü, $\frac{n\,(t - t')}{\Delta s}$ görünümünde idi. Arada iki farktan biri, yatırımın çalışma süresinin hesaba katılması; diğeri ise, tasarrufun işgücü saat olarak hesaplanması ile ilgilidir. İkincisi, çok daha önemli. Çünkü, Rozentul ölçütünde artık ürün karşılaştırmaya girmemektedir. İleri teknoloji, görece olarak daha büyük artık ürün yaratacağından, bu ölçüt, Strumilin ölçütüne göre, *sistematik olarak*, daha az modern teknikleri seçecektir. Strumilin'in ölçütüne göre, daha düşük organik bileşimli tekniklere yol açan başka bir özellik daha var. Rozentul ölçütünde, D_1 ve D_2 *net ilave* değeri gösterir. Rozentul'un tanımına göre yeniden yaratılmış değer sadece işgücü ödemeleridir. Ve ileri tekniklerin işgücü ödemesini azalttığı bilinir. D_1 ve D_2 nin birbirine eşit olmadığı durumlarda, böylesi tanım ile görece olarak daha az makina kullanılacak demektir.(65)

Burşteyn'ın katkısı, ortaya çıkan yeni ölçütün noktalarını koymaktan ibaret oluyor. Bir kez, «artık bundan böyle, yatırımların kesimler arası dağıtımında sermaye yatırımlarının etkenliğini (hesaplama) 'sorunundan' kesinlikle vazgeçilmesi gerektiğini» söylüyor.(66). Sovyet koşullarında, yatırımların kesimler arası dağılımını, sosyalist kalkınma hedefinin gerekleri belirleyecektir. Yatırımların etkenliği sorunu, bir kesim içinde ve aynı tür ürünler için söz konusudur. Burada, her yatırımın imkân verdiği işgücü, materyal (amortisman dahil) tasarrufu hesaplanır. Bu, tasarrufun mutlak büyüklüğüdür. Burşteyn'in söyledikleri sonradan kullanılan harflerle gösterilecek olursa, C_1 ve C_2 eski ve yeni yatırımların da ürün gideri olmaktadır. Mutlak tasarruf $(C_1 - C_2)$ e eşittir. Bu tasarrufun, sermaye

harcaması ile karşılaştırılması gerekir. K_1 ve K_2 önceki ve sonraki bağlı sermaye değerini gösterdiğinde $K_2 - K_1$, söz konusu tasarrufu sağlamak için gerekli ek yatırım olmaktadır.

$\frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2}$, ödeme süresi, *srok okupaemosti*, olarak adlandırılır: «Böyle bir gösterge, sermaye harcamasının ödeme süresi katsayısını verir... ve bu gösterge ile çeşitli varyantların (tekniklerin) ödemede çabukluk düzeyleri karşılaştırılır.»(67)

Bu ölçütün uzunca süre, kullanılan ölçüt olduğu anlaşılmaktadır. İlerdeki yıllarda yapılmış olan tartışmalar hep bu ölçüt etrafında dönmüştür. Otuzların başı ile sonu arasında ölçüt tartışması bir daha gündeme girmemiştir. Tekrar girişi, kırkların sonuna rastlar. Yine bir restorasyondan, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları kaldırıldıktan sonra, yeni bir yol ayrımında yeniden ortaya çıkar. Bundan, ödeme süresi ölçütünün, otuzların koşullarında geçerli bir ölçüt olduğu sonucuna varmak mümkün. Fakat, böyle olması, ne ölçüde kullanıldığı konusunda pek bir fikir vermez.

Ne ölçüde kullanıldığı sorusu bir kez, elde ne ölçüde proje olduğuna bağlı. Bir ölçütün kullanılması için hazırlanmış ve karşılaştırılabilir projelerin olması gerek. Özellikle, otuzlu yılların başında, proje hazırlama işlerinin pek parlak olmadığı anlaşılıyor. Siyasal ve ekonomik arenada zamanın en önde gelen kişilerinden biri olan Orconikidze şunları söylüyor, 1931 yılında: «VSNH prezidyumu, VSNH'nın inşaat şubesine 30-40 mühendisi seferber ederek tahminleri (projeleri) gözden geçirmesini teklif etti. Mühendisler, seferber edildi; fakat tahminleri inceleyemediler. Çünkü ortada (proje) tahmin diye birşey yoktu. Bize herhangi bir yatırım için 600 milyon ruble gerek dendiğinde, neden 600 milyon da, 640 veya 550 milyon olmadığı sorusu (haklı olarak) sorulur.»

«Şu veya bu mühendisin veya yapımcının şeref sözünden başka bir dayanak var mı? Hiç bir şey yok.»*

Kuşkusuz, zamanla bu sorunun çözümlendiği ve proje hazırlama kurumlarının gelişerek Sovyet ekonomik örgütünün önemli ögelerinden biri durumuna geldiği bilinmektedir. Fakat, otuzlar boyunca bu gelişmenin ciddi boyutlara ulaşmış olduğunu söylemek güç.

Çok fazla veya ayrıntılı bir biçimde kullanılmış olmasından kuşku duymak için bir neden de, bir yatırımı seçme veya seçmeme için gerekli sürenin uzunluğu konusundaki bilgi eksikliği. 1960 yılı çevresinde teknik seçimi ile ilgili olarak yapılan tartışmalardan anlaşıldığına göre, kesin yıllar belirlenmiş olmaktan uzak. 1963 yılında yazılmış bir kaynak, bütün ekonomi için söz konusu yıllarda 5 - 7 yılın, gerekli ödeme süresi olarak kabul edildiğini belirtiyor. Başka bir kaynak, ağır sanayi için 8 - 10 yıl; hafif sanayi için 3 - 5 yılın altında bir sürenin kabul edilmesi gerektiğini öneriyor.(68) Bir diğer kaynak, uygulamada, hidroelektrik santralları yapımı için 16 - 17; nakliyat yatırımları için 10 yıl; imalât yatırımları için 5 yıl kadar bir sürenin kullanıldığını söylüyor.(69) Bir başkası, kabul edilen Tip Metod'a göre sektörler arasında ödeme süresinin 3-7 yılları arasında değiştiğini belirttikten sonra ekliyor: «Ma-

---

(*) **Pervaya Vse Soyuznaya Konferentsiya Rabotnikov Sotsialisticeskoy Promislennosti**, (stenografiçeskiy otçet), 1931, s. 14. Aynı konferansta konuşan bir inşaat kurumu ilgilisi şunları ekliyor: «Yoldaş Sergo (Orconikidze) raporunda, büyük yatırımların bir projeye (tahmin) sahip olmaması bir yana, şu veya bu (yatırım) inşaatın kaça mal olacağının bilinmediğine haklı olarak işaret etti. Genellikle bir inşaat için 50 milyon ruble ayrılır, fakat rakam, en sonunda 100 milyona çıkar.» Aynı ilgili bir santral için 60 milyon ruble ayrıldığını; sonra, 100 milyona; daha sonra 120 milyona ulaştığını ve inşaatın en sonunda 160 milyon rubleye mal olduğunu söylüyor. İbid., s. 75.

mafih bu süreler yeterli ölçüde denenmemiştir ve bu yüzden yaklaşık büyüklüklerdir.»([70])

Bütün bunlar sonraki yıllara ait tartışmalar. Fakat önceki yıllarda, otuzlarda kaç yıllık bir sürenin kullanılmış olduğu, bu yakın zamanlara ait ayrıntılı tartışmalarda bile ortaya çıkmıyor. Ortaya çıkan, kullanılan sürenin kesin olmadığı; kesimden kesime değiştiği ve zaman içinde aynı kalmadığıdır. Bu bilgilerin ise önemli bir vargısı olsa gerek. Şöyle; ödeme süresi veya bir başka ölçüt, endüstrileşme atılımı sırasında etkin bir role sahip olamamış. İkinci dereceden, bir yer tutmuş.

Aslına bakılırsa, buna da fazla şaşmamak gerek. Ne yapılacağı; hangi kesimlere ağırlık verileceği; nasıl bir teknoloji kullanılacağı hep belli. Şu veya bu tekniği seçerken, önemli olan özellikler konusunda açıklık var. Toplam emek kullanımında tutum ilke. İleri teknoloji, bunun aracı. Teknoloji yapılmıyor; kopye ediliyor. Bir teknolojinin alınıp alınmamasında, toplam emekteki tutumu en yükseğe çıkarmada karşılaşılan sınır, diğer bir teknolojinin var olup olmaması. Bu, pazarın yeterli olup olmaması ile aynı sorun. Fakat, burada engel sabit bir engel değil. Devamlı olarak, geriye itiliyor.

Durum bu olunca, teknik seçiminde ölçüt sorunu ne yapılması gerektiğini belirlemeye yönelik bir sorun olmaktan çıkıyor. Yapılmakta olanın, yapılmak istenenle tutarlı olup olmamasının araştırılmasına dönüşüyor. Bu, ölçüte ikinci dereceden bir yer vermek, demektir.

Fakat, otuzların sonlarına gelindiğinde yeni gelişmelerin ortaya çıkmış olduğu biliniyor. Bunlara daha önce değinildi: Kompleks mekanizasyonu, anti-gigantomania, Stahanov hareketi, yeni gelişmelerin bazı yönleri. Bunların arkasında, önemli sorunlar gizlenir. Kullanım düzeyinin ulaşmış olduğu aşama, görece olarak geri teknolojiyi yansıtan makina ve ekipmanların hâlâ üretimde tutulup tutulamayacağı sorununu ortaya çı-

karır. Bunların genel olarak üretimde tutulmasını savunan eğilimler var: «Kapitalist ekonomiyi incelerken Marx, kapitalizmde iş araçlarının, sadece kullanım değerini kaybettiği için değil, aynı zamanda değişim değerini yitirdiği için de üretimden çıktığını söylemiştir... 'Moral' eskime kavramını sosyalist iktisata sokmak çabalarının Marksizm - Leninizm ile hiçbir ilgisi yoktur. Böylesi 'kuramsal' görüşler sadece, her çareye başvurarak fizik bakımdan elverişli ekipmanları üretimden çıkarıp S.S.C.B.'nin ekonomik ve sovunma gücünü azaltmak isteyen halk düşmanı; faşizm ajanı trotskist - buharinistlerin kullandıkları silâhlardır.»(71) Çalışabilir olan, fakat aynı ürünü daha çok işgücü kullanarak üretebilen dolayısıyla, teknolojik bakımdan eskimiş (moral eskime) bağlı sermayeyi, bütün işgücüne iş sağlamanın sorun olduğu, üretici güçlerin yüksek düzeylere ulaşmadığı zamanlarda savunmak başka şeydir; aynı savunmayı işgücü kıtlığının devamlı bir problem olduğu bir zamanda yapmak başka bir şey. Böyle yapılmadığı zaman, moralce eskimiş bir ekipman üretimde tutulduğuuda, mevcut bir kullanım değeri belirli bir kullanıma konmuş olmaktadır. Bu doğrudur. Fakat, eskimiş makinalar yenileri ile değiştirilmediği sürece ve giderek bütün kesimlerde organik bileşim yükseltilmedikçe, ekonomide ortalama emek verimliliğini artırmak mümkün olmaz. Eğer yeni ve modern makinaları kullanmak için gerekli birikim varsa, sadece bir kullanım değerini israf etmemek için, moralce eskimiş ekipmanları üretimde tutmak olmaz.(72)

Eskimiş ekipmanların üretimden çıkartılması veya üretimde tutulması, karşılaşılan teknik seçimi sorunlarından biri. Otuzların sonlarına gelindiğinde, kompleks mekanizasyon ve Stahanov hareketi, yeni bir eğilimi daha günün uğraşları arasına sokar: Küçük mekanizasyon (Malaya mehanizatsivay). «Küçük mekanizasyon, emek yoğun işlerin mekanizasyonunun, önemli yatırım gerektiren ve sonuç vermesi uzun sürelerde mümkün olan herhangi bir rekonstrüksiyon faaliyetine başvur-

maksızın, çözümünü sağlayacak teknolojik değişmeleri yapmaktır, herşeyden önce... (zamanın) uygulamasında, küçük mekanizasyonda uygulanan önlemelerle serbest bırakılan her işçi için yapılan harcamanın 2-3 bin rubleyi geçmemesi uygun sayılır. Ayrıca, şu veya bu emek - yoğun sürecin çok kısa bir zamanda mekanize edilmesi gerekir. Küçük mekanizasyonun gerçekleşmesi için yapılacak harcamalar 8 - 12 ay içinde kendisini öder. Böyle bir mekanizasyonun başlıca bedeflerinden biri, bir üretim biriminde işgücünün bir bölüğünü serbest bırakmaktır.»(73)

Gerek eskimiş makinaların üretimden çıkarılması ve gerekse küçük mekanizasyon sorunu ile doğrudan doğruya ilgili olan bir konu, tamir işleridir. Bir ekonomide, tamir işlerinin ağırlıklı bir rol oynaması, sermayenin organik bileşimini düşük olması anlamına gelir. Sadece, daha modern makinalar kullanmaktan vazgeçmiş olma nedeni ile değil. Aynı zamanda, devamlı bakım gerektirdiği, bu yüzden de emek yoğunluğunu artırdığı için. Tamir işlerinin çok fazla harcama gerektirmesi karşısında,(74) devamlı tamir ile üretimde tutulan makinaların, sık sık durması ve devamlı dikkat ve bakım istemesi, üretilen ürünlerin işgücü bileşimini yükseltir. Fakat otuzların sonlarına doğru, tamir işlerinin ihmal edilmiş olduğu fikri yaygın: «Endüstride, bağlı sermayenin yeniden üretimi alanında görülen bir yıkıcılık türü, tamir işlerinin son derece ihmal edilmiş olmasıdır. Bağlı sermayeyi üretimden çıkarmak ve çalışma ömrünü kısaltmak için, yıkıcılar, sermaye (büyük) ve günlük tamirlerin yapılmasını bilinçli olarak engellediler. Birçok durumda, üretim araçlarının zamanından önce burdaya çıkmasını sağladılar. Örneğin petrol endüstrisinde yıkıcılar, (bazı ekipmanların) 2 - 3 yıl içinde üretimden çıkartılmasını başardılar; bazı durumlarda, bunu daha kısa sürelerde yaptılar.»(75)

Yeni sorunların ortaya çıkması, yeni yönelişlere yol açar.

Teknik seçiminde de öyle olur. Yatırım politikasını ileriye ve geriye doğru etkileme eğilimleri kendisini gösterir. Bu, yeni bir tartışma demektir.

Yalnız, otuzların sonu tarih içinde büyük bir savaşın başlangıcı olmuştur. Savaşın, bütün diğer endişelere baskın çıkmasına şaşmamak gerek. Bu bakımdan, tartışmanın gecikmesi kaçınılmaz. Tartışma savaş sonrasını bekler. Fakat, aradan böylesine büyük bir olay geçtikten sonra, savaş sonrası savaş öncesi olmaktan çıkar. Savaşın getirdiği geçici ve kalıcı sorunlar vardır, çözüm beklerler. Savaştan sonra, savaşın yakın etkileri giderildikten sonra, ellilere doğru başlamış olan tartışma, tarihin biriktirmiş olduğu sorunlar kadar, kendi sorunlarının da etkisi altındadır. Bu sorunlara el atmaksızın, tartışmayı anlaşılır bir düzeyde irdelemek mümkün olmaz. Ayrı dönemin sorunlarını incelemek ise, ayrı bir çalışmanın konusu.

Bununla birlikte, iki uç eğilimden söz edilebilir. Bunlar yapılmış olan tartışmanın daha iyi izlenmesine yardım eder. Bir de, şunu göstermesi bakımından yararlı: Endüstrileşme atılımı, düşünce alanında bile devamlı dikkat gerektirir. Çünkü endüstrileşme atılımının karşısındaki eğilimler kolay kolay kaybolmaz. Endüstrileşme sorunu çelişen düşünce kalıplarının yaygın olduğu bir dünyada, sık sık ortaya çıkar.

Örnek Kukel' - Kraevskiy'in çalışması. Elektriçevstvo dergisinde çıkmış. Görünürde sadece elektrik endüstrisinde teknik seçimi ile ilgili. Çalışma, «Enerji Tesislerinde Optimal Parametrelerin Seçiminin Genel Yöntemi» adını taşır ve derginin yöneticileri, tartışma için yayınladıklarını açıkça belirtirler. Çalışma, «enerji tesis ve sistemlerinin projelerinin hazırlanması (proektirovonie) genellikle, artışının bir kez yapılan parasal (sermaye harcamaları) ve materyel harcamaların (çoklukla, son derece kıt olan) yükselmesini gerektirdiği ve bunun karşılığında dolaylı ve dolaysız olarak elektrik enerjisi kaybı-

nın azalmasına yol açtığı herhangi bir parametrenin optimal büyüklüğünü belirlemeyi zorunlu kılar» diye başlamaktadır.[76] Basitçe söylendiğinde, sermaye harcaması artarken belirli parametre büyüdüğünden ve bu parametre örnekte olduğu gibi enerji kaybının azalması cinsinden istenen bir özellik olduğundan, bütün sorun, sermaye harcaması ile parametrenin optimum bileşimini bulmaktan ibarettir. Eğer daha da basit söylemek istenirse ve bu amaçla parametre resimden çıkarılıp, ilişki sadece sermaye harcaması ile işletme harcaması arasında düşünülecek olursa, bir kez yapılan harcama, sermaye harcaması, artarken, her yıl yapılan harcama, işletme harcaması, azalır. Tıpkı örnekteki, enerji kaybının azalması gibi. Bu durumda sorun, sermaye harcamasının artışı ile işletme harcamasının optimum büyüklüklerini bulmaktır.

Buraya kadar ilginç olan bir şey yok. İlginç olan, Kukel' - Kraevskiy'in parametrenin büyümesi ve dolayısıyla harcamanın artışı ile kayıp azalması arasında kurduğu veya varsaydığı ilişki: «Genellikle, parametre artarken kayıp yavaşlayan bir hızla azalır; bu yüzden, parametrenin aynı büyüklükte değişmesi halinde kayıp azalışından doğan yarar gittikçe küçülür. Halbuki, parametrenin yükselmesi için gerekli harcama ya eşit olarak, ya da artan hızla büyümektedir. Bunun sonucu olarak, parametrenin yükselmesinin bir sınırı olmaktadır; bu sınırda birim sermaye harcaması minimuma ulaşmakta, daha fazla yükselmesinde, söz konusu harcama artmaktadır.» Bu, teknik seçiminde temel varsayım olmaktadır. Ve batı iktisatını bilenler için, bu varsayımın adını koymak güç değil. Azalan verimler kanunu.[77]

Böyle bir varsayımdan sonra, Kukel' - Kraevskiy, bir kez yapılan harcama ile her yıl yapılan harcama arasında bir ilişki kuruyor. İlişki için T göstergesini kullanıyor ve ilişkinin biçimi konusunda şunları söylüyor: «T göstergesini, parametre sonsuz küçük ölçüde artarken, bir kez yapılan harcamadaki

sonsuz - küçük artışın, yıllık harcamadaki sonsuz - küçük değişmeye ilişkisi biçiminde kurmak» zorunlu görülür.(78) Tartışmacı, ilişkisini diferansiyel matematiğin gereklerine uygun olarak belirliyor.

Bundan sonrası pek ilginç değil. Çünkü, Kukel' - Kraevskiy bir yandan, azalan verimler - konununu; diğer yandan, devamlı ve çok küçük değişmeyi kabul etmektedir. Bu iki kabulün sonucu ise, artık biliniyor: Marjinal iktisat. Bir miktar matematiğin arkasından, sermaye üzerine faiz uygulama eğilimi kendisini gösterir. Kukel' - Kraevskiy, istisna değil. Fakat, böyle bir egzersizin sonuçlarını görmek için, Kraevskiy'e gitmeğe gerek yok. Herhangi bir batılı iktisat kitabında yeterli örnek bulunur.

Diğer yanda, Strumilin'in çalışması var: Sermaye Yatırım Projelerinde Zaman Faktörü. Ciddi ve uzun tartışmalara yol açmış bir çalışma. Hem Sovyetler Birliği'nde ve hem de dışında.(79) Sovyetler Birliği içinde, Strumilin'in önerisi, aşırı derecede sermaye - yoğun tekniklerin seçimine imkân vereceği için eleştirilere uğrar. Sovyetler Birliği dışındaki yorumlar, çok çeşitlidir. Bir Sovyet uzmanı, Strumilin'i, sermaye üzerine faiz uygulanmasını önerenlerle aynı gruba koyar.(80) Böylece, Strumilin, sanayileşmenin karşısına geçmiş olmaktadır. Bir başka Sovyet uzmanı, Strumilin'in faiz haddi uygulamasını öneren mühendisleri eleştirdiğini, fakat ya bu konudaki literatürü bilemediğinden, ya da anlamadığından eleştirilerinin dayanaksız olduğunu ileri sürmektedir.(81) Bir batı - doğu karışımı yazar ise, Strumilin'in Sovyet literatürünü bilip bilmemesi konusunda herhangi bir düşünce ileri sürmemekle birlikte, Strumilin'in Marx bilgisinden büyük kuşku duymakta ve düzeltmeğe çalışmaktadır.(82)

Strumilin'in çalışması savaştan bemen sonra yayınlanır. Fakat çalışmanın, otuzların uygulamasından ve otuzların sonlarının sorunlarından önemli ölçüde etkilenmiş olduğunu dü-

şünmek mümkün. Strumilin, mühendis İ. G. Aleksandrov'dan başlayarak, projelere faiz haddi uygulanmasını şiddetle eleştirir. «Proje hazırlamasında böyle bir uygulama, Sovyet düzeninde, kuramsal olarak haklı gösterilemez; çünkü, planlı ekonomi düzeninin temel özelliklerinden hiçbirini gözetmez.» Ayrıca, genel olarak da, dayanıksızdır. Çünkü, değeri emek yaratır; sermaye değil. Artık ürün de emeğe orantılı olarak oluşur ve bölüşülür. Fakat üretim araçları kapitalistlerin elinde toplanıp da, canlı emek, sermayenin kontroluna girince, her kapitalist toplam artık üründen mülkiyetindeki üretim araçlarına orantılı olarak bir pay almaya başlar. Kârla sermayenin ilişkisi ve kârlılık oranının oluşu böyledir. Her girişimci bir yatırım yaparken, piyasada oluşan asgarî kârlılık oranını garantilemek ister. Dolayısıyla elde edeceği gelirleri, bu kârlılık oranı ile iskonto eder veya aynı anlama gelmek üzere yatırdığı sermayenin değerini belli kârlılık oranıyla artırır. Aslında zaman içinde sermayenin değeri artmaz. Tam tersine, azalır. Bu yüzden, $S_t = S_o (I + r)^t$ formülü S_o, S_t başlangıç ve t yılındaki sermaye değeri; r, yıllık artış oranı, yanlıştır. «Sermayenin kendiliğinden artışı ile ilgili, geçmişten kalan bu apolejetik (özür dileyici) düşüncenin karşısına, bütün materyel fonların emek verimliliğinin artışı sonucu kronik olarak *değersizleşmesi* gerçeği çıkartılmalıdır.» Başka deyişle, gerçekçi formül, $S_t = S_o / (I - r)^t$ formülüdür.

r, ekonomideki teknik ilerleme hızıdır. Bir ekonomiden diğerine, değişir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde, Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden yüksektir. Bir kesimden diğerine, değişir. Örneğin, endüstride tarımdan yüksektir. Teknik ilerleme ile, emek verimliliği artar. Emeğin verimliliğinin artması aynı üretim araçlarının ileride daha az emekle yapılması demektir. Dolayısıyla, bağlanmış üretim araçları zamanla değerinden kaybedecektir. Kaybediş hızı, r ile belirlenir.

Strumilin, sadece faiz haddi uygulamasının karşısına çık-

mıyor. Aynı zamanda, ödeme süresi ölçütünün kullanılmasını da eleştiriyor. Eleştrisi şöyle. Bir kez, her iki varyantın giderleri karşılaştırılacak, bir varyantın diğerine göre sağladığı tutum bulunmaktadır. Giderler içinde amortisman payı da var. Sonra, ikinci olarak, ek yatırımın bu tasarrufla kaç yılda ödeneceği araştırılmaktadır. Strumilin bu durumda şunu söylüyor: «Üretim sürecinde yatırımın neden *iki kez* 'ödenmesi' gerektiği hâlâ bütünüyle açık değil. Biri, amortisman olarak, diğeri, bir yüzde ile (sermayenin) kendiliğinden artırılması yoluyla.»([83])

Strumilin'in söylediği bir de şu var: Alternatif yatırımları karşılaştırırken tek bir yıla göre hesap yapmamak. Yatırımların üretimde kalacakları bütün süreyi gözeterek çeşitli göstergeleri hesaplamak.* Böyle yapıldığında, birçok göstergeye göre, daha az sermaye yoğun teknikler önde gelmektedir. Bu yüzden, sermayenin yatırılmasından, üretimden çıkıncaya kadar geçen zamanı hesaba katmak gerekiyor.

Strumilin'in tablolarını almanın yararı yok. Yaptığı, gerek bağlı sermaye ve gerekse diğer birikmiş emek türlerinin (hammadde ve benzerleri) alternatiflerin çalışma süresince, belirli bir oranla ve geometrik dizi ile değer kaybedişleri sürecini gözetmek. Bunlar değer kaybederken, kuşkusuz, aynı fizik özelliğini koruyan son ürün de değer kaybeder. Strumilin bu varsayımlara göre, birkaç alternatif için uygun tablolar bazırlar. Ve şu göstergeleri belirler: Her alternatifin ürettiği ürünlerin toplam değerinin (örneklerde bütün alternatifler için aynıdır); her alternatifde bu ürün için gerekli yıllık toplam emek

(*) Aynı konuda, 1933 yılında Stalin şöyle demişti:

«Rantabilite, toplumsal ekonomi açısından ve birkaç yıllık bir zaman boyunca ele alınmalıdır. Ancak böyle bir bakış açısı, gerçekten Leninist, gerçekten Marksist olur.»

J. Stalin, **Voprosi Leninizma**, 1945, s. 393.

miktarına bölünmesi ile elde edilen, verimlilik düzeyi; sadece net değerin sadece canlı emek miktarına bölünerek elde edilen canlı emeğin etkenliği; her alternatifin yol açtığı birikim.

Sonuç ise şu: Hangi gösterge kullanılırsa kullanılsın, seçilen alternatif en çok sermaye yoğun alternatif olmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm

ENDÜSTRİLEŞMEDE HIZ SORUNU

«Pazar Sorunu»

Zaman sıkışınca yaşayanlar daha sabırsız oluyor. Sabırsızlık, tartışma demek. Sabırsızlık, toplumdaki güçlü eğilimleri görmeyi ve bunların önüne çıkan engelleri teşhis etmeyi gerektiriyor. Tartışma, bu görme ve tanıma eylemleri sırasında ortaya çıkıyor. Görüş ve teşhis farkları üzerine oluyor.

«Çocukluk Hastalığı» veya daha doğru Türkçesiyle «Çocukluk Bozukluğu» çalışmasında, 1920 yılında, Lenin aktardı; Kautskiy, 1902 yılında Iskra'da yayınlanan yazısında, artık ihtilal merkezinin Doğu'ya ve daha belirgin olarak da Rusya'ya kaydığını ileri sürüyor. İhtilalin kayması demek, hemen önce ve beraberce, tartışmanın kayması demektir. Tartışmanın, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Doğu'ya ve belirgin olarak Rusya'ya kaymaya başladığını gösteren işaretlerin olduğu inkâr edilebilir mi? Şimdilerden bakıldığında eleştiri, estetik ve iktisatta bir Çernişevskiy bir kaymanın ilk habercilerinden birisi sayılmaz mı?

Tabii Batı'dan ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, ikinci yarının başından sonuna doğru artan ölçüde, bir tarafında Marx ve Engels'in olduğu tartışma bir kompartımana alınmak isteniyor. Üretim araçları ile doğrudan üreticilerin birbirlerinden ayrılma zamanında iki taraflı olan tartışma, gi-

derek bir tarafta yapılan tartışmaya dönüştürülüyor. Tekelci aşamada artık üretim araçları ile doğrudan üreticilerin birbirinden ayrılma süreci çok gerilerde kalmış.

Bu yüzden olsa gerek, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Batı Avrupa'da egemen sınıfları da içine alan bir tartışmadan pek söz edilmiyor. Bu nedenle olsa gerek aynı zamanlarda Rusya'da bütün egemen kurumlara «legal marksizm» egemen görünüyor. Bütün üniversiteler, «bilgili», «learned», kimselerin müdavimi olduğu yerlerde «legal marksizm» var. Bu açıdan bakılınca hem tesadüf değil, hem anlaşılması daha kolay; Marx'ın Kapital'i yazıldığı dilden ilk önce Rusçaya çevriliyor.

«Legal marksizm», narodniçestvo'ya karşı bir önemli savaş veriyor: «Pazar Sorunu.» Daha doğrusu legal marksistler ile narodnikler arasındaki savaşa bir isim vermek gerekirse buna «Pazar Sorunu» kavgası demek mümkün. Popülistler, Rusya koşullarında narodnikler, kapitalizmin kendi gelişmesi için gerekli pazarı yaratamayacağı görüşünü savunuyorlar.

«Legal marksistler» tarafından ileri sürülen tezler, Lenin tarafından geliştiriliyor. Lenin'in «Pazar Sorunu Üzerine» adını taşıyan çalışması doğrudan doğruya narodnizmi hedef alıyor ve kapitalizmin gelişme süreci içinde pazarın yaratılma sürecini inceliyor. Lenin'in tarih içinde gecikmiş olarak nitelendirilebilecek olan çalışması «Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi» bu büyük başlığının altında bir başka isim daha taşıyor: «Büyük Sanayi için İç Pazarın Oluşum Süreci».

Öyleyse şimdi özetlemek mümkün oluyor: «Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi» ile «Büyük Sanayi İçin İç Pazarın Oluşum Süreci» bir bütünün ayrılmaz iki niteliğini ortaya çıkarıyor. *Gelişme, pazarını geliştirerek oluyor ve pazarı genişletme gücü ile sınırlanıyor.*

Buraya kadar yapılan bir özet, daha ileri değil. Adam

Smith'ten başlayan Marx ve Engels ile doruğuna ulaşan ve Lenin'in ondokuzuncu yüzyılın son on yılı içindeki çalışmalarıyla noktalanan bir düşünsel gelişmenin özeti oluyor, yapılan. Bundan sonrası ise yirminci yüzyıl: Tarih, yirminci yüzyıla, kapitalizmden sosyalizme geçiş örneklerini yüklüyor. Ekim Devrimi ile başlayan bu geçiş gittikçe genişliyerek sürüyor. Ondokuzuncu yüzyılda planlanan yirminci yüzyılda gerçek oluyor; zengin bir pratik ortaya çıkıyor.

Böyle bir oluşumun insan düşüncesini etkilememesi imkânsız görünüyor. Bir kez, böylesine bir oluşumu kendi mantığı içinde anlamaya çalışmak insan düşüncesinin sınırlarını ve düşünce yöntemini zenginleştirici bir öze sahip. Her büyük pratik insan düşünce repertuarını ve bundan da öte düşünebilme yöntemini zenginleştiriyor. Ne yazık ki, kapitalizmin yirminci yüzyılda kaçınılmaz özelliği olan anti-sovyetizm, insanlığın bu deneyiminin soğukkanlı irdelenmesini güçleştirdi.

İkincisi, daha önemli ve önemini kısaca şöyle göstermek mümkün: Artık sosyalizm bir gerçektir; bir dünya sistemi. Ayrıca sosyalizm, insanlığın gelişmesinde, feodalizm ve kapitalizm zincirini izleyen bir halka oluyor. Ek olarak, sosyalizm yirminci yüzyılın gerçekliğidir; ondokuzuncu yüzyılın değil. Öyleyse yirminci yüzyılda yapılacak kapitalizmin gelişmesi çözümlemesi daha zengin olacaktır. Daha açıkçası, Sosyalizmin Kuruluşu ve bunun çözümlemesi, kapitalizmin doğuşu ve gelişmesine yeni açıklıklar getirme olanağını veriyor.

Ne yazık ki, bu yapılmamıştır; bunu yapmamak, insanlığın düşünce sistemini, var olan imkânlar ölçüsünde geliştirmekten geri durmak demek oluyor. Neoklasik toplum düşüncesi, bunu yapmamak için özel bir çaba harcıyor ve kendi gelişmesini de durdurucu bir mekanizmayı çalıştırdığının farkında bile olmuyor. Neoklasik okul, yirminci yüzyılda ortaya çıkan ve gittikçe yayılan bu pratik ile ondokuzuncu yüzyıldan devir aldığı sistemini sınamak yerine ondokuzuncu yüzyılın

ikinci yarısında ortaya çıkan tezleriyle sosyalizm gerçekliğini anlamaya ve anlatmaya çalışıyor. Ters iş yapıyor.

Halbuki ortada Marx'ın verdiği örnek var; kapitalizm daha geri biçimleri anlamaya anahtar oluyor. 1857 Ağustos sonu ile 1857 Eylül ayı arasındaki notlarda şunlar yer alıyor: «Burjuva toplumu, üretimin, en gelişmiş ve en kompleks tarihsel örgütlenmesidir. Bu nedenle de (burjuva toplumunun) ilişkilerini dillendiren kategoriler, yapısını kavrama, ortadan kalkmış tüm formasyonların, ki bunların kalıntıları ve elemanları üzerinde (kapitalizm) kurulmuştur, bunların henüz tamamen zaptedilmemiş kalıntılarını kendi içinde taşımaktadır, bunların salt ayrıntıları (nüansları) kendi içinde açık bir önem kazanmıştır ve ilah..., yapısına ve üretim ilişkilerine nüfuz etmeye imkân sağlar. İnsan anatomisi, maymun anatomisinin bir anahtarını taşır. Bu yüzden, aşağı hayvan türleri arasında daha gelişmişlerin ortaya çıkışlarının ilk belirtileri (intimation) ancak daha gelişmişlerin bilinir hale gelmelerinden sonra anlaşılabilir. Burjuva ekonomisi böylece kadim ve saire ekonomilere anahtar oluyor.»* Sosyalizm gerçekliği karşısında kapitalizmin ayrıntılarını gözden geçirmek gerekiyor.**

Çünkü gelişme, sorunları da geliştiriyor, geliştirirken değiştiriyor. Ya da değiştirirken geliştiriyor. Yeni sorunlara yeni çözümler bulmak gerekiyor. Tıpkı gelişmiş bir sorunun gelişmemiş bir sorunu içine alması gibi yeni bir çözüm eskisini de kavrıyor. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kurulnşu'nu ele alan bu çalışma şunu gösteriyor: «Pazar Sorunu» artık sanayileşme süreci içinde «Hız sorunu» oluyor. Sanayileşmek için belli bir hızı bulmak gerekiyor.

(*) K. Marx, **Grundrisse**, Pelican Edisyonu, s. 105.

(**) Bu dizinin birinci kitabı olarak düşündüğüm 'Eşitsiz Gelişme Yasası 1453 - 1917' adını taşıyacak olan çalışmamda sosyalizmin gerçekliğinden hareketle kapitalizmin ayrıntılarını çözümlemeye çalışacağım.

Bu söylenenlerin, bu bölümde, geliştirilmesi ve irdelenmesi var. Şimdilik iki vargısına işaret etmek yetebilir. Birincisi, bugünün birçok az gelişmiş kapitalist ülkesi, bugünün birçok olgun kapitalist ülkesinin sanayileştikleri dönemde, deyim uygunsa ve iktisat tarihinde her ülkeye bir 'sanayi devrimi' yapıştırmak moda olduğu için, bugünün olgun kapitalist ülkelerin sanayi devrimlerini yaptıkları dönemde gerçekleştirdikleri hızdan daha hızlı olarak gelişiyorlar. Ancak yine de 'sanayileşemeyen' ülke etiketinden kurtulamıyorlar. Bu, paradoksal görülüyor ve burjuva politikacıları bu paradoksu kullanıyorlar.* Ancak bu çalışmada geliştirilen düşüncelerin ışığında paradoksal olmaması gerekiyor.

İkincisi Sovyetler Birliği, öyle Batılı Neoklasik Okul'un ileri sürdüğü gibi, Stalin ve diğer yöneticiler 'kaprisli' oldukları için ya da 'insanların zahmetle yaşamasını' istedikleri için bu kadar hızlı sanayileşmedi. Bu kadar hızlı sanayileşmesi zorunlu olduğu ve süreç zorladığı için bu kadar hızlı sanayileşti.

Yalnız açıklığın veya aydınlığın da bir süreç olduğunu unutmamak gerek: *Aydınlık zig zagları olan bir süreçtir; bir eğilim olarak ortaya çıkar.* Rusya'da 'Pazar Sorunu' üzerine uzun tartışmalardan sonra, Lenin'in sonuç alıcı olması gereken yazılarından sonra, 1925 yılı sonunda toplanmış olan On Dördüncü Parti Kongresi'nde 'Pazar Sorunu', sanayileşmede bir 'sınır' olarak yine görülür. Ve görülür ki, sonuç öyle kolay kolay alınmıyor ve *eski düşünce gerçekten yedi canlıdır.*

Ondördüncü Kongre, Merkez Komitesi'ne şu direktifleri veriyor:

«a) Her imkânı kullanarak, özel sermaye üzerinde sosyalist ekonomi biçimin zaferini sağlama; dış ticarette devlet tekelini güçlendirme; sosyalist sanayii kalkındırma ve onun

(*) Türkiye'de burjuva politikacısı Süleyman Demirel hep Türkiye'nin hızlı sanayileşmesinden söz etti.

yönetiminde, kooperatiflerin de yardımıyla, gittikçe artan ölçüde, köylü kütlelerini sosyalist kalkınma çizgisine çekme görevine en büyük öncelik verme,

b) SSCB'nin kapitalist dünya ekonomisinin bir eklentisi durumuna dönüşmesini önleme ve böylece ekonomik bağımsızlığı sağlama; bu amaçla, ülkenin sanayileşmesi, üretim araçları üretiminin artırılması ve ekonomik manevralar için yedek imkân hazırlanmasını sağlayıcı bir yol izleme,

c) Sosyalist sanayii, yüksek bir teknoloji temeline dayalı olarak ve fakat, hem pazarın kapasitesini ve hem de devletin akçalı gücü ile tam bir uyum içinde geliştirme.»(1)

Görülüyor, 1925 yılı sonunda pazarın sınırı, devletin mali gücü olarak dillendirilen birikim sorunu ile beraber, endüstrileşme atılımının iki engeli olarak tespit ediliyor. Endüstrileşme hızını belirleyen, hızın artırılması çabalarını durdurucu yönde etkileyen iki faktörden birisi, pazarın sınırı oluyor. Sanayileşme atılımının başında değerlendirme böyle; bunu saptamış olmak gerekli ve ilerdeki çözümlemeler açısından önem taşıyor.

Kapitalist bir ekonomi için böylesine bir endişeyi anlamak kolay. Hiç olmazsa, Sovyet iktisatçısı ve yöneticileri için: «Kapitalist düzende, metaların (malların) satımı en güç işlerden birisi. Öyle görünür ki, üretimin hacmi üretici güçlerin hacmi ile değil satış kapasitesi ile sınırlanmaktadır. Bu görünüm dayanaksız değil. Özel kapitalist ekonomilerde pazar metalarla doludur ve bazan da aşırı ölçüde doludur. Kapitalist düzende genellikle, alıcı satıcının arkasından koşmaz; satıcı alıcının arkasından koşar.»* Sovyet düzeninde, benzer bir du-

(*) V. Novojilov, Nedostatok Tovarov, **Vestnik Finansov, 1926/2, s. 75.**

Pazar sorunun kapitalist ekonomilerde ortaya çıkardığı problemler ile ilgili olarak yeni bir çalışma bulgularını şöyle özetliyor: «Amaç, İngiliz (British) ağır sanayiinin eksikliklerin-

rumun ortaya çıkmaması için, endüstrileşme hızının pazarın genişleme kapasitesini gözeterek belirlenmesi kabul edilir.

Anlaşılır bir kaygı. Ancak tartışmaya açık olması gereken bir yan görünüyor. Bu yan, sanayileşme atılımında sanayi üretimine talebin nereden geleceği ile ilgilidir. Zamanında yayınlanmış belgelere bakıldığında sanayileşme atılımında tarım kesimine talep yaratıcı bir güç olarak bakıldığı anlaşılıyor.

Yıllar sonra ve 1960 yıllarında, dünyada, 'kalkınma' ülkeler arası bir moda ve bir politika olunca, neoklasik dünyada aynı soru tekrar ortaya çıktı ve yine tarım bir talep kaynağı olarak ileri sürüldü. Aslında tarımın sanayileşmede talep kaynağı olacağında bir ittifak sağlamak mümkün; eğer bu sanayileşmenin sümüklü böcek hızıyla (snail's pace,) ilerleyen bir sanayileşme olacağı kabul edilirse. Bundan da, geçerken, bir geçici sonuç çıkartmak mümkün: Tarımı sanayileşmenin temel talep kaynağı olarak düşünmek, sanayileşmede hızı çok düşürmek, demektir. Bundan da bir ikinci sonuç çıkarmak mümkün: Düşük hızlı sanayileşme, uzun yıllar için, tarımsallaşma demektir.

Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu ile ilgili tartışmalardan bunları çıkarmak mümkün görünüyor. Sanayileşme atılımına karar verilince tarım, bu atılımın vazgeçilmez bir dayanağı oluyor. Çünkü, mantık iki aşamalı. Bir: Sanayileşme hızını, pazarın sınırı belirleyecek. İki: Sanayi üretimine pazar, tarımdan gelecek. Öyleyse sanayileşme demek, tarımı geliştirme demek olacak.

---

den bazılarını açıklamada pazarın önemli ve bu nesnel ve çevresel koşulları değiştirmenin, en azından bir ölçüye dek, bireysel firmaların güçleri dışında olduğunu göstermektedir.»

S. B. Saul, The Market and Tbe Development of the Mechanical Engineering Indistries in Britain, **Economic History Review**, 1967, s. 111.

Teknoloji seçimi tartışmalarında ileri Amerikan teknolojisi lehine bir eğilimin çıkması, böyle bir sonucun çıkmasını kolaylaştırıyor. Dünyada basılı ilk plan olan *1926-27 Kontrol' nie Tsifri, 1926-27* Kontrol Rakamları, bu açıdan ve iktisat tarihi bakımından ilginç paragraflarla dolu. Bunlardan birisi şöyle: «Dünya iktisatının araştırılması ve çözümlenmesi iki bakımdan ele alınmalıdır. Birincisi, iki sistemin, kapitalist ve Sovyet sistemlerinin, 'bir arada yaşaması', (sojitel'stvo); konjonktürel ve yapısal karşılıklı etkileme ve en sonunda ülkenin ödemeler ve ticaret dengesinde ifadesini bulan niceliksel ve niteliksel bağların gelişmesi bakımından. İkincisi, onların eski deneyimlerine dayanarak *geleceğimizi* kestirebilmek ve böylece 'model' kurma işini kolaylaştırmak için endüstrileşmiş ülkelerin zengin deneyimlerinden 'ödünç alma' ve deneyimleri hesaba katma bakımından.»(2) Gerçekten ilginç sayılmalı; iki sistemin bir arada yaşaması, Rusçasıyla *sojitel'stvo,* kelimesinin 1950 yıllarının ortasından çok daha önceleri, 1920 yıllarının ortalarında telâffuz edilmiş olduğu görülüyor. Ayrıca kapitalist ülkelerin geride bırakmış oldukları deneyimlere zengin bir hazine gözüyle bakıldığı anlaşılıyor. 1926 yılının, diğer ülkelerde ihtilal bekleme eğirisi açısından, konjonktürel olarak, bir düşüş dönemini başlattığı seziliyor ve biliniyor.

Kapitalist ülkelerin deneyimleri zengin bir hazine olarak görülünce, en zengini Amerika oluyor. 1926 yılının damgasını taşıyan *Kontrol'nie Tsifri* dokümanının bir başka yerinde şunlar yer alıyor: «Her iki faktörü —endüstri ve tarım— koruyan A.B.D. endüstrileşme süreci, ilerde 'tarımın' daralması veya stabilizasyonu şeklinde görünmeyecek; bunun yerine tarımın endüstrileşmesi, ekonominin iki kolunun bir kola, endüstriye, dönüşmesi biçiminde oluşacaktır.» Daha önce söylenenlere uygun düşüyor. Ve *Kontrol'nie Tsifri* şöyle devam ediyor: «Doğal özellikler ve ekonomik ve siyasal düşünceler nedeniyle SSCB, kendisininkine en çok yaklaşan endüstriyel kalkınma

tipine, Amerikan endüstrileşme tipine, yönelmek zorundadır.»(3) Amerikan modeli, açıkça ifade ediliyor.

Tarımın endüstrileşmesine itiraz olmasa gerek, fakat burada vurgulanan, tarıma, endüstri için güçlü bir pazar gözü ile bakılmasıdır. Böyle bakıldığından kuşku duyulacak olursa, bir yıl sonra, 1927 yılında toplanmış olan Onbeşinci (Parti) Kongresinin almış olduğu kararın ilgili bölümünü görmek gerek: «Kalkınma *hızı* sorununda, görevin son derece güç olduğunu da gözönünde tutmak zorunludur. Burada, *gelecek* yılda veya yıllarda en yüksek birikim sağlamak değil, ekonominin öğeleri arasında *uzunca* bir zamanda en yüksek kalkınma hızını sağlayacak ilişkinin (kurulması) başlangıç noktası olmalıdır. Bu açıdan, muhalefetin fiyatların yükseltilmesi sloganı kararlı bir biçimde ve toptan reddedilmelidir. Bu slogan, endüstride bürokratik dejenerasyon ve monopolcü çürümeye yol açmakla; başta işçi sınıfı, şehir ve kır yoksulları olmak üzere tüketicilere darbe indirmek ve kulakların eline büyük bir silâh vermekle kalmaz; iç pazarı daraltıp endüstrinin tarımsal temelini yıkarak ve endüstride teknik ilerlemeyi durdurarak, kısa bir zaman içinde kalkınma hızını birden bire düşürür.»*

(*) **Pyatnadtsatıy S'ezd VKP (b)**, Dekabr, 1927 goda (stenograficeskiy otçet), T. 2. Moskova, 1962, s. 1443.

Aynı yılın başında toplanmış olan merkez komitesinin konuyla ilgili kararı şöyle: «Sovyet devletinin ekonomi politikasının düğüm noktası olan fiyat politikası, son çözümlemede, şunları belirler: a) Endüstriyel kalkınmanın hız ve perspektifini ve endüstriyel ürünler pazarının sınırını; b) tarımsal ürünün kalkınma hızını; c) sosyalist birikim hızını; d) özel birikimi sınırlandırma alanını; e) çervonetes'in (ruble) satınalma gücünü ve Sovyet devletinin bütün döviz politikasını; f) işgücü ödemelerinin gerçek değerini ve diğerleri.»

KPSS v Rezolyutsiyah i Reseniyah S'ezdov, Konferentsii i Plenumov Tsk, Cast 1924 - 1930, Moskova, 1954, s. 229.

Bir yıl sonra Yüksek Ekonomi Kurulu'nun, VSNH, yıllığında yer alan bir incelemede 1926/27 yılıyla ilgili gözlemler tekrarlanıyor ve şöyle bir genelleme yapılıyor: «Cari yılda endüstriyel kalkınma, üretici aygıtın teknik gücünün artışının yanında, tarımda ulaşılan genel sonuç ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Tarımdaki gelişme, büyük ölçüde, endüstriyel pazarın genişliğini, onun hammadde kaynaklarını ve endüstriye sermaye akışının düzeyini belirledi.»(4) 1927 yılı için tarımın sanayi pazarının sınırını belirlediği inancı sürdürülüyor.

Bir parantez, küçükçe: Sanayileşme tartışmalarında tarıma öncelik tezi, ki bu tez tarımın sanayiin gelişme hızını belirleyeceği tezinden kaynaklanıyor, genellikle 'sağ' politikanın sahipleri tarafından savunuluyor. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu süreci bunu gösteriyor. Sovyetler Birliği'nde 'sağ' ve 'sol' sapma ayrımında 'tarımcılar' aynı zamanda sağcılar oluyorlar.

Ancak geri düşünce ileri düşünceye bir mantar gibi yapışıyor. Yeni düşünce, yeni doğan bir bebek gibi doğduğu vücudun izlerini taşıyor. Bu yüzden olmalı, Stalin, 'sağ' sapmayı ele alan incelemesinde, 1928 yılında, sanayileşmede tarıma önemli bir yer tanıyor. Şöyle: «Hatırlanmak gerekir ki, endüstri başlıca dayanak olmakla beraber, tarım, hem endüstriyel ürünlere pazar olması ve hem de hammadde, besin ve ayrıca ekonominin ihtiyaç duyduğu makinaların ithali için gerekli ihraç rezervini sağlaması bakımından endüstriyel kalkınmanın temelidir.»(5) Sanayi 'dayanak', tarım ise 'temel' oluyor.

Dönemin belgeleri birbiriyle tutarlı: Zamanın iktisatçıları, yalnızca daha sonra sağ sapmanın tasfiyesi sırasında hedef olan iktisatçılar değil, hemen hemen tümü, Yüksek Ekonomi Kurulu dökümanları ve bu arada Parti'nin en önde gelen yöneticisi Stalin'in konuşmaları, birbiriyle tutarlı. Bu tutarlılık, ilk Beş Yıllık Plan'a da yansıyor. Birinci Beş Yıllık Plan, biraz da zamanın tartışmalarının etkisiyle olmalı iki alternatif veya

o zaman Sovyetler Birliği'nde kullanılan deyimle iki 'varyant' olarak hazırlanıyor. Biri başlangıç varyantı, Rusçasıyla otpravnoy variant, adını alıyor. Diğeri optimal'nıy variant oluyor ve optimal hıza göre hazırlanıyor. Optimal sayılan bir hızı içeriyor. Bu optimal alternatifin dayanakları şöyle:

«a) Beş yıllık süre boyunca herhangi bir ciddi kuraklık olmaması;

b) Hem ülkede büyük ihracat rezervi hulunması (Ts İ K'nın hasat konusundaki kararının tam olarak uygulanması) ve hem de, özellikle, beş yılın başında bile önemli ölçüde daha hızlı uzun vadeli dış kredilerin gelmesi sonucunda, dünya ekonomisi ile daha geniş bağların kurulması;

c) Gelecek iki yıl içinde, ekonomik kalkınmanın niteliksel göstergelerinde (gider, hasat verimi ve diğerleri) sıçrama olması;

d) Ekonomik sistemde savunma harcamaları için daha düşük bir oranın gerçekleşmesi.»(6)

Planlama kavramı, 'kontrol' kavramıyla içiçedir. Toplumu, ekonomiyi, bir sektörü planlayacak olanlar önce 'kontrol' edebilecekleri veya edemeyecekleri değişkenleri birbirinden ayırırlar. 'Kontrol' edebilecekleri değişkenleri kullanarak toplumu, ekonomiyi veya bir sektörü belli hedeflere ulaşacak şekilde değiştirirler. Bu yüzden ve bu kavramsal gereklilikten dolayı, dünyadaki ilk yıllık planlar olan 1926 yılı programı, Sovyetler Birliği'nde *Kontrol'nie Tsifrı* adını aldı.

Dünyadaki ilk Beş Yıllık Plan hazırlanırken bu ayırıma dikkat edildiği anlaşılıyor. Beş yılda, sonradan çok kullanılan deyimle pyatletka, kuraklık olup olmayacağı, dünya konjonktürü, hasatın durumu, plancının ve bu arada toplumu değiştirmek için yola çıkmış olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin kontrolu dışında sayılıyor. Eğer bunlarda olumlu gelişmeler olursa, optimal'nıy variant gerçekleştirilebilecek.

İşe böyle başlanıyor. Böyle olacağı düşünülüyor. Öyle görünüyor, işe başlarken tarımın belirleyiciliğine fazla ağırlık tanınıyor. Uygulamada ise böyle olmuyor. Şöyle oluyor: Optimal alternatif için gerekli görülen elverişli koşullar gerçekleşmiyor. Buna rağmen optimal alternatif esas alınıyor ve Birinci Beş Yıllık Plan, değil beş yılda dört yıl üç ayda gerçekleştiriliyor.*

Böylesine bir durumun ortaya çıkması veya ortaya çıkmaya başlaması yeni açıklamalara veya yeni bir tutuma ihtiyaç gösterir. Açıklama olmasa bile tutum değişikliği kendisini göstermekte gecikmiyor. İlk planın ikinci uygulama yılında bir iktisatçı şöyle bir görüşü ileriye sürüyor: «Sovyet ekonomisinde 'pazar', genişletilmiş yeniden üretim hızına sınır getiremez. Kapitalizmde, yeniden üretimin daha ileriye götürülmesi için çözülmesi gerekli olan sermayenin değişimi (metamorfoz) sorununun yerini, Sovyet ekonomisinde, esasta, planlı, ve önceden belirlenmiş dağıtım almaktadır.»(7) İlk planın uygulamasının sonu alındıkça, görüşler daha da açıklık kazanı-

---

(*) BBYP'nın sonuçlarını değerlendiren Gosplan dokümanı şunları söylüyor: «Beş yıllığın uygulanması sırasında, özellikle elverişli koşulların yokluğu bir yana, birçok durumda koşullar, başlangıç varyantında öngörülenlerden de az elverişli idi.»

«Beş yıllık plan, beş yıl süresince ciddi bir kuraklığın (kötü hasat) olmamasını varsaymıştı. Gerçekte, 1931 yılında, doğunun başlıca tahıl bölgelerinde, istisnaî derecede kötü hava koşulları yüzünden hasat, 1927-1930 yılları ortalamasından 107 milyon tsentner (100 kg) düşük oldu.»

Cosplan SSSR, **İtogi Vipolneniya Pervogo Pyatiletnego Plana Razvitiya Noradnogo Hozyaistvo Soyuza SSR**, Moskova, 1933, s. 10-11.

Başka bir kaynakta da şunlar var: «... Optimal varyantın dayandığı üç önemli varsayım (metinde, a, b, c, Y.K.), ilk beş yıllıkta bütünü ile gerçekleşmedi.»

B. Borolin, K. İtogam Pervoy Pyatiletki, **Bol'şevik** 1933/1-2, s. 80.

yor. Zamanın önde gelen yöneticilerinden biri, Mejlauk, 1932 yılında şunları yazmaktadır: «Endüstriyel kalkınmanın sınırlayıcı ögelerinden biri olan ve önemi Ondördüncü Kongrede vurgulanan (Mejlauk, burada, bu bölümün başında verilen karar suretini aktarır. Y.K.) pazar kapasitesi, hem endüstrinin bütünü ve hem de tüm ekonomi için, onların kalkınma hızlarının belirlenmesi yoluyla, bir sınır olmaktan çıkarılmıştır.»(8)

Yalnız, uygulamanın yeni bakış açısı yaratmış olması önemli bir soruya yol açmaktadır. Bu soru, en azından getirilen çözümün tartışılması kadar ilgiye değer. Soru şu: Ekonomi ve çevreyi bilinçle kontrol etmek iddiası ile tarih sahnesine çıkmış olan bir düzen, yolunun aydınlatılması ve sorunun çözülmesi işini sadece uygulamaya mı bırakacak? Kuşkusuz, buna evet demek mümkün değil. Öyle ise, sözü edilen gelişme nasıl açıklanıyor?

Şöyle: Bir kez pazar sorununu, bütünden ayrı düşünmemek gerek. Sorun, teknoloji, teknik seçimi, mekanizasyon, uzmanlaşma, ölçek sorunları gibi endüstrileşme sürecinin temeli ile yakından ilgili. Bunların bir parçası. Endüstrileşme konusunda çeşitli cephelerde sürdürülen mücadelenin bir cephesi de bu. Ve görünen odur ki, endüstrileşmeden yana olan güçler en az bu cephede başarılı olabilmişler.

Vladimir Bazarov, otuzların başlarına kadar Gosplan'ın en etkili iktisatçıları arasında yer alıyor. Devrimin başından beri etkili bir iktisatçı olarak çalıştı. Neo-norodnik (yeni-populist) görüşlerin en önde gelen temsilcisi. Yirmilerin başında görüşünü olanca açıklığı ile ortaya koymuştu: «Biz, tarımcı nüfusun efektif (satınalma gücü ile desteklenen) talebini realite olarak kabul etmeli ve endüstriyel kalkınma perspektifini, onun üzerine kurmalıyız.»(9) Bazarov için, her şeyin başlangıcı tarım. Planlama, tarım ve tarımın özelliklerini veri alarak işe başlayacak. Endüstrileşme, tarımı ve tarımsal talebi başlangıç alacak. Başlangıç almadan maksat, tarımı, tarımsal ta-

lebi ve onun yarattığı pazarı bilmek, tahmin etmek ve gözlemek. Yoksa, değiştirmek değil. Bazarov, burada da son derece açık: «Devletin amaçları bir kısır döngü (zakoldovannıy krug, fâsit daire) ile karşı karşıya. Pazara hakim olmak gerek; fakat, pazara komuta etmek, onu yok etmek, demektir.»

Burada, Bazarov'un görüşlerinin ayrıntılı bir incelemesi yapılmıyor. Bunun, neoklasik bir görüşle yapıldığı başka kaynaklar var.* Burada vurgulanması gereken noktalardan biri şöyle: Bazarov'un 'pazara komuta etmek, onu yok etmek, demektir' düşüncesi dünyanın ilk sosyalist ülkesinde ifade ediliyor. Planlama ve kalkınma çabalarının bir moda etkisi yaptığı 1950 veya 1960 yıllarının Batı üniversitelerinde bile pazar bu denli fetişleştirilmedi.

İkinci nokta şu: Bir ihtilalci değişim döneminde *siyasal* platformda güç kaybeden görüşlerin *teknik* planda savunulduğu görülüyor.** Örnek olsun, yapılmak istenenlere bu kadar ters görüşlerin sahibi Bazarov'un 'Perspektif Planın Yapı-

---

(*) Bu konuda bkz:

A. Erlich, **The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928.** Harvard University Press, 1960.

(**) Böylesi iktisatçıların, menşevik ve neo-narodnik iktisatçıların ekonomik örgütten ayıklanması, 1930 yılında gerçekleştirilir. 1930 yılının sonlarındaki değerlendirme yazısında, Strumilin, bu iktisatçıların katkıları konusunda şunları söylemekteydi: «Kuşkusuz, planlama örgütlerinde çalışan eski düzenin izleyicilerinden sağlanan 'yardımlar', bu örgütlerin çalışmalarını hiç de kolaylaştırmadı. Ve gerçekten, böyle yardımlar alınırken, planlama metodolojisi çalışmalarında, proleter ideolojisinin gerektirdiği açıklık ve sınıfsal sağlığı burjuva etkilerinden korumak kolay değildi. İşi özellikle güçleştiren, bu alanda her zaman, bizim güvenimizden yararlanan ve marksist yöntemi olmasa bile, en azından marksist deyimleri sık sık kullanan ve bunda da pek de başarısız olmayan maskeli düşmanlarla karşılaşmamız, olmuştur.»

S. G. Strumilin, Na Planovom Fronte, Moskva, 1963, s. 175.

lış İlkeleri' adını taşıyan çalışması, 1928 yılının başında ve yeni planın şekillendiği bir zamanda *Planovoe Hozyaistvo*'da yayınlanıyor.[10] Bazarov'un görüşlerine Planlama Örgütü'nün dergisinde yer veriliyor.

Bazarov, modern teknolojideki gelişmeleri izlediğini göstermektedir. Soyut olarak, pazar, ölçek ve teknoloji arasındaki ilişkiyi doğru olarak koyuyor: «Üretimin ölçeği sınırlı olunca, üretimin uzmanlaşması pratik olmaz. Bu yüzden, kütle üretimi yapmayan yeni işletmeler kurduğumuzda, büyük miktarlara ulaşan kaynakları, etkinlikleri Batı Avrupalı ve Amerikan rakiplerinin çok altında olan geri (terkedilmiş) üretim birimlerine yatırmış olacağız. Böylece, kütle üretiminin gerekleri gerçekleştiği zaman birçok durumda aşağıdaki alternatif ile karşılaşacağız: Ya, kurulduğu zaman bile eskimiş olan işletmeleri sonuna dek, fizik yıpranma sınırına dek, çalıştıracağız ve bunun sonucunda onların çalıştırıldığı her yılın, kapitalist dünya karşısında teknolojik geriliğimizi daha da pekiştirme ve derinleştirmesini kabul edeceğiz. Ya da, rasyonel olmayan yatırımlarda birikmiş milyonlarca 'adam-günü'nü, planlama ile asla tutarlı olmayan biçimde, kullanmadan atacağız.»[11]

Pazar sorununun bu yanına, Bazarov ışık tutuyor. İleri ve uzmanlaşmış teknolojinin ancak büyük ve genişleyen bir pazar ile mümkün olabileceğini; aksi durumda, kaynakların verimsiz birimler içinde israf edilmiş olacağını söylüyor. Söyledikleri, bu çalışmada geliştirilen düşüncelerin bir yanı ile tutarlı. Tutarlı olmayan yanı, *büyük ölçekli ve ileri teknoloji kullanan ve hızla büyüyen endüstrinin gerekli pazarı yaratacağının* hesaba katılmamış olması. Başka bir deyişle, küçük pazar hızlı endüstrileşmeye bir sınır getirirken, hızlı endüstrileşme pazar sınırını ortadan kaldırır. Sovyet deneyimi, bunu gösterdi ve 'ilk planın sonunda, artık pazar bir engel olmaktan çıkmıştır' diyenler, bu olguya dayandılar.

Bazarov'un çıkardığı sonuç, bu değil. Bambaşka. Bazarov,

gözlediği başka bir ve bu kez *sözde* teknolojik gelişmeden, 'toplum kalkınmacı' bir sonuç çıkarıyor: «Elektrifikasyon, el zanaatlarının mekanizasyonunda, onları fabrika üretimine çevirmeksizin ve böylece, üretim ve konut için çok büyük yatırımlar yapılmasını gerektirmeden, geniş ufuklar açmaktadır. Kapitalizm tarihinde, her iş kolunun mekanizasyonu, o iş kolunu fabrika ve tesis (plant, zavod) üretimine dönüştürmek ile eş anlamlı idi. Fakat bu her zaman, imalat teknolojisinin bir gereği değildi. Temel neden, o günlerin buhar enerjisi temelinin ne enerjinin parçalanmasına ne de uzak mesafelere nakline müsaade etmesi idi.» Önce bunu saptıyor.

«İradî olarak bölünebilen ve uzak mesafelere taşınabilen elektrik enerjisine geçiş, birçok endüstrinin teknoloji ve organizasyonunda derin değişmelere yol açar. Bu değişiklik, geçen asrın dev teknolojik ve kamu hizmeti mirası ile yüklü kapitalist ülkelerde, hiçbir yerde, bütünüyle sindirilmiş olmaktan uzak. Baraka biçimi fabrika stili ve ona uygun toplumsal çevrenin, gökdelen binaların, klasik kapitalizm çağının kaba teknolojisinin doğurduğu barbar kültürün göz kamaştırıcı örnekleri olarak, gelecek sosyalist toplumun müzelerini dolduracaklarına inanmak için her türlü neden var. Sonra istediği sonuca ulaşıyor.»

Bazarov'un eski narodnik görüşlerin son savunmasını yapabilmek için, birçok şeyi unutmaya çalıştığı anlaşılıyor. Kır edebiyatı, teknolojik ve ekonomik düşünceler ile karışıyor. Daha doğrusu, kır edebiyatını ön plana çıkarmak için, teknolojik eğilimler saptırılıyor. Saptırılan eğilimlerin en önemlisi, yirminci yüzyılda kapitalist dünyada büyük ölçekli birimlerin ortaya çıkışının, ondokuzuncu yüzyıl klasik kapitalizminin bir alışkanlığı olarak gösterilmesi. Ve elektrik enerjisinin ekonomik uygulamaya konuluşunun bu eğilimi tersine çevirme olanaklarını yaratmış olduğunun ileri sürülmesi. Tam tersi. Elektrik enerjisi, sadece bu eğilimlerin güç kazanmasını kolaylaş-

tırır. Üretim birimlerinde daha büyük çevirici güç kullanılması imkânını hazırlar. Üstelik elektrik enerjisinin dağıtımından, küçük parçalara ayrılmasından doğan önemli kayıplar vardır. Önceki bölümde görüşlerine değinilen Kugel' - Kraevskiy, marjinalist tezlerini bu kayıplara dayandırıyor. Elektrik enerjisi, özel mülkiyetli ekonomilerde, emperyalist aşamanın enerjisidir. Emperyalist aşama, dev işletmeler aşamasıdır. Dev işletme, ekonomik işletmedir.

Bunun içindir ki, 1920 yılı sonunda, Sekizinci Sovyetler Kongresinde, Goelro planını savunurken Lenin, elektrifikasyon planının basit bir ekonomik plan olmadığını, «bütün ekonomiyi, yüksek teknolojik temele, çağdaş büyük üretim temeline» geçirme planı olduğunu vurguladı.(12)

Bazarov'un görüşleri ile ilgili olarak, Rusya'da kapitalizmin gelişmesini incelerken vurgulamış olduğu bir nokta daha var: «Küçük (bazan 'bağımsız', bile) endüstrilerin gelişmesinin kapitalist manüfaktürün gelişmesinin bir görünümü sayılması, paradoksal görülebilir. Mamafih, bu bir gerçek. Böyle 'el zanaatlarının', 'bağımsızlığı' bütünüyle düşseldir (fiktif). Eğer, diğer ayrıntı işleri ile, ürünün diğer parçaları ile *bağ kurulmamışsa,* onların işleri yapılamaz ve bazen ürünlerinin kullanım değeri bile olmaz. Ve sadece, (şu veya bu biçimde) ayrı işleri yapan bir işçi kütlesi üzerinde egemen *büyük kapital* bu bağı kurabilir ve kurmuştur.»(13) Lenin'in önemli katkılarından birisi burada yatıyor. Lenin, burada büyük ve küçük sermayenin bütünlüğü üzerinde duruyor.

Bazarov'un elektrik enerjisi kullanan el zanaatlarından kurulu bir Sovyet endüstrisi önerisine karşın, Sovyet endüstrileşme süreci içinde küçük endüstrinin yukarıdaki değerlendirmeye uygun olarak geliştiği anlaşılıyor. VSNH'nın, 1927-28 yılına ait 1929 yıllığında, beş yıllık plan konusunda şunlar söyleniyor: «Endüstrinin teknolojik donatımı sorunları, dünya teknolojisinin son başarıları, emek verimliliğini yükseltme zo-

runluluğu, giderde önemli düşüş sağlama hep, büyük ölçekli işletmeler kurma zoruululuğuna yol açar. Fakat bu zorunluluk, bazı kesim ve bölgelerde küçük birimler kurulmasını önlemez.(14) Aynı yılda,Onaltıncı Parti Konferansında konuşan Kuybışev'in verdiği açıklama şöyle: «Endüstrimizin kalkınması için büyük programla birlikte, kustar endüstrisinde de, bunun karşılığı bir büyüme öngörmekteyiz. Kustar zanaatlarda çalışanlar büyük ölçüde artarken, kustar endüstrisi üretimi iki kez büyümektedir. Şimdi kustar zanaatlarında yaklaşık olarak 4 milyon kişi çalışırken, bu rakam, beş yıllığın sonunda 6 milyona ulaşacaktır. Kustar endüstrisi, işgücü fazlası ile savaş ve ekonominin ihtiyaç duyduğu tüketim araçlarının sağlanmasında güçlü bir kaynağın gelişmesi açılarından önemli olmaktadır.»(15) Üretimi artırma zorunluluğu küçük sanayiiden de yararlanmayı gerektiriyor.

1934 yılında, parti dergisinde yazan bir iktisatçı ise, küçük ve büyük işletmelerin nasıl birlikte çalıştıklarını gösteriyor: «Üretimde uzmanlaşma ve işbirliği, küçük işletmelerin kompleks kütle üretimi sistemiyle organik olarak bütünleşmesini mümkün kılmaktadır. Onlar (küçük işletmeler), (işbirliği yapan işletmeleri) tamamlayıcı her türlü üründe, bazı parçalarda, enstrüman ve avadanlık yapımında uzmanlaşırlar. Böyle işletmelerde, sürekli akış üretimi yapmak, otomatik takım tezgâhı uygun biçimde kullanmak, hassas ürün çıkarmak mümkün olur.(16) Ancak 1934 yılında pratik pazar engelini aşmış ve sanayi kendi pazarını yaratma işini üzerine almıştı.

Pratik, neo-narodniklerin öne sürdükleri pazar engelini ortadan kaldırınca bunun nasıl olduğunun çözümlenmesi için fazla çaba gerekli olmadı. Çünkü, bu sorun, Sovyet düzenine miras kalan düşünce birikimi içinde çoktan çözüme kavuşturulmuştu. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında narodnikler ile 'legal marksistler' arasında geçen ve hemen hemen bütün Rus üniversite ve entellektüel yaşantısını etkisi altına alan tartış-

ma sadece pazar sorunu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bir yanda, narodnikler, Vorontsov, Nikolayon, Rusya'da kapitalizmin gelişmesi için gerekli pazarın olamayacağını, bu yüzden kapitalizmin gelişemeyeceğini ileri sürerken; diğer yanda, legal marksistler' Struve, Bulgakov, Tugan - Baronovski, kapitalizmin her yerde ve Rusya'da da kendi pazarını yaratacağı görüşünü savunurlar. Narodnikler'in dayanakları, kapitalizmin kütleleri fakirleştirdiği; dolayısıyla büyük bir tüketici kütlesini satın alma gücünden yoksun ettiği için, üretilen endüstriyel ürünlerin yenilmeyecek bir pazar sorunu ile karşılaşacağıdır. Bu sorunun çözümü, gelişmiş kapitalist ülkeler için başka ülkelerde, zorla veya kolaylıkla, pazar bulmakla mümkün olmaktadır. Narodnikler, Rusya için böyle bir yolun kapalı olduğunu kabul ederler. Onlara göre, açık olan yol sadece tarımda yoğunlaşma, tarımdaki sözde müşterek mülkiyeti korumak ve kapitalizmin buraya da girmesini önlemektir.

Rus legal marksistlerinin ana tezi, kapitalizmin gelişmesi, artık değerin realize edilmesi için bir dış pazara ihtiyaç olmadığı noktasında düğümlenir. Legal marksistlere göre bunun böyle olduğunu anlamak için, 'bilinmeyen nedenlerle çok az kullanılan' *Kapital*'in ikinci cildine bakmak yeter. Toplumsal üretime en büyük talep ve gittikçe artan talep üretim araçlarının üretilmesinden gelmektedir. Toplumsal üretim içinde, sabit sermayenin payı, değişen sermayeye göre, çok büyük oranlara ulaşmaktadır. Bunun anlamı, tüketim araçları talebinin bütün üretim içinde gittikçe daha az bir yer tutmasıdır. Başka deyişle, toplumsal üretimin pazar sorunu, üretim araçları üretimimin artışı sorununa dönüşmektedir. Bu sorun içinde, kişisel tüketimin rolü ihmal edilebilir. O kadar ki, iktisat dünyasında en çok tanınmış legal marksist Tugan-Baronovski'nin deyişi ile: «Marx, nüfusun büyük bir kütlesinin, işçilerin yoksulluğunun, talepde bir düşüşe yol açarak gittikçe genişleyen kapitalist üretimin ürünlerinin realizasyonunu imkânsız kılacağı genel görüşü ile, esasta, anlaşma halindedir. Bu dü-

şünce, kesinlikle, yanlıştır. Kapitalist üretimin kendi pazarını yarattığını; tüketimin, kapitalist üretimin çizgilerinden (özelliklerinden) sadece biri olduğunu gördük. Üretimin yöneticilerinin taleple ilgili bütün bilgilere ve emek ve sermayeyi bir üretimden diğerine serbestçe transfer etmek gücüne sahip oldukları planlı toplumsal üretimde, toplumsal tüketimin düzeyi ne kadar düşük olursa olsun, meta arzı talebini aşmaz.»([17])

Narodniklere son darbe, Lenin tarafından indirildi. Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı kitabı bu amaçla yazıldı. Kitabın alt başlığı da bunu açıkça gösteriyor: Büyük Ölçekli Endüstri İçin İç Pazarın Oluş Süreci.

Lenin, söz konusu kitapta, Tugan'ın narodniklere cevap verirken öbür uca *gitmesine* karşılık şunları söylemektedir: «Kapitalizmde iç pazarın büyümesi, *bir dereceye kadar* kişisel tüketimden 'bağımsızdır' ve *büyük ölçüde*, üretici tüketimden kaynaklanır.»([18]) Görüldüğü gibi, Lenin'in görüşleri arasında kişisel tüketimi bütünüyle bir kenara atarak ve sadece üretici tüketimin, üretim araçları kullanımının, kendi içinde dağılımını planlayarak büyümeyi sürdürme görüşü yer almaz. Böyle bir şey, söz konusu değil. Söz konusu olan, büyük ölçüde üretici tüketime dayanarak, endüstrinin belirli sınırlara dek kendi talebini yaratabileceğidir. Sınırları araştırmak veya tartışmanın bu yönünü irdelemek bu çalışmanın kapsamının dışında kalır.

Rusya örneği kullanılarak, üretici tüketimin pazar yaratma gücüne, kitabın ileriki sayfalarında, açıklık verilir: «Rusya'da fabrika endüstrisinin hızla gelişimi, üretim araçları (inşaat malzemesi, yakıt, metal, v.b.) için geniş ve gittikçe büyüyen bir pazar yaratmaktadır ve kişisel değil, fakat, üretici tüketim malları yapan nüfus bölüğünü özel bir hızla artırmaktadır.»([19]) Bu yüzden, «ayrı, kapitalist gelişme derecesine dayanmadan kendi başına varolabilen bir sorun olarak, iç pazar sorunu mevcut olamaz. Marx'ın kuramında, hiçbir yerde

ve hiçbir zaman, bu sorunun ayrı olarak ortaya atılmamış olmasının nedeni budur... Kapitalizm için 'iç pazar', toplumsal iş bölümünü derinleştiren, doğrudan üreticiyi kapitalist ve işçi olarak ikiye bölen kapitalist kalkınmanın kendisi tarafından yaratılır. İç pazarın gelişme derecesi, bir ülkedeki kapitalist kalkınma derecesidir. Kapitalist kalkınma derecesinden ayrı olarak, (Narodnik iktisatçıların yaptıkları gibi) iç pazarın sınırı sorununu ortaya atmak yanlıştır.(20)

Peki kapitalizm iç pazarını yaratmada bu denli güçlü ise, neden dış pazara ihtiyaç duymaktadır ve zorla veya kolaylıkla dış pazar sağlamaya çalışmaktadır? Cevap şudur: «Endüstrinin, birbirine 'pazar' işlevi gören, çeşitli kolları eşit olarak gelişmezler; fakat, biri diğerini (gelişme derecesinde, Y.K.) aşar ve daha çok gelişmiş endüstri (kolu) bir dış pazar arar.»(21) Başka deyişle, kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanunu dış pazar aramayı zorunlu kılmaktadır. Lenin, bu görüşünü onbeş yıl kadar sonra, daha da açmaktadır: «Kapitalizm, en yüksek gelişme aşamasında işgücünün kendisinin meta durumuna geldiği, meta üretimidir. İç değişim ve özellikle uluslararası değişimin büyümesi, kapitalizmin bir karakteristik görünümüdür. Kapitalist sistemde, bireysel işletmelerin, endüstrinin bireysel (tek tek) kollarının ve tek tek ülkelerin eşit olmayan ve gelip geçen (spasmodic) kalkınmaları kaçınılmazdır.» Ve görüş tamamlanır: «...bu üretim biçiminde, hem eşit olmayan gelişme ve hem de kütleler için bir açlıktan ölmeyecek kadar yaşama düzeyi, temel ve kaçınılmaz koşul ve dayanaklardır.»(22)

Lenin, Kapitalizmin Gelişmesi kitabından da önce hazırlamış olduğu bir çalışmasında, kapitalizmde pazar yaratma sürecinin dinamiği üzerinde durur: «Kapitalist toplumda, pazarın gelişmesinin sınırları toplumsal işin uzmanlaşmasının sınırları ile belirlenmektedir. Fakat, uzmanlaşma, kendi doğası gereği, teknik gelişmeler kadar sonsuzdur. Örneğin, bir bütün ürünün bazı parçasını yapmada işgücünün verimliliğini

artırmak için, o parçanın üretimi uzmanlaşmalı; kütle üretimi ile ilgili ve bu yüzden de makina kullanımına yol açan bir özel üretim olmalıdır»*. Pazarın sınırını uzmanlaşmaya, uzmanlaşmanın sınırını da teknolojinin gelişmesine bağlarken, bir başka yerde de şunları söylemektedir: «Teknolojinin artan (usilenno, güçlendirilmiş) hızla büyümesi, beraberinde, ekonominin çeşitli yanları arasında uyumsuzluk, kaos ve bunalım unsurlarını, gittikçe çoğalan ölçüde, getirmektedir.»

Lenin'in pazar yaratma sürecinin dinamiğini incelediği ve Pazar Sorunu adını taşıyan bu çalışması, ilk kez ancak otuzların sonlarına doğru yayınlandı. Yazıldığında kaybolmuş; sonra bulunuyor. Fakat, endüstrileşme atılımı başlayınca ve üretici güçlerin gelişme düzeyinden başka bir sınır olmayınca, uygulama kendi doğrultusunu çiziyor. Bunun böyle olduğunu görebilmek için iki tablo, yetecek. Tabloların ilkinde(23), toplam endüstri üretimi içinde hafif endüstrinin (tüketim araçları) oranı, çeşitli zamanlarda ve çeşitli ülkeler için, verilmektedir. İkincisinde ise(24), Sovyet ekonomisinde, büyük sanayide üretim ve bağlı sermayenin, bir önceki yıla göre, artış hızı gösterilmektedir.

Tablolara ek olarak söylenecekler var: İlk tablodan, gelişmenin toplam üretim içinde üretim araçları üretiminin payını artırmak demek olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Gelişen bütün ülkeler, endüstrileşme süreci içinde, bu payı artırmışlar. Sonradan endüstrileşme sürecine giren ülkelerde artış daha hızlı olmuştur. Aynı anlama gelmek üzere, sonradan endüstrileşen ülkelerde, payın büyüklüğünde *belli bir sıçrama,*

(*) V. Lenin, **On The So-called Market Questions**, s. 26.

Kapitalizmin Gelişmesi'nin özet cümlesi ile: «Kapitalizm için iç pazar yaratma sürecinde beş faktör, toplumsal iş bölümündeki (bu) ilerleyen büyümedir.»

V. Lenin, **The Development of Capitalism in Russia**, op. cit., s. 38.

TABLO : I

AĞIR ENDÜSTRİYE GÖRE HAFİF ENDÜSTRİ

Ülkeler	19. Asır Ortası		Emperyalizm Aşamasından Önce		19. Asır Sonu		Birinci Savaştan Önce		Birinci Savaştan Sonra	
	Yıl	İlişki	Yıl	İlişki	Yıl	İlişki	Yıl	İlişki	Yıl	İlişki
A.B.D.	1850	2.4:1	1880	1.8:1	1900	1.2:1	1914	0.9:1	1927	0.8:1
B. Britanya	1841	4.7:1	1871	3.9:1	1901	1.7:1	1907	1.8:1	1924	1.5:1
Almanya	—	—	—	—	1895	2.3:1	1907	1.5:1	1925	1.1:1
Fransa	1861	4.5:1	—	—	1896	2.3:1	—	—	1925	1.5:1
SSCB	—	—	—	—	—	—	—	—	1928	1.2:1
SSCB	—	—	—	—	—	—	—	—	1935	0.8:1

TABLO : II

SSCB'DE BÜYÜK ENDÜSTRİDE ÜRETİM VE BAĞLI SERMAYE ARTIŞ HIZLARI

	Bütün Endüstri		Üretim Araçları Endüstrileri		Metal İşleyen Endüstriler	
Yıllar	Gros Üretim	Sermaye	Gros Üretim	Sermaye	Gros Üretim	Sermaye
1931	+ 23.3	+ 19.7	+ 29.3	+ 26.0	+ 52.0	+ 27.8
1932	+ 13.7	+ 22.7	+ 16.6	+ 29.6	+ 24.6	+ 38.5
1933	+ 8.3	+ 30.2	+ 10.2	+ 38.3	+ 15.0	+ 38.2
1934	+ 20.3	+ 28.2	+ 24.7	+ 33.7	+ 25.0	+ 30.3
1935	+ 21.8	+ 22.1	+ 25.0	+ 24.7	+ 30.0	+ 19.4
1936	+ 30.0	+ 23.3	+ 33.3	+ 24.7	+ 40.9	+ 26.8

daha *kısa bir zaman aralığına* sığdırılmıştır. Örneğin, ilişkiyi 1.2:1'den, 0.8:1'e çıkarmak için A.B.D.'de 27 yıl gerekirken; S.S.C.B.'de 7 yıl yeterli olmuştur.

Bunu yapmak için, endüstri üretimini *hızla* artırmak; endüstri içinde üretim araçları üretimini *daha* hızlı büyütmek; üretim araçları üretimi içinde de, kalkınmanın can alıcı noktaları olan metal işleyen (makina yapımı ve diğerleri) kesimleri *daha da* hızlı geliştirmek gerek ve yeter. İkinci tablo ilk önce bunu söylüyor.

Bu söylenen, ikinci tablonun yatay 'okunması' ile hemen ortaya çıkıyor. Eğer gayri safi üretimin artış hızları beraberce okunacak olursa, üretim araçları üreten sanayilerin toplam artış hızı, tüketim araçları üreten sektörleri de içine alan bütün endüstrinin artış hızından daha büyük oluyor. Üretim araçları üreten sektörler içinde bir öncü sanayiler bütünlüğünü meydana getiren metal işleyen sektörlerin artış hızı ise daha da büyük olarak gerçekleşiyor.

Aynı tablonun bir de dikey 'okunması' ile elde edilebilecek açıklıklar var. Her üç kategori için üretimin artış hızları

ile sermayenin artış hızları karşılaştırıldığında bir eğilim olarak ve giderek daha az sermaye artış hızı ile daha çok üretim artış hızı elde edildiği görülüyor. Bu, her yılın üretiminin yalnızca o yılın yatırımlarıyla değil aynı zamanda daha önceki yatırımların üretime geçmesinden ileri geliyor.

Tabii Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan durum yalnızca bununla açıklanmıyor. Buna ek olarak 1930 yıllarında mevcut sermaye stoğunun giderek daha iyi kullanıldığı biliniyor. Stahanov Hareketi, bu daha iyi kullanıma verilen isim oluyor.

Bu iki tablo bir arada ele alındığında ve Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu süreci içinde dillendirildiğinde küçük bir sanayileşme kitabını oluşturuyor.

Bütün bunlara bir de şunu eklemek gerekir: Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluş Süreci içinde bütün bunlar oluşurken 'pazar sorunu' ile hiç ama hiç karşılaşılmıyor. Karşılaşılan tam tersi. Örnek olsun, demir-çelik üretiminde üretimin pazarlanması diye bir sorun ortaya çıkmıyor. Üretimin ihtiyaca yetişmesi sorunu ile karşı karşıya geliniyor. Devamlı ürün sıkıntısı çekiliyor. Otuzlu yıllarda üretim sürekli olarak 'pazarın' ihtiyacını zorlukla karşılayabiliyor.

'Hız Sorunu'

Pazar sorunu, hız sorununa dönüşünce, hız üzerinde durmak kaçınılmaz oluyor. Burada da, Bazarov'dan başlamakta çözümsel yarar var.

Başlangıç, restorasyonun sağlanmış olması. Restorasyon'da çok hızlı artış hızları sağlanır. Buna bakıp da, kalkınma sürecinde de hızlı artışlar elde edilebileceği düşünülebilir. Bazarov, daha doğrusu Groman-Bazarov ikilisi bunun böyle olmayacağım göstermeye çalışıyorlar.

Düşüncelerinin temelinde, denge çözümlemesi yatar. Gro-

man, 1925 yılı başında şunu yazmaktadır: «Ekonomik süreçlerin dinamiğini değerlendirmede, temel ölçüt, dengeye yönelme, başka deyişle, karşılıklı olarak birbirini belirleyen ekonominin çeşitli öğeleri arasında orantılı gelişmeye yönelme ilkesi olmalıdır. Bu ilkenin, ya nesnel koşullar yönünden; ya da, planlama önlemleri ile ekonominin tek tek kesimlerinin orantılı gelişmesi ilkesinin uyuşmaması nedeniyle herhangi bir şekilde ihlâl edilmesi, genel ekonomik kalkınma sürecini derhal ve en olumsuz biçimde, etkileyecektir»[25]. Bunun anlamı şu: Ekonomik denge bir kez sağlandıktan sonra, ekonominin gelişme hızı bu dengeyi sürdürmekte sınırlı. Dinamik denge süreci, her aşamada gözetilecek. Örneğin, tarım ile endüstri arasında oransal bir denge ilişkisi varsa, kalkınma süreci içinde bu oransal ilişkiyi korumak gerekir. Bu ilişkiyi, gözetmeksizin hedef alınacak bir kalkınma hızı, sadece dengesizliklere yol açar.

Bazarov'un katkısı, bu denge çözümlemesine dayanır ve rekonstrüksiyon döneminde, restorasyon dönemindeki artış hızlarının beklenmemesi gerektiği noktasında düğümlenir. Çünkü, restorasyon dönemi bir dengeye dönüş dönemi idi ve tekrarlanmayacak özelliklere sahipti. Üstelik, restorasyon döneminin sonlarına doğru artış hızı düşmeye başladı. Bu da, normal ve beklenir: «Dengeden sapma büyüdükçe, bozulmuş sistemi dengeye getirmek isteyen bütünlüğün içsel güçleri daha çok baskı içinde olacağından, 'restorasyon süreci' hızının, sistemin belli bir durumu ile istikrarlı denge durumu arasındaki mesafenin azalmasına uygun olarak düşeceği, açıktır»[26]. Bazarov'un «örgütlü ilişkilerden oluşan, ister mekanik, biyolojik isterse toplumsal olsun, her sisteme uygulanacağını» ileri sürdüğü bu ilkenin somut uzantısı şu: 1920'lerin başında Sovyet ekonomik sistemi, denge durumundan çok uzak idi. Bu yüzden, ekonomik sistemin parçaları arasındaki ilişkiler üzerinde büyük bir baskı vardı. Baskı, sistemi, hızlı bir biçimde dengeye itmekteydi. Restorasyon'un ilk yıllarında, özellikle endüstrideki büyüme hızının yüksekliğinin altında bu itiş yatar.

Denge durumuna yaklaşıldıkça, baskı azalır; ve dolayısıyla, hız düşer. Tıpkı, Bazarov'un örneği ile, bir sarkacın hareketinde olduğu gibi. Sarkacı normal durumundan, ne kadar uzaklaştırırsanız ilk hareketleri o denli hızlı olur. Sonra söner ve denge durumunda biter.

Kuşkusuz, Bazarov, bu örneği sonuna kadar götürerek, restorasyon tamamlanınca, artış hızının sıfır olacağını söylemiyor. Çünkü, denge çözümlemesi dinamiktir. Denge durumu da hareket eder. Fakat, hareket, denge halindedir ve bu dengenin gerekleri ihmal edilemez. İhmal edilirse, Groman'ın sözünü ettiği durumla karşılaşılır.

Peki, bu denge nedir ve ne göstermektedir? Esasta Ekim devriminden önceki durumun düşünüldüğü açık olsa gerek. Sovyet düzeninin getirdiği değişiklikler vardır; fakat bunların bazıları etkisiz ve bazıları da aleyhte çalışır. Artış hızı söz konusu olunca, «planlı ekonominin, kapitalist ekonomiye üstünlükleri tartışma götürmez... Yalnız, şimdiki gelişme aşamasında planlı ekonomimizin (bütün ekonomi içindeki) görece yeri, üretici güçlerinin gelişme düzeyi aynı olan bir kapitalist ekonomidekinden asla büyük olmayıp, küçüktür, bile.» Bazarov, «planlı ekonomimiz» derken, sadece devlet işletmelerini kastetmektedir. O'na göre planlamada, tarım sadece veri alınır. Üstelik, «ekonominin planlı yönetimini üstlenmiş olan planlama mekanizması, görece olarak, büyük harcamaları gerektirmektedir... Kapitalizmde, bu son derece kompleks ve her yana dal budak sarmış olan planlama ve dolayısıyla da gerektirdiği yönetim harcamaları yoktur»[27]. Gosplan'ın gözde iktisatçısı Bazarov, planlamadan yakınmaktadır. Fakat, yakınmalar burada bitmez. Bazarov, Sovyet düzeninde, işgücü ödemelerinin «emeğin yoğunluğundan» daha hızlı artmasını; ve dağıtılmış topraklarda köylülerin, «kapitalist tarım veya toprak ağalığında» olduğundan daha büyük bir tüketim talebi ile ortaya çıkmalarını da olumsuz gelişmeler olarak kaydet-

mektedir. «Bu nedenlerle» diyor, Bazarov, «yeniden yapım (rekonstrüksiyon) döneminde, kapitalist dünyanın ileri ülkelerinde, kalkınmalarının en yoğun olduğu yıllarda gözlenmiş olandan yüksek bir hızı sağlamak oldukça güçtür»[28].

Bazarov'un karanlık vaazı burada da kalmıyor. Eğer, restorasyon sürecinin yasalarını, kendince, ortaya koysaydı ve bundan sonraki hızın ancak kapitalist ülkelerdeki kadar olacağını söylemekle yetinseydi, belki de, 1930 yılında «Groman - Bazarov yıkıcılığı» büyük bir boy hedefi olmazdı[29]. Bununla yetinmiyor.

Buna ek olarak, bundan sonraki dönemde de hızın düşme eğilimi göstereceğini ileri sürüyor. Şu nedenle: Yeniden yapım döneminde, sermaye harcamaları büyük ve verimli projelere ayrılacak olursa, bunların gerektirdiği kaynakları bulmanın güçlüğü bir yana; böyle yatırımlar, uzunca süre, ürün vermezler. Kaynaklar buraya çevrildiği için, gerekli yeniden yapımı ve hatta günlük tamirler bile yapılamaz. Bu yüzden, ekonomi tam bir durgunluk ve sonunda bunalımla karşılaşır. Bunun almaşığı, kaynakları mevcut verimsiz ve geri birimlerin yeniden yapımına, genişletilmesine ayırmaktır. Bu işletmeleri, fizik ömürlerinin sonuna dek kullanmaktır. Söz konusu almaşık seçildiğinde, ürün artış hızı zaman içinde düşecektir. Fakat, «düşen hız» almaşığı, herhalde bunalımla karşılaşmaktan çok daha iyidir.

Düşen hız eğrisi düşüncesinin, oldukça yaygın ve güçlü olduğunu gösteren işaretler var. Sonradan, sağ sapma sayılanlar kadar, sol sapma olarak nitelenenler tarafından da hazırlanmış çeşitli beş yıllık plan taslaklarında hep düşen artış hızları önerilmiştir. Tablo III'de, bu taslaklardan birkaç örnek verilmektedir. Çeşitli taslakların hazırlanış yılı olarak, her beş yıllığın kapsadığı sürenin ilk yılını almakta sakınca yok. Tablo'da bir önceki yıla göre artış hızları, öngörülen sermaye yatırımları ve değerlendirmeye imkân vermek için uygulama

sonuçları verilmektedir. Uygulama sonuçları arasındaki farklar, çeşitli plan taslaklarındaki tanım farklarından ve bilgi kaynaklarının ayrılıklarından ileri gelmekte. Bu, tablo için, önemli değil(30).

Bu taslaklar içinde, hem ekonomik ve hem de politik platformda en çok tartışılmış olanı, OSVOK beş yıllığı. VSNH'da kurulmuş, Bağlı Sermayenin Yeniden Üretimi Özel Komisyonu tarafından hazırlanmış ve otuz cildi bulan bir kapsamla yayınlanmış. Komisyonun başkanlığını Pyatakov yapmış. Pyatakov, bu sırada trotskist kampın önde gelen kişileri arasında yer alır ve yine bu sırada, trotskistler «süper-endüstrileşme» sloganı ile ortadalar. Görüldüğü gibi, düşen hız eğrisi düşüncesi, zamanın süper-endüstrileşme taraftarlarını da etkisi altına almıştır. Başka bir deyişle, sağ ve sol sapma, menşevik ve trotskistler, bu noktada birleşiyorlar.

Her üç plan taslağı da, azalan kalkınma hızı öngörüyor. Daha sonraki yılların iç politika tartışmalarında OSVOK Projesi trotskistlerin zimmetine yazılıyor. Azalan kalkınma hızı tezinin ise 'sağ sapma' taraftarlarının tezlerinden birisi olduğu bilinmiyor. Demek ki, *zaman zaman sağ ve sol görüşler ortak halkalara sahip olabiliyorlar.* Demek ki, bir toplumda ve hızlı geçiş dönemlerinde sağ ve sol birbirinden tamamen kopuk olmuyor.

OSVOK Projesi, azalan bir kalkınma hızına göre hazırlanıyor. Ancak zamanın ekonomik tartışmalarında OSVOK Projesini bile iyimser bulanların olduğu saptanıyor. Bunlardan birisi şöyle: «Yüksek konjonktür döneminde hazırlanmış olan OSVOK Projesi, bu dönemin psikolojik durumunu yansıtıyor. Projenin çeşitli endüstri kollarıyla ilgili kalkınma tahminleri son derece optimisttir; kendi içindeki eşgüdüm zayıftır, endüstrinin kalkınma hızı ülke ekonomisinin güç ve kapasitesinin önemli ölçüde üstündedir ve ekonominin diğer kesimlerinin gerçek kalkınma perspektifi ile herhangi bir uyum içinde de-

ğildir.»([31]) Maliye Komiseryası'nın görüşlerini yansıtan *Vestnik Finansov*'da, 1927 yılında, bu görüşler yer alıyor.

Buna şaşmamak gerek. Parti'nin 1926 yılı sonunda toplanan Onbeşinci Parti Konferansı'nın almış olduğu şu karar dolayısıyla: «Ekonomi, geçmiş yıllara göre, kalkınma hızının önemli ölçüde yavaşlayacağı bir döneme girmektedir.»([32]). Parti Konferansı da almış olduğu kararla azalan kalkınma hızını kabul ettiğini belli ediyor'

Trotskist muhalefet bu dönemde hızlı kalkınma ve 'süper-sanayileşme' tezine sahip görünüyor. Karar, bunlara cevap niteliğini taşıyor: «Muhalefetin (sol muhalefetin, Y.K.) konuşmalarında görülen, bu hız yavaşlamasından endüstrileşmenin duracağı ve proleterya diktatörlüğünün tehlikeye gireceği sonucunu çıkaran yenikçi (Rusçasıyla porajençeskiy, İngilizcesiyle defeatist) ideoloji bütünüyle yanlıştır. Bu ideoloji, bağlı sermayenin genişletilmesiyle, yeni sermaye yatırımları yoluyla, sağlanacak endüstriyel kalkınmanın, hiçbir zaman, son yıllarda restorasyon döneminde olduğu gibi eski temele dayanılarak gerçekleştirilen endüstriyel kalkınma hızına eşit bir hızda gerçekleştirilmemiş olduğunu ve gerçekleştirilemeyeceğini hesaba katmıyor.» Parti Konferansı, restorasyon döneminde atıl kapasiteleri kullanarak elde edilen hızın, tarihin hiçbir yerinde ve hiçbir zaman tekrarlanmasının mümkün olmadığını ileri sürüyor. Tabii bunlar söylenirken hep daha önceki deneyimler göz önünde tutuluyor. Yeni olanı, sosyalist sistemi, hesaba katmak gerekiyor. Konferans kararı şöyle devam ediyor «Mamafih, Sovyet yönetiminin özel koşulları, endüstri için, kapitalist devlet koşullarının sağlayabileceğinden daha hızlı kalkınmayı garantiler.»

Alınmış karara göre, hem sol muhalefetin «süper» ve fakat düşen hız düşüncesine bağlı kalkınma önerisi ve hem de sağ'ın ancak bir kapitalist ülkedeki kadar hızlı kalkınma sağlanabileceği tezi reddedilmiş oluyor. 1926-1927 yılına ait plan-

da bu görüş tekrarlanmaktadır: «Birlik ekonomisi için, kalkınma hızı eğrisinde önemli bir yavaşlama önermek zorunludur. Fakat, Sovyet ekonomisinin özellikleri ve de restorasyon olanaklarından kalma bazı rezervler, kalkınma hızının, savaş öncesi kalkınma hızını önemli ölçüde aşacağı güvencesinin dayanakları olmaktadır[33]).

Bir yıl sonra, 1927'de, Dördüncü Sovyetler Kongresinde konuşan Kuybışev, yakın zamandaki yavaş bızı, ilerde daha hızlı bir kalkınmanın izleyeceğini ileri sürer: «Şimdi, belki daha yavaş, fakat daha devamlı bir büyüme hızı izleyerek, gelecekte, şu anda hayal bile edemeyeceğimiz bir hızlanmayı sağlayacağız»[34]). 'Düşen hız' kesin kabul görüyor.

Fakat, üçüncü tablodan da görüldüğü gibi gerçekleşen durum, bu yaygın düşünceyi desteklemiyor ve reddediyor. Bunun içindir ki, uygulamaya konan ilk beş yıllık plan, şu ilginç değerlendirmeye yer verir «Son iki yılın deneyimi önceleri, rekonstrüksiyon döneminin olanaklarını küçümsemiş olduğumuzu göstermiştir»*. İlginç olan bir de şu var: Daha dene-

(*) Gosplan SSSR, **Pyatiletniy Plan Narodno-Hozyaistvennogo Stroitel'stva SSSR**, tom I, Moskova, 1929, s. 21.

Bu vesile ile 1918 Mayıs'ında, Birinci Ekonomik Sovyetler Kongresinde konuşan Lenin'in şu sözlerini hatırlamakta yarar var: «Bütün bildiğimiz, kapitalist toplumu incelemiş en iyi uzmanların, onun gelişimini önceden görmüş en büyük kafaların bize kesin olarak işaret ettiklerinin bütünü, transformasyonun tarihsel olarak kaçınılmaz olduğu, belirli bir temel doğrultuda yürümemiz gerektiği, üretim araçlarında özel mülkiyetin tarihçe mahkûm edildiği, onun patlayacağı, sömürenlerin, kaçınılmaz olarak, mülksüzleştirileceğidir. Bu, bilimsel kesinlikle ortaya konmuştur ve sosyalizm bayrağını kaptığımız zaman bunu biliyorduk. Sosyalist reorganizasyonu yapmak için iktidarı aldığımızda bunu biliyorduk; fakat transformasyon **biçimlerini** veya somut reorganizasyonun gelişme hızını bilemezdik. Toplu (kollektif) deneyim, milyonların deneyimi ancak, bize bu konuda, kararlı bir rehber olabilir. Kesin olarak şu nedenle; bizim gö-

yim kendini *iyice* belli etmeden, 1927'den sonra hazırlanmış beş yıllık plan taslaklarında, giderek, bir yandan düşen hız düşüncesinin bırakıldığı; diğer yandan da, her taslakta bir öncekine göre, endüstriyel artış hızının yükseldiği görülüyor. Dördüncü tablo, bu amaçla yer alıyor.

TABLO : IV

BEŞ YILLIK PLAN TASLAKLARINDA ARTIŞ HIZLARI

Yıllar	I. Beş Yıllık (1927 ortası)	I. Varyant-Beş Yıllık Kontrol Rakamları (1927 sonu)	Ağustos Varyantı-Beş Yıllık Kontrol Rak. (Ağu.-1928)	II. Varyant-Beş Yıllık Kontrol Rak. (Aralık-1928)
1927-28	16.3	18.1	24.9	24.9
1928-29	13.1	16.6	19.7	21.9
1929-30	13.7	17.6	17.3	20.2
1930-31	10.5	13.8	17.7	21.8
1931-32	10.0	12.8	17.5	22.6
1932-33	—	—	14.4	22.4
1927-28/ 1931-32	82.1	108.0	142.7	173.4
1928-29/ 1932-33	—	—	141.0	167.7

Dördüncü tablonun(35) yeni bir durumu gösterdiğinden hiç kuşku duyulmamalı; yeni durumun çok öğretici olduğundan da. Bu tablo, daha önce söylenenlerin ışığında, yeni açıklıklara gebe. Şimdiye kadar neden ve ısrarla 'Düşen Hız' tezinin ne kadar yaygın olduğunun gösterilmeye çalışıldığı şimdi daha iyi anlaşılacak. Şu nedenle: Tablo soldan sağa 'oku-

---

revimiz, sosyalizmi kurma görevi için, şimdiye dek feodal ve kapitalist toplumlarda tarihi oluşturmuş, üst tabakalardan yüzlerin ve yüzbinlerin deneyimi yeterli değildir. Bu yolda ilerleyemeyiz. Kesin olarak, çünkü; birleşik deneyime, milyonlarca işçinin deneyimine dayanırız.»

V. I. Lenin, **Selected Works**, Volume 2, s. 728, altını çizen Y.K.

nunca', başka bir deyişle her yeni plan taslağıyla birlikte, önerilen kalkınma hızlarının yükseldiği görülüyor. Tablo yukarden aşağı 'okununca' 'düşen hız' tezinin giderek etkinliğini yitirdiği ve en sonunda da ortadan kalktığı görülüyor.

Neden acaba? İlk akla gelen bir güzel cevap var: *Pratik doğrunun ipuçlarını veriyor.* Planın uygulama yılının yaklaşması, çeşitli kesimlerin hazırlanan planlarının bir araya getirilmesi, plancının deyimiyle, *tutarlılık testlerinin* yapılmaya başlanması hem kalkınma hızını artırıyor ve hem de 'düşen hız' görüşünü siliyor. Ortaya bu çıkıyor. Bunun hem kalkınma ve hem de bilgi teorileri açısından önemli bir çıkış olduğunu kabul etmek gerek.

Pratik ipuçlarını veriyor. *Pratikten gelen ipuçlarına göre teoriyi kurmak ve teori ile pratiğe bakmak gerekiyor.* Unutulmamalı, *pratiği doğru anlayabilmek için mutlak teori ile bakılmalı.*

Pratik ipuçlarını veriyor, o sırada Gosplan'da önemli bir bölümün başında olan Strumilin bu ipuçlarını alıyor ve 1929 yılında Gosplan'ın dergisi *Planovoe Hozyaistvo*'da şunları yazıyor: «Kalkınması sırasında genç Almanya'nın yaşlı İngiltere'yi geçtiğine herkes şahittir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kalkınmasında gördüğümüz bütün Batı Avrupalı rakiplerini geçme durumu daha da açıktır. Hepsinden sonra kapitalist kalkınma yoluna girmiş olan Japonya'nın ekonomik gücündeki şaha kalkarcasına artış, bu bakımdan, gerçekten bir gösterge değil midir? Devrim öncesi Rusya'da bile, görece olarak, yüksek kalkınma hızı gerçekleşmiştir. Çünkü, Rusya kapitalist kalkınma yoluna diğerlerinden sonra girdi ve rakiplerinin başarısızlık ve yanılgılarını tekrarlamaksızın, onların bütün teknolojik başarılarını hazır bir biçimde ve derhal nakledebilirdi. Ekim devriminden sonra, SSCB'nin kapitalist ülkeleri kalkınma hızı konusunda aşma olanakları, ülkenin ekonomik kalkınmasını *planlı* olarak etkileme manivelâlarından

her yıl birini daha komutası altına aldığı için, mukayese edilmeyecek kadar daha yüksek ve çeşitlidir»(36). Teknik seçimi konusunda görüşleri şiddetli eleştirilere uğramış bir iktisatçı, ayrı tezi destekliyor ve sosyal sistemden soyutluyor: «Burada, bizim sosyo-ekonomik sistemimizin üstünlüklerinden bağımsız olarak, kalkınma hızını yükselten bir faktörü vurgulamak gerek. Sonradan endüstrileşen bütün ülkeler, daha önce endüstrileşmiş ülkelerden daha yüksek hızla kalkındıkları için, diğer şeyler aynı olsa bile, herhangi bir kapitalist ülkeden daha hızlı kalkınır. Bunun sebebi, sonradan endüstrileşen ülkelerin, kalkınmalarını, önceden endüstrileşmiş ülkelere göre, daha yüksek bir teknoloji kültürüne oturarak başlatmalarıdır»(37).

Fel'dman, hızlı kalkınmanın sadece mümkün değil, aynı zamanda zorunlu olduğunu söylüyor: «Bizim, ilk önce küçük, yarı-kustar ekonomi modeline göre çalışıp, sonradan zenginlediğimizde büyük ekonomi modeline geçmek için ne zamanımız ne de süremiz var.» Bu, hem endüstri ve hem de tarım için geçerli. Sorun yüksek hızı tutturmak veya tutturmamak sorunudur. Bu sorun böylece konduğunda, «yetişmek ve geçmek» sorununa dönüşmektedir. Yetişmek ve geçmek için, yüksek hız tutturulmalıdır. Aksi takdirde, geri kalmak mukaddderdir. Bunun için de, Fel'dman'a göre, «endüstrileşmenin sadece üst sınırları değil, aynı zamanda, endüstrileşmenin minimum hızları üzerinde de düşünmek gerekir»(38). Kuşkusuz endüstrileşme hızının alt sınırından söz ederken, Fel'dman, altına düşülmemesi gerekli bir hız düşünmektedir. Bunun da ne kadar yüksek olabileceğine şu sözleri işarettir: «Küçük burjuva kendiliğindencilik (stihiya, spontaneity) kaynaklı *karşı koymalar*, ülkenin endüstrileşme hızını sınırlayamaz ve *sınırlamamalıdır*. Ancak, Birliğin (ülkenin) bütün emekçileri fizik ve psikolojik dayanırlıklarının sonuna dek zorlandıklarında ortaya çıkacak materyal olanaklar sınır olabilir»(39).

Yine kuşkusuz, Fel'dman, bu görüşleri ileri sürerken «böyle olursa, daha iyi olur» dememekte. Bunu deseydi, söyledik-

leri o kadar ilginç olmazdı. Düşüncesini, çağdaş teknolojinin gelişme düzeyine dayandırmaktadır ve bu gelişmeyi, kustar endüstrisi — düşük kalkınma hızı ikilisini savunan neonarodniklere cevap verirken açıklamaktadır. Aynı çalışmasından şu cümlelerle: «Bu, küçük parçalara ayrılmış çağdaş iş bölümünü anlamamak demektir; bu, sadece bazı kesimlerin, sadece bazı ülkelerin değil, bütün dünya üretiminin giderek bir tek bütüne dönüştüğünü ve burada sermayenin maksimum ve etken kullanımının, bu genel üretici sisteme katılmayan her şeyi kıran bir kanun haline geldiğini görmemek demektir. En son olarak bu, üretimi ucuzlatmanın onu büyütmeyi gerektirdiğini ve maksimum rasyonalizasyonun ancak, dağınık küçük üretimin, gittikçe ağırlaşan, gittikçe güçlenen ekipmanları içeren çok büyük üretici komplekslerle değiştirilerek sağlanabileceğini anlamamak demektir.» Açıkçası, teknoloji o kadar bütünleşmiştir ki, artık bunu parça parça almaya imkân yok. Çünkü, parça parça alınırsa, ancak geri ve dağınık bir endüstriyi kurmak mümkün olur. Ayrıca, gittikçe bütünlük kazanan teknolojinin tek tek birimleri de büyümüştür. Bu durumda, büyük birimlerden oluşan kompleksleri kurmaktan başka çare yok.

Böylesi, hem hızlı bir kalkınma ve hem de daha *ekonomik* bir kalkınmadır. Tezin bu balkası, Sabsoviç'ten gelir: «Bizim yoksulluğumuz tezinin karşısına, başka bir tez çıkartıyoruz: *Hızlı üretim artışı süreci, yeterli ölçüde hızlı işgücü verimliliği artışı ve yeterli ölçüde hızlı gider düşüşü sağlanması ve uygun bir birikim politikası (gider düşüşü ile fiyat düşüşü arasında bir açığın korunması) uygulanması halinde, kendisinin genişletilmiş yeniden üretimi için gerekli kaynakları yaratır ve kendi finansmanı için bütçeden kaynak istememesi bir yana, diğer ekonomi kesimlerinin finansmanı için oldukça büyük ek* kaynaklar ayırabilir»(40). Sabsoviç bunları 1929 yılında yazıyor*.

(*) Bu çalışmaya Rusça öğrenmek de dahil 1968 yılı sonun-

Strumilin-Fel'dman-Sabsoviç'in aynı zamanda, muhtemelen herhangi bir işbirliğine başvurmadan, fakat birbirini tamamlayarak geliştirmiş oldukları bu düşüncenin bütünüyle uygulama gördüğü söylenemez. Çok mümkündür ki, kalkınmayı ekonomik yapmak, birim ürün için gerekli emek kullanımını minimuma indirmek, otuzlu yıllarda gerçekleştirilmiş hızın da üstünde bir hızı gerektirebilirdi. Bu otuzların başından itibaren en modern, en ileri düzeyde uzmanlaşmış birimlerin kurulmasını zorunlu kılabilirdi. Böyle bir yolun tutulmamış olduğunu, önceki kesimler göstermiş olmalı. Ayrıca zamanında da, bu bir uçtan karşı uca gidiş eğiliminin karşısına çıkıldı. Beşinci Gosplan'lar Kongresinin kapanış konuşmasında Krijijanovskiy, bunu şöyle ifade ediyor: «Yoldaş Sabsoviç, başlangıç varyantının optimum varyanttan daha çok güçlük getireceğini ileri sürüyor... Sabsoviç'in iyimserliğini tam bir hoşnutlukla karşılıyorum ve bu yönde bir eğilimin, kuyrukçuluktan, kendiliğinden oluşa tapmmaktan daha güzel olduğunu düşünüyorum. Fakat bana kalırsa, uçlardan kaçmmak

---

da başladım. Ancak yüksek kalkınma hızı tezini, bu çalışmanın bulgularından ayrı olarak, 1968 yılı 22-24 Ocak tarihleri arasında toplanan bir seminerde savundum.

Bu seminerde şu görüşleri ileri sürdüm: «Geri kalmış bölge sorunu, geri kalmış ülke sorunundan ayrı değildir. Hattâ geri kalmış bloklar probleminden de çok farklı bir problemi ortaya çıkarmamaktadır. Bir bölgenin neden geri kaldığını araştırmak, bir ülkenin neden geri kaldığım araştırmak demektir. Aynı biçimde, bir bölgenin nasıl gelişeceğini araştırmak, bir ülkenin nasıl gelişeceğini araştırmak demektir...»

«Bu durumda, Doğu'nun kalkınması, Türkiye'nin bugün gerçekleştirdiğinden çok daha yüksek bir kalkınma hızının amaç edinilip, gerçekleştirilmesine bağlıdır. Ancak, böyle bir üretici güçler düzeyinde Doğu'nun kalkınması hem mümkün ve hem de ekonomik olabilir.»

Y. Küçük, Türkiye'de Millî Fizikî Plan Açısından Doğu'nun Geliştirilmesi Sorunu, eleştiri sunuşu.

TMMOB Mimarlar Odası, I. Millî Fizikî Plan Semineri, içinde, s. 81 ve 86.

için, aynen iki varyant yöntemi ile devam etmek zorunludur»(41).

Burada, bir *eğilim* olarak çıkan bir ilke ile, üretici güçlerin gelişme düzeyini ve buna bağlı olarak *siyasal olanakların* karşılıklı ilişkisi görülmektedir. Üretici güçlerin gelişme düzeyinin sınırladığı *başlangıç* bireysel ve üretici tüketim kaynakları; özellikle üretim araçlarının teknik ve yaş bileşimi de siyasal düzenin manevra güç yeteneği başlangıç hızının üst sınırını vermektedir.Bu hıza doğru bütün kaynakların zorlanması ise, bir ilke olarak kendisini duyurmaktadır. Çünkü hız ne kadar yüksek olursa, birim hızı gerçekleştirmek o kadar kolay ve ekonomik olacak. Kolay olacak; çünkü, hız ne kadar yüksek olursa *zaman içinde* çalışanların omuzuna düşen yük o kadar az olur. *Ekonomik olacak; çünkü, en modern ve dolayısıyla en az emek kullanan işletme birimlerini ve işletme birimleri bütününü uygulamak mümkün olur.*

Söylenenlerden, hız ile ekonomik olma arasında devamlı bir ilişki olduğu düşüncesi çıkmaz; böyle bir düşünce çıkartılmamalı. Şu anlamda; madem ki hız arttıkça endüstrileşme ekonomik oluyor, öyle ise, belirli bir hızda durarak bundan sonra doğacak tutumdan (ekonomiden) fedakârlık yapılabileceği düşünülebilir. Böyle düşünmek mümkün. Fakat, bu düşünce, bu çalışmanın düşüncesi değil. Bu çalışmada geliştirilmiş olan düşünceye göre, eğer hız belirli bir düzeyi aşamazsa, tutumun doğmaması bir yana, endüstrileşme doğmaz ve endüstrileşme için harcanmış kaynaklar israf edilmiş olur(42).

Bu belirli düzeyin ne olabileceği konusunda, *genel* olarak bir şey söylenemez. Somut durumların, somut çözümlemesini yapmak gerekir. Sovyet deneyiminde, OSVOK taslağı, zamanında diğer bütün taslaklara göre daha yüksek Endüstrileşme hızı önermiş, endüstrileşme sloganının bayraktarlığını yapan trotskist kampın iktisatçıları tarafından hazırlanmış olmasına rağmen, endüstrileşmenin karşısında olan menşevik iktisatçı-

larının düşen hız «kuramının» etkisinden kurtulamamıştır. Neden? Çünkü, OSVOK taslağı gittikçe daha çok finansman sorunları ile karşılaşır. Finansman politikası olarak, tarımsal ve endüstriyel fiyatlar politikasını kullanmak; tarımdan «ilkel sosyalist birikim» sağlamak ister. Fakat, zamanında bu yol kapalı. Kapalı olduğu için de, finansman sorunları ortaya çıkar ve OSVOK taslağında yıldan yıla planlanan yatırımlar azalır. Dolayısıyla, endüstrileşme hızı.

Peki, endüstri, Sabsoviç'in ileri sürmüş olduğu gibi, kendi finansman sorununu çözemez mi? OSVOK taslağına göre, çözemez. Çünkü, OSVOK da öngörülen endüstrileşme, görece olarak, geri teknolojiye dayanır. OSVOK projesinde makina-yapımı ile ilgili ilkeler bunu açıkça göstermektedir. OSVOK dokümanlarında makina-yapımı ile ilgili ilkeler şöyle konmuştur: «1) Kütle kullanımı olan makinaları yapmak... 2) Ekonominin birçok kolunda uygulama bulabilecek makinaları yapmak; 3) İşletmelerimizin teknolojik düzeyine uyan makinaları yapmak; 4) Ekonominin temel kollarında ihtiyaç duyulan makinaları yapmak. Şimdi, geriye kalan makinalar üretilmemelidir. Onlar, ancak serbest kalan araç ve insan gücünün imkânları ölçüsünde üretilmelidir. Burada da, ithalâta öncelik verilmelidir»(43).

Buna karşın, uygulanan daha hızlı kalkınma sürecinin sonucunda, endüstri gittikçe artan ölçüde kendi kaynağını yaratmaya başlıyor. Hızlı kalkınma, daha hızlı verimlilik artışına; veya başka bir deyişle, birim ürün için gerekli toplam emeğin hızlı bir şekilde düşüşüne yol açıyor. Bu, kalkınma sürecinin sürdürülmesi demek. Eğer, böyle bir gelişme gerçekleştirilemez ise, hız zamanla düşecektir, demek. Bunun da anlamı ise, kalkınma sürecini başlatma için katlanılmış olan fedakârlıkların boşa gitmesi ve ilerideki yıllarda kalkınma hızını bir üst yörüngeye oturtma şansının kaybedilmesi. *Hızlı kalkınma veya aynı anlama gelmek üzere ileri teknoloji kul-*

lanma, kalkınmanın hem kendisidir ve hem de motorudur, derken kastedilen budur.

Tablo V ve Tablo VI'da, iki plan döneminde yaratılmış ek endüstriyel ürünün ne kadarının doğrudan doğruya çalışan işgücündeki artıştan; ne kadarının ise verimlilik artışından ileri geldiği görülmektedir. Beşinci tabloda, devlet endüstrisindeki üretim artışı iki öğesine ayrılmaktadır. Biri, doğrudan doğruya işgücünün (miktar ve zaman olarak) büyümesinden ileri gelen üretim artışı. Diğeri ise, gerek canlı işgücü ve gerekse birikmiş işgücü (dönüşen sermaye) kullanımındaki tutumdan doğan üretim artışı(44).

Altıncı tabloda, gros endüstriyel üretimdeki yıllık artışların işgücü verimliliği ve işçi sayısındaki artışa göre dağılımı verilmektedir. Bu iki tablonun, tanımlarını karşılaştırmak mümkün olmuyor. Kaynaklar, bu bilgiyi vermiyor. Fakat, böyle bir karşılaştırma da pek gerekli değil. Önemli olan, her tablodaki bilgiyi kapsadıkları zaman içinde karşılaştırmak. Altıncı tablo, bu bakımdan daha açık ve önceki kesimlerde yapılmış olan çözümlemenin bazı yanlarını daha da açmaktadır(45).

TABLO : V

ENDÜSTRİDE ÜRETİM ARTIŞININ KAYNAKLARI

	1928 Yılına Göre 1932		1932 Yılına Göre 1937	
	Mutlak Olarak (1926/27 fiyatları, milyon ruble)	Oransal Olarak (yüzde)	Mutlak Olarak (1926/27 fiyatları, milyon ruble)	Oransal Olarak (yüzde)
Toplam Artış	25275	100.0	53125	100.0
İşgücü Artışı Nedeni İle	11000	43.5	17385	32.7
Emek Verimliliği ve Malzeme Tutumu İle	14275	56.5	35740	67.3

TABLO : VI

GROS ENDÜSTRİYEL ÜRETİM ARTIŞININ KAYNAKLARI

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935 (beklenen)	1936
Emek Verimliliği Artışı Nedeni İle	29.3	45.5	38.4	32.5	41.9	49.9	56.2	68.0
İşçi Sayısındaki Artış Nedeni İle	70.7	54.5	61.6	67.5	58.1	50.1	43.8	32.0

Tablolar kendi adlarına konuşuyorlar; ayrıca ve uzun bir 'dillendirmeyi' gerektirmiyorlar. Tekrardan çekinmeden çok kısa bir özet şöyle oluyor : İleri teknoloji emek verimliliğine; emek verimliliği de daha hızlı bir sanayileşmenin finansmanına imkân hazırlıyor. Böylece her pyatletka döneminde artan ölçüde sermaye yatırımı yapmak mümkün oluyor. Bunu, 1940 yılında bir incelemesinde, Sorokin şöyle açıklıyor : «Bağlı sermaye, savaş öncesi Rusya'da 1885-1913 yıllarında yıllık ortalama % 7.2 artış göstermiştir. Savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri endüstrisinde, bağlı sermayenin yıllık ortalama artışı, % 4'ü geçmemiştir. SSCB'de, birinci ve ikinci beş yıllık planlar süresince, endüstriyel bağlı sermaye, yılda ortalama % 22 artmıştır.»(44)

Bu karşılaştırmalı başarıyı verimlilikteki artış sağladı. Bu ise doğrudan doğruya sermayenin organik bileşimindeki yükselmeden doğdu. Bu noktanın da burada vurgulanması gerekti. Çünkü ikinci bölüm ile ilgili ekte de görüldüğü gibi Batı toplumbiliminde işgücü verimliliğindeki artışı bilimsel araştırmalara bağlama eğilimi bir moda oldu. Bu moda, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu süreci içinde gerçekleştirilen yüksek sermaye birikimi hızının ve dolayısıyla sermayenin organik bileşimindeki hızlı artışın kapitalist sistem içinde imkânsızlığını gölgelemek ihtiyacından doğdu. Dolayısıyla bu çalışmayı tamamlarken bu soruna, kısaca da olsa, değinmek bir ihtiyaç haline geldi.

Hemen söylenmeli; otuzlarda, yeni buluşların hiçbir etkisi olmadı. Daha da önemlisi yeni buluşlara yönelik bir çaba da olmadı. Otuzlarda, dünya teknolojisinin başarılarını uygulamaya çalışmak ilke oldu. Dünya teknolojisine katkı düşünülmedi. Böyle bir katkının olabilmesi için, temelin güçlendirilmesi gerektiğine inanıldı ve bu inanç ve yargı olanca açıklığı ile ortaya kondu. Hiç olmazsa, etkili Strumilin'in diliyle. 1931 yılı Haziranı'nda toplanmış SSCB Bilimler Akademisi'nin olağanüstü oturumunda sunduğu bildiride, şunlar yazılı: «Bilimsel düşünce faaliyetinin, üretici güçlerin artışının ve teknik ilerlemenin temel ve ilk motoru olduğunu düşünmek çok büyük bir yanılgı olur.»

«Tarihsel perspektifin böylesine çarpıtılmasında, bilimin rolünü aşırı ölçüde önemsemek gibi bir tehlike yatar. Tarihsel neden-sonuç ilişkisinde, ekonomik ilerlemenin yönünü, bilim, belirlememiştir; tam tersine, ekonomik ilerleme bilimin gündemdeki sorunlarını ortaya koymuş; onun gelişme yön ve hızını düzenlemiş ve kararlaştırmıştır...»

«Bilimsel başarıların büyüklüğü ve anlamı, son çözümlemede, onların derinlikleri veya orijinalitesinden çok, uygulama bulabilecekleri ekonomik temelin genişliği ve gücü ile belirlenir»([47]).

Strumilin, güçlü ekonomik temel kurulmadan bilimsel başarıların ve yeni buluşların herhangi bir uygulamaya kavuşturulamayacağını ve bu yüzden de herhangi bir çabayı gerektirmediğini, ileri sürüyor. Ekonomik temelin kurulması ise, dünya teknolojisinin başarılarını, en ileri uçlarını ithal edip uygulamakla sağlanacak. Otuzlarda, yapılan bu. Ve bunun yapılması, bilimsel araştırmaları gerektirmemiş. Gerektirmediği konusunda ise, herkes iştirak halinde. Gerek Sovyet uzmanları ve gerekse Batılı sovyetologlar. Belki de, sadece bu konu üzerinde birleşiyorlar.

Sovyet çelik endüstrisinin tarihçesini incelemiş bir Batılı araştırıcı, 1956 yılında yazdığı kitabında şunları söyler: «Ayrıntıya girmeden söyleyebiliriz ki, son yıllarda, Sovyet demir-çelik endüstrisinin gösterdiği göz alıcı teknik ilerleme, hemen hemen bütünüyle, özellikle A.B. Devletleri olmak üzere Batı dünyasında öncülüğü yapılan buluş ve yeni uygulamaların alınması, değiştirilmesi ve iyileştirilmesi yoluyla sağlanmıştır. Mamafih, batıdaki buluş ile Sovyet uygulaması arasındaki zaman aralığı devamlı olarak kısalmaktadır ve gelecek yirmi yıl, demir-çelik teknolojisinde orijinal ve büyük Sovyet katkılarına şahit olabilir»(48). Sovyet metal işleme endüstrisini inceleyen bir başka batılı araştırıcı ise, otuzların deneyimini çözümlerken, şunları yazmaktadır: «Benim bilebildiğime göre, Sovyetler Birliği'nde, emek kullanımını çoğaltarak sermaye kullanımında tutum sağlayan yeni teknolojilerin geliştirilmesine özellikle yöneltilmiş hiçbir uygulamalı araştırma olmamıştır»(49).

Demir-çelik ve metal işleme, araştırmadan en fazla katkı beklenen kesimlerin başında gelir. Eğer burada, bilimsel araştırmaya herhangi bir rol düşmemiş ise, diğer yerlerde böyle bir rolü aramamak gerek. Fakat, emin olmak için, 1951 yılında Teknik İlerleme Sorunları üzerinde yazan bir Sovyet araştırıcısına başvurulabilir: «Şimdilerde, Sovyet bilimi, gelişmesinin özel aşamasını yaşamaktadır. Sosyalist kalkınmanın başlarında, bilim, sadece eski başarılara dayanmış, sadece onları halkın hizmetine koymuşken; şimdi Sovyet bilimi, bir örgütlü bilim adamları ordusu halinde, amacımıza doğru hızlı yürüyüşümüzü kolaylaştıran önemli ve yeni buluşlar vermektedir»(50).

Bunlar bu çalışmanın tarihsel sınırının dışında kalıyor.

İkinci Bölüme Ek

AMPİRİSİST İDEOLOJİ: SOLOW'UN TEKNOLOJİK İLERLEMESİ

Solow'un Sorunu

Önce kısa bir özet gerekli oluyor. Paul Douglas'ın, daha sonra Cobb-Douglas üretim fonksiyonu adıyla tanınan, üretim fonksiyonu neoklasik bir dünyada ampirisist ideoloji için bir tramplen işlevi görüyor. Profesör Douglas, neoklasik «üretim faktörleri» sermaye ve işgücü serileri ile üretim arasında bir matematik fonksiyon kuruyor. Bu bağlantıdan sonra ve bilinen birinci dereceden türevlerle toplumdaki sermayedar ve işçilerin üretimden aldıkları ya da pozitivist dünya görüşüyle alınaları gerekli payları buluyor.

Mikro cephe ile bölüşüm alanında üretim fonksiyonu açılımının yapıldığı zaman kesitinde «makro dünya» statik Keynes ile dinamik Harrod egemenliğini yaşıyor. Bu dönemde olgun kapitalist dünya ise soğuk savaşın ekonomik refahını tüketiyor. Olgun kapitalist ekonomiler pratikte bir refah döneminden geçiyorlar. Bu refah dolu pratiğin karşısında gerek statik Keynes ve gerekse dinamikleştirilmiş Keynes demek olan Harrod, son derece karamsar bir dünya vaad ediyorlar. Gerek Keynes ve gerekse Harrod «modelleri», olgun kapitalist ekonomilerin, sistemlerini düz olarak işler bir halde tutabilecek yatırımları sağlayamayacakları görüşünü savunuyorlar.

Harrod, daha sonra çeşitli baskıları yapılan kitabında, olgun kapitalist ekonomilerin karşılaştığı sorunu şöyle bir çerçeveye dayanarak anlatmaya çalışıyor: «Daha önce sözünü ettiğim üç değişkenden (işgücü, prodüktivite, sermaye) ikisi, ilk yaklaşım olarak, bağımsız sayılabilir, bunlar, nüfus ve nüfusun prodüktivitesidir, diğeri ise en azından kısmen bağımlıdır.»(1) Kısmen bağımlı sayılan sermaye, nüfus artışı ile işgücü prodüktivitesindeki gelişmenin gereklerine uygun bir hızda artırılamıyor. Sorun, burada düğümleniyor.

Uluslararası siyasal matriks bu düğümü daha da açılmaz bir hale sokuyor. Soğuk savaşın tam ortasında, olgun kapitalist ekonomilerde sermaye birikiminin çok yavaş olacağı görüşünün egemen olduğu bir zamanda, önce Sovyetler Birliği ve daha sonra diğer sosyalist ülkelerde gerçekleştirilen hızlı sanayileşme sosyalist sistemin sağlayabildiği hızlı sermaye birikimine bağlanıyor. Böylece sanayileşmenin sermaye birikimi ile özdeş tutulduğu bir dünyada hızlı sermaye birikimini gerçekleştiren «sosyalist model» büyük prestij sağlamış oluyor.

Öyleyse, sermaye birikiminin tahtından indirilmesi, kapitalist sistemin ve özellikle Amerikan iktisatçılarının temel görevidir. Solow, bunu, temel görev biliyor. Buraya giriyor.

Amerikan iktisatçısı R. Solow, işine, üretim fonksiyonu kavramının, çok kısa bir zaman aralığında, itibarını yitirmiş bir kavram haline geldiğini kabul ederek başlıyor. Fakat «yine de» diyor ve ekliyor, «ileri süreceğim yenilikler olmasa bu demode konuya tekrar dönmenin bir dayanağı olmayacaktı.»(2) Böylece başlıyor ve hemen «Teorik Temel» adını verdiği bir ara bölümde yeniliklerini açıklıyor.

Şöyle: «Kafamda olanı önce matematik olarak açıklayacağım ve sonra da diyagramla göstereceğim. Buradaki matematik basittir. Eğer Q üretimi ve K ile L 'fiziksel' birimle

sermaye ve emek girdilerini gösterirse, toplam üretim fonksiyonu şu şekilde yazılabilir :

$$Q = F(K, L, t)$$

F'deki t zaman değişkeni, teknolojik değişmeyi göstermek için yer alıyor. Görüleceği gibi 'teknolojik değişme' deyimini, üretim fonksiyonundaki *herhangi bir kaymayı* kısa yoldan ifade etmek için kullanıyorum. Böylece yavaşlamalar, hızlanmalar, işgücünün eğitimindeki iyileşmeler ve benzeri her şey, 'teknolojik değişme' olarak görülüyor.»(3) Solow, «Teorik Temel» olarak bunları yazıyor.

Bu durumda Solow'un «teorik yeniliği» $y = a + bx$ türünden çok basit bir ilişkide, doğrunun y eksenini kestiği a noktasının yukarıya veya aşağıya doğru kaymasına özdeş oluyor. Solow, iki yerine üç değişken kullamyor ve ilişkinin non-linear olabileceğini düşünüyor.

Amerikan iktisatçısı Solow, bu son derece basit yenilikten son derece büyük ve görkemli sonuçlar çıkarabiliyor. Hiç kuşku yok, basitten görkemi çıkararak büyük bir üne kavuşuyor.

Bulduğu sonucu şöyle ifade ediyor : «Tüm 40 yılın genel sonucu her yıl ortalama yüzde 1,5 kadar yukarıya kaymadır.» Açıkçası Solow, teorik yeniliğini, Amerikan ekonomisinin 40 yılı için bulabildiği işgücü, sermaye ve üretim istatistiklerine uyguluyor, sonunda yıllık yüzde 1,5 oranında bir *kayma* veya teknolojik ilerleme buluyor.

Bulgusunu günlük dille de açıklıyor ve bu açıklama için, işgücü verimliliğindeki artışı mihenk taşı olarak seçiyor. «Toplam artışın sekizde birini adam-saat başına kullanılan sermaye artışına ve geri kalan sekizde yedisini teknolojik değişmeye bağlanabileceğini ileri sürmek mümkündür»(4) diyor. Böylece işgücünün sermaye donatımındaki artış, kısacası sermaye birikimi, işgücü verimliliğindeki artışın ancak sekizde birini açıklayabiliyor. Sermaye birikimi, tahtından indiriliyor.

Solow'un bulduğu «harika» işte bundan ibaret oluyor.

«Rafine» Burjuva İktisadı

Solow'un keşfi ampirisist ve Kristof Kolomb'un yumurtası türünden. Bu, ampirisist bir ideolojiye büyük bir açlığın bulunduğu bir zaman kesitinde büyük bir şehvetle benimseniyor. Genel kabul görüyor. Üniversitelerin sınıflarını ve ders kitaplarını egemenliği altına alıyor. Vulgar tartışma, Solow'un adının bilinmediği yerlerde bile, bu «görkemli» keşiften etkileniyor.

Etkilenmeyen kesitler de var. Yalnızca ileri dünyada değil. Burjuva iktisadının «rafine» temsilcilerinin de bu ilkelliği tepki ile karşıladıkları görülüyor. Önce tedbirlilikle. Önce ve bekleneceği gibi, John Hicks sesini yükseltiyor.

Hicks, Korfu'da toplanan Sermaye Teorisi Konferansından sonra, *Oxford Economic Papers*'de yazıyor: «Değinmek istediğim çalışma, Solow'un 1909-49 dönemi Amerikan istatistiklerine, f (L, C) türünden zaman trendli bir üretim fonksiyonu uydurduğu 'Teknolojik Değişme ve Toplam Üretim Fonksiyonu' adını taşıyan çalışmasıdır. Bu çalışmanın, ölçeğe sabit verim varsayımı ile, üretimdeki gerçek artışın sermaye birikimiyle açıklanabilen payının son derece küçük olduğunu gösterdiği kabul ediliyor.»(5) Hicks, burada, Solow'un işgücü verimliliğindeki artışın yalnızca sekizde birini sermaye birikimine bağlayan sözünü naklediyor.

Sonra devam ediyor: «Buradan sermaye birikiminin pek de önemli olmadığı sonucuna sıçramak kaçınılmaz oluyor. Bütün iş (hatta hiç sermaye birikimi olmadan yapılabilen) teknolojik iyileştirmededir. Bazı çevrelerde böyle düşünme eğilimi olduğu görülüyor, ama, bu, sadece kullanılan özel üretim fonksiyonunun sermaye birikiminin prodüktivite üzerindeki etkisini yeterli ölçüde göstermesine imkân vermemesinden do-

ğan bir illüzyondur.» Hicks, Solow'un görkemli keşfinin bir illüzyon, yanılsama, olduğunu kaydediyor.

Hicks, diğer bir «rafine» burjuva iktisatçısı Kaldor'dan destek görüyor. Nicolas Kaldor, Hicks'in Korfu Konferansı ile ilgili yazdıklarının bir bölümüne katılmadığını belirtmek için yazdığı nota, katıldığı noktayı belirterek başlıyor. Şöyle: «Solow'un yönteminin böyle eleştirilmesine tümüyle katılıyorum ve o, Massachusets Cambridge'de *'eğriler* ile ne kastettiklerini' sorarak daha da sert olabilirdi.»(6) İngiltere'deki Camridge iktisatçısı Kaldor, Amerika'daki Cambridge iktisatçısı Solow ile alay etme fırsatını kaçırmak istemiyor.

Kaldor, Hicks kadar rafine olmakla birlikte Hicks gibi «kibar» davranmıyor. Hükmünü şöyle belli ediyor: «Bir 'üretim fonksiyonunun' gerçek parametrelerini, ampirik olarak gözlenen değişmenin sekizde yedisini fonksiyonda kayma ve sadece rezidüel sekizde birini fonksiyonun eğiminin bir göstergesi olarak ele almaya zorlayan varsayımlara dayanarak tahmin etme yöntemi bayağı beyhude bir yöntemdir.» İki «rafine» burjuva iktisatçısı hemen işin başında Solow'un yönteminin ciddiyetsizliğini belirtmek ihtiyacını duyuyorlar.

Ancak Hicks ve Kaldor, buraya kadar, Solow'un yöntemine üretim fonksiyonunun matematik özellikleri nedeniyle itiraz ediyorlar. Kullanılan regresyon yönteminin sermaye birikimini, doğal olarak, itibarsızlaştıracağını belirtiyorlar.

Daha sonra Hicks burada durmuyor. Burjuva iktisadının bir sermaye teorisi olmadığını kabul ve tescil etmek zorunluluğunu duyuyor. Beş yıl sonra yazdığı kitabında «teknolojideki değişmenin kendisi, doğru ölçüldüğünde, sermaye stokunda bir düşüş doğurur»(7) diyor. Teknolojik değişme, Solow'un varsaydığı gibi, üretim eğrisinde bir kaymaya değil, sermaye serisinde sürekli değişmeye yol açıyor. Teorik durum, Solow'un ampirisist ideolojisine kaynaklık eden, teorik temeli,

doğrusunu söylemek gerekirse, Solow'un basit regresyon aritmetiğini beyhude bir egzersiz haline getiriyor.

Hicks, kendi mantığım, açıklıyor: «İncelenmekte olan ekonomi devamlı geçiş durumundadır, iyileştirmeler yüzünden 'sermaye' kaybetmekte ve bu kaybı birikim ile karşılamaktadır. Kaybı karşılayan birikim gayet pasif bir biçimde olmakta ve farkedilmemektedir, fakat, her zaman orada olduğu için, uygun bir çözümlemede gözetilmesi zorunludur. Eğer bunu hesap dışı bırakacak olursak, kaçınılmaz bir biçimde, üretimdeki artışın gerektiğinden azını sermaye birikimine, çoğunu ise teknolojik ilerlemeye bağlarız. Bu, en azından üretim fonksiyonu tekniği kullanılıyorsa böyledir.»(8) Hicks, burada, «Ve böylece bir kimse, sermaye birikiminin ekonomik ilerleme ile pek ilişkili olmadığı sonucuna varır» diyor. Bir dipnot düşüyor ve Solow'un çalışmasını gösteriyor. Kendi mantığım şöyle tamamlıyor: «Geçiş teknolojide bile dengede olmaktan çok uzak bir fakir ülkeye, kendi durumunda sermaye birikiminin öneminin az olduğu kanısını vermek çok yanlıştır.» Solow'un yaptığı, budur.

Önce Marx ve Sonra Ricardo

Ortaya ampirisist ideolojinin ve bu ideolojiye dayalı burjuva iktisadının saptırıcı işlevi çıkıyor. «Rafine» burjuva iktisatçıları bu saptırıcı işlevin tüm bir netlikle ortaya konmasını amaçlamaktan çok vulgar, bayağı, iktisadın göz tırmalayan ilkelliklerini düzeltmekle yetiniyorlar. Kaldor ve özellikle Hicks'in yaptıkları bununla sınırlı kalıyor.

Bunu söylemek için haklı dayanaklar var. Bunlardan ilki şu: «Sabit sermayenin değişken sermayeye oranındaki artış ile birlikte emeğin verimliliği, sosyal emeğin işlettiği, vücuda getirilen üretici güçler de artar. Böylece mevcut sabit sermayenin bir bölümü, onun değeri başlangıçta gerekli işgücü zamanına değil yeniden üretim için gereken işgücü zamanına

dayandığı ve işgücü verimliliği artarken bu sürekli olarak azaldığı için, işgücü verimliliğindeki bu artışın sonucunda sürekli olarak değerden kaybeder.»(9) Bu, Marx'ın *Artık Değer Kuramları*'nın ikinci bölümünde yer alıyor ve bir ilişkiyi parlak bir biçimde ortaya koyuyor. İşgücü verimliliğindeki artış sürekli olarak sabit sermayenin değerinde azalmaya yol açıyor.

Kanunu bilmemek mazeret sayılmıyor. Kuşkusuz, ister vulgar isterse «rafine» olsun, bir burjuva iktisatçısı için Marx'ı okumamak da mazeret olamaz. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde bu ilişkiyle ilgili görüşlerini derinleştiriyor ve adını koyuyor. Şöyle: «Ancak bir fiziksel yıpranmaya ek olarak, bir manevi değer kaybetme (moral depreciation) diyebileceğimiz süreçten de geçer. O, ya aynı türden makinaların daha ucuz üretilmesi ya da daha iyi makinaların rekabetiyle karşılaşması nedeniyle değişim değerinden kaybeder.»(10) Marx, burada bir dipnot düşüyor ve 26 Aralık 1862 tarihli Times gazetesinde yer alan iplik fabrikatörleriyle ilgili bir habere yer veriyor. Aynen şöyle: «Bu (yani 'makinaların kötüleşmesi için ihtiyat') aynı zamanda makinaların henüz eskimeden yeni ve daha iyi yapımlar ile değiştirilmesinin sürekli olarak neden olduğu zararı da karşılamayı amaçlıyor.» Solow'un araştırmasının yayınlanmasından doksan beş yıl önceki bir gazete haberi bile, Marx'ın araştırıcılığıyla, kapitalistlerin teknolojik ilerleme sonucunda sermayenin değer kaybettiğini bildiklerini gösteriyor.

Kapital'in üçüncü cildi, bu bilginin kapitalistler için çok değerli bir bilgi olduğunu hatırlatıyor. Marx, burada, üretime yeni konmuş bir makinanın bir teknolojik ilerleme sonucunda «kendi değerini yeniden üretemeden antika» haline gelmesinden söz ediyor. Böyle bir durumda kapitalist, makinanın değerini yeniden üretebilmek için «gündüz ve gece vardiyaları» ile çalışma zamanını aşırı ölçüde uzatmayı deniyor. Ancak zaman çok kısa ise, üretimdeki makina «manevi değer kaybı nedeniyle ürüne o kadar çok değer terkediyor ki artık el emeği

ile bile rekabet edemiyor.»([11]) Muhasebe kelimeleriyle söylenecek olursa, teknolojik ilerleme sonucunda, kapitalist mevcut makinalarının amortismanını o kadar yüksek tutmak zorunda kalıyor ki, ürününün değeri, aynı anlama gelmek üzere maliyeti ve fiyatı, çok yükseliyor ve dolayısıyla makina kullanan sermayedar el emeğiyle üretim yapan üretici ile bile rekabet edemiyor.

Sonuç ise açık: İflas. Teknolojik ilerleme mevcut sermayeye değer kaybettiriyor ve sonucunda iflaslar ortaya çıkabiliyor. Marx, aynı yerde, yazıyor: «Bu, büyük işletmenin genellikle başka ellere geçinceye kadar, yani ilk sahipleri iflas ettikten ve onları daha ucuza alan yeni sahiplerinin başlangıçta daha küçük bir sermaye harcaması ile harekete geçmelerine kadar serpilip büyümesinin nedenidir.»([12]) Yine son derece açık: Teknolojik değişmenin mevcut sermayeye değer kaybettirmesi, kapitalist üretim biçiminin arızi bir özelliği değil, temel niteliklerinden birisidir.

Burjuva iktisatçısı, ister rafine isterse bayağı, Marx'ı reddeder, Ricardo'yu göklere çıkarır. Fakat göklere çıkardığı Ricardo'yu okur mu? Kendinden öncekilerin okuduğu gibi okur. Daha açıkçası burjuva iktisatçısı, ister rafine isterse vulgar, Ricardo'yu dipnotlardan ve en fazla alıntılardan okur. Ricardo'yu Ricardo'dan değil, mesleğin ulularından okur. Bu yüzden de okumaz.

Ricardo yazıyor, ne yazık ki *Principles*'ın öyle moda fakat sınırlı bölümlerinin birinde değil. «Ticaret Kanallarında Ani Değişiklik» gibi öyle meslekten iktisatçıların ve bu arada mesleğin ulularının pek okumadıkları bir bölümde. Dış ticarete birdenbire açılmanın tahıl üreticisi üzerindeki etkisiyle ilgili olarak düşünce yürütüyor ve şöyle yazıyor: «Onun durumu büyük masrafla imalathanesine makina kurmuş olan, sonraları daha modern icatlarla makinanın öylesine iyileşmesiyle imal ettiği malların değeri düşen adamın durumuna benziyor.

Bu adamın eski makinayı terk etmesi, *eskisinin bütün değerini kaybederek*, daha mükemmel makinayı kurması veya karşılaştırmalı olarak cılız güçlerle donatılmış olarak devam etmesi yalnızca bir hesap meselesidir. Böyle bir durumda kim, onu, eskisinin değerini azaltacak veya ortadan kaldıracak diye yeni makinayı kullanmaktan vazgeçmeye zorlayacaktır? Bu, yine de, sonsuza dek toprağa bağlanmış olan çiftçinin sermayesinin bir bölümünün değerini azaltacağı veya ortadan kaldıracağı için tahıl ithalatını yasaklamamızı isteyenlerin tezidir.»([13]) Teknolojik ilerlemenin kurulu sermayenin değerini azalttığı ve zaman zaman da ortadan kaldırdığı siyasal iktisadın ilk büyük burjuva yazarı tarafından da biliniyor.

Ancak sonradan gelenler, ister vulgar ve isterse rafine olsun, unutmak zorunda kalıyorlar. Çünkü teoriyi ve kavramları unutup ampirisist ideolojiyi teori saymak gereğini duyuyorlar.

Yaptıkları iş iki açıdan sakıncalı ve yersiz oluyor. Teknolojik ilerleme her zaman kurulu sermayenin bir kısmını değersizleştiriyor. Dolayısıyla teknolojik ilerlemeyi üretim fonksiyonunun kaymasıyla kavramaya çalışmak kesinlikle mümkün olmuyor. Matematik olarak ifade etmek gerekiyorsa ve $Q = F(K.\ L)$ fonksiyonu, işgücü L ile standardize edildiğinde, $Q/L = B(K/L)$ fonksiyonunda teknolojik ilerleme açıklanan Q/L eğrisini kaydırmaz, K/L serisini değiştirir. Teknolojik değişmenin olduğu bir dünyada sermaye serileri muhasebe kayıtlarındaki tüm anlamını yitiriyor. Teknolojik değişme ve gelişmenin olduğu bir zamanda sermaye veya işgücü başına sermaye K/L serileri dalgalı bir denize yansımış gölgeler gibi sürekli hareket ediyor.

Önce değeri iniyor. İkinci olarak, her yeni yatırım ya da sermaye birikimine yapılan her ekleme, bu değersizleşmiş ya da inmiş sermaye serisine ekleme oluyor. Gerçekte böyle oluyor. Ancak burjuva dünyasının gerçekliğine bu kesinlikle yan-

sımıyor. Burjuva dünyasında kapitalistler muhasebe kayıtlarında teknolojik ilerleme ile ortaya çıkan değer kayıplarını mevcut sermaye değerlerinden düşmedikleri için, sermaye birikimine her yeni ekleme, marjinal olarak görünüyor. Çok küçük bir görünüm ahyor.

Bu, ikinci sakıncayı ortaya çıkarıyor. Kapitalistlerin muhasebe kayıtlarından regresyon tekniğine geçince bu sakınca ideolojik bir saptırma niteliğine dönüşüyor. Sermaye serisindeki değişme, sermaye birikimine yıllık eklemeler, şişirilmiş, teknolojik ilerleme dolayısıyla değer kaybı hesaba katılmamış kümülatiflere eklendiği için, oldukça küçük eklemeler olarak görünüyor. Başka bir deyişle ampirisist sermaye stoğundaki büyük dalgalanmaları bir yaz hışırtısı şeklinde algılıyor. Dolayısıyla verimlilikte büyük artışları, sermaye serisindeki çok küçük değişiklikler açıklayamaz oluyor. Sermaye serisindeki sükunet, verimlilikteki belirgin değişikliği açıklayamaz oluyor.

Böylece, sermaye birikimi tahtından indirilmş oluyor. Aslında tahtından indirilmesi gereken ampirisist ideoloji oluyor.

Notlar

(1) R. Harrod, **Towards a Dynamic Economics**, London, 1960, s. 21.

(2) R. Solow, Technical Change and Aggregate Production Function, **Review of Economics and Statistics**, 1957, Vol. n, s. 312.

(3) **ibid., s. 312.**

(4) **ibid.**, s. 316.

(5) J. Hicks, Thoughts On The Theory of Capital - The Corfu Conference, **Oxford Economic Papers**, June 1960, Vol. 12, No. 2, s. 128-129.

(6) N. Kaldor, Increasing Returns and Technical Progress -A Comment on Professor Hicks' Article, **Oxford Economic Papers**, February 1961, Vol. 13, No. 1, s. 1.

(7) J. Hicks, **Capital and Growth**, Oxford University Press, 1965, s. 299.

(8) **ibid.**, s. 304.
(9) K. Marx, **Theories of Surplus Value**, Part II, s. 415–416.
(10) K. Marx, **Capital**, Vol. I, s. 404.
(11) K. Marx, **Capital**, Vol. III, s. 113.
(12) **ibid.**, s. 114.
(13) D. Ricardo, **Principles of Political Economy and Taxation**, R. M. Hartwell, editör, London, 1971, s. 276.

Üçüncü Bölüme Ek

SANAYİ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM

Ölçek ve Bileşim

Sanayileşme sorununun ön plana çıktığı bir aşamada sanayileşme sürecine doğru bir yöntem ile yaklaşmak vazgeçilmez bir gerek olmaktadır. Doğru bir yöntemin ise en azından iki öğesi vardır. Bunlardan biri, göz önündeki olgulara doğru kavramlar bulmak, diğeri ise bu kavramların yardımı ile açıklığa kavuşturulacak sürecin tarihsel gelişme ile uygunluğunu ortaya koymaktır.

Doğru kavramları seçmek, önemli bir sorun özelliği göstermez. Çünkü politik iktisadın haznesinden gerekli kategorilerin çoğunu almak olanağı var. Önemli olan, bu kategorilerin gelişimini, başka bir deyişle, bu kategorilerle belirlenen olguları, zamanın bir kesitinde veya zaman içinde, gözlenen bilgilerle saptamak.

Asıl güçlük burada ortaya çıkar. Bugün kullanılan bilgilerin çoğu doğru kavramlara ve daha önemlisi doğru kuramlara dayanmaz. Bu durumda ilk bakışta, geliştirilecek düşünceler ile derlenmiş bilgiler arasında bir uyuşmazlık kaçınılmazdır.

Böyle bir durumda iki yol izlenebilir. Gözlenen bilgileri temel alıp, geliştirilen kuram ve onun öğeleri olan kavram-

lardan vazgeçmek, bir almaşıktır. Buna bilimsel yöntem içinde ampirisizm demek mümkündür. Bilimsel yöntem dar bir bakış açısını ve bilimsel yöntemin vargılarının somutlaşması durumunda ise fırsatçı bir dünya görüşünü yansıtır. Bu nedenle mücadele edilmesi gerekir. Mücadele yolu ikinci yoldur. Doğru kavram ve kuramda ısrar etmek, istatiktiklerle uyuşmama örneklerinde, istatistiklerin dayandığı yanlış kavramları sergilemek ve doğru kavramlara dayanan istatistiklerin derlenmesini önermek. Başka bir deyişle, bu yol yıkıcı bir eleştiri ile yapıcı bir geliştirmeyi birlikte içermek zorundadır. Burada da başlangıç noktası, derlenen istatistiklerin dayandığı yanlış kuram ve kavramları ele almaktır.

Burjuva iktisat kuramında ve iktisat üzerinde yazılmış ders kitaplarının kuramında, ölçek ve üretim teknikleri birbirinden ayrı iki kesimdir. İşletmelerin, bir yandan, kendilerine açık ölçekler yelpazesinden, birim üretim giderlerini minimum; diğer yandan da, çeşitli üretim faktörleri, üretim araçları, arasından toplam kârı maksimum yapacak bir seçim ile karşı karşıya oldukları varsayılır. Hangi açıdan yaklaşılırsa yaklaşılsın, seçim sürecinin sonunda, işletmenin maksimum kârı veya tersi olan minimum gideri garantileyen bir üretim teknolojisine ulaşacağı hem kabul edilir ve hem de matematik olarak kanıtlanır.

Ortaya çıkan sonuç bir optimumlar takımıdır: Optimum sermaye bileşimi (faktör oranları) v.b.. Optimumların niteliği konusunda kuram açık olmaktan uzak. Optimum ölçekle ilgili olarak çıkartılabilecek sonuç şu: Piyasada yaşayabilecek işletmelerin sahip olmaları gerekli (minimum) ölçek büyüklüğü, seçim sırasında var olan ölçek ekonomilerini (tutumlarını) kullanabilecek sınırdan küçük olmamalıdır. Başka bir deyişle, yaşayan işletmelerin, bir endüstri kolundaki en büyük işletmeye göre yeterli ölçüde büyük sayılabilecek bir ölçekten önemli ölçüde küçük olmaması gerekir. Bunun anlamı şudur: Ölçek bakımından optimum koşulların sağlandığı aralık oldukça dar

olmak durumundadır. Bunun vargısı ise, yaşayabilen işletmelerin ölçek yelpazesinin oldukça dar olmasının gerekmesidir. Ya da ileride de değinileceği üzere, yaşayan işletmelerin ölçekleri birbirinden çok büyük farklılıklar gösterdiği için, burjuva iktisat kuramının ölçek konusunda söylediklerinin gerçek ile ilişkisi pek azdır.

Burjuva kuramının faktör oranları konusunda söyledikleri ise daha az karışık değil. Söylenen sadece, seçilen faktör oranının optimum olacağı. Fakat, bu optimumun niteliği konusunda karanlık bir suskunluk var. Optimumun, işletmenin kontrolü dışında ve bir ekonomiden diğerine değişen birtakım değişken ve parametrelere bağlı olduğu iddia edilir. Bu yüzden de optimum bileşim, eğer değişken ve parametreler değişecek olursa, ya işgücü yoğun, ya da sermaye yoğun olabilir.

Sermaye bileşimi konusundaki suskunluk, ölçek ile ilgili optimum tartışmaları ile birlikte ele alındığında, anlaşılması son derece güç ve çıplak gözlemlerle bile çelişen durumları ortaya çıkarabilmektedir. Buna göre, çok büyük ölçekli bir işletmenin sermaye bileşimini çok düşük olarak düşünmek mümkündür. En azından burjuva iktisadının ders kitaplarında, böyle bir işletmenin olamayacağını gösteren herhangi bir işaret yoktur.

Fakat denilebilir ki, ölçek ve bileşim sorunları, normal ders kitaplarında ele alınamayacak kadar «teknik» sorunlardır ve dolayısıyla doğru ve ayrıntılı bir yaklaşım ancak «teknik» incelemelerde bulunur. Aşağıdaki aktarma böyle bir teknik çalışmadan alınmıştır ve yaygın bir temsil yeteneğine sahiptir: «Teknikler (faktör oranları, sermaye bileşimi, Y.K.) üretimin ölçeği ile birlikte değişebilir. Burada, işletme ve endüstri üretimindeki değişmeleri gözetmek zorundayız. Birincisi ile ilgili olarak, rekabetçi güçlerin, işletmelerin büyüklüğünü, ölçek ekonomisinden bütünüyle yararlanamayacak kadar küçük işletmeleri ortadan kaldırarak, kontrol edeceğini düşünmek makuldur.

Yeni ve hızla gelişen endüstriler için bir istisna düşünülmelidir; fakat bu durumun toplam endüstri içinde önemli olma olasılığı yoktur. Yeni endüstriler bir kenara konduğunda, dışsal ekonomilerin tekniklerinde çok ciddi değişikliklere yol açması mümkün değildir»(1).

Görüldüğü gibi «teknik» çalışmalarda da, ber ne kadar büyük ölçek ile sermaye yoğunluğu düşük tekniklerin bir arada bulunabilmesi olasılığı azaltılmakta ise de, seçme yelpazesinin dar olduğu düşüncesi ısrarla saklı tutulmaktadır. Üstelik bu dar olma özelliği teknikleri de içine alacak biçimde genişletilmektedir. Ortaya çıkan tabloya inanılırsa, tek amaç olarak çeşitli seçme işlevlerini rasyonel bir temele oturtmayı benimsemiş olan burjuva iktisadının gerçek sorunları son derece az ve basittir. Bu durumda, bu kadar fazla tartışma ve yazının ne işe yaradığı ciddi olarak sorulabilir.

Ciddi olarak sorgu konusu edilecek olan sadece tartışmanın çokluğu değil. Aynı biçimde, birçok kavramın elden geçirilmesi gerek. Eldeki tartışma bakımından önemli bir kavram, içsel ve dışsal ekonomiler (tutumlar) ayırımıdır. Bu ayırım üzerinde durmadan, burjuva iktisadının ölçek ve sermaye bileşimi konusundaki karışıklığını anlamanın olanağı yoktur.

İçsel ekonomiler ölçek ile ilgili olup fabrika veya işletme ile sınırlıdır: Ölçek büyüdükçe, tek amaçlı (uzmanlaşmış) üretim araçlarını kullanma imkânı o kadar yükselir. Dolayısıyla da, ölçek büyüdükçe, üretimin bütün giderlerini (birim başına) azaltmak mümkün olur. Dışsal tutumların ise, endüstrinin büyümesi ile doğacağı ve esasta teknolojik olmayıp parasal olduğu, gerekli girdileri bulmada ve üretilen çıktıları elden çıkarmada sağlanacak kolaylıklarla açıklanacağı varsayılır. Varsayılan bir de şudur: İçsel tutum ile dışsal tutum birbirinden bağımsızdır. Çok küçük ölçekli işletmelerden oluşan bir endüstri, eğer büyük ise ya da büyüyorsa, içsel ekonomi yoktur, fakat dışsal ekonominin varolacağı düşünülür.

Bu ayırımın endüstriyel sürecin anlaşılmasında büyük kolaylıklar getirdiğine inanılır. Fakat, ayırımı burjuva iktisadında yaygınlaştıran kimse bu kanıda değildir: «Endüstriyel ilerlemenin süreçlerinin yapısını içsel ve dışsal ekonomiler ayırımında gören düşünce, zorunlu olarak, kısmî bir görüştür. Bununla söz konusu süreçlerin belirli yanları açıklığa kavuşturulurken, sadece bu yüzden, (açıklığa kavuşturulan) sorunlara göre önemli olan diğer bazı yanlar karanlıkta bırakılır.»(2) Ayrıca böyle bir ayırımla, belirlenmesi mümkün olmayan dışsal tutum ile, eskiden beri bilinen işbölümünün yaratmış olduğu tutuma verilen yeni bir isimden başka bir şey olmayan içsel ekonomi arasında gereksiz Çin duvarı çekilmiş olur. Halbuki asıl önemli olan işbölümü ve bunu geliştiren ölçeğin büyümesi olgusudur. Ve bundan da önemlisi, işletme içinde işbölümünün ve dolayısıyla tutumun doğabilmesi ve artması için, toplum içinde, ekonominin bütününde toplumsal işbölümünün artmasıdır. Her türlü tutumun kaynağı olan işbölümünün artması ve giderek işletmenin sınırlarını aşarak ekonominin bütününe yayılması, dışsal ekonomiyi içerir. Marx, bu olguyu çok önceleri açıklığa kavuşturmuştur: «Metaların üretim ve dönüşümü, kapitalist üretim biçiminin genel ön-gerekleri olduklarından, manifaktürdeki işbölümü, genel olarak toplumdaki işbölümünün belirli bir gelişme aşamasına ulaşmış olmasını gerektirir. Tersine olarak da önceki işbölümü (manüfaktürdeki) sonraki işbölümünü (toplumdaki) etkiler, geliştirir ve çoğaltır. İş araçlarının farklılaşmasıyla aynı zamanda, bu araçları üreten endüstriler gittikçe daha fazla farklılaşırlar»(3). Marx'ın manüfaktürden modern endüstri aşamasına geçiş sırasında ortaya koyduğu bu diyalektik ilişkide ilginç olan, dinamik yaklaşımdır. İşletme içindeki işbölümü ile, toplumdaki işbölümü bir zaman kesitinde değil, bir zaman akışı içinde ele alınmaktadır. Burjuva iktisadının bu belirgin eksikliği ve içsel ve dışsal tutumların ayrılmazlığı ve birliği modern endüstri döneminde daha da açıklığa kavuşmaktadır.

Marx, üçüncü ciltte ve «sabit sermaye kullanımında tutum» adlı kesimde makinanın devamlı büyümesinden, kullanılan materyallerin iyileştirilmesinden v.b. doğan ekonomilerden söz ettikten sonra eklemektedir: «Bütün bu tutumlar için bir kez daha söylenebilir ki, bunların hepsi, büyük ölçüde, ancak birleşik iş için mümkündür ve genellikle üretim daha büyük bir ölçeğe ulaştırılıncaya dek gerçekleştirilemez. Bu yüzden, üretim sürecinin kendisinde, daha büyük bir iş kombinasyonunu gerektirir.» Ve sadece bir tek işletmede ortaya çıkmayacağında hiçbir kuşku bırakmaz. «Endüstrinin artan bir biçimde gelişmesinden doğan bu çeşit sabit sermaye tutumunun karakteristik özelliği *bir* endüstri kolunda kâr oranının artmasının *başka bir* (endüstri kolunda) işin üretici gücünün gelişmesine bağlı olmasıdır. Kapitalistin yararına düşen herhangi bir şey, bir kez daha, kapitalistin kendisinin sömürdüğü işçilerin ürünü değilse bile, toplumsal işin yarattığı bir kazançtır. Üretici gücün böyle bir gelişmesi, son çözümlemede bir kez daha, üretimdeki emeğin sosyal niteliğinde, toplumdaki işbölümüne ve özellikle doğal bilimlerde olmak üzere, entellektüel emeğin gelişmesine bağlanabilir. Kapitalistin yararlandığı şey toplumsal işbölümünün bütününden doğan avantajlardır. Bu, kapitaliste üretim araçlarını sağlayan dış departmanda emeğin üretici gücünün artmasıdır. Bu yolla, kapitalistin kullandığı sabit sermayenin değeri görece olarak düşürülmekte ve dolayısıyla kâr oranı artırılmaktadır»(4).

Açık olması gereken noktalar şunlardır: Bir kez, bir işletme için ölçek tutumunun söz konusu olabilmesi, bu içsel tutumu yaratan sermaye araçları için geniş bir kullanma alanının var olmasına bağlıdır. Çünkü, içsel tutumun kendini gösterme dönemi aynı zamanda üretim araçlarının büyük ölçekli ve uzmanlaşmış olduğu dönemdir. İkinci olarak, bir işletmede ölçekten doğan tutumun başka bir adı olan uzmanlaşma, diğer işletmelerdeki uzmanlaşmadan ayrı düşünülemez. Bu karşılıklı uzmanlaşma ilişkisinin ayırı sanayi kolunda olması gerekmez.

Birbiri ile alış-verişi olan, birbirini üretim araçları bakımından tamamlayan kollarda olması zorundur. Her bakımdan düşük bir üretici güçler düzeyini yansıtan bir ekonomide ölçek büyüklüğünden yararlanacak tek tek işletmeler kurma olanağı çok azdır; «Bir ürünün, bir fabrika veya işletmenin üretimi genişlettikçe işgücü ve sermaye araçlarının uzmanlaşması için gerekli olanaklar artacaktır; artırılan ürün, sadece bir fabrika içinde değil, fakat dışarıdan alınan materyal ve servisleri sağlayanlar için de daha büyük bir uzmanlaşma olanakları sağlayacaktır»(5).

Büyük ölçekten tutumun doğmasını sağlayan etken büyük ölçek ile uzmanlaşmış sermaye araçlarının kullanılma imkânının yaratılmasıdır. Bir başka deyişle büyük ölçekle gerek işletme içinde ve gerekse toplumsal ekonominin bütününde işbölümü ileri bir aşamaya ulaştırılmış olmaktadır. Önemli olan da budur. Çünkü, üretim araçlarının verimli kullanımını belirleyen özellik işbölümünün ulaşmış olduğu düzeydir.

Bu böyle olmakla beraber, büyük ölçek ile birlikte sermayenin organik bileşiminin arttığının gösterilmesi gerekir. Bu konuda ise önce bazı açıklıkların getirilmesi zorunludur. Bir kez sermayenin organik bileşimi kategorisi ile burjuva iktisadında kullanılan sermayenin yoğunluğu kavramları, aynı şeyi göstermezler. Sermayenin organik bileşimi sabit sermayenin değeri ile işgücü değeri arasındaki bir ilişkidir. Sermaye yoğunluğu kavramı sadece bağlı sermayeyi gözetir; işletme sermayesinin, daha doğru bir deyişle, hammadde ve benzerlerini dışarıda bırakır. İkinci olarak, sermayenin organik bileşimi değer cinsinden bir ilişki olduğu ve bu her zaman böyle olduğu halde sermaye yoğunluğu için her zaman aynı şey söylenemez.

Aslında, sermaye yoğunluğu basit bir kavramdır, şu şartla ki sermaye kavramı üzerinde anlaşılmış olsun. Yalnız burjuva iktisadında sermaye kavramı ve ölçülmesi konusunda bir anlaşma yoktur. Çeşitli öneriler vardır. Bunların tartışılmasının

yeri burası değildir. Şu söylenebilir: çeşitli öneriler arasında kullanılabilir sermaye ölçüsü beygirgücüdür. Yalnız beygirgücünü uzun bir zaman aralığında şaşmaz bir ölçü olarak kabul etmek olanağı yoktur. Çünkü teknik ilerleme ile birlikte aynı beygirgücü zamanın farklı noktalarında farklı kullanma değeri verir. Teknik ilerlemenin anlamı da budur. Aynı beygirgücü farklı teknik ilerleme aşamalarını yansıtan makinalarda farklı iş yapma kapasitesini yansıtır. Bu bakımdan uzunca bir zaman aralığında kullanılması yanıltıcı olur.

Fakat herhalde beygirgücü sermayenin ölçüsü alınacak olursa, sermaye yoğunluğunu işçi başına beygirgücü olarak tanımlamak gerekir. Bulunabilecek istatistikler arasında en geçerlisinin bu olduğunda kuşku olmamalıdır.

Yalnız derlenen istatistiklerin çok büyük bir çoğunluğunun böyle olmadığı açıktır. Özellikle sermaye olarak muhasebe kayıtlarında görünen değerlerin alınması genel uygulamadır. Halbuki böyle ölçülmüş sermaye, sermayenin ne değişim ne de kullanma değerini yansıtır. Aynı biçimde ücret ödemelerini de işgücünün karşılığı olarak kullanan istatistiklere rastlamak mümkündür.

Böylesine istatistiklerden kuramsal geçerliliği olan sonuçlara ulaşmak olanağı azdır. Ve özellikle böyle istatistikler aşağıdaki durumlarda daha büyük sakıncalar yaratırlar. Bir kez bilgiler, büyük ortalamalar olarak verilirse. Bu durumda, üretim araçlarının teknolojik özellikleri gözden uzak tutulmuş olur. İkinci olarak, bilgiler uzun bir zaman aralığını kapsarsa. Bu durumda, özellikle zaman aralığının başlarında üretime giren sabit sermaye, eğer para cinsinden ifade edilmiş ise, değeri yansıtmaktan çok uzaktır. Sermaye araçlarının değeri, zaman aralığının sonunda başlayarak geriye doğru artan ölçüde abartılmış olur.

Bu nokta üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü bu nok-

tanın iyice anlaşılmamış olması ya da anlaşılmak istenmemesi içerde vo dışarıda da birçok yanlışlığın kaynağı olmaktadır. Yanlış kavram, yanlış ölçülür, yanlış sonuçları kaçınılmaz olarak vermektedir.

Sorunun özü şudur: «Makina, yapı ekipmanları ve genel olarak bağlı sermaye belirli bir olgunluk kazandıktan ve böylece belirli bir süre en azından temel yapısı bakımından değişmeden kaldıktan sonra, bu bağlı sermayenin yeniden üretim yöntemlerindeki iyileştirmeler nedeni ile benzer değer kaybetme (depreciation) durumları çıkar. Makina ve benzerlerinin değeri burada söz konusu makinanın daha yeni ve verimli makinalar çoğalarak onu ortadan kaldırması ve bir ölçüde değerini kaybettirmesinden daha çok, aynı makinanın daha ucuz üretilmesi dolayısıyla düşer. Büyük işletmelerin genellikle başka ellere geçinceye dek yani ilk sahipleri iflas ettikten ve onları daha ucuza alan yeni sahiplerin başlangıçtan daha küçük bir sermaye harcaması ile harekete geçişinden sonra serpilip büyümesinin nedeni budur.»(6) Konu bakımından önemli olan bu değer düşüşünün görülebilmesi ve gözetilmesi için bağlı sermaye araçlarının el değiştirmesi değildir. El değiştirme gerçekleşirse, değer kaybı kayıtlarda da görülebilir. Fakat el değiştirmenin her zaman gerçekleşmemesi bu önemli olguyu gözetmemeyi haklı çıkarmaz.

Fakat bütün burjuva araştırmalarında bu noktanın gözden uzak tutulmuş olduğu açıktır. Bu ihmalin dramatik yanlışlıklara yol açtığı örnekler çoktur. Teknik ilerleme ve diğer üretim faktörlerinin «katkıları» ile ilgili araştırmalar bunlar arasındadır. Yalnız bu yanlışlığın bazı burjuva iktisatçıları tarafından da görülmediğini söylemek haksızlık olur. Bin dokuz yüz otuzlardan beri batı iktisadının gelişmesine en önemli katkılarda bulunmuş birinin yakın zamanlarda vardığı sonuç şudur: Teknolojideki değişmenin kendisi, doğru ölçüldüğünde, sermaye stokunda bir düşüş doğurur»(7). Çıkardığı sonuç şöy-

ledir: «İncelenmekte olan ekonomi devamlı geçiş durumundadır, iyileştirmeler yüzünden sermaye kaybetmekte ve bu kaybı birikim ile karşılamaktadır. Kaybı karşılayan birikim gayet pasif bir biçimde olmakta ve farkedilmemektedir, fakat, her zaman orada olduğu için, uygun bir çözümlemede gözetilmesi zorunludur. Eğer bunu hesap dışı bırakacak olursak, kaçınılmaz bir biçimde, üretimdeki artışın gerektiğinden azını sermaye birikimine, çoğunu ise teknik ilerlemeye bağlarız. Bu en azından üretim fonksiyonu tekniği kullanılıyorsa böyledir. Ve böylece bir kimse, sermaye birikiminin ekonomik ilerleme ile pek ilişkili olmadığı sonucuna varır*. Geçiş teknolojide bile dengede olmaktan çok uzak bir fakir ülkeye, kendi durumunda sermaye birikiminin öneminin az olduğu kanısını vermek çok yanlıştır»(8).

Üçüncü olarak, böyle istatistiklere dayanarak, örneğin işletme büyüklüklerine göre araştırmalar söz konusu olduğunda yakın aralıkların karşılaştırılmasında kuşkulu sonuçlara varmak olasılığı yüksektir. Kuşkulu sonuçlar özellikle birbirine yakın en üst aralıkların karşılaştırılmasında ortaya çıkabilir. Eğer işletme büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişki görülmek isteniyorsa, işletme büyüdükçe verimliliğin arttığını fakat en son dilimlere gelince düşüş eğilimi gösterdiğini saptamak mümkündür. Bundan, en büyük işletmelerin «optimal» olmadığı sonucu çıkartılabilir. Fakat böyle bir sonuca ulaşmakta acele etmemek gerekir.

Çünkü, «*kullanılmayan makina sermaye değildir*»(9). Ve kapitalist sistemde üretimde görünmekle beraber sermayenin kullanılmaması, ilk anda düşünüldüğünden çok yaygın bir olgudur. Bu olgu kendisini sadece bunalım zamanlarında gös-

(*) Hicks, burada, dipnot olarak şu açıklamayı vermektedir. R. Solow: «Technical Change and The Aggregate Production Function, Review of Economics and Statics, 1957.
Bu konuda ayrıca bundan önceki eke bakınız.

termez. Bunalım zamanlarında kullanmama durumu sermaye yıkımı özelliğini kazanır. Fakat olgu her zaman vardır. «Yatırım ve işletmelerin olduğu ve fiyat sistemine göre örgütlenmiş her toplulukta, mevcut endüstriyel fabrika ve işçilerin bütünüyle ya da kısmen, fakat alışkanlık olarak, düşük kullanılması vazgeçilmez koşul olarak ortaya çıkar. Bu olmazsa, yaşantıyı sürdürmeye yarayan koşullar yok olur. Demek olmaktadır ki, böyle bir toplumda, uzunca bir zaman aralığında, endüstriyel sistemin tam kapasite ile çalışmasma müsaade edilemez. Aksi takdirde, durgunluk ve bunun sonucu olarak bütün sınıflar ve insanların durumları için yokluk kaçınılmaz olur. Kârlı iş gerekleri onu (tam kapasite kullanımını) hoşgörü ile karşılamayacaktır. Bu yüzden de, üretimin hız ve hacmi, mevcut kaynakların, ekipman ve işgücünün çalışma kapasitesi ya da topluluğun tüketim malları ihtiyacına göre değil de, piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır. Sonuç olarak da, her zaman fabrika ve işgücü için, bir değişen kullanmama marjı olacaktır»([10]).

Bu, bütün endüstriyel sistem göz önüne alındığında kısmî az kullanım olarak ortaya çıkan fakat tek tek makinalar söz konusu olduğunda tam kullanmama biçimine bürünen olgu konusunda söylenecek bazı noktalar var. Bir kez, az kullanma zaman içinde artma eğilimi gösterir. Çünkü herhangi bir endüstri kolunda üretim araçlarının bir tek işletmenin (kapitalistin) monopolünde toplanmamış olması, işletmelerin aynı pazara gök dikmeleri, diğer yandan teknoloji ile birlikte işletme ölçeğinin büyümesi, bu ikisinin sonucu olarak hem büyük ölçeği kullanma zorunluluğu ve hem de pazarın aynı ölçüde gelişmemiş, kullanmama oranının artması eğilimini doğurur. Fabrikadaki makinaların az kullanılması ya da bazılarının hiç kullanılmamasına ise daha çok büyük işletmelerde rastlanır. Çünkü yeni teknolojiyi içeren makinaların uygulanma alanları daha çok büyük işletmelerdir. Yeni teknikler uygulanmaya konulurken eskilerini içeren makinalar sökülüp atılmaz, ekono-

mik dalgalanmaların en elverişli zamanlarında kullanılmak üzere saklanır. Böyle işletmeler gideri minimum yapmak için yeni teknikleri uygulamak zorunluluğunu duyarlar. Çelik endüstrisi burada bir örnektir. «Endüstri kolundaki kapasite artışının niteliğini incelediği raporunda (Report to the President of the U.S. on the Adequacy of the steel industry for National Defense, Washington, 1941) Dunn gösterdi ki kapasite artışının gideri azaltına girişimleri sırasında doğması, yani ek kapasitenin, bir anlamda, yan ürün olması endüstrinin bir özelliğidir. Yeni bir teknoloji veya yeni bir yer seçiminde asıl ağırlık giderin en aza indirilmesi veya nitelik iyileştirilmesine verilmektedir. O, 1930-1939 depresyon sırasında, üretim, ortalama olarak, kapasitenin % 29'una düşerken kapasitenin arttığını ortaya koydu»([11]).

Büyük işletmede kullanılmayan kapasitenin daha çok olma eğilimi göstermesinin bir nedeni de, çeşitli zamanların damgasını taşıyan makinaların dengelenmesinde karşılaşılacak güçlüklerdir. Başka bir deyişle, yeni tekniği içeren yeni bir makinanın üreteceği parçaları tamamlayacak kısımları üretmeye hazırlanan eski makinalarda az kullanım çok zaman kaçınılmaz olur.

Bütün bu nedenlerle, özellikle işletme büyüklüğüne göre yapılacak çeşitli karşılaştırmalarda, karşılaştırmanın üst aralıklarında ters eğilimlerin ortaya çıkmasına şaşmamak gerekir. Böyle durumlarda ise, kuramdan beklenen sonuçların saptanamadığı yargısına ulaşmak ampirisizmin tuzağına düşmek olur.

Ölçek ile sermaye yoğunluğu karşılaştırmaları ile saptanması söz konusu olan kuram şöyle ortaya konabilir: «... Beraberce kullanıldığı işgücüne oranla üretim araçlarının kapsamının genişlemesi, emeğin verimliliğinin artışının bir ifadesidir. Bu yüzden, bu sonuncunun, emeğin verimliliğinin, artışı, üretim araçları kütlesine oranla, bu kütleyi harekete ge-

çiren emek kütlesinin veya nesnel faktöre oranla emek sürecinin öznel faktörünün azalması olarak ortaya çıkar.»

«Sermayenin teknik bileşimindeki bu değişme, kendisini canlandıran işgücü kütlesine oranla üretim araçları kütlesindeki bu artış, sermayenin sabit bölüğünün değişen bölüğünün aleyhine artması biçiminde değer-bileşiminde de görünür»(12). Demek olmaktadır ki sermayenin organik bileşiminin artışı ile işgücünün veriminin artışı bir ve aynı şeydir. Ayrıca, işgücünün verimliliğinin artışı ile aynı şey olan sermayenin organik bileşiminin büyümesi ile üretimin artması da beraber gitmektedir: «Üretimin gelişme düzeyi, yükseldikçe, artık değerin sabit sermayeye çevrilen bölüğü, değişen sermayeye çevrilen bölüğüne oranla daha büyük olacaktır»(13).

Fakat Marx dördüncü bölümde göstermektedir ki, «... toplumsal emeğin verimliliğinin artması büyük bir ölçekte işbirliğini ön koşul olarak varsayar; ancak (böyle bir şeyin) varlığı üzerine işbölümü ve emeğin birleştirilmesi örgütlenebilir ve üretim araçları geniş bir ölçekte toplulaştırılarak üretim araçlarında tutum sağlanabilir; makina sistemi gibi niteliği gereği ancak yaygın olarak kullanıma elverişli iş araçları kullanıma konabilir...»(14).

Parçalar birleştirildiğinde saptanması söz konusu olan kuram ortaya çıkmış olmaktadır. Ölçek büyüdükçe hem sermayenin organik bileşimi (değer yerine fizik ölçüler alındığında sermayenin teknik bileşimi) ve hem de işgücünün verimliliğinin artması gerekir.

Söylenenlerden sadece sermayenin organik bileşiminin artacağı, ya da ilişkinin bir yanında sabit sermayenin bulunacağı sonucu çıkartılabilir. Bu durumda, bağlı sermaye ile işgücü arasındaki ilişkiyi belirleyen sermaye yoğunluğu için aynı eğilimin söz konusu edilemeyeceği düşünülebilir. Bu düşünce geçerli değildir. Çünkü sabit sermaye için söylenenler bağlı

sermaye için daha çok doğrudur: Makina uygulanırken temel ölçü makinanın fiyatının yerini aldığı işgücüne ödenen ücret toplamından az olmasıdır. Bunun anlamı, üretimden çıkartılan canlı işgücünün, üretime sokulan geçmiş işgücünün fazla olmasıdır. Böylece her makina kullanışta sermayenin teknik bileşimi artmış olmaktadır.

Zaman Boyutu

Ölçek bu denli önemli olunca, şu soru akla gelir: Ölçek neden sonsuza kadar büyümez. Bu soruya batı iktisadının verdiği cevap basit ve anlaşılır. Ölçek artarken, bir büyüklüğe ulaşılır. Bu büyüklükte ölçek ölçekten doğan tutum biter ve daha da büyürse, tutumsuzluğa dönüşür. Bunun arkasında yatan düşünce ise şöyledir: Her üretim sürecinde üretim faktörlerinin «optimum» bileşimi söz konusudur. Sermaye ve işgücü istendiği kadar artırılabilir. Fakat bir başka üretim faktörü, management, vardır ve bu faktör istendiği ölçüde, diğerlerine uygun bir biçimde artırılamaz, darboğaz yaratır. Dolayısıyla ölçekten doğan tutum bir noktada durur ve üstelik tersine döner.

Batı iktisadının 'kuramsal' özü budur. Fakat bu öz batı iktisadının teknik çalışmalarında bile kabul görmez. Burada bir genel ilke geçerlilik kazanmaktadır: Burjuva iktisadında genelleme ve kuram adına söylenenlere inanmamak gerekir. Bununla birlikte, özel araştırmalardan yararlanmak her zaman mümkündür. Konu ile ilgili iki ayrıntılı çalışmanın vargısı şöyledir: «Büyük örgütlerin kaçınılmaz bir biçimde küçük örgütlerden daha etken olacağı iddiası ileri sürülmemektedir, (ileri sürülen) sadece büyük örgütlerin, gerçekte, management yüzünden başarısızlığa uğrayacağının kaçınılmaz olmadığıdır. Korporat management, ölçek büyüdükçe, manager'lerin uzmanlaşması nedeni ile daha etken olabilir, veya daha az etken olsa bile, eksikliği gerçekte başka öğelerle giderilebilir»([15]).

Başka bir araştırıcının aynı konudaki yargısının özeti ise şudur: «Böyle bir kabulün gerektiği her yerde, büyük ölçekli işletmelerde anlamlı bir tutumsuzlukla, uygulamada, karşılaşılmayacağını kabul ederim. Böyle bir kabul, belki de son derece büyük ve olasılığı olmayan ölçeklerin dışında, büyük işletmelerde tutumsuzlukla karşılaşacağı iddiası, sadece çürük verilere dayandığı için değil, aynı zamanda ikna edici olmayan arızî varsayımlardan çıkan *a priori* tezlere dayandığı için yapılmıştır»(16).

Aslında, management tıkanıklığı nedeni ile ölçek tutumunun sona ereceği inancının geçersizliği için çok ayrıntılı çalışmalara gitmeye de gerek yok. Bir kez, zaman içinde birçok işletme büyüyor. Büyürken management bir tıkanıklık yaratmıyor. İkinci olarak, bir zaman kesiti alındığında, çeşitli kollardaki işletmelerin büyüklüğü aynı. Ve management denilen şey, bir işletmeden diğerine kolaylıkla geçebilir ve uygulamada da geçiyor. Bu bakımdan management'e bu kadar ağırlık verilmesinin gerekçesi yok.

Bu böyle olmakla beraber, bir zaman kesiti alındığında ölçeğin bir yerde durduğu da söz götürmez. Öyle ise bir zaman kesitinde ölçeğe sınır koyan faktörün ortaya çıkartılması gerekir.

Bunun için yapılacak yaklaşımın başlangıcı, «temsili» işletme düşüncesini atmak olmalıdır. Birbirine her bakımdan benzeyen işletmelerden kurulu bir endüstri anlayışı, gerçekten büyük ölçüde uzaklaşmaktır. Gerçekte ise işletmeler birçok bakımdan birbirinden ayırılırlar: «Yaptığımız araştırma sırasında, incelediğimiz her endüstride çalışan işletmelerde çok derin bir çeşitlilik gördük. Aynı endüstri kolunda olduğu varsayılan işletmeler ürettikleri ürünler, kullanılan ekipmanın yaş ve tipi, etkenliğin görünen düzeyi bakımından geniş ölçüde farklılık göstermektedir»(17). Başka bir çalışma ise incelediği ekonominin özelliğini şu şekilde ortaya koymaktadır: «Biz mar-

final işletmelerin küçük işletmeler olduğu ve yeterli ölçüde küçük işletmelerin endüstrinin toplam ürününün ihmal edilemeyecek bir oranını oluşturduğu bir endüstriyi incelemekteyiz»([18]).

Böyle bir endüstri tablosunun kabul edilmesinin anlamı şuradadır: Endüstride bir yandan en yeni teknikleri uygulayan fabrikalar («best practice» plants) diğer yandan da daha eski teknikleri uygulayan işletmeler vardır. Endüstride ortalama verimin artması yeni tekniklerin yaygınlaşması ile oluşmaktadır. Fakat bir yandan mevcut en ileri teknikler yaygınlaşırken diğer yandan da daha ileri yeni teknikler ortaya çıkmaktadır. Yeni tekniklerin uygulanması ise büyük işletmelerde olmaktadır. Yalnız, bunların uygulanması büyük işletmeyi daha da büyütmektedir: «Belirli emek-sakıngan yöntemlerin kullanılmasının büyük fabrikalarda çok daha yaygın olduğu söylenmektedir...»

«... mekanik olarak doldurulan (yüksek fırınlar) elde doldurulan fırınlardan daha büyüktür. Mekanik olarak doldurulan fırınların stackday tipi üretimi 286 ton, elle doldurulanlarda 169 tondur. Aynı biçimde makina kalıbı kullanan fırınlarda günlük üretim 292, kum kalıbı kullananlarda 189 tondur»([19]).

Bu sürecin ayrıntılarını irdelemenin yeri burası değildir. Fakat sürecin özünü görebilmek için şu kadarı yetmelidir: «Bir kapitalistin uygulamaya soktuğu üretim araçları ne kadar güçlü olursa olsun, rekabet bu üretim araçlarını üniversal yapacaktır ve üniversal yaptığı andan itibaren, kapitalinin daha çok verimli olmasının tek sonucu *aynı fiyata* öncekinden on, yirmi, yüz kere daha fazla sağlamak zorunluluğunda kalması olacaktır. Fakat, düşük satış fiyatının etkisini daha fazla satarak gidermek için belki de eskisinin bin katı kadar satmak mecburiyetinde olduğu, daha önce gösterdiğimiz gibi üretim araçları gittikçe pahalandığından, sadece daha fazla kâr etmek için değil, aynı zamanda üretim giderlerini karşılamak

için daha yaygın bir satış gerektiği ve bu satış kütlesi sadece kendisi için değil, rakipleri için de bir ölüm-kalım sorunu olduğu için, *henüz keşfedilmiş üretim araçlarının verimliliği ne kadar yüksek olursa, eski* mücadele de *o kadar şiddetle* tekrar başlayacaktır. *Bu yüzden de işbölümü ve makina kullanımı mukayese edilmeyecek kadar büyük bir ölçekte yeniden devam edecektir*»[20].

Demek olmaktadır ki ölçek zamanla büyümekte ve bu büyüyüşte üretim araçlarının fiyatları başlatıcı rol oynamakta, bu nedenle yeni teknolojiler ortaya çıkmakta ve bunlar uygulanırken de ölçek büyümektedir. Fakat, esas süreç bu olmakla birlikte, ortaya çıkan her yeni teknolojinin, gerek ölçek ve gerekse bileşim bakımından, kendisini doğuran ekonominin ihtiyaçlarına uygun olacağı söylenemez. Bu yüzden yeni tekniklerin uygulanmadan önce veya sonra bazı düzeltmelere konu olması kaçınılmazdır. «Üretici sürecin genişlemesinin biçimlendiği oranlar keyfî olmayıp, teknoloji ile belirlendiği»[21] için, örneğin ondokuzuncu yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'nde 'üstün' makinaların sermaye yoğunluğu onları (vardiyalarla) daha uzun çalıştırılarak düzeltilmeye çalışıldı. «Böyle bir düzeltmeye ihtiyaç duyulması belki de yeni tekniklerin eskilerden daha çok sermaye- yoğun olduğunun bir delili»[22] sayılmak gerekir. Yalnız yeni teknolojinin gerekli kıldığı düzeltmeler sadece sermaye yoğunluğu ile sınırlı değildir. Tarımsal ürünler işleyen birçok endüstri kolundaki durumu yansıtan ve dolayısıyla yaygın bir örnek sayılabilecek sigara endüstrisinin ondokuzuncu asrın sonlarına doğru gelişimi oldukça açıklayıcıdır: «Tütünde, (o zamana dek) daha çok şehirlerde satılan yeni bir ürün olan sigara için genişleyen pazarın önemini (sonradan American Tobacco Company'niu kurucusu olan) James B. Duke anladı. Fakat, sigara imalatına makinayı uyguladıktan sonra üretim talebi aştı. Sonradan Duke, yaygın reklam yaparak ve ilk önce ulusal, arkasından dünya ölçüsünde bir satış örgütü yaratacak pazarı genişletmeye ağırlık verdi»[23].

Söylenenler özetlenecek olursa şudur: Ölçeğin büyümesinin temel kaynağı zaman içinde kendini gösteren teknik ilerlemedir. Teknik ilerleme hem sermaye yoğunluğunu artırmakta ve hem de ölçeği büyütmektedir. Ve dolayısıyla da 'optimum' ölçeğin sınırları teknik ilerlemede yatmaktadır. Bu yüzden de 1950'lerdeki çelik işletmesinin 'optimum' ölçeği 1960'larınkinden farklıdır. Ve ikincisi daha büyük olmak zorundadır. Nitekim bu konuda yapılmış iki ayrı çalışma (birincisi Bain, ikincisi Pratten ve arkadaşları tarafından) bu yargıyı doğrulamaktadır. «İşletmenin optimum ölçeğindeki (Bain'in tahminlerine göre) artış, fabrikanın birimlerinin ölçeğinde, inter alia, bir artışa yol açan teknik ilerleme nedeni ile olmuştur»(24).

Uzmanlaşma ve İç İlişki Düzeyi

Ölçek konusunda şimdiye dek söylenenlere birkaç boyut daha eklemek gerekecektir. Yukarıda, yeni uygulanan bir makinanın rekabet dolayısıyla üniversalleştiğine değinilmişti. İlk bakışta bunun bir ekonominin sınırları içinde gelişen bir olgu olduğunu düşünmek mümkündür. Yalnız geçerli olan bu gözlemin bir ekonominin sınırları içinde tutulması, gerçek sürecin sadece bir yüzünü görmek olur. Aynı itici güçler, yeni makina kullanımını ekonomi sınırları ötesine de götürürler: «İlk genel bunalım dönemi olan 1825 yılına kadar genel olarak tüketim talebinin üretimden daha hızlı arttığı ve makinanın gelişmesinin pazarın ihtiyaçlarının zorunlu bir sonucu olduğu söylenebilir. 1825'den sonra, makinanın bulunma ve uygulanması sadece işçiler ile işverenler arasındaki savaşın sonucu olmuştur. Fakat bu sadece İngiltere için doğrudur. Diğer Avrupa uluslarına gelince, onlar gerek iç pazarda ve gerekse dünya pazarındaki İngiliz rekabeti sonucunda makinaları kabule itildiler»(25).

Uluslararası rekabete kapanmak böyle bir yaygınlaşma sürecini önlemek anlamına gelmez. Tam tersine, koruyuculuk po-

litikaları genellikle sadece büyük ölçeğin yaygınlaşmasının bir aracı olmuştur : »... Koruyucu düzen, bir ülkede büyük-ölçekli endüstriyi kurmanın bir aracından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, (koruyucu politika bir ülkeyi) dünya pazarına dayanır yapmanın (aracıdır) ve bu dayanırlık sağlandığı andan itibaren az veya çok serbest ticarete bağlılık ortaya çıkmış olur»([26]).

Yukarıdaki alıntıların yazıldığı tarihlerden (1947-48) önceki ve sonraki Fransız ekonomisinin gelişimi bütünüyle söylenenleri doğrular çizgide gelişmiştir([27]). 1789'dan birkaç yıl önce Fransa, İngiltere ile yaptığı bir anlaşma ile sınırlarını İngiliz mallarına açtı. Bunun yarattığı yıkıntı ile 1789 geçirildi ve 1789'dan hemen sonra tekrar kapıların kapanması başladı. Ve zamanla koruyucu politika eğilimleri gelişti ve güç kazandı, İngiltere serbest ticaretçilikte daha ısrarlı olurken Fransa'da tersi görüldü «İngiltere'de gerçekten —ki en büyük Fransız imalatçıları, İngiliz rakipleri ile karşılaştırıldığında küçük burjuva kalırlar— banka ve hisse senedi aristokrasisine karşı (açılan) haçlı seferinin başında bir Cobden, bir Bright gibi imalatçıyı buluruz. Neden Fransa'da yok? İngiltere'de endüstri hakimdir, Fransa'da tarım. İngiltere'de, endüstri serbest ticaret ister, Fransa'da (ise) koruyucu gümrükler, diğer monopollerle birlikte ulusal monopol»([28]). Bunlar sağlanır, Lui Bonaparte'ın yönetiminde Fransız ekonomisi, Engels'in deyimi ile tarihinin hiçbir döneminde görülmemiş bir gelişme sağlar. Bunu sağlayan yönetimin bazı yanları ile bir küçük burjuva görüntüsü vermesi, esas gelişmeyi gözlerden saklayamaz. Çünkü, «... küçük burjuvazi normal olarak endüstriyel burjuvazinin yapmaya mecbur olduğu şeyleri yapar». Ve bütün bunlar yapıldıktan sonra 1860'larda Fransa sadece serbest ticarete([29]) açılmakla kalmaz, Avrupa'da serbest ticaretin yayıcısı rolünü üzerine alır.?

Yeni tekniklerin, yeni makinaların ve dolayısıyla büyük

ölçeğin yeryüzüne dağılışında bir düzgünlük, bir denge beklememek gerekir. Çeşitli ülkelerin deneyi bunun böyle olmadığını açıkça gösterir. Bu akış sırasında sadece çeşitli ülkelerin yeni teknikleri uygulama zamanları çeşitlilik göstermez, fakat şimdiye dek uygulanmış olan büyük ölçek ile ileri teknoloji arasındaki doğrudan ilişkide bazı geriye dönüşler görünür. Başka bir deyişle, özellikle teknoloji uygulayan ülkelerde büyük ölçek her zaman en ileri teknolojiyi yansıtmaz. Bu, büyük ölçek ile uzmanlaşma düzeyi arasındaki ilişki nedeni ile ortaya çıkar. İleri teknoloji ile ileri uzmanlaşma düzeyi devamlı olarak el ele gider. Büyük ölçek, daha ileri bir uzmanlaşma olanağını yarattığı için, ileri teknolojinin bir göstergesi olarak ele alınır. Fakat, bazen bu durum gerçekleşmez. Bu yüzden de sanayide gelişme düzeyi saptanırken, gelişme düzeyinin bu üçüncü boyutunu gözetmek gerekir.

Söylenenlerin açıklanmasına iki örnekle başlanabilir. Örneklerin ilki devrim öncesi Rusya'ya ait: Devrim öncesi Rusya'da, endüstrinin birçok kolunda toplulaşma düzeyi ve işletmelerin ölçeği aynı zamanın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki benzer kollardaki toplulaşma düzeyi ve ölçekten büyüktü. Makina yapımı kesimi bunlar arasında idi. Bu duruma bakıldığında, karşılaştırmanın sonucu olarak, Rus işletmelerinin, Amerikan işletmelerinden daha ileri bir teknolojiyi yansıttığı iddia edilebilir. Böyle bir iddia kökten yanlıştır; çünkü Rus işletmeleri çok daha düşük bir uzmanlaşma düzeyini içermektedir. Başka bir deyişle Rus işletmeleri, veri teknoloji'de başka işletmelerin uzmanlık alanına giren birçok atelyeyi de içine almakta idi. Başka bir deyişle büyük işletme, küçük ve dolayısıyla görece olarak geri teknolojiler kullanan atelyelerden oluşmakta idi. Bir Sovyet uzmanın bu konudaki düşünceleri şöyle özetlenmektedir: «Fabrikalar (ilk savaştan önceki makina yapan fabrikalar) sadece döküm atelyelerine değil aynı zamanda metalürjik çelik dökümhaneleri denilen atelyeler ve haddehanelere de sahipti. Bu durum, bir yandan, makina ya-

pımı fabrikalarının ölçeğinin büyük olmasından, diğer yandan da işbirliği yapılacak üretimin eksikliği veya son derece yetersiz gelişmesinden ileri geliyordu. Bu sonuncu durum ise devrim öncesi Rusya'nın genel endüstriyel geriliğinden doğmaktadır. Bu da büyük makina yapımı fabrikalarının yardımcı ve hazırlayıcı üretim (süreçleri) ile daha da büyüyerek canlı ve birikmiş işgücü kaybetmelerine yol açtı. Çünkü yardımcı ve hazırlayıcı süreçlerdeki üretim teknolojisi ve örgütü, bir kural olarak geri idi»(30).

Sovyetler, daha ileri bir gelişme düzeyine erişmiş olmakla birlikte, benzer durumla karşılaştılar. 1930'ların başında Gorki Otomobil Fabrikasını (Gaz) kurarken, Ford'un River Rouge fabrikasını örnek aldılar. Fakat üretimi daha küçük planlamalarına karşın, fabrika daha büyük çıktı. Çünkü Ford'ta olmayan atelyeleri kurmak ve kurulan atelyelere daha çeşitli görevler vermek zorunda kaldılar. Örneğin «Gaz'ın dövme atelyesi, Ford ile (Ford'a iş yapan) 67 işletmedeki teknik süreçlerin bir birleştirilmesinden meydana gelmekte idi»(31). Ford bütün dövme işini kendisi yapmıyordu ve Sovyetler Bilriği'nde bunları yapacak başka işletme yoktu. Aynı durumu Gaz'ın diğer atelyeleri için de söylemek mümkündür.

Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinde başka bir durumla karşılaşılır: «Amerika Birleşik Devletleri gibi geniş ülkelerde, yeni endüstriler, deyim uygun ise, daha yüksek bir uzmanlaşma (Specialization) ve de muhtemelen etkinlik düzeyinden başlar. Olgun endüstrilerde, küçük ekonomiler de mümkün olmayan ölçülerde, diğer endüstrilerin yardımlarından yararlanırlar. Ve eski endüstriler, ölçekleri küçüldüğünde bile uzmanlaşmanın bazı yararlarını muhafaza ederler«(32). Kuşkusuz burada, ekonomi veya ülkenin büyüklüğünden coğrafi büyüklüğü anlamamak gerekir. Coğrafi büyüklük de önemli olmakla beraber, eldeki tartışmada belirleyici faktör, gelişmişlik düzeyi ve onun bir yansıması olan uzmanlaşma

derecesidir. Asıl bakılması gereken özellik, uzmanlaşma düzeyidir. Uzmanlaşma derecesi arttıkça herhangi bir para veya ürünü gerek işletmeler ve gerekse ekonomi açısından daha tutumlu bir biçimde üretme olanağı doğmaktadır. Bir işletmenin ihtiyaç duyacağı ve dolayısıyla veri teknolojinin gerektiğinden daha küçük ölçekte bir parça üretmek yerine, aynı parçayı uzman bir işletmede üretip diğer işletmelere de vermekle önemli tutum sağlanacağı açıktır. Bir metal işleyen işletmenin sadece kendi ihtiyacına yetecek kaliteli çelik üretmesi yerine bunu, sadece kaliteli çelik üreten bir işletmeden alması gibi. Gelişme süreci ile birlikte yapılmakta olan da budur: «Belirli bir süreç, küçükçe işletmelerin başarabileceğinden önemli ölçüde büyük bir üretim ölçeği gerektirdiğinde, bu süreç temel endüstriden ayrılır ve bütün küçük işletmeler söz konusu sürecin kendileri için başka bir uzman işletme tarafından yapılması yolunu seçerler»(33).

Çok eskiden beri süregelen bu uzmanlaşma, endüstrinin ve özellikle metal işleyen endüstrinin temel özelliği durumuna gelince ekonominin yapısında niteliksel bir değişim oluşmaya başlamıştır, demektir. Çünkü hem doğrudan doğruya tüketilen mallar ve hem de üretim sürecinde kullanılan ara mallar standartlaşmış olmaktadır. Standartlaşma ise uzmanlaşmış işletmelerin büyümesi imkânını yaratır: «Amerikan imalatının büyük iç pazarında standardizasyonu artıran her etki, kütle üretimi (Mass Production) ve mekanize edilmiş yöntemler kul lanma eğilimini hızlandırır»(34). Bundan doğacak sonuç ise açıktır: «Eğer Mary ve Martha, aynı ölçü ve biçimde yatağı tercih ettiklerine ikna edilebilirlerse, onlar yatağı, en sonunda kendilerinin ödeyecekleri pahalı reklamlarla ayrı biçimleri sevdiklerine ikna edilmeleri halinden daha ucuza alacaklardır»(35).

Metal işleyen endüstri kollarında ara malların standartlaşmasının yüz yılı aşkın bir tarihi vardır. İlk kez tabanca (Colt) yapımında başlayan bu gelişme, giderek, bütün kollara yayıl-

mış durumda. Bugün endüstri birbirinden standart parçalar alıp veren işletmelerden kurulu. Bu özellikle endüstride, çeşitli kollar ve işletmelerarası ilişkiye yeni bir özellik getirmektedir. Bu özelliğin bir yanı, yeni teknik ve işletmelerin varolan iç-ilişkiyi gözetme zorunluluğudur. Öyle ki bugün, «her yeni tekniğin uygulanamayacağı, fakat sadece, bir anlamda geçmişe uyan»(36) tekniklerin uygulanabileceği söylenebilmektedir. Ve bu iç-ilişkinin gelişme düzeyini, endüstri devrimini yaptıktan sonra gelişme hızını kaybeden, İngiliz ekonomisinin durgunluğunun en önemli nedeni sayanlar da var(37).

Uzmanlaşma ve iç-ilişki bu denli önemli olunca, dikkatlerin buraya çevrilmesini beklemek gerekir. Ve uzmanlaşma ve iç-ilişki artıkça gelişme olduğuna göre, bunun araştırmalarda da görünmesi kuramsal bir gerektir. Buna göre, örneğin, girdi-çıktı yaklaşımında, fizik olarak, girdi katsayısı, eğer ekonomi gelişiyorsa artmalıdır. Eğer böyle bir durum ortaya çıkmıyor ise, ya yanlış bir toplulaştırma ya da yanlış veriler söz konusudur.

Notlar

(1) R. N. Grosse, The Structure of Capital, W. Leontief (ed.), **Studies in the Structure of the American Economy**, N. Y. 1953, s. 186.

(2) A. A. Young, Increasing Returns and Economic Progress, **Economic Journal** 1928, aynı zamanda, R. L. Smyth (ed.), **Essays in the Economics of Socialism and Capitalism**, London, 1964, s. 228.

(3) K. Marx, **Capital**, cilt I, s. 228.

(4) K. Marx, **Capital**, cilt III, s. 82-83, altını çizen Marx.

(5) C. Pratten ve R. M. Dean, **The Economics of Large Scale Production in Britsh Industry**, Cambridge, 1965, s. 18.

(6) K. Marx, **Capital**, Cilt III, s. 114.

(7) J. Hicks, **Capital and Growth**, Oxford U. Press, 1965, s. 299. Altını çizen Hicks.

(8) **ibid.**, s. 304.

(9) K. Marx, **Theories of Surplus Value**, part two, s. 495.

(10) T. Veblen, **The Engineers and The Price System**, 1921, yeniden basım 1965, s. 9.
(11) H. W. Broude, **Steel Decisions and the National Economy**, Yale U. P., 1963, s. 96.
(12) K. Marx, **Capital**, Cilt I, s. 622.
(13) K. Marx, **Theories of Surplus Value**, part two, s. 477.
(14) K. Marx, **Capital**, Cilt I, s. 623.
(15) S. Florence, **The Logic of British-American Industry**, London, 1953, s. 64.
(16) J. S. Bain, **Barriers to New Competition**, Cambridge, 1956, s. 62.
(17) Pratten..., **op cit.**, s. 103.
(18) J. Steindl, **Maturity and Stagnation in American Capitalism**, Oxford, 1952, s. 40.
(19) H. Jerome, **Mechanization in Industry**, N. Y. 1934, s. 266.
(20) K. Marx, Wage, Labour and Capital.
Marx-Engels, **Selected Works** içinde, s. 91, altını çizen Marx.
(21) K. Marx, **Capital**, Cilt II, s. 80.
(22) H. J. Habakkuk, **American and British Technology in the Nineteenth Century**, Cambridge U. P., 1962, s. 31.
(23) A. D. Chaadler Jr., The beginnings of «Big Business» in American Industry, **Business History Review**, 1959, aynı zamanda
J. P. Bangham (ed.), **The History of American Management**, N. Y., 1969, s. 7.
(24) Pratten ve diğerleri, **op. cit.**, s. 81.
(25) K. Marx, P. V. Annenkov'a mektup, **Poverty of Philosophy** içinde, s. 159-160.
(26) K. Marx, **On The Question of Free Trade**, **ibid.**, içinde s. 194.
(27) Bkz. L. C. A. Knowles, **Economic Development in the Nineteenth Century, France, Germany, Russia and The United States**, 1932 (1964).
(28) K. Marx, **The Class Struggles in France, 1848 to 1850**, s. 105.
(29) K. Marx, **ibid.**, s. 105.
(30) L. Ya. Berri, **Spetzializatzia I Kooperirovanie v Promışlennosti SSSR**, 1954, s. 175-6.
(31) L. Merttz ve diğerleri, «Gaz» i «Ford», **Planovoe Hozyaistvo**, 1932/6-7, s. 255.

(32) S. Fabricant, Study of the size and efficiency of the American Economy, E. A. G. Robinson (ed.), **Economic Consequences of the Size of Nation**, London, 1960, s. 44.

(33) E. A. G. Robinson, **The Structure of Competitive Industry**, London, 1937, s. 25-26.

(34) H. Jerome, **op. cit.**, s. 34.

(35) E. A. G. Robinson, **op. cit.**, s. 174.

(36) M. Frankel, Oblolescence and Technological Change in Maturing Economy, **A.E.R.**, 1955, s. 301.

(37) T. Veblen, **Imperial Germany and Industrial Revolution**, London, 1915, s. 132.

ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ İÇİN NOTLAR

Birinci Bölüm

(1) J. M. Thompson, **Robespierre and the French Revolution**, N. Y., 1962, s. 134.
(2) V. İ. Lenin, **Collected Works**, Cilt 25, s. 121.
(3) M. Robespierre, **Devrimin Bağrından**, V. Günyol çevirisi, İstanbul, 1975, s. 97.
Çeviride 'terör' yerine 'yıldırı' kullanılıyor. Ben 'terör' kullandım.
(4) E. J. Hobsbawm, **The Age of Revolution 1789-1848**, Mentor Book, 1962, s. 91.
(5) A. Soboul, **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, Ş. Hüsnü çevirisi, İstanbul, 1969, s. 428.
(6) V. İ. Lenin, **Collected Works**, Cilt 25, s. 361-362.
(7) **Ibid.**, s. 121.
(8) K. Marx, **Capital**, Cilt I, s. 741.
(9) A. Soboul, **op. cit.**, s. 253.
(10) E. J. Hobsbawm, **op. cit.**, s. 94
(11) A. Soboul, **op. cit.**, s. 465.
(12) L. Trotsky, **Stalin**, Panther Book, Colt II, 1968, s. 226.
(13) L. Trotsky, **Stalin**, Panther Book, Cilt I, 1969, s. 16.
(14) **ibid.**, s. 20.
(15) S. Alliluyeva, **Twenty Letters to a Friend**, N. Y. 1967, s. 9-10.
(16) **ibid.**, s. 20.
(17) **ibid.**, s. 53 ve 59.
(18) **Khrushev Remembers**, Boston, 1970, s. 93.
(19) **ibid.**, s. 249.
(20) J. T. Murphy, **Stalin**, 1945, Ankara, 1976, s. 131.

(21) **ibid.**, s. 199-200.
(22) E. H. Carr, **A History of Soviet Russia - The Interregnum 1923-1924**. Pelican Book, 1969, s. 317.
(23) L. Trotsky, **My Life**, N. Y. 1930, s. 481.
(24) L. Trotskiy, **Moya Jizn'**, Berlin, 1930, s. 220.
Trotskiy'in anılarını kütüphane nüshalarından okudum. Hem İngilizcesini ve hem de Rusçasını. Kartlarımda da öyle. Bu yüzden kartlara ve dolayısıyla bazen Rusça ve bazen de İngilizcesine atıf yapmak zorunda kalıyorum. Ancak bu alıntı,
E. H. Carr, **op. cit.**, s. 280'de de var.
(25) E. H. Carr, **The Interregnum 1923-1924, op cit.**, s. 280.
(26) L. Trotsky, **Stalin**, Cilt II, **op. cit.**, s. 229-230.
(27) **ibid.**, s. 231-232.
(28) İ. Stalin, **Voprosi Leninizma**, Moskova, 1945, s. 214.
(29) **ibid.**, s. 225.
(30) V. İ. Lenin, **Collected Works**, Cilt 31, s. 34-35.
(31) İ. Stalin, **op cit.**, s. 221.
(32) V. İ. Lenin, **Collected Works**, Cilt 25, s. 364.
(33) J. Stalin, Industrialization of the Country and the Right Deviation, N. Spulper (ed.), **Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth**, Indiana University Press, 1965, içinde, s. 269.
(34) **ibid.**, s. 266 ve 267.
(35) İ. Stalin, **Voprosı Leninizma, op cit.**, s. 210.
J. Stalin, **Leninizmin Sorunları**, Sol Yayınları, s. 264 ile karşılaştırınız.
(36) İ. Stalin, **ibid.**, s. 334.
(37) **ibid.**, s. 335.
(38) D. Joravsky, **The Lysenko Affair**, Harvard University Press, 1970, s. 141.
(39) **ibid.**, s. 107-108.
(40) İ. Stalin, **Voprosı Leninizma, op. cit.**, s. 275.
Son derece yanlış ve tahrifçi bir çeviri için bakınız,
J. Stalin, **Leninizmin Sorunları**, s. 345.
(41) İ. Stalin, **Voprosı Leninizma, op. cit.**, s. 284.
(42) N. Jasny, **Soviet Industrialization 1928-1952**, University Chicago Press, 1961, s. 435.
(43) **ibid.**, s. 436.
(44) Karl Marx-Frederick Engels, **Collected Works**, Cilt 6, s. 177.

(45) K. Marx, **Grundrisse,** Penguin Book, s. 884.
(46) Teaching of Economics in the Soviet Union, **American Economic Review,** Sept., 1944, s. 501 ve 502.
Pod Znamenem Marksizma, 1943, sayı 7-8'den çeviren Roya Dunayevskaya.
(47) **ibid.,** s. 513.
(48) **ibid.,** s. 522.
(49) B. Otis, Communication, **American Economic Review,** March 1945, s. 134.
(50) O. Lange, Communication to Raya Dunayevskaya, **American Economic Review,** March 1945, s. 128.
(51) F. Ya. Polyanskiy (ed.), **İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR.,** M., 1960, s. 626.
(52) A. Nove, **An Economic History of the USSR,** London, 1969, s. 307.
(53) F. Ya. Polyanskiy (ed.), **İstoriya...,** op. cit., s .626.
(54) M. C. Kaser, Soviet Planning and Price Mechanism, **Economic Journal,** Cilt IX, s. 84.
(55) A. Nove, **An Economic History...,** op. cit., s. 295.
(56) J. Stalin, **Son Yazıları 1950-1953,** Ankara, 1976, s. 9.
Bu çeviri de Sol Yayınları'na ait. Bu çevirilere güvenmemekle birlikte bu çalışmayı yaparken Stalin'in son yazılarının asıllarını bulamadığım için çeviriyi kullanmak zorunda kaldım.
(57) J. Stalin, **ibid.,** s. 51-52.
(58) J. Stalin, **ibid.,** s. 31.
(59) **ibid.,** s. 31-32.
(60) A. L. Sidorov, Zadaçi İnstituta İstorii Akademii Nauk SSSR v Svete Genial'nogo Truda İ. V. Stalina «Ekonomiçeskie Problemı Sotsializma v SSSR» i Reşenii XIX S'ezda KPSS, **Voprosı İstorii,** 1952, sayı 10, s. 10.
(61) J. Stalin, **Son Yazıları, op. cit.,** s. 109.
(62) **ibid.,** s. 126.
Bazı kelimeleri düzelterek aldım.
(63) **ibid,** s. 69.
(64) **ibid.,** s. 78.
(65) **ibid.,** s. 81
(66) **ibid.,** s. 150.
(67) **ibid.,** s. 76-77
(68) S. Alliluyeva, **Twenty Letters to a Friend,** op. cit., s. 6.

İkinci Bölüm

(1) R. S. Eckaus, The factor Proportions problems in under - developed areas, **American Economic Review, Sept. 1955.**

(2) **M. Dobb, Soviet Economic Development Since 1917,** London, 1966, s. 3-4.

(3) R. N. Grosse, The Structure of Capital,
W. Leontief (ed.), **Studies in the Structure of the American Economy**, N. Y. 1953, içinde, s. 186.

(4) N. Rosenberg, Technological Change in the Machine Tool Industry, **Journal of Economic History**, 1963.

(5) C. Pratten, R. M. Dean, **The Economics of Large-Scale Production in British Industry,** Cambridge, 1965, s. 18.

(6) G. Stigler, Division of Labour is Limited by the Extent of Market, **Journal of Political Economy**, June 1951,
Aynı zamanda, G. Stigler, **The Organization of Industry, op. cit.**, s. 140.

(7) W. P. Strassman, **Technological Change and Economic Development - The Manufacturing Experience of Mexico and Puerto Rico,** N. Y. 1968, s. 162.

(8) H. B. Chenery, **The Use of Interindustry Analysis in Development Programming,**
T. Barna (ed.), **Structural Interdependence and Economic Development**, London, 1963, içinde, s. 12 ve 14.

(9) J. Hicks, **Capital and Growth**, Oxford U. Press, 1965, s. 229.

(10) Çeşitli yaklaşımlar ve ilginç bulgular için bkz;
R. J. Gordon, Measurement Bias in Price Indexes for Capital Goods, **The Review of Income and Wealth**, June, 1971.

(11) T. Veblen, **The Engineers and The Price System,** 1921, yeniden basım, 1965, s. 9.

(12) P. Mantaux, **The Industrial Revolution in The Eighteenth Century,** London, 1961, s. 215 ve sonrası.

(13) **T. S.** Ashton, **Iron and Steel in Industrial Revolution,** London, 1951, s. 38-39.

(14) N. Rosenberg, The Technological Change in the Machine - Tool Industry 1840-1910, **Journal of Economic History,** Dec., 1963, s. 440, altını çizen Rosenberg.

(15) League of Nations, **Industrialization and Foreign Trade,** Geneva, 1945, s. 50 Aktaran.

N. V. Bhatt, **Employment and Capital Formation in Underdeveloped Economies**, Bombay, 1960, s. 100.

(16) Temporary National Economic Committee, **Monograph 22**, s. 205. Tablo aşağıdaki kaynaktan alınmıştır;
J. Steindl, **Small and Big Business-Economic Problems of The Size of Firms**, Oxford, 1945, s. 16.

(17) S. Florence, **The Logic of British and American Industry**, London, 1953, s. 69.

(18) Miyonei Shinohara, **Growth and Cycles in the Japanese Economy**, Tokyo, 1962, s. 344 ve 345'de verilen istatistiklerden hesaplanmıştır.

(19) S. Okita, Choice of Technique: Japons Experience and its Implication,
K. Berrill (ed.), **Economic Development With Special Reference to East Asia**, London, 1964, içinde, s. 383.

(20) M. Merhav, **Technological Dependence..., op cit.**, Ek Tablo 1-B'de verilen bilgilere göre hesaplanmıştır.

(21) N. Rosenberg, Capital Goods, Technology and Economic Growth, **Oxford Economic Papers**, Nov. 1963, s. 217-218.

(22) R. Robinson, **Capital Equipment..., op. cit.**, s. 42.

(23) W. P. Strassmann, **Technological Change..., op cit.**, s. 165-166.

(24) L. Fenster, Mexican Auto Swindle, **The Nation**, June 2, 1969.

(25) J. Baranson, **Manufacturing Problems in India**,
The Cummins Diesel Experience, N. Y. 1967, s. 63.

Üçüncü Bölüm

(1) S. Florence, **The Logic of British and American Industry**, London, 1953, s. 64.

(2) J. S. Bain, **Barriers to New Competition**, Cambridge, 1956, s. 62.

(3) L. Rostas, **Productivity, Prices and Distribution in Selected British Industries**, Occasional Papers XI, Cambridge U. Press, 1948, s. 24.

(4) C. Pratten, R. M. Dean, **The Economics of Large-Scale Production in British Industry**, Cambridge, 1965, s. 103.

(5) W. Baldamus, Mechanisation, Utilisation and Size of Plant, **Economic Journal**, 1953, s. 54.

(6) U. S. Bureau of Labor Statistics, **The Productivity of Labor in Merchaunt Blast Furnaces**, Bulletin No. 474, Dec. 1928. Aktaran;
W. E. Salter, **Productivity and Technical Change Cambridge** U. P. 1969, s. 48.

(7) L. Rostas, **Productivity, Prices...**, **op. cit.**, s. 118.

(8) H. Jerome, **Mechanization in Industry**, N. Y. 1934, s. 245 ve 96.

(9) L. Rostas, **Productivity...**, **op. cit.**, s. 81.

(10) H. Jerome, **ibid.**, s. 266.

(11) H .J. Habakkuk, **American and British Technology in the Nineteenth Century**, Cambridge U. P., 1962, s. 31.

(12) A. D. Chandler, Jr., The Beginnings of «Big Business» in American Industry, **Busines History Review**, Spring, 1959, aynı zamanda;
J. P. Baughman (ed.), **The History of American Management**, N. Y. 1969, s. 7.

(13) H. W. Braude, **Steel Decisions and The National Economy**, Yale U. P., 1968, s. 96.

(14) C. Carter and B. Williams, **Industry and Technical Progress**, Oxford, 1957, s. 155.

(15) H. J. Habakkuk, **American and British...**, **op. cit.**, s. 21.

(16) B. R. Williams, **The Building Materials Industry**, D. Burn (ed.), **The Structure of British Industry**, Cambridge, 1958, içinde, s. 334.

(17) C. Pratten ve R. M. Dean, **The Economics of Large-Scale, op. cit.**, 1965. s. 81.
Sözü edilen önceki çalışma; J. S. Bain, **Barriers...**, **op cit.**, 1965.

(18) J. S. Bain, **Barriers to New...**, **op. cit.**, s. 84 ve 72.

(19) L. W. Weiss, Survival Technique and Extent of Suboptimal Capacity, **Journal of Political Economy**, June 1964, s. 261.

(20) P. S. Florence, **Economics and Sociology of Industry**, London, 1964, s. 92.

(21) A. Plumer, **International Combines in Modern Industry**, London, 1934, s. 187.

(22) L. P. Galambos, The Cotton Textile Institute and The Government: A Case Study in Interacting Value Systems, **Business Review**, summer 1964, aynı zamanda;
J. P. Baugham (ed.), **The History of American Management**, N. Y., 1969, s. 140.

(23) R. A. Brady, **The Rationalization Movement in German Industry**, University of California P., 1933, s. 139.

(24) U. N., **Problems of The Steel Making and Transforming Industries of Latin America**, N. Y., 1958, s. 14, Vol. I.

(25) George Coutsoumaris, **The Morphology of Greek Industry**, Athens, 1963, s. 306.

(26) P. Sargant Florence, **The Logic of British and American Industry**, **op. cit.**, s. 52.

(27) S. Fabricant, The Study of the Size and Efficiency of the American Economy,
E. A. G. Robinson (ed.), **Economic Consequences of the Size of Nations**, London, 1960, içinde, s. 44.

(28) L. Rostas, **A Report of the International Comparisons of Productivity in British and American Manufacturing Industry**, London, 1947, s. 80.

(29) E. A. G. Robinson, **The Structure...**, **op cit.**, s. 174.

(30) R. A. Brady, **The Rationalization Movement...**, **op. cit.**, s. 31.

(31) N. Rosenberg (ed.), **The American System of Manufactures**, Edinburg U. P., 1969, s. 67.
Bu kitapta, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, İngiliz sanayicilerinin Amerikan imalâtı ile ilgili ve oldukça gıpta dolu raporları yer almaktadır. Aktarma, N. Rosenberg'in uzun ve ilginç girişinden alınmıştır.

(32) T. Veblen, **Imperial Germany and The Industrial Revolution**, London, 1915, s. 132.

(33) Yarı iyimser bir görüş olarak: «Son kuşak içinde, bu durum bir miktar değişti ve biz varsayıyoruz ki, saf teknik bakımından, parçaların standardizasyonu, daha çok otomasyon ve iş eğitiminde yeni yöntemler, gelecekte, endüstriyel yapıda daha çok esneklik sağlayacaktır. Fakat öyle görülüyor ki, ekonomik politikadaki yeni eğilim bu teknolojik eğilimin karşısına çıkmaktadır.»
A. Lowe, **Structural Analysis of Real Capital Formation**; M. Abromovitz ve diğerleri, **Capital Formation and Economic Growth**, N. Y., 1955, içinde, s. 583.

(34) E. Ames ve N. Rosenberg, The Progressive Division and Specialization of Industries, **Journal of Development Studies**, 1965, s. 372.

(1) F. Ya. Polyanskiy (der.), **Istoriya Narodnogo Hozyaistvo SSSR**, Kurs Lektsiy, Moskova 1960, s. 450-452.
(2) V. İ. Lenin, **Collected Works**, Cilt 31, s. 22.
(3) **ibid.**, s. 23.
(4) **ibid.**, s. 45.
(5) **ibid.**, s. 44.
(6) E. H. Carr, R. W. Davies, **Foundations of a Planned Economy 1926-1929**, Volume one - I, London, 1969, s. 271.
(7) «Endüstride, bütün olarak ve nicelik cinsinden, savaş öncesi üretim 1927-1928 yılına dek restore edilmişti; fakat bu esasta ağır endüstri ile ilgilidir ve üretimin niteliği iyileşmemiştir.»
A. Baykov, **The Development of the Soviet...**, **op. cit.**, s. 68.
1930 yılına kadar Sovyet ekonomik takvimi ekimden eki-me uzar. Bir yıl yerine iki yıl verilmesinin nedeni budur.
(8) Z. K. Jvezdin (sorumlu derleyen) ve diğerleri, **İndustrializatsiya SSSR, 1926-28, Dokumentı i Materiali**, Moskova, 1969, s. 22-23.
(9) F. E. Dzerjinskiy, **İzbrannoe Proizvedeniya**, tom 2, Moskova, 1952, s. 180-181.
(10) S. G. Strumilin, **V zaşitu Kontrol'nih Tzifr Gosplana**, Planovoe Hozyaistvo, 1925, No. 10.
Strumilin'in yazı ve çalışmalarının bazıları, seçme çalışmalar adı ile beş ciltte yeniden yayımlanmıştır. Bu ve bundan sonraki aktarmalar, eğer bu ciltlerde var ise, yazıldığı tarih belirtilerek ve sadece ciltlere atıf yapılarak gösterilecek.
S. G. Strumilin: **Ha Planovom Fronte; İzbrannoe Proizvedeniya**, Moskova, 1963, s. 151-152.
(11) TsSU (SSSR), **Rabocly Den' V Fabriçno-Zavodshom Promişlennosti V 1928 g**, Moskova, 1928, s. 21.
(12) Demirli metalurjide Amerikan ve Rus kullanım düzeyleri için bkz.;
Steindl, **Maturity and Stagnation in American Capitalism**, Oxford, 1952, s. 369.
(13) 'Fel'dman modeli' olarak bilinen çalışma iki bölümde, Planovoe Hozyaistvo dergisinin (Gosplan'ın dergisi) 1928/11 ve 1928/12 sayılarında yayınlanmıştır. 'Ulusal Gelirin

Büyüme Hızları Kuramı Üzerine' başlıklı yazılar, diğer bazı Sovyet yazıları ile birlikte İngilizceye çevrilmiştir. N. Spulber (ed.), **Foundations of the Soviet Strategy for Economic Growth,** Indiana University Press, 1964, s. 185.

(14) Fel'dman'ın ikinci yazısı. Spulber (ed.), **ibid.**, s. 329-331. Fel'dman geçerken söylenmeli, etkenliğin nasıl artırılacağı konusunu karanlıkta bırakmamaktadır : «Böylece tablo halkın gelirini yükseltmede, eldeki sermayenin maksimum etkenliğini sağlayan tam kullanımın önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.
Çok vardiyalı üretim ve ekonominin rasyonalizasyonunu vurgulayan sloganların kaynağı budur.» s. 195.

(15) N. Buharin, **Ekonomika Perehodnovo Perioda,** Moskova, 1920, s. 150, altını çizen Buharin.

(16) Aktaran, A. Baykov, **op. cit.**, s. 46.

(17) A. İ. Kossoy, **Perestroyka Promışlennosti V Svyazi s Perehodom K Novoy Ekonomiçeskoy Politike**; Oçerki Po İstorii Norodnogo Hozyaistvo SSSR, AN SSSR, 1959 içinde, s. 131.

(18) S. Ya. Rozenfeld, K. İ. Klimenko, **İstoriya Maşinostroeniya SSSR,** Moskova, 1961, s. 65.
Aynı kaynak birkaç yıl sonrası için, daha ileri sayfalarda, şu bilgiyi vermektedir :

Makina Yapımında Bir Tesiste İşçi Sayısı

	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27
Bütün Makina Yapımı	1631	1561	1921	2042
Gemi Yapımı	1228	1837	1838	2113
Tarımsal Makina Yapımı	356	530	749	784

Rozenfel'd, **ibid**, s. 197.

(19) Bu tablo, Merkezî İstatistik Teşkilâtının yapmış olduğu ve Osnovnie Kapitali Tsenzovoy Promişlennosti SSSR; TsSU SSSR Moskova 199 adı altında yayımlanmış sayım sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışma sırasında bu kaynak bulunamamıştır. Tablonun kaynağı;
A. Arakelyan, **Osnovnie Fondı Promışlennosti SSSR,** Moskova, 1938, s. 62.

(20) TsSU (SSSR), **Raboçiy Den'...**, op. cit., s. 16, dipnot.

(21) **Trud v SSSR,** M. 1936.

Her sütun için, sırasıyla, 145, 155, 195 ve 203'üncü sayfalar.

(22) Parantez içindekiler ve (*) işaretliler hariç, 1913 ve 1928 yılları bilgileri, **Raboçiy Den**,..., **op. cit.**, s. 21'den alınmıştır. Sadece üretici atölyeleri ile ilgilidir.
1935 ve 1928 için parantez içindeki ve (*) işaretli bilgiler, **Trud v SSSR, 1936** adlı istatistik yıllığından alınmıştır.
1937 yılı bilgilerinin kaynağı, A. Arakelyan, **Osnovnie Fondı, op. cit.**, s. 39'dur. Her yılın Aralık ayındaki durumu gösterir.

(23) Vardiya göstergesi için IX numaralı tablo, açıklayıcı değişken için **Trud v SSSR 1936** istatistik yıllığındaki bilgiler kullanılmıştır.

(24) K. J. Alexander ve J. Sparos, Shift Working : An Application of the Theory of the Firm, **Quarterly Journal of Economics**, 1956.

(25) W. Baldamus, Mechanisation, Utilisation and Size of Plant, **Economic Journal**, 1953, s. 68.

(26) Z. Belenkiy, Semiçasovoy Raboçly Den',
Ekonomiçeskoe Obozrenie, Noya, 1927, s. 6.
Burada şu söylenmeli; çalışma süresinin kısalışının devamlı bir öyküsü var. Güçlü işçi hareketleri Devrimden önce de başarı elde etmiş. Örneğin, 1904 yılında, çalışma süresi 10.6 saat. Çalışma süresi ile ilgili ayrıntılı bilgi ise şöyle 362. s.'daki tabloya bkz.

(27) S. G. Strumilin, **İzbrannie Proizvedeniye**, Tom 3, s. 392-393.

(28) A. Rabinoviç, Problema Truda v SSSR
Ekonomiçeskoe Obozrenie, Okt. 1927, s. 155.

(29) A. Rabinoviç, Semiçasovoy Raboçiy Den'.
Ekonomiçeskoe Obozrenie, Aug. 1928, s. 42-43.

(30) A. Rabinoviç, ***ibid.***, s. 43.

(31) B. A. Zaytsev, Raboçiy Den' i Perspektivı ego Sokraçeniya. **Planovoe Hozyaistvo** 1927/5, s. 71.

(32) **Pervoya Vsesoyuznaya Konferentsiya Rabotnikov Sotsialistiçeskoy Promişlennosti**, (stenografiçeskiy Otçet), 1931. Sosyalist endüstride çalışanların ilk konferansında VSNH'dan Figatner'in konuşması, s. 34.

(33) A. Rabinoviç, **Semiçasovoy Raboçiy...**, **op. cit.**, s. 47.

(34) V. V. Kuybişev, **Izbrannie Proizvedeniya**, M. 1958, s. 233. Kuybişev, makina yapımında vardiyayı artırmak için, yukarıda değinildiği gibi, makina yapımının hammaddesi

olan metal üretiminin artırılması gerektiğine işaret etmektedir. s. 202.

(35) TsSU (SSSR), **Paboçiy Den'...**, **op. cit.**, M. 1928, s. 18.

(36) B. Suharevskiy, İspol'zovanie Oborudovaniya V promişlennosti SSSR i Kapitalistiçeskih Stran, **Planovoe Hozyaistvo**, 1939/5, s. 71-72.

(37) Ya. Leybman - B. Markis, Bor'ba Za Povişenie Proizvoditel'nosti Truda,
Bol'şevik, 1932/3, s. 51.

(38) A. Arakelyan, **Osnovnie Fondi Promişlennosti SSSR**, M. 1938, s. 38.

(39) A. Kats, İsnol'zovanie Rezervov v Promişlennosti SSSR, **Problemi Ekonomiki**, 1940/4-5, s. 125.

(40) G. A. Fel'dman, **op. cit.**, s. 196.
Yakıt da dahil hammadde konusunda başka bir kaynak çok daha kesin: Bu sorunu çözmeden, işletmelerin tam kullanımı ve işgücü verimliliğinde ciddi bir artış düşünülemez.»
İ. Ançişkin, Bor'ba Partii za Vostanovleni Promişlennosti, **Problemi Ekonomiki**, 1939/3, s. 204.

(41) Ts. Kunikov, Perehod Na Dvuhsmennuyu Rabotu-Bol'şaya Narodnohozyaystvennaya Zadaça.
Plannovoe Hozyaistvo, 1940/9, s. 30.

(42) A. Grigor'ev, Na Putyah K Novomy Pod'emu Proizvoditel'nosti Truda, **Problemi Ekonomiki**, 1940/49, s. 70.

(43) A. Kurskiy, Novie Rezervi Sotsialistiçeskogo Narodnogo Hozyaistva, **Problemi Ekonomiki**, 1940/8, s. 29-30.

(44) B. Suharevskiy, **İspol'zovanie oborudovanie...**, **op. cit.**, s. 72.

(45) A. Kurskiy, **Novie Rezervı...**, **op. cit.**, s. 30.

(46) Bir kaynak 1921 yılı için şunları veriyor: «1921 yılında, büyük-ölçekli endüstride kullanım, savaş-öncesi düzeyden, yaklaşık olarak, 5 kez; çalıştırılan işçi sayısı iki kez düşük. İşçi başına verim 1921'de, 1913'dekinden 2.5 kez daha az.»
İ. Ançişkin, Bor'ba Partii Za Vosstanovlenie Promişlennosti, **op. cit.**, s. 202.

(47) A. İ. Kossoy, Perestroyka Promişlennosti V Svyazi S Perehodom K Novoy Ekonomiçeskoy Politike;
Oçerki Po İstorii Narodnogo Hozyaistvo SSSR, AN SSSR, Moskova 1959, içinde, s. 125.

(48) Rozenfeld' ve Klimenko, **op. cit.**, s. 182 ve 188.

(49) P. Dubner, Ne Prevraşat' Neprerivku V Obezliçku, **Planovoe Hozyaistvo**, 1931/5-6, s. 49.

(50) P. Dubner, **ibid.**, s. 59.

(51) Ya Leybman - B. Markis, **Bor'ba za...**, **op. cit.**, s. 55.

(52) **Postanovleniya Otraslevoy Konferentsii Stanko instrumental'noy I Abrazivnoy Promişlennosti**, (13-17 Febral'ya 1936 g.) Har'kov, 1963, s. 17. Aynı konferansta montaj atelyelerinin kapasitesinin yüzde 50 artırılması ve verimlilikte yüzde 35-45 bir artış sağlanarak montaj atelyelerinde tek vardiyaya geçişin karar altına alınması ilginçtir. **ibid.**, s. 83.

(53) **XVIII S'ezd Vsesyuznov Kommunistiçeskoy Partii (b)**, (stenografiçeskiy Otçet), 10-21 Mart 1939, Moskova, 1939, s. 293.

(54) B. Suharevskiy, **İspol'zovanie...**, **op. cit.**, s. 59. Ayrıca: «Kömür endüstrisinde yeni normlar, emek verimliliğini daha da artırmak için güçlü maniveladırlar. 1936 Yılı Planında, Donbass bölgesinde emek verimliliğinin yüzde 26.5 artırılması öngörülmektedir. Bu artış, emek yoğunluğunu artırmak veya işçinin adale gücüne daha fazla dayanmak suretiyle gerçekleştirilmeyecektir. Teknolojik süreçlerin rasyonalizasyonu, ekipman ve makinaların daha etken kullanımı ve işin 'tekniklerden mümkün olan en çoğu çıkarmaya' imkân verecek biçimde örgütlenmesi suretiyle gerçekleştirilecektir.»
V Bajanov, Novie Tekniçeskie Normı - Uguol'noy Promişlennosti, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/4, s. 32-33.

(55) Kullanım ve makinaların dengelenmesi konusunda «1937 yılında pamuklu dokuma endüstrisinde hemen hemen bütün ekipmanlar üç vardiya çalıştırılmalıdır. Bununla ilgili olarak, 1936 yılında rekonstrüksiyon önlemleri (tedbirleri) alınması görevi ortaya çıkmaktadır. Bunun için eski dikme (scutching) makinalarını, güçlü tek-süreçli makinalarla değiştirmeye başlamak zorunludur.»
İ. Eremin, Sdvigi v Tekstil'noy Promişlennosti, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/2, s. 72.

(56) Ya. B. Kvaşa, **Deystvitel'nie...**, **op. cit.**, s. 148.

(57) Bunların ilkinin NEP ile birlikte başladığına işaret edilmişti. Bu, sadece, görece olarak ileri ekipmanları ve tesisleri kullanmak biçiminde oluşmuştu. 1925'ten sonraki üretim ihtiyacının tazyiki ile o zamana dek kullanılmayan

kapasite de üretime açılmaya başladı. Örneğin, şeker üretiminde 1926'da 23 çalışmayan fabrika tekrar üretime kondu. Sonuç olarak, rafineri başına üretim 574.000 kentaldan 372.500 kentala düştü ve ortalama çalışma süresi yüzde 35.4 azaldı. Kuşkusuz bu, daha önce sözü edilmiş hammadde sağlama sorunu ile ilgili.
Z. K. Zvezdin, **Industrializatsiya...**, **op. cit.**, s. 134.
İkincisinden ise ileriki bölümde uzun uzadıya söz edilecek.

Beşinci Bölüm

(1) A. Lewis, Economic Development with Unlimited Supply of Labour, **The Manchester School**, 1954.

(2) A. K. Sen, **Choice of Techniques**, London, 1969 (Third edition). Özellikle birinci kesim.

(3) A. K. Sen, On Optimizing The Rate of Saving, **Economic Journal**, 1961.

(4) Değinilen sorunun, Türkiye'nin BBYP ile ilgili olarak tartışılması için bkz:
Y. Küçük, Sectoral Programming in the Plan, **Planning in Turkey**, S. İlkin, Z. E. İnanç (eds.), Ankara 1967, içinde, s. 110.

(5) Aynı kaynaktan alınmış, Hindistan ile ilgili, çarpıcı iki örnek: »Dünya (birinci) savaşından beri Hindistan Demir-Çelik Şirketi, pig-demir için şahane bir tesis kurmuş durumda ve ürünlerini pazara çıkarıyor. Her ne kadar şimdilik sadece pig-demir üretiyorsa da, (bu tesis) yeni Tata işletmesi gibi en son Amerikan tesislerine göre kurulmuştur ve her türlü emek-sakıngan olanaklara sahiptir.«
Bunu madencilikle karşılaştırınız: »Birçok madenlerde ekipmanlar demodedir. Birçok açık kömür ocağında, kömür dik eğimlerde yüzlerce ayak kadınların başında taşınır. Komik denecek kadar ucuz kömür varken erkekler ve daha çok kadınlar tarafından çalıştırılan vinçler (gins, veya bucurgat, capstan) uzun zamandır normal enerji kaynağıdır... 1919'da Hindistan'da yer altında bir tek mekanik konveyor çalışmıyordu. Halbuki İngiltere 1907'de 100 ve 2100 (mekanik konveyore) sahipti...
Yer-üstünde, en iyi madenlerin dışında, aynı mekanik ekip-

man yoksulluğu egemendir. Kömürün çoğu, hâlâ kadınların başında taşınmakta; aynı yöntemle küfelere doldurulup kömür vagonlarına götürülünceye dek açık havada yağmur altında kümeler halinde istif edilmektedir.»
D. H. Buchanan, **The Development of Capitalist Enterprise in India**, N. Y., 1934, s. 256 ve 261.

(6) Ondokuzuncu yüzyılın başındaki Amerikan ekonomisi için şunlar söylenmekte: «Birçok durumlarda, sermaye-yoğun tekniklerin, bu tekniklerin yapımı ve çalışması birlikte alındığında, birim ürün başına emek-yoğun tekniklerden daha çok becerili işgücü gerektireceğini varsaymak akla yatkındır.»
H. J. Habakkuk, **American and British Technology in the Nineteenth Century**, Cambridge, 1962 (1967), s. 21.
Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ise şu gözlemler var: «Birçok durumda, öyle sanıyorum, becerisiz emek, sanayicinin seçimini daha az mekanizasyondan daha çok mekanize yöntemlere değiştirmese bile, yeni otomatik yöntemler yine de çok kârlı olacaktı.»
H. J. Habakkuk, **ibid.**, s. 130-131.

(7) A. Paşkov, Balans Promişlennih Maşin, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/3, s. 32.

(8) A. E. Grogor'ev, **Ekonomika Truda**, Moskova, 1959, s. 155-156.

(9) A. S. Kudrayvtseva (ed.), **Ekonomika Truda v SSSR**, Profizdat, 1965, s. 622-723.

(10) S. G. Strumilin, Sotsial'no-Ekonomiçeskie Problemi Pyatiletki Na 1928/29 - 1932/33 gg., **Planovo Hozyaistvo**, 1929/3, s. 18. Aynı çalışma için bkz.:
S. G. Strumilin, **İzbrannie Proizvedeniya; Na Planovum Fronte**, Moskova, 1963, s. 310 ve sonrası.

(11) S. G. Strumilin, **ibid.**, s. 19.

(12) **Pervaya Vsesoyuznava Konferentsiya Rabotnikov Sotsialistiçeskoy Promişlennosti**, (stenografiçeskiy Otçet) 1931, s. 97-98.

(13) **Pervaya...**, **ibid.**, s. 39.

(14) **Pervaya...**, **ibid.**, s. 117

(15) M. Rubinsteyn, Mehanizatsiya Trudoemkih Rabot, **Planovoe Hozyaistvo**, 1931/4, s. 23-24.

(16) G. M. Krijijanovskiy ,**İzbrannoe**, Moskova, 1957, s. 191.

(17) İ. Kapitonov, Bezrabotitsa V Sovetskom Soyuze, **Bol'şevik**, 1924/5-6, s. 50.

(18) F. A. Puvanov, **Trud v Promişlennosti**, VSNH (eşegodnik), **Premişlennost' SSSR v 1927/28 godu**, Moskova, 1929, içinde, s. 79-80.

(19) Akademiye Nauk, **Pervle şagı Industrializatsii SSSR 1926-27 gg.** (subornik dokumentov), Moskova, 1959, s. 60.

(20) M. Rubinşteyn, Mehanizatsiya Trudoemkih Rabot, **Planovoe Hozyaistvo**, 1931/4, s. 23

(21) A. C. Sutton, **Western Technology and Soviet Economic Development, 1917 to 1930**, Stanford University Press, 1968, s. 24.

(22) A. Hirch, **Industrialized Russia**, N. Y., 1934, s. 146, aktaran A. C. Sutton, **Western Technology...**, **op. cit.**, s. 24.

(23) A. Zvorikin, Problemi Kompleksnoy Mehanizatsii Uguol'noy Promişlennosti, **Planovoe Hozyaistvo**, 1940/3, s. 61. Sovyet tartışmalarında «üretimde mekanizasyon katsayısı, makina yardımı ile yapılan üretim hacminin toplam üretime oranı» olarak tanımlanır.
Bakınız:
P. A. Jikov (ed.), **Ekonomika Maşinostroeniya, Organizatsiya i Planirovanie Predpriyatii**, Moskova, 1963, s. 170. Karşılaştırma için aşağıdaki bilgiler var: (**İşgücü ve Mekanizasyon** tablolarına bkz.)

(24) B. Suharevskiy, Mehanizatsiya Promişlennosti v SSSR i v Kapitalistiçeskih Stranah, **Problemi Ekonomiki**, 1939/2, s. 57.

(25) L. Eventov, İtogi Bor'ba Dvuh Sistem, **Planovoe Hozyaistvo**, 1932/6-7, s. 189.

(26) D. D. Mişustin, **Vneşnyaya Torgovlya i Industrializatsiya SSSR**, Moskova, 1938, s. 59.
Aynı kaynak (s. 62) makina ithalatında izlenen politikayı şöyle anlatıyor: «... SSCB, oldukça güçlü bir makina-yapımı temeline sahipken, geniş makina ve ekipman ithalâtına başvurmuştur ve kuşkusuz burada, bizim ekipman ithalatı yapabilmemiz gibi büyük sonuçlar doğuran sırlardan birisi yatmaktadır. Kesin olarak bu durum (makine yapımı bazı olması, Y.K.), SSCB'de yeni teknolojik temelin kurulmasında belirleyici halka olan ağır endüstrinin kalkınması için gerekli, en değerli, en iyi, en modern ekipmanların, esas olarak ve ilk planda ithalatına, imkân vermiş; fakat dövizlerin sıradan ekipman ithalatı için harcanmasını önlemiştir.»

(27) İ. S. Ginzburg, **Vneşnyaya Torgovlya SSSR**, Moskova, 1937, aktaran; D. D. Mişustin, **ibid.**, s. 52.

(28) A. Zolotarev, Sovetskoe Maşinostroenie-Veduşee Zveno Tehniceskoy Rekonstruktsii, **Planovoe Hozyaistvo**, 1933/7-8, s. 28.

(29) L. Ya. Berri - K. İ. Klimenko, **Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajöloy Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1954, s. 66.

(30) A. Paşkov, Struktura Kapital'nogo Stroitel'stva Promişlennosti SSSR, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/1 s. 89.

(31) A. Terpigorev, Mehanizatsiya Ugledobiçi, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/8, s. 26-27.

(32) S. G. Strumilin, **İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR**, Moskova, 1967, s. 416.

Aynı konuda ve genel olarak şunlar söyleniyor: «Endüstride işgücü verimliliği bakımından, örneğin, Almanya ve İngiltere düzeyine ulaşmış durumdayız; fakat hâlâ ABD'den anlamlı ölçüde geriyiz. Metalurji, kömür, makina-yapımı, kimya, pamuklu tekstil gibi önemli endüstri kollarında, bizim işgücü verimliliğimiz, ABD'ninkinin 2.5–3.0 kez altındadır. ABD ile karşılaştırıldığında, bazı işletmelerde işçi sayısını azaltmak için çok büyük imkânlar (rezervler) var. Bu işçiler, büyümek ve yeni üretim için gereklidir.»

A. Kats, İspol'zovanie Rezervov v Promişlennosti SSSR, **Problemi Ekonomiki**, 1940/5–6, s. 135.

(33) Ya. Leybman - B. Markis, Bor'ba Za Povişenie Proizvoditel'nosti Turd, **Bol'şevik**, 1932/3, s. 51.

A. Zvorikin (**Problemi Kompleksnoy...**, **op. cit.**, s. 61) Kapitalist ülkelerdeki durum konusunda şöyle diyor: «... Kapitalist ülkelerde bütünüyle başka bir durum var. Kronik işsizlik, ücretlerin düşüşü, madenlerde üretici kapasitenin eksik kullanımı, mekanizasyonun gelişmesini güçleştirir ve birçok halde de uygulanmasını, kapitalist ekonomi açısından, kârlı olmaktan çıkarır.»

(34) B. Suharevskiy, **Mehanizatsiya...**, **op. cit.**, 1939/2, s. 54.

(35) A. Terpigorev, **Mehanizatsiya...**, **op. cit.**, 1936/8, s. 28.

Sovyetler Birliği'nde söz konusu işlemlerin mekanizasyon düzeyinin zaman içinde gelişimi ile ilgili olarak şu tablo düzenlenebilir:

(36) Torgova-Promilennaya Gazeta, Kasım, 18-1926.

(37) Z. K. Zvedzin (ed.), **Industrializatsiya SSSR 1926-28 Dokumentı i Materialı**, Moskova, 1969, s. 142.

(38) **KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov 1930-1954**, Moskova, 1954, s. 141.

(39) «Kompleks mekanizasyon, üretimin mekanizasyonunda daha yüksek bir aşamayı temsil eder. Bir teknolojik devrenin bütün işlemlerinde emeğin objelerinin (hammadde, parçalar) sadece makinanın etkisine tabi olması ile belirlenir. İşçi, emek objeleri üzerinde doğrudan hiçbir etkide bulunmaz ve işi, sadece makinaları yönetmekten ibarettir.»
A. E. Grigor'ev, **Ekonomiki Truda...**, **op. cit.**, s. 146.

(40) A. Zvorıkin, İtogi i Perspektivı Tehniçeskogo Razvitiya Kamennougol'noy Promişlennosti SSSR, **Problemi Ekonomiki**, 1939/5, s. 49-50.
Bilimler Akademisinin bir yayınının deyişi ile: «İkinci Planda, **esas olarak**, ekonominin teknolojik yeniden-yapımını (rekonstrüksiyon) tamamladık. Üçüncü Beş Yıllık Planda, ekonominin bütün kollarında teknolojik yeniden yapımın bütünüyle tamamlanması gerekir. Bu, ekonominin, bütün kollarında makine düzeninin yerleşmesinin, **bütün kollarda üretimin kompleks mekanizasyonunun başarılmasının zorunlu** olması demektir.»
A. Aruminyan ve diğerleri (İ.E.A.N.), Promişleunost' ve Bor'be za Zaverşenie Tehniçeskoy Rekonstruktsii Narodnoga Hozyaistva, **Problemi Ekonomiki**, 1939/2, s. 32.

(41) E. Loşkin, Osvoenie Proizvodstvennih Moşnostey v Tyajöloy Industrii, **Planovoe Hozyaistvo**, 1937/2, s. 46.

(42) İ. Trotskiy, Puti Snijeniya Stoymosti Kapital'nogo Stroitel'stva, **Ekonomiçeskie Obozrenie**, 1927/Nob., s. 84.

(43) S. Ginzburg, Mehanizatsiya Stroitel'stva, **Bol'şevik**, 1935/16, s. 61-62.
Aynı zamanda yazan başka bir tartışmacı da «sermaye yatırımlarında (inşaat) yüksek gider düzeyini, inşaat endüstrisinde (inşaat malzeme ve ekipmanları) teknolojik donatımın endüstrinin diğer kollarına göre geri oluşu ile açıklamanın yanlış olduğunu» ileriye sürüyor; «inşaatta yüksek maliyetler, her şeyden önce, inşaat yerinde, mevcut makinaların kötü kullanılışı ile» açıklanmalıdır. Ve «sermaye yatırımı işlerinde, giderde çok büyük düşüş, başta emek-yoğun, olmak üzere, (bütün) inşaat süreçlerini mekanize etmek ile başarılabilir.»
N. Tumanov, Problemi Udeşevleniya Stroitel'stva, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/4, s' 43-44 ve 49.

(44) A. Arakelyan, O. Skorostnom Stroitel'stva, **Problemi Ekonomiki**, 1940/5-6.

(45) A. Arakelyan, **ibid.**, s. 170-171

(46) E. Perel'man, O Maloy Mehanizatsii, **Problemi Ekonomiki**, 1940/9, s. 106.
Demir-çelikle ilgili olarak başka bir kaynak şu bilgiyi veriyor «Stal' (yug) Birlikte, 1933 yılında, fırınları doldurma işlerinde mekanizasyon düzeyi sadece yüzde 62'yi bulmuştu; (ingot yapmak için, Y.K.) demir akıtmada (dökme, razlivka) ise yüzde 33. 'Vostokostal' '(ural) da, aynı yılda, bu göstergeler doldurmada % 11.6, akıtmada % 3.8 olmak üzere, daha da düşük.»
S. G. Strumilin, **İstoriya Çernoy Metallurgii...**, **op. cit.**, s. 414-415.

(47) S. Heyman, Ob İzlişkah Raboçey Silı i O Proizvoditel'nosti Truda, **Problemi Ekonomiki**, 1940/11-12, s. 118-119.

(48) «Teknolojik yeniden-yapımın (rekonstrüksiyon) ilk döneminde, dikkatlerimiz, esas olarak, temel üretim süreçlerinin mekanizasyonuna çevrilmiş, yardımcı işlerde el emeği muhafaza edilmiştir.»
A. Kats, İsnol'zovanie Rezervov v Promişlennosti SSSR, **Problemi Ekonomiki**, 1940/5-6, s. 130.

(49) Aslında bu farklılık, endüstrileşme sürecine girmemiş veya hızla endüstrileşmeyen ülkeler için de söz konusudur. Yalnız farklılığın böyle ülkeler için pek fazla anlamı yok: Çünkü böyle ülkelerde mekanizasyon sadece bir açmazın zorlanması sonucudur. Yardımcı süreçlerin mekanizasyonu sorunu ortaya çıkmaz : Kömür çıkarımı, en çok emekyoğun ve ağır işlerden birisi. Devrim öncesi Rusya'da kömür endüstrisi, son derece düşük mekanizasyon düzeyine sahip küçük ocaklardan oluşan bir ağ görünümündeydi. Havalandırma, su boşaltma ve kömürü ocaktan yer üstüne çıkartma gibi el emeği ile yapılması hemen hemen mümkün olmayan süreçler mekanize edilmişti sadece.»
La. Ya. Berri - K. L. Klimenko, **op. cit.**, s. 70.

(50) B. V. Vlasov, **Puti Ekonomii Truda Na Vsnomogatel'nıh Rabotah v Promişlennosti**, Moskova, 1962, s. 77.

(51) A. Grigor'ev, Na Putyah k Novamu Pod'emu Proizvoditel'nosti Truda, **Problemi Ekonomiki**, 1940/9, s. 73-74.

(52) B. Suharevskiy, Mahanizatsiya..., 1939/2, **op. cit.**, s. 61.

(53) B. Suharevskiy, Zaverşenie..., 1934/1, **op. cit.**, s. 90.

(54) S. Heyman, Ob Izlişkah..., 1940/11-12, **op. cit.**, s. 107-108. Eşit büyüklükte olmayan bu iki tesiste işçi başına ton cinsinden verimlilik düzeylerinin karşılaştırılması ise şöyle:

Sovyet Tesisindeki Verimliliğin Yüzdesi Olarak Amerikan Tesisinde İşçi Verimliliği

	Tamir İşçileri Hariç	Tamir Işçileri İle
Yüksek fırın	98.0	115.8
Martin ocağı	116.9	126.8
Haddeleme	151.0	161.9

(55) B. V. Vlasov - E. D. Teper, İzmeneniya v Struktura Kadrov Maşinostroitel'nın, Zavodov, B. V. Vlasov ve diğerleri, **Puti Razvitiya Maşinostroitel'nıh Zavodov**, Moskova, 1969, içinde, s. 139.

(56) N. S. Maslova, **Proizvoditel'nost Truda v Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1949, s. 132.

(57) L. Ya. Berri - K. L. Klimenko, **op. cit.**, s. 89.

(58) V. Lazarev, Ratsionalizatsiya Proizvodstva i Kualifikatsiya Raboçey Silı, **Ekonomiçeskie Obozrenie**, 1927/Dek..., s. 57.

(59) Gosplan SSSR, **Pyatiletniy Plan Narodno-Hozyaistvennogo Stroite'stva SSSR**, tom I (Svondnıy obzor), 1929, s. 78.

(60) Sadece ITR, Mühendis - teknik personel ile ilgili, daha sonraki yıllara ait karşılaştırma şöyle: Alman kömür kesiminde çalışanların yüzde 4.4'ü mühendis - teknik personel iken, SSCB'de aynı oran yüzde 1.1.
Petrolde ITR'nın yüzdesi 9, fakat bizde yüzde 3.5. Demirli metalurjide Almanya'da yüzde 10; bizimki yüzde 1.8. Makina-yapımında, Almanya'da yüzde 10; hizde yüzde 5.5. M. M. Kagonoviç, Bor'ba za Osvoenie i Perestroyka Rukovodstva Sotsialistiçeskoy İndvstriey, **Bol'şevik**, 1933/18, s. 17.

(61) G. Boggs, Education: The Great Obsession, **Monthly Review**, 1970/sep., s. 23.

(62) M. Rubinşteyn, **Science at the Cross Road**, London, 1931 (Londra'da toplanan Bilim Kongresinde, Buharin'in başkanlığında Sovyet delegelerinin bildirileri), içinde, s. 56.

(63) Gosplan SSSR, **Pyatiletniy Plan...**, **1929**, **op. cit.**, s. 77 daha sonraları, gelişmeyi çözümleyen bir tartışmacı şunları söylüyor: «Ekim Devriminden sonra genç Sovyet ikti-

dan, işçilerin meslekî-teknik öğretimini yeniden örgütleme zorunluluğu ile karşılaştı. Söz konusu olan, meslekî-teknik öğretimi, proletarya diktatörlüğündeki ülkenin ihtiyaç ve görevlerine uygun duruma getirmek değildir, sadece. Aynı zamanda bütünüyle bomboş bir alanda, yeni meslekî-teknik okullar sistemini yaratmak idi.»

D. Petrovskiy, Programma Kul'turno-tekniçeskogo Pod'ema Roboçego Klassa, **Planovoe Hozyaistvo, 1936/5**, s. 110.

(64) M. Avirom, Tehniçeskoe Rukovodstvo..., 1932/5, **op. cit.**, s. 33. Aynı konuda,
M. M. Kagonoviç, Bor'ba za..., 1933/18, **op. cit.**

(65) V. V. Kuybişev, **İzbrannie Proizvedeniya**, Moskova, 1958, s. 140.

(66) V. V. Kuybişev, **İbid.**, s. 153.

(67) N. Ryadov, **Sotsialistiçeskoe Nakoplenie i Ego İstoçniki v Porvoy i Vtoroy Pyatiletkah**, Moskova, 1951, s. 94.

(68) Ya. Leybman - B. Markis, Bor'ba za Povişenie Proizvoditel'nosti Truda, **Bol'şevik**, 1932/3, s. 57.

(69) E. H. Carr - R. W. Davies, **Foundations of a Planned Economy**, London, 1969, s. 455.

(70) M. Avdienko, Sdvigi v Strukture Proletaria v Pervoy Pyatiletke, **Planovoe Hozyaistvo**, 1932/6-7, s. 153.
Bütün-Makina-Yapımı ile ilgili olarak şu bilgiler var:

Makina Yapımında Köylü Kökenli İşçilerin Oranı

İşe Girme Yılları	Taşıma Makinaları	Elektrik Makinaları	Havacılık ve Traktör
1918-1925	31.6	36.9	35.3
1928-1929	37.5	39.7	41.6
1932	54.3	55.0	61.2

S. Ya. Rozenfel'd J. - K. İ. Klimenko, **İstoriya Maşinostroeniya SSSR**, Moskova, 1961, s. 295.

(71) Ya. Leybman - B. Markis, Bar'ba za..., 1932/3, **op. cit.** s. 58.

(72) J. Stalin, **Voprosi Leninizma, op. cit.**, s. 334-335.

(73) E. Yu. Loşkin, **Ocerki İstorii Promişlennosti SSSR (1917-1940)**, Moskova, 1956, s. 186.

(74) S. Trubnikov, Gosudorstvennie Trudovie Revervı SSSR, **Planovoe Hozyaistvo, 1940/11**, s. 34.

(1) A. E. Grigor'ev, **Ekonomika Truda**, Moskova, 1959, s. 155. Aynı konuda: «Takım (agregat) tezgahların özelliği, verimliliklerinin yüksek olmasındadır. Örneğin, Stanko-stroenie tesisince yapılmış 150 agregat tezgahın verimliliği ile ilgili bir hesaplama, bunların verimlilik bakımından, 1348 üniversal kesme tezgahı, torna ve benzerlerinin yerini aldığını ve iki vardiya çalışması halinde, işgücü talebini 2400 adam azalttığını göstermiştir.»
A. Omarovskiy, **Sovetskoe Stankostroenie i Ego Rol' v Industrializatsii Strani**, Moskova, 1948, s. 124.

(2) A. Omarovskiy, **Sovetskoe...**, **Ibid.**, s. 66.

(3) S. G. Strumilin, **İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR**, Moskova, 1967, s. 419.

(4) M. Kaganoviç, Put, Sovetskogo Maşinostroeniya, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/2, s. 28.

(5) D. D. Mişustin, **Vneşyaya Torgoviya i İndustrializatsiya SSSR**, Moskova, 1938, s. 147.

(6) L. Ya. Berri, **Spetsiliazatsiya i Kooperirovanie v Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1954, s. 63.

(7) J. Haldi ve D. Whitcomb, Economies of Scale in Industrial Plants, **Journal of Political Economy**, 167/aug., s. 383.

(8) B. V. Vlasov, Strukturnie Svigi v Organizatsii Maşinostroitel'nıh Zavodov,
B. V. Vlasov ve diğerleri, **Puti Razvitiya Maşinostroitri'nıh Zavodov**, Moskova, 1969, içinde, s. 10.

(9) İ. Abramov'un incelemesi, Institut Ekonomiki (Kommunistiçeskaya Akademiya), **Tehniçeskaya Rekoustruktsiya Narodnogo Hozyaistva SSSR v Pervoy Pyatiletke**, Moskova, 1934, içinde, s. 171.

(10) İ. Ançişkin ve diğerleri, O Fundamente Sotsialisti;eskoy Ekonomiki, **Bol'şevik**, 1923/3, s. 18.

(11) Gosplan SSSR, **İtogi Vinolneniya Pervogo Pyatiletnego Plana Razvitiya Narodnogo Hozyaistva SSSR**, Moskova, 1933, s. 64.

(12) E. Al'peroviç, Sovetskoe Stankostroenie Na Novom Etape, **Planovoe Hozyaistvo**, 1933/7-8, s. 47.

(13) L. Ya. Berri, Sovetskoe Stankostroenie v Haçale Tretey Pyatiletki, **Planovoe Hozyaistvo**, 1938/9, s. 39.

(14) D. D. Mişustin, **Vneşyaya Torgovlya i İndustrializatsiya SSSR**, Moskova, 1938, s. 158.

(15) S. Ya. Rozenfel'd ve K. İ. Klimenko, **Istoriya Maşinostroenlya SSSR**, Moskova, 1961, s. 225.
Kuşkusuz, teknoloji ithalatı sovyet dönemine özge değil. Strumilin, demirli metalurji tarihi ile ilgili çalışmasında bunu gösteriyor. Strumilin'in gösterdiği bir de şu var: Teknoloji ithalatındaki gecikme aralığı gittikçe kısalıyor. S. G. Strumilin, **İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR**, Moskva, 1967, s. 407.

(16) C. Pepper, G. Suharevskiy, İ. Holmyanskiy, İtoli Pervoy Pyatiletki v Oblasti Spetsializatsii, Kooperirovaniya i Kombinirovaniya Maşinostroeniya, **Planovoe Hozyalstvo**, 1932/3, s. 108.

(17) D. S. Kimball ve D. S. Kimball Jr., **Principles of Industrial Organizations**, N. Y., 1939, s. 68-69.
Bütünleşme sürecinde ise «Son aşamalardaki firma (tarafından) yapılan geriye doğru bütünleşme, aşağıdaki nedenlerin biri veya her ikisi dolayısıyla, firmanın son ürününün giderini azaltabilir. İlki, her ardışık aşamanın gideri aynı kalsa veya artsa bile, daha önceki aşamanın ürününü satan firmalara ödenen fiyat içinde kârları (ödemekten) kurtulunur ve sonucunda, önceki aşamanın sonucunu elde etme gideri düşürülebilir. İkinci ve belki de daha önemlisi, dikey bütünleşme pazarı kullanmanın bazı giderlerinden kurtulma ve dolayısıyla, tek bir yönetici gözetim altında birleştirildiğinde, ardışık aşamaların giderlerini indirme anlamına gelebilir.»
D. Needham, **Economic Analysis and Industrial Structure**, London, 1969, s. 114.

(18) D. S. Kimball ve D. S. Kimball, Jr., **Principles...**, **op. cit.**, s. 71-72.

(19) L. Ya. Berri, Spesializatsiya..., **op. cit.**, s. 42.
Ayrıca: «... özellikle şimdiki bunalım döneminde, kütle üretimi için kurulmuş uzman takım-tezgâhları, pazarın değişen isteklerine uygun olarak çeşitli parçaları üretmede kullanılabilecek ve dolayısıyla daha az ekonomik ve daha az verimli üniversal takım-tezgâhlarla değiştirmek gibi gerici eğilimlerin çıkması zorunlu olmaktadır.»
E. L. Granovskiy, **Tehniçeskaya Rekonstruktsiya...**, 1934, **op. cit.**, içinde, s. 50.

(20) A. Smith, **Wealth of Nations**, Cannon Edisyonu, 1961, Cilt I, s. 21.

(21) G. Sorokin, Spetsializatsiya i Kooperirovanie v Promişlennosti, **Bol'şevik**, 1931/6, s. 57.

(22) G. Sorokin, **ibid.**, s. 60.

(23) M. Reysler, Spetsializatsiya i Kooperirovanie v Promişlennosti, **Bol'şevik**, 1932/1-2, s. 96.

(24) C. Pepper, G. Suharevskiy, İ. Holmyanskiy, İtogi Pervoy Pyatiletki v Oblasti Spetsializatsii, Kooperirovaniya i Kombrinovaniya, **Planovoe Hozyaistvo**, 1932/3, s. 120.

(25) E. D. Sokolina, Razvitie Proizvodstvennoy Strukturi Maşinostroitel'nih Zavodov,
B. V. Vlasov, **Puti Razvitiya...**, **1969**, **op cit.**, içinde, s. 57. Sokolina şunları ekliyor: «İkinci savaştan önceki dönemde, makina yapımı kesiminin kullanabileceği ürünlerde (parça) uzmanlaşan tesislerin kurulmasına, tsentrolit'yö (merkezi döküm), tsentrokuz (merkezi dövme) gibi merkezi tesisleri örgütleyerek, bu işleri bütün tesislerin işi olmaktan çıkarmaya ve böylece makina yapımı için bağımsız bir tedarik (hazırlama) temeli yaratılmasına başlanmıştır. (Fakat) Büyük vatan savaşı bu işleri durdurdu.» Yalnız aynı dönemi yine sonradan inceleyen bir başka araştırıcı tartışmayı biraz da abartmalı bir biçimde özetledikten sonra oldukça farklı bir değerlendirme ile ortaya çıkıyor: «İlk Beş Yıllık döneminde, basınımızda özellikle makina yapımı olmak üzere, toplumsal üretimin uzmanlaşması konusunda 'maksimalci' görüş taraftarları görüldü. Bu yazarlar, modern makinanın 'anatomisinden', üretimin sözde son derece büyük hacimli oluşundan hareketle, makina yapımı üretiminin, maksimum ölçüde, parça ve aşamalara göre farklılaştırılmasını istediler. 'Uzmanlaşmayı mantıksal sonuna dek götürme' taraftarları, şimdiki zamanda, dökme, dövme, metal işleme ve montaj (işlerini) içeren makina yapımı tesislerinin, demode ve geri bir durumu yansıttığını ileri sürdüler. Onlar, gelecekte bütün parçaların normalleştirileceğini, standartlaştırılacağını ve her standart parçanın da uzmanlaşmış tesislerde yapılacağını ileri sürdüler. Makina yapımı tesisleri, parçaların bütün makina ve takım haline getirileceği makina-montaj tesislerine dönüşecektir.»
«Sonraki yıllarda Sovyet makina yapımı kesimin gelişimi

ile böylesi sol çıkışlar arasında müşterek bir şey olmamıştır.»

L. Ya. Berri, **Spetsializatsia, 1954...**, **op. cit.**, s. 196-97.

(26) S. Ya. Rozenfel'd ve K. İ. Klimenko, **İstoriya...**, **op. cit.**, s. 315.

(27) M. Rubinştayn, Ne Zaznavat'sya Ne Uzpokaivat'sya, **Bol'şevik**, 1934/6, s. 131.

(28) A. Paskov, Balans Promişlennih Maşin, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/3, s. 31.

(29) L. Granovskiy, **Telniceskaya Rekonstruktsiya...**, **1934**, **op. cit.**, içinde, s. 28.

(30) Z. K. Zvezdin (ed.), **İndustrializatsiya SSSR, 1926-1928, Dokumentı i Materialı**, Moskova, 1969, içinde, s. 256-257.

(31) A. Omarovskiy, **Sovetskoe... 1948**, **op. cit.**, s. 162 ve 168.

(32) C. Pepper ve diğerleri, **İtogi** Pervoy..., 1932, **op. cit.**, s. 119.

(33) F. Lengnik, Bor'ba za Standartizatsiyu, **Planovoe Hozyaistvo**, 1931/4, s. 47.

(34) Y. La. Berri, K. Vobrosu o Spetsializatsii i Kooperirovanii v Maşinostroenii, **Problemi Ekonomiki**, 1940/11-12, s. 150.

(35) V. Emel'yanov, Zadaçi Standartizatsii v SSSR, **Planovoe Hozyaistvo**, 1940/12, s. 15.

SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyum'u 10 Temmuz 1940 tarihli bir ukaz ile, zorunlu standartlara uymayan üretim yapmayı «yıkıcılığa» eşit «devlete karşı» bir suç saymaktadır.

A. Kurskiy, Novıe Rezervı Sotsialistiçeskogo Narodnogo Hozyaistva, **Problemi Ekonomiki**, 1940/8, s. 31.

(36) L. Berri, K. Vobrosu 1940, **op. cit.**, s. 151.

(37) V. Molotov, **Tretiy Pyatiletniy Plan Ravzitiya Narodnogo Hozyaistvo SSSR**, Moskova, 1939, s. 34.

(38) G. Sorokin, Planirovanie Kapital'nıh Rabot, **Planovoe Hozyaistvo**, 1940/9, s. 56.

(39) A. Braude, Srednie i Nebolçie Predpriyatiya Sotsialistçeskoy Promişlennosti, **Problemi Ekonomiki**, 1930/6, s. 140-141.

(40) **E. D. Sokolina, Razvitie Proizvodstvennoy..., op. cit., s. 41.**

(41) L. Mertts, N. Rekker, V. Sokolinskiy, G. Gissin, L. Tsukerman, 'GAZ' i FORD, **Planovoe Hozyaistvo**, 1932/6-7, s. 255.

(42) **ibid., s. 354** ve 255.

(43) L. Ya. Berri, **Spetsializatsiya...**, **op. cit.**, s. 175-176.

Ayrıca «Endüstriyel üretimin son derece yüksek toplu-

laşma düzeyi, Rus endüstrisinin tipik özellıklerınden birisidir. Fakat burada, Rusya'da üretimin yüksek toplulaşma düzeyinin, temel teknolojik ve ekonomik gerilik ve sermayenin düşük organik bileşimi ile birlikte gittiği bilinmelidir.»

E. Yu. Lokşin, **Oçerk İstorii Promişlennosti SSSR 1917-1940**, Moskova, 1956, s. 17.

(44) S. Yugenburg, Uroven' Proizvodstva Maşinostroeniya SSSR i Krupneyşih Kapitalistiçeskih Stran, **Planovoe Hozyaistvo**, 1938/3, s. 58-59.

(45) N. Ryadov, **Sotsialisticeskoe Nakpolenie I Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyati-letok**, Moskova, 1951, s. 201.

(46) B. V. Vlasov, Strukture Sdvigi..., **op. cit.**, s. 9.

(47) S. Ya. Rozenfel'd ve K. İ. Klimenko, **İstoriya Maşin ostroeniya SSSR**, Moskova, 1961, s. 228.

(48) S. G. Strumilin, **İstoria Çernoy Metallurgii v SSSR**, Moskova, 1967, s. 415.

(49) **ibid.**, s. 484.

(50) «Sosyalist işletme şu veya bu ürünün yapılmasında, minimum harcamayı sağlamak için her türlü olanağa sahiptir. Bunda, toplam emek harcamasında bütün canlı ve somut emek, hem üretimde ve hem de ürün kullanımı yerine göndermede kullanılan emek gözetilmelidir.»
G. Sorokin, Planirovanie..., 1940, **op. cit.**, s. 56.

(51) **XVIII S'ezd... 1939**, **op. cit.**, s. 337-338.

(52) A. Zvorıkin, İtogi i Perspektivı Tehniçeskogo Razvitiya Kamennougol'noy Promişlennosti SSSR, **Problemi Ekonomiki**, 1935/5, s. 49-50.

Yedinci Bölüm

(1) E. Yu. Lokşin, **Oçerk İstorii Promişlennosti SSSR 1917-1940**, Moskova, 1956, s. 118.

(2) S. G. Strumilin, K Probleme Rashojdeniya Tsen, **Byulleteni Gosplana**, vıpusk 10, Moskova, 1923, aynı zamanda, S. G. Strumilin, **Na Planovom Fronte**, Moskova, 1963, içinde, s. 45.

(3) S. G. Strumilin, Problema Vısokih Hlebnıh Tsen, **Ekonomiçeskoe Obozrenie**, 1923/24, aynı zamanda; S. G. Strumilin, **Na Planovom Fronte**, **op. cit.**, s. 42.

(4) Moskovskiy Gosudarstvennıy Ekonomiçeskiy İnstitut, **Ekonomika Sotsialistiçeskoy Promişlennosti, (uçebnik)**, Moskova, 1967, s. 28.

(5) A. N. Malafeev, **İstoriya Tsenoobrazovaniya v SSSR 1917 - 1963**, Moskova, 1964, s. 74.

(6) İ. Ya. Trifonov, **Klassı i Klassovaya Bor'ba v SSSR ve Naçale Nepa**, Leningrad, 1969, s. 205.

(7) Ş. Ya Turetskiy, **Sebestoimost' i Voprosı Tsenoobrazovaniya**, Moskova, 1940, s. 190.

(8) N. Şapoşnikov, Zadaçi : Prednosilki Politiki Tsen, **Vestnik Finansov**, 1927/9, s. 27.

(9) N. Gruzman, Osnovnie Voprosı Politiki Zarabotnay Platı, **Vestnik Finansov**, 1926/27, s. 78; Gruzman'ın kaynağı ise: S. Molçanov, **İzderjki Proizvodstva Promişlennosti SSSR**, 1926.

Kuşkusuz, giderdeki artışın bu biçimde ayırımında, çalışma süresinin değişmesinden dolayı belirli bir karışıklık doğmaktadır. Anlaşıldığına göre, Molçanov'un tablosunda böyle bir düzeltme yapılmamıştır. Devrimden sonra çalışma süresi kısaltılmış olduğundan, verimlilik farkından doğan artış abartılmış ve ücret farkından doğan artış küçük gösterilmiş olmaktadır. Düzeltme için, verimlilik karşılaştırılmasını işçi başına değil, saat başına yapmak gerekir.

Bir kaynak, böyle bir düzeltme sonucunda, 1924 yılında saat başına emek verimliliğinin savaş öncesi düzeye ulaşmış olduğunu ve 1925/26 yılında da % 30 oranında geçmiş olduğunu ileri sürmektedir.

Ş. Ya. Turetskiy, K. Analizu Kaçestvennıh Pokazateley Harodnogo Hozyaistva SSSR, **Planovoe Hozyaistvo**, 1934/7, s. 93.

(10) Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir : İ. Ançuşkin ve diğerleri (brigada EİKP), O Fundamente Sotsialistiçeskoy Ekonomiki, **Bol'şevik**, 1932/3 ve 1932/5-6.

İ. Ançuşkin, Bor'ba Partii za Vosstanovlenie Promişlennosti, **Problemı Ekonomiki**, 1939/3.

(11) T. Krumin, V Bor'be za Rost Proizvoditel'nıh Sil, **Ekonomiçeskoe Obozrenie**, 1928/4, s. 6.

(12) Akademiya Nauk, **Pervie Şagi İndustrializatsii SSSR 1926 - 1927 gg.** (sbornik Dokumentov), Moskova, 1959, s. 25-26.

(13) S. Molçanov, Sebestoimost' Promişlennoy Produktsii,

VSNH, **Promişlennost' SSSR v 1929/27 godu** (eşegodnik), Moskova, 1928 içinde, s. 106.
Yüksek Ekonomi Kurulu (VSNH), bir yıl sonraki yıllık yayınında, işgücü ödemelerinin oranının bütün endüstri ortalamasını, 1926/27 yılı için; % 23,5; ve 1927/28 için % 23,8 olarak vermektedir.
F. A. Puvanov, Trud v Promişlennosti,
VSNH, **Promişlennost, SSSR v 1927/28 godu** (eşegodnik), Moskova, 1929, içinde, s. 95.

(14) Gider artışının, 1925/26 yılında bazı kesimlerde görünümü ise şöyle: Demir cevherinde, % 22.6; demirli metalurjide % 6.6; camda % 4.7; tarımsal makina yapımında % 4.5; kibritte, % 1.9; Giderin düştüğü kesimlerin bazıları ise, taşkömürü, % 3; şeker % 25.6; tekstilde % 1.8.
Z. K. Zvezdin (der.), **İndustrializatsiya SSSR 1926/28, Dokumenti i Materiali**, Moskova, 1969, s. 133.

(15) Verimlilik ve ücret artış büyüklüklerinin kaynağı; S. Molçanov, Sebestoimost,... 1928, **op. cit.** Fakat, Ş. Ya. Turetskiy; 7 nolu dipnotta sözü edilen kitabında, ücret artışını (1926/27 yılı) % 14.8 olarak vermektedir. 1926/27 yılındaki gider düşüş oranı da aynı kaynaktan alınmıştır. Ş. Ya. Turetskiy, Sebestoimost, 1940, **op. cit.**, s. 64.

(16) Yu. V. Voskresenskiy, **Perehod Kommunistiçeskoy Partii K Osuçestvleniyu Politiki Sotsialistiçeskoy İndustrializatsii SSSR**, Moskova, 1969, s. 99-100.

(17) Ş. Ya. Turetskiy, Sebestoimost, ... 1940, **op. cit.**, s. 59.

(18) S. Molçanov, Sebestoimost' Promişlennih İzdeliy v 1926/27 g., **Ekonomiçeskoe Obozrenie**, 1928/3, s. 123.
Ve Molçanov ekler: «Gösterilmiş olduğu gibi, **cari tamirlerde artış**, fiyat yükselişinin esaslı (bir) faktörüdür.» **ibid.**, s. 130.

(19) Z. K. Zvezdin (der.), İndustrializatsiya..., **op. cit.**, s. 129.

(20) Akademiya Nauk..., **op cit.**, s. 70.

(21) N. Şapoşnikov, Zadaçi i Predposılki Plotiki Tsen, **Vestnik Finansov**, 1927/9, s. 23.

(22) Z. K. Zvezdin (der.), **Industrializatsiya...**, **op. cit.**, s. 108 - 110.

(23) A, Arakelyan, **Osnovnie Fondi Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1938, s. 76-77.

(24) A. Kalmanobskiy, K Voprosu ob İzmerenii Effektivnosti Kapital'nogo Stroitel'stva, **Planovoe Hozyaistvo**, 1928/10, s. 32.

(25) V. V. Kuybişev, **İzbrannie Proizvedeniya**, Moskova, 1958, s. 224.

(26) Ş. Turetskiy, Voprosı Planirovaniya Sebestoimosti i Finansov, **Planovoe Hozyaistvo**, 1934/11, s. 78.

(27) V. V. Kuybişev, **İzbrannie...**, **op. cit.**, s. 229-230.
1930 yılı için olmasa bile yakın ve sonraki yıllarda verimlilik karşılaştırılması, Sovyetler Birliği ile kapitalist ülkeleri karşılaştıran bir kitapta (**SSSR i Kapitalistiçeskie Stran**, s. 77) verilmiştir.

ABD ve Almanya'nın Yüzdesi Olarak Sovyet Verimliliği

	Yüzdesi Olarak ABD'nin Yüzdesi Olarak		Yüzdesi Olarak Almanya'nın Yüzdesi Olarak	
Yıllar	Yıllık Verim	Saat Başına Verim	Yıllık Verim	Saat Başına Verim
1928	16.2	19.6	44.5	52.2
1932	26.1	27.9	60.4	62.4
1937	40.5	43.6	97.0	107.6

Aktaran; S. Heynman, Ob İzlişkah Raboçey Silı i O Proizdovitel'nosti Truda, **Problemı Ekonomiki**, 1940/11-12.

(28) Ş. Turetskiy, Bor'ba za Koçestvennıe Pokazateli Plana, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/9, s. 70.

(29) Z. K. Zvezdin (ed.), **İndustrializatsia...**, **op. cit.**, s. 178-188.

(30) Bu tablo şu kaynaklardan derlenmiştir:
Ş. Turetskiy, Ekonomiçeskaya Effektivnost, Osvoeniya Novoy Tehniki, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/8, s. 96.
Ş. Turetskiy, **Sebestoimost'i Voprosı Tsenoobrazovaniya**, Moskova, 1940, s. 103.

(31) Aynı sorunun, on iki yıl ara ile ele alınış biçimi konusunda iki örnek. Örneklerin ilkinde, 1927 yılında, eski bağlı sermayenin üretimde tutulması gerektiği savunulurken, kapitalist ekonomideki durum açıklanıyor ve problemin ekonomik ağırlık noktaları vurgulanıyor: «İlk sorn: Eski, geri (yeniden donatımı mümkün olmayan) işletmeleri, yeni veya yeniden donatılmış çok mükemmel işletmelerle birlikte üretimde tutmak ne kadar uygundur?.. İlk soru, ancak bağlı sermayenin minimum olduğu; yani hammad-

de, yakıt ve diğerlerinin bütün teknolojik bakımdan rasyonel işletmeleri tam olarak çalıştırmaya ve buna ek olarak, teknik bakımdan geri işletmeleri de kullanmaya yetecek kadar olduğu durumda geçerlidir.

Kapitalist ülkelerde bu sorunu, pazar (mekanizması) çözer. Eğer, mevcut talep, teknolojik bakımdan rasyonel işletmelerin ürünleri ile bütünüyle karşılanıyorsa, geri işletmeler kapatılır. Eğer teknikçe ileri işletmelerin ürünü bütün pazar için yeterli değilse, geri işletmeler de çalışmaya konur. Bu hem bazı kesimler ve hem de endüstrinin bütünü için söz konusudur. Bilindiği gibi, ekonomik depresyon zamanlarında geri işletmeler kapanır ve refah zamanlarında tekrar açılır.»

Yu. Mitlyanskiy, Problemı Bezpabotitsı i Napravlenie Hozyaistvennogo Stroitel'stva, **Planovoe Hozyaistvo**, 1927/8, s. 93.

On iki yıl sonra, üretimden çıkartılacak eski makinalar konusunda ise şu düşünce var: «Şu veya bu işletmenin eski bağlı sermayelerinin değiştirilmesi sırasında, bunların (eski makinaların, Y.K.) daha az kaliteli mamul yapan diğer işletmelerde kullanılması olanakları araştırılmalıdır. Planlı sosyalist ekonomi ve sosyalist işbirliği, bu konuda, geniş olanaklar yaratmaktadır. Sosyalist kalkınma uygulamasında, makina yapım işletmelerinin eskimiş takım-tezgâhlarının, tamir tesislerine ve endüstriyel kooperatiflere veya Taşıma ve Ulaştırma Halk Komiseryasının eskimiş lokomotif ve yaşlı rayların endüstriyel işletmelere devri ve benzerleri konusunda çok sayıda örnekler olmuştur ve bunlar bütünüyle yararlı sonuçlar vermiştir. SSCB'de teknolojinin tam olarak mükemmelleştirilmesi birikmiş iş araçlarının kullanımı ile birlikte gitmek zorundadır.»

M. Gttsayın - M. Persim, Voprası Planirovaniya i Uçeta Osnovnıh Fondov Narodnogo Hozyaistva SSSR, **Planovoe Hozyaistvo, 1939/8**, s. 72.

(32) Daha spesifik olarak: «Demirli metalurji işletmelerinde devamlı verimlilik artışı, şimdiye dek olduğu gibi, ilgili bütün işlerin tam kapsamlı mekanizasyon ve otomasyonu ile birlikte, yüksek fırınların hacimlerinin, martin ocaklarının kapasitesinin ve hadde makinalarının gücünün tedricen büyümesi ile sağlanmaktadır. Modern ve hüyük bir fırında emek verimliliği, küçük ve el emeği kullanan bir fırın-

dakinden 10-15 kez yüksektir. Hatta, modern, büyük ve yüksek mekanizasyon düzeyine ulaşmış metalurji tesislerinde işçilerin emek verimliliği, fırının hacim ve gücünün artışıyla doğru orantılı olarak yükselmektedir.»
K. İ. Klimenko, **Puti Rezervı Povışeniya Prolzvoditel'nosti Truda v Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1951, s. 13.

(33) İ. Stalin, **Voprası Leninizma, op. cit.**, s. 325.

(34) F. Ya. Polyanskiy (der.), **İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR**, Kurslektsiy, Moskova, 1960, s. 551.

(35) İ. Stalin, **Voprası Leninizma**, **op. cit.**, s. 490.

(36) F. Ya. Polyanskiy, **op. cit.**, s. 552.

(37) İ. Stalin, **Voprası Leninizma, op. cit.**, s. 492.

(38) G. Sorokin, Planirovanie Kapital'nıh Rabot, **Planovoe Hozyaistvo**, 1940/9, s. 59.

(39) B. Suharevskiy, Mehanizatsiya Promişlennosti v SSSR i v Kapitalistiçeskin Stranah, **Problemı Ekonomiki**, 1939/2, s. 56.

(40) A. Notkin - N. Tsagolov, Stahanovskoe Lvijenie i Sotsialistiçeskie Trud, **Planovoe Hozyaistvo, 1936/2**, s. 133.

(41) E. Yu. Lokşin, **Öçerk İstorii Promişlennosti SSSR 1917-1940**, Moskova, 1956, s. 226-227..

(42) M. Kaganoviç, Put' Sovetskogo Maşinostroeniya **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/2, s. 37.

(43) P. Hromov, Problema Amortizatsii v Sotsialistiçeskoy Promişlennosti, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/5, s. 101.

(44) Aktarına şöyle devam ediyor : «Stahanov hareketinin ikinci aşaması, birikmiş ileri çalışma yöntemleri deneyimlerinin genelleştirilmesi ve onun üzerine yeni teknik normların hazırlanması ile başladı.»
V. Bajanov, Novie Tehniçeskie Normı v Ugol'noy Promişlennosti **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/4, s. 29.

(45) A. Grugorev, Na Putyah K Novomu Pod'emu Poizvoditel'nosti Truda, **Problemı Ekonomiki**, 1940/9, s. 70.

(46) D. Berdnikova, Vliyanie Stahanovskogo Dvişeniya Na Tehniçeskiy Progress, **Problemı Ekonomiki**, 1941/1, s. 90.
Aynı konuda Stalin şöyle diyor: «Öyle olur ki, bazen bilim ve teknolojide yeni yöntemler bilim dünyasında tanınmış kişiler tarafından değil, fakat bilim dünyasında bütünüyle işitilmemiş işçiler, sade kişiler, pratisyenler, yenilik uygulayıcıları tarafından bulunur.»
Aktaranlar; P. Kokurkin - P. Paşinin - Ya. Nikiforov,

Voprosı Tehniki v Narodno Hozyaistvennom Plane, **Planovoe Hozyaistvo**, 1940/12, s. 4.

(47) Ş. Ya. Turetskiy, **Sebestoimost'i Voprosı Tsenoobrazovaniya**, Moskova, 1940, s. 86.

Daha uzun bir zaman aralığı için şöyle bir karşılaştırma yapılabilir :

Endüstriyel Üründe Yapısal Değişme

Harcama Çeşidi	1932	1955
1. Hammadde ve Yarı Mamul	47.5	66.1
2. Yakıt ve Enerji	6.0	6.2
3. Parasal Harcama (hizmetler)	7.4	3.1
1 - 3 Toplamı	60.9	75.4
4. Amortisman	3.5	3.4
Bütün Materyal Harcama (s)	64.4	78.8
5. İşgücü Ödemesi (v)	30.0	19.8
6. İşgücüne Ek Ödeme	5.6	1.4
Bütün Harcama (s + v)	100.0	100.0

S. G. Strumilin, **Oçerki Sotsialistiçeskoy Ekonomiki SSSR**, 1964, s. 327.

İlk iki kalem, hammadde, yarı mamul, yakıt ve enerji, yukarıda da görüldüğü gibi 1932 yılında 53.5 iken, 1937 yılında % 70'e çıkar. Kuşkusuz bu oransal artıştan birim ürün için kullanılan materyal harcamaların, canlı işgücünün aleyhine olarak, arttığı sonucu çıkartılamaz. Tam tersine, birim ürün içinde, bunlarda azalmaktadır. Örneğin bir ton pig demir için kullanılan kok kömürü, 1928/29 yılında 1125 kg iken, 1937 yılında 994 kg.'a düşmüştür. N. Ryadov **Sotsialistiçeskoe Nakoplenie i Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyatiletkah**, Moskova, 1951, s. 104.

(48) S. Trubnikov, İstoçniki Komplektovaniya Raboçey Sili v SSSR, **Problemı Ekonomiki**, 1939/6, s. 146.

(49) A. Aruminyan ve diğerleri, Promislennost' v Bor'be za Zaversenie Tehniçeskoy Rekonstruktsii Narodnogo Hozyaistvo,**Problemı Ekonomiki**, 1939/2, s. 121.

Sekizinci Bölüm

(1) Pravda, 11 Mayıs 1927, aktaran;
R. W. Davies, Aspects of Soviet investment Policy in the

1920's, C. H. Feinstein (ed.), **Socialism, Capitalism and Economic Growth**, Essays Presented to Maurice Dobb, Cambridge, 1967, içinde, s. 305.

(2) «... 1927-1930 arasında, o zamanlar titrek ve fakat genellikle parlak olan Sovyet ekonomik yazını bu tür (sermayenin etkenliği) sorunlar üzerinde denemeler ile doluydu... Tartışma birdenbire ve farklılık giderilmeden durdu.»
G. Grossman, Scarce Capital and Soviet Doctrine, **The Quarterly Journal of Economics**, Aug. 1953, s. 315-316.
Tartışmanın nasıl sonuçlandığı ve ulaşılan sonuç ileride açıklık kazanacaktır.

(3) İkinci savaşın bitiminden yine bir dört-beş yıl sonra, başka bir restorasyon döneminin ardından yatırımlarda seçim çevresinde tekrar canlı bir tartışmanın başladığı görülür. Tartışmanın bir Rand Corporation iktisatçısının gözü ile özeti için;
Norman Kaplan, Investment Alternatives in Soviet Economic Theory, **The Journal of Political Economy**, April - 1952.

(4) Bu yargıya katılmakta tereddüt gösterenler 2 ve 3 numaralı dipnotlarda sözü edilen çalışmaları okuyabilirler. Bu çalışmalar, ancak tartışma listesini ve katılanları tanımaya yarar. Yoksa, neyin tartışıldığını anlamaya değil. Çünkü, tartışmacıların önündeki sorunlar bilinmiyor.

(5) N. Gruzman, Struktura Promışlennogo Kapitala v SSSR, **Vestnik Finansov, 1926/3, s. 153.**
1923/24 yılı üretim büyüklükleri, denge bilgilerinden; 1924/25 yılı üretim büyüklükleri VSNH bilgilerinden elde edilir.

(6) Strumilin'in 1921/22 yılı planı konusunda, 1921 yılında yazdıklarını, dördüncü bölümün tartışmalarını hatırlatmak için, vermekte yarar var: «... ekonomik plan, ancak cumhuriyetin bütün üretici ve besin kaynaklarının maksimum kullanımını sağladığı sürece rasyonel olacaktır.»
«Üretim alanında bu, her şeyden önce, üretim kaynaklarının bütün işletmelere saçılması (durumundan), kaynakların teknolojik bakımdan en mükemmel ve ekonomik bakımdan en (çabuk) sonuç veren işletmelere, bütün yıl boyunca en iyi koşullar içinde çalışmalarını, başka deyişle, işin durma ve aksamasına meydan vermeksizin

maksimum kullanımı sağlamak amacı ile, yığılması durumuna geçiş demektir.»
S. G. Strumilin, K. Hozyaistvennomu Planu Na 1921/22 g., **Narodnogo Hozyaistvo**, 1921/5; aynı zamanda
S. G. Strumilin, **Na Planovom Fronte**, Moskova, 1963, s. 15.

(7) Z. K. Zvezdin (sorumlu derleyen) ve diğerleri, **İndustrializatsiya SSSR, 1926-28, Dokumenti i Materiali**, Moskova, 1969, s. 54.

(8) Z. K. Zvezdin, **İndustrializatsiya...**, **ibid.**, s. 56.

(9) İ. G. Aleksandrov, Proizvodstvennoe Raionirovanie i ego Metodolagiya, **Planovoe Hozyaistvo**, 1928/4, s. 62.

(10) S. Molçanov, Sebestoimost' Promıslennıh İzdelii v 1926/27 g., **Ekonomiçeskoe Obrezenie**, 1928/3, s. 123.

(11) Fiyatların düşürülmesi ve mal kıtlığı ilişkisi konusunda; L. Şanin, Snijenie Tsen Kak Faktor Tovarnogo Goloda, **Vestnik Finansov**, 1928/1.

(12) N. Buchanan, **International Investment and Domestic Welfare**, N. Y., 1945, s. 24.
Buchanan ile birlikte J. J. Polak'ın (Balance of Payment Problems of Countries Reconstructing with the Help of Foreign Loans, **Quarterly Journal of Economics**, Feb. 1943) adına bağlanan bu ölçüt sermaye-üretim oranı olarak bilinir. Savaşın yıkımı ile karşılaşan **gelişmiş ülkelere** ürün başına sermayeyi minimum yapan yatırımlar öğütlenir. Bunlar genellikle yeniden yapım yatırımlarıdır. Bütün amaç, kıt sayılan sermayeyi tutumlu kullanmaktır. Ve bu anlamda ister söz konusu ölçüt olsun, ister kârlılık oranı ve isterse herhangi bir faiz haddi uygulaması, bütün ölçütler aynı yönde etki yapar.

(13) A. Segal, K Voprosu om Effektivnosti Kapital'nıh Vlojeniy, **Planovoe Hozyaistvo**, 1927/12, s. 122.

(14) A. Segal, **ibid.**, s. 123.

(15) A. Yahniç, K Postanovke Voprosa o Vnutripromıslennom Nakopleniem, **Vestnik Finansov**, 1927/1, s. 73.

(16) A. Yahniç, **ibid.**, s. 76.

(17) P. Maslov, Narodno-Hozyaistvennaya Effektivnost'i Trudoemkost' Kapital 'nıh Zatrat, **Vestnik Finansov**, 1927/10, s. 60.

(18) P. Maslov, **ibid.**, s. 67 ve 61.

(19) P. Maslov, **ibid.**, s. 68-69.

(20) N. A. Kovalevskiy, Metodologiya Plana Rekonstruktsii, **Planovoe Hozyaistvo**, 1928/4, s. 19.

(21) Yu. Mitlyanskiy, Problemı Bezrabotitsı i Napravlenie Hozyaistvennogo Stroitel'stva, **Planovoe Hozyaistvo**, 1927/8, s. 114 ve 106.

(22) Yu. Mitlyanskiy, **ibid.**, s. 105.

(23) Yu. Mitlyanskiy, **ibid.**, s. 98.

(24) Bu bilginin arkasından şunları ekliyor: «Böyle bir tablo, endüstrileşmenin miyop muhaliflerini hoşnut edebilir. Amerikan istatistik göstergeleri ile bizim endüstrileşme durumumuz arasındaki görünürdeki çelişki, sadece **bugünün yararları ile yarının yararlarının çeliştiğini gösterir.** G. A. Fel'dman, Soobrajeniya o Strukture i Dinamike Narodnogo Hozyaistva S. A. Ş. s. 1850 po 1925 gg i SSSR s 1926/27 po 1940/41 gg., **Planovoe Hozyaistvo**, 1927/7, s. 197.

(25) G. A. Fel'dman, **ibid.**, s. 190.

(26) D. Creamer, **Capital and Output Trends in Manufacturing Industries, 1880-1948**, NBER, 1954, s. 71.

(27) Yu. Mitlyanskiy, **op. cit.**, s. 100.

(28) L. Yuşkov, Osnovnoy Vopros Planovoy Metodologii, **Vestnik Finansov**, 1926/10.

1966 yılında yazılmış ve marjinalist eğilimini gizlemeyen bir çalışma Yuşkov'un çalışması için şunları söylemektedir: «Sermaye yatırımlarında alternatifler arası seçim ilkelerinin rasyonel bir biçimde tartışılması, literatürün incelenmesinden anlaşılacağı gibi, 1926 yılında L. Yuşkov'un makalesinin yayınlanması ile başlamıştır.» Bu marjinalist yazara göre, Yuşkov'un çözümlemesi, «karşılaştırmalı (marjinal) etkinlik normu» kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

V. N. Bogaçev, **Srok Okupaemosti**, Moskova, 1966, s. 55.

Bogaçev diğer bütün katkıları yok saymaktadır. 1934 yılında yayınlanmış olan, M. M. Protod'yakonov, **İzıskaniya i Proektirovanie Jeleznih Dorog**, Moskova, 1934 adlı kitabı ikinci büyük adım olarak tanıtmaktadır.

Amerikalı Sovyetolog G. Grossman, bu kitap için, «marjinalizme doğru bir yaklaşım 1934 yılında M. M. Protod'yakonov tarafından yapılmıştır» demektedir.

G. Grossman, Scarce Capital and Soviet Doctrine, **op. cit.**, s. 320-321.

Bu çalışma sırasında, Protod'yakonov'un kitabını bulamadım. Bu konuda doktora çalışması yapmış olan Gross-

man da Protod'yakonov'un kitabını elde edemediğini belirtiyor.

Bogaçev, bundan sonra ve eldeki çalışmanın ilgi dönemi içinde söz edilmeye değer üçüncü çalışma olarak, ileride ele alınacak, şu çalışmadan bahsediyor:

S. A. Kukel' - Kraevskiy, Obobsennıy Metod Vıbora Optimal 'nıh Parametrov Energetiçeskin Ustanovok, **Elektriçestvo**, 1940/8.

(29) L. Yuşkov, **op. cit.**, s. 27.

(30) L. Yuşkov, **ibid.**, s. 30.

(31) «... kaynakların kesimler arası dağıtımından önce, belirli işletme tipleri için, ekonominin çıkarları açısından, en elverişli teknolojik yapı belirlenmelidir.»

L. Yuşkov, **idib.**, s. 28.

(32) L. Yuşkov, **ibid.**, s. 37 veya bu kitabın birinci basımı s. 399-400.

(33) L. Yuşkov, **ibid.**, s. 34.

(34) F. Taylor, The Guidance of Production in a Socialist State, **American Economic Review**, March, 1929. Aynı zamanda; B. E. Lippincott (ed.), **On The Economic Theory of Socialism**, N. Y., 1956, s. 41.

(35) L. Litoşenko, Problema Effektivnosti Kapital'nıh Vlojenii, **Vestnik Finansov**, 1928/1, s. 44.

(36) L. Litoşenko, **op. cit.**, s. 48.

(37) L. Litoşenko, Problema Effektivnosti Kapital'nıh Vlojenii, **Vestnik Finansov**, 1928/3, s. 24-25.

(38) L. Litoşenko, **ibid.**, s. 20-21.

(39) L. Litoşenko, **ibid.**, s. 33.

(40) «Endüstriyel yatırımların etkenliğini üniform bir biçimde ölçme girişimleri, endüstrinin yıllık üretimindeki gelişmeleri bağlı sermayenin değerindeki artışlar ile karşılaştırmakla sınırlı olmaktadır. Burada, her ruble bağlı sermayeye düşen yıllık ürün artışı sermaye yatırımının etkenliğinin tartışmasız göstergesi sayılmaktadır.»

A. Kalmanovskiy, K Voprosu og İzmerenii Effektivnosti Kapital'nogo Stroitel'stva, **Planovoe Hozyaistvo**, 1928/100, s. 28.

(41) A. Kalmanovskiy, **ibid.**, s. 28.

(42) İ. G. Aleksandrov, Proizvodstvennoe Raionirovaniya i ego Metodologiya, **Planovoe Hozyaistvo**, 1928/4, s. 60.

(43) V. P. Akulenko, Napravlenie, Temp, Ravnovesie, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/2, s. 153.

(44) V. P. Akulenko, Proizvoditel'nost' Obsenstvennogo Truda, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/12, s. 136-137.

(45) V. P. Akulenko, Napravlenie, Temp, Ravnovesie, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/4, s. 53.

(46) V. P. Akulenko, Proizvoditel'nost 1929/12, **op. cit.**, s. 136.

(47) Akulenko'nun bu öğüdü, Ukrayna Ekonomisi (Hozyaistvo Ukrainı), 1929/3 adlı dergideki yazısında geçmektedir. Çalışma sırasında, bu dergi, elde edilememiştir. Aktarma, ileride değinilecek olan bir başka çalışmadan alınmıştır. Bu çalışmada Akulenko, şiddetle eleştirilmektedir. Ayrıca, bu karşılaştırma da eleştirilir: «Vurgulamak gerekir ki, bu ancak bir ölçüde, doğrudur. Çünkü endüstrinin birçok kesimleri itibariyle, Almanya, en önde gelen teknolojik ilerleme ülkesidir.»
F. Vinnik, Kapital, Produktsiya i Proizvoditel'nost' Truda, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/3, s. 79.

(48) V. P. Akulenko, Napravlenie 1929/2, **op. cit.**, s. 154.

(49) «Toplumsal ürün kütlesinin genel artış göstergeleri ile birlikte, özellikle bizde olduğu gibi, üretim araç ve gereçlerinin kamulaştırılmış olduğu durumlarda, emek verimliliğindeki artışın göstergeleri de, ekonomik faaliyetin etkenliğinin daha az zorunlu olmayan göstergeleri olmaktadır.»
A. Kalmonovskiy, K Voprosu ... 1928/10, **op. cit.**, s. 33.

(50) R. Gol'dberg, O Metodah İşçisleniya Effektivnosti Kapital'nıh Vlojenii, **Put' İndustrializatsli**, 1929/11.
Bu çalışma, kısaltmalarla, İngilizceye çevrilmiştir:
N. Spulber (ed.), **Foundaditons of Soviet Strategy for Economic Growth**, Indiana University Press, 1965, içinde, s. 337.

(51) R. Gol'dberg, O Metodah 1929/11, **op. cit.**, s. 337.

(52) P. Maslov, Narodno-Hozyaistvennaya Effektivnost' Kapital'nıh Zatrat, **Vestnik Finansov**, 1927/10, s. 66.

(53) P. Maslov, **ibid.**, s. 64.

(54) Kaynak şunları ekliyor: «Taşıma (handling) işlerinin daha sermaye yoğun oluşu, kalite kontrolünde otomasyon ve daha komplike toz toplama ekipmanları kullanılması nedeniyle, benzer üretim ölçeklerinde ton başına sermaye harcaması, ABD'de daha yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye yerine işgücü ikame etme imkânlarının

(bir) sınırı vardır. Sert kayaların elle kırılmasının fizik sınırları mevcuttur; fakat işgücü taşıma ekipmanlarının (konveyör) yerini alabilir.»

J. Baranson, **Industrial Technologies for Developing Economies**, N. Y., 1969, s. 107.

(55) G. A. Fel'dman, Soobrajeniya ... 1927/7, **op. cit.**, s. 193.

(56) F. Vinnik, Kapital, Produktsiya i Proizvoditel'nost' Truda, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/3, s. 65-66.

(57) S. Zak, O 'Zakonc' Padeniya Proizvaditel'nosti Posledovatel'nıh Zatrat Kapitala v Promişlennosti, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/6, s. 108.

(58) S. Zak, **ibid.**, s. 103.

(59) F. Vinnik, **op. cit.**, s. 69.

(60) S. G. Strumilin, K Probleme Effektivnosti Kapital'nıh Zatrat, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/7, s. 63.

(61) S.G. Strumilin, **ibid.**, s. 60.

(62) S. G. Strumilin, **ibid.**, s. 64.

(63) G. M. Krijijanovskiy, Na Poroge Novogo Hozyaistvennogo Gada, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/9, s. 11.

(64) S. Rozentul, Formula Effektivnosti Kapital'nıh Vlojenii, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/6, s. 105.

Bu çalışma İngilizceye çevrilmiştir.

N. Spulber (ed.), Foundations of Soviet..., **op. cit.**, içinde. Fakat gerek aslında ve gerekse İngilizce çevirisinde öl-

çütün ikinci kısmı, $\frac{D_2\left(\frac{I_1}{K_1}-\frac{I_2}{K_2}\right)}{K_2-K_1}$ olarak basılmıştır.

Asıl metnin dikkatlice okunması; bunun bir baskı yanlışlığı olduğunu hemen gösterecektir. İngilizce çevirisinin dikkatsizce yapıldığı anlaşılıyor. İngilizce çeviride ayrıca, ürün etkisine, **verimlilik** denmektedir ki, böyle bir deyiş sadece anlaşılmayı güçleştirir.

(65) Strumilin'in önerisini benimsediğini bildiren Krijijanovskiy, hemen hemen aynı zamanda başka bir ihtiyaçtan söz ediyor. Daha fazla makina kullanımının «gittikçe azalan miktarda canlı işgücü ile çalışma olanağını yarattığını» kabul ederek, ekliyor; «işgücünü çalıştırma ihtiyacı bizi, bütün ekonomik faaliyetlerimizde artan miktarda canlı işgücünü emmeye ve çalıştırmaya zorlamaktadır.»

G. M. Krijijanovskiy ve diğerleri, **Osnovnie Problemı**

Kontrol'nih Tsifr Narodnogo Hozyaistva na 1928/29 God, 1929, s. 8, aktaran; E. H. Carr ve R. W. Davies, **Foundations of a Planned Economy, 1926-1929**, London, 1969, s. 415.

(66) G. Bursteyn, İndeksı Effektivnosti Osnovnogo Kapitala, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/4, s. 57.

(67) G. Bursteyn, **ibid.**, s. 67-60.

(68) T. S. Haçaturov (ed.), **Ekonomiçeskaya Efektivnost, Kapital'nıh Vlojenii i Novoy Tehniki**, Moskova, 1959, s. 93.

(69) T. S. Haçaturov (ed.), **ibid.**, s. 38.

(70) D. P. Andrianov, **Ekonomiçeskaya Effektivnost, Kapital'nıh Vlojenii v Masinostroenii**, Moskova, 1963, s. 33.

(71) M. Guttsaym - M. Persim, Voprosı Planirovaniya i Uçeta Osnocnıh Fondov Narodnogo Hozyaistva SSSR, **Planovoe Hozyaistvo**, 1939/8, s. 32-33.

Daha önceki bir zamanda aynı düşünce: «'Moral eskime' kategorisinin Sovyet iktisadından çıkarılması genellikle, Sovyet ekonomisinde, kapitalist ekonomiye oranla, bağlı sermayenin daha hızlı kullanılması sonucunda, sermayenin 'moral eskime'ye» uğrayacak kadar yaşayamayacağı düşüncesine dayandırılır... 'Moral eskime' sorununda en önemli olan sadece, eski makina veya bağlı sermaye türlerinin yenileri ile değiştirilmesinin, sosyalist koşullarda planlı bir biçimde yapılmasıdır. Burada hareket noktası, özel (ekonomik) açıdan değil, toplumsal açıdan uygun olup olmamasıdır. Sovyet düzeninde, üretici güçlerin gelişmesi, kullanıma elverişli (mevcut) bağlı sermayenin barbarca ortadan kaldırılmasıyla birlikte gitmez.»

B. Smenov, V Bor'be za Metall, **Bol'şevik**, 1931/2, s. 51.

(72) «Kapitalizde, henüz fizik olarak çalışma gücünün sonuna gelmemiş ve fakat değiştirilen makinaların kullanım değeri, üretim araçlarında özel mülkiyet oluşu, kapitalizmin anarşik özelliği nedeni ile, yok olur; israf edilir. Sovyet ekonomisinde durum başkadır. Eski, fakat teknik olarak elverişli ekipmanlar, toplumsal servetin bir parçası olduklarından, atılmazlar. Kullanımlarını sürdürmek için diğer işletmelere örneğin bir küçük endüstri işletmesine devredilirler.»

A. Arakelyan, **Osnovnıe Fondı Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1938, s. 40.

Daha sonra yayınlanmış bir çalışmada, fizik bakımdan

kullanılabilir; fakat teknolojik olarak eskimiş ekipmanların üretimden çıkarılmasını kolaylaştırmak üzere, şu öneri yer almaktadır: «Moral eskimeyi karşılamak için, bağlı sermayenin (normal) amortismanına ek olarak, bağlı üretim araçları üzerinden özel bir karşılık fonu ayrılmasını öne süren bazı iktisatçılar ile aynı fikirde olmak mümkün değil. Tersine, bağlı sermayenin değerini yeniden üretim değerine indirmek için sistematik olarak yeni-değerlendirmeyi zorunlu yapan her türlü sebep var. Böylece, endüstriyel işletmelerin malî durumları, mutlak olarak iyileştirilmiş olacaktır.»

A. İ. Mitrofanov, Tehniçeskiy Progress i Moral'nıy İznoç, Y. A. Kronrod (ed.), **Vonposi Sotsialistiçeskogo Vosproizvodsva**, Moskova, 1958, içinde, s. 236.

(73) E. Perel'man, O Maloy Mehanizatsii, **Problemı Ekonomiki**, 1940/9, s. 102.

(74) «Ekipman ve aletlerin tamir işlerinin özel bir endüstri kolu olarak örgütlenmesi, büyük uzmanlaşma ve işbirliği probleminin ilk somut görevidir. Önemli sermaye yatırımı, yeni dönüşen sermaye ve ek kadrolar gerektirmediğinden gerçekleştirilmesi en kolay ve en çabuk görevidir.»

M. Reyslev, Spetsializatsia i Kooperirovonie v Promişlennosti, **Bol'şevik**, 1932/1-2, s. 101.

(75) A. Arakelyan, Osnovnie 1938, **op. cit.**, s. 46.

(76) S. A. Kukel, - Kraevskiy, Obobsennıy Metod Vıbora Optimal'nıh Parametrov Energetiçeskih Ustanovok, **Elektriçestvo**, 1940/8, s. 30.

(77) Böyle bir varsayım gerçeklere, hiç olmazsa Sovyet ekonomisinin gerçeklerine ne denli uyar: «Mekanizasyon etkenliği, daha modern makinalar kullanıldığında, mekanizasyonun bütünlük düzey ve derecesi artırıldığında, büyük ölçüde yükselir. Gerçekler, ilk aşamalarında mekanizasyonun yüksek verim getirdiği ve fakat, mekanizasyon düzeyi daha da artırılınca etkenliğin daha zayıf olarak arttığı düşüncesini çürütmektedir.»

L. Ya. Berri - K. İ. Klimenko, **Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajeloy Promişlennosti SSSR**, Moskova, 1954, s. 54.

(78) S. A. Kukel - Kraevskiy, **op. cit.**, s. 31.

(79) Sovyet Birliği dışındaki tartışma için:

J. Miller, Some Recent Developments in Soviet Economic Thought: Economic Choice Between Technological Alternatives, **Soviet Studies**, 1949-Oct.

C. Bettelheim, The Discussion on the Problem of Alternative Investment Projects, **Soviet Studies**, 1950-July.
M. Dobb, A Note on the Discussion of the Problem of Choice Between Alternative Investment Projects, **Soviet Studies**, 1951-Jan.

(80) «Görünürde, Emelianov, Gubin, Lur'e, Novozhiloy ve muhtemelen Strumilin, Merkezî Planlamayı, 'burjuva' kârlılık kriteri ile özdeş veya ilişkili bir normatif kriter kullanmaya zorlamaktadırlar.»
N Kaplan, Investment Alternatives in Soviet Economic Theory, **The Journal of Political Economy**, 1952-April, s. 141.

(81) «Görünürde, Strumilin'i bu araştırmaya iten, bazı mühendislerin, alternatif tekniklerin seçiminde faiz haddi, ödeme süresi ve benzeri ölçütlere başvurmalarıdır. Strumilin, böyle ölçütlerin Sovyet ekonomisinde normatif bir anlama sahip olmadığını düşünür. Fakat, ya bu konudaki mühendislik yazılarını bilmemek; ya da anlamamaktan dolayı, Strumilin'in buradaki eleştirileri hemen hemen bütünüyle konu dışıdır.»
G. Grossman, Scarce Capital and Soviet Doctrine, **Quarterly Journal of Economics**, 1953-Aug., s. 330-331.

(82) «Gerçekte karışıklık, 'değer' kavramının bu soruna beceriksizce uygulanmasından ileri gelmektedir. Amacımız bakımından, Marx'cı (ve de Klâsik İktisat anlamında) 'kullanım değeri' ve 'değişim değeri' ayırımı önemlidir. Çok gelirimiz olduğunda, bir birim gelir daha az değerli olur dendiğinde, 'kullanım değeri' kavramına atıf yaparız. Fakat Marx'cı modelde içerilmiş (embodied) emek miktarına eşit olan, diğer 'değer' kavramıdır. İlginç olan 'kullanım değeri' iken, problemi 'içerilmiş emek' ile çözmek hatalıdır.»
A. K. Sen, Strumilin On Time Preference,
A. K. Sen, **Choice of Techniques**, Third Edition, Oxford, 1968, Appendix, s. 92.
Sen'in kitabının ilk basımı ile aynı yılda ilk basımı yapılmış bir başka batılı kaynakta aynı düşünce tekrarlanır: «... tartışmakta olduğumuz problem, esasında, değişim değeri olarak değil kullanım değeri olarak hesaba giren (kabul edilen) üründeki değişme ile ilgilidir ve Strumilin'in ilgilendiği durumda, verimlilik değişmesi iki klasik (ik-

tisat) deyişten birincisi için anlamlıdır; ikincisi için değil. Gerçekten de, yazısının başında, Strumilin (sorunun) kullanım değeri yanının önemini kabullenir; fakat onu (kullanım değerini, Y.K.) ve emek-değerde (emekle ölçülen değerde, Y.K.) düşüşü ölçmenin aynı iş olduğunu telkin eder, görünür.»

M. Dobb, **An Essay On Economic Growth and Planning**, Third Impression, London, 1964, s. 26-27.

Aslında Sen ve Dobb gibi gözde iktisatçıların, Strumilin'in söz konusu çalışmasında böylesi yanılmaları nasıl bulduklarına hayret etmemek mümkün değil. Çünkü, çalışma **dikkatle** okunduğunda şunlar görülür. Bir kez, Strumilin, kullanım değeri ve (değişim) değeri ayırımından doğan farkları vurgularken **sadece** üretim araçlarını söz konusu etmektedir: «Eğer bizim yeni yapılmış bir demiryolu veya metalurji tesisimizi t yılı sonunda iki kez daha az emek harcaması ile kurmak mümkün olursa, (bu tesisler) o zamana dek, üretici güçlerini, yani **bütün** kullanım değerlerini aynen korurlarken, emek değerlerinin (değişim değeri, Y.K.) **yarısına** eşit (bir değeri) kaybederler.» (altını çizen, Strumilin, s. 219). Tüketim araçları için böyle bir şeyin üzerinde durmaması bir yana, bütün önerisi çeşitli tüketim araçlarının yararının zaman içinde ve birbiriyle karşılaştırılamayacağı düşüncesine dayanır: «Üretimin, **tüketim** için yapıldığı sosyalist planlı ekonomide, (ek bir yatırımla) aynı emek harcaması ile daha fazla **tüketim aracı** üretilmesi veya aynı **kullanım yararı** için **daha az** emek harcaması, ilâve birikmiş emek yatırımı (sermaye yatırımı, Y.K.) için yeterli karşılıktır.» (altını çizen Strumilin burada stoimost' -değer- yerine beago -yarar, refah- kelimelerini kullanmaktadır. s. 214).

Bu nedenle, tüketim araçlarını daima **fiziksel boyutu** ile hesaba katar. Gerçi kullandığı tablolarda, aynı fiziksel üretimin değeri zaman içinde azalır. Azalan değişim değeri veya sadece değer denilen kategoridir. Bu, aynı fiziksel ürünü, zamanla daha az emek kullanarak üretme imkânının doğmasından ileri gelir: «Zaman faktörü ... kendiliğinden değil, fakat zaman içinde oluşan teknik ilerlemenin ekonomik sonucu olarak etkisini gösterir» (s. 219). Bu etki, bağlı kaynaklarm, birikmiş emeğin, (değişim) değerinin düşmesi biçimindedir.

Bu temel düşüncelerin Marx'cı iktisada uygunluğunu araştırmak bu çalışmanın konusu değil. Fakat sadece, yukarıda sermaye katsayısı üzerinde durulurken, Vinnik'in Marx'tan yapmış olduğu aktarmayı tekrarlamakta yarar var: «Onların (makinaların) değeri, kullanım değeri ölçüsünde artmaz.»

S. G. Strumilin, Faktor Vremeni v Proektirovkah Kapital'nih Vlojenii, **İzvestiya AN SSSR. Otdelenie Ekonomiki i Prava**, 1946/3.

S. G. Strumilin, **Oçerki Sotsialistiçeskoy Ekonomiki SSSR**, Moskova, 1964.

(83) S. G. Strumilin, **ibid.**, s. 217.

Aslında, burada Strumilin, ödeme süresi ile kârlılık oranı ölçütlerinin aynı olduğunu ima etmektedir. Daha sonra, yukarıdaki kitabın 1959 yılı basımında ilk kez yayınlanan «Yeni Tekniklerin Etkenliği» konulu çalışmasında, ödeme süresi ölçütünü hâlâ tutmak isteyen önerilere karşı söyledikleri çok açık: «Başka deyişle, yatırımların etkenlik göstergesi olarak ileri sürülen göstergenin (ödeme süresi, Y.K.) kapitalist dünyada çoktandır bilinen kârlılık normundan hiçbir farkı yok. Fakat şimdi, bizim karşımıza utangaç bir biçimde, alışılmamış bir kılıkta, ayakları yukarıda başı aşağıda çıkmaktadır. **Rantabilitenin** artışı, bu yüzden, ödeme süresinin **kısalışı** ile değişmektedir.»

S. G. Strumilin, **Oçerki Sotsialistiçeskoy Ekonomiki SSSR**, 1959, s. 228.

Yalnız, Strumilin'in bu iddiasına karşılık iki ölçütün, Sovyet ve kapitalist düzenlerde farklı sonuçlar vereceğine işaret etmek gerek. Farklılık, fiyatların farklı yapıya sahip olmalarından ileri gelir. Her iki düzende de, fiyatlar değerden sapar. Yalnız kapitalist düzende «Üretim fiyatları», organik bileşimin ekonomi ortalamanın üstünde olduğu kesimlerde, değerden yüksek, ortalamanın altında olduğu kesimlerde değerden düşüktür. Bunu şöyle de söylemek mümkün: Kapitalist ekonomilerde, üretim araçlarının fiyatı değerden yukarıya doğru; tüketim araçlarının fiyatı aşağı doğru sapar. Sovyet ekonomisinde, özellikle otuzlarda durum tam tersidir. Çünkü, **planlı kâr** üretim araçlarında düşük, tüketim araçlarında yüksektir.

Bu durumda iki alternatife aynı kârlılık oranı veya ödeme süresi uygulandığında, Sovyet ekonomisinde daha ser-

maye yoğun teknik seçilir. Çünkü, $\frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2}$ olarak belirlenen ödeme süresi formülünde, Sovyet ekonomisinde $K_2 - K_1$ daha küçük bir değere; $C_1 - C_2$ daha büyük bir değere sahip olacaktır. Bu ise, sermaye yoğun tekniğin, daha kısa bir ödeme süresi veya baş aşağı edildiğinde daha yüksek kârlılık oranı vermesi demektir.

Dokuzuncu Bölüm

(1) Z. K. Zvezdin (ed.), **İndustrializatsiya SSSR 1926-1928, Dokumentı i Materialı,** Moskova, 1969, s. 22.

(2) Gosplan SSSR, **Kontrol'nıe Tsifrı Narodnogo Hozyaistva Na 1926-27 god.**, Moskova, 1926, s. 146.

(3) Gosplan SSSR, **ibid.**, s. 170-171.

(4) L. Kafengauzı, Krupnaya Promışlennost' v 1926/27 godu, VSNH (eşegodnik), **Promışlennost' SSSR v 1926/27 godu,** Movkova, 1928, içinde, s. 3.

(5) J. Stalin, Pravda, 24-Kasım-1928, İngilizce çeviri; N. Spulber (ed.), **Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth**, İndiana University Press, 1965, içinde, s. 270.

(6) Gosplan SSSR, **Pyatiletniy Plan Narodno - Hozyaistvennogo Stroitel'stva SSSR,** Tom. I, 1929, s. 11.

(7) Ş. Turetskiy, Bor'ba za Kaçestvennıe Pokazateli Plana, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/9, s. 68.

(8) V. Mejlauk, Zadaçi Planirovaniya i Vtoraya Pyatiletka, **Bol'şevik**, 1932/9, s. 13.

(9) Aktaran;
S. G. Strumilin, Pervıe Opıtı Perspektivnogo Planirovaniya **Planovoe Hozyaistvo,** 1930/ 12, aynı zamanda,
S. G. Strumilin, **Na Planovom Fronte,** Moskova, 1963, s. 190.

(10) V. Bazarov, Printsipı Postroeniya Perspektivnogo Plana, **Planovoe Hozyaistvo**, 1928/2, ingilizcesi;
V. Bazarov, Principles of Long-Range Planning,
N. Spulber (ed.), **Foundations...**, **op. cit.**, içinde aktarmalar, İngilizce çeviriden yapılmıştır.

(11) V. Bazarov, **ibid.**, s. 223.

(12) M. İ. Birbraer, Kapital'noe Stroitel'stva Promişlennosti

za 10 Let Revolyutsii, **Ekonomiçeskoe Obozrenie**, 1927/ okt., 123-4'den aktarılarak.

(13) V. İ. Lenin, **The Development of Capitalism in Russia**, s. 429.

(14) A. O. Zolotarev, Osnovnie Polojeniya Pyatiletnego Plana Promışlennosti,
VSNH (eşegodnik), **Promışlennost, SSSR v 1927/28 godu**, Moskova, 1929, s. 17.

(15) **Şestnadtsataya Konferentsiya VKP (b)**, Aprel' 1929, (stenografiçeskiy otçet), Moskova, 1962, s. 65.

(16) M. Rubinşteyn, Ne zaznavat'sya, Ne Uspokaivat'sya, **Bol'şevik**, 1934/6, s. 33.

(17) M. Tugan-Baranovski, **Studies on the Theory and History of Commercial Crises in England**, Jena, 1901, s. 333. Aktaran;
R. Luxemburg, **The Accumulation of Capital**, London, 1963, s. 312.

(18) V. Lenin, **The Development of Capitalism in Russia**, s. 54, altını çizen Y.K.

(19) V. Lenin, **ibid.**, s. 549-550.

(20) V. Lenin, **ibid.**, s. 69.

(21) V. Lenin, **ibid.**, s. 66.

(22) V. Lenin, **Imperialism, The Highest Stage of Capitalism**, s. 100 ve 101.

(23) N. Tsagolov, Nekotorıe Voprası Strukturı Narodnogo Hozyaistva v Svete Osnovnoy Ekonomiçeskoy Zadaçi SSSR, **Problemı Ekonomiki**, 1940/9, s. 39.

(24) E. Lokşin, Osvoenie Proizvodstvennıh Moşnostey v Tyajeloy İndustrii, **Planovoe Hozyaistvo**, 1937/2, s. 44 ve 49.

(25) V. G. Groman, O Nekotorıh Zakonomernostiah Empiriçeski Obnarujivaemıh v Naşem Narodonom Hozyaistva, **Planovoe Hozyaistvo**, 1925/1, aynı zamanda
N. Spulber (ed.), **Foundations of ...**, **op. cit.**, içinde, s. 363.

(26) V. Bazarov, O 'Vostanovitel'nıh Protesah' Voobşe i Ob 'Emissionnıh Vozmajnostiah' ve Çastnosti, **Ekonomiçeskoe Obozrenie**, 1925/1, aynı zamanda;
N. Spulber (ed.), **Foundations of...**, **op. cit.**, içinde, s. 283.

(27) V. Bazarov, O Metodologii Postroieniya Perspektivnıh Planov, **Planovoe Hozyaistvo**, 1926/7, aynı zamanda;
N. Spulber (ed.), **Foundations of...**, **op. cit.**, içinde, s: 367 ve 368.

(28) V. Bazarov, **ibid.**, s. 368.

(29) M. Ragol'skiy, O Vreditel'skoy Teorii Planirovaniya Gromana-Bazarova, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/10-11.

(30) Bu tablo, Strumilin'in bir çalışmasından derlenmiştir. Tanım ve birinci kaynaklar için bkz.:
S. G. Strumilin, Pervıe Onıtı Perspektivnogo Planirovaniya, **Planovoe Hozyaistvo**, 1930/12.

(31) N. A. Gruzman, Perspektivnıy Finansoviy Plan Promışlennosti Na Pyatiletke, **Vestnik Finansov**, 1927/5, s. 79.
Yazar daha önce (s. 78) şunları ileri sürer: «Endüstriyel kalkınma hızı, tarımsal ürünler, ithalat perspektifi, pazar kapasitesi, emek pazarı gibi birçok faktörün birleşimine dayanır. Fakat, endüstriyel üretimin kalkınma perspektifini açıklığa kavuşturmadan da, bu faktörlerden herhangi birinin perspektifini belirlemek mümkün olamaz.»

(32) **KPSS V Rezolyutsiyah İ Reşeniyah S'ezdov, Konferenstsii I Plennumov TsK, Çast' 1924-1930**, Moskova, 1954, s. 295.

(33) Gosplan SSSR, **Kontrol'nıe Tsifri Narodnogo Hozyaistva Na 1926-1927 god**, Moskova, 1926, s. 7.

(34) E. H. Carr and R. W. Davies, **Foundations of a Planned Economy, 1926-1929**, Macmillan, 1969, s. 405'den aktarılarak.

(35) A. M. Sabsoviç, Gipoteza Maşştabov Produktsii Osvovnıh Otrasley Narodnogo Hozyaistva SSSR v Period General nogo Plane, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/1, s. 58.

(36) S. G. Strumilin, O Tempah Naşego Razvitiya, **Planovoe Hozyaitsvo**, 1929/1, aynı zamanda;
S. G. Strumilin, **Na Planovom Fronte, op. cit.**, içinde, s. 283.

(37) Tartışmacı, hemen devam ediyor: «Söylenmelidir ki, bu bakımdan, eskiden endüstrileşmiş ülkelere göre, her türlü üstünlüğe sahibiz. Çünkü, bu ülkelerde teknolojik olarak eski bağlı sermaye, yeni ve daha verimli ekipmanların kullanılmasını da engeller.»
V. P. Akulenko, Proizvoditel'nost' Obşestvennogo Truda, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/12, s. 154.

(38) G. A. Fel'dman, O Limitah İndustrializatsii, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/2, s. 189 ve 190.

(39) G. A. Fel'dman, **ibid.**, s. 192.

(40) A. M. Sabsoviç, **op. cit.**, s. 68.

(41) G. M. Krijijanovskiy, İtogi V Planovogo S'ezda, **Planovoe Hozyaistvo**, 1929/3, s. 10.

(42) Aynı olgunun, başka bir ortamda ortaya konuluşu ile ilgili olarak, bkz.:
«Mevcut gelir ve servet bölüşümünde, ulusal gelir oldukça yüksek bir hızla artmaktadır veya düşecektir. **Ara durakları yoktur.**»
Temporary National Economic Committee (of U.S. Congress), **Profits, Productive Activities and New Investmens**, Monograph 12, Washington, 1941, s. 133-134.

(43) S. Ya. Rozenfel'd ve K. İ. Klimenko, **Istoriya Maşinostroeniya SSSR**, Moskova, 1961, s. 213'den aktarılarak.

(44) İ. Krasnolobov, Faktori Rosta Narodnogo Rohoda v Sotsialistiçeskom Obşestve, **Problemı Ekonomiki**, s. 58 ve 60.

(45) Ş. Turetskiy, Ekonomiçeskaya Effektivnost' Osvoeniya Novoy Tehniki, **Planovoe Hozyaistvo**, 1936/8, s. 81.

(46) G. Sorokin, Planirovanie Kapital'nıh Rabot, **Planovoe Hozyaistvo**, 1940/9, s. 53.

(47) S. G. Strumilin, **Problemi Ekonomiki Truda**, Moskova, 1964, içinde, s. 441 ve 442.

(48) G. G. Clark, **Economics of Soviet Steel**, Cambridge, Mass. 1956, s. 272.

(49) D. Granick, **Soviet Metal-Fabricating and Economic Development**, University of Wisconsin Press, 1967, s. 198.

(50) A. N. Efimov, **Voprosı Tehniçeskogo Progressa v SSSR**, 1951, s. 70.